

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK ROMANINDA ERKEK EGEMEN TOPLUMA
BAŞKALDIRAN KADINLAR (1872-1960)**

DOKTORA TEZİ

Hande BALKIZ

BURSA, 2017

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK ROMANINDA ERKEK EGEMEN TOPLUMA
BAŞKALDIRAN KADINLAR (1872-1960)**

DOKTORA TEZİ

Hande BALKIZ

Danışman:

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

BURSA, 2017

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 711141003 numaralı Hande BALKIZ'ın hazırladığı "Türk Romanında Erkek Egemen Topluma Başkaldıran Kadınlar (1872-1960)" konulu doktora tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 31/03/2017 günü 10.30-12.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **BAŞARILI** (başarılı/başarısız) olduğuna **9.y. birliği** (oy birliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Kelime ERDAL

Uludağ Üniversitesi

Üye

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA

Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Nesrin KARACA

Başkent Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU

Balıkesir Üniversitesi

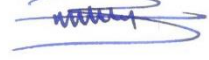
31 / 03 / 2017

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “ Türk Romanında Erkek Egemen Topluma Başkaldırın Kadınlar (1872-1960) ” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntuların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

20.02.2017

Adı Soyadı: Hande BALKIZ
Öğrenci No: 711141003
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı / Konusu: TÜRK ROMANINDA ERKEK EGEMEN TOPLUMA BAŞKALDIRAN KADINLAR (1872-1960)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam 346 sayfalık kısmına ilişkin, 20/02/2017 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerli oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
20.02.2017

Adı Soyadı: Hande BALKIZ
Öğrenci No: 711141003
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
20.02.2017

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hande BALKIZ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : IX+357
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

TÜRK ROMANINDA ERKEK EGEMEN TOPLUMA BAŞKALDIRAN KADINLAR (1872-1960)

Tanzimat Fermanının ilanından 1960 yılına kadar uzanan süreç Türk toplumu için siyasî, sosyal ve ekonomik alanda köklü değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimini ifade etmektedir. Özellikle kadınlar için yeni kimlikleri beraberinde getiren modernleşme/Batılılaşma çalışmaları yazarlarca sanatsal boyuta aktarılmıştır. Gerçek dünyada eğitim ile bilinçlenen kadınların dile getirdikleri tepkiler roman kahramanlarının düşüncelerinde ve tavırlarında da değişimlere sebep olmuştur. Bu çalışmada 1872-1960 yılları arasında yazılan romanlardaki kadın kahramanların erkek egemen toplum düzeni ve onun değerlerine başkaldırı biçimleri incelenmiştir. Yeniden yapılandırılan toplumsal cinsiyet rolleri, romanlarda özel/mahrem ve kamusal alandaki yerini sorgulayan, eril tahakküme başkaldıran ve kendine yeni haklar talep eden kadın kahramanlar vasıtasıyla sunulmuştur. Bu nedenle çalışmada öncelikle başkaldırı ve kadın arasındaki bağlantıyı açıklayıcı kılmak için toplumsal cinsiyet, başkaldırı, feminizm ve kadın hareketleri konuları değerlendirilmiştir. İncelenen romanlardaki kadın kahramanların erkek egemenliğine gösterdikleri tepkilerin ev içi (özel/mahrem alan) ve ev dışı (kamusal alan) olmak üzere iki alanı ilgilendirdiği tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle kadın kahramanların başkaldırıları özel/mahrem alan ve kamusal alan ayrımında değerlendirilmiştir.

Kadın kahramanların özel/mahrem alandaki başkaldırılarının daha çok eşlerine ve babalarına yönelik olduğu ve görücü usulü evlilik, çok eşlilik gibi kadını ötekileştiren, ikincilleştiren konulara odaklandıkları tespit edilmiştir. Eğitimle edinilen bilinç kadınların mahrem alandaki başkaldırılarını kamusal alana da taşımıştır. Eğitim aldıkça kendini tanımaya başlayan ve başlı başına bir birey olduğunu fark eden kadın kahramanlar çalışma hayatı, siyasî hayat ve hukukî hayattaki eril tahakküme de başkaldırmışlardır.

Çalışma içerisinde cinsiyetçi yaklaşım olmaması adına kadın ve erkek yazarlar arasında bir ayrım yapılmamıştır ancak yazarların kadın başkaldırısına dair aldıkları tavır farkları belirtilmiştir. Erkek yazarların konuya, hâkim kültürel kodlar aracılığıyla baktıkları ve genellikle erkek egemen geleneksel yapıyla uzlaştıkları tespit edilmiştir. Kadın yazarların ise konuyu çok katmanlı ele aldıkları ve geleneksel ahlâkı kadın lehine sorguladıkları görülmüştür.

Çalışmanın sonunda kadın veya erkek yazarların konuya benzer duyarlılıkla yaklaştıkları, gerçek dünyadaki kadın hareketlerinden etkilendikleri ve kadın kahramanlarına erkek egemen topluma başkaldırma fırsatı verdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Feminizm, toplumsal cinsiyet, kadın, başkaldırı, erkek egemenliği, ataerkil.

ABSTRACT

Name and Surname : Hande BALKIZ
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Language and Literature
Branch : Modern Turkish Literature
Degree Awarded : PhD
Page Number : IX+357
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

WOMEN, REBELLED AGAINST THE MALE DOMINATED SOCIETY İN TURKISH NOVEL

The process that continued from Ottoman Reformation's declaration to 1960 infers a time period being lived radical changes in political, social and economical are for Turkish society. Modernization/westernization studies that bring new identities especially for women have been passed on artistic dimension by the writers. Reactions of the women becoming concious by the help of education in real World cause the changes in novel characters thoughts and attitudes too. İn this resarch, the rebellion forms of the female characters in novels written between the years of 1872 and 1960 against male-dominated socail order and its values have been studied. Restructured gender roles are presented by means of female characters in novels that interrogate their places in private and public areas, rebel male domination and issue new rights for themselves. Therefore, to explain the relation between rebellion and women clearly issues of gender role, rebellion, feminism and women movements re evaluated in the resarch primarily.

It has been identified that the reactions of the female characters in the studied novels to the male domination are related to two areas of indoor (private) and out of home. On the basis of this identification, female characters are evaluated at private area and public area.

It has been identified that female characters's rebellion in their private area is against especially their fathers and husbands and they focused on the issues like polygamy and arranged marriage which maket he women marginalize and subordination. The

main reason of women's reaction to their family and husbands is linked to the rise in their educational level. The consciousness coming with education transfers women's private area rebellion to the public sphere. Female characters starting to know themselves and realising that they are an individual person by the help of education have rebelled the male domination in political life, legal life and work life.

In research, it isn't discriminated between men and women writers in order not to have a sexist approach. But writers behaviour differences against women rebellion is expressed. It has been identified that men writers handle the subject through the dominant cultural codes and generally compromise with the male dominant traditional structure. On the other hand, it has been seen that women writers handle the subject delicately and examine traditional morality in favor of women.

At the end of the research, it has been identified that men and women writers approach the subject with similar sensitivity, are influenced by the women's movements in real world and give an opportunity to their female characters to rebel the male-dominated society.

Keywords: Feminism, Restructured gender roles, woman, rebellion, patriarchal.

ÖNSÖZ

Modernleşme/Batılılaşma çalışmalarının en önemli hedeflerinden biri kadının özel/mahrem ve kamusal alan içindeki yeri konusunda yeni düzenlemelerin yapılmasıdır. Zira yeni toplum inşası kadın-erkek tüm bireyleri ilgilendirmektedir. Bu nedenle yapılması planlanan modernleşme çalışmalarının birçoğu, büyük ölçüde ataerkil sisteme göre işleyen devlet düzeninin toplumsal cinsiyet rollerinde yapacağı değişimlere işaret eder. Eğitim alanında yapılan düzenlemelerle bilgi ve bilinç seviyesi artan kadınlar kendilerini destekleyen aydın erkeklerin de yardımıyla hem gerçek hem de kurgu dünyada kendilerine yeni haklar talep etmeye başlar. Bu hak talepleri, eğitim hakkından hareketle sosyal hayata, çalışma hayatına ve siyasî hayata doğru genişleyerek ilerler. Hayatın her alanında erkeklerle eşit biçimde yer almaya çalışan, birey olduklarını vurgulayan kadınların çabaları edebî bir tür olan romanda da kendine yer bulur. 1872'den 1960'a kadar yazılan romanlarda yazarların toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimleri algılama biçimleri kadın kahramanlar aracılığıyla aktarılır. Romanlarda erkek egemen toplum yapısına itiraz eden, başkaldıran ve çözüm üretmeye çalışan kadın kahramanlara sıkça rastlanır.

Öncelikle tanıştığımız ilk günden bu yana bana inanan, tezimin her aşamasında yanımda olan, bana yol gösteren, destekleyen, tezimi titizlikle okuyup eleştirileriyle ufkumu açan, öğrencisi olmaktan onur duyduğum danışmanım Sayın Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU'ya saygıyla çok teşekkür ederim.

Doktora eğitimine başlamam için beni teşvik eden, cesaret veren Sayın Doç. Dr. Mesut TEKŞAN'a, çalışmam boyunca yardımını esirgemeyen, beni motive eden Doç. Dr. Beyhan Kanter'e, maddi ve manevi her koşulda yanımda olan canım aileme çok teşekkür ederim.

Çalışma boyunca teknik desteğini esirgemeyen, kaynaklara ulaşmamda çok yardım eden Tayfun BARIŞ'a, kar kış demeden benimle birlikte kütüphaneleri gezen, yazdıklarımı sıkılmadan okuyup hep moral veren arkadaşlarım Neval ORMAN, Mehtap TEKİN, Ayşegül TAMER ÖZKAN, Özge ÇETİN ve Yelda TANRIVERDİ'ye çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM BAŞKALDIRI ve KADIN

1. BAŞKALDIRI ve KADIN.....	4
1.1.Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet/Başkaldırı.....	4
1.2. Kadın Başkaldırısı: Feminizm.....	9
1.3. Osmanlı Kadın Hareketi.....	16
1.4. Türk Romanı ve Kadın.....	25

İKİNCİ BÖLÜM ÖZEL/MAHREM ALANDA BAŞKALDIRI

2. ÖZEL/MAHREM ALANDA BAŞKALDIRI.....	36
2.1. Görücü Usulü Evliliğe Başkaldırı.....	43
2.1.1. Padişah Emri ile Evlenme.....	95
2.2. Çok Eşliliğe Başkaldırı.....	100
2.3. Evlilik Kurumuna Başkaldırı.....	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAMUSAL ALANDA BAŞKALDIRI

3. KAMUSAL ALANDA BAŞKALDIRI.....	153
3.1. Eğitim Hayatında Başkaldırı.....	153
3.1.1.Özel Eğitim.....	156
3.1.2.Örgün Eğitim.....	196
3.2. Hukukî Hayatta Başkaldırı.....	234
3.2.1. Kölelik ve Esarete Başkaldırı.....	238
3.2.2. Boşanma.....	245
3.3. Çalışma Hayatında Başkaldırı.....	271
3.3.1. Öğretmenlik.....	275
3.3.2. Doktorluk/ Hemşirelik/Hastabakıcılık.....	294
3.3.3. Diğer Meslekler.....	297
3.4. Siyasî Hayatta Başkaldırı.....	307
SONUÇ.....	338
ÖZGEÇMİŞ.....	345
KAYNAKÇA.....	346

KISALTMALAR

Ank. : Ankara

A.g.e. : Adı Geçen Eser

A.g.m. : Adı Geçen Makale

Bknz. : Bakınız

C. : Cilt

ev. : Çeviren

Ed. : Editör

İst. : İstanbul

Haz. : Hazırlayan

S. : Sayı

s. : Sayfa

Ünv. : Üniversitesi

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Osmanlı - Türk modernleşmesi kadınların toplumsallaşmasını da içeren bir dizi düzenlemeyi kapsar. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile devlet politikası haline getirilen Batılılaşma/modernleşme çalışmaları Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasına kadar uzanır. 19. yüzyılın sonlarında sosyal, siyasi, hukukî ve ekonomik hayatı yeniden düzenlemeyi gerektiren faaliyetlerin temel amacı Batı karşısında geri kaldığını düşünen devletin ' muassır medeniyetler ' seviyesine ulaşmak istemesidir. İmparatorluktan ulus-devlete evrilen süreçte yapılan düzenlemeler güçlü/modern devlet, güçlü/modern aile, ideal toplum, modern kurumlar ve modern kadın-erkek ilişkileri oluşturma hedeflerine odaklanır. Dolayısıyla çalışmaların birçoğu, ataerkil sisteme göre işleyen devletin toplumsal cinsiyet rollerinde yapacağı değişimlere işaret eder. Hemen hemen tüm kurumlarında erkek egemenliğinin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde keskin sınırlarla birbirinden ayrılmış özel/mahrem alan ile kamusal alanın yeniden biçimlendirilmesi gündeme gelir. Zira kadın, sadece özel/mahrem/ev içi alanda, eş/anne/kardeş/çocuk olarak yaşayabilir ve kamusal alandan dışlanırken erkek, hem özel/mahrem alanda hem de kamusal alanda yaşayabilmektedir. Üstelik kadın varlık gösterdiği özel/mahrem alanda da eril tahakküme boyun eğmek zorundadır.

Osmanlı Devleti'nde din -dinî açıdan kadın ve erkek eşit kabul edilmesine rağmen- ve geleneğe bağlanarak düzenlenen erkek egemen toplum yapısı Batı'daki gelişmelere paralel olarak değişmeye başlar. Tanzimat Fermanı'ndan Cumhuriyet ve sonrasına kadar üretilen çözümler birbiriyle uyum gösterir. Zira Tanzimat aydınları ile Cumhuriyet aydınları egemen erkek değerleri konusunda birleşirler. Bu nedenle toplumsal hayatta kadınlar adına yapılan tüm yenilikler ataerkil sınırları çok fazla aşmayacak ve egemen erkek değerlerini zedelemeyecek biçimde düzenlenir. Ancak Cumhuriyet yönetiminin, inkılapların haklar konusunda kadın ve erkek bireyleri büyük ölçüde eşitlediği gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir.

Osmanlı Devleti'ndeki kurucu seçkinler/aydınlar ve özellikle üst düzey ailelerin eğitilmiş kadınları dünyadaki feminist hareketlere seyirci kalmazlar. Gazete ve dergiler aracılığıyla " Osmanlı Kadın Hareketi " olarak adlandırılan ve kadınlar için hayatın birçok alanında haklar talep edilen bir dönem başlar. Zira gazete ve dergiler toplumun geniş kesimine doğrudan ulaşılabilir önemli kamusal iletişim araçlarıdır. Kadın ve erkek yazarlar zihinlerindeki yeni aile/kadın/toplum modellerini basın yoluyla aktarırlar. Böylece erkek egemen topluma başkaldıran kadınlar için ortak bir zihinsel yapı oluşturulur.

Türk Edebiyatına Batı'dan geçen bir tür olarak roman -estetik amaçlarla da yazılabilir- düşünceleri geniş kitlelere iletmekte kullanılan önemli araçlardan biridir. Romanlardan gerçekleri birebir yansıtılmaları beklenmez ancak romanlar taşıdıkları simgesel altyapılarla dönüştürülmek istenen topluma gerekli mesajları iletebilirler. Bu bağlamda 1872'den 1960'a kadar yazılan romanlar Türk toplumunun özellikle kadın açısından geçirdiği değişimi, değişim boyunca yaşanan sancuları ve çelişkileri yansıtacak verileri içermektedir.

“ Türk Romanında Erkek Egemen Topluma Başkaldıran Kadınlar ” adlı bu çalışma, 1872'den 1960'a kadar uzanan süreçte kadın ve erkek yazarların kaleme aldığı romanlardaki kadın başkaldırısının boyutlarını ve çeşitlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Gerçek hayatta kadınların 1868'den itibaren gazete ve dergilerdeki talepleri ile başlayan başkaldırılarının romanlara ne ölçüde yansıdığını tespit etmek, bu konunun seçilmesinin temel sebebidir. Bu çalışma siyasî bakımdan birçok değişimin yaşandığı bir süreçte değişimi kadın açısından ele almakta, önde gelen yazarların kadını ve kadın başkaldırısını ele alış biçimini incelemektedir.

Çalışma boyunca kadınların hayatın çeşitli alanlarında erkek egemenliğine meydan okuyuşları ve ürettikleri çözümlerin romanlara nasıl ve ne ölçüde yansıdığı değerlendirildi. Çalışmanın içinde erkek ve kadın yazarlar arasında ayırım yapılmadı ancak gerekli görülen yerlerde kadın ve erkek yazarların bakış açılarındaki farklılıklar vurgulandı.

Çalışmada kavramsal çerçeveyi belirlemek amacıyla öncelikle toplumsal cinsiyet, başkaldırı, feminist hareketler ve Osmanlı kadın hareketi konulu kaynaklar tarandı. Ardından çalışmada kullanılacak romanlar belirlendi. 1872-1960 dönemine ait 30 yazarın 104 romanı incelendi. Kadın başkaldırısını yansıtmadaki eksiklikler ve çalışmanın hacmine dair endişelerden dolayı popüler aşk romanları, popüler polisiye romanlar, köy/kasaba romanları incelemenin dışında tutuldu. Çalışmanın alt başlıkları romanlar okundukça, kadın kahramanların başkaldırıları tespit edildikçe oluşturuldu.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde “ Başkaldırı ve Kadın ” başlığı altında cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve başkaldırı kavramları tanımlandı. Ardından dünyadaki feminist hareketler, Osmanlı kadın hareketinin boyutları, kadın başkaldırısının Türk romanındaki yansımalarına dair genel bilgiler verildi. İkinci bölümde başkaldırı kavramı özel/mahrem alan sınırları içerisinde ele alındı. Bu bölümde kadınların erkek egemen topluma başkaldırılarının özel/mahrem alan için (evlilik, görücü usulü evlilik, çok eşlilik) ne ifade ettiğine temas edildi. İncelenen romanlardaki kadın kahramanların özel/mahrem alan

kapsamındaki başkaldırıları evlilik, görücü usulü evlilik ve çok eşlilik alt başlıklarıyla değerlendirildi.

Üçüncü bölümde kadın başkaldırısının kamusal alan için (eğitim, çalışma, hukuk siyaset) ne ifade ettiğine temas edildi. İncelenen romanlardaki kadın kahramanların başkaldırıları kamusal alan kapsamındaki eğitim, çalışma hayatı, hukukî hayat ve siyasî hayat alt başlıkları altında değerlendirildi.

Bu çalışma edebiyat, sosyoloji ve tarihin kesiştiği noktalarda bir değerlendirmeyi kapsamaktadır. Ancak romanlardan elde edilen veriler bir sosyolog veya tarihçi olarak değil edebiyatçı gözüyle değerlendirilmiştir. Türk Edebiyatında bu konuya benzer biçimde Melin Has Er'in *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Bahriye Çeri'nin *Türk Romanında Kadın (1923-38 Dönemi)* kitapları ile Beyhan Kanter'in " Servet-i Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk ", Ayşegül Utku Günaydın'ın " Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923) " adlı doktora tezleri ile Süleyman Aydın'ın " Tanzimat Dönemi Romanında Kadın " adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ancak " Türk Romanında Erkek Egemen Topluma Başkaldıran Kadınlar " adlı bu çalışma doğrudan kadın başkaldırısını ele aldığı için diğer çalışmalardan farklıdır.

Türk romanının kadın başkaldırısı açısından özellikle 1960 sonrası dönemde zengin malzemeler içerdiği düşünülmektedir. 1960 sonrası sayısı artan kadın yazarların 1980 sonrasında edebiyat dünyasında çok daha yoğun biçimde yer almaya başlamalarının araştırmacılara yeni inceleme alanları yaratacağı düşünülmektedir. Feminist teorilerin Türk ve dünya edebiyatı açısından özellikle kadın yazarları etkileyen yönleri romanlardaki erkek egemenliğine başkaldırı biçimlerini etkilemektedir. Bu bağlamda konu özellikle 1980 sonrasındaki romanlar için yeni araştırmacılarını beklemektedir.

1. BÖLÜM: BAŞKALDIRI ve KADIN

1.1.Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet/Başkaldırı

Cinsiyet sözcüğü, “ *Bireye, üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişiyi ayırt ettiren yaradılış özelliği, eşey, cinslik, seks.*”¹ biçiminde tanımlanıp, bireyin biyolojik özelliklerine işaret eder. Cinsiyet, biyolojik alanın kapsamında bir kavram olarak bireylerin daha anne karnında sahip oldukları bir özelliktir ve kadın/erkek arasında sadece fiziksel farklar yaratır. Kadın ve erkek arasında eşitsizliğe yol açan farkları yaratan ise biyolojik özelliklere -tüm feminist kuramların karşı çıktığı- dayandırılan toplumsal cinsiyet kavramıdır. Ataerkil değerler sistemine göre yapılandırılan toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasına hayatın tüm alanlarına yansıyan sınırlar çizerek kadın ve erkeğin davranış örüntülerini erkek egemen yasalara göre düzenler.

Toplumsal cinsiyet, cinsiyeti de içinde barındıran, insana dair birçok unsurla ilişkili, çok geniş bir kavramdır. İçinde yaşanan coğrafyaya ve o coğrafyanın geçmişten o güne dek getirdiği sosyal, siyasî, ekonomik vb. tüm kültürel unsurlarla donatılmış bir bakış açısı ve davranış kalıpları sistemidir. Toplumsal cinsiyet, toplumsallaşmayla birlikte edinilen kadınlık ve erkeklik rollerini kapsar. Eşitsizliğin kaynağı olarak görülen bu rol ve sorumluluklar yaşadığı toplumun bireyden beklediği davranış kalıplarını içerir. “ *Cinsiyetler arası eşitsizlik kişinin niteliği olarak durağanlaştırıldığında toplumsal cinsiyet biçimini alır; kişiler arasında bir ilişki olarak hareket ederken ise cinsellik biçimini alır. Toplumsal cinsiyet, erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsizliğin cinselleştirilmesinin katılaşmış hâlidir* ”²

Kadınlık/erkeklik ve bunların temsil ettiği değerler toplumun ve dönemin şartlarına göre değişkenlik gösterse de birçok ortak algıda birleşir. Kadınlık; duygusallık, şefkat, zayıflık, merhamet, fedakârlık ve itaat; erkeklik ise akıl, iktidar mantık, yönetme becerisi gibi özelliklerle tanımlanır. Kadınlara özel/mahrem alanın sınırları içinde yaşamaları, erkeklere de kamusal alan/dış dünyada akıl ve fiziksel güçle yaşamaları öğretilir.³

¹ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, (07.09.2013)

² Judith Butler, *Cinsiyet Belası* (çev.Başak Ertür), 2.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2010, s. 17

³ Her toplum kendi kültürel dokusuna göre bireylere kadın ve erkek rollerini, biyolojik ve psikolojik özellikleri de kapsayacak biçimde daha çok küçük yaşlardan itibaren öğretmeye başlar. Birey için sosyalleşmenin başlangıç noktası ailedir. Aile, toplumun beklentisi olan tutum ve davranış kalıplarını çocuğun içselleştirmeye başladığı ilk kurumdur. Birey kadınlık ve erkeklik rollerini ilk olarak içine doğduğu ailede fark eder. Toplumsallaşmanın bu ilk basamağında toplumsal cinsiyet kuralları devreye girer. Kız çocuk anne ile birlikte ev içi faaliyetlerde yer alarak özel alana, ev içine yönlendirilirken erkek çocuk babayla birlikte dış dünyaya yönlendirilmektedir. Kız çocuk,

Modernleşmeyle birlikte cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları özellikle feministler tarafından sorgulanmaya başlar. Birçok feminist araştırmacı için, toplumsal cinsiyet sabit bir kadın-erkek farkından ziyade tarihsel ve kültürel kadınlık/erkeklik tanımına ve bunlar arasındaki ilişkiye dayanmaktadır.⁴ Bu ilişkiler arasındaki bağ ise ataerkil sistemin değer yargıları ile kurgulanır. “*Ataerkil sistem, bir cins olarak toplumda kadınların ezilmesi sonucunu doğuran kurumsal ve kültürel bir düzenleme ve uygulamaları belirtir ve genel olarak kullanıldığında erkek iktidarını ifade eder.*”⁵ Bir zihniyet biçimi olarak ataerkillik, otoritesiyle kadınları ve kendinden zayıf hemcinslerini denetleyip baskı altına alan erkek egemenliğini ifade eder. Ataerkil sistem dendiğinde, kadının sadece emeğinin değil, aynı zamanda cinselliğinin, bedeninin ve doğurganlığının denetlendiği bir toplumsal sistem kastedilir.⁶

Dinî, ekonomik, toplumsal ve biyolojik birçok temele dayandırılan ataerkillik hem özel/mahrem alanda hem de kamusal alanda etkilidir. Özel alanda, ailenin idaresini/yönetimini elinde bulunduran erkek bu yetkilerini kamusal alana da aktarır. Dolayısıyla kadın hem dışlandığı kamusal alanda hem de bir anlamda hapsedildiği özel/mahrem alanda erkeğin otoritesi ve denetimi altındadır.⁷

Birçok feminist araştırmacı toplumsal cinsiyetin modernleşmeyle birlikte üretilen bir kavram olduğunu belirtir. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin eş anlamlı kullanıldığı modern

---

biyolojik ya da ilahi-varoluşsal sebeplere dayalı olarak kadınlığa atfedilen temizlik, yemek yapmak, el işi vb. kadın işlerine teşvik edilirken gelecekteki yaşamını ve davranış kalıplarını öğrenmekte ve toplumsal cinsiyetinin kişisel üretimine de başlamaktadır. Erkek çocuk ise kadın işi- yemek, temizlik el işi vb. – olarak kabul edilen tüm işlerden uzak tutulmakta babayla birlikte kahve, stadyum vb. eril mekânlara götürülerek erkeklik değerlerini keşfetmeye başlar. Kadınlığı şefkat, duygusallık, zayıflık, merhamet, fedakârlık ve itaat; erkekliğin ise akıl, iktidar mantık, yönetme becerisi gibi unsurlarla temsil edildiğini fark etmeye başlar. Modern zamanlarda birey pembe veya mavi eşyalarla donatılmış bir dünyaya doğar. Pembe veya mavi kıyafetlerle başlayan bu süreç pembe veya mavi nüfus cüzdanıyla devam eder.

⁴ Ayşe Gül Altınay, “ Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, *Vatan Millet Kadınlar* (der.) Ayşe Gül Altınay, 3. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 19

⁵ Fatmagül Berktaş, “ Feminist Teoride Açılımlar”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (ed.) Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 3

⁶ Berktaş, a.g.m, s. 3

⁷ “ Yaşam alanlarının böylece ikiye bölünmesinin toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından en önemli sonucu, iki cinsin birbirinden işlevsel ve fiziksel olarak net çizgilerle ayrılmış olması. Bu çerçeve içerisinde, erkeğe her iki evrende de vatandaşlık hakkı tanınırken, kadına sadece özel alan tahsis edilmiş oluyor. Böylece kadının ümmet içerisindeki konumu belirsiz kalıyor, çünkü kadın, dinî açıdan erkekle eşit algılanmasına rağmen, müminler cemaatinin yaşamına katılımı, toplumsal yapı ve kurullar tarafından şartlandırılmış ve önemli ölçüde kısıtlanmış oluyor.”, “ Hemen belirtmemiz gerekiyor ki, iç-dış alanlar arasındaki adı geçen ayrılık, Batı kapitalist toplumlarında geçerlilik kazanan özel-kamu alanı farklılığı ile eşdeğerli değildir. Zira Müslüman toplumlarda özel ve kamusal alanlar arasında gözetilen ayırım, kendi içerisinde bir hiyerarşik önem farklılığı taşımakta ve özel, yani ev içi yaşam alanı “harem” yani kutsal, dokunulmaz kabul edilmekteydi.” Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 36-37

öncesi dönemlerde hem cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet rolleri ilahi ve doğal olanla ilişkilendirilerek anlamlandırılır. Çocuğun doğumunda erkeğin rolü henüz anlaşılmadığı için kadına ilahi özellikler atfedilir. Ancak bu algı modern öncesi dönemde toplumların anaerkillikten⁸ ataerkilliğe⁹ evrilmesiyle değişir.

⁸ Anaerkillik toplumların var olduğu tezi ilk olarak 19. yüzyılda ortaya atılır. Anaerkillik, yaşam kurallarının kadınlar tarafından belirlendiği bir toplumsal örgütlenme biçimini ifade eder. Bu düzenin merkezinde kadın vardır ve soy kadınlar tarafından belirlenir. F. Engels *Ailenin, Özel Mülkiyet'in ve Devletin Kökeni* adlı eserinde tarihsel süreç içinde toplumların tarıma geçmesi ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla anaerkilliğin ataerkilliğe dönüştüğünü belirtir. Mülkiyet haklarının bulunmadığı ilk avcı-toplayıcı toplumlarda anaerkillik düzen hâkimdir. Paleolitik Dönem (Kabataş Devri) (M.Ö. 600.000- M.Ö. 10.000) de gruplar halinde mağara ve kaya altı sığınaklarında avcı ve göçebe yaşayan 'Homo Erectus'lar tamamen güdülerinin etkisinde bir yaşam sürmekteydiler. Onlar için önemli olan topluluk olarak hayatta kalmaktı. Üremede erkeğin rolünü henüz kavrayamamış olan bu insanlar, dişiler tek başlarına yeni bireyler meydana getirip topluluğun sayısını arttırdığı için kadının korunmasına ayrıca önem vermişlerdir. Dönemin sonunda ortaya çıkan verimlilik simgesi Tanrıçaların heykelleri Tanrının da kadın olarak algılandığını düşündürmektedir. Mezolitik Dönem (Yontma Taş Devri) (M.Ö. 10.000-M.Ö. 8000) de avcılık, toplayıcılık ve balıkçılık temel faaliyetler olarak göze çarpar. Avcılık ve toplayıcılıkta binlerce yılın kattığı deneyimle balıkçılık işini de üstlenen kadınlardır. Bu yeni durum kadınların iktidarını pekiştirir. Klanlar halinde yaşayan bu insanlar arasında evlilikte kadınlar klan dışına gönderilmiyor, erkek kadının klanına geliyordu. Zira hiçbir klan kadın kaybetmek istemiyordu. Mezolitikte kadının bu derecede yüceltilen varlığı toplumsal yapıyı kadın soylu yönetime taşır. Ancak kadın soylu bu iktidar ataerkillikteki gibi basıcı ve denetleyici değildir. “*Tanrıçaların dikkati çeken özelliği otoriteyi değil, aydınlığı, sevgiyi, üretkenliği ve koruyuculuğu temsil ediyor olmasıdır. Bu durum, kadının gerek toplum içinde gerek de erkeklerle ilişkilerinde hükmedici ve baskın bir karakter olmayışıyla açıklanabilir. Onun ekonomideki baskın rolü toplumsal ilişkilerde eşitliğe gölge düşürür nitelikte değildi.*” Pervin Erbil, *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*, 3.B., Ankara, Arkadaş Yayınları, 2008, s. 37

Neolitik Dönem (Cıvalı Taş) (M.Ö. 8000-M.Ö. 5500) de insanlar yerleşik hayata geçip kerpiç evlerde yaşamaya başlar. İlk defa çömlekçilik görülmeye başlanır. Üremede erkeğin rolü anlaşılmalı başlanır. Bu döneme ait bulgularda erkeklik organının kutsandığı görülür. Dönemin sonlarına doğru kadının faaliyet alanlarının daralmasına paralel biçimde ekonomideki yerini kaybetmeye başlar. Bu kadının toplumsal hayattaki yerini de tanrıçılık konumunda da etkiler. Önceden sadece kadınlarca yapılan birçok etkinlik erkekler tarafından daha kısa sürede yapılmaya başlanır. Bunlardan biri çömlek yapımıdır. Erkeklerin çömlekçi çarkını geliştirmesi, saban ve çeşitli aletleri içine alacak şekilde genişlettiği üretim sistemi kadının iktidarını bir daha geri alamayacak şekilde kaybetmesine yol açar. Üretimdeki artış zenginliğe sebep olur zenginlik de özel mülkiyetin ve kent devletlerinin oluşmasına doğru ilerler. Milyonlarca yıldır inanları eşitlik içinde tutan anaerkillik sistemi yerini ataerkillik sistemine bırakır. bkz. Fatmagül Bertkay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 4.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2010, Yasemin Temizarabacı Yıldırım, *Ütopyanın Kadınları Kadınların Ütopyası*, İstanbul, Sel Yayınları, 2005, Pervin Erbil, *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*, 3.B., Ankara, Arkadaş Yayınları, 2008

⁹ Ataerkillik toplumların varlığı tarımsal faaliyetlerin erkeklerin eline geçtiği Neolitik dönemin sonu ile yazılı belgelerin ilk ortaya çıktıkları döneme rastlar. Bu dönem kent devletlerinin oluştuğu ve aynı zamanda tek tanrılı dinlerin ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Önceki dönemde tanrıçalar toplumdaki yerlerini yavaş yavaş erkek tanrılara bırakmaya başlamışlardır. İnanç boyutundaki değer kaybı tek tanrılı dinler de büyük ölçüde devam eder. “*Musevi, Hıristiyan ve İslâm inançlarının doğdukları tarihe ve bölgeye baktığımız zaman, bu bölgelerde ataerkillik köleci sistemin egemen olduğunu görmekteyiz. Tektanrılı dinlerin doğduğu ve yayıldığı zaman dilimi içinde, erkek egemen köleci sistem, kültürün tüm alt ve üst yapısal kurumlarını oluşturmuştu ve kendi mantığı içinde işletmeyi sürdürmekteydi. İ.Ö. 3000'lerde başlayan hızlı değişim süreci bu dinlerin ortaya çıktığı döneme geldiğinde ideolojik yapıyı yeni yaşam biçimlerine büyük ölçüde uyarlamış bulunuyordu.*” Erbil, a.g.e., s.101

Üç tek tanrılı dinde de Tanrı mutlak güç ve iktidar sahibi olmasından dolayı zihinlerde erkek olarak imgelemiş ve kodlanmıştır. Bunun kökeni Musevilik ve Hıristiyanlık'ın yaradılış öykülerine dayanmaktadır. Her iki dinin de yaradılış öyküsünde kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı anlatılır. “*Kur'an-ı Kerim'de yaradılış anlatılır ancak kadının nasıl yaratıldığına ilişkin belirtik bir açıklama yoktur. 4. Surenin 1. Ayetinde Allah'ın kadın ve erkeği tek bir candan yarattığı söylenirken 16. Surenin 72. Ayetinde 'sizin için zevceler yarattı' denmektedir. İslamın kadınları özel olarak erkeklerle eşit saydığını savunan İslam içindeki bazı yazarlar ve İslam feministleri, savlarını Kuranın bu anlayışına dayandırır.*” Bertkay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, s.73, bkz. Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan Özcan), 2.B., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2009, *Kur'an-ı Kerim* 4/1, 16/72

Modern toplumlarda toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik özelliklere bağlı olarak modern öncesi ataerkilliğin üzerine inşa edilir. Antik Çağı temel alıp oluşturulan Rönesans gibi toplumsal cinsiyet rolleri de biyolojik temel üzerinde yeniden kurgulanır. Modern ataerkillik biyolojik farklılığı esas alıp önceki ataerkil yapıyı çağın değerlerine uyarlar. Serpil Sancar, modern patriarkilerin en önemli ideolojik temelini, kadın ve erkeklere farklı psikolojik ve toplumsal davranışlar dayatmasına bağlar. “ *Modern toplumlar hiyerarşik ayrımların ve eşitsizliklerin var olduğu toplumlar olarak özellikle cinsiyete dayalı eşitsizlikleri de üretir ve diğer toplumsal eşitsizliklerle iç içe sürdürür.*”¹⁰

Ataerkil sistemle oluşturulan toplumsal cinsiyette biyolojik olan toplumsal olana aktarılır. Dolayısıyla biyolojinin değiştirilemez bir kader olduğu algısı kadın erkek rollerini de değiştirilemez boyuta taşır. Bu kesinlik toplumsal kurallar ve yasalarla meşrulaştırılıp denetlenen bir sisteme dönüştürülür. Bu sistem içinde cinsiyet farkları bazı iş ve duyguları cinslere özgü hale getirir. “ *Örneğin çocuk yetiştirmek için kadın gibi duygusal ve sabırlı olmak, asker olmak için de bir erkek gibi dayanıklı ve güçlü olmak gerekir. Aslında anne ile asker arasındaki fark biyolojik değil ideolojik-toplumsaldır.*”¹¹

Ataerkillik veya erkek egemenliği olarak da adlandırabilen değerler sistemi, sadece kadınları baskı ve denetim altına almaz. Erkekler içinde de fiziksel ve maddi güce dayalı ayrımlar yaratır, hiyerarşik bir otorite kurar. Ancak eğitimi, statüsü ne olursa olsun ortak paydada kadınlara karşı erkeği üstün kılar. “ *Erkek egemen toplum kavramı aynı zamanda o toplumda yaşayan her tür erkeğin -yaşam biçimi, tercihi ne olursa olsun- kadınlardan üstün kılınmasından bir yararı olduğunu iddia eder. Yeni erkek egemen toplumlarda her tür erkek, konumu ve statüsü ne olursa olsun egemen erkeklik değerlerini sürdürme ya da en azından sessizce onaylamanın yararı olduğunu bilir ve bu nedenle de bu değerlerin sürdürülmesi için işbirliği yapar ya da uzlaşır. Egemen erkeklik değerleri aile reisliği, namus koruyuculuğu, erkek çok eşliliği, para ile kadın satın alma/fuhuş gibi meşru görülen ve erkeklere tanınan ayrıcalıklar olarak kurumlaşır; bunlar çoğu zaman yasalar tarafından da korunan ya da hoş görülen davranışlardır*”¹²

---

¹⁰ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 23-24

¹¹ Sancar, *a.g.e.*, s. 23-24

¹² Serpil Sancar, “ Erkeklik”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (ed.) Yıldız Ecevit, Nadide Karkiner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 172

Başkaldırı sözcüğü, “ 1. Herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma, isyan. 2. Bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme.”¹³ demektir. Albert Camus, başkaldıran insanı “ *Hayır diyen biri.*”¹⁴ olarak tanımlar. Bu bağlamda “ başkaldırı ” kendisine uygulanan yaptırımlara “ hayır ” diyen birey veya kitlenin bilinçli eylemlerine işaret eder. Zira burada kast edilen “ hayır ” sorgulama ve analiz süreçlerini içermektedir. Kendi benliğinin, kişiliğinin farkına varan, haksızlığa uğradığını idrak eden ve başka çözümler üretebileceğini gören birey/kitle başkaldırır. “ *Örneğin, “ fazla uzadı bu iş”, “ buraya kadar evet, buradan ilerisine hayır”, “ çok ileri gidiyorsunuz” ya da “ geçemeyeceğiniz bir sınır vardır” anlamlarına gelir. Kısacası, bir sınırın varlığını kesinler bu hayır. Başkaldırmışın “ ötekinin fazlaya kaçtığı”, hakkını bir başka hakkın kendisine karşı çıktığı, kendisini sınırladığı bir çizginin ötesine taşıdığı duygusunda da aynı sınır düşüncesini buluruz. Böylece, başkaldırı edimi hem katlanılmaz bulunan bir haksızlığın kesinlikle yadsınmasına, hem de bulanık bir hak inancına, daha doğrusu başkaldırmışın “ ... yapmaya hakkı olduğu” izlenimine dayanır. Herhangi bir biçimde, herhangi bir yerde bizim de haklı olduğumuz duygusu uyanmadıkça başkaldırı olmaz.*”¹⁵

Başkaldırı; haklarının farkında olan, bilinçli bireyin davranışıdır. Ancak bunun her zaman ahlâkî normlara uygun, doğru sebep ve yöntemlerle yapıldığı iddia edilemez. Zira başkaldırının içerdiği gerçekler ve değerler de çağdan çağa ve toplumdan topluma değişir. Albert Camus bu konuda İnka ve Paryaları örnek verir. İnka ve Paryalar başkaldırı sorununu ele almaz zira bu sorun kendilerinden öncekilerce “ gelenek içinde ” çözülmüştür. Başkaldırı, “ kutsal ” kavramının içinde eritilmiştir. Ancak, “ *başkaldıran insan kutsalın öncesinde ya da sonrasında yer alan, bütün yanıtların insansal, yani usa uygun olarak belirlenmiş olduğu bir düzen isteyen insandır.*”¹⁶ Kutsalın sınırları dışındaki her sorunun başkaldırı olarak nitelenebileceğini belirten Albert Camus, bu nedenle insan için kutsalın evreni ve başkaldırının evreni olmak üzere iki farklı zihinsel tasarımdan/yapıdan bahseder.

İnsanlık tarihine bakıldığında mitlerin, destanların, masalların ve birçok edebî türün başkaldırı, itaatsizlik ve isyan içerdiği görülür. Bu bağlamda başkaldırının insanın ontolojik gerçeği ile iç içe olduğu söylenebilir. “ *Tarih mevcut düzene, yönetime, erke, iktidara karşı pek*

¹³ Büyük Türkçe Sözlük, tdk. gov.tr (07.09.2013)

¹⁴ Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, (çev. Tahsin Yücel), 7.B., İstanbul, Can Yayınları, 2009, s.21

¹⁵ Camus, *a.g.e.*, s. 21

¹⁶ Camus, *a.g.e.*, s.28

çok isyan, başkaldırı olayının kaydedildiği geniş bir düzlemdir."¹⁷ Bu nedenle hem geleneksel toplumlarda hem de çağdaş, modern toplumlarda başkaldırı kaçınılmaz bir gerçekliğe işaret eder.

Bir başkaldırı biçimi olarak " Feminizm " ataerkil sisteme hayır diyen kadın ve erkeklerin savunduğu bir düşünce akımını/hareketini ifade eder. Üzerlerinde haksız bir denetim olduğunu, siyasî, ekonomik ve sosyal alandaki varlıklarının tanınmadığını fark eden kadınlar - ve onları destekleyen erkekler- uğradıkları bu ötekileştirme/ikincilleştirme politikasına birey/kitle halinde başkaldırırlar.

1.2. Kadın Başkaldırısı: Feminizm

Fransızca " femme-kadın " sözcüğünden türetilen feminizm, kadınların eşitlik ve özgürlük taleplerini dile getirir. Feminizm, kadınların yaşamın hemen her alanında ikinci sınıf kabul edildiklerini fark etmeleri ile buna sebep olarak gördükleri ataerkil/erkek egemen düzene başkaldırmalarıyla başlar. Kadın ve erkek eşitliğini merkeze alan Feminizm her iki cinsin siyasî, ekonomik ve toplumsal alanda eşit haklara sahip olması gerektiğini vurgular.

Ataerkil sistemin toplumsal cinsiyet kimliklerini belirlediği düşüncesinden yola çıkan feministlerin meydan okudukları durum, biyolojik yapıyla temellendirilen hiyerarşik üstünlüktür. " *Feminizm kadın ile erkek arasında (biyolojik değil) toplumsal ilişkilerde bir çelişme olduğunu savunur.*" ¹⁸ Zira binyıllardır hemen her toplumda yaşamın birçok alanına sinmiş olan bu ayrım, biyolojik farklılık gibi sabit değil, kültürel ve gelenekseldir. Dolayısıyla insan doğasına bağlanan eril otorite üstünlüğü, erkek egemenliğini meşrulaştırıcı bir varsayımdan ibarettir. " *Aklın cinsiyeti yoktur...zihin gücünün cinsiyeti yoktur ve...erkeklerin görevleri ve kadınların görevleri, erkeklerin alanı ve kadınların alanı hakkındaki fikirler sadece keyfi fikirlerdir.*"¹⁹

Feminizmin temel problem alanı ataerkilliktir. Bir cinsin diğer cins üzerinde kurduğu denetimi ve izlediği ötekileştirme/ikincilleştirme politikasını eleştirir. Kendi varlığını ve

---

¹⁷ Cumhur Aslan, *1960-1980 Dönemi Türk Romanında Başkaldırı Olgusu*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2004, s.23

¹⁸ Juliet Mitchel, Ann Oakley, *Kadın ve Eşitlik*, (çev. Fatmagül Bertay), 3.B., Ankara, Kaynak Yayınları, , 1984 s. 11-12

¹⁹ Sarah M. Grimke'den aktırn: Josephine Donovan, *Feminist Teori*, (çev. Aksu Bora-Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan), 6.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 41

haklarını sorgulayan kadın/kadınların verdikleri mücadele kemikleşmiş kabullere bir meydan okuma ve başkaldırıdır. “ *Dolayısıyla feminizm, toplumu eğitmek ve aynı zamanda tek taraflı bir önerme üzerine kurulu kurumların yeniden yapılandırılması için bilinç düzeyini yükseltmeyi hedefleyen bir reform hareketidir.* ”²⁰

Feminist mücadelenin 18. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilir; ancak feminist bilincin ortaya çıkışı daha geriye uzanmaktadır.²¹ Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı erkekler kadar kadınların da varlıklarını ve haklarını sorguladıkları bir süreçtir. “ *Aydınlanma Çağı ve Rönesans’ın akli, eleştiri hakkını, bireyselliği, dünyeviliği ve bilimi yücelten felsefesi kadınları da özgürleşme mücadelesine sevk eder.* ”²² Kadınların kitleler halinde hakları için mücadeleye başlamaları ilk kez Fransız İhtilali ile gerçekleşir. İnsan hakları ve onurlu bir yaşam için devrime destek veren kadınlar “ özgürlük, eşitlik ” söylemleriyle hak talep ederler.

Mary Wollstonecraft’ın yazdığı *Vindication of the Rights of Women* adlı eser, Feminizmin ilk metni kabul edilir.²³ Wollstonecraft, eğitim ve eleştirel düşünmenin önemini anlattığı bu eserinde, kadınların geri kalmasının sebebini eğitimden yoksun bırakılmalarına bağlar. Kadının hayata katılmasını engelleyen en önemli sebep eğitim alamamasıdır. Eğitimden yoksunluk bilinçten de yoksunluktur. Keyfi bir biçimde eğitimsiz bırakılan kadın dolayısıyla çalışma hayatı ve siyasî hayatın da dışında tutulur. Mary Wollstonecraft ve birçok feministin eğitim ile ilgili söylemlerine Fransız İhtilalinde düşünceleriyle öne çıkmış birçok erkeğin katılmaması dikkat çekicidir. Örneğin J.J. Rousseau kadın eğitimi konusunda şöyle düşünmektedir:

---

²⁰Ülkü Eliuz, “ Meşrutiyete Giden Süreçte Yeni Kadın İmgesi: Fatma Makbule Leman”, *Bilig*, Güz 2008, S.47, s.181

²¹ “ *Hayatını kalemiyle kazanan ilk kadın yazar olarak bilinen Christine de Pizan daha 14. Yüzyılda kadın haklarını savunan Kadınlar Kenti (La cite des Dames, 1399) adlı kitabıyla kadınların duygularını dile getirmişti: “ Hiçbir günah kadınınkı kadar büyük değildir diyorlar ama, kadınlar adam öldürmezler, kentleri yakıp yıkmazlar, halkı ezmezler, toprakları yağmalamazlar, kundakçılık yapmazlar, sahte sözleşmeler düzenlemezler. Kadınlar şefkatli, nazik, yardımsever, alçakgönüllü, sağduyulu varlıklardır.* ” Fatmagül Berktaş, “ Feminist Teoride Açılımlar”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (ed.) Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.4

²² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 56

²³ “ *Mary Wollstonecraft, 3 Ocak 1792’de feminist teori tarihindeki ilk önemli çalışma olan A Vindication of the Rights of Woman (Kadın Haklarının Savunusu) adlı eserini tamamladı. Bu, daha sonranın feminist düşüncesi için başat eser olmuştur. Wollstonecraft’ın eserinden dört ay önce, Eylül 1791 tarihinde Paris’te, Fransız Devriminin erken safhalarında, Olympe de Gouges Les Droits de la Femme (Kadın Hakları) adlı bir el broşürü yayınlamıştı. Gouges daha sonra giyotinle idam edildi. Bir yıl önce 1790’da, Massachusetts’de Amerikalı Judith Sargent Murrey, On the equality of the sexes (Cinsiyetler arasındaki eşitlik üzerine) adlı eserini yayınlamıştı. Bundan daha da önce, Amerikan Devrimi sırasında ise Abigail Adams, kocası John’a ulusu oluşturacak yeni kanunlar yapılırken kadınların da bir sesi ya da temsilcisi olması gerektiği söylenmişti.* ” Donovan, a.g.e., s.15

“ Kadının görevi erkeklerin hoşuna gitmek, onlara yararlı olmak, kendilerini onlara sevdirep saydırmak, küçükken büyütme, büyüyünce onlara öğüt vermek, teselli etmek, hayatı zevkli ve sevimli hale koymaktır. ”²⁴

J.J. Rousseau'nun kadın eğitimini gerekli bulmaması, “ kadın ”ı erkek için ve erkeğe bağımlı bir varlık olarak kabul etmesi son derece dikkat çekicidir. İhtilalin önemli aktörlerinden birinin eğitimi cinsiyete göre yapılandırması insan hakları adına bir çelişki olarak düşünülebilir. Zira özgürlük ve eşitlik kavramlarını gündeme taşıyan Fransız İhtilali, kadın-erkek arasında tam bir eşitlik sağlamaz. İhtilal sırasında kitleler halinde haklar talep eden kadınlar, amaçlarına ulaşamazlar hatta var olan bazı hakları (toplantı yapma, dernek kurma vb.) geri alınır. Bu dönemde Olympe de Gouges, kadınlara da oy hakkı tanınması için “ Kadın Hakları Beyannamesi ” ni kaleme alıp Kral XVI. Louis ve Kraliçe Marie- Antoinette'e sunar. Yeni anayasanın kadınlara istedikleri hakları vermediğini belirten Olympe de Gouges , “ *Mademki kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, öyleyse kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir* ” diyerek ideallerini ortaya koyar; ancak oy birliği ile giyotine gönderilir.²⁵

18. yüzyıldan itibaren biçimlenmeye başlayan feminist söylemler “ kadının ikincilleştirilmesi ” ortak paydasında buluşurlar ancak vurgu yaptıkları konulara ve çözüm önerilerine göre Liberal, Radikal ve Marksist söylemler olmak üzere üç ana koldan ilerlerler.

Liberal Feminizm; Mary Wollstonecraft, Frances Wright ve Sarah Grimke'nin fikirleri ile şekillenir. Aydınlanma Çağındaki liberal fikirlerden yola çıkılarak geliştirilen Liberal Feminizm; cinsiyet, ırk ve inanç gibi ayrımları reddederek bireylerin eşitliğini savunur.²⁶ Liberal feministler, kadın ve erkeklerin ev içinde ve dışında (çalışma hayatı ve sosyal hayat) eşit haklara sahip olmaları gerektiğini belirtirler. Çözüm önerileri öncelikle eşit eğitim ile ilgilidir. Eşit eğitim kamusal alanda kadına da erkek kadar var olma/çalışma fırsatı sağlayacaktır. Ekonomik bağımsızlık, kadını erkeğe bağımlı/muhtaç kılan etmenleri yok edecektir.

---

²⁴ Çakır, a.g.e., s. 56

²⁵ Çakır, a.g.e., s. 56

²⁶ “ 18. yüzyıl feministleri, o dönemde Batı dünyasını silip süpüren devrim dalgasının coşkusunu uymuşlardı. Aydınlanma ya da Akılcılık çağı olarak adlandırılacak dönem içinde ortaya koyulan kuramlar bu dönemde hayata geçirilmeye başlandı. Örneğin insanlar için vazgeçilmez ya da doğal olarak kabul edilen haklara hükümetlerin karşılamayacağı gerçeği, hem Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinin 1776 hem de Fransa'nın İnsan Hakları Bildirgesinin 1789 en can alıcı noktalarıydı. Feministler erkeklerin sahip olduğu doğal hakların aynısına sahip olabilecekleri konusunda umut besliyorlardı. ” Donovan, a.g.e., s. 16

Aklı kamusal alanla, akıl dışını özel/mahrem alanla ilişkilendiren Aydınlanma Çağı, Liberal feministlerin kadınların da akıllı varlıklar olduklarını vurguladıkları bir dönemdir.²⁷ Bu dönemden itibaren kadının eş ve anne olarak evine/özel alana ait, akıldan yoksun varlık olduğu ön kabulü/varsayımı yıkılmaya çalışılır. Kamusal hayatı kadın ve erkek için eşit bir alana dönüştürmeyi hedefleyen liberal feministler şu temel düşünceleri vurgulamaktadır:

“ 1. Akla inanç. Wollstonecraft gibi bazı düşünürlere göre, Akıl ve Tanrı neredeyse eş anlamlıdır. Birey, akıl içinde tanrısal bir kıvılcım barındırır; bu kişinin vicdanıdır. Frances Wright ve Sarah Grimke gibi feministler, gerçeğin en güvenilir kaynağının herhangi bir yerleşik kurum ve gelenek değil, bireysel vicdan olduğunun gözönünde tutulması gerektiğini belirtirler. Massachusetts Kolonisi’nde Anne Hutchinson (1591-1643) tarafından ifade edilen benzer bir çatışkı (antinomi) sapkın düşünce olarak damgalanmıştı.

2. Kadının ve erkeğin ruhları ile akılcı yeteneklerinin aynı olduğu inancı. Başka bir deyişle kadınların ve erkeklerin ontolojik olarak bezer oldukları inancı.
3. Toplumsal değişme ve toplumun dönüşümüne etki etmenin en iyi yolunun eğitim-özellikle eleştirel düşünme için eğitilmek-olduğuna inanç.
4. Bireyin diğer bireylerden ayrı olarak gerçeği arayan, akılcı ve bağımsız bir aktör olarak hareket eden ve haysiyeti bağımsızlığına bağlı olan yalnız bir varlık olduğu görüşü.
5. Sonuç olarak, aydınlanma kuramcıları, doğal haklar doktrinine bağlı kalmışlardır. Önemli birçok kuramcı kendilerini siyasal haklarla ilgili taleplerle sınırlandırmamakla birlikte, 19. yüzyıl kadın hareketi esas olarak bu talepler, özellikle de oy verme hakkı talebi üzerine oturmuştur.”²⁸

Mary Wollstonecraft ve diğer Liberal feministlerin temel söylemi, kadının eğitim yoksunluğu üzerinedir. Kadını erkek karşısında güçsüz kılan, ötekileştiren/ikincilleştiren, akıldan yoksun varsayan ataerkil söylemin tüm iddiaları eğitim ile ilişkilendirilir. Toplumsallaşma sürecinde eşit haklara sahip olmayışları kadın ve erkek arasındaki ayrımların/hiyerarşilerin temel sebebi olarak görülür. Eğitim alamayan kadın eleştirel düşünme becerisinden ve sorgulayıcı bilinçten yoksun kalır. Ekonomik bağımsızlığının olmayışı da kendini gerçekleştirme ve özgür birey olmasına engel olur. “ Liberal feministlere göre kadın ve erkek arasındaki kamusal ve özel alan arasındaki ayrımlar, toplumsal cinsiyet rolleri tamamen geleneksel keyfilikten kaynaklanır. Aklın, ruhun cinsiyeti yoktur.”²⁹

²⁷ “(...) Newton’un dünya görüşü, bir tarafta akıl aracılığıyla yönetilen kamusal dünya ve evrenin fiziksel dünyası ile diğer tarafta akıl-dışı olarak nitelendirilen duygusal ilişkilerin, kişisel mizaçların, kader, estetik ile ilgili ahlâkî yargıların ve kadının yer aldığı marjinal dünya arasında kökten bir ayırım ya da kırılma olduğunu öne sürmektedir.” Donovan, a.g.e. s.18- 19, “ Her erkek yeterli derecede akli olarak kabul edilir ya da “ doğal” olarak bir aileyi yönetme kapasitesine sahiptir. Kadınlar ise, Locke’nin teorisine göre, “ doğal” olarak akıldan yoksun görünürler ve “ doğal” olarak “ özgür ve eşit birey” statüsünün dışında tutulurlar, nitekim kamusal hayata katılmaları da uygun değildir.” Terasa Brennan ve Carole Pateman’dan aktır: Donovan, a.g.e., s. 22

²⁸ Donovan, a.g.e.,s. 28

²⁹ “ Grimke, Amerikan doğal haklar ilkelerini kadınlara uyarlayan ilk kişidir. Şüpheli bir şekilde, Kutsal Kitabın “ kadınların ve erkeklerin EŞİT YARATILDIKLARINI” beyan eder.” s.39, “ Grimke’ye göre erkekleri ve kadınları

Virginia Woolf da kadınların özel/mahrem alan içinde zamanlarını/varlıklarını, erkeğe hizmet etmek güzel görünmek için harcamalarına karşı çıkar. “ *Annelerimiz o zamanlar, bizlere servet bırakmalarını engelleyecek ne gibi işlerle uğraşıyorlardı acaba? Burunlarını mı pudralıyorlardı? Vitrinlere mi bakıyorlardı?*”³⁰ sorularıyla kadınların erkeğe bağımlılığını eleştirir. Woolf, eğitim ve ekonomik özgürlüğün kadınların ötekileştirilmesini engelleyeceğini vurgular:

“ *Şimdi, eğer onun bir işi olmuş olsaydı; ya bir suni ipek fabrikatörü ya da borsadaki para babalarından biri olmuş olsaydı; Fernham’a iki ya da üç yüz bir dolar bırakmış olsaydı, biz bu akşam burada rahatça oturuyor olabilirdik ve sohbetimizin konusu arkeoloji, botanik, antropoloji, fizik, atomun yapısı, matematik, astronomi, rölativite ya da coğrafya olabilirdi. Mrs. Seton, annesi ve onun annesi büyük paralar kazanma sanatını öğrenmiş olsalardı ve babaları ve büyük babaları gibi, kendi cinsiyetlerinden olanların kullanımına göre düzenlenen burslar, ödüller ve öğretim üyelikleri oluşturmak üzere para bırakmış olsalardı biz burada, akşam yemeğinde rahatlıkla av eti yiyip şarap içiyor olabilirdik; bol keseden bahşedilmiş mesleklerden birinin korumasında geçecek onurlu ve güzel bir yaşama, hiç de yersiz olmayan bir güvenle bakabilirdik.*”³¹

Liberal feministlerin kadın hakları için eğitim ve eleştirel düşünceye yaptıkları vurgu özel/mahrem alanı kapsamadığı için eleştirilir. Zira kadının erkeğe bağımlılığı sadece kamusal alanı değil özel/mahrem alanı da bağlayan bir sorundur.

İkinci Dalga Feminizm³² ile ortaya çıkan Radikal Feminizm, 1960-1970 yıllarında özellikle New York ve Boston’da geliştirilir. Liberal Feminizmden farklı olarak kadınlığa vurgu yapan Radikal feministler, ataerkil otoriterlerden hak talep etmek yerine kadınsı değerlere yönelmek

---

kamusal ve özel alana yerleştirme, geleneklerin keyfiliği ile ilgilidir. Çünkü kadınlar ve erkekler ahlâki ve düşünsel anlamda eşit olduklarına göre, aynı ahlâki ve düşünsel haklara ve sorumluklara sahiptirler.” s.41, “ *Aklın cinsiyeti yoktur...zihin gücünün cinsiyeti yoktur ve...erkeklerin görevleri ve kadınların görevleri, erkeklerin alanı ve kadınların alanı hakkındaki fikirler sadece keyfi fikirlerdir.*” Donovan, a.g.e., s. 41

³⁰ Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, (çev. Suğra Öncü), 12.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.24

³¹ Donovan, a.g.e., s. 25

³² “ *Nitekim 19. yüzyıl feministleri siyasal haklar elde ettiler. Bu nedenle 1960’tan sonra kadına, kadın kimliğine vurgu yapan İkinci Dalga Feminizm gelişti. İkinci Dalga Feministler cinsiyeti erkekleştirmek yerine kadın bakış açısını güçlendirmeyi hedeflediler. Kadının kendi özüne, kadınlığına yabancılaşmasını eleştirdiler. Zaten siyasal haklar kazanmak onların toplumsal hayattaki durumlarını çok fazla değiştirmemişti. “ Birinci Dalga Feministleri, daha fazla eğitim, çalışma hayatına girme, sosyal hayata katılma, her şeyden önemlisi, kadının aile içindeki konumunun yükselmesi taleplerini dile getirmekteydiler. İkinci Dalga, bu temalara kadın cinselliği ve kadı bedenine uygulana şiddet gibi iki yeni konu ekledi. Bu yeni bilince göre, her şeyden önce ve kimliğine el konulmuştur; dolayısıyla kadınların kurtuluşu için erkek egemenliğini ve ataerkil ilişkileri kuran ve sürdüren bütün kurumlara; devlet, aile, eğitim sistemi, kitle haberleşme araçları, kapitalist ekonomi vb. savaş açılmalıdır.*” Şirin Tekeli “ Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme” 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, (ed.) A.B. Hacımiraçoğlu, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 33

gerektiğini iddia ederler. Söylemlerini beden ve cinsellik etrafında geliştiren Radikal feministlere göre kadınlar öncelikle erkek merkezli değerlerden arınmalıdır. “ *Kadın doğulmaz kadın olunur.*” sözüyle tanınan Simone de Beauvoir ve birçok Radikal feminist ataerkil kurallara göre işleyen toplumsal hayatı, kadını baskı altına aldığı ve ötekileştirdiği nedeniyle eleştirir. Zira kadının özel ve kamusal alandaki ikincilleştirmesi doğasından değil tamamen eril değer ve inançlardan kaynaklanmaktadır. Kate Millet, Schulamith Firestone ve birçok Radikal feminist, ataerkilliğin toplumsal cinsiyet rolleriyle pekiştirildiğini ve tekrar tekrar üretildiğini belirtir.

Kadınlar üzerinde sistematik bir cinsel baskı olduğunu iddia eden Radikal feministler, çözüm olarak modern teknolojiyi önerirler. Hamilelik, doğum ve annelik gibi kadın üzerinde baskı yarattığını düşündükleri biyolojik sorumlulukların sosyal kurumlara devredilerek cinsler arasında eşitlik sağlanabileceğini belirtirler. “ *Radikal feminizmin aynı zamanda ve aynı süreç içinde gelişen diğer tezleri, kişisel olanın politik olduğu, ataerkillik ya da erkek egemenliğinin-kapitalizmi değil- kadınların baskı altına alınmasının kökeninde yer aldığı, kadınların kendilerini bastırılmış bir sınıf ya da kast olarak görmeleri ve enerjilerini, diğer kadınlarla birlikte, kendilerine baskı uygulayanlara-erkeklere- karşı mücadele eden bir harekete yönelmeleri gerektiğini, erkeklerin ve kadınların temelde farklı oldukları, farklı üsluplara ve kültürlere sahip oldukları ve kadınların tarzının gelecekteki bir toplumun temelini oluşturması gerektiği düşüncelerini içerir.*”³³

Radikal Feminizm, kadın doğasına yaptığı vurguyla eleştirilir zira kadınların doğuştan üstün oldukları iddiası ataerkil sistemin değer yargılarının benzerini işaret etmektedir.³⁴ Erkeğin akıl ve fiziksel üstünlüğünü esas alan erkek egemen düşüncenin kadın erkek arasındaki eşitsizliğe yaptığı yorum bu kez tersine biçimde işlemekte ve kadını üstün bulmaktadır.

---

³³ Donovan, a.g.e.,s.268-269

³⁴ “ (...) kadın biyolojisi, kadın kimliğini oluşturan öğelerden sadece bir tanesidir ve farklı zaman ve mekânlarda hep aynı sonuçlara yol açmaz. Bazı radikal feministler işte bu olguyu görmezden gelerek kadının bedeninin/biyolojisinin belirli ve sabit bir kadın psikolojisine, erkek biyolojisinin de gene belirli ve sabit bir erkek psikolojisine yol açtığını savundular. Bu özelliklerin ne olduğu konusunda aralarında bazı farklılıklar olsa da radikal feministler genelde erkeği aşırı rasyonellik, saldırganlık, duygusuzlukla, kadını ise bunların tersiyle tanımladılar. Radikal feminizmin bu biyolojik determinist yaklaşımla, aslında geleneksel erkek egemen düşüncenin yaptığı şeyin aynısını tersten yapmaktaydı: Erkeği akıl ve rasyonel düşünme yetisiyle bağlantılandırarak ona özne konumu tanıyan, kadını ise beden ve duygularla ilişkilendirip onu nesneye ve bedene indirgeyen eril düşüncenin karşısına başka, bu kez kadına özsel üstünlük tanıyan düalist ve özcü bir yaklaşım çıkarılmaktaydı.” Fatmagül Berktaş, “ Feminist Teoride Açılımlar”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (ed.) Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 10

Karl Marx ve Frederick Engels'ın teorilerinden etkilenen Marksist/Sosyalist feministler cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin sosyal ve ekonomik yapıdan kaynaklandığını ileri sürerler. Onlara göre yasalarla sağlanan eşit haklar ve fırsatlar kadın-erkek arasında gerçek bir eşitlik yaratmaz.

Yorumlarını kapitalizm eleştirisi etrafında birleştiren Marksist/Sosyalist feministler, kadının ötekileştirilmesinin sebebini tarih içinde şekillenen ekonomik modellere bağlarlar. Özel ve kamusal alan ayrımı yaratan kapitalizm ve onun hayata dikte ettiği şartlardır. Kadın için uygun görülen evi idare etme, erkeği cinsel ve psikolojik olarak tatmin etme görevleri kapitalist sistem içinde gelişmiştir. Aynı sistem erkeğe de kamusal alanda çalışma görevini yüklerken ona hem özel/mahrem alanda ev/aile/kadın üzerinde hem de kamusal alanda kendinden zayıflara (fiziksel/ekonomik bakımdan) otorite hakkı tanır. “ *Radikal ve liberal feminizmin özellikle kadınlar arasındaki sınıfsal farklılıkları gözden kaçırdığını düşünen Marksist feministler, bütünsel bir kategori olarak kadınların ezilmesinden söz etmenin, sanki tüm kadınlar her yerde aynı deneyimleri ve çıkarları paylaşıyor gibi yanlış kabulden kaynaklandığını öne sürdüler ve cinsel özellikleri (bedenleri ve doğurganlıkları) nedeniyle benzer baskılara maruz kalsalar bile kadınların kendi aralarında eşitsizlik yarattığının kabul edilmesi gerektiğini vurguladılar.*”³⁵

Frederick Engels, kapitalizme dair değerlendirme ve eleştirilerinin yer aldığı *The Origins of the Family, Private Property and the State* adlı eserinde kadının tarihsel yenilgisini kapitalizme bağlar. Aile, kadının ikincilleştirilmesine neden olan ataerkil bir kurumdur. Sosyalist bir toplumda kadın evliliğe zorlanmaz veya evlilik feshedilebilir. Kadın sığınakları, komünleri ve kadın bakanlığı gibi kadın ihtiyaçları doğrultusunda işleyen kurumlar kadınların sorunlarını çözebilir.³⁶

Sonuç olarak Liberal Feminizmin bireyler arasındaki hak eşitliğini, Radikal Feminizmin daha çok beden ve cinselliği, Marksist Feminizmin ise sınıfsal farklılıkları odağına aldığı söylenebilir.

1.3. Osmanlı Kadın Hareketi

---

³⁵ Berktaş, a.g.m., s. 10

³⁶ Ömer Çaha, *Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, 2.B., İstanbul, Savaş Yayınları, 2010, s.166-168

Feminizm, kadınların ataerkil sistem içinde ezildiklerini, haksızlığa uğradıklarını fark etmeleri ve bu duruma karşı çıkmaları ile başlar. Bir özgürlük ve eşitlik hareketi olarak ortaya çıkan kadın başkaldırısı ilk defa Fransız İhtilalinde örgütlü eylemlere dönüşür. Kadınlar binlerce yıldır kendilerini denetim altında tutan ve ikincilleştiren ataerkil toplumsal yapılarla mücadeleye girer. Kadınların kitleler halinde verdikleri tepkiler feminist bir bilincin³⁷ ortaya çıktığını göstermektedir. Feminist bilincin ortaya çıkması “ *kadınların evlilik dışında ekonomik bir alternatifte sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır.*”³⁸ Ancak bu koşullar sağlandığında kadınlar ataerkil sisteme karşı eyleme geçip haklarını savunabilirler.

Batı’da bir özgürlük ve eşitlik talebi olarak ortaya çıkan Feminizm, Osmanlı kadınlarını da etkiler. Zira Batı’daki kadınların günlük yaşamlarında karşılarına çıkan sorunlar sadece onlara özgü değildir. Ataerkil sistem her toplumda kendine uyarladığı kültürel ve ideolojik değerlerle varlığını sürdürür. Osmanlı kadınları da Batılı hemcinsleri gibi evrensel ataerkil baskılara maruz kaldıklarını fark ederler.

Osmanlı Kadın Hareketi 19. yüzyılda ABD’de ortaya çıkan feminist hareketlerden çok, önceki dönemde Batı’da ortaya çıkan feminist hareketler ile ilişkilendirilir. Zira Osmanlı kadınlarının da öncelikle ele aldıkları konu, tıpkı erkekler gibi eksiksiz, akıllı varlıklar olduklarını vurgulamaktır.³⁹ *Terakki-i Muhaderât*’ta yayımlanan bir mektupta yer alan “ *El ayak, göz, akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz?*”⁴⁰ sorusu özellikle Liberal feministlerin ısrarla vurguladıkları ‘ akıl ve insanî öz’ ile örtüşmektedir.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda modernleşme ekseninde eğitim, ekonomi ve hukuk alanını ilgilendiren konularda siyasî ve sosyal düzenlemelere gider. Devletin geleneksel

---

³⁷ “ *Feminist bilinç, kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir. Ama burada kalmaz; bu haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesine, mücadelenin bağımsız bir biçimde yürütülerek örgütlenmesine ve aynı zamanda da alternatif bir gelecek vizyonu oluşturulmasına uzanır.*” Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s.88-89

³⁸ Berktaş, a.g.e., s. 89

³⁹ “ *Dolayısıyla, Osmanlı feminizmini ele alırken 19. yüzyıl ortalarından itibaren kitleselleşmeye ve gerçek bir toplumsal hareket dönüşmeye başlayan ABD ve İngiltere’deki feminist hareket ile değil, ondan önceki feminist düşünce ve kilise ya da kilise-dışı hayır örgütleri, özel kadın çevreleri ile iletişim ağlarının vb. oluşturduğu hareket ile karşılaştırmak gerekir. Çünkü Osmanlı kadınlarının da öncelikle gündeme almak zorunda oldukları konu, kadının eksiksiz bir insan varlığı olduğunu ortaya koymaktı.*” Berktaş, a.g.e., s.93

⁴⁰ *Terakki-i Muhaderât*, no:5, 1869, s.4

sistemini etkileyen yapısal değişimler özellikle II. Meşrutiyet Döneminde hız kazanır. II. Meşrutiyet ile birlikte “ *Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine* ” girer.⁴¹ Modernleşme amacıyla gerçekleştirilen yenilikler (Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Mecelle, eğitimdeki yenilikler) zamanının çoğunu özel/mahrem alanda yani ev içinde geçiren kadınlara da yansır. Varlığı, büyük ölçüde eş/annelik ile sınırlanmış kadınlar hem özel/mahrem alanda hem de kamusal alanda kendilerine haklar talep etmeye başlarlar. Kuşkusuz bu hak taleplerinde kendilerini destekleyen aydın erkeklerin de payı vardır. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi aydın erkekleri modern bir toplumda kadınların nasıl olması gerektiğini tartışır.⁴² Yazdıkları eserlerle kadın eğitimi, kadının sosyal ve siyasî hayata katılımı konularında kamusal bir tartışma ortamı oluştururlar. “ *Hemen hepsi Osmanlı toplumunun modernleşen eğitim ve sosyal kurumlarından yararlanan erkeklerin ulaştığı gelişim düzeyine – ki buna çoğunlukla medeniyet diyorlar- kadınların da aynı şekilde ulaşmasını engelleyen koşullar olduğunu görerek, erkeklere kıyasla, kadınların ciddi ölçüde geri kaldıklarını vurguluyor ve modernleşen dünyaya erkekler gibi ayak uyduramadıklarını görerek buna çözüm önermeye çalışıyorlar.* ”⁴³

Modernleşmeyle toplumsal hayata dâhil olan birçok yeniliğin erkeklere yönelik olması ve kadınların eski zihniyet/ataerkil gelenek tarafından engellenmesi aydın erkekleri, kadınları desteklemeye yönlendirir. Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Celal Nuri, Şemsettin Sami, Ahmet Ağaoğlu, Selahattin Asım gazetelere yazdıkları yazılarda ve kitaplarında kadın için gerekli değişimin ölçülerini tartışır. Onların görüşlerinin çeşitli değişiklerle Genç Osmanlılar, İttihat ve Terakki, Milli Mücadele Dönemi aydın ve siyasetçilerinin görüşlerini de biçimlendirdiği söylenebilir.⁴⁴ Erkek yazarların kadın hakları konusunda ileri sürdükleri fikirler daha çok eğitim, görücü usulü evlilik, boşanma ve cariyelik üzerinde yoğunlaşır. Abdullah

---

⁴¹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s.59

⁴² Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 85

⁴³Sancar, *a.g.e.*, s. 84

⁴⁴ bkz., Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2011, Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005

Cevdet⁴⁵ ve Muslihiddin Adil'in⁴⁶ kadın hakları bağlamındaki eleştiri ve önerileri radikal yaklaşımlar içerir.

Dönemin aydın erkeklerinin kadın haklarına dair yaptıkları tartışmalara (Siyasî görüşlerine göre yaklaşım tarzları farklıdır.), aristokrat ailelere mensup, eğitilmiş kadınlar da dâhil olur. Etraflarındaki erkeklerin destekleriyle kendi haklarını dile getirmeye başlayan kadınların talepleri ve mücadeleleri Osmanlı kadın hareketi olarak tanımlanır. Serpil Çakır'a göre kadınların mücadelelerini gösteren en önemli kaynaklar kadın dergileri ve dernekleridir. Kadınların isteklerini dile getirmelerinde, örgütlenmelerinde en etkin rol basına aittir. " O dönemde çıkan gazetelerde, özellikle pek çok kadın dergisinde sorunlarını ve beklentilerini yazarak, toplumu, dolayısıyla kadınları bilinçlendirmeye ve istekleri doğrultusunda değişime hazırlamaya çaba gösteren kadınlar ayrıca, konferanslar düzenleyip çeşitli dernekler kurmuşlar, bu derneklerde etkin görevler üstlenmişlerdir. "⁴⁷

Osmanlı kadınları ilk defa 1868'de *Terakki* gazetesi ve 1869'da aynı gazetenin ek olarak yayımladığı *Terakki-i Muhadderât*'ta yer alan imzasız mektupları ile basında yer almaya başlar. Süreç içinde imzasız/isimsiz mektuplar kimliğini gizlemeyen kadın mektup ve yazılarına dönüşür. Yaprak Zihnioğlu, Osmanlı Kadın Hareketini şöyle sınıflar:

1. İlk kadın mektubunun basında yer aldığı 1868'den II. Meşrutiyet'e (1908) değin olagelen hareketliliği " Erken Dönem Osmanlı hareket-i nisvanı (1868-1908)",
2. II. Meşrutiyet ve Milli Müdafaa dönemlerindeki feminist etkinlikleri " II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı feminizmi (1908-1922)",
3. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki düşünsel ve eylemsel etkinlikleri " Birinci Dalga Cumhuriyetçi feminizm (1922-1935)"⁴⁸

Yaprak Zihnioğlu, basında isimsiz kadın mektuplarının yer almaya başladığı 1868'den Türk Kadınlar Birliği'nin kendini feshettiği 1935'e kadar süren dönemi Birinci Dalga Feminizm;

⁴⁵ "Abdullah Cevdet'e göre padişah'ın tek eşi olmalı, kadınlar diledikleri tarzda giyinebilmeli, kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak hürmet edilmeli, kadınlar ve kızlar erkeklerden kaçmamalı, görücü âdetine son verilerek her erkeğin gözüyle görüp beğendiği kızla evlenmesi sağlanmalı, kızlar için açılacak diğer okulların yanı sıra Tıbbiye Okulu da açılmalı, Avrupa medeni kanununun kabul edilmesi ile evlenme ve boşanma hukuku değiştirilmeli, cariye yasaklanmalı, birden fazla kadınla evlilik yasaklanmalı...", Ahmet Cevdet Paşa da kadınların başını ilk kez açık tasavvur eden reformcu olmuş." Sancar, a.g.e.,s. 89, bkz. Tezer Taşkıran, Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973

⁴⁶ " Meşrutiyet yıllarında Selanik'te Hukuk mektebinin hocası olarak ders veren ve İktisat Dersleri adlı ders kitabının yazarı olan Muslihiddin Adil'in 1912'de yayınlanan kitabında iktisat biliminin bir alt konusu olarak " Feminizm" başlıklı bir bölüm yer almış. Müslihiddin Adil burada feminizmi kadın erkek arasında iş bölümü olarak ele alıyor ve kadınların erkekler gibi toplumsal yaşamın her alanına, ilme, sanayiye ve siyasete atılmaları gerektiğini savunuyor." Sancar, a.g.e., s. 88

⁴⁷Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 59

⁴⁸ Yaprak Zihnioğlu, Kadınsız İnkılap, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 21

1980 sonrası Feminizmi ise İkinci Dalga Feminizm olarak tespit eder.⁴⁹ Osmanlı Kadın Hareketi olarak adlandırılan eylemler dizisi kadınların basında varlık göstermeleriyle başlar. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede kadınların varlıklarının başlı başına bir değer olduğunu, erkekler gibi insan olduklarını ve bundan dolayı kendi hayatları üzerinde söz söyleme hakları bulunduğunu dile getirdikleri görülür. “ *Bu dönemde, Osmanlı monarşisini benimseyen ve dünyaya İslam kadınlarının da modern ve bağımsız bireyler olabileceğini göstermek isteyen, İstanbul saray çevresine ve aristokratik ailelere mensup elit kadınlarının örgütlediği dernekler ve dergiler etrafında yaptıkları çalışmalar ve kadın toplantıları ile ortaya çıkan yeni bir yapılanma söz konusudur.* ”⁵⁰ Şair Nigar Hanım, Fatma Aliye, Nezihe Muhiddin, Emine Semiye, Halide Edib döneme damgasını vuran kadınlar olarak öne çıkarlar.

II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan dönemde kadınların hak taleplerini daha da somutlaştırdıkları görülür.⁵¹ Dönemin özgürlük ve eşitlik söylemleri etrafında birleşen ideolojik havası kadınları da etkiler. Kadınlar toplumsal değişimin/gelişimin kadın gelişimi ile doğrudan bağlantısına dikkat çekerler. Kadın eğitimi, çok eşlilik ve boşanma konusunda çözüm önerilerini dile getirirler.

1868'de yayımlanan *Terakki* gazetesi, kadın mektuplarına (isimsiz de olsa) yer veren ilk gazetedir. İlk kadın dergisi olarak kabul edilen *Terakki-i Muhadderât*, *Terakki* gazetesinin kadınlar için yayımladığı bir ek olarak çıkar. *Terakki-i Muhadderât*'ta dönemi ve kadınların özellikle ev içindeki konumlarını eleştiren mektuplar önemli bir yer tutar. Kadınların yazdıkları bu mektuplarda öne çıkan diğer bir konu ise eğitimidir.

Yayın ilkesini “ *Kadınlara dair nâfi şeylerden bahseder*” cümlesiyle özetleyen *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderât* dergisi 1875'te çıkmaya başlar. *Ayine*, *Aile* ve *İnsaniyet* dergisi de temel ilke olarak kadınları bilinçlendirmeyi, aydınlatmayı belirler. *İnsaniyet*'te yer verilen mektuplarda, kadın dergilerinde kadın yazılarına öncelik verilmesi istenir. Kadınlar sırf yayımlansın diye erkek imzası kullanmaktan şikâyet ederler. 1883'te çıkmaya başlayan

⁴⁹ Zihnioğlu, a.g.e., s.21

⁵⁰ Çakır, a.g.e., s.92

⁵¹ “ 1. II. Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren, Osmanlı-Türk kadınlarının özgürlük talebi gündeme geldi. Kadınlar modernitenin vaat ettiği hür insan kategorisine tam olarak dahil olmak, toplumda insan addedilmek, toplumda bir mevki ve hisseye kavuşmak, siyasi alana, kamusal yaşayışa katılmak ve çalışıp hayatlarını kazanmak istiyorlardı. 2. Kadın eğitimi ve mesleki eğitim yaygınlaştırılmalı, kadınlar tüm eğitim olanaklarından yararlanmalıydı. 3. Kamu yaşamına katılmalarındaki, giyim dâhil her türlü yasaklar, sınırlamalar ile aile hayatındaki “ iki facia”, talâk ve taadüd-i zevcat kaldırılmıyordu.” Zihnioğlu, a.g.e., s. 56

Hanımlar'da kadın yazıları artmaya başlar. 1886'da yazarlarının tümünün kadınlardan oluştuğu *Şükûfezar* dergisi yayım hayatına girer. “ *Derginin yayım amacı, siyaset dışındaki yazılarıyla, kadınların varlığını kamuoyuna duyurmaktır.*”⁵² 1887'de yayımlanmaya başlayan ve II. Abdülhamid'in de desteklediği *Mürüvvet* dergisi özellikle eğitim konusuna değinir. Eğitim ile kadınların kültürel düzeyinin artacağını savunan dergide, Şair Nigar Hanım, Leyla Hanım, Fıtnat Hanım gibi edebiyatçı kadınlar yazar. Döneme damgasını vuran ise 1895'ten 1908'e kadar yayımlanan *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir. 13 yıl boyunca yayımlanmış olan -en uzun süreli- dergi Fatma Aliye⁵³, Emine Semiye ve Şair Nigar Hanım gibi kadın yazarların seslerini duyurabilmesi açısından önem taşır. Dergide kadınlar, kadın hakları derken sadece özel/mahrem alandaki hakları dile getirmezler. Toplum hayatındaki konumlarını eleştirip erkeklerle eşit kabul edilebilecekleri bir toplum yapısından bahsederler. “ *Hanımlara Mahsus Gazete*'de, kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda, giyim konuları ağırlıktadır. Yurtiçi ve yurtdışından verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye, pekiştirilmeye çalışılmıştır. Kadınlara meslek olarak terzi, halıcılık, kuaförlük önerilmiştir. Fransa'da kadınların avukatlık yapma hakkını elde ettikleri belirtilmiş, dünya kadınlarının hakları ve Batı'daki kadın hareketi hakkında bilgi verilmiştir.”⁵⁴

II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren, dönemin aydınlanmacı zihniyetine paralel olarak kadın dergilerinin sayısında da artış gözlenir. *Demet*, *Mehasin*, *Kadın* (Selanik), *Kadın* (İstanbul), *Musavver Kadın*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadınlar Âlemi*, *Kadın Duygusu*⁵⁵, *Genç Kadın*, *Kadınlar*

---

⁵²Çakır, a.g.e., s. 65

⁵³ “ *Fatma Aliye'nin bugün için muhafazakâr sayılacak bir yerde durarak, kadın haklarını savunan görüşlerinin İslamcılıkla özdeşleştirilmesi uzun süre sadece o çevreler tarafından bilinen bir yazar olarak kalmasına yo açmış. Fatma Aliye'nin çıkardığı dergi kamusal yaşamda aileyi merkeze alan bir kadın meselesi tanımlamış ve kadın haklarını aile kurumunun merceğinden ele almış. 1895'ten 1906 yılına kadar 580 sayı haftalık olarak yayınlanma başarısını göstermiş Hanımlara Mahsus Gazete'nin Osmanlılık ve İslamiyet temelinde kadın haklarını sağlamanın mümkün olduğunu ileri süren bir görüşün öncü ismi olduğunun altını çizmek gerekir.*” Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.103

⁵⁴Çakır, a.g.e.,s.73

⁵⁵ “ *Kadın haklarını savunan diğer bir farklı çizgi ise Sabiha Sertel ile Baha Tevfik'in birlikte şekillendirdiği, soldan bir bakış ile kadın hakları savunusu yapan Kadınlık Duygusu dergisidir.*” s. 105, “ *Ona (Sabiha Sertel) göre boşanma ve nikâhta eşitlik, ahlaki eşitlik gereğidir. Milliyetçi (Kemalist) uluslaşma projesinden farklı olarak ailenin sürekliliği ve ölünceye kadar devam eden evlilik düşüncesini benimsemez. Ailenin/evliliğin bozulması toplumsal düzeni tehdit etmez: “ Aile her iki tarafın müşterek anlaşmasıyla yaşayan bir şeydir. Hiç kimsenin bir diğerini istemediği bir hayatı sonuna kadar yaşamaya mecbur etme hakkı yoktur. Bu sebeple kanun aileye karışmamalıdır. Ancak aile kanun müdahalesinden kurtulduğu zamandır ki kadın ve erkek için hür bir müesseseye olabilir.” Bu noktada Sabiha Sertel milliyetçi kadınların ağzından çok sık duyduğumuz feminist görüşler de dile getirir. Evliliğin nikâhlı- nikâhsız ayrımına karşı çıkar, gayrimeşru çocuk tanımını eleştirir, kadınların “ serbest münasebet” hakkının kısıtlanması bakımından bir özgürleşme sorunu olduğuna işaret eder.” Sancar, a.g.e., s.111*

Saltanatı, Süs, Firuze, İnci gibi birçok dergi yayım hayatına katılır.⁵⁶ Kadınlar ayrıca *İkdam, Tanin, Sabah* gibi dönemin büyük gazetelerinde de yazmaya başlar.

1913'ten 1921'e kadar yayımlanan *Kadınlar Dünyası*, Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini üstlenen " Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti " nin yayın organı olması bakımından son derece önemlidir. Ulviye Mevlan'ın çıkardığı *Kadınlar Dünyası* yazarlarının tümünün kadınlardan oluşması bakımından ayrıca önem taşır. Ulviye Mevlan'ın başyazarı olduğu derginin temel politikasının feminist bakış açısıyla şekillendiği söylenebilir. Her kesimden ve milletten kadının kendisini ifade etmesine olanak tanıyan dergi, radikal yaklaşımları nedeniyle eleştirilere uğrar.

Dergide kadın hareketinin amacı, kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı yeni ve insanî bir dünya meydana getirmek olarak belirtilir. Kadın hareketi ile ilgili kullanılan kavramların da tanımlandığı dergide, kadınların annelik dışında işçi, mühendis, doktor olabilmesi " Feminizm " adı altında değerlendirilir.⁵⁷

Kadın-erkek eşitliğini ve kadınların hayatın her alanına katılımını sağlayacak olan birincil koşulun eğitim olduğunu anlayan kadınlar, eğitim taleplerinin üzerinde ısrarla dururlar. Kadın inkılabının diğer önemli noktası kadının çalışma hayatının içinde yer alabilmesidir. Çalışan, ekonomik özgürlüğü bulunan kadın birey olabilir ve kendi haklarını savunabilir. Bu nedenle siyasî hakların kazanılması için en önemli adım, çalışma hayatına katılım olarak görülür.

*" Esasen erkek nasıl çalışır ise, kadın da çalışabilir; erkek nasıl düşünebilir ise kadın da düşünebilir; erkek nasıl tahakküm ediyorsa kadın da tahakküm edebilir. Tefâvüt-i ef'al ve a'mal, kadında olsun erkekte olsun, fıtrate, tahsile, terbiyeye göre tehâlîf edebilir...Hukuk-ı nisviyemizi temin edecek birinci misal hayat-ı mesaiyenin kadınlıktaki tecellisidir. Kadın-erkek teşrik-i mesai edebilirse hukuk-ı nisvan da ehemmiyet-i lazımiyesiyle muhitimizde tanılır. Kadın-erkek, hukuk-ı medeniye ve insaniyede müsâvi olabilmeleri için evvela hayat-ı mesaide tarafeynin iştirakları lazımdır. "*⁵⁸

Dergilerle daha çok bireysel planda sorunlarını ve taleplerini dile getiren kadınlar bir süre sonra ortak bir kadın bilinci yaratırlar. Cinsiyet sorunlarını tartışıp insan olduklarını, birey olduklarını vurgularlar. Bireysel tepkiler dernekler aracılığıyla örgütlü tepkilere dönüşür.

⁵⁶ bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2011

⁵⁷ Çakır, a.g.e., 179

⁵⁸ *Kadınlar Dünyası*, no.65, 1914, s.1

Dernekler daha çok kadın sorunu ve ulusal sorunlar üzerinde çalışır. İlk kurulan dernekler genellikle yardım dernekleridir. Zira savaşlarla yıpranan toplumun ilk önce yardım faaliyetlerine ihtiyacı vardır. Serpil Çakır dernekleri yardım; eğitim yoluyla meslek kazandırma; kültür; ülke sorunlarına çözüm arayan; ülke savunmasına yönelik; farklı etnik gruplardan kadınların sorunlarına odaklanan; siyasal amaçlı; siyasal ve feminist partilerin kadın dernekleri olmak üzere sekiz başlıkta değerlendirir.

Selanik'te 1908'de Emine Semiye tarafından kurulan “ Şefkat-i Nisvan, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Hizmet-i Nisvan, Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Müslüman Kadın Birliği ” gibi dernekler yardım amacıyla kurulur. Temel amaçları yardım olmasına rağmen üzerinde durdukları başlıca konu kadın eğitimidir.

Kadınları eğiterek meslek kazandırma amacıyla kurulan derneklere özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra rastlanır. “ Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Şefkat Heyeti, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ” gibi dernekler eğitim ve mesleğe yönlendirme amacıyla çalışan derneklerdir. Kadınlara iş bularak ekonomik özgürlük sağlayan bu derneklerden “ Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ”, kadınları gönüllü olarak askere de alır. Geri hizmette çalıştırılmak üzere ordu bünyesine alınan kadınlarda aranan özellikler 18-30 yaş arası, Osmanlı uyruklu ve ehl-i namus olmasıdır.

Kültürel amaçlı kurulan derneklerin temel amacı kadınların kültürel düzeyini arttırmak, kadınları bilinçli, bilgili bireyler haline getirmektir. “ Asri Kadın Cemiyeti, Tefeyyüz Cemiyeti, Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Osmanlı Kadınlar Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti ”⁵⁹ gibi dernekler örnek verilebilir.

Ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan dernekler daha çok ekonomiyi düzeltme amacıyla faaliyet gösterirler. “ Ma'mûlât-ı Dahiliyye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ” bu derneklerin en önemlisi kabul edilir.

---

⁵⁹ “ Teali Nisvan Cemiyeti, Halide Edib ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Derneğe üye olmak için Türkçeyi çok iyi okuyup yazma ve İngilizce derslerine devam etme gibi bazı koşullar vardı. Cemiyetin asıl amacı, ulusal geleneklerden vazgeçmeden kadınları irfanen yükseltmekti.” Çakır, a.g.e., s.97

“ Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti (Fatma Aliye tarafından kurulur.), Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti ” ülke savunmasına yönelik çalışan derneklerdir. “ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti ”, Balkan Savaşından sonra gelen göçmen kadınların sorunlarını çözmek amacıyla birçok çalışma yapar. Dernek üyeleri I. Dünya Savaşı sırasında cephe gerisinde ve diğer yerlerde hemşirelik yaparlar.

“ Azkaniver Hayuhyaç İngerutyanyan, Aktuniyadis Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisavniyesi, Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti ” gibi dernekler Ermeni, Rum ve Çerkez kadınlara eğitim vermeyi amaçlayan dernekler olarak dikkat çeker.

İttihat Terakki Partisi, kendi ideolojisi doğrultusunda çalışan çeşitli dernekler kurar. “ İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti ” gibi dernekler konferanslar düzenleyerek kadınlara ulaşır.

Kadınlar Dünyası adlı dergiyi de çıkartan “ Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ”, feminist söylemleri bulunan tek dernek olarak kabul edilir. Kadınları bilinçlendirme ve onların sözcüsü olma görevini üstelenen dernek, dergi sayesinde geniş kitlelere ulaşır. Kadının toplumsal hayata katılması gerektiği özellikle vurgulanır. Cemiyet kadını kuşatan geleneklere, kadın-erkek eşitsizliğine, eğitimsizliğe savaş açar.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kadınlar tarafından siyasî amaçlı bir parti de kurulur. Başkanlığına Nezihe Muhiddin’in seçildiği Kadınlar Halk Fırkasının genel sekreteri Şükûfe Nihal, partinin yasal geçerlilik için gerekli izinleri alamamasına rağmen kadınların bir gün siyasî hayatta yer alabileceğine inanır. Yazılarında ve konuşmalarında kadının seçme ve seçilme hakkını kamuoyuna sunar ancak parti gerekli izinleri alamaz. Zira kadınlar henüz siyasî hak elde etmemişlerdir; dolayısıyla bir parti kurmaları mümkün değildir. Bu nedenle parti Türk Kadınlar Birliği adlı derneğe dönüştürülür. Programındaki siyasî amaçlar çıkarılır ancak kadınlar taleplerinden vazgeçmezler.

Hem Türk Kadınlar Birliği’nin⁶⁰ hem de Kadınlar Halk Fırkasının başkanı olan Nezihe Muhiddin özellikle adını *Türk Kadın Yolu* olarak değiştiren *Kadın Yolu* dergisiyle düşüncelerini

⁶⁰ “ Bazı çevrelerin özellikle basının derneğe olumsuz bakışı ve Eylül 1927’de dernek içinde yaşanan bunalım ve anlaşmazlığa, bir de polisin dernek merkezinde arama yapması ve usulsüzlük kararı vermesi eklenince, derneğin

dile getirir. Tüm kanunlara uymaya, gerekli hallerde cezalandırılmaya erkekler gibi mecbur olan kadınlara siyasî haklarını verilmemesini son derece anlamsız bulur. Zira okuma yazma şartı bile olmadan her erkeğe verilen bu hakkın kadınlardan esirgenmesi eril otoritenin tahakkümünden başka bir şey değildir. Bu nedenle Nezihe Muhiddin, kahve köşelerinde miskin miskin oturan eğitimsiz bir erkeğe tanınan hakların eğitilmiş bir kadına tanınmamasını eleştirir.⁶¹

Dergiler ve dernekler aracılığıyla seslerini duyuran kadınlar, Osmanlı kadın hareketi için öncü olurlar. Büyük kitlelere zaman içinde ulaşan örgütlü tepkilerde kadınların hareketi başlatan, sürdüren taraf olması son derece önemlidir. Zira bu durum onların kararlılığını göstermektedir. Erkek egemenliği altında ezildiklerini, ötekileştirildiklerini ve dışlandıklarını ileri süren kadınlar için edebî var oluş birey kimliğinin ortaya çıkmasına neden olur.

Kadın hareketine bütün olarak bakıldığında hareketi başlatanların zengin ve güçlü ailelere mensup eğitilmiş kadınlar oldukları görülür. İtirazları ve talepleri kendi gündelik deneyimlerinden başlayarak siyasî haklara doğru genişler. Kadınların toplumda neden geri kaldığını sorgulayan kadınların din ve gelenek üzerinde yoğunlaştıkları, kadın hakları konusundaki isteklerini İslâmî kurullarla uzlaştırmaya çalıştıkları görülür.

Bazı araştırmacılar Cumhuriyet'in ilanının ardından kadınlara siyasî haklar verilmesine rağmen kadınların erkeklerle tam anlamıyla eşit bir statüde yer almadıklarını belirtir.⁶² Kadınlara erkeklerle eşit haklar verilir ancak kadınlara yüklenen sorumluluk daha çok ulusun

---

kurucusu ve başkanı Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu görevden uzaklaştırıldı. Ancak Nezihe Muhiddin bu tarihten sonra da siyasetten uzak kalmadı. 1930 yılında programında kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyacağını ilan eden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. Evlere dek giderek parti adına kadınlarla ilişki kurdu. Partiye bağlı "Kadın Varlığı" isimli bir derneği kurmak için yazar Suat Derviş ile birlikte çalıştı. 1930 yerel seçimlerinde İstanbul'un Beyoğlu ilçesinden Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından aday gösterildi. Suat Derviş ise Sultanahmet ilçesinin adayydı." Çakır, a.g.e., s.131

⁶¹ Çakır, a.g.e., s.130

⁶² "Yeni adam" ların kendi içlerinde yaşadıkları bu bölünmeye karşı, "Cumhuriyet'in anaları" katmerli (hem içsel, hem de dışsal) bir bölünme yaşıyorlar ve milli bilincin uyanma dönemlerine özgü "varolan kadın" ile uzak geçmişteki "ideal kadın" arasındaki karşıtlık, Cumhuriyet sonrasında İstanbul kadını/Anadolu kadını, kentli kadın/köylü kadın, asri kadın-"tango"-/iffetli kadın, modern kadın/geleneksel kadın, vb. karşıtlıklarda somutlaşıyordu." Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s.110, "Toplumsal bilinçte kadın hâlâ potansiyel bir fitne, sosyal kargaşa nedeniydi. Onu kamu dünyasına kabul edilmesi kontrol edilemez cinsel bir gerilimle eşdeğerdi ve erkekler dışarıda iki cins arasındaki ilişkileri düzenleyebilecek kültürel ve ahlâkî normlara sahip olmamanın derin sıkıntısını çekiyor, bu katılımın sonuçlarını göğüsleyip olası etkilerine karşı koyamamaktan korkuyorlardı. Kemalizmin, kadınların vücutlarını bir çarşaf içine kapatmak zorunda olmadan erkeklerle birlikte kamu alanında var olabilmelerini kabul ettirmek için, yeni kimlikler oluşturmaya ve özellikle erkek figürünü güçlendirmeye ihtiyacı vardı." Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.242

anaları olmaları ve kültürün taşıyıcılığı rolleridir. Serpil Sancar⁶³, bu durumu günümüze kadar uzanan cinsiyetçi bir sakatlanma olarak niteler. Yeni kurulan devletin siyasî istikrarı için çabalayan Türkçü ve milliyetçi hareketin önemli isimlerinden Halide Edib ve Nezihe Muhiddin'in yönetim kadrolarında yer almaması cinsiyetçi yaklaşımlara örnek gösterilir. “*Örtünmeme hakkının sağlanması ama örtünmenin de yasaklanmaması, tek eşliliğin kabulü ama dini nikâha da – resmi nikâhla birlikte yapılma koşuluyla- itiraz etmeme ve kadının geniş kapsamlı boşanma hakkının kabulü, kadınların eğitim hakkı ve çalışma hakkının ‘ kadınlığa uygun meslekler’e yönlendirilmesi, eşit siyasal katılımın hiç uygun görülmemesi, zaman içinde Türkçüler, modernist İslamcılar, muhafazakârlar ve milliyetçilerin üzerinde anlaşma sağladıkları temel uzlaşma hattı olduğu* söylenebilir.”⁶⁴

1.4. Türk Romanı ve Kadın

Osmanlı Devlet’inde Tanzimat Fermanının ilanıyla başlayan modernleşme süreci Doğu ile Batı’nın değerlerini uzlaştırmaya dayanır. Batılı/Modern toplumun inşa süreci “ (...) *matbaa, modernleşmiş bürokratik kurumlar, okullar ve modern askeri kurumlar aracılığıyla oluşan kamusal zihniyetin yeni bir insan yaratma arzusu*”⁶⁵ olarak tanımlanabilir. Reformcu devlet adamlarının zihinlerindeki temel endişenin birbirinden son derece farklı iki medeniyetin arasında kendilerini doğru sınırlarda tutmak olduğu söylenebilir. Geleneksel değerlerden uzaklaşmadan, kendi benliğini yitirmeden modernleşme amacı, aydınları ve devlet adamlarını Batı’dan sadece bilimsel yenilikleri almaya yönlendirir. Zira evrensel aklı ve gücü temsil eden bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yoksun kalmak, geri kalmanın sebebi olarak görülür. Devletin Batı ile özdeşleştirdiği modern kurumlar –ordu, bürokrasi, eğitim, ekonomi- evrensel ataerkil sisteme göre işleyen kurumlardır. Bu nedenle kamusal alandaki birçok yenilik devletin eril yapısını çok fazla değiştirmez. Ancak özel/mahrem alandaki olası değişimler devlet adamları ve aydınların zihninde endişe yaratır. Bu nedenle Batılılaşırken yitirmek istenmeyen değerler ki bunlar gelenekler, kıyafetler, evlilik, ev ve aile yaşamı gibi daha çok özel/mahrem

⁶³ “ Erkeklerle siyasal alanda aynı siyasal mücadelelere katılan kadınların ulus-devlet kurulduktan sonra onun yönetimine katılmalarının sakıncalı bulunması modern siyaset anlayışında bugüne kadar etkisini sürdüren bir cinsiyetçi sakatlanma nedeni olmuştur.” Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.113

⁶⁴ Sancar, a.g.e., s. 120

⁶⁵ Sancar, a.g.e., s. 128

alanın kapsamındaki konulardır. Batıya tam manasıyla benzememesi gereken ise adeta birbiriyle eş anlamlı kullanılan kadın ve ailedir. Bu nedenle modernleşme çalışmalarında cinsel ahlâkın sınırları üzerinde çok durulur. “ *Türk modernleşmesinin kurucu stratejilerinden ‘erkek merkezli cinsiyet rejimi’ ve bunun en temel öğelerinden biri olan modern Türk kadını aslında çoğu zaman Batı’dan bir ‘fark’tır.*”⁶⁶ Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesi Batı ile arasındaki mesafeyi “ kadın ” üzerinden belirler. Doğu ile Batı değerleri arasındaki gerilim kadın ahlâkı açısından yeni kadın tipinin kurgusunda yaşanır.

Romanlar gerçek hayatı birebir yansıtmaz kuşkusuz ancak toplumların değişim süreçlerindeki sancuları yansıtma bakımından oynadıkları rol de yadsınamaz. Değişen değerlerin zihinden zihine aktarımı, yeni bir toplum yaratma sürecinde özellikle gazete ve kitaplar aracılığıyla gerçekleşir. Bu bağlamda Tanzimat’tan 1960’a kadar yazılan romanlardaki kadın görünümleri erkek ve kadın yazarların modernleşmeyi nasıl algıladıklarını anlamada yol gösterici olabilir. Özellikle II. Meşrutiyet itibariyle ataerkil toplumsal yapılara başkaldıran kadınların, kadın ve erkek yazarların romanlarında ne ölçüde yer aldığı son derece önemlidir. Zira romanlar, psikolojik ve felsefî akımlara yaptıkları göndermeler ile toplumsal cinsiyet rollerine dair unsurları vurgular. Bu anlamda romanlar “ *bir yandan toplumsal cinsiyetin hangi bağlamlarda, hangi varsayımlar yoluyla dile geldiğini açığa çıkarırken, bir yandan da aynı bağlam ve varsayımların sınırlarını*”⁶⁷ göstererek toplumsal ve bireysel kaygıları çözümlenmeye olanak sağlar.

Feminist eleştiri, dünyadaki feminist hareketlerin edebî alana yönlendirilmesiyle ortaya çıkar. 1960’larda Fransa, İngiltere ve Amerika’da siyasî ve toplumsal alanda mücadele veren feministler kadınların sadece gerçek dünyada değil, romanlarda da ezildiğini, ikincilleştirildiğini ileri sürerler. Bu bağlamda ataerkil düzen edebî metinler aracılığıyla da desteklenir. Romanların ataerkil toplumsal cinsiyet rollerini tekrar tekrar üreten metinler olduğunu fark eden feministler, romanlardaki kadın görünümlerini incelemeye başlar. Toplumsal alandaki erkek egemenliğinin edebi metinler içindeki izlerini ortaya çıkarmaya çalışan feminist eleştirmenler “ *kadınların edebiyattaki temsilinin erkek egemen bir bakışla*

---

⁶⁶ Sancar, *a.g.e.*, s. 127

⁶⁷ Sibel Irzık, Jale Parla (der.), *Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, 4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 9

kurgulandığı ve bu patriyarkal kurgunun yanlış bir kadınlık algısına yol açtığı tezi ”⁶⁸ ile hareket ederler.

Feminist eleştiri edebî metinleri- özellikle romanları- iki ana başlıkta inceler. Bunlardan ilki kadın olarak okura dönük eleştiri ikincisi, yazar olarak kadına dönük eleştiridir. İlk örneklerine Simone de Beauvoir’un *La Deuxieme Sex* adlı eserinde rastlanan bu eleştiri yönteminin hareket noktası toplumsal cinsiyetin edebî metinlerin dokusuna nasıl işlendiğine dairdir.⁶⁹ Erkek yazarların eserlerindeki kadın kahramanların ataerkil denetime bağlı olarak ötekileştirildiklerinin, ezildiklerinin üzerinde durur ve kadınların romanlardaki görünüşleriyle toplum içindeki görünüşleri arasındaki ilişkiyi sorgular. Bu yöntemin amacı “ *Erkek yazarların yapıtlarına kadın okur gözüyle bakarak bu yapıtlarda sergilenen cinsel ideolojiyi, kadın imgelerini, klişe kadın tiplerini saptamak ve bunların feminist açıdan yorumunu ve eleştirisini* ”⁷⁰ yapmak olarak özetlenebilir.

Virginia Woolf’un *A Rooms of One’s Own* adlı eserinin ilk modern yapıtı kabul edilen Feminist eleştiri bazı varsayımlardan hareketle yapılandırılır.⁷¹ Kate Millet, 1969’da yayımladığı *Sexual Politics* adlı eserinde gerçek yaşamdaki erkek egemenliğinin romanlara nasıl yansıdığını inceler. Üç bölüme ayırdığı kitabında konuyu Cinsel Politika, Tarihsel Gelişim ve Edebiyattaki Yansımalarından Örnekler başlıklarıyla değerlendirir.⁷²

⁶⁸ Ebru Aykut Türker, “ Feminist Edebiyat Eleştirisi ”, *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, Ankara, Hece Yayınları, Mayıs/Haziran/ Temmuz 2003, s. 294

⁶⁹ “ (...) ilk safhalarında, büyük ölçüde Simone de Beauvoir’in toplumsal cinsiyetin inşası ve toplumsal cinsiyet/biyolojik cinsiyet arasındaki farklılıkları ele alan İkinci Cins adlı yapıtı ile Kate Millet’in hâlen hatırı sayılır bir üne sahip olan Cinsel Politika isimli kitabın üzerinden yürümüştür. Bu metinler üzerinden ilerleyen feminist eleştiri, daha çok erkekler tarafından üretilen edebiyat, film, dergiler vb. kültür ürünlerindeki kadın temsili üzerinde yoğunlaşmıştır.” Aykut Türker, a.g.m., s.294 “ Marksçı terminolojiyle ifade edecek olursak diyebiliriz ki, Simone de Beauvoir kadının politik ve ekonomik alanda ezilmesini bir alt-yapı, kadını aşağılayan sanat ve edebiyatı da bu durumu yansıtan bir üst-yapı olarak saptamaktadır.” Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınları, 1994, s. 230

⁷⁰ Moran, a.g.e., s. 230

⁷¹ “ Maggie Humm, bu temel varsayımları üç kategoride toplamıştır. İlk varsayıma göre, cinsiyet dil üzerinden kurulur ve yazı üslubunda görünür hâle gelir. Bu yüzden feminist eleştiri, cinsiyet ile edebî biçem arasındaki ilişkiyi analiz ederek, dile için iktidarın cinsel hiyerarşiler, üslup ve biçem üzerindeki etkisini çözümler. İkinci varsayım, yazı stratejilerinin cinsiyetle ilişkili olarak inşa edildiğini, kadınların kendilerine izin verildiği biçimde yani mevcut erkek yazın geleneği içinden yazdıklarını iddia eder. Son varsayıma göre ise, hâkim edebiyat eleştirisi kadınların eserlerini değerlendirirken erkeklere özgü bir çerçeve içinden, eril normlar kullanarak hareket etmektedir. Bu normlar, akıl, zihin, kütür gibi kavramları yücelterek erkek değerleri olarak kabul etmekte; sezgi, doğa, beden gibi kavramları ikincilleştirerek kadına mahsus değerler kategorisine sokmaktadır.” Aykut Türker, a.g.m, s. 294

⁷² Kate Millet, *Cinsel Politika*, (çev. Seçkin Sevi), 2.B., İstanbul, Payel Yayınları, 1987, s. 45

Konu Türk Edebiyatı açısından değerlendirildiğinde erkek yazarların yazdıkları romanlarda modernleşmeyle gelen ahlâkî endişelerin kadın kahramanlar aracılığıyla işlendiği görülür. Batı'dan alınan bir tür olarak roman aydınların ve toplumun Doğu ile Batı arasında yaşadıkları kültürel çatışmayı yansıtması bakımından son derece önemlidir. Zira modernleşmenin araçlarından biri olarak kullanılan romanlar Batılılaşmanın olası sonuçlarının tartışıldığı bir zemin haline gelir. Ayşe Saraçgil'e göre ilk romanlar yazarların önerdiği değişim ideallerinin yanı sıra değişime uyum sağlamadaki psikolojik ve kültürel zorlukları da yansıtmaktadır.⁷³ Tanzimat'tan itibaren romanlarda dile getirilen zorluk, ataerkil kurallara göre düzenlenen kadın rollerinin değişimle bürüneceği yeni biçimlerdir. “ *Bu arzuyla şekillenen eril modernlik ‘yeni kadın’a takip etmemesi gereken yolları, yanlış rotaları ve öykünmemesi gereken yaşam biçimlerini, romandaki kişi ve olay örüntüsünü kullanarak tasvir eder. Bu tasvir esas olarak topluma karşı görevler anlatılırken kadın ve erkek ilişkisinde geçerli olması gereken cinsel ahlaka ilişkin ilkeler ve öğretiler ile ilgilidir.*”⁷⁴ Erkek yazarların modernleşme konusunda temkinli oldukları nokta aşırı/yanlış Batılılaşmadır. Bu durum hem erkek hem kadınları olumsuz yönde etkileyerek geleneksel kültüre ve topluma zarar verebilecek bir unsur olarak görülür. Kadın ve erkeğin aşırı Batılılaşmasının doğuracağı sonuçlar farklıdır. Ancak kadının aşırı Batılılaşması hem özel/mahrem hem de kamusal alan için daha tehlikeli görülür. Kadının aşırı Batılılaşması genellikle ahlâksızlık ile eş anlamlı değerlendirilir.⁷⁵ Serpil Sancar kadın ahlâkına yaptığı göndermeler nedeniyle Türk romanının Batılı biçim ve Doğulu içeriği ile muhafazakâr bir aydına hitap ettiğini belirtir.⁷⁶

Kadınların gerçek hayatta basın yoluyla dile getirdikleri talepler, eğitimle edindikleri bilinç özel/mahrem ve kamusal alanda erkek otoritesini sarsmaya başlar. “ *Bu durumda birçok erkeğin, kadınların kazandığı her yeni özgürleşme edimi karşısında kendilerini daha güçsüz, daha az “erkek” hissetmeleri de doğaldır.*”⁷⁷ Kadının kamusal hayatta erkeklerle birlikte var

⁷³ Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.20

⁷⁴ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.129

⁷⁵ “ *Türkiye’de de bölünme ve kopuşun yol açtığı kaygıların simgesel olarak cinsel kimlikler alanına, özellikle de “kadın” kimliğinin kurgulanmasına yansıtılmış olması. Yeni koşulların zorladığı yeni bir kimlik arayışı içindeki Türk aydını, çevresindeki bildik dünyanın değişiyor olmasının yarattığı yersiz-yurtsuzluk (muhacirlik) duygusuyla ve geleneği temsil eden babanın artık varolmamasından kaynaklanan, gerektiğinde sığınabileceği güvenli bir korunaktan yoksunluğun yol açtığı paranoyayla baş etmek durumundadır. Ayaklarının altındaki zemin kayganlaşırken “ tutunduğu dal” ise, Batı’daki modernleşmeci (erkek) kardeşinin yaptığı gibi, kendi denetiminde bir “ yeni kadın” imgesi yaratmak ve yeni koşullar altında bile değişmeyen bir şeyler olduğunu kanıtlamak üzere eski ataerkil ideolojiyi yeni koşullara uygun biçimde yeniden üretmektir.*” Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s.151

⁷⁶ Sancar, *a.g.e.*, s. 135

⁷⁷ Berktaş, *a.g.e.*, s. 155

olması alışılmışın dışına çıkıldığıının göstergesidir. Zira Aristoteles'in binlerce yıl öncesinde belirttiği üzere kadının var olma nedeni anneliktir. Dolayısıyla yaşaması gereken yer de özel/mahrem alandır. Kadının özel/mahrem alandan çıkışı doğasına aykırı bir davranış kabul edilir. Bu noktada romanlarda erkek algılarının belirlediği iyi ve kötü kadın karşıtlığı karşımıza çıkar. İyi kadın itaatkâr, fedakâr eş ve annedir. Kötü kadın ise doğasına aykırı davranan, hazlar peşinde koşan kadındır. Dolayısıyla aşırı Batılılaşan, erkeğe ve geleneğe itaat etmeyen, kendi hazlarını düşünen yeni kadın, kötü kadındır.

Sandra M. Gilbert ve Suzan Gubar, *The Mad Woman In the Attic* adlı eserlerinde, erkek yazarların yarattığı iki karşıt kadın tipini incelerler. Gilbert ve Gubar'a göre evdeki melek olarak adlandırılan kadın tipi ataerkil toplumda erkeğin kafasında ideal olarak kurguladığı kadın tipidir ve uysallık, masumluk, namusluluk onun en belirgin özellikleridir. Karşıt tipinde yer alan canavar tipi ise çıkarlarını kollayan, özgürlüğüne düşkün, eril tahakkümü kabul etmeyen kadın tipidir. Berna Moran " melek ve canavar " tiplerinin Türk romanında da yer aldığını belirtir. Zira ilk romanlardan itibaren özellikle erkek yazarlar " Kurban ve Ölümçül Kadın " olmak üzere iki karşıt tip yaratırlar. Kurban tipi erkek egemenliğini benimsemiş, itaatkâr, kendini erkeği(ni) mutlu etmeye adanmıştır. " Şemsettin Sami'nin " *Taaşşuk-ı Talât ve Fıtnat* " adlı romanının kahramanı Fıtnat, Namık Kemal'in " *İntibah* "ındaki Dilaşup, Ahmet Mithat'ın " *Felâton Bey ile Rakım Efendi* " sindeki Canan, Sami Paşazade Sezai'nin " *Sergüzeşt* " ındaki Dilber, erkek yazarların ideallerindeki melek huylu, güzel ve erkek egemenliğini severek kabullenmiş kadınlardır. Tanzimat romancılarının işlediği karşıt tip, ölümçül kadını ise, erkeğin egemen olduğu toplumda, otoriteye başkaldıran bağımsız kadını temsil ettiği için melek değil bir şeytan olarak sunulur okura. Hile, yalan, entrika, cinayet onun silahlarıdır. *İntibah*'taki Mehpeyker'i, Nabizade Nazım'ın Zehra'sını, " *Yeryüzünde Bir Melek* " deki Arife'yi bu tipin örnekleri arasında sayabiliriz."⁷⁸

Görüldüğü üzere erkek yazarlar kadınlar üzerindeki otoritelerinden vazgeçmek yerine, seçtikleri/yazdıkları kadına kendi sınırları dâhilinde bir özgürlük alanı yaratır. Erkeğin kendi istediği biçimde eğittiği kadın bilgili, kültürlü ve erkeğe bağlı/bağımlı hâle gelir. İnci Enginün, özellikle Tanzimat yazarlarının kadın konusunda muhafazakâr davrandıklarını, ideallerindeki kadının iyi bir eş ve anne olmaktan öteye geçmediğini belirtir.⁷⁹ Bu nedenle Tanzimat

⁷⁸ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınları, 1994, s.231-232

⁷⁹ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, 7.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s.203-210

yazarlarının zihninde kadın annelikle uyumlu öğretmenlik ve mürebbiyelik dışında farklı bir meslekte düşünülmez. Bu durum büyük ölçüde Servet-i Fünûn ve Milli Edebiyat dönemi romanlarını da içine alır. Kadınların eş ve annelik dışında toplumsal hayatın içinde ahlâklarından taviz vermeden yer almasına büyük ölçüde Cumhuriyet Dönemi romanlarında rastlanır.

Tanzimat'tan itibaren erkek yazarların eserlerine seçtikleri konular, görücü usulü evlilik, çok eşlilik, boşanma ve cariyelik üzerine odaklanır. Toplumsal eleştirinin temelinde kadının birey oluşundan çok erkek tarafından bilinçli bir biçimde ezildiği gerçeği yer alır. Modernleşen aydınlar kadınların ataerkil sistem nedeniyle uğradıkları haksızlığın farkındadır ve bu nedenle romanlarında hemcinslerini eleştirmekten kaçınmazlar. Ancak temkinli oldukları konu özgürleşen kadının geleneğin sınırları içinden çıkmaması gerektiği fikridir. Bu nedenle birçok erkek yazarda kadına dair çelişkili tavırlar gözlenir. Örneğin Ahmet Mithat Efendi birçok romanında kadının eğitilmesi gerektiğini savunur, görücü usulü evliliğin yanlışlığını vurgular ancak fuhuşu önleyici bir unsur olarak gördüğü için, çok eşliliğe kesin bir dille itiraz etmez.

Tanzimat yazarlarının köleler ve cariyeler aracılığıyla şekillendirdikleri yeni eril otorite biçimi çeşitli değişimlere uğrayarak Cumhuriyet dönemi ve sonrası yazarlara da aktarılır. Kadınların eğitimle birlikte edindikleri yeni kimlikleri ve yükselen bilinçleri erkek yazarları kadın ahlâkı ve bağdaştırdıkları toplumsal ahlâk ile ilgili yeni yorumlara yönlendirir. Cumhuriyet ve sonrasında birçok erkek yazarı kadını fedakâr – sadece eşi ve çocuğu için değil artık vatani ve ulusu için de- ve erkeği tamamlayan bir varlık olarak kurgular. “ *Bu yaklaşım, Tanzimat yazarlarının, kadın ile aileyi eş anlamı olarak kullanmalarıyla da uyum içinde olduğu gibi, kadınların (Türk) erkeklere sadakatini milli davaya bağlılıkla eşdeğer gören “ millici” edebiyatın da bir özelliğidir.*”⁸⁰ Milli Mücadele Döneminde, kadınların mücadeleye katılımı, eğitilmiş veya eğitimsiz kadının kendi bilinç seviyesine göre geliştirdiği vatan kavramı, erkek yazarların olumlu kadın tiplerine örnek oluşturur. Aksi yönde, mücadele döneminde özellikle İstanbul'daki zengin ve eğitilmiş kadınların yozlaşmış davranışları da kimlik ve değer kaybına örnek olan olumsuz tipler olarak romanlara yansır.

---

⁸⁰ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s.157

Cumhuriyet sonrasındaki romanlarda kadınların toplumsal hayattaki görünürlüklerine uygun olarak erkeklerle eşit olmasa bile denk konum ve mesleklerde yer aldıkları görülür.⁸¹ Fatmagül Berktaş, Tanzimat aydınının yaşadığı Doğu-Batı çatışması ve bunun uzantıları olarak gelişen endişelerin bir travma olarak Cumhuriyet yazarlarında da var olduğunu belirtir. Zira süreç içinde toplumsal, siyasî ve ekonomik alanda kadın için birçok değişim yaşanmış olsa da ataerkil davranış kalıpları şekil değiştirmiş ve modernleştirilmiştir. “ *Bu çözümler birbirinden çok farklı gibi görünse de, tümüne ortak olan bir payda var ki, bir tür “ meta-strateji” olarak işliyor ve erkek bilincinde yansıyan ataerkil endişenin giderilmesinde, boşluk ve travma duygusunun üstesinden gelinmesinde önemli rol oynuyor. Çok farklı toplumsal ve bireysel çözüm önerileri geliştiren Doğucu ve Batıcı erkeklerin buluştukları nokta ise, ataerkil cinsel düalizm temelinde oluşturulan kadınlık ve erkeklik kalıplarının yeniden üretilmesi; bu olgu, ataerkil ideolojinin, değişen toplumun değişmeyen temeli olmaya devam ettiğini ortaya koyuyor.*”⁸²

Osmanlı Devleti’nin modernleşmesi ile kadının toplumsallaşması eşzamanlı kabul edilmektedir. Kadınlar hem toplumsal ve siyasî hayatta hem de edebî alanda kendilerini göstermeye başlar. Bu bağlamda yazar olarak kadınların topluma ve toplumsal cinsiyet rollerine başkaldırısı içten bir eylem olarak son derece önemlidir. “ *Bu eserler modern edebiyattaki ilk üretimleri olmanın ötesinde onun toplumsallaşma ve kimlik kazanma yolundaki aşamalarını, sancılarını ve bu yoldaki çeşitli çözüm önerilerini de bünyelerinde barındırırlar.*”⁸³ Toplumsal sorunlara dair eleştirilerin bizzat kadınların kendileri tarafından dile getirilmesi aynı zamanda kadın bakışını yansıtan sosyolojik birer malzeme olarak da kabul edilebilir.

Yazar olarak kadına dönük eleştirinin bir yöntem olarak ortaya çıkışı 1970’li yıllardan sonrası olarak kabul edilir. Kadına yönelik eleştirinin ilk örneği olarak kabul edilen Virginia Woolf’un *A Rooms of One’s Own* (1929) adlı eserinden yaklaşık elli yıl sonra bu eleştiri biçimi bir yöntem olarak kullanılmaya başlanır. Janet Kaplan, *Feminine Consciousness in the British Modern Novel* (1975), Ellen Moers, *Literary Women* (1976), Elaine Showalter, *A Literature of*

---

⁸¹ “ 1920’lerin romanlarında ise yeni bir tür güçlü kadın tipi ortaya çıkıyor. Bunlar kendilerine dönük, kendilerini geliştiren, kendileri için bir şeyler yapan kadınlar. Toplumda alafangalaşmanın ve yabancı okulların etkisiyle, okuyan, çalışan, erkek gibi spor yapan kadınlar görülüyor romanlarda.” Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.197

⁸² Berktaş, a.g.e., s. 152

⁸³ Hülya Argunşah, “ İlk Kadın Yazarlarda Toplumsal Kimliğin Yapılandırılması Sürecinde Babanın Keşfi ”, Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 13-16 Ekim 2009, s. 2

Theri Own (1977), Suzan Gubar, Sandra M. Gilbert, *The Mad Woman in Attic* (1979) adlı eserler yazar olarak kadına dönük eleştirinin ilk örnekleri kabul edilir. Bu yöntemi benimseyen eleştirmenlere göre kadın yazarların ayrı bir geleneği vardır. Ancak bu gelenek kimi zaman ataerkil sistemin sansürüne uğrar kimi zaman da kadın yazarlar bu sansüre aldırılmadan fikirlerini özgürce ortaya koyup eril yazar geleneğine başkaldırırlar. “ *Kadın eleştirisi, “ her türlü yazının cinsiyete ilişkin izler taşıdığı” varsaymaktadır. Her yazar, kadın ya da erkek, kendi cinsiyetlerinin bedenleri ve bilinçleri üzerine kazıdığı tecrübeyi dile getirirler. Bu açıdan, tamamen politik ve polemige dayalı bir tarzı olan feminist eleştiriden ayrılan kadın eleştirisi, kendine dönük ve tecrübeye dayalı bir analiz biçimi ortaya koyar.*”⁸⁴

Feminist edebiyat eleştirmenlerinden Elaine Showalter⁸⁵, *A Literature of Their Own* (1977) adlı kitabında erkek ve kadın edebiyatları arasında fark olduğunu, zira kadın ve erkeklerin farklı hayat deneyimlerine sahip olduklarını ileri sürer. İngiliz edebiyatında kadın yazarlar açısından üç dönem tespit eder.

1. *Femine/kadınısı dönem, 1840-1880. Bu dönemde kadın yazarlar erkek değerlerini, ataerkil söylemi içselleştirerek, erkekleri taklit ederek yazarlar. Erkeklerin onlara bıraktıkları alanlar hakkında, evlilik ve çocuk konularında yazarlar.*
2. *Feminist dönem, 1880-1920. Bu dönemde erkek değerlerine karşı çıkar, baş kaldırır.*
3. *Female/kadın dönemi, 1920 sonrası. Bu dönemde ise açıkça kadın olarak tecrübelerini yazarlar; kendilerini keşfederler. Ayrı bir kadın edebiyatı ortaya çıkar.*⁸⁶

Elaine Showalter, kadın ve erkek yazarlar arasında kültürel farklılıklar olduğuna dikkat çeker. Kadın ve erkek özel/mahrem ve kamusal alandaki yaşam deneyimlerinden dolayı farklı hayat görüşleri oluştururlar. Kadın edebiyatında metin ve altmetin olmak üzere iki farklı hikâye vardır. “ *Bu yüzden kadın edebiyatı çift seslidir. Hem genel kültürün hem de ayrı kadın kültürünün sesini içerir.*”⁸⁷ Kadın eserleri hem ataerkil kültürle örtüşen hem de alttan alta onu eleştiren bir söylem içerir.

---

⁸⁴ Ebru Aykut Türker, “ Feminist Edebiyat Eleştirisi ”, *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, Ankara, Hece Yayınları, Mayıs/Haziran/Temmuz 2003, s.298

⁸⁵ Kadın okura yönelik eleştiri yöntemini belirleyen de Elaine Showalter’dır. Ancak kendi kuramını bizzat kendisi eleştirir. Zira, kadın okura yönelik eleştiri sadece erkek yazarların nasıl kadın kahramanlar kurguladıklarını ortaya çıkarmaktadır. bkz. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınları, 1994

⁸⁶ Elaine Showalter’dan aktrn: Nüket Esen, *a.g.e.*, s. 140

⁸⁷ Aykut Türker, *a.g.m.*, s.298

Elaine Showalter'a göre ilk dönemde eleştirilerini altmetinlere gizleyen, kadın yazarlar ikinci dönemde bilinçli olarak erkek geleneğinden ayrılırlar. Feminist tavırlarla, uğradıkları haksızlıklara başkaldırırlar. Mary Ellmann da *Thinking About Women* (1968) adlı kitabında kadın edebiyatının kural bozucu olduğunu ileri sürer. Kadınlar başlangıçta erkek egemenliğine doğrudan değil dolaylı olarak karşı çıkarlar. Üçüncü dönemde ise kadınlar ataerkil sisteme başkaldırmak yerine kendi özgün metinlerini üretmeye çalışırlar. Kadına özgü, kadınsı estetik yaratmaya çalışırlar.

Sandra Gilbert ve Susan Gubar da *The Madwoman in the Attic* (1979) adlı kitaplarında kadın edebiyatına dair birçok konuyu tartışırlar. Onlara göre kadınların kendi edebî metinlerini oluşturdukları ortam terstir. Zira yazarlığın erkek işi olduğuna inanılmaktadır. Kadın yazmaya başladığında doğasına aykırı bir işle uğraşiyor kabul edilir. “...kadının eline kalem alması yalnızca yakışsız bir davranış değil, adeta doğaya aykırı bir suç, bir yerini bilmeme örneğidir.”⁸⁸ Berna Moran bu konuda Peyami Safa'nın *Bir Tereddüdün Romanı* adlı eserinden örnek verir. Pirandello çevirisi yapmakta olan Vildan'ı romanın kahramanlarından biri olan erkek yazar şöyle eleştirir:

“ Kadının ebediyeti zekâsında değil, rahmindedir. Yeni kadın, yaratıcılığın merkezini şaşırmıştır. Senin ümitsizliğin buradan geliyor. Pirandello mütercimi olarak değil, bir çocuk anası olarak ebedileşebilirsin.”⁸⁹

Peyami Safa'nın bakış açısı Türk edebiyatındaki birçok yazar için genellenebilir. Zira Tanzimat'tan itibaren eğitim alan, roman okuyan kadınların erkek yazarlarca yanlış davranışlara ve yozlaşmaya yönlendirilmesi kadını ‘ eş ve annelik ’ dışında bir konumda görmek istemedikleri fikriyle uzlaşır. Kadınlar roman okurlar ancak bu romanlar daha çok romantik aşk hikâyeleridir. Başka hayatlara özenen kadınlar yaşadıkları yabancılaşmayı ahlâkî yozlaşmaya dönüştürürler.

Feminist eleştiri egemen erkek değerlerine içeriden bir sesle meydan okur. Kadın yazar olmak, erkek egemen geleneğin sınırları içinde önyargılarla mücadele etmeyi gerektirir. Türk Edebiyatında ilk kadın yazarlara bakıldığı zaman onların da bizzat kendi hayat tecrübelerinden yazmak için verdikleri mücadele görülür. İlk kadın yazarlar ayrıcalıklı bir sınıfın kızları olarak hemcinslerinden farklı şekilde evde eğitim alırlar. Ancak onların yazma süreci de hiç kolay

⁸⁸ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınları, s.235

⁸⁹Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 14.B.,İstanbul, Ötüken Yayınları, 1998, s. 177 (Alıntılar bu baskıdandır.)

olmaz. Ailelerdeki eşitsizlik diğer kadınlar gibi onların da temel sorunlarından biridir. Örneğin Fatma Aliye, yazmak için on yıl eşinin izin vermesini bekler. Babası ve dönemin önde gelen erkek yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'nin desteğiyle erkek egemen bir sahada kendine yer edinebilir.

Modernleşmeyle başlayan kimlik değişiminin kadınlar açısından taşıdığı çelişkiler romanlarda yoğun biçimde ele alınır. Romanın kurmaca olması ve alt metinlerinde sembolik anlamlar taşıması kadınların kendi sorunlarını kadın bakış açısıyla anlatmalarına olanak sağlar. Romanın bir edebî tür olarak gelişimi Türk edebiyatı ile Batı edebiyatı açısından farklıdır. Türk edebiyatında kadın ve erkek yazarların roman yazmaya başlaması birbirine yakın zamanları içerir. Kadın ve erkek yazarların arasına Batı'daki gibi uzun zaman dilimleri girmez. Bu nedenle kadına dair sorunların ele alınışı ilk olarak erkek yazarlar da görülse de kadın yazarlar da tarihsel açıdan erkek yazarları yakalar.

İlk kez bir kadının yazdığı romanın yayımlanmasından (Zafer Hanım, *Aşk-ı Vatan*, 1877) II. Meşrutiyet Dönemine kadar yazılan kadın romanlarına bakıldığında kadınların erkek yazarlar ile benzer temaları işledikleri görülür. Romanların temaları, kadınların gazete ve dergilerde ele aldığı konularla paralellik gösterir. Görücü usulü evlilik, çok eşlilik, aldatma, evlilikte uyum/uyumsuzluk, erkeklerin kadın üzerindeki baskıları ve eğitim romanlarda sıklıkla işlenen konulardır. Nüket Esen, 1870'li yıllardan Cumhuriyet'in ilanına kadar yazılan romanlarda ele alınan sorunları kadın, çocuk, aile dışı fertler, evlatlık, cariye, hizmetkâr, para, otorite ve alafrangalaşma olmak üzere altı başlıkta toplar.⁹⁰ Aile başlığı adı altında ele alınan bu sorunlar kadın ve erkek yazarlar için ortaktır. Ancak kadın ve erkek yazarların sorunlara yaklaşım tarzları farklılıklar içermektedir. Erkek yazarlar kadına/aileye dair sorunları arkalarındaki binlerce yıllık egemen erkek kültürüne göre yorumlarlar. Kadınlar için değişim gerektiğinin, kadınlara haklarının verilmesinin farkındadırlar ancak gerçek dünyadakine benzer şekilde roman kahramanı kadınlara da eril kimliği/ erkek tahakkümünü sarsmayacak değişimleri sunarlar. Kadın yazarlar ise toplumsal cinsiyet rollerinin onları erkekler karşısında ikincilleştirmesinin ötekileştirmesinin sebeplerini sorgulayarak yazarlar. Liberal Feministlerin ilk başkaldırılarına paralel biçimde kadın yazarlar, kadınların da erkekler gibi akıllı varlıklar olduklarını, ancak eril kültürün, eğitim başta olmak üzere kadınlardan esirgediği birçok hak sonucunda bilinçlerinin gelişmediğini ifade ederler.

---

⁹⁰ Nüket Esen, "Türk Ailesindeki Değişimin Romanımıza Yansımaları" , *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, (yay.yön.) Ezel Erverdi, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s.660-676.

Ömer Lekesiz, kadın romanlarının erkek romanlarından ayrılmasının en önemli gerekçesi olarak bakış açısını gösterir. Kadın yazarlar kadın sorunlarına dair birikimlerini içten bir bakış açısı ile aktarırlar. Bu bağlamda kadın yazarı erkek yazardan ayıran en önemli unsurlar şunlardır:

“ Kadın öykücü için “kadın”, onun tek başına “temsilinde” muktedir olduğu bir hemcins iken, erkek öykücü için “kadın”, tahkiyeyi tamamlayan karşı-cins bir öykü kişisidir. Kadın öykücü, “kadın” a her zaman potansiyel bir “özne” değeri yüklerken, erkek öykücü “kadın” ı her zaman potansiyel bir nesne olarak “öteki” konumuna yerleştirir. Kadın öykücü “kadın psikolojisi” nin doğrudan tanığı iken, erkek öykücü için kadın psikolojisi, keşfedilmesi, nüfuz edilmesi gereken bir olgudur. Kadın öykücü için “kadın” kendisine tam bir karşılıktır, erkek öykücü için “kadın” bir tür görünme biçimidir. Kadın öykücü “kadın” ı toplumsal ortamından ayrı, tekil olarak, erkek öykücü “kadın” ı tüm rol farklılıklarına rağmen (anne, eş, sevgili vb.) çoğul ve toplumsal ortamın doğal bir uzantısı olarak düşünür. Kadın öykücü için “kadının toplumsal rolü” erkeğe “rağmen” bireysel bir seçimdir, erkek öykücü için kadının toplumsal rolü ise, kadının erkeğe “göre” belirlenmiş bir seçimdir. Kadın öykücü, “cinselliğı” hazır bulunmuş, hayati bir deneyim olarak “nakleder”, erkek öykücü “cinselliğı” öğrenilmiş, dışsal olarak yaşanmış bir durummuş gibi “deşifre” eder.”⁹¹

Konu ister görücü usulü evlilik ister kadınların siyasî hayata katılımı olsun kadın romanlarının en temel noktası kadının başlı başına bir birey olmasıyla ilgilidir. Kadının, toplumsal hayatta ‘ ne olduğu ve ne olması gerektiğı ’ üzerinde durur. Toplumsal algıların değişimi, kadının eğitim ile yükselen bilinci, egemen erkek değerleri ile uzlaşmakta zorluk çeken yeni kadın tipinin yaşadığı sancılar romanlarda belirginleşir. Kadın erkeğe bağlı tanımlarını (eş, evlat, sevgili, anne) yıkıp özne olabildiğı bir hayatı vurgulamaya çalışır. Başlangıçta egemen erkek kültürünün değerleriyle uzlaştırmaya dayalı bir dil kullanan kadınlar özellikle Cumhuriyet’in ilanından sonra bu yaklaşımı değiştirmeye başlarlar.

Kadın yazarlar geleneksel yaşamın eğitilmiş ve bilinçli kadın için uygun olmadığını romanlarındaki kadın kahramanlar aracılığıyla dile getirirler. Hem özel/mahrem alandaki ezilmelerini hem de kamusal alandaki olumsuz bakış açısını eleştirirler. Kamusal hayatta ahlâklarından taviz vermeden yaşayabilecekleri gerçeğı romanlarda sıklıkla vurguladıkları durumlardan biridir. Bu doğrultudaki geçiş özellikle Halide Edib’in romanlarında rastlanan aoseksüel kadın kahramanlar örnek verilebilir. Kadınlar bedenlerindeki örtüyü kıyafetleriyle değiştirirler ancak cinsel kimliklerini örterler. Erkeklerde cinsel çağrışım uyandırmayacak, dişil

⁹¹ Ömer Lekesiz, “Kadın Öykücüler (1910-1990)”, *Hece* 47, Ankara, Hece Yayınları, Ekim- Kasım 2000, s.129-130

yanlarını ortaya çıkarmayacak görünimleri benimserler. Bu görünüm kıyafetten tavır ve davranışlara kadar birçok boyutu kapsar.

2. BÖLÜM: ÖZEL/MAHREM ALANDA BAŞKALDIRI

Osmanlı toplumu, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra devlet eliyle gerçekleştirilen modernleşme/Batılılaşma projelerine sahne olur. Yüzyıllardır farklı coğrafyalarda egemenliğini sürdüren bir devletin otorite kaybına karşı bulduğu çözümler kendisine göre ileri olduğunu düşündüğü Batı'dan siyasî, sosyal ve bilimsel yenilikleri seçip uygulamaktır. Bu anlamda ferman, hayatın birçok alanını ilgilendiren yenilikleri meşrulaştıran bir belgedir. Dinî, sosyal ve siyasî hayattaki sınırları belirgin olan bir devletin modernleşme adına attığı adımlar, yeniliklerin eski egemen değerlere eklenmesi ile gerçekleştirilir. Zira temel amaç Osmanlı'nın mutlak egemenliğini pekiştirerek devam ettirmektir. Ancak değişim/modernleşme öngörüldüğü biçimde eskinin değerleri içinde eritilip sindirilemez ve birçok krizle karşılaşılır. Doğu-Batı sentezi⁹² hem devletin ve toplumun gündelik hayatına hem de yazarlarca oluşturulan “ kurgu dünyaya ” sancılı bir süreç olarak yansır. Zira birbirinden çok farklı epistemolojik temeller üzerinde şekillenen Doğu ve Batı kültürünün karışıp kaynaşması, ortaya bir sentezin çıkması ve bu sentezin toplum gibi dinamik bir uygulama alanı üzerinde inşa edilmesi son derece zordur.

Tanzimat yazarı, devletin ve toplumun modernleşmeyi algılamaya ve uygulamaya çalıştığı bir dönemde -yine Batının binlerce yıllık geleneğini sindirerek ortaya çıkan bir tür

---

⁹² “ Tanzimat'ın Osmanlı kültürel yaşamında Doğu ve Batı normları arasında bir ikilem yarattığına ilişkin yaygın bir kanı giderek klişeleşti ve Tanzimat kültürünü “ ikilemli bir kültür ” olarak damgaladı. Oysa böyle bir ikilem var gibi görünse de, Beşir Fuad'a kadar Tanzimat yazarlarının bu tür bir ikilemden ciddi biçimde etkilendiklerini, hatta ikilemin kutupları arasında gidip geldiklerini söyleyebilecek durumda değiliz. Tanzimat söz konusu oldukça belki de Orhan Okay'ın “ mülemma ” saptaması daha geçerlidir. Okay'a göre, “ Tanzimat devrinin hususiyetlerinden biri de Doğu ve Batı medeniyetlerinin, adetlerinin, kültürlerinin birbirine karışmasıdır. Buna bir sentezden ziyade eski tabiriyle mülemma demek daha yakışır. Bir kültür unsurunu benimsemek değil, sadece beğenmek, eskiden de vazgeçememek, fakat bir terkibe ulaşmamak. İşte Tanzimat'ın mülemması budur. ” Jale Parla, Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.12

olan- roman aracılığıyla toplumu bilinçlendirmeyi, yönlendirmeyi görev edinir. “ *Roman yazarı bir yenilikçi ve reformcu olarak tavrı aldı, ama vesayetçiliği her zaman yenilikçiliğinin önüne geçti. Çünkü roman yazarına göre ortada eğitilecek bir halk ve siyasi vasisini kaybetmiş bir kültürün acil bir vasi gereksinimi vardı.* ”⁹³

Otoritenin sarsılmaya başladığı bir dönemde, oluşabilecek boşluklardan yozlaşma ve yabancılaşmanın ortaya çıkması, yazarların temel endişesi olur. Zira genelde toplumda, özelde ise ailede- aile ile kadın eş anlamlı düşünülüyor - oluşabilecek bir yozlaşma ciddi bir toplumsal tehdit olarak görülür. Modernleşme projelerinin ana ekseninde “ kadın ” değişiminin olması hem devlet adamlarını hem de yazarları düşündürür. Bu nedenle siyasî planda devlet tarafından sorgulanmaya başlanan ‘ kadın ve aile ’ kavramları edebî alanda da yazarlar tarafından işlenmeye başlar. “ *Medeniyet değiştiren bir toplumda modernliğin tehdit ettiği mahrem alanın uzantısı, cemaat ve ulusun manevi simgesi olarak görüldüğü için, yani “dış” a karşı “iç” le özdeşleştirildiğinden modernlikle ilgili endişelerin üzerinden konuşulduğu bir alan oldu hep kadın.* ”⁹⁴

Romanlar gerçeği birebir yansıtan belgeler değildir ancak toplumun zihniyetini yansıtan önemli kaynaklardan biridir. Zira yazar, eseri aracılığıyla toplumla zihinsel bir iletişim kurar. Bu nedenle olan ve olması istenen durumlar geniş kitlelere romanlar aracılığıyla ulaştırılabilir. Tanzimat’tan itibaren modernleşme çerçevesinde oluşturulan eserlere bakıldığında yazarların yeni bir toplum ve yeni ilişkiler sisteminin nasıl olması gerektiği üzerinde durdukları görülür. “ *Bu kurucu seçkinlerin, ideal toplum, modern aile, güçlü devlet, modern kadın erkek ilişkisi gibi konularda kendi arzularını dile getirirken kullandıkları dile baktığımızda, yani aslında onların ‘muasır medeniyet’, ‘ millî kültür’, ‘insan doğası’ derken, yani zihinlerindeki ‘iyi’ yi anlatırken bu anlatıların en önemli dolayımı olan ‘kadınlar’ hakkında konuşmakta olduklarını anlarız.* ”⁹⁵

Yazarların modern toplum hakkında konuşurken aslında yeni kadın kimliğinin nasıl olması gerektiği üzerinde konuştukları görülür. Mahrem alan ile kamusal alan arasındaki

---

⁹³ Parla, a.g.e., s.13-14

⁹⁴ İrzık, Parla, a.g.e., s. 285

⁹⁵ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.84

tekinsiz çizgide yer alan kadının modernleşme ile edineceği görüntü, yazılan eserlerde aile ve evlilik⁹⁶ bağlamında tekrar tekrar ele alınır.

İslam geleneği üzerinden biçimlenen Türk toplumunda, mevcut ataerkil kodlar modernleşmeyle biçim değiştirerek romanlara büyük ölçüde yansır. Zira çoğunluğu erkek olan yazarların kullandıkları dil ve üslup ataerkil kodlarla oluşmuş bir bilinçaltını yansıtır. Serpil Sancar'ın “ eril tahakküm ” olarak nitelediği bu bakış açısı kurgulanan kadın kahramanlardan kullanılan dile kadar çok geniş bir alanı kapsar. Yazarlar, yeni bir toplumun inşa sürecinde kadın aracılığıyla evlilik, görücü usulü evlilik ve çok eşlilik kavramlarını değerlendirirler.

Görücü usulü evlilik, toplumsal bir sorun olarak Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi romanlarında yoğun olarak işlenen konuların başında gelir. Edebiyatımızda modern tiyatrunun ilk örneği kabul edilen *Şair Evlenmesi* oyununda görücü usulü evlilik eleştirisinin yer alması bu anlamda dikkat çekicidir. Aynı zamanda Türk Edebiyatındaki ilk yerli roman kabul edilen *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı eserin de görücü usulü evliliğin yanlışlığı üzerine kurulmuş olması tesadüften ibaret olmasa gerektir.

Dünyada gelişen kadın haklarına paralel olarak kadının toplumsal konumu Türk toplumunda da Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet sonrasına uzanan süreçte değişir. Bu nedenle görücü usulü evlilik konusu Cumhuriyet Döneminden itibaren azalır. Tanzimat Döneminde Doğu-Batı sentezi ve modernleşme taraftarı yazarlar kadın konusunda temkinli bir yenileşmeyi savunurlar. Kadına haklarının verilmesi ve kadının toplumsal sınırlarının genişletilmesinde hemfikridirler; ancak bu sınırlar dinin ve geleneğin öngördüğü biçimde olmalıdır. Zira mahremiyeti temsil eden “ kadın ” daki bir bozukluk aileyi ve dolayısıyla toplumu etkiler. Yazarlar görücü usulü evliliği eleştirirler ancak bu eleştiri kadın hakları anlamında kadın-erkek eşitliğinden çok görücü usulüyle yapılan yanlış evliliklerin mutsuz sonuçlarına bir vurgudur.

Görücü usulü evlilik, kadının küçük yaşta evlendirilmesi geleneğine dayanır. Temelde ise ‘cinsel bir meta’ olarak algılanan kadının, ailesi ve toplum için bir tehdit haline gelmesine önlem olarak düşünülebilir. Toplumsal cinsiyet rollerinde duygusallık, zayıflık ve itaatkârlık ile tanımlanan kadının hayat içindeki varlığı eş ve anne olmakla sınırlıdır. Eşlik ve annelik ise akıldan çok kadının bedenine yönelik algılara gönderme yapar. Ataerkilliğin kuralları gereği

---

⁹⁶ Aile, evlilik ve kadın konusu Tanzimat yazarlarının roman dışında farklı türlerdeki eserlerinde de işledikleri konulardandır. Namık Kemal 'in ‘ Aile ’ ve ‘ Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha ’ makaleleri, Şemsettin Sami'nin *Kadınlar* adlı kitabı, Fatma Aliye'nin, *Nisvan-ı İslam* adlı kitabı, Selahattin Asım'ı *Türk Kadınlığının Teaddisi yahut Karışmak* adlı eserleri örnek verilebilir.

namuslu bir eş ve anne olmak için yaratılan kadın, evliliğe uygun yaşa⁹⁷ – İslami hükümlerde bu süre kız çocuğunun bülüğa ermesi ile başlar- geldiğinde sistem işlemeye başlar. Aile veya eş dost tarafından uygun bulunan kadın ve erkekler evlendirilirler.

“ (...) toplumsal norm kategorisinde yer alan “kız arama” ve “kız seçme” eyleminin hedefinin, erkek çocuğa iyi bir evlilik yaptırmak olduğunun da bilincindedir. Erkek anneleri, oğullarına ve ailelerine “en iyi”, “en güzel”, “en becerikli” kızı arama ve seçme görevini bir misyon gibi yürütürler. Kendileri de birer kadın olan anneler, hem cinslerini nesnelleştirmektedirler; fakat bunu geleneksel bir sorumluluk olarak yükledikleri için olağan karşılamaktadırlar.”⁹⁸

Görücü usulü evlilik küçük yaştaki bireyleri hedef aldığı için erkek ve kadına ağır sorumluluklar yükler. Daha fazla zarar gören tarafın kadın olduğu bilirse de erkeğin gördüğü zarar da göz ardı edilmemelidir. Erken yaşta ve rızası olmadan evlendirilen kız çocukları için evlilik psikolojik sorunlara neden olmaktadır. Ergenliğin getirdiği fiziksel ve psikolojik sorunlarla baş etmeye çalışan bireyin, hayatına cinsel sorunların ve evlilik sorumluluğunun eklenmesi yıkıcı sonuçlara yol açmaktadır. Toplumsal hayatta kız çocukları için evlilik dışında bir geleceğin- örneğin çalışma hayatı- olmaması aileleri evlilik kurumuna yönlendirir. Kızlarının geleceğini teminat altına alma fikriyle hareket eden ailelerin, temelde iyi niyetle verdikleri kararlar bazen kızlarının intiharına, ihanetlerine, fuhuşa sürüklenmelerine veya cinayet işlemelerine sebep olmaktadır.

Toplumun temel birimi olarak kabul edilen aile aynı zamanda toplumun ahlâkî yapısının düzenlendiği bir kurumdur. *“ Osmanlı’da aile kavramı karı ile koca etrafında oluşan bir kurum değildir. Babanın kimliği ve otoritesi etrafında şekillenen bir aile yapısı söz konusudur. Patriarkal bir hane halkı oluşturulmuştur.”⁹⁹* Baba/dede veya erkekler hayatta değilse anne/büyükanne ile temsil edilen eril otorite, ailedeki kadın- erkek diğer bireyler üzerinde söz sahibidir. Mahremin/evin sınırları içinde yaşayan bir kız çocuğu için hayattaki en önemli

⁹⁷ Osmanlı Devleti’nde modernleşme adına birçok yenilik yapılırken hukuki anlamda kadın ve aile ile ilgili değişiklikler ancak Meşrutiyet döneminde yapılır. Evlilik yaşı ve kadının evlilikteki durumu ile ilgili düzenlemeler 8 Ekim 1917 ‘de yürürlüğe giren “ Aile Kararnamesi ” içinde yer alır. Zira Mecelle evlilik ve kadın konusunda eksiklikler taşımakta ve bu nedenle kararlar şer’i kurallara göre verilmektedir. Aile Kararnamesi ile önceden 12-13 olan evlenme yaşı kadınlar için 17, erkekler için 18 olarak düzenlenir. İslâm Hukunun kurallarına bağlı kalınarak oluşturulan bu yasal metinde devlet izni olmadan yapılan evliliklerin de yasalarca tanınmayacağı belirtilmiştir. Farklı kesimlerden gelen tepkiler üzerine bu kararname 19 Haziran 1919’da yürürlükten kaldırılır. bknz. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991

⁹⁸Ülkü Eliuz, “ Meşrutiyete Giden Süreçte Yeni Kadın İmgesi: Fatma Makbule Leman”, S.47, Türkistan, *Bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 2008, s. 182

⁹⁹Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 113

olaylardan biri evliliğdir. Ataerkil toplumlarda evliliğın ahlâkî yapıyı koruyucu bir işlevinin olması küçük yaşta evliliğın desteklenmesine neden olur. Ahlâkî yozlaşmaya açık görülen genç bireyler –temelde kadın- evlilik ile kontrol altında tutulur.

Doğası gereği zayıf kabul edilen kız çocuğı/kadın için evlilik kararını aile büyükleri alır. Kadın için sorumluluk ve otorite mekanizması kendi evinde baba veya ağabeyken nikâhtan sonra eşe aktarılır.¹⁰⁰ Kadın için evlenmeme veya evlilik kararını özgürce verebilme diye bir durum uzun bir süre söz konusu olmamıştır. Tanzimat'tan itibaren kadın eğitimi ve kadının toplumsal hayata katılması adına yapılan yenilikler sayesinde bu durum değışmeye başlar. Yaşanan değışim romanlara evlenmeyen veya evliliğı geleneksel sınırların dışında algılayan kadın kahramanlar olarak yansır.

Gerek Osmanlı Devletinde geçerli olan şer'i hukuk kuralları, Mecelle ve Aile Kararnamesi kararları gerek Türkiye Cumhuriyet'inde geçerli olan Medeni Kanun¹⁰¹ birçok feminist araştırmacı tarafından ataerkilliğın yasal zeminde uygulandığı kurallar bütünü olarak görölmektedir.¹⁰² Aralarında farklar bulunmakla beraber temelde erkek egemenliğine dayandıkları, erkek otoritesini pekiştirdikleri ileri sürölür. Ancak Medeni Kanun ile kadınlara verilen haklar küçümsenmeyecek niteliktedir. Zira Medeni Kanunda kadın erkek eşitliğı hedeflenmiş, kadınlara sosyal ve siyasi alanda erkeklerle eşit haklar verilmiştir.

Çok eşlilik, Tanzimat'tan itibaren hem toplumsal hem de edebî alanda tartışılan konulardan biridir. Değışen hukuk kuralları çerçevesinde yasallığı ortadan kaldırılan çok eşlilik -ki bu sadece erkeğın çok eşliliğini ifade eder- örtük bir biçimde bugün hâlâ varlığını sürdüren bir durumdur. Tanzimat ile birlikte başlatılan modernleşme eğilimlerinde hem devletin hem de yazarların tekrar tekrar ele aldığı bu konuda Türkçü, İslâmcı ve Batıcı aydınlar farklı

---

¹⁰⁰ “ Ataerkil aile sistemi günümüzdeki şeklini alana değin, farkı dönemler ve coğrafyalarda, farklı hukuk veya dinsel sistemlerle, kadın, toplumsal üretimin dışına itilmiş ve baba soyunun devamını sağlayan dişi rolü ona verilmiştir. Ataerkil aile, tıpkı devlet gibi, reisi olan toplumsal bir kurumdur. Ataerkil düzen, yoksul bir köylü bile olsa, erkeğe, aile içinde reis olma hakkı vermiştir. “ Patriyarkal” olarak adlandırılan ataerkil aile düzeninde kadın, bir erkeğın egemenliğinden, başka bir erkeğın egemenliğine geçmektedir.” Burcu Kaya Erdem, Özge Baydaş Sayılğan, “ Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Savaşımının “ Avatar” Filmi Bağlamında İncelenmesi ”, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi, Yıl:1 Sayı:1, s. 106

¹⁰¹ 4 Ekim 1926'da yürürlüğe konulan Medeni Kanun ile rüşünü ispatlama yaşı 18 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla kadın ve erkek 18 yaşından itibaren kendi kararları ile evlenebilir. Hakim kararı ile evlenebilme yaşı 16, ailenin izniyle evlenebilme yaşı ise 17 olarak belirlenmiştir.

¹⁰² Medeni Kanun'da yer alan ve evlilik kurumunun idaresini erkeğe bırakan, erkeğı evin reisi kabul eden 152. madde ataerkil zihniyetin hukuk ile desteklendiğini gösterdiği için feminist araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Ancak eleştirilen "aile reisi kocadır" ibaresi 1 Ocak 2002 tarihinde değıştirilerek "evlilik birliğini eşler beraber yönetirler" ibaresi getirilmiştir.

yaklaşımlarda bulunurlar.¹⁰³ Yayımlanan kadın ve erkek dergilerinde konuyu tartışılar. Türkçüler ve Batıcılar çok eşliliğin zararları konusunda hemfikirdirler.¹⁰⁴ Yenileşme ve modernleşmenin karşıtı olarak görülen İslâmcılar ise çok eşliliği erkeğin biyolojik yapısından kaynaklanan ihtiyaçlarını gerekçe göstererek onaylar. Onlara göre çok eşlilik zinayı engelleyen bir çözüm yöntemidir. Bu konuda çift yönlü düşünerek çok eşliliğin kadının da yararına bir

¹⁰³ “ Kadın meselesinde *İçtihad, Sebilü’r Reşad* arasında yapılan tartışmalardan biri de ‘ taaddüd-i zevcât’, diğer adıyla ‘çok eşlilik’ konusudur. *Türk Yurdu*’nda bu konu ile ilgili her hangi bir görüşe ve değerlendirmeye ulaşılammıştır. Ancak evlenme konusuna kısmen değinilmiştir. *Türk Yurdu*’nda kadın derneklerinin faaliyeti içinde en ilginç ve en önemli bulunan ‘ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’ tanıtılırken, bu cemiyetin amaçları arasında olan, gençleri evlendirmeyi özendirme, teşvik etme ve onlara yardımcı olma *Türk Yurdu* tarafından takdir edilmiş ve bu haliyle dernekten övgü ile bahsedilmiştir. Bunun haricinde evlenme konusuna değinilmemiştir. *Sebilü’r Reşad* ve *İçtihad* dergilerinde ise, evlenme, boşanma, eş seçimi, nikâh, hülle ve çok eşlilik konularında birçok tartışma olmuştur. C. Nuri, *Mukaderât-ı Tarihiye*’de, evlenecek kimselerin mutlaka birbirlerini tanımaları gerektiğini söylemiştir. A. Cevdet onun bu konudaki görüşlerini aynen dergiye iktibas ederek, söz konusu kitabı *İçtihad* okuyucularına tavsiye etmiştir. A. Cevdet, çok eşliliği tesettürün meydana getirdiğini düşünmektedir. Osmanlı toplumunda aile bağlarının güçlü olmamasının sebebi olarak da çok eşliliği gösterir. Üstelik çok eşlilik Türklerin bir âdeti değildir.” Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları İçtihad, Sebilü’r –Reşad ve Türk Yurdu’nda Toplumsal Tezler*, Ankara, Lotus Yayınları, 2007, s.328

“ A.A. Hamdi, ‘ Mesâil-i mühimme-i içtimâiye’= ‘ çok önemli toplumsal meseleler ’ olarak tanımadığı konuya geniş bir açıdan bakılmasını istemiştir. Bunun için öncelikle kadın ve erkeklerin tabii yapılarına, yaratılışlarına, bu noktada birbirlerinden farklarına, avantaj ve dezavantajlarına, yetiştikleri ortama, iklime, toplumsal yapıya, evlenmenin maksat ve mânası itibariyle kadın ve erkek arasındaki nispete, toplum içinde kadın ve erkeklerin nüfus durumlarına ve oranlarına, ailelerin maişet ve gelir durumuna derinlemesine bakılmalıdır. ”

Buna göre bir toplumda çok eşlilik şu bakımlardan zaruri hale gelebilir:

1. Erkeğin tabiatı ile kadının tabiatı aynı değildir (...). Erkeğin doğal olarak, kadına olan meyli ve arzusu, kadının erkeğe olan meyli ve arzusundan daha çoktur.
2. Erkek ile kadından her birinin diğerine meyl etmelerindeki gaye neslin muhafazasıdır (...). Evliliten asıl amaç da neslin muhafazası, devamı ve bekâsıdır.
3. Dünyanın birçok yerinde kadın erkekten daha ziyâde bulunmaktadır. Bununla birlikte, savaş, maişet, farklı vazifeler uğruna, erkeklerin evlenmesine mani’alar kadınlardan daha ziyadedir. Erkekler bu sebepler yüzünden daha çok ölmektedir.
4. Erkek, bedenlen, aklen, ruhen, kadından daha kuvvetli olduğu gibi aileyi beslemek için çalışmaya, müdafaaya da daha ziyâde kâdirdir.
5. Çok eşlilik İslâmiyet’in getirdiği bir hüküm değildir. İslâmdan önce var olan ve kadın aleyhine işleyen uygulama, İslâm ile düzenli, tertipli ve kadının lehine çevrilerek tanzim edilmiştir.” Gündüz, a.g.e.,s.329

“ Bu sayılanlardan çıkan sonuç şudur: “ toplumsal hayatta, bilhassa kadınların maslahat ve menfaatleri dikkate alınacak olursa çok eşliliğe izin verilmesi gereklidir.” Gündüz, a.g.e., s.328-329

¹⁰⁴ “Abdullah Cevdet’e göre Padişah’ın tek eşi olmalı, kadınlar diledikleri tarzda giyinebilmeli, kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak hürmet edilmeli, kadınlar ve kızlar erkeklerden kaçmamalı, görücü âdetine son verilerek her erkeğin gözüyle görüp beğendiği kızla evlenmesi sağlanmalı...” Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.89

“ Selahattin Asım 1905’te ‘ Türk Kadınlığını Tereddidi yahut Karulaşmak’ başlıklı bir yazı yazarak kadınların gerilikten ve ezilmişlikten kurtarılması için gerekirse din kurallarının dikkate alınmadan hareket edilmesi gereğini hatta açıkça dinin kadınlar üzerindeki denetim ve baskılarına karşı durulması gerektiğini savunmuş.” Sancar, a.g.e. s. 87

“ Kadınlar Dünyası ” dergisini çıkartan Ulviye Mevlan’ın eşi olan Mevlanzade Rifat bir sayı yayımlanan *Erkekler Dünyası* adlı bir dergi çıkarıyor. Burada da kadın hakları siyasetine yakın duran aydınlardan Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Selahattin Asım, Ahmet Cevat, Celal Nuri, Ziya Gökalp, Baha Tevfik gibi isimler yazılar yazıyor. Bu dergide reformcu erkekler aşka ve karşılıklı sevgiye dayalı modern bir aile tahayyülünün ilk ve en güzel örneklerini vermişler.” Sancar, a.g.e. s. 88

durum olduğunu ileri sürerler. Dul bir kadın olarak yaşamının zorluklarındansa evliliğin güvenli çemberinde bulunmak kadın için daha uygun görülür. Kadın çok eşliliği kabul ederek sosyal, ahlâkî ve ekonomik birçok sorundan feragat etmiş olur.

Çok eşlilik konusunda Mecelle’de¹⁰⁵ kesin hükümler yer almadığı için Aile Kararnamesi ardından da Yurttaşlık Yasası ile çözümler ortaya konur; ancak konunun yasal zeminde netleşmesi 1926’da çıkarılan Medeni Kanun ile gerçekleşir. Medeni Kanun’a kadar oluşturulan metinlerde konuya çoğunlukla ataerkil çözümler üretilir. Aile Kararnamesine göre kadın izin verdiği takdirde erkek başka bir kadınla daha evlenebilir. Aile Kararnamesi temelde modern aile hukukunu düzenlemek için oluşturulmuş bir belge olmasına karşın çok eşliliği yasaklamak yerine “ kadın iznini ” ekleyerek bir anlamda çok eşliliği destekler. Ancak gelenekçiler bu uygulamaya itiraz ederler. Getirilen kısıtlamalar erkeği sıkıntıya sokabilecek ve zinaya itebilecek sebepler olarak gösterilir. Dinin bu konuda erkeklere verdiği özgürlük de itiraz noktalarından biridir. Yurttaşlık Yasasında ise bu durum “ *çok karılılığın Kur’an’ın öngördüğü bir zorunluluk değil, yalnızca bir hoşgörü olduğunu ve bu niteliğiyle de yasa koyucu tarafından yasaklanabileceği anımsatıldıktan sonra, komisyon üyeleri çok karılılığın gene de, kaldırılmasının sağlayabileceğinden daha yararlı bazı avantajlar sağladığı görüşüne varmışlardır.* ”¹⁰⁶ cümleleriyle açıklanır.

Fuhuşu ve zinayı önleme amacı taşıdığı ileri sürülen çok eşlilik aile kavramı ile bağdaşmamaktadır. Sevgi ve saygı birliğine dayanan, toplumun temel birimi kabul edilen ailede çok eşlilik kadının bir meta/nesne – daha çok cinsel meta- olarak algılandığı anlamına gelebilir. Çok eşlilik, ataerkil sistemin erkeği her anlamda yüceltirken, kadını sadece cinselliğiyle var eden davranış örüntülerine bir örnek olarak gösterilir. Kadın, adeta erkeği mutlu etmek için yaratılmış bir varlıktır. Bu nedenle ekonomik bakımdan güçlü ve iktidar sahibi erkek temelde sadece cinselliğini tatmin etmek için birden fazla kadınla evlenebilmektedir. Bu durum erkek için aynı zamanda bir statü göstergesi kabul edilir. Fakat durumun tersi, kadının çok eşliliği mümkün değildir. Birden çok erkekle aynı veya farklı zamanlarda yaşanan ilişkiler kadını “ dile düşmek ”¹⁰⁷ kavramı ile yaftalayıp toplumsal ahlâkın sınırları dışına iter. Bu nedenle çoğu

---

¹⁰⁵ Çok eşlilik, Tanzimat öncesinden bugüne kadar yasal metinlerde çeşitli düzenlemeler yapılarak yer almıştır. Kadın ve Aile konuları Mecelle’de yer almadığı için (Mecelle Nizamiye Mahkemelerinin sorunları için oluşturulmuştur ve Nizamiye Mahkemelerinde aile ile ilgili konulara yer verilmemektedir. Bu konuda daha çok Şer’iye Mahkemeleri yetkilidir.) Aile Kararnamesi, Yurttaşlık Yasası ve Medeni Kanun’da düzenlemeler yapılmıştır.

¹⁰⁶ Bernard Caporal , *Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, (çev. Ercan Eyüboğlu) İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1982,s. 354-355

¹⁰⁷ “ Dile düşmek ” deyiminin taşıdığı kirlenme, rezil olma, ahlaki düşkünlük çağrışımlarının kadınların hayatında özel bir yeri vardır, çünkü ataerkil ideolojiler kadınların varoluşunu mahremiyet, sessizlik, doğallık, gizem gibi

feminist kuram açısından çok eşlilik, ataerkilliğin ikiyüzlü ahlâkî değerlerinin dışavurumlarından biri olarak kabul edilmektedir.

İlber Ortaylı'nın “ *Müslüman Osmanlı ailesinin çok zevceli bir düzene dayandığı yaygın bir mütearifedir; fakat yanlıştır. Osmanlı cemiyetinde polygamie denen çok zevceli evlilik; ne gayriahlakî ne de gayrikanunî bir durumdur, ama hoş karşılanmaz.* ”¹⁰⁸ cümleleriyle ifade ettiği çok eşlilik, Tanzimat ve Servet-i Fünûn yazarlarınca kimi zaman eleştirilen kimi zaman sessiz kalınan bir durum olarak karşımıza çıkar. Konu Meşrutiyet, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi romanlarında da zaman zaman işlenir.

Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine uzanan süreçte evlilik önce ailelerin kararına bağlı bir durumken gittikçe kadın ve erkek bireylerin kişisel kararlarına dönüşür. Evliliğin bireyin tercihi olması gibi evlenmemenin de bireyin tercihi olduğu gerçeği Tanzimat'tan itibaren romanlarda yer alan bir konu haline gelir. Hemen her eserinde evliliği yücelten Ahmet Midhat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* eserinde karşımıza çıkmaya başlayan evlilik karşıtlığı Tanzimat'tan itibaren kadın ve erkek yazarlar tarafından değişik biçimlerde işlenir.

2.1. Görücü Usulü Evliliğe Başkaldırı

Ahmet Mithat Efendi'nin *Teehhül* (1870) adlı uzun hikâyesinde olaylar, Sabire Hanım, Mazlum Bey ve Hayfa Hanım etrafında gelişir. Hikâyenin başında iyi bir ailede yetişmiş, genç kızlara dikiş- nakış dersi vererek hayatını sürdüren Sabire Hanım ile karşılaşılır. Sabire Hanım, gece gündüz çalışan kendi ayakları üzerinde durarak hayatta kalmayı başarmış bir kadındır. Aldığı eğitim hakkında bilgi verilmemekle beraber onun dikiş - nakış bilmesi, düşünce ve eylemleri geleneksel bir eğitimden geçtiğini göstermektedir. Sabire Hanım, öğrencilerine yeri

---

kavramlarla tanımlayarak dil ötesi, daha doğrusu dil öncesi bir alana hapseder, kamusalın karşıtı olarak kurgular. Bu kurgu, kadınların sesleri, kimlikleri, bedenleri üzerinde uygulanan denetimin en önemli dayanaklarında biridir, çünkü kadınların kamusal alanda kendi varlıklarını görünür, duyulur kıldıkları her durumda, kendi doğalarına aykırı bir şey yapmakta oldukları, uygunsuz bir biçimde dikkat çekerek kendileri hakkındaki sözleri kışkırttıkları, örtülü tutularak saflığının korunması gereken bir varlığı açıp sergiledikleri için çirkinleşip rezil oldukları anlamına gelir. Bu kadar kolay dile düşmelerinin, sadece ' dile düşmek' deyiminin değil, ' düşmek' sözcüğünün de özellikle onlara yakışmasının nedeni budur.” Irzık, Parla, a.g.e., s. 7

¹⁰⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 3.B., İstanbul, Pan Yayınları, 2000, s. 75

geldikçe “*Aman kızlarım, imkânı olsa sakın kocaya varmayınız !*”¹⁰⁹ (s.42) diyerek evlenmemelerini öğütler. Aslında evliliğin dünyadaki en büyük mutluluklardan biri olduğunu ancak insan hayatında çok önemli bir karar olan evlilik kararının ailelerce verilmesinin kişileri felâketlere sürüklediğini ifade eder. Sabire Hanım’ın görücü usulü evliliğe karşı çıkmasının sebebi öğrencilerinden birinin onu kendi düğününe davet etmesiyle anlaşılır. Zira Sabire Hanım, bu teklifi düğünlere gitmekten nefret ettiğini belirterek reddeder. Bu aşamadan sonra olaylar Sabire Hanım’ın ağzından anlatılır.

Sabire Hanım’ın evliliğe karşı çıkması kişisel bir tecrübesinden kaynaklanmaktadır. Sabire Hanım daha on dört - on beş yaşlarındayken komşularının oğlu Mazlum Bey’e aşık olur. Mazlum Bey ise o zamanlar yirmi iki -yirmi üç yaşlarındadır. Zamanının çoğunu Mazlum Bey’in odasını gören bir pencereden onu izleyerek geçiren Sabire Hanım, Mazlum Bey’in halini, tavrını iyice gözlemler. Sürekli okuyan, düşünen biri olan Mazlum Bey zamanını odasında bu işlerle geçirmekte, kendisine de Meleksima adlı bir cariye hizmet etmektedir. Bir akşam Sabire Hanım, Mazlum Bey ve ailesinin bir sohbetine kulak misafiri olur. Ailesi Mazlum Bey’i evlendirmek istemekte ancak Mazlum Bey reddetmektedir. Mazlum Bey ‘in bu tavrı, Sabire Hanım’ı çok şaşırtır zira yirmili yaşlarda ve işi gücü yerinde olan bir erkeğin evlenmek istememesi ona göre çok gariptir. Bunu, ailesinin istediği kızı Mazlum Bey’in istememesine bağlar. Bu sırada kendisine de görücü geleceğini öğrenir ve ailesine “ *Ben kocaya varmam. Daha vaktim değil* ” (s.45) diyerek itiraz etmeyi planlar. Bu kararı, görücü usulü evliliğe bir başkaldırı olarak düşünülebilir ancak Sabire Hanım, görücülerin Mazlum Bey’in ailesi olduğunu öğrenince kararı ailesine bırakır. Kısa bir süre içinde de düğünleri yapılır. Ancak Sabire Hanım evlilikte aradığı mutluluğu bulamaz zira Mazlum Bey kendisini sevmemektedir. Sabire Hanım’ın bütün yakınlaşmalarını geri çeviren Mazlum Bey, Sabire Hanım’ın kendisine ortak getirme teklifini de - Sabire Hanım’ın eşine çok eşliliği önermesi ayrıca dikkat çeken bir durumdur.- kabul etmez. Mazlum Bey’in odasına kapanıp sürekli ağladığını gören Sabire Hanım onun bu durumuna çok üzülür:

“ (...) *Lâkin besbelli beni almak istemiyor idi. Anası babası zor ile evlendirdiler. Hakkımızı helâl etmeyiz dediler. Bîcare ne yapsın? Ne yapacak? İşte böyle yapar. Allah’tan bulsunlar! Hem çocuğun başını yaktılar hem benim. Canım böyle evlenmek mi olur? Ne olur idi, çocuklara bu bapta biraz hürriyet verseler fena mı olur idi?...*” (s. 46)

¹⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Teehhül*, (haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Sabire Hanım, yukarıdaki cümleleriyle anne-baba baskısına karşı gençlerin özgürlüğünü savunur ancak burada bir çelişki göze çarpar. Zira Sabire Hanım, Mazlum Bey ve ailesinin konuşmalarını gizlice dinlediği sırada Mazlum Bey'in ailesine itiraz ettiğini öğrenmiştir. Bu bilgiye rağmen evlenmesi duygularının etkisinde kaldığını göstermektedir.

Bu mutsuz evlilik Mazlum Bey'in bileklerini keserek intihar edişine kadar devam eder. Eşinin intiharıyla yıkılan Sabire Hanım, derin bir mutsuzluğa gömülür. Eşini intihara sürükleyen sebebi öğrenmek için kısa bir araştırma yapar. İntiharın hemen öncesinde kethüda, Mazlum Bey'e bir kese getirmiştir. Keseyi açan Sabire Hanım, iki mektupla karşılaşır. Bunlar Hayfa Hanım ve Mazlum Bey'in birbirlerine yazdıkları vasiyetnâme niteliğindeki mektuplardır. Sabire Hanım, Mazlum Bey ve Hayfa Hanım arasındaki ilişkiyi bu mektuplar aracılığıyla öğrenir.

Hikâyenin diğer önemli kadın kahramanı Hayfa Hanım, olay örgüsünün içinde doğrudan yer almaz. Mazlum Bey ile olan ilişkisi, ikilinin ölümlerinin ardından Sabire Hanım'ın okuduğu mektuplar aracılığıyla verilir. Hayfa Hanım ve Mazlum Bey birbirini seven iki gençtir. Nasıl tanıştıklarına dair bir bilgi verilmemekle beraber eserde mesire yerlerinde görüştükleri anlatılır. İkilinin gizli saklı görüşmeleri Hayfa Hanım hakkında dedikodulara sebep olur. Mazlum Bey, ailesine Hayfa Hanım ile evlenmek istediğini söylediğinde, anne ve babası “ *A evlâdım olmaz, olmaz! Veleve ki kızın sevdiği sen olarsın, böyle yüz göz olmuş bir kız ile izdivaç uymaz.*” (s. 53) cevabını verirler. Oğullarını sevmiş olsa bile Hayfa Hanım onların gözünde iffetsizdir. Edepli bir kız hiçbir erkekle böyle bir münasebette bulunmamalı fikriyle Hayfa Hanım'ı ötekileştirirler. Bu toplumsal hayatta kadına atfedilen değerlerin sessizlik, mahremiyet, iffet ve itaatkârlık ile özdeşleştirildiğinin bir göstergesidir.

Hayfa Hanım ve Mazlum Bey hakkında çıkan dedikodular Hayfa Hanım'ın babasının da kulağına gidince baba, Hayfa Hanım'ın daha beşikteyken kararlaştırılmış bir nikâhı olduğunu söyleyerek onu kendi istediği kişi ile nişanlar. Bu evliliğe engel olamayacağını anlayan Hayfa Hanım için intihar tek çare olarak belirir. Hayfa Hanım “... *Nihayet kendi hayatuma olsun sahibim ya. İşbu analık babalık hukuku ve evlât olmak esareti benim hayatımla bakîdir ya...*” (s. 54) diyerek evlendiği gece intihar etmeyi planlar ve Mazlum Bey'e son bir mektup gönderir. Mektupta durumunu ve intihar edeceğini anlatan Hayfa Hanım, Mazlum Bey'e de “*Erlik ve insaniyet neyi icap eder ise onu yap*” (s. 54) cümlesini yazar.

Sabire Hanım'ın evlilik karşıtı olması, bir başkaldırı olarak değerlendirilebilir. Onun evlenmemeyi öğütlemesinin sebebi, evlilikte kadının ikincil konumundan çok görücü usulü evliliğe dairdir:

“ *Vakıa alemin dolab-ı idaresinin mihverî tezevvüçtür ve tezevvüç ve teehhül alemde en büyük bir saadet olduğunu inkar edemem. Lakin ne çare ki bunda bazı kere canlı yürekler tahammül edemeyecek derecede felaketler de vukua geliyor. Halbuki bizim memleketlerde teehhül ve tezevvüç yalnız peder ve maderin rey ve arzuları mucibince icra edileğeldiğine mebni biz de teehhül mucib-i saadet olmaktan ziyade müstevcib-i felaket ve ukubet oluyor* ” (s.42)

Hayfa Hanım ise intihar ederek hem dinî normlara hem ailesine hem de yaşadığı toplumun erkek egemen değerlerine başkaldırır. Bir kadın olarak kendi tercihini yapıp istemediği bir hayatı yaşamaktansa ölmeyi tercih eder:

“...Şimdi bu analara babalara sormuş olsak ki, ‘Canım kocaya vereceğiniz kız veyahut evlendireceğiniz çocuğun refik veya refikasıyla siz mi taayyüş edeceksiniz? Bakalım sizin istediğiniz kimseyi çocuğunuz sevecek mi?’ Buna verecekleri cevap, ‘Evlât benim değil mi? İstedığıme veririm’ kelimelerinden başka bir şey olamaz. Artık işin yok ise anlatmaya çalış ve ‘Hayır evlât senin değildir. Cenab-ı Hak onu senin sulbünden getirdiği cihetle olsa olsa evlât üzerinde hukuk-ı übüvvet olabilir, yoksa her çocuk bereket versin ki henüz ismi kaybolmamış olan ‘fail- i muhtar’ olduktan sonra hukuk-ı şahsiyesine tamamıyla sahip olur’ da. Kim anlar, kim kabul eder.” (s. 54)

Hayfa Hanım'ın ölmeden önce söylediği bu cümleler dönem genç kızlarının görücü usulü evliliğe tepkisini dile getirmektedir. Görücü usulü evliliğin yanlışlığını sorgulayan Hayfa Hanım, başkaldırmak gerektiğinin bilincindedir ancak Hayfa Hanım dâhil olmak üzere genç kızların yapabildikleri başkaldırı, genellikle intihar olarak karşımıza çıkar.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Gençlik* (1870) adlı eserinde de toplumun evlilik konusundaki tavrı eleştirilir. Eleştiri, intihar gibi kötü bir son ile değil erkek kahramanın komik bir duruma düşürülmesiyle yapılır. Kalpakçılarbaşı'ndan geçmekte olan bir genç, tirşe boyalı arabada bir kadın görür. Kadının yüzünde peçe vardır ancak genç yine de ondan etkilenir ve arabayı takip eder. Takip ettiği anlaşılınca kadın tarafından kendisine “ *Şimdi peşimize düşme. Ben seni bulurum* ”¹¹⁰ (s.31) yazan bir pusula gönderilir. Duruma çok şaşırın genç adam kadının rahatsız

¹¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Gençlik*, (haz). Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001 (Alıntılar bu baskıdandır.)

olduğunu düşünür. Ancak bir kadınla başka biçiminde iletişime geçmek mümkün değildir. Yazar burada genç adam aracılığıyla kadın eğitimindeki eksikliği eleştirir:

“ Bir hanımın karşısına geçip göz kıpış, temenna ediş, bıyık büküş, söz atış... Buna arz-ı muhabbet mi derim? Bu âdeta rezalet. Hem de ne büyük rezalet. Muhabbet ve meveddetini celbe çalıştığımız hanımı âleme teşhir ediyoruz. Doğrusu buna denaetten başka bir şey denmez... denmez ama a gözüm, böyle olmaz ise başka ne yolda arz-ı muhabbet edelim. Mektup yazmış olsak okumak yazmak bilmezler. Okusalar cevap yazamazlar. Böyle okur yazar hanım binde bir bulunmaz.” (s. 32)

Mektupla iletişime geçemeyeceğini düşündüğü için takip ettiği kadından yazılı bir pusula almak genci şaşırır. Bir süre sonra kadın dediği gibi gence ulaşır ve buluşma yeri belirtir. Genç, bildirilen eve gittiğinde takip ettiği kadının aslında kendi teyzesi olduğu ortaya çıkar. Gencin içine düştüğü bu durumdan duyduğu utanç gülünç bir şekilde anlatılır. Eserde dikkat çekici özellik hem kadın eğitimindeki eksiklik hem de görücü usulü evliliğin kadınları değersizleştirdiğidir. Evlenilecek kişinin baba/eril otorite tarafından belirlenmesi, kadına söz hakkı verilmemesi onun bir varlık olarak algılanmadığının ve tanınmadığının göstergesidir. Eserde bu eleştiri genç adamın ağzından şöyle aktarılır:

“ Yani kız da benim için yansın yakılsın. Bundan ne fayda hâsıl olur ki? Bizim memlekette kızlar istediği ve sevdiği kocaya varamazlar. Babalar kimi isterler ise onu kendilerine damat ederler. Eğerçi bir kızın bir delikanlıya izhar-ı measir-i muhabbet ettiği görülse, “ Vay bu kız perde-i iffetini çâk çâk etmiş” derler .” (s.33)

Yaşanılan devrin evlilik biçimini eleştiren, evliliğin geleneksel ataerkil kurallar çerçevesinde yapılmasının kadınları ikincilleştirdiğini belirten bu sözlerin erkek bir yazarın erkek kahramanı tarafından dile getirilmesi son derece dikkate değerdir.

Şemsettin Sami'nin kaleme aldığı *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (1872) adlı romanda görücü usulü evliliğin bireyler üzerindeki yıkıcı etkisi işlenir. Görücü usulü evliliğin yol açtığı sorunlar sadece istemedikleri kişilerle evlendirilen gençleri değil başta aileleri olmak üzere etraflarındaki birçok kişiyi de etkiler. Türk edebiyatında kaleme alınmış ilk telif roman olan eseri, birçok araştırmacı barındırdığı teknik eksiklikler nedeniyle bir ara metin olarak kabul eder. Ancak ilk telif romanımızın kadına toplumsal açıdan bakışı ve özellikle görücü usulü evliliği kadın eksenli eleştirisi kayda değerdir.¹¹¹ Eserde evlilik ve görücü usulü evlilik, farklı

¹¹¹ “ Osmanlı romanında modernliğin tanımlandığı önemli bir tema aşk ve cinselliktir. 1872 tarihli *Basiret* gazetesinde tefrika edilen ve ilk Osmanlı-Türk romanı sayılan Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanı yeni toplumun şekillenmesinde romantik aşkın önemini vurgular. O tarihten bu yana bu tarz devam eder. En gerekli eğitim kadınlar içindir ve ilk görüşte aşk daha sonraki hemen her romanın değişmez sevmeye biçimidir.

toplumsal sınıflar ve farklı kuşaklar aracılığıyla işlenir. Böylece süreç içinde değişen/değişmeyen tutumlar okura aktarılır.

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat üç farklı ev ve o evlerde yaşayan farklı sınıf ve tipteki ailelerin hikâyeleri etrafında örülüdür. İlki Hacı Baba ve Fitnat'ın yaşadığı geleneksel bir evdir. Öz babasının kim olduğunu bilmeyen Fitnat, annesinin ölümünden itibaren üvey babası ile yaşamaktadır. Hacı Baba geleneksel, muhafazakâr eril ahlâk özellikleri ile öne çıkan bir kişidir. “*Hacı Baba, hamile ve dul bir kadınla evlendiği için evin dışına çıkmasına izin vermeyerek bir genç kızın iffetini koruduğu gerekçesini öne sürüp kendince kadınların hamisi rolüyle ortaya çıkmaktadır.*”¹¹²

Toplumdaki değişmeyi, kadınların özgürleşmeye başladığını gözlemleyen Hacı Baba bu değişme karşı çıkar. Sokak, onun için her türlü rezaletin yaşandığı, kadınların erkekler tarafından aşağılandığı bir mekân anlamına gelmektedir. Bu nedenle Fitnat'ı evin/mahrem sınırları dışına çıkarmayarak onu koruduğuna inanır. Hatta kendisi evden çıkarken bile Fitnat ve dadısını eve kilitler. Zira yaşadıkları çevre Batı'daki gibi kadınların rahat hareket edebilecekleri bir çevre değildir. Hacı Baba bu fikrini şöyle dile getirir:

*“Madamalar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madama, kocasını yahut biraderini, ya da babasının kolundan alıp kemâl-i vekarla yürüyerek, ırzına halel getirmeyecek bir yere gidip kemâl-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya bile cesaret edemez. Halbuki bizimkiler öyle değil.”*¹¹³

Hacı Baba'nın Batı'daki kadınlar ile İstanbul'daki kadınlar arasında yaptığı karşılaştırma geleneksel mahalle kültüründe yetişmiş bir adam için gerçeklikten uzak yorumlar olarak değerlendirilebilir. Ahmet Ö. Evin'e göre bu durum, Tanzimat sonrası aydınlarının Avrupa hakkındaki yanlış bilgilerin düzeltilmesi ve doğrularının yayılması için gösterdikleri bir çabadan kaynaklanmaktadır.¹¹⁴

Toplumun kötülüğü nedeniyle ev merkezli bir hayata mahkûm edilen Fitnat evin cumbasına dahi çıkmayan, tüm gününü ev işleri ve dikiş-nakış ile geçiren bir genç kızdır.

İmparatorluğun en önemli sorunu kadın-erkek ilişkilerine indirildiğinde görücü usulü evlilik, yaşlı erkek-genç kız evliliğidir. Ahmet Mithat Efendi 1875'te yazdığı Yeryüzünde Bir Melek romanında evli bir Müslüman kadını, temiz de olsa evlilik dışı bir ilişkiye soktuğu için ağır biçimde eleştirilmiştir.” Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 131

¹¹² Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004, s. 77

¹¹³ Şemseddin Sâmî, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul, el-Cevaib Matbaası, 1872, s.92 (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹⁴ Ahmet Ö. Evin, *a.g.e.*, s. 77

Devrin diğer kızları gibi hevesleri olmayan Fitnat, “ (...) geleneksel kadın kahraman kavramına bağlı kalmak amacıyla utangaç, çekingen, alabildiğine tutuk ve çocuksudur.”¹¹⁵ Romandaki diğer ev Talat, annesi ve hizmetçilerinin yaşadığı evdir. Bu iki evin hikâyelerinin kesişmesi ise Talat’ın sokaktan geçerken cumbadan Fitnat’ı görmesi ve iki gencin birbirlerine aşık olmaları ile başlar.

Talat’ın annesi Saliha, devrine göre eğitimli ve kültürlü bir kadındır. Kendi ailesi eğitime önem verdiği için şartların elverdiği ölçüde okula gitmiş, daha sonra babasının isteği üzerine evde hocalar aracılığıyla eğitime devam etmiştir. Romanda Saliha’nın babasının söylediği “ *Ne yapalım? İşte hâlâ kızlar için mahsus mekteplerimiz, kadın hocalarımız yok ki... Erkek mektebine on beş yaşında bir kız nasıl gidebilir?*” (s.38) cümlesi, onun kadın eğitimini onayladığını fakat kadın eğitiminin toplumsal yaşamda karşılığı olmadığını göstermektedir. Saliha’nın babası kadın eğitimini destekleyen modern bir baba görünümündedir.

Evde özel hocalardan dersler alarak eğitime devam eden Saliha, okulda tanıyıp aşık olduğu Rıfat’ı görememekten dolayı üzgündür. Rıfat’a duyduğu aşkın gücü görücü usulü evlendirilmek istediğinde ortaya çıkar. Ailesine “ *Evlenmem vesselam... Zor ile beni evlendirmek isterseniz evlendiriniz... Benim rızamı niye sorarsınız ? ...Ben şimdilik evlenmem...*” (s.47) cümleleriyle görücü usulü evlilik teklifine karşı çıkar. İntihar edeceğine dair yazdığı mektubu annesi yakalayınca onu Rıfat ile evlendirirler. Saliha’nın görücü usulü evliliğe başkaldırısı yerini bulur zira annesi kadının ezilmesine karşı çıkan ve kızının isteklerini önemseyen bir annedir. Gençlerin özellikle kızların fikirlerinin sorulmadan evlendirilmelerinin büyük bir hata olduğunu düşünmektedir:

“ *Ah biçare biz karılar !... Bizi hiç insan sırasına koymazlar ! Babalarımız istedikleri adama bizi hediye verircesine verirler. O adamların tabiatını sormazlar. Biz adamlar ile geçinecek miyiz ? Orasını hiç düşünmezler. Bizi bir defa filan adamı koca ister misin ? Yahut kimi koca istersin? diye bir sormak yok. Bize derler işte seni filan adama vereceğiz? Biz sükut ederiz. Ama gönlümüz ne der ? Ya Rabbi babamın bu söylediği efendi genç olsun. Güzel olsun. İyi tabiatlı olsun. Filvaki bazı defa öyle çıkar. Lakin bazı kere de bütün bütün zıddına.*” (s.26)

Yukarıdaki cümleler bir kadının toplum hayatındaki yerini sorgulaması ve eleştirmesi bakımından dikkate değerdir. Kendisi, toplumun o anki geleneksel düzenine başkaldırıp görücü usulü değil de kendi sevdiği kişi ile evlenen Saliha, oğlu Talat için aynı şeyi düşünmektedir. Ona göre Talat da istediği ve seçtiği kişi ile evlenmelidir. Temeli saygı ve sevgiye dayanan

¹¹⁵ Robert P. Finn, *Türk Romanı*, (çev.Tomris Uyar), 3.B., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2013, s. 12

evliliğin başka şartlarda sağlıklı yürüyebilmesi mümkün değildir. Saliha'nın bu fikirleri evde Talat'ın dadısı Ayşe Kadın ile geçen konuşmalardan öğrenilir. Saliha'nın, oğlunun istediği kişi ile evlenmesi gerektiğini belirtmesine dadı kalfa çok şaşırır. Dadı, gençlerin evlenecekleri kişileri ailelerinin seçmesinin en doğru yol olduğunu belirtir. Ancak Saliha dadı kalfaya evlilik ve ailenin önemini şöyle anlatır:

“ Koca karısıyla, karı kocasıyla ömür geçirecekler, ev idare edecekler, evlatları olacak, büyütecekler, terbiye verecekler. Birbirleriyle sevişmedikçe, imtizaç etmedikçe nasıl olur ? Bu bir gün değil, iki gün değil, bir ömürdür. Bir evde ki koca ile karı arasında muhabbet yok, o eve Allah imdat eyleye! ” (s.17-18)

Gençlerin tercihlerini önemseyen Saliha'ya göre birlikte yaşayacak iki kişi birbirini sevmese toplumun yapı taşı olan aile kurumu zarar görecektir, aile olamayan iki birey çocuk yetiştiremeyecek ve ortaya sadece mutsuz insanlar çıkacaktır. Dönemin tüm baskılarına rağmen Saliha'nın bu tavrı bir kadın gözünden yaptığı eleştiriler önemli bir değişimin göstergesidir.

Cumbanın arkasından gördüğü Fitnat'a aşık olan Talat, Fitnat ile iletişim kurmaya çalışır. Talat, kadın kılığına girerek, Fitnat'a dikiş-nakış öğreten Şerife Kadın aracılığıyla bunu gerçekleştirir. Talat'ın kadın kılığında ve Ragıbe adıyla dâhil olduğu bu mahrem alanda, Fitnat ve Talat arkadaş olup kaynaşırlar. Fitnat bir süre Ragıbe'yi Talat'ın kardeşi zanneder. Talat'ın dikiş-nakış öğrendiği, Fitnat'a okuma yazma öğretmeye çalıştığı bu kısa süre Ali Bey adında zengin bir adamın Fitnat'a talip olmasıyla son bulur. Şerife Kadın aracılığıyla Ali Bey Fitnat'a görücü gelir. Zengin damat adayını- aradaki yaş farkını önemsemeyen-onaylayan Hacı Baba, geleneksel yapı gereği Fitnat ile doğrudan konuşmaz, bu konuda Şerife Kadın ve üvey anne Emine'yi görevlendirir. Görücüyü duyan Fitnat bu karara, “ İstemem...valideciğim! ...İstemem...Kibarlık istemem, büyüklük istemem. Mal istemem. Devlet istemem... Gönlümün istediğini isterim. Gönlüm şad olsun da yiyecek ekmek olmasın... Giyecek rubam olmasın... (s.123) diyerek karşı çıkar. Gözünün malda, mülkte, parada, elbiselerde olmadığını açıkça ifade eder hatta çok büyük tepki alacağını bildiği halde başkasını sevdiğini de şöyle itiraf eder: “ Ah! Seviyorum... sev...iyorum... Başkasını seviyorum... Canım gibi severim! Ona varmaz isem hiç evlenmem... Zor ile vermek ister iseniz kendimi telef ederim!...” (s.125) Ancak Fitnat'ın itirazları, intihar edeceğini belirtmesi işe yaramaz zira Hacı Baba, bir genç kızın zaten hemen evet demeyeceğini, utancından karşı çıkacağını düşünmektedir. Fitnat'ın nişanlandığını duyan Ragıbe ona kimliğini açıklar.

Ali Bey, Şerife Kadın ve Hacı Baba'nın planlarıyla Fitnat önce nikâhlanır ardından da kendi düğününe ve yaşayacağı eve götürülür. Ancak Ali Bey ne kadar uğraşırsa uğraşsın eski eşine benzeyen Fitnat'ın yanına yaklaşamaz. Başından geçenleri evdeki cariyelerden birine anlatan Fitnat, Talat'a mektup yazarak onu eve davet eder. Ali Bey, Fitnat'a yaklaşmak istediği bir sırada Fitnat'ın boynundaki kaytan - ki bu Fitnat'ın annesinin yazdığı bir mektuptur- düşer. Mektubu okuyup, Fitnat'ın gerçek babası olduğunu öğrenen Ali Bey, Fitnat'ın olduğu odaya gider ancak Fitnat yerde kanlar içinde yatmaktadır. Fitnat kendisine bir çakı saplayarak intihar etmiştir ve ölmek üzeredir. Ali Bey ona babası olduğunu anlatınca ondan Talat'ı bulmasını ve kendisini öldürmesini engellemesini ister. Ancak Talat hummadan şifa bulamayarak ölür. Altı ay kadar sonra da Ali Bey ölür.

Üç kişinin ölümüyle sonuçlanan eserde yazar, görücü usulü evliliği, kadınların toplumdaki ve evlilikteki konumlarını eleştirir. Ali Bey ekonomik özgürlüğü sayesinde kızı yaşında- eserin sonunda gerçek kızı olduğu anlaşılır- biriyle evlenebilmektedir. Bu durum ataerkil geleneğin erkeğe tanıdığı ayrıcalıklardan birini yansıtır. Ali Bey yine bu ayrıcalık sayesinde eşini/Fitnat'ın annesini boşamıştır. Ali Bey, dedikodulara inanıp eşini hiç dinlemeden evden kovduğunda Fitnat'ın annesi kadının eril tahakküm içinde nasıl değersizleştirildiğini şu sözlerle ifade eder:

Ah zavallı bir karılar! Biz evlendiğimiz vakitte zannederiz ki bir koca, bir refik alıyoruz. Halbuki erkekler bize o nazarla bakmıyorlar. Onlar evlendikleri vakit karılarına verdikleri ehemmiyet satın alacakları bir beygir yahud bir arabaya verdikleri ehemmiyetten azdır!...Evet. Hakları var a. Çünkü bir beygir alacaklar, eğer iyi çıkmaz ise satmağa mecbur olacaklar. Lâkin aldıkları fiyat ile belki satamazlar. İşte bir zarar korkusu var. Fakat karıları iyi çıkmaz ise (!) tab'alarına muvafık gelmez ise (!) hiç zarar etmeksizin onları bırakırlar. Başkalarını, daha iyilerini (!) alırlar. İşte bizi hayvan mesabesinde bile tutmazlar. Ne yapalım? Hüküm onların elinde. Nasıl isterlerse öyle yaparlar!... (s.143-144)

Kadının bir varlık olarak tanınmadığını, yaşamak için birçok zorluğa katlanmak gerektiğini, boyun eğmek gerektiğini bu cümlelerle ifade eden Fitnat'ın annesinin düşüncelerine paralel olarak Talat da benzer cümleler kurar. Zira kadın kılığına girerek sokağa çıktığında toplumun/erkeklerin daha önce farkına varmadığı bir yüzünü görür:

“ Ah biçare kadınlar ne çekerler imiş! Biz erkekler onları kukla mesabesinde kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mani oluruz. Bu ne rezalet! Ne küstahlık! Bir erkek tanımadığı bir başka erkeğe rast gelse, yüzüne bakmaz. Söz söylemez. Lakin tanımadığı ve hiç başka defa görmediği bir kadına rast geldiği gibi gülerek yüzüne bakmaya ve söz söylemeye başlar. Ve kovsalar bile yanından ayrılmaz.

Demek olur ki biz karıları insan sırasına koymayız. Kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkırız. Serbest gezip seyretmelerine ve eğlenmelerine mani oluruz.” (s.104)

Talat bu cümleleriyle mevcut düzen içinde erkeklerin kadınlara bakış açısını eleştirir. Kadının toplum içinde insan olarak bile görülmediğini, sadece erkeğin eğlence aracı olarak algılandığını ifade eder. Yazar, Talat'ın ağzından kendi düşüncelerini aktarmaktadır. Erkek yazarlar artık kadının toplumsal yaşamda karşılaştığı olumsuzlukları fark etmekte ve eleştirmektedirler.

Zafer Hanım'ın *Aşk-ı Vatan* (1877) adlı romanı esaret ve evlilik konuları etrafında gelişir. Eserin *İfade-i Hal*¹¹⁶ bölümünde Zafer Hanım, ülkesinin içinde bulunduğu durumdan rahatsız olduğunu; ancak kadın olduğu için eline silah alıp savaşmamaktan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Bir kadın olarak yapabileceği tek şeyin yazdığı eserin gelirini askerlere bağışlamak olduğunu belirten Zafer Hanım'ın bu tavrı kendini eşine ve evine adayan pasif kadın kimliğinden sıyrılıp, ülkesi hakkında fikir beyan eden, sorumluluk hisseden aktif kadın kimliğine büründüğünü gösterir. Bu durum Zafer Hanım'ın ilk kadın yazar olması açısından da çok önem taşır.¹¹⁷

Eserinden eğitilmiş ve kültürlü bir kadın olduğu anlaşılan Zafer Hanım'ın¹¹⁸ romanına *Aşk-ı Vatan* adını vermesi kadın ve vatan arasında kurduğu bilinçli bağı göstermektedir. Zafer Hanım'ın ilk romanında esaret ve görücü usulü evliliği hem yabancı bir toplumda hem Osmanlı toplumunda ele alması dikkate değerdir. Zehra Toska, eserin bu yönüyle konuyu

---

¹¹⁶ “*Şu aralık vatan ve milletimizin aleyhine zuhur eden seylâb-ı belânın önüne bir sedd-i hâil olmak ve bu uğurda fedâ-yı can itmek fikr-i mukaddesiyle mâder-i vatanın âgûs-ı şefekatında terbiye edip bu gün için yetiştirmiş olduğu genç ve pîr evlâdının her taraftan sular gibi akıp gidişi vatanıma mahsus olan kalbimdeki hissiyâtı fevkalâde bir derecede galeyana götürmüş idi ki hemen mâşiyen kendimi meydâ muarekeye atmağı ve o vatan karındaşlarıyla birlikte bize caan vermeği gönümde iyice kurmuş idim. Hayfâ... Hayfâ ki ben silâh tutmak şerefinden mahrum bir âcize bulunmuşum. Binâberîn hâsıl olan teessürden kendimi gayb edercesine bir ye's ü keder içinde kaldım.” Zafer Hanım, *Aşk-ı Vatan* (Çevrimyazı : Zehra Toska), İstanbul, Oğlak Yayınları, 1994, s. 22*

¹¹⁷ Zehra Toska, yaptığı araştırmalar sırasında Zafer Hanım'ın *Aşk-ı Vatan* adlı romanını 1877 yılında yazdığını tespit eder. Bu nedenle Zafer Hanım ilk romanı *Muhadarat*'ı 1898'de yazan Fatma Aliye Hanım'dan daha önce edebiyat tarihinde yer almaktadır.

¹¹⁸ Zehra Toska esere yazdığı önsözde Zafer Hanım'ın iyi bir eğitim aldığını şöyle belirtir: “*İyi bir eğitim almış, kültürlü, ülke sorunlarına ilgili bir kimlikle karşımıza çıkan Zafer Hanım, ya özel eğitimle ya da gayri Müslimlerin devam ettiği okullarda eğitim görmüş olmalıdır. Çünkü Müslüman kızlar için açılan ilk kız rüşdiyeleri 1859 yılında açılmaya başlandığına göre, Zafer Hanım'ın bu okullarda eğitim görmesi olanaksız gözükmektedir. Romanından yola çıkarak onun, Arapça ve Farsça'yı bildiğini, divan şiiri ve inşa tarzında deneyimli olduğunu anlıyoruz. Mehmet Zihni'nin romanın “ tercümeten nakil olabileceğine” işaret etmesi ve yine romanda geçen yabancı kelimeler, onun Batı dillerine aşina olduğunu, en azından dönemin moda dili Fransızca'yı bildiğini olası kılmaktadır.” Zafer Hanım, a.g.e., s. 10-11*

evrenselleştirildiğini belirtir: “ *Roman Osmanlı okuruna, gençlere söz hakkı tanımayan buyurgan yapının sadece Osmanlı’ya has olmadığını, genç kızlarının okuryazar olmasına, erkekli kadınlı bir arada yaşamalarına karşın Batı toplumlarında da benzerliklerin yaşandığına da işaret ediyor.*”¹¹⁹

Roman, yalısında yalnız yaşayan bir kadına başka bir kadın tarafından anlatılan yaşanmış bir olayı konu alır. 1868 yılında başlayan roman, Refia Hanım’ın anlattığı hikâye ile geriye doğru giderek 1820’lere ulaşır. Sonradan Dilber ismi verilen Refia Hanım, Madrit’te ailesiyle yaşarken Cezayirli dört Arap tarafından kaçırılır ve İstanbul’daki Laz Ahmet Paşa’ya cariye olarak satılır. Paşa’nın evinde ilgi ve sevgi gördüğünü anlatan Refia Hanım, Paşa’nın kendisini gelin alacağını ancak oğlunun ani ölümüyle bu evliliğin gerçekleşmediğini anlatır. Fakat Paşa, Refia Hanım’ı o kadar sever ki onu azad ederek kızı gibi benimser. Paşa’nın kararıyla esaretten kurtulan Refia Hanım, o evde evin kızı gibi mutlu yaşamaya başlar. Bir süre sonra eve Gülbeyaz adlı bir cariye daha gelir. Ancak Gülbeyaz Refia Hanım’ın aksine evdeki tüm ilgiye rağmen mutsuzdur ve sürekli ağlamaktadır. On yedi- on sekiz yaşlarında mavi gözlü çok güzel bir kız olan Gülbeyaz, Refia Hanım’ın da İtalya’dan kaçırılıp getirildiğini öğrendiğinde ona kendi hikâyesini anlatır.

Asıl adı Loranza olan Gülbeyaz Madrit’te Kız okulunda okuyan, soylu bir ailenin kızıyken, Cezayirli dört Arap tarafından kaçırılarak Paşa’ya satılır. Ailesini çok özleyen ve sürekli ağlayan Loranza diğer cariyelerle iletişim kurmaz. Aynı dili konuşabildikleri için sadece Refia Hanım ile bağ kurar. Güzelliği sayesinde Paşa’yı etkileyen Loranza’yı Paşa odalık almak istemektedir. Ancak Loranza bunu kabul etmez, Loranza’nın o evden/esaretten kurtulacağına dair güçlü bir inancı vardır. Dediği gibi de olur. Zira limana yanaşan gemilerden birinde kardeşi ve eski nişanlısı Roberto vardır. Tesadüfler zinciriyle kardeşiyle konuşma fırsatı bulan Loranza kaçma planı yapar ve Paşa’nın evinden kaçmayı başarır.

Zafer Hanım, romanda Loranza vasıtasıyla odalık kurumuna karşı çıkar. Bu başkaldırının sebebinin vatan sevgisi/özlemi olması ayrıca değerlidir.

Romanda Loranza’nın arkadaşı Marya ile görücü usulü evliliğe başkaldırı konusu işlenir. Osmanlı Devleti’nden farklı bir coğrafyada, yabancı bir toplumda karşımıza çıkan

---

¹¹⁹ Zafer Hanım, *a.g.e.*, s. 19

görücü usulü evlilik Zafer Hanım'ın konuyu evrensel boyutta gördüğünü işaret etmektedir. İki yakın arkadaş olan Loranza ve Marya aynı okulda okumaktadır. Son derece alımlı bir kız olan Marya'yı Loranza'nın babası Fernando çok beğenmekte ve evlenmek istemektedir. Marya'nın doğum gününde vasilerine (Marya'nın öz ailesi hayatta değildir) bu teklifi bildiren Fernando olumlu yanıt alır. Fernando aynı gün kendi kızı Loranza'yı da Roberto ile nişanlar. Her iki genç kızın da fikri alınmadan verilen bu karar ailelerin yaptığı bir sözleşme biçimindedir. Fernando maddi gücüne dayanarak elli beş yaşında bir adam olmasına rağmen on sekiz yaşında bir kızla evlenmeyi ister. Bu durumun, ataerkil yapıların evrensel niteliklerine işaret ettiği söylenebilir. Fernando kendi kızı Loranza'nın da fikrini önemsemez. Loranza babasının kararı karşısında sessiz kalırken Marya düğüne kadar ağlar, kimseyle konuşmaz. Kilisede yapılan nikâh sırasında ise gelinliğinden çıkardığı tabanca ile intihara teşebbüs eder. Zira Marya, Loranza ile nişanlanan Roberto'yu sevmektedir.

“ Ah yarabbi bu hâl nedir? Ben ne yapıyorum!... Acaba dünyada benim Roberto'dan başkasına elimi vermek ve yâr olmak aslâ mümkün olabilir mi? Hem kendisini ve hem de insâfsız ve fakat ehl i ırz u edib bir Ceneralı bedbaht itmekten ise canuma kıymak ve ömrümü fedâ itmek her suretle hayırlı olacaktır!” (s.90)

İstemediği bir evliliğe tek başkaldırı yöntemi olarak intiharı gören Marya'nın ateşlediği silahın kurşunu dizine gelir ve Marya yaralanır. *“ Roberto! İşte bizi birbirimizden ayırmak isteyenler muratlarına eremeyecekler! ” (s.90)* diyerek bayılan Marya hastaneye kaldırılır. Marya'nın bu evliliğe isyan etmesini, başkasını sevdiğini dile getirmesini ciddiye almayan Fernando, kızı Loranza ile Marya'yı ziyaretten döndüğü bir gece saldırıya uğrar. Loranza'nın kaçırılıp İstanbul'a getirildiği bu saldırıda Fernando ölür. Marya'nın başkaldırısı vasileri tarafından dikkate alınır, Fernando da öldüğü için Marya ve Roberto evlenir.

Görücü usulü evlilik eleştirisi Halit Ziya'nın *Nemide* (1893) adlı eserinde de karşımıza çıkar. Ancak burada eleştiriyi romana adını veren asli kadın kahraman Nemide değil bir anlamda onun karşıt karakteri olarak nitelendirilebilecek Nahit yapar. Nemide, hem fiziksel hem de psikolojik bakımdan zayıf ve hastalıklı bir genç kızdır. Karşıt karakteri Nahit ise, annesiz babasız büyümüş dolayısıyla hayatta tek başına ayakta durabilmeyi küçük yaşlarda öğrenmiş akıllı, güçlü bir genç kızdır. Eser boyunca ikisi arasındaki rekabetin sebebi Nail ise pasif, duygusuz bir genç olarak nitelendirilebilir.

Annesi gibi hassas, hastalığa meyilli bir bünyeye sahip olan Nemide, Doktor Osman Bey'in gözetiminde babasıyla birlikte yaşar. Dışa kapalı bir mekânda sadece babası, doktoru ve

ev ahalisiyle büyüyen Nemide'nin yaşamına bir gün Nail dâhil olur. Nail, Şevket Bey'in ölen ağabeyinin oğludur. Şevket Bey Nail'i ve annesini sahiplenmiş, Nail'in eğitimini de üstlenmiştir. Nemide'den beş yaş büyük olan Nail, Galatasaray Sultanisinde okumaktadır. Bu nedenle haftanın belirli günleri amcasını ziyarete gelmeye başlar. Nemide'nin hayatına aniden dâhil olan bu genç Nemide'nin ruh dünyasını değiştirir. Nail'i sevmeye başlayan Nemide içindeki kıskançlık ve hırsı dışarıya hırçınlık olarak yansıtır. Kendisini ölüme sürükleyen tüberküloz ile boğuşurken bile kıskançlığını Nail ve Nahit için gösterdiği özveri ile örter. Robert P. Finn'e göre onda Zehra ile Mahpeyker'i harekete geçiren gerilimin bir başka türü vardır.¹²⁰

Başlarda Nail'i elde etme hırsıyla kaybetme korkusu arasında gel gitler yaşanan Nemide, Nail'e ulaşmak için okumak ve eğitim almak ister. Amacı Nail ile denk olmak, benzerlikler yaratarak ona yakınlaşmaktır. Ancak içindeki bu duyguları hırçınlık ve öfke ile yansıtır. Nemide'deki sebepsiz öfke, çok hazırlanarak gittiği bir gezmede Nail'in teyzesinin kızı Nahit ile tanışınca somut bir varlığa yönelir. Artık hissettiği kıskançlığın somut bir hedefi vardır. Nemide'deki kıskançlık gittikçe büyürken olaylar onun istediği yönde gelişir ve Nail ile nişanlanır.

Eser boyunca Nemide'nin duyguları açıkça yansılmaz bunun yerine onun olaylar karşısındaki tepkileri verilir. Nemide bağlılık ve kıskançlık duygularını had safhada yaşayan bir kız olmasına rağmen nişanlanmadan önce veya sonra heyecanını, coşkusunu, hayallerini dışarıya vurmaz. Nemide'nin evlilik, evlilikte kadın ve erkeğin durumu hakkında bir fikri yoktur. Evliliğin sosyal ve duygusal anlamlarından çok uzaktadır. Hayata, evliliğe, kadın ve erkeğin evlilikteki rol ve sorumluluklarına dair bilgi sahibi olması gereken Nail de Nemide kadar bilgisizdir. Erkek olmasının getirdiği avantajlarla iyi bir eğitim almış, yurt dışında okumuş ve birçok sosyal ortamda bulunmuş olan Nail, Nemide ile nişanlanacağı zaman bilinçli davranışlar göstermez. Nemide'ye dair içinde birtakım duygular vardır ancak bunlar evlenecek kadar güçlü ve adı konmuş duygular değildir. Evlilik fikrinden itibaren konumunu, nerede ve kimin yanında bulunması gerektiğini Nemide ve Nahit'in davranışlarına göre belirler. Bu nedenle romanda en bilinçli kişinin Nahit olduğu söylenebilir. Zira akli ve mantığı ile hareket ederek kendi hayatına ve geleceğine şekil vermeye çalışır. Nahit hem fiziksel olarak sağlıklı bir bünyeye sahiptir hem de kadın erkek ilişkileri ve evliliğe dair yaşanan dönemin beklentilerine uygun bir düşünce tarzına sahiptir. Nahit'e göre bir genç kızın yaşamındaki en önemli aşama

---

¹²⁰ Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, (çev. Tomris Uyar), 3.B., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2013, s.126

evliliğidir. Baba evinde bu sürece hazırlanan bir genç kız esas hayatını kocasının evinde yaşar. Bu nedenle bir genç kız için baba evinde geçen zaman asıl hayatın bir hazırlık sürecidir. Bu açıdan Nahit, Nemide'yi çok şanslı bulur. Zira Nemide kendisinden farklı olarak annesi olmasa bile babası tarafından en iyi biçimde büyütülmüştür. Oysa Nahit annesiz ve babasızdır, hayatın birçok eksikliğini tecrübe ederek büyümüştür:

“ Artık siz hayatınızın en büyük meselesini halletmiş demeksiniz, dedi. Nemide saadetin verdiği bir neşe ile şu cevabı vermişti: evet bir genç kızın düşündüğü en büyük mesele!.. Nahit biraz düşünerek kendi kendine bir mütalaa beyan ediyormuş gibi dedi ki: Teehhül !.. Her gün binlercesi görülür, her saat bir tanesi vukuu gelir, adi, ehemmiyetten ari bir vaka zannolunur. Cemiyet için teeHHül bir insan için nefes almak kabilindedir. Lakin bir adamın hususi hayatında teeHHül müstesna bir ehemmiyet kesilir. O zaman o adi, hafif bir kelime değil; mühim, azim hayat işidir.”¹²¹(s.107-108)

Yukarıdaki cümleler Nahit'in evliliğin insan hayatındaki önemini vurguladığını göstermektedir. Dönemindeki genç kızlar için baba evinden sonraki tek gelecek evliliğidir. Nahit, evliliğin kadın ve erkek için farklı anlamlar taşıdığının da bilincindedir:

“ Fikrimce erkekler için teeHHül ikinci derece ehemmiyettedir. Lakin kadınlar için böyle değil. Kadınlar hayatlarını idare edebilmek için o kadar zayıftırlar ki teeHHül onlara bir ikinci beşik olur. Bir genç kız... On altı yaşındadır. O zaman kadar oturduğu evin ne ile idare olunduğunu, giydiği elbisenin ne ile hasıl olduğunu öğrenmemiştir. Kader onun zaafı üzerine iki büyük himaye kanadı getirmiştir: Bir babası, bir annesi var. Lakin bir genç kız hayatta pek muvakkat bir zaman için kıymetli bir kız sıfatında kalabilir...O bir zevce olabilmek için yaratılmıştır. Evlenmek iktiza eder, lakin kime varmalı ? Bir genç kız için teeHHül ne demektir?”

“ TeeHHül o zaman kadar giyilen elbiselerin en süslüsünü giymek, ömrünüzde birinci defa olarak çok mücevher takmak, yüzlerce kadınların içinde en yüksek bir köşede tuhafiyeci dükkânlarının camlıklarında görülen bebekler gibi kurulup oturmak, o zamana kadar aynanızın karşısında kendi kendinize beğendiğiniz güzelliklerinizin herkes tarafından tantanalı iltifatlarla tekrar edilmesi, yalnız babanız ve annenizle hısımlarınızı çağdırmaya alışmış olan dudaklarınızdan, “ Bey !..” kelimesini çıkarmaktan tevelliüt eden haz gibi, ihtimal bazı kızlar için izdivaca sebep olan şeylerden ibaret değildir, teeHHül bir hayatın üzerine kefen atıp başka bir hayatın perdesini açmaktır, teeHHül yeni bir hayatta yaşamak için eski hayatınızda ölmektir. ” (s. 107-108)

Evliliği bir hayatta ölüp başka bir hayatta doğmaya benzeten Nahit, dönem genç kızlarının evliliğe bakışının bir temsili kabul edilebilir. Nahit'in söylemleri toplumdaki hâkim zihniyetin evlilikte kadın ve erkeğe yüklediği rollerin bir kadın tarafından dile getirilişidir. “

¹²¹ Halit Ziya *Nemide*, İstanbul, Özgür Yayınları, 2005 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Acı yaşam deneyimlerinden ötürü Nahit, toplumu kadınlara meta olarak davranmakla suçlar.”

122

Kadın için ilk ve en önemli hedefin iyi bir evlilik yapmak olarak belirlenmesi erkek egemen bir toplumda kadının yerini belirlemek açısından dikkat çekicidir. Nahit'in Nemide'den farkı ise bunların bilincinde olup görücü usulü evliliği eleştirmesidir. Zira Nahit evleneceği kişinin başkaları tarafından seçilmesine karşıdır:

“ Benim hayatımı idare edenler zevcim olacak adam hakkında tahkikat icra edecekler. Parası var mı, namuslu mudur, genç midir, güzel midir?.. Bana diyecekler ki, “ Sana bir koca bulduk. Sen artık onun memluku demeksin.” Ben bu adamı sevebilecek miyim ? Bütün hayatımı onun yanında geçirebilecek miyim ? Bu meseleler adi şeylerdir !. Lazım olan şey benim bir kocaya varmaklığım, evden çıkmaklığımıdır!..” (s.110)

Nahit'in görücü usulü evliliğe dair eleştirileri dikkate değerdir. Zira bu tavır genç kız ve kadınların kendi hayatlarına dair kararları kendilerinin vermesi gerektiği bilincini içermektedir. Ancak Nahit'teki bu bilinç nişanlı olan Nemide'de gözlenmez:

“ Fakat zevc ne demek ? Nail zevci olduğu zaman, o vakte kadar olduğu şeyden başka bir şey mi olacak? Bunu bilmiyordu. Yalnız şu kadar biliyordu ki, o zaman Nail yalnız kendisinin olacak...Fakat bu cehalet, Nail'i son derece meftuniyetle sevmekten kendisini men etmiyordu. Mahiyetini anlamadığı bu aşk, genç kıızı hasta ediyor kalbini kemiriyor, öldürecek kadar hırpalıyordu.” (s.119-120)

Yukarıdaki cümleler Nemide'nin evlilik karşısındaki bilinçsizliğini ispatlar niteliktedir. Bu nedenle onun gerçeklikten uzak bir düşünce sistemine sahip olduğu söylenebilir.

Yazar, Tanzimat Döneminden itibaren eleştirilen görücü usulü evlilik konusunu bu eserinde iki genç kız aracılığıyla verir. Bir tarafta evliliğin mahiyetinden habersiz bir genç kız diğer tarafta kişisel sorunlarından dolayı evliliğin nasıl olması gerektiğini düşünen ve görücü usulü evliliği eleştiren bir genç kız bulunur. Kadınların evlilik konusunda bilinçlenmeye başlamaları bu romanda Nahit tarafından yansıtılarak toplumsal kuralların ve geleneğin kadınlar üzerinde kurduğu baskı ve adaletsizliğe gönderme yapılır. Genç kızların evlenmek için bekleyen, bunun için yaşayan varlıklar olarak algılanması toplumun kadını bir nesne olarak gördüğünü düşündürmektedir. Nahit, kadına uygulanan bu 'değersizleştirme' nin bilincindedir

---

¹²² Finn, a.g.e., s. 127

ve bunu bilinçli olarak eleştirir. Eserin sonunda Nahit, Nemide'nin ölmesiyle kendisine her bakımdan uygun bulduğu Nail ile evlenir.

Fatma Aliye, *Levâyah-i Hayât*'ta (1898) görücü usulü evliliğin kadınlar üzerinde yarattığı yıkıcı ve yıpratıcı etkileri konu alır. On bir mektuptan oluşan eserde akraba olan Fehame, Mehabe, Sabahat, Nebahat ve İtimat adlı kadınların evlilik, görücü usulü evlilik, mutluluk, mutsuzluk, sevgi, sadakat, gayrimeşru ilişkiler hakkındaki fikirleri yer alır. İyi ailelerde yetişmiş, bilgili, kültürlü beş kadının kendilerinden yola çıkarak dile getirdikleri sorunlar ile yazar konunun toplumsal boyutuna işaret eder. Tülay Gençtürk Demircioğlu eserin yöntem itibariyle Tanzimat'ın diğer eserlerinden farklı olduğunu belirtir.¹²³ Zira eserde yazar konuya hiç dâhil olmaz, araya girerek bilgi vermez ve yorum yapmaz.

Fehame ve Mehabe'nin birbirlerine yazdıkları mektuplarda Fehame'nin mutsuz evliliği dile getirilir. Birlikte büyüyen Fehame ve Mehabe'den Mehabe, mutlu bir evlilik yapmış Fehame ise görücü usulü ile kendisine hiç uygun olmayan biri ile evlendirilmiştir. Yazdığı mektuplarda kendi evliliğinin bir geçinme kontratı olduğunu söyleyen Fehame, bunun nedeni olarak da sevgisizliği gösterir. Zira evlendiği kişinin ailesi, sırf oğulları sefahat âleminde kurtulsun diye onu evlendirme yolunu seçmiştir.

“ Bizim izdivaç ise oğullarını hanesine celp etmeye, hayat-ı müstakbelesini birkaç bin kuruşluk düğün masrafı ile satın aldıkları bir zavallının etvar ve ahval-i masumâne ve pak-dilânesini kâfi midir? Bizim nazarımızda zevç ne idi, ben ise buna bedel ne buldum? Başka bir âlemde, başka bir terbiye ile büyüdüm yetiştim. Sille-i felek, ümitlerimin, tasavvurlarımın gayrı olan bir âleme fırlattı.” (s.54)

Erkek ve kadının ailelerinin zoruyla, başka başka amaçlarla evlendirilmesinin temeli sevgi ve saygıya dayanması gereken evlilik kurumuna nasıl zarar verdiğini dile getiren Fehame, mutsuz bir evliliğe sadece çocukları için katlanmaktadır. Zira Fehame'nin boşanma seçeneği yoktur. Ekonomik gücünün olmaması, toplumun boşanmayı onaylamaması ve kadına karşılaştığı her güçlüğe göğüs germesi gerektiğini telkin etmesi Fehame'nin mutsuz bir evliliğin içinde yaşamasına neden olur.

¹²³ Fatma Aliye, *Levâyah-i Hayât*, (haz.) Tülay Gençtürk Demircioğlu, 2.B., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.XVI. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Fatma Aliye bu eserde kadınlar vasıtasıyla hem görücü usulü evliliğin zararlarını hem de kadının ekonomik gücünün önemini vurgular. Fehame'nin içinde bulunduğu durumdan kurtulamamasının temel nedeni kendisi ve çocukları için tek başına bir hayat kurmasının mümkün olmamasıdır. Fehame ekonomik gücünün olmamasından dolayı katlandığı sıkıntıları şöyle dile getirir:

“ Halini anlatmak, kendine acıtmak için söylenen sözler rikkati badi olacağına insanı budala yerine aldırıyor. Burada böyle sözlerin ismi dırıltı vırlıttan ibarettir ki işte asıl bu hareketiyle kadın bütün bütün lâyıık-ı hakaret ve şayan-ı teneffür addolunur. Bu türlü mezahimden müteessir ve mustarip olmamak mümkün değil ise dahi ağlamayacaksınız, söylemeyeceksiniz, haksızlıktan şikâyet etmeyeceksiniz, hakkınızı iddia etmeyeceksiniz. Bunları mani yalnız bir şey var: Siz kadınsınız, o erkektir.” (s.75)

Kadının ekonomik gücünün getireceği özgürlüğü ise Sabahat dile getirir. Sabahat de Fehame gibi mutsuz bir evlilik içindedir. Eşi kendisini sürekli aldatmaktadır. Ancak o Fehame'den farklı olarak maddi güce sahiptir. Eşinin aşağılamalarına katlanmayacağını belirten Sabahat'e Fehame hak verir. Kendisini aldatan bir eşe boyun eğmemesi gerektiğini bu konuda çocukları dâhil hiç kimsenin onu suçlayamayacağını belirtir.

Görücü usulü evliliğin yol açabileceği olumsuz sonuçlara odaklanan eserin arka planında kadınların kimseye muhtaç olmadan yaşayabilecek bir mesleğe, işe sahip olmasının önemi vurgulanır. Eserdeki Nebahat ve İtimat adlı genç kızlar etraflarındaki mutsuz evliliklere bakarak kendi gelecekleri için yorumlarda bulunurlar. Her ikisi de eğitim almış olan genç kızlardan Nebahat aldığı eğitimin ne işe yarayacağını şöyle sorgular:

“ Hep düşünüyorum. Evet, bu tahsil ve tedris, bu emek ne için! Bir gün olup da eş, yodaş olacağımız bir adama beğendirmek, dinletmek, onun takdirine mazhar olmak için değil mi? ” (s.90)

Nebahat'in cümleleri Tanzimat'tan itibaren gündeme getirilen bir gerçeğe işaret eder. Zira artık erkekler evlenmek istedikleri kadında annelerinden farklı özellikler aramaktadırlar.¹²⁴ Batı'dan gelen yeni değerlerle modernleşen erkekler okuma yazma bilen, bilgili ve kültürlü

¹²⁴ “ Hemen hepsi Osmanlı toplumunun modernleşen eğitim ve sosyal kurumlarından yararlanan erkeklerin ulaştığı gelişim düzeyine-ki buna çoğunlukla medeniyet diyorlar- kadınların da aynı şekilde ulaşmasını engelleyen koşullar olduğunu görerek, erkeklere kıyasla, kadınların ciddi ölçüde geri kaldıklarını vurguluyor ve modernleşen dünyaya erkekler gibi ayak uyduramadıklarını görerek buna çözüm önermeye çalışıyorlar.” Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.84

eşler istemektedir. Aydınların öncülüğünde kadın eğitime dair yapılan düzenlemelerle kadınların eğitim seviyesi yükselmeye başlar. Ancak burada da kadın eğitiminin gerekliliğinin kadının başlı başına bir birey olmasına değil, daha iyi anne ve eş olabilmesine bağlandığı gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. Nitekim Nebahat aldığı eğitimin kendisini evleneceği adama beğendirmek için olduğunu dile getirir. Eğitim onu evlilik dışında bir hedefe yönlendirmeyecektir. Evlenmezse kedisini meşgul edecek bir şey bulunmadığını ise şöyle ifade eder:

“ Öyle ya, haydi tehhül etme! Bu dünyada ne ile meşgul olacağız, ne ile telezüz ve tefahhur edeceğiz?” (s.90)

Nabahat’in cümleleri kadının mahrem/özel alanın sınırları dışında yapabileceği bir şeyin olmadığını vurgulamaktadır. Toplumsal düzenlemelerde kadına ev dışında çalışabileceği, kendini var edebileceği bir alan yaratılmaması evliliği tek seçenek olarak bırakmaktadır.

Nabahat’in söylediklerini düşünen İtimat, yazdığı mektupta aldıkları eğitimin kendilerini geliştirmek için olduğunu anlatır. Ancak her ne kadar eğitim alsalar da kadın için tek geleceğin evlilik olduğunu da vurgular. Toplumsal genellemelere ulaşan bu yorumun İtimat’ın kendi hayatındaki karşılığı ise evlenmeyip hayatının sonuna kadar yaşayabileceği bir ailesinin olmamasıdır.

“ Tahsil, tederrüs ne için?... diye olan sözlerinize derim ki: İnsanın kendisi tam insan olmak, insanlığı anlamak, içinde yaşadığı cihanı öğrenmek için, yani kendimiz için değil mi?” (s.92)

“ Benim için izdivaç etmeyeceğim demek “ Beni ile’n nihaye siz besleyesiniz” demektir. Pederim, validem olsa ne alâ! Lakin bir biradere bunu söylemek nasıl olur?” (s.94)

Anne babası olmadığı için ağabeyinin yanında yaşamak zorunda kalan İtimat, hayatının sonuna kadar ağabeyinin kendisine bakamayacağını düşünür. Ekonomik gücünün olmaması onu bir erkeğe bağımlı kılmaktadır. İtimat’ın sorumluluğu belli bir yaşa kadar ağabeyinde kalacak, belli bir yaşa geldiğinde de eşe devredilecektir. Romanda İtimat ile somulaştırılan bu gerçek sosyolojik bir sorun olarak geniş bir kadın kitlesini etkilemektedir.

Salahaddin Enis'in¹²⁵ *Neriman* (1912) adlı romanında, esere adını veren Neriman, görücü usulü ile tanımadığı, sevmediği bir erkekle evlendirilir. Roman sevgiyi, aşkı, görücü usulü evliliği sorgulayan bir kadının ihanetle sonuçlanan mutsuz evliliği üzerine inşa edilir.

Çocukluğundan itibaren kuzeni Semih Vecdi'yi seven Neriman'ın sevgisi karşılıksız değildir. Semih de onu sevmekte ve akrabalık bağlarından dolayı rahatça görüşebilmektedirler. Ancak ikilinin bu mutlu hayatları, Semih Vecdi ve ailesinin iş nedeniyle İstanbul'dan taşınmasıyla son bulur. Yedi yıl sonra Semih Vecdi İstanbul'a döndüğünde, Neriman evli ve çocuk sahibi bir kadındır. Ailesi Neriman'ı, daha 15 yaşındayken Haydar Nebil ile evlendirmiştir Sevmediği, ruhen uyuşmadığı bir erkekle hayatını sürdüren Neriman'ın içsel yalnızlığı Semih'in dönüşüyle son bulur. Ancak bu ciddi sorunların başlayacağı bir sürecin de göstergesidir.

Yazar, eser boyunca görücü usulü evliliği, kadın-erkek ilişkilerini, aşkı, boşanmada erkeğin tek taraflı özgürlüğünü Neriman aracılığıyla tartışır. Konuşan zaman zaman Neriman'dır, zaman zaman da yazar sözü kendisi olarak problemi çok yönlü değerlendirir. Yazarı temsil eden yazar anlatıcı evlilik ve kadın-erkek ilişkileri dışında şiir, müzik, edebiyat ve sanat konularını da yoğun biçimde işler.

Hayatı yemek, içmek ve gezmekten ibaret sayan Haydar Nebil, Neriman'daki ruhsal derinliği görebilecek nitelikte biri değildir. Haydar Nebil'in kalbinde oluşturduğu boşluğu eski aşkı Semih Vecdi ile dolduran Neriman için yıkıcı bir süreç başlar. Zira yazar Haydar Nebil gibi bir adamın karşısına sanat ve şiirden anlayan, aşka değer veren Semih Vecdi'yi yerleştirir.

Neriman'da anlaşılmaz, gizli ve derin bir ruh bulunduğunu düşünen Semih Vecdi için bu evlilik tam bir faciadır. Tüm yüzeyselliği ile Haydar Nebil'i Neriman'ın eşi haline getirense sadece gelenektir.

Semih Vecdi; muhteşem emelleri, çok yüksek umutları olduğunu düşündüğü Neriman'ı asla dengi olmayan bir adam yüzünden kaybetmiştir. Gerçi eser boyunca Neriman'ın muhteşem

---

¹²⁵ “ *Neriman*'da Salahaddin Enis kendisini temsil eden anlatıcı aracılığıyla kadınlar, aşk ve evlilik hakkındaki düşüncelerini sık sık dile getirir. Bu düşünceleri dile getirirken sık sık dönemin şairlerinin şiirlerinden alıntularla düşüncelerini destekler. On sekiz yaşında bir delikanlı olmasına rağmen evlilik hakkında ciddi biçimde kafa yorar. Romanın 108. Sayfasından 113. Sayfasına kadar evlilik hakkında uzun mütalaalarda bulunur. Toplumun evliliğe bakışını sorgular. Bizdeki görücü usulü evlenmenin yanlışlığına dikkat çeker. Aile kurumunun sağlam temeller üzerine oturmadığını, bunun nedenin de evlilik kanunlarımızın ve sosyal kanunların sakatlığı olduğunu iddia eder. *Neriman*'ın kocasını aldatmasını yaptığı yanlış evliliğe bağlar. Ona göre gençlerin evlenecekleri kişiyi özgürce seçme hakları olmalıdır.” Vahit Tane, *Türkiye'nin Emile Zola'sı Salahaddin Enis*, Konya, Palet Yayınları, 2015, s. 144

emellerine pek rastlanmaz bu Semih Vecdi'nin tasarımı olan bir Neriman hayalini düşündürmektedir. Neriman, idealist olmasa da kitap okuyan (Romanda onun *Mai ve Siyah*'ı, *Rübâb-ı Şikeste*'yi okuduğu bilgisi verilir.) kültürel seviyesi yüksek bir kadındır.

Neriman, görücü usulü evliliğin yanlışlığının farkındadır zira bunu bizzat tecrübe etmiştir. Ancak buna başlangıçta itiraz edemediği gibi sonrasında da geçerli bir çözüm üretmez. Duygularını dizginleyemediği için eşine ihanet eden Neriman'ın mutsuz evliliğinden ruhen tek çıkış noktası bu ihanet olur.

Neriman uzun bir süre aşkıyla ahlâkı arasında bocalar. Sonunda evliliğin maddi bir bağ olduğuna, ama aşkın manevi ve daha özel bir bağ olduğuna kendisini ikna eder. Bu konudaki fikirlerini Semih Vecdi'ye de aktarır. Yazar Neriman'ın ihanetini görücü usulü yapılan yanlış evliliğe bağlar:

“ (...) aşk nedir? Temiz, asude, pak, saf bir ihtiyâc-ı ruh... Fakat aşk muhafaza-i safvet ve ebediyet etmek için neye, ne gibi bir şeye muhtaçtır? O da safvetini, necâbetini, asudeliğini ve bakiriyetini muhafaza etmeğe... Halbuki izdivaç nedir? Aşka ulviyet, safvet tasavvur olunan aşka bir katre-i maddiyat, bir katre-i şehvet karıştıran bir rabita değil mi? Mademki aşk muhafaza-i ebediyet için safiyete, bakiriyete muhtaçtır ve mademki izdivaç bu safveti, bu bakiriyeti, bu ulviyeti maddiyatla ihlâl eden bir rabitadır. (...) ”¹²⁶ (s. 127-128)

*“ Boşanma hakkına sahip olmayan kadın, en doğal duygularına engel olamadığında, “ namussuz” olarak adlandırılmakta; oysa erkekler eşlerini rahatlıkla boşamakta ve istedikleri ile tekrar evlenebilmektedirler.”*¹²⁷ Neriman'ın yaptığı bu muhakemeler günah ve mübâh gibi kavramların da tıpkı boşanma gibi erkeklerin lehine işleyen bir sistemin ürünü olduklarını göstermektedir. Erkeğin başka bir kadınla gizli ilişkisi veya çok eşliliği toplumun örtük geleneklerince ve bir dönem yasalarla da onaylanıp mübâh sayılırken kadınlar için her zaman namussuzluğun göstergesi olarak kabul edilir. Oysa evli çiftler için aldatma söz konusu olduğunda kadın ve erkeğin eşit eleştirisi paydasında olmaları gerekmektedir. Bu nedenle Neriman, eserde evlenme kanununun kocadan yana tavır aldığını, Haydar Nebil'in kendisini sevmese boşanmaktan çekinmeyeceğini dile getirir. Toplum erkeğe ayrıcalık tanıyıp boşanma hakkını verirken kadına böyle bir hakkı vermemekte ve dolayısıyla kadını mutsuz bir hayatın

¹²⁶ Salahaddin Enis, *Neriman/Baharlar yahut Hazanlar*, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1912 (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹²⁷ Nur Gürani Arslan, *Selahattin Enis'i Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003, s. 95

içinde yaşamaya mecbur bırakılmaktadır. Kadının boşanamayışı aldatma veya intihar gibi sonuçlara neden olmaktadır. Eril tahakküm her bakımdan kadınların aleyhine işlemektedir.

Toplumsal kabuller çok yönlü bir biçimde kadının itaatkârlığını vurgular ve kadına küçüklüğünden itibaren eril otoriteye saygıyı dikte eder. Bunun farkına varan Neriman, kendisinin de geleneğin bir kurbanı rolünde olduğuna hükmeder. Ona verilen terbiye gereği hep susmuş, hiçbir şeye itiraz etmemiştir. Ancak artık görmektedir ki ataerkil gelenekler ve toplum, erkekleri koruyup kollamakta kadını ise günah, ayıp, yasak gibi kavramlarla çevrelemektedir. Boşanma hakkı bulunmayan Neriman, bu nedenle Semih Vecdi'yi sevmesini doğal bir hak olarak niteler ve ihanetini kendince rasyonelleştirir.

Yazar, toplumun temel birimi olan ailenin temellerinin sakat olmasını görücü usulü evliliğe bağlar ve bunu sosyal bir felaket olarak niteler. Bu sosyal felâketlerin sorumlusunu da evlilik kanunu ve sosyal kurallar olarak görür.¹²⁸

“ Yazarın Neriman'ı yazdığı yıllar, feminizm hareketlerinin çok gündemde olduğu bir döneme rast gelmektedir. Yazar da bu temâyüle uygun olarak bir süre kadın haklarını savunur gibi olmuş, fakat fikirlerinden 'toplum, muhit' adına vazgeçmiş; hatta kadınların özgürlüklerini elde ettiklerinde mesut yuvaları yıkacaklarından söz etmiştir.¹²⁹ Roman boyunca evliliği ve kadın erkek ilişkilerini tartışan yazar romanın sonunda temkinli bir kadın özgürlüğü sonucuna ulaşır.

Hüseyin Rahmi'nin *Sevda Peşinde* (1912) adlı romanında görücü usulü evliliğin bireylerin hayatındaki yıkıcı etkileri ele alınır. Geleneğin onaylandığı, kadın ve erkeğin isteklerinin önemsenmediği bu evlilik biçiminin eleştirisi kadınlar aracılığıyla aktarılır. Merkez kadın kahraman Aynınur, eğitim almasına rağmen romanlardaki birçok genç kız gibi fikri sorulmadan Nezihi ile evlendirilir. Oysa on beş yaşına kadar okula giden Aynınur, kendisi gibi okullu bir başka delikanlıyı sevmektedir. Ancak bu sevgi söze dökülmemiş, herhangi bir görüşme yaşanmamıştır. Fakat yaşanmış bir şey olmamasına ve başka biriyle evli olmasına rağmen Aynınur bu delikanlıyı unutamaz. Evliliği de o eski sevdayı unutturacak kadar mutlu ve huzurlu değildir. Nezihi Aynınur'un bilgisini, görgüsünü ve iyiliğini takdir etmez. Zira son derece kaba, görgüsüz ve bencildir. Mutsuz bir evliliğin içinde yıpranan Aynınur'un kaderi

---

¹²⁸ “ Romanın 108. Sayfasından 113. Sayfasına kadar evlilik hakkında uzun uzun mütalaalarda bulunur. Toplumun evliliğe bakışını sorgular. Bizdeki görücü usulü evlenmenin yanlışlığına dikkat çeker. Aile kurumunun sağlam temeller üzerine oturmadığını, bunun nedeninin de evlilik kanunlarımızın ve sosyal kanunların sakatlığı olduğunu idda eder.” Tane, a.g.e.,s. 144

¹²⁹ Gürani Arslan, a.g.e., s. 97

sevdiği adamla karşılaşmasıyla değişmeye başlar. Adının Ali İlhami olduğunu öğrendiği bu gençle görüşmeye başlayan Aynınur adım adım kötü sona doğru ilerler. Kadına boşanma hakkı verilmemesi ve kişisel sebepler Aynınur'un boşanıp kendine yeni bir hayat kurmasını engeller bu nedenle aldatmanın yanlışlığı içerisinde sürüklenmeye başlar. Onun yaşadığı duygusal travmalar yakın arkadaşı Seza'ya yazdığı mektuplar aracılığıyla okura aktarılır.

Seza, romanda “ *Türk toplumunda kadınla, erkeğin hukukî bakımından sosyal durumlarının eşitsizliğinden yakınan ve bu hâliyle “ Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç ‘taki Feriha Dâvud’ un fikirlerinin tâkipçisi, diyebileceğimiz ‘kadın hakları savunucusu’, ‘feminist’*”¹³⁰ bir kadın olarak yer alır. Nezihî'nin arkadaşı Sermet'in eşi olan Seza, arkadaşı Aynınur için çok üzülmemekte ve eşiyle yaptığı konuşmalarda onu savunmaktadır. Uzun bir süre eşinin kendisini aldattığından şüphelenen Sermet Bey araştırma yapar. Aynı şekilde Nezihî de Aynınur'un onu aldattığından şüphelenmektedir. Nezihî, Sermet'e eşi kendisini aldatıyorsa intihar edeceğini söyler.¹³¹ Eserin ilerleyen bölümlerinde Seza, mektuplar aracılığıyla kendisinin ihanet etmediğini eşine kanıtlar; ancak, Aynınur'u da korumak için çabalar. Seza, kadın erkek ilişkilerini ve evlilikte kadınların uğradığı haksızlıkları şöyle eleştirir:

*“ Bizde erkek birçok imtiyâzât-ı mahsusayı hâ'izdir. Evvela, istediği kadar evlenebilir. Sâniyen kadından bıktığı zaman avucuna bedel-i nikâhını koyarak: Haydi irâden elinde olsun!” itlâkıyla kapı dışarıya atar. Sâlise zevcesini tatlikde mahzur görüyorsa, O'nun ayağını köstekli bırakarak üzerine birkaç danesini daha getirir... Râbi'an müsâde-i serveti nisbetinde odalık, metres, mantinota, kapatma nâmlarıyla de istediği kadar kadın kiralayabilir. Hâmisen..., sâdisen kadınlara karşı erkeklerin hâ'iz oldukları hukuk u imtiyâzâta nihayet yoktur.”*¹³² (s.66)

Erkeğin istediği kadını eş olarak seçip evlenebildiğini, isterse ikinci veya üçüncü kadınla da evlenebildiğini belirten Seza, toplum kurallarının erkeğe tanıdığı imtiyazlardan rahatsızdır. Kadın, gelenek ve geçerli hukuk kurallarıyla istenildiği zaman alınan istenmediğinde bırakılan bir eşya muamelesi görmektedir. Kendi eşine karşı kadın haklarını savunan, bilinçli bir kadın tavrı sergileyen Seza arkadaşı Aynınur'u kurtarmak için bir şey yapamaz. Sermet Bey'in Ali İlhamî'ye uyarıcı bir mektup yazması da sonuçsuz kalır. İlişkileri

¹³⁰ Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.180

¹³¹ “*Yasak aşklarda namusunun kirlendiğini düşünen erkek, toplum içinde namusu kirlenmiş biri gibi yaşamaktansa intihar etmeyi yeğler. Bu ilişkilerde kadın ise haysiyetini düşünmek zorundadır. Haysiyet, kadın kişiliğinin vazgeçilmez göstergesidir. Haysiyetini kaybeden kadın her şeyini kaybeder.*” Nurullah Ulutaş, *İntihar ve Roman*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2011, s. 110

¹³² Hüseyin Rahmi, *Sevda Peşinde*, İstanbul, Selanik Matbaası, 1912 (Alıntılar bu baskıdandır.)

devam eder ancak Aynınur'dan şüphelenen Nezihi intikam planları yaparken Aynınur bunu fark ederek kendi sonunu kendisi belirler ve yazarın *Son Arzu* romanındaki Nuriye'dan gibi intihar eder. Nuriye'dan bir silahla yaşamına son verirken Aynınur Heybeliada'da denize atlar. Aynınur, ataerkil toplumsal gelenekle çatışmış ve bu nedenle intihara sürüklenmiştir.¹³³

Salahaddin Enis'in *Neriman* romanındaki Neriman'a benzer şekilde Aynınur da görücü usulü evliliğin kurbanıdır. Her iki kadın da ruhen anlaşılmadıkları, sevmedikleri erkeklerle evlidir. Onlar görücü usulü evliliğe başkaldırırlar ancak bunun için bazı ahlâkî değerleri hiçe saymak zorunda kalırlar.

Hüseyin Rahmi'nin *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* (1912) adlı romanında da görücü usulü evliliğe karşı çıkan, kadın özgürlüğünü savunan kadın kahramana rastlanır. Romanda yer alan Feriha Davud gazeteci İrfan'a yazdığı mektuplarda özgürlükçü düşünceleriyle dikkat çeker. Feriha Davud, kendi ismini kullanmadan 'meçhul' rumuzuyla yazdığı mektuplarda kadın değişimini temsil eden bir tip olarak verilir. "*Hayata bakış tarzı ve davranışları itibariyle, -bilhassa o güne göre- 'modern' diyebileceğimiz Feriha'nın bu hali, giderek kendisini içinde bulunduğu şartlara karşı çıkmaya ve isyana kadar götürür Dolayısıyla o; değişmeye başlayan toplum yapısının ve genç kız tipinin mühim bir örneğini teşkil eder.*"¹³⁴

Feriha Davud, mektupların çoğunda kadının toplumsal konumundan, görücü usulü evliliğin yanlışlığından, kadınların erkekler için yaratılmış bir oyuncak gibi algılanmasından şikâyet eder.

"*Memleketimizde biraz serbest davranan kızlar aleyhinde derhal âlemin sû-i enzârı açılıyor. Âsarındaki ciddiyet delâletiyle sizi, bu za'f-ı umûmî fevkinde bir sâhib-i fikr olarak tasavvur etmiştim. Bizde bir maraz-ı umûmî şeklinde olan bu fenâ hastalığın sirayetinden meğer siz de masun kalamamışsınız. Sokakta kemâl-i edeble giden mestur bir kadına uşak makulesinden birtakım pespâyelerin bile ne kadar cür'etkârâne harf-endâzlıkta bulduklarını bilirsiniz. Bu neden? Memleketimizde kadının her tasalluta hâzım ile mukabeleye mecbur dûn bir hilkatde addedilmesinden... sırf, erkeklere eğlence olmak için yaratılmış zannolunmasından...*"¹³⁵ (s.175)

¹³³ "*Kadın haysiyetini erkek şerefini düşünür. Şeref, topluluğun yarattığı suni bir değerdir. Mahiyeti bir toplumdaki ötekine değişir. Onun istekleri, ancak, üye olunmak istenen bir kulübün kurallarına uyulduğu gibi, herhangi sosyal bir sınıf tarafından kabul edilir. İnsan, bazı çevrelerde, düelloda olduğu gibi, bazı eylemler yüzünden şerefini kaybedebilir veya diğer eylemleriyle şerefini yeniden kazanabilir. Haysiyet ise, tersine olarak, kadın varlığının maddi, vazgeçilmez ve değişmez unsurudur. Bir kişilik yoğunluğuna bağlıdır. Bir kadın, ne yaparsa yapsın ve bir erkeğin şerefini kaybedebileceği yerde haysiyetini tam olarak koruyabilir. Bu haysiyet ışığı kişilik bir enkaz haline geldiği zaman da parlamakta devam eder.*" Oswald Schwarz'dan akt., Ulutaş, s. 111

¹³⁴ Göçgün, a.g.e., s. 170

¹³⁵ Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1912 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Kadınlar artık eğitim almakta, dolayısıyla bilinçlenmekte ve daha çok özgürlük istemektedir. Ancak devlet ve toplum kadın için eğitim olanağı yaratmışken, eğitimle donattığı kadına uygun yaşam alanları oluşturmamaktadır. Feriha Davud; evlilikte, çalışma hayatında, kılık kıyafette devlet ve toplum tarafından sürekli denetlenmekten rahatsızdır. Eğitimli bir kadın olarak spor dâhil sadece erkeklere tanınan birçok sosyal aktiviteye kalkıştığı için yadırgandığını belirterek baskıcı tutumun değişmesi gerektiğine inanır.

Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* (1914) romanında görücü usulü evlilik, Pervin adlı bir genç kızın bakış açısıyla aktarılır.¹³⁶ Pervin'in kadın-erkek ilişkileri, evlilik, görücü usulü evlilik ve kadının toplumsal hayattaki konumuna dair eleştirileri tuttuğu günlük aracılığıyla okura sunulur. Sosyal eleştiri, Pervin'in idealleri ile gerçekler arasında yaşadığı çatışmalarla verilir.

On dokuz yaşında olan Pervin, İzmir'de ailesi ile birlikte yaşamaktadır. Kültürlü, aydın bir ailenin kızı olarak dünyaya gelmiş ve bu nedenle Batılı tarzda bir eğitimle yetiştirilmiştir. Evde yabancı dil ve piyano dersleri alan, kitap okumayı çok seven Pervin, dönem genç kızlarına göre kültürel ve zihinsel olarak daha öndedir. Estetik beğenilerle donanmış olan Pervin, sanatla, edebiyatla, musikiyle kuşatılmış nitelikli bir sosyal çevrede yaşamayı ister. Eğitimli bir kadının kamusal alanda çalışması henüz yaygınlaşmadığından kendi geleceği için kültürlü, bilgili, ince ruhlu bir eş ve modern bir evlilik hedefler. Ancak tüm bu isteklerinin adresini İzmir değil, İstanbul olarak belirler. Düşlediği hayata İstanbul'da ulaşacağını düşünen Pervin, yaz tatilini amcasının evinde geçirmek için babasından izin alıp İstanbul'a gider.

Pervin İstanbul'a gittiğinde hayal kırıklığına uğrar. Zira ne İstanbul ne de amcasının ailesi beklediği gibidir. Amcası, babasının aksine bilgisiz, kültürsüz ve anlayışsızdır. Eski ve yeni değerler arasında bocalayan amca, inatçı ve baskıcı bir kişiliğe sahiptir. Dışarıda düzenli, efendi bir memur olarak tanınır ancak ev sınırlarında tam tersi davranışlar sergiler.

---

¹³⁶ “ *Servet-i Fünûn romanlarına gelince, bu romanlar içinde görücü usulü evliliğe en çok karşı çıktığı görülen roman *Genç Kız Kalbi*'dir. Münevver bir Türk kızı olarak tavsif edilen Pervin, yazdığı günlüğünde birçok yerde adeta görücü usulünü lanetlemekte ve tanışarak/görüşerek birlikte olmayı, evlenmeyi arzulamaktadır.*” Selçuk Çıkla, *Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 124

“ Mesela bütün o kalıp kıyafet yalnız sokağa mahsus bir şey olup eve gelince hemân soyunur, dökünür; arkasına bir entâri, başına keten bir takye ve hepsinin üstüne bir kürk geçirir. ”¹³⁷ (s.16)

Yaz kış kürk ile dolaşan amcanın giyim kuşamındaki tezatlık karakterinin bir yansımasıdır. Son derece inatçı, farklı düşüncelere saygısı olmayan amca çocukları üzerinde de baskıya dayalı bir egemenlik kurmuştur. Evdeki tüm düzen onun isteğine göre işler. Pervin bu evde mantıksız, sevgisiz bir adam ve onun güdümünde yaşayan bir eş ve iki çocuk ile karşılaşır. Babasının, kardeşiyle neden görüşmediğini anlayan Pervin, amcasını son derece kaba ve görgüsüz bulur. Bu aile kendi ailesiyle karşılaştıramayacağı kadar görgüsüz, sevgisiz ve saygısız yaşayan bir ailedir. Mutsuzluğun hâkim olduğu bu evde kuzenleri Abdi ve Nigar da bilgisiz, görgüsüz yetişmişlerdir. Pervin, kendisini akranı sayılabilecek Nigar ile kıyaslanamayacak kadar bilgili ve kültürlü bulur. Nigar, sabahları yüzünü yıkadığı bile şüpheli olan pasaklı bir kızdır. Aynı zamanda bencil, cahil ve tutucudur. Pervin’i tanıdıktan sonra değişmeye çalışır, ancak pek başarılı olamaz.

Kendisini iyi yetişmiş bir genç kız olarak tanımlayan Pervin, görücü usulü evliliğe şiddetle karşı çıkar hatta bunu “ maskaralık ” olarak adlandırır:

“ (...) bir kere benim ayarımda, yani kendi kıymetini takdir eden bütün kızların lanetle reddedecekleri bedihi olan o görücü maskaralığını bir tarafa atalım... Bizim bu hayatımızda, benim gibi bir genç kız, kendine layık bir refik-i hayatı nasıl ve nerede intihap edebilir? Göksularda, Fenerbahçelerde mi ? Sevmek için en evvel lazım olan şey, ruhların mukârenetidir; bu ise ne görücülerin, ne kadar mücerreb ne kadar müttefik olurlarsa olsunlar, delâletleriyle ne de karşıdan sersemlikle belki hoşça bulunan bir erkekle yapılan muaşaka ile kabildir. Bunun için uzun mükâlemetler, uzun tetkikler lâzımdır. Doğrusu hayatım ve kalbim, şebâbım indimde o kadar kıymetdâr bir hazinedir ki bunu öyle rastgele rüzgarın keyfine sarf ve helak edemem. ” (s.13-14)

Romanda “ Ben bu hayat için büyümedim ” cümlesiyle görücü usulü evliliği sık sık eleştiren Pervin geleneksel yapıya karşı çıkar. Maskaralık olarak nitelediği görücü usulü ona göre ilkel, sersemce ve Doğu kültürüne özgüdür. Evlilikte iki kişinin birbirini tanınması ve sevmesi gerektiğini düşünen Pervin, “ evlilik öncesi erkekle yapılacak uzun süreli görüşmenin ve ayrıntılı incelemenin gerekli olduğuna ”¹³⁸ inanmakta, toplumun ve ailelerin evliliğe müdahalesine karşı çıkmaktadır:

¹³⁷ Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, İstanbul, Teshil-i Tıbaat İdaresi, 1914 (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹³⁸ Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, C. I, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 576

“ Mesela, evimizi kiraya vereceğimiz zaman meraklı olanlarımız bizzat teşebbüs eder, gider kiracıları görür, konuşur da sonra muazzez, kıymetli evlâdını kocaya vereceği zaman ekseriyetle yalan olduğu bedihi olan, başkalarının şehâdeti, başkalarının tahkikatı, başkalarının delâleti ile kani olur.” (s.34-35)

Ailelerin evlatlarının hayatı ve geleceği hakkında sırf gelenek öyle diye sorumsuzca davranması ona göre büyük bir hatadır. Evlerini kiraya verirken bile kiracıları kendileri görüp seçen aileler çocuklarını evlendirirken kiralık evleri kadar özen göstermemektedir ve bütün bunlar Pervin için kabul edilemez durumlardır. Bu nedenle Pervin görücü usulü evliliği tüm kadınlar adına reddeder. Ona göre kadınların dar bir çevrede ve dar bir zihniyetle yetiştirilmiş olması tüm kötülüklerin temel sebebidir. Gelenek olarak adlandırılan düzenin kadınlar üzerindeki baskısını sorgulayan Pervin eş olarak seçilen damat adaylarını da eleştirir. Zira erkekler kadınlardan daha fazla eğitim almalarına ve sosyal hayatın içinde bulunmalarına rağmen bu baskıya karşı çıkmamaktadırlar. Dolayısıyla Pervin’e göre çoğu erkek eğitilmiş olmasına rağmen cahildir:

“ Ekseriyetle görücü denilen usul ile yani başkasının fikir ve muhakemesiyle, başkasının gözüyle bizi beğenmeyi kâfi bir ihtiyat olarak telakki edecek kadar hayat hakkında fikri az bir delikanlıya...” (s. 34-35)

Pervin, görücü usulü evliliği eleştirmeyen genç erkekleri kendi kişisel fikirleri bile olmayan ancak aile kurmaya kalkan kişiler olarak görür.

Pervin, kadınlar için kültürel değişmelerin başladığı bir dönemde değişmeyen bazı değerler arasında bocalayan ve bunlara başkaldıran genç kızları temsil eder. Batılı tarzda eğitim alan ve sürekli kendini geliştirmek için uğraşan Pervin, bu düşünce biçiminin aldığı eğitimden kaynaklandığının bilincindedir. Ancak bu bilinç hali Pervin’i mutsuz eder. Yazar onu kendi gerçekliği ile dış gerçeklik arasında gerilime sürükler.

Amcasının evinde tanıştığı şair Mehmet Behiç, Pervin’i çok etkiler. Sanattan, edebiyattan anlayan, Batılı modern hayatı içselleştirmiş gibi görünen Mehmet Behiç, Pervin’in ideal eş tanımlarına uymaktadır. Mehmet Behiç, birçok konuşmasında kadınların baskı altında olduklarını ve mutsuz bir yaşamları olduğunu dile getirir. Türk toplumunun acilen Batılılaşması gerektiğini düşünen Mehmet Behiç, kendi yaşadığı toplumu beğenmez ve şöyle eleştirir:

“ Başka milletlere benzemek için neyiz var? Bir edebiyatımız mı? Bir san’atımız, bir ticaretimiz, bir zenaatımız mı var? Bir siyasetimiz, bir idarelerimiz var mı? Âlem-i ilm ve fende bir keşifte mi bulduk?” (s. 88)

Kendi toplumunu sanatta, edebiyatta ve bilimde çok geride bulan Mehmet Behiç bunun sebebini tembelliğe yorar. Ona göre toplum, hiçbir şey üretmediği derin bir uykudadır. Üstelik bunun sebebini siyasî koşullara bağlamak da ona göre yanlıştır :

“(...) şimdiye kadar bu halimizi Abdülhamid’in istibdâdına hamlediyorduk, halbuki işte üç senedir güya hür bir milletiz. (...) Yine o ihtirasat-ı şahsiye,, yine o tarafgirlik, yine o menfaatperestlik ve yine o atalet, yine o kabiliyetsizlik... Hâlâ o eski ataletten kımıldamadık bile. Terakki bu mu ?” (s.89)

Mehmet Behiç, halkın üzerindeki baskının bitip özgürlüğün gelmesinin bile toplumdaki tembelliği, kabiliyetsizliği yok edemediğini ifade eder.

Mehmet Behiç’e dair duyguları günden güne yoğunlaşan Pervin’in, onun aslında görüldüğü gibi biri olmadığını anlaması uzun sürmez. Toplumsal gelişme, kadın özgürlüğü gibi ilerici fikirleriyle herkesi etkileyen Mehmet Behiç aslında maddiyatçı biridir. “ *Zengin olsaydı belki alırdım. Kız fena da değil, hoşuma gidiyor... Fakat, yaşamak için insana hayat lâzımdır, hayal değil...* ” (s. 135-136) diye düşünen şair bir süre sonra ortadan kaybolur.

Eser boyunca Pervin’in ağzından eleştirilen ve yok edilmesi gereken sosyal bir problem olarak sunulan görücü usulü evlilik konusu, geleneksel bakışın zaferi ile sonuçlanır. Zira değişen sosyal şartlar henüz toplum tarafından sindirilememiştir. Kadın ve erkekleri evlilik konusunda etkileyen farklı değişkenler bulunmaktadır. Bu nedenle Pervin, büyük bir hayal kırıklığı ile döndüğü İzmir’de, ailesinin uygun gördüğü kişi ile evlenmeye karar verir. Onun düşlediği kişi ve düşlediği hayat kirlidir bunu açıkça gören Pervin mutsuz ama temiz bir hayat yaşamayı tercih eder.

O güne kadar oluşturduğu hayat felsefesinin yıkıldığını gören Pervin kendisini şöyle teselli eder:

“ Hem bu nâdân-ı muhitte babasının anasının delâletiyle kendine lâyük olmayan ve hiçbir hâli ve tavrı ruhuma muvâfık olmadığı için ölünceye kadar nefret ve girye içinde beraber ömür geçireceği erkeğe fedâ ve kurban olan ilk kız ben mi olacağım.” (s. 139-140)

Eser, geleneğin galibiyetiyle sona erse de genç bir kadının aile ve toplumdaki konumunu sorgulaması, ona dayatılan birçok baskıya karşı çıkması, görücü usulü evliliği reddetmesi kadın hareketi açısından kayda değer bir gelişmedir.

Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm* (1918) adlı eserinde yer alan Sara, görücü usulü evlenmek yerine ailesinin baskılarına başkaldırarak sevdiği kişi ile evlenir. Roman, başkahraman Kasım Şinasi etrafında şekillenir. Tıp eğitimi almak için Avrupa'ya giden Kasım Şinasi'nin dönüşüyle başlayan roman onun İstanbul'daki hayatıyla gelişir. “ *Kasım Avrupa'ya zengin olmak zengin olma arzusuyla değil, ilim aşkıyla gitmiş, Avrupa'da sekiz yıl kalarak, tahsilini ve stajını tamamlamıştır.*”¹³⁹ Avrupa'ya giden diğer roman kahramanlarından farklı olarak Kasım Şinasi edebiyat, sosyoloji, sanat gibi konulara değil sadece tıp konusuna eğilmiş bir tiptir.

Doktor Kasım Şinasi'yi karşılamaya amcası, yengesi ve küçük bir kız çocuğu gelir. Küçük kız çocuğu Atife, Kasım Şinasi'nin yengesinin üvey kardeşi olan Sara'nın kızıdır. Atife'yi çok seven Kasım Şinasi ailesinden Atife ve annesi Sara hakkında bilgi alır. Kasım Şinasi'nin babası, Atife hakkında “ *Ateşli, inatçı, ince fakat oldukça sinirli, dengesiz ve hasta bir kadının çocuğu...*”¹⁴⁰ (s.14) der. Zira annesi Sara, bütün ailesini karşısına alıp istediği kişi ile evlenmiş asi bir kadındır.

“ *... sefih ve yakışıklı bir adamla evlenmek için bütün ailesini darıltan hattâ terk eden bir kadın. Ailelerinde yalnız Behire kardeşiyle konuşur, o da eniştesi olmadığı zamanlar pek ender olarak evlerine gider. Kadın bir yere çıkmaz. Kocasını haftada bir filan eve geliyormuş, onun için çocuğu pek bırakmaz. Her halde dik başlı bir kadın.*” (s.14)

Kasım Şinasi'nin babasının dik başlı diye nitelediği Sara, geleneklere başkaldırmış ve istediği adamla evlenmiştir. Kasım Şinasi bu açıdan onu yengesi Behire'den daha şahsiyetli bulur. Zira çirkin ve cılız amcasıyla evlenen Behire'ye göre Sara kişisel kararları için gelenekleri ve ailesini karşısına alabilen dikkate değer bir kadındır.

Sara, sevdiği adamla evlenmiştir ancak mutlu değildir. İki çocukları olmasına rağmen eşinin sefih yaşamı ve annesinin delirip ölmesi Sara'yı olumsuz etkiler. Ancak başına gelenlerin sorumluluğunu alarak tek başına ayakta durmayı başarır. Eşi Sururi'den kendisine geçen zührevi hastalığı Kasım Şinasi tedavi eder. Bu süreçte Sururi'nin ölmesi aralarındaki ilişkiyi güçlendirir. Bir süre sonra da evlenirler. Ancak Kasım Şinasi'nin “ histerik bir kadın ” diye

¹³⁹ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 164

¹⁴⁰ Halide Edib Adivar, *Mev'ud Hüküm*, İstanbul, Ayyıldız Matbaası, 1918 (Alıntılar bu baskıdandır.)

nitelediği Behire en başından beri bu ilişkiye karşıdır. Bu nedenle ayrılmaları için elinden geleni yapar. Kasım Şinasi'nin Balkan Savaşı nedeniyle Edirne'ye gidişi Behire'ye bu fırsatı verir. Sara'ya iftira atan Behire, Kasım Şinasi'yi Sara'nın onu aldattığına ikna eder. Kasım Şinasi, Sara'ya daha önceden delirdiğini düşündüğü an onu öldüreceğine dair söz vermiştir. Aldatıldığına inandığında İstanbul'a dönüp bu sözünü tutar.

Halide Edib bu eserinde mutsuz kadının psikolojik tedavi ihtiyacı içinde olduğuna dikkat çeker:

*“Zira memlekette en çok kadınlar hasta olmaktadır. Bu hastalıklar fizyolojik olmaktan ziyade sakat ve bozuk evliliklerden doğmaktadır. Evliliklerinde bedbaht olan kadınlar doktorda, kendileriyle meşgul olacak dost bir şahsiyet aramaktadırlar.”*¹⁴¹

Salahaddin Enis, *Zaniyeler* (1920) romanında görücü usulü evlilik, kadın ahlâkı ve toplumun kadın ahlâkına bakışını eleştirel bir gözle ele alır. Romanda kadın kahramanlardan Azize aracılığıyla bekâret konusunun toplumsal çağrışımları değerlendirilir. Nur Gürani Arslan'a göre yazarın bekâreti savunması ahlâkî bir endişeden çok, saf ve cinsellikten uzak aşka bir tür bekeçi olarak adlandırmasından ileri gelmektedir. Aynı zamanda bu, onun ilerideki cesur romanlarının da işaretidir.¹⁴²

Mary Daly, ataerkil düzenin aldatmacalarını mitlerle sürdürdüğünü ve bekâretin de ataerkil kurgulardan, mitlerden biri olduğunu belirtir.¹⁴³ *Zaniyeler*'de Salahaddin Enis, bekâret olgusunu ironik biçimde ele alır. Toplumsal çağrışımlarda kadının namusu olarak algılanan ve kadın bedenindeki fiziksel bir yapıdan çok daha fazlasına gönderme yapan konunun, düşünüldüğü biçimde namusu ve ahlâkı temsil etmediğini Azize aracılığıyla yansıtır:

“Azize'ye gelince: yüksek bir nezaredde, yüksek bir şube müdürü olan bir zatın, Sami Bâhir Bey'in kızıdır. Filhakika kızdır ve filhakika hepimiz onu bir kız olarak biliriz, bir

¹⁴¹ Enginün, a.g.e., s. 168

¹⁴² Nur Gürani Arslan, *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003, s.95

¹⁴³ “Aslında tanımı sürekli ama çok yavaş değişen ve çocukluğumuzdan itibaren sahip olduğumuz en önemli şey olarak içimize işletilen bekâreti, doğanın kanunuymuşçasına özümseyiyor ve bekâretin yarattığı cinsel terörü sorgulamadan kabul ediyoruz. Oysa bekâret, ataerkil kültürlerin kendi elleriyle yarattığı ve somut hiçbir dayanağı olmayan soyut bir kavramdır. Hatta birçok kadın bedeninde fiziksel bir varlığı olan himenin (kızlık zarı) bile, bekâretle olan ilişkisinden dolayı bulunduğunu değil, icat edildiğini söyleyebiliriz. Vajina gibi bol kıvrımlı ve çok katlı bir organda, kolayca gözden kaçırılabilir, varla yok arası, incecik bir zara 'himen' adını vererek, tıp bilimi özünde işlevsiz bir zar parçasını, isimli ve işlevli hale getirmiştir. Dilin var edici gücünü göze aldığımızda, himenin isimlendirilmesiyle himenin hem kendisi, hem de bekâret, fiziksel bir varlık kazanmıştır. Bekâreti bir kurgu, bir mit olarak görmemin nedeni budur. Bu yüzden de namusu nasıl erkek egemen kültürle özgü toplumsal bir kavram olarak sorguluyorsak, bekâreti de aynı şekilde kişisel, özel bir konu olmaktan çıkarıp ataerkil toplumların bir yaratımı olarak sorgulamalıyız.” Mary Daly'den akt. Hanne Blank, *Bekâretin El Değmemiş Tarihi*, (çev. Emek Ergün), 2.B. İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 14-15

kız olarak tanırız. Hepimiz ondan bahsederken, bir bâkireden bahsedildiği zamanki vaz-ı ihtirâmı alırız.. Evet, Azize Hanım, Şişli'nin yıldızı, şuh ve şakrak Azize Hanımefendi bir bâkire, berrak ve musaffâ bir bâkiredir. Fakat onun bir bâkire olması, bir eğlenti gecesini, Mûcib Paşa'nın koynunda ve diğer bir eğlenti gecesini ise Kerâmi Bey'in yatağında geçirmesine asla mani değildir. Azize Hanım bir bâkiredir. Bir eğlenti gecesini esnasında yanımızdaki odadan Mûcib Paşa'nın veyahud Kerâmi Bey'in kolunda olarak saçları dağılmış, elbisesi buruşmuş, üstü başı perişan ve şüpheli bir halde karşımıza çıkmasına rağmen Azize Hanım bir bâkiredir. Onun kal'a-i bekri kalesi Hamburg limanı gibi gayr-i kabil, sukut-u gayr-i kabil teshirdir.”¹⁴⁴ (75)

“ İşte Azize Hanım, böyle el değmemiş bir bâkire olduğu için değil midir ki, pederi Sami Bâhir Bey yüksek bir şube müdüriyetine irtika etmiştir ve validesi Hacer Perran Hanım bu serbesti telakkisiyle değil midir ki, muhitin en münevver fikirli kadını olarak tanınmıştır. Sami Bâhir Bey, kızıyla daima müftehirdir ve Hacer Perran Hanım salonlarda kızından her zaman tefâhür ve gurur ile bahs etmektedir.” (s.77)

Ataerkil toplumlarda, namus daha çok erkeğin davranışları ile değil erkeğin ailesinde bulunan kadınların davranışlarıyla ilişkili olarak kullanılır. Kadın namusu denilince akla ilk gelenlerden biri de bekârettir. Salahaddin Enis *Zaniyeler*'de Azize ile bekâret ve namus/ahlâk arasında kurulan bağlantıyı eleştirir. Azize bâkiredir ancak toplumun onaylamadığı, ahlâk kurallarını aşan birçok davranışı vardır. Etrafındaki herkes bunu bilmesine rağmen onun bekâretine saygı gösterir ve Azize çok fazla evlilik teklifi alır. Bakire oluşu toplumsal kabulle bağdaşmayacak davranışlarını görünmez kılar ve onu değersizleştirmez. Azize sayesinde babası ve annesi yeni sosyal statüler elde ederler. Salahaddin Enis'in Azize, ailesi ve çevresindekilerin davranışlarıyla ikiyüzlü eril ahlâk yapısını eleştirdiği söylenebilir.

Hüseyin Rahmi'nin *Son Arzu* (1922) adlı eserinde de görücü usulü evlilik konusu işlenir. Nuriyezdan, Zişan ve Vicdan adlı genç kızların Arap dadı Hoşkadem refakatinde Direklerarası'ndaki Ramazan eğlencelerini izlemek için sokağa çıkmalarıyla başlayan roman, genç kızların oraya kendileri gibi gezmeye gelmiş üç gençle tanışmalarıyla ilerler. Eser, evlilik çağındaki bu altı gencin yaşadıkları, hissettikleri, karşılarına çıkan zorluklar ve onların toplumla yaşadıkları çelişkiler üzerinde kurgulanır.

Nuriyezdan, Zişan ve Vicdan kendilerinden önceki nesle göre daha eğitilmiş ve dolayısıyla daha bilinçli genç kızlardır. Eğitim ve geleneksel aile yapısı daha çok Nuriyezdan aracılığıyla anlatılsa da üç genç kızın yetişme şartları birbirine benzemektedir. Babası olmadığı için dede otoritesi ile büyüyen Nuriyezdan on sekiz yaşına kadar eğitim aldıktan sonra adeta eve kapatılır. Geleneksel değerleri temsil eden Feyzullah Efendi torununun tüm bilgisini yok

¹⁴⁴ Salahaddin Enis, *Zaniyeler*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1920 (Alıntılar bu baskıdandır.)

sayarak ona önceki kuşaklardaki kadınlar gibi evde oturup görücü beklemesi gerektiğini dikte eder. Dede, torunun annesinden, anneannesinden farklı olduğunun bilincinde değildir bu nedenle ona, kızına ve ondan önceki tüm kadınlara biçilen kaderin aynısını layık görür. Batılı tarzda bir eğitim almalarına rağmen geleneksel bir atmosferde büyüyen bu üç genç kızın yaşadıkları çelişkilerin kaynağı bu bileşimdir. Kaynaşmayan Doğulu ve Batılı değerler onların yaşamını bir trajedi haline getirir.

Bir kadının eline kalem vermeden önce onu ahlâkça güçlendirmek gerektiğine inanan Feyzullah Efendi, Osmanlı geleneksel zihniyetinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Batıyla karşılaştığında hem değişmeye çalışan hem de bazı değerlere daha sıkı tutunmaya çalışan devletin birey bazındaki temsili olduğu düşünülebilir. Bu nedenle Feyzullah Efendi torununu okula gönderir, onun eğitimini önemser zira artık erkekler okuma yazma bilen, annelerinden farklı kızlarla evlenmek istemektedirler. Kadın eğitiminin gerekliliğini erkeğe göre biçimlendiren Feyzullah Efendi, eğitilmiş kadının yaşayacağı bilinç değişikliğinin pek farkında değildir. Bu nedenle torunu dâhil tüm kızların yüzlerce yıl önceki kadınlar gibi davranmasını bekler.

Kızlarla konuşurken eski kadınların itaatkârlığını yücelten Feyzullah Efendi'ye Zişan itiraz eder. Zamanın değiştiğini, eğitim alan kadınların artık eski kadınlar gibi davranamayacağını ifade eder. Zişan'ın bu fikirlerine karşılık Feyzullah Efendi namus ve kutsallığın öneminden bahsederek kadın için tek hedefin iyi bir ev hanımlığı olduğunu belirtir. Ona göre kadınlar için eş ve annelikten başka bir şey öğrenmek gereksizdir. Eş ve anneliği doğanın kadına verdiği tek özellik olarak gören ve kadına başka bir yaşam alanı varsaymayan dede, bugün birçok feminist kuram tarafından eleştirilen ataerkil söylemlerin öğretilerini yansıtmaktadır. Feyzullah Efendi'nin kızlara telkin ettiği geleneksel tevekkül inancı kızlar tarafından şöyle eleştirilir:

“ Uçmak mecali buldukça bir serçe için aç kalma ihtimali var mıdır? Ona gıda olacak daneceği her yerde bulabilir binanenaleyh usul-i tagaddi ve tagayişce aramızda pek büyük farklar bulunur. Kuşlar gibi Cenab-ı Hak rızkımızı ihsan eder tevekkülüyle beklemek bir ferd, bir aile, bir millet için felakettir. Bu eski zaman hikmetleri şimdiki vaktin hayatına uymuyor. İnsanları çalışmaya, zenginlikle, cidalle, rekabete sevk ve teşvik etmeyen sözler kimin tarafından sadr olursa olsun insaniyet için hikmet değil nikbettir.”¹⁴⁵ (s.148)

---

¹⁴⁵ Hüseyin Rahmi, *Son Arzu*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1922 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Bu sözleriyle Vicdan'ın eskinin geleneksel kaderci inancını eleştirdiği ve bunu insanlık için bir gerileme saydığı görülmektedir. Benzer şekilde Zişan da eskinin birçok değerini eleştirir. Zişan kadının eş seçme özgürlüğüne sahip olması ve yüzyıl önceki toplum kurallarının artık geçerli olmaması gerektiğini düşünerek kadınlara bu hakkı doğanın verdiğini belirtir. Eğitim ve terbiye açısından toplumda bir değişme olması gerektiğini düşünen Zişan, hem toplumu hem de bireyleri gerçeklikten uzak, hayalci yaklaşımları açısından eleştirir. Önder Göçgün'e göre yazar genç kızlara söylediği cümlelerle kadın hakları konusunda tam bir feminist gibi davranmaktadır.¹⁴⁶

Zişan, kadın erkek ilişkileri ve evlilik konusunda gerçekçi ve bilinçlidir. Zira eser boyunca kadın ve erkeklerin evleme isteklerini hayallere bağladıklarını eleştirir. Evliliğin sorunluluklarının farkında olmayan kişiler sadece duygularıyla hareket ettiklerinde sonuç her iki taraf için de yıkıcı olmaktadır. Üç genç kız içinde özgüveni en yüksek ve en serbest fikirli olan Zişan'dır. Bu nedenle Namık Senai ile yaşadığı ilişkide güçlü bir tavır sergiler. Fakat ondaki bu serbestlik yazar tarafından hoppalığa doğru ilerletilir. Eş seçiminde kadın özgürlüğünü savunan Zişan aynı anda birkaç erkekle görüşür dolayısıyla Namık Senai ile ilişkisi kısa süreli olur.

Zişan'a Namık Senai tarafından yazılan mektuplarda görücü usulü evliliğe eleştiriler yer alır. Namık Senai, geleneksel eril sistemin dayatması olan görücü usulü evliliğin bireylerin hayatındaki yıkıcı etkisinin farkındadır. Annesinin seçip beğeneceği bir genç kızı kendisinin beğenmeyebileceğini ifade eden Namık Senai, ailelerce yüceltilen görücü usulü evliliklerin kendi annesi dâhil birçok kadın sadece itaat ettiği için devam ettiğinin farkındadır. Güzel geçinmenin keramete bağlanması onun özellikle eleştirdiği adetlerden biridir. Anne ve babasının görücü usulü evlendiklerini ve mutsuz olduklarını ifade eden Namık Senai sürekli kavga edilen bir evde büyümüştür. Bu nedenle Zişan'a annesini babasına bağlayan kör bir geleneğin telkin ettiği biçimde evlenmek istemediğini söyleyerek “Nikâhta keramet vardır.” sözüne inanmadığını belirtir. Mutlu bir ailenin mutlu ve eşit bireylerle oluşabileceğini düşünen Namık Senai bu konuda sosyal ve hukukî kuralları eleştirir.

Ona göre evlilikte eşler arasındaki eşitsizliğin sebebi, kadının zayıf bir varlık olarak algılanması ve bu yanlış ön kabulü düzenlenmiş sosyal ve hukukî kurallardır. Toplumun birçok alanına nüfuz eden ataerkilliğin de bugüne kadar umulan mutluluğu, huzuru sağlamadığını açıkça belirtir. Erkek egemenliğinin toplum ve bireyler üzerinde uyguladığı baskı mutsuz,

---

¹⁴⁶ Göçgün, *a.g.e.*, s. 249

huzursuz ve temelsiz ailelerin kurulmasına sebep olmaktadır. Dönemine göre ilerici sayılabilecek fikirleriyle öne çıkan Namık Senai ve Zişan'ın ilişkileri uzun süreli olmaz bir süre sonra her ikisi de başka kişilere yönelirler.

Gençlerden, Vicdan ve Necdet Eşref evlenirler fakat bu evlilik Necdet Eşref'in Vicdan'ı aldatmasıyla son bulur. Nuriyezdandan ile Rıdvan Sabih ilişkisi ise görücü usulü evliliğe başkaldırının en vurgulu aktarıldığı ilişkidir. Nuriyezdandan bir süre mektuplaştığı Rıdvan Sabih'e git gide tutkuyla bağlanır. Her bakımdan onu kendine eş olabilecek bir erkek olarak görür fakat Rıdvan Sabih'in duyguları onun kadar güçlü değildir. Nitekim bir gün annesinin bu evliliğe karşı çıktığını belirterek Nuriyezdandan'dan ayrılır. Bu durumu kabullenemeyen Nuriyezdandan, Rıdvan'a yazdığı mektuplarda Rıdvan'ın annesinin geleneksel tavrını eleştirir:

“ Ben soyca, terbiye ve iffetçe, girdiği ailenin yüzünü kızartacak bir kız mıyım? Bu bana ne kötü bir hakarettir? ” (s.138)

Rıdvan'ın annesi Ziba Hanım, Nuriyezdandan'ı oğluyla mektuplaştığı için hoppa bir kız olarak görmekte ve evlenmelerine izin vermemektedir. Nuriyezdandan'a dair hiçbir şeyi önemsememesi ve oğlunun kendi istediği kişi ile evlenmesi için direktmesini Nuriyezdandan anlayamaz. Ayrıca o Rıdvan Sabih dışında başka bir erkekle görüşmemiş, yüz kızartacak bir şey yapmamıştır. Dolayısıyla Ziba Hanım'ın bu tavrını bir hakaret olarak algılar.

İnsanların sevdiği kişiler ile evlenmeleri gerektiğini düşünen Nuriyezdandan görücü usulü evliliğe karşı çıkar. Ona göre gelenekler artık yıkılmalı, eskinin değerleri benimsenmemelidir. Ancak Nuriyezdandan'ın bu güçlü tavrı karşısında Rıdvan Sabih son derece pasif davranır. Annesi ile somutlaşan ataerkil geleneğe boyun eğerek Nuriyezdandan'dan uzaklaşır. Uzun bir süre bunalıma giren Nuriyezdandan, Rıdvan Sabih'e dair bilgileri ortak arkadaşları Vicdan ve Necdet Eşref'ten alır. Bir gün Zişan'dan Ziba Hanım'ın ondan nefret ettiğini duyan Nuriyezdandan buna çok üzülür. Kendisini son derece eğitilmiş ve ahlâklı bulan Nuriyezdandan'a Zişan: *“ Bizim memlekette bir kızın bir erkekle seviştiği duyulduktan sonra, dünyada ondan iffetsiz, ondan edepsiz bir yaratık düşünülemez.”* (s.166) deyince Nuriyezdandan, Ziba Hanım ile yüz yüze konuşmaya karar verir.

Ziba Hanım'ın söylediği *“ Buraya gelişiniz, işitilmedik bir cüret, büyük bir dik kafalılık...”* (s.174) cümlesi görüşmenin seyrini belirler. Nuriyezdandan içindeki aşka ve kendine duyduğu güvenle Ziba Hanım'la konuşmaya başlar. Ancak Ziba Hanım *“ Sizin gibi çok bilmiş okullu kızlara laf yetiştirmek kimin haddine... Böyle diller dökerek oğlumun aklını çeldiniz.*

Beni de kandırmaya mı geldiniz?” (s.174) diye karşılık vererek aralarında geçecek diyalogun sınırlarını sertçe belirtir. Ziba Hanım “ *eski kafa ve terbiyede, gayet muta’assıb ve asabi...* ”¹⁴⁷ bir kadındır. Söylediklerine bakıldığında onun kendisine öğretilen değerlerin dışına çıkmasının mümkün olmadığı görülmektedir.

Ziba Hanım bir genç kızın bir erkeğe mektup yazmasını dahi hoş görmez, bu nedenle Nuriyezdân’ın karşısına geçip oğlunu sevdiğini ve evlenmeleri gerektiğini söylemesi onun için son derece radikal bir tavidir. Ataerkil geleneğin sınırları içinde yetişmiş bir kadın olarak Ziba Hanım da kendi hayatı için ataerkilliğin üreticisidir. Nuriyezdân’ın ona kendisini eğitimi, terbiyeli, ahlâklı bir kız olarak tanıtmaya karşılık o eski terbiye ve görgüde bir kadın olduğunu belirtir. Kızların kendi haline bırakılmasını sert bir dille eleştiren Ziba Hanım Feyzullah Efendi ile aynı geleneği temsil eder.

Kendisini eski görgüde bir kadın olarak niteleyen Ziba Hanım, görücü usulü evliliğin yararına koşulsuz inanmaktadır. Genç kızların eşlerini seçmelerine şiddetli karşı çıkar ve oğlu üzerindeki otoritesini vurgular. Nuriyezdân’ı hoppa olarak tanımlayıp onu bu kadar serbest yetiştiren ailesini de eleştirir. Kendi düşüncelerinin doğruluğundan şüphe etmeyen Ziba Hanım, Nuriyezdân’ın tüm söylediklerine rağmen “ *Böyle bir kızı gelinliğe kabul edemem.* ” (s.179) diyerek tüm kapıları kapatır. Nuriyezdân büyük bir yenilgiyle Ziba Hanım’ın yanından çıkıp gider.

Nuriyezdân’ın Ziba Hanım’ın karşısına dikilmesi son derece dikkate değer bir harekettir. Onu bu sert tavra iten öncelikli sebep Rıdvan’a duyduğu aşk olsa da aldığı eğitimin verdiği özgüven, kendi hayatı üzerinde söz sahibi olması gerektiğini düşünmesi, bilinçlenen kadın davranışlarıdır. Ziba Hanım’ın karşısına çıkarken o görücü usulü evlilik ve yüzyıllardır toplumu baskı altında tutan ataerkil sistemin birçok değerine karşı çıkar.

Nuriyezdân’ın dönem için son derece radikal sayılabilecek bu gücünün ve özgüveninin aksine Rıdvan Sabih son derece pasif bir karakter olarak yer alır. Annesinin onun üzerinde kurduğu otoriteyi kırmak için hiçbir çaba sarf etmez ancak bunda başka bir kadını sevmesinin payı da büyüktür. Ancak onun sevdiği Fazlünisa Hanım da annesinin isteklerine çok uzak biridir.

---

¹⁴⁷ Göçgün, a.g.e., s. 250

Fazlünisa Hanım'a dair bilgiler eserin sonunda Rıdvan Sabih tarafından aktarılır. Ziba Hanım'la konuştuğundan bir süre sonra Nuriyezdandan, Rıdvan Sabih'in evlendiğini öğrenir. Bunun üzerine çok zor günler geçiren Nuriyezdandan'ı ailesi Ragıp Şeyda ile evlendirir. Ancak Nuriyezdandan içinde bulunduğu depresyonu atlatamaz. Depresyon¹⁴⁸ onun kalbine kurşun sıkarak intihar etmesine sebep olur. Ancak eli titrediği için kurşun kalbine gelmez ve ağır yaralanır. Son derece hassas, saygılı, hoşgörülü bir erkek olan Ragıp Şeyda, Nuriyezdandan'ın ölmek üzereyken son arzusunun Rıdvan'ı görmek olması üzerine gururunu hiçe sayarak Rıdvan Sabih'in yanına gider. Ancak onunla konuştuğunda sevgiye değmeyecek, ikiyüzlü biri olduğunu anlar. Rıdvan Sabih, Fazlünisa ile olan ilişkisini şöyle aktarır:

“ Kızlık çağında, benim, Fazlünisa'yı pek çok sevmeme karşılık, o bana pek ağır davranıyordu. Birçok zaman kendisini çektikten sonra bir gün “ Ben seni sevemem. Çünkü gönlüm başka birinin büyüüne kapılmıştır,” cevabını verdi. Umutsuzluktan çıldıracaktım. İntiharı düşünmeye kadar vardım. Ben böyle ölümle dirim arasında yaşarken, Nuruyezdandan Hanım'a rastladım.” (s.232)

Rıdvan Sabih'in anlattıkları karşısında şaşkına dönen Ragıp Şeyda, umutsuzca eve döner. On dokuz yaşındaki Nuriyezdandan kendine sıktığı kurşun ile değil de Rıdvan Sabih'in onu son bir kez görmek için gelmemesinin üzüntüsüyle ölür. Nuriyezdandan Rıdvan'ı gerçekten sevmiş ve Ziba ile temsil edilen ataerkil geleneğin karşısına dikilmiştir. Ancak Rıdvan Sabih'in ikiyüzlülüğü onun sonunu getirir. Üstelik Fazlünisa, Rıdvan'ı terk etmiş başka bir erkekle ilişki yaşayıp istenmediğinde Rıdvan'a geri dönmüştür. İronik bir biçimde Ziba Hanım'ın oğlu, Ziba Hanım'ın hiç istemeyeceği tarzda biriyle evlenmiş olur.

Hüseyin Rahmi'nin *Tebessüm-i Elem* (1923) adlı romanında görücü usulü evliliği reddedip kendi istediği kişi ile evlenen Ragıbe'nin hikâyesi anlatılır. Ragıbe Hanım, yetişme şekli bakımından devrindeki birçok kadına göre ayrıcalıklıdır. Eğitimine bir dereceye kadar izin verilen kadının sosyalleşmesine, eşini kendisinin seçmesine izin verilmediği bir zamanda Ragıbe özgürce seçim yapabilmiş ve seçiminin getirdiği tüm sorumlulukları üstlenmiş bir kadındır:

¹⁴⁸ “ Depresyon yalnız en ağır safhasında değil, uzun süren ve çoğunlukla çalkantılı iyileşme döneminde de çok yüksek intihar riskini beraberinde getirir. Depresyonun en kötü kısmının sonunda ruhsal durum düzelir ve enerji normale döner gibi olduğunda da intihar nadir olmadığı gibi umutsuzluğa kapılmanın ilk aşamalarında da nadir değildir. Depresyon çoğu kez maninin kaygı verici belirtileriyle kolay algılanamayacak bir biçimde karışır, başlangıçta depresif teşhisi konan hastaların aslında karma hal yaşadığı daha yakın klinik değerlendirmeler sonunda ortaya çıkar. Ağır depresyon, manik depresyon ve şizofreni genetik bakımdan intihara yatkın ortamlara ek olarak “ ikinci darbe” yi vurur, yani psikozun ıstırabı ve heyecanı, sebep olduğu biyolojik olaylar, bir kez daha hastalanmanın acısı ve hüsranı hassa bir bünyeyi ölümcül bir şekilde etkileyebilir.” Kay Redfield Jamison, *Erken Çöken Karanlık*, (çev. Emine Bademci), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 269-270

“ *Ragıbe Hanımın tahsil ve terbiyesine zamanımızda kızlar için husulü mümkün olduğu mertebede itinayla sinn-i tesettürüne kadar onu Frenk mekteplerine göndermiş, sonra mürebbiyeler tutmuş, bu yegâne zürriyetinin tedris ve talimini büyük bir zevk, bir meşgale-i hayat edinmiş* ”¹⁴⁹ (s.109)

Eğitimi üzerinde titizlikle durulan Ragıbe, Fransızca bilen, kitap okuyan kendini geliştirmiş bir genç kızdır. Eğitimini kullanabileceği, bilgiyi üretip devam ettirebileceği bir alan olmadığı için onun da tek hedefi iyi bir evlilik. Yazar burada araya girerek eğitim ve eğitimin hedefleri hakkında şöyle bilgi verir:

“ *Muhitimizde mehmâemken tahsil ve terbiye görmüş kızların akıbetleri ne olur? Bu mesailerinin semerelerinden istifade için önlerinde müsait fikri bir tagaddi ve inkişaf zemini bulamazlar. Hiçbir yerde gözükiüp parlayamazlar. Nisvana mahsus cemiyetlerin hemen hepsi mefkut, gaye-i tahsillerinde erebilecekleri netice, ceraid veya resail-i münteşireye ara sıra makale göndermek, evdeki külliye boşluktan ibaret olan zamanlarını hangi efrenc esatize-i musikiyesinin meşhur parçalarını ne kadar maharetle çalarlarsa çalsınlar, hane halkınca baş ağrısından başka bir ehemmiyet-i terennümüye verilmeyen piyanoyla meşgul olmak, birkaç sahife kitap okumak yahut bir el işiyle vakit geçirmekten ibaret kalır.* ” (s.110)

Yukarıdaki cümlelerde görüldüğü üzere yazar o dönem için alınan eğitimin yararının belli sınırlar içinde tutulduğunu belirtir. Yazar, eğitilmiş kadının yapabileceği faaliyetlerin birkaç gazete ve dergiye makale yollamak, müzikle ilgileniyorsa da evde aile bireylerinden oluşan kitleye birkaç parça çalmaktan ibaret oluşunu eleştirir. Yazarın eleştirdiği bu konu toplumsal bir sorundur. Ancak yaşanan dönem açısından düşünüldüğünde kadınların makale yazıp dergi veya gazetelere göndermesi kadın hareketi açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Dönem romanlarının çoğunda karşımıza çıkan eğitilmiş kadının ne yapacağı konusuna bu romanda da temas edilir. Kadın için eğitimi kullanacağı tek alan kendi evidir. Aldığı eğitimle kadın daha bilinçli bir eş ve anne kimliğine büründürülmüş ancak evi dışında kendi için bir şey yapmasına izin verilmemiştir. Bu nedenle Ragıbe de hedef olarak evliliği belirler. Ancak bu konudaki tavrı eğitimi ile paraleldir. Sosyal ve geleneksel kalıpların dışına çıkarak onlara başkaldırarak evleneceği kişiyi kendi seçeceğini belirtir. Kendisine görücü geldiğinde annesine “ *Maman je ne suis pas une â vendre* ” (s.110) (Anne ben satılık bir mal değilim) diyerek tepki verir. Annesi bu tepkiyi pek anlamaz zira onun yetişme tarzına göre bir genç

¹⁴⁹ Hüseyin Rahmi, *Tebessüm-i Elem*, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 1923 (Alıntılar bu baskıdandır.)

kızın evlenmesi için görücü usulü dışında bir yöntem yoktur. Bu nedenle Ragıbe'ye “*Karabaş mı olacaksın ayol? Bu memlekette görücüye çıkmaktan başka surette kocaya varılır mı?*” (s. 111) diye sorar. Annesinin ısrarlarına aldırmayan Ragıbe kendi bildiğinde diretir ve kesinlikle görücü usulü evlenemeyeceğini, evleneceği kişiyi kendisinin seçeceğini belirtir:

“ *Ragıbe, tehhülüne talip olacak erkeği kendi görerek, görüşerek, tanışarak amal, ahlak ve hissiyatını tamamıyla anlayarak, anlatarak, hatta sözü de kendi keserek, evet, işte ancak bu şerait dahilinde izdivaç edebileceğini anlatmış, zavallı validesi “ Ah kızım adın çıkacak ! Evlerde kalacaksın! Baban seni böyle yapsın diye mi terbiye etti? Keşke mahalle mektebinden düzce bir ilmihal okuyup da çıkaydın benim için daha işe yarar bir kız olurdu...” telehhüfleriyle çırpınarak kederinden bir hafta hasta yatmıştı.*” (s.111)

Annesinin şikâyetlerine aldırmayan, uyarılarını dikkate alamayan Ragıbe, istediği gibi bir eş bulabilmek için Kuşdili ve Haydarpaşa çayırlarında dolaşmaya başlar. Bu gezintilerin birinde Kenan ile tanışır ve mektuplaşmaya başlarlar. Kenan da Ragıbe gibi eğitilmiş ve serbest düşünceli bir gençtir. Kadın hakları konusundaki ilerici tavırları dikkate değerdir. Yazarın *Son Arzu* romanındaki Namık Senai gibi o da erkek egemen toplumu eleştirmekte ve kadınların kendi haklarına sahip çıkmaları gerektiğini düşünmektedir:

“ *Bizde henüz nâ-mevlut olan ruh-i aile sizin gibi pişva-yı terakki büyük kadınların sine-i zafer ve cesaretlerinden doğacaktır. Eski adet ve meskenetlerinizi kendi dest-i terakkiniz ile yırtınız. Erkeklerden ümitvar-ı himmet olmayınız. Birkaç asır daha bekleseniz onlar sizi azat etmez. Onlar hürriyet müvazenetini kendi aralarında bile tesis edemedi. Bunu size teşmilden korkarlar. Paslanmış bu kurun-i vusta kafaları içinde efkâr-ı medeniye, ciladâr-ı inkişaf olamaz. Hürriyet, müsavat kelimelerini memlekette esaret-i nisvanın tamamî-i ikasıyla tefsir yollarını ararlar. Bu vadide hiçbir haksızlıktan, garabet-i mantikîyeden çekinmezler.*” (s.116)

Kenan, Ragıbe'ye yazdığı mektuplarda kadınların kıskançlık duygusundan kurtulmalarının çaresini onların gelişme ve ilerlemesinde bulduğu görülür. Ragıbe aracılığıyla tüm kadınlara seslenerek özgürlük için erkeklerden beklenti içinde olmamalarını aksi takdirde birkaç asır daha beklemek zorunda kalacaklarını belirtir:

“ *Kadınlarımızın dimağları beyhude sıklaklardan, çocuklarımız kundaklardan azat edilmelidir. Avrupa'daki 'feminizm' cüretleri, savletlerini görmüyor musunuz? Bugün cinsilatîf kütle-i ricale karşı yumruklarını göstererek ‘ Biz insaniyetin nusfiyiz. Hukukta istisna olmaz. Biz de doğduğumuz memleketin hava-yı hürriyetini tamamıyla teneffüs hak-ı tabiisine malikiz. Müsavat, ancak bu tatbik-i kamili ile tazammun-i mana edebilir. Yoksa boş bir söz olur. Bir milletin nüfsü hür, nüfsü esir olamaz. Esir analardan hür çocuk doğamaz. Hürriyet inkısama, inhisara uğrayınca muzır olur. Hürriyet-i asliye, mütegalibenin hürriyeti demek değildir. Biz artık münhasıran sizin dest-i lütufunuzla*

yaşamak istemiyoruz. Çekiliniz, menabi-i maişet bizim için de açılsın.. Biz de avukat, tabip, müntehip, mebus, nazır olmak istiyoruz' diyorlar.” (s.116)

Kenan, Ragıbe'ye Avrupa'daki feminist hareketleri örnek göstererek kadınların başkaldırmaları gerektiğini savunur. Toplumsal kuralların ve hukuk kurallarının kadını ezdiğinin farkındadır; bu nedenle hukukta istisna olmaması gerektiğini ifade ederek esir analardan hür çocuklar doğmayacağını söyler. Kadınlar için bir çalışma hayatı planlanması gerektiğine inanır ve kadınların avukat, doktor, mebus olmaları gerektiğini belirtir. Kenan'ın sözleri modernleşmeyi kadın hakları doğrultusunda algılayan eşitlikçi bir tavrın göstergesidir. Ragıbe gibi yeni nesil bir genç kızın Kenan'dan etkilenmesi kaçınılmazdır. *Genç Kız Kalbi*'ndeki Pervin'in karşısına çıkmayan idealist bir erkek Ragıbe'nin karşısına çıkmıştır. Eşitliğe inanan, kadın haklarının bilincinde olan ve “ *Rical ve nisvan el ele verelim. Sema-yı terakkinin güneşlerine doğru koşalım. Yaşamak çalışmak demektir. Mesaisiz hayat, ölümün şekil-i dünyevisidir.*” (s.116) diyerek kadını hayatın her alanında görmek isteyen ilerici tavrı nedeniyle Ragıbe, Kenan ile evlenmeye karar verir. Görücü usulüne karşı olan bu iki genç dönem geleneklerinin aksine davranarak ailelerine durumu bildirirler ve kız isteme merasimi daha çok bir tanışma biçiminde tertip edilir. Ragıbe, Kenan'ın annesini gündelik kıyafetlerle karşılar, sigara ve kahve ikram eder. Çok serbest biçimde konuşur. Onun bu tavırlarını çok yadırgayan kayınvalide “ *evvela hayretlere, sonra dehşetlere* ” (s.117) düşer. Fakat çare yoktur zira “ *namzed-i izdivaç olan bu kızla oğlan mümkün olabildiği kadar âdet-i memleket ve milliyeyi çiğneyerek zıddına harekete...* ” (s.117) karar vermişlerdir.

Verdikleri karar doğrultusunda geleneğin kurallarını yok sayarak istedikleri biçimde evlenen gençler bir süre çok mutlu yaşarlar. Sanata, edebiyata dair konuşup kitaplar okurlar. Ancak bir süre sonra Kenan bu sakin yaşamdan sıkılmaya ve mutluluğu dışarıda aramaya başlar. Aradığı mutluluğu bulması da uzun sürmez. Tanzimat'ın toy ve pasif gençlerinin karşısına çıkan *İntibah*'taki Mahpeyker, *Zehra*'daki Ürani, *Araba Sevdası*'ndaki Periveş gibi bir kadın olan Vuslat, Kenan'ı etkisi altına alır. Ancak Kenan'daki bu değişimin son derece bilgili, akıllı ve uyanık bir kadın olan Ragıbe'nin gözünden kaçması mümkün değildir. Dolayısıyla çok kısa bir süre içinde durumu öğrenir ve Kenan'a dönemindeki birçok kadının kabullendiği bu durumu kabullenmeyeceğini açıkça söyler:

“ Ben de itaat-ı zevciyesini kocasından bu hususta gördüğü numune üzerine ayar etmesini bilen kadınlardanım. Zorla başını itaat boyunduruğuna sokturanlardan değilim. Hayvan muamelesi edecek bir zevce arıyorduydu beni intihap etmemeliydin!

Gösterdiğin vazifeşinaslığına mukabil benden muamele bekle... Kendini cin fikirli, beni ahmak zannetme...” (s.142)

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere Ragibe Kenan’ın tavrına isyan eder ve susup oturacak kadınlardan olmadığını belirtir. Bu durum, yazarın erkek egemen zihniyeti karikatürize ederek eleştirdiğini göstermektedir. Zira alışılmış kadın-erkek rolleri bir anlamda tersine çevrilmiştir. Ragibe’nin tavırları karşısında şaşırın Kenan cahil ve itaatkâr bir kadınla evlenmediğine pişman olur:

“ ...şimdi dünyadan bihaber, bırakılan yerde otlar, eçhel bir kadınla evlenmediğine ondan ziyade müteessifti. Mademki kadın izdivacın ilk ateşleri geçtikten sonra unutulmaya, evde bırakılmaya, aldatılmaya mahkûm bir zavallıdır. O halde bir erkek için bunlardan en suhuletle kabul-i iğfal olanlarını intihap etmek kârlı olmaz mı? Kenan kabl-et-teehhül bu dakikayı düşünmediğine şimdi kederleniyordu. Böyle zabıta kalem jurnallerine varıncaya kadar her şeyi tetkik etmeyi bilen bir Ragibe’yi aldatmak, bu ne mühim, ne ince, ne yorgunluklu bir vukuf-i iğfale mütevakkıftı. Zengin fakat gayet ahmak bir kadın olmak... İşte saadet-i izdivaç buydu. Kenan yanılmıştı.” (s.151)

Mektuplardaki sözlerinde kadın haklarını savunan, evlilikte eşitliğe inanan Kenan evlendikten sonra ataerkil geleneğin erkeğe verdiği özgürlükleri yaşayamadığı için pişmandır. Zengin ancak ahmak bir kadınla evlenmemiş, yanılmıştır. Kenan yaşadığı pişmanlığın benzerine Ömer Seyfettin’in *Erkek Mektubu* adlı hikâyesinde de rastlanır. Bu hikâyede de evli bir erkeğin kendisinden daha bilgili ve kültürlü eşi nedeniyle yaşadığı sıkıntılar aktarılır.¹⁵⁰ Yaptığı araştırmalar sonucu Kenan’ın kendisini aldattığını gören Ragibe boşanmak ister ancak Kenan boşanma taraftarı değildir. Geçerli hukuk kurallarının ve geleneğin erkekten yana aldığı tavra güvenerek Ragibe’den durumu kabullenmesini bekler.

“ (...) sen bu memlekette her nizam ve âdete karşı ihtilaçlı bir kadın kafasıyla yaşamak, davanı yürütmek istiyorsun. Bu kabil olamaz. Validen, validenin validesi, onun büyük anası bu beldede adeta erkekliğin kadınlığa galebesi önünde nasıl boyun eğmeye mecbur kalmışlarsa sen de ser-i nahvetini bu zaruret karşısında indireceksin.” (s.186)

Kenan’ın yukarıdaki cümlelerin aksine Ragibe, “ *Ben indirmem. Büyük validemin validesinin zamanı artık geçmiştir. Yeniçerilik devrinde yaşamıyoruz.*” (s.186) diyerek birçok kadının normalleştirdiği, boyun eğdiği bu durumu kabul etmeyeceğini belirtir.

¹⁵⁰ Bknz. Hülya Argunşah, *Ömer Seyfettin*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012

Bir süre sonra Kenan ile ayrılacakları kesinleşir ve Ragıbe, daha önceden kendisine mektuplar yazan Ömer Numan ile mektuplaşmaya başlar. Kadın veya erkeğin boşanmaya karar vermesine rağmen, evlilik kesin olarak bitmeden başka bir ilişki yaşaması onaylanabilecek bir davranış kabul edilmez. Bu nedenle Ragıbe'nin başkaldırısı insanî ve ahlakî değerlerle örtüşmez. Ragıbe boşanma isteğini eşi Kenan'a söyler ancak Kenan da boşanmayı kabul etmez:

“ ...Ragıbeyeye karşı elinde tek bir kuvvet olduğunu gördü. Nikâh kuvveti...Öyle bir kuvvet ki bu sayede zevcesi kendine hâh-nâ-hâh, mâdâm- el -ömür merbut kalmaya mahkûmdu. İhtilaf üzere ayrı da yaşasalar Ragıbe bir esaret-i kanuniyede kalacak, fakat Kenan kendi arzu ederse evlenebilecek yahut istediği kadar münesebat-ı gayrimeşru tesisinde muhtar bulunacaktı.” (s.186)

Kenan bu konuda ataerkil geleneğe ve onun destekleyicisi hukuk kurallarına güvenmektedir. Zira kadının belli şartlar dışında boşanma hakkı yoktur. Kadına boşanma hakkı tanımayan kurallar erkeğe ikinci, üçüncü evlilik hakkını verirken erkeğin gayri meşru ilişkilerini de hoş görür. Romanda Kenan'ın sevgilisi olarak yer alan Vuslat evlilik karşıtıdır. Romanda düşmüş, yozlaşmış bir kadın olarak tanıtilen Vuslat, istediği erkekle dilediği gibi yaşayıp yaşlanınca da Darülacezeye gitmeyi planlar. Vuslat, boşanmak isteyen Ragıbe'yi çok yadırgar. Zira o da çok eşliliği onaylamaktadır.

“ Kendi üzerine kocasının bir fahişe sevdiğini bilsin. Bu dünyada ilk defa vuku bulmuş bir vaka değildir ya! Bu memlekette bir erkek, karısının üzerine kaç tane daha isterse evlenebilir. Odalık alır, metres tutar. Bunun için âdetten bir had yoktur. Erkeğin keyfine karışılmaz. Bütün kadınların mahkûm oldukları bu âdet-i beldeden, Ragıbe Hanımefendi zevceniz, nefisini neden istisnaya uğraşılıyor?” (s.166)

Kenan, Ragıbe'nin kendisinden boşanabileceğine inanmadığı için “ *İşte yine kadınsın, yine kadın...Ne kadar tahsiliniz mükemmel olsa ilminiz, noksanı- aklınıza bir türlü galebe edemiyor.*” (s.188) diyerek onun aklını ve zekâsını küçümser. Ancak Ragıbe akıllıca bir plan yaparak Kenan ve Vuslat'ın yaşadığı eve gider. Amacı Kenan'ı kendisini boşamaya mecbur bırakmaktır.

Kurduğu planı işleten Ragıbe başarılı olur. Aralarında geçen diyaloglarda Kenan'ın boşanmayacağını, boşanmayarak Ragıbe'den intikam alacağını söylemesi üzerine bir karışıklık çıkar ve Ragıbe revolverini, yardımcısı Şirin de bıçağını çıkarınca gerginlik hat safhaya ulaşır. Vuslat'ın, Kenan'a Ragıbe'nin aşktan delirdiğini, ondan boşanmanın en güzel intikam olacağını söylemesi üzerine Kenan, talaknâme yazarak Ragıbe'ye verir. Eserin sonunda Ragıbe'nin Ömer

Numan ile evlendiği, Kenan'ın onu kaybettiği için çok pişman olduğu tıpkı *Zehra* romanındaki Suphi gibi maddi ve manevi anlamda çöktüğü görülür.

Mutsuz kadınlar gerek sağlık problemleri gerekse evliliklerindeki boşlukları doldurmak için sık sık doktorlara başvururlar. Halide Edib'in bazı romanlarında karşımıza çıkan bu duruma Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* (1924) romanında da rastlanır. Doktor Ömer Behiç'in hastaları çoğunlukla mutsuz kadınlardır. Yoksul ve orta sınıf kadınların doktora gidiş sebepleri genellikle içsel yalnızlıklarını tatmin içindir. Zengin kadınlar ise daha çok sıkıntıdan doktora giderler amaçları ise doktorlara kur yapıp biraz eğlenmektir.

“Doktor bu memlekette fakara hasta kadın nazarında terbiyeli ve insan hisli münferit erkek, elemi gideren yegâne halaskâr vasıtasıdır. Zaten fakara kısmı bu memlekette en samimi hastalardır. Ek muhtar kalmayınca doktora gidemez. Orta sınıflarda doktor, yegane görülen erkektir, şiirle ve esrarla meşbu bir mahluktur. Kocalar doktoru burada da pek sevmeyenler, onun için orada da müstesna bir mevki vardır. Zengin veyahut birinci sınıflara gelince, onların hastalığı ekseriyetle sinirdir. Doktor onlarda, kur edilecek bir erkektir. Kocaların lâkaydîsini, hayatlarının heyecan ihtiyacını doktor doldurur.”¹⁵¹
(s.37-38)

Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* romanında, görücü usulü evliliğin, geleneksel yapının bireyler üzerinde kurduğu baskı, evli veya birlikte olan çiftler aracılığıyla işlenir. Merkezde Ömer Behiç ve Vedide adlı bir çiftin yer aldığı romanda, görücü usulü evlilik onların sosyal çevresiyle gelişen ilişkiler ağı içinde değerlendirilir. Çeşitli sebeplerden dolayı mutsuz ve kırılmış hayatları olan insanların yaşadıkları sorunların arka planında, toplumsal yapıda görülen kırılmaların yansımaları yer alır.

Romanda olay örgüsü Ömer Behiç ve eşi Vedide etrafında şekillenir. Ömer Behiç ve Vedide, Şişli'deki yeni evlerinde Kağıthane gezisinden dönen insanları seyrederek. Bu insanların hepsi yüksek zümreye mensup, paraları olan ancak mutsuz insanlardır. Evin bir bölümünü muayenehane olarak kullanan Ömer Behiç'in sosyal çevresi hastaları sayesinde birden genişler; ancak bu durum Vedide'yi içten içe huzursuz eder. Zira onun çok mutlu bir evliliği vardır, küçük kızları Leyla'nın hastalığı ve bazı maddi sorunlar dışında bir sıkıntısı yoktur. Fakat etrafına baktığında hizmetlilerinden, eşi sayesinde tanımaya başladığı yüksek zümre insanlarına kadar herkesin mutsuz olduğunu ve birçoğunun gayrimeşru ilişkiler yaşadığını görür. Etrafındaki çarpık ve mutsuz ilişkiler Vedide'yi bir gün kendi başına gelme

---

¹⁵¹ Halit Ziya, *Kırık Hayatlar*, 2.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2005 (Alıntılar bu baskıdandır.)

ihtimaliyle korkutur. Bu nedenle eser boyunca Vedide'nin huzursuz ruh hali dikkat çeker. Aslında güçlü bir kişilik olan Vedide'nin içsel gücü eylemsel değildir, etrafındaki kadınların yaşadıkları sorunlar karşısında edilgendir. Olaylara herhangi bir müdahalede bulunmak veya çözüm üretmek yerine sessiz kalır. Romanın başlarında görülen bu pasif ruh hali roman boyunca sessiz bir direniş olarak devam eder. Emektar hizmetlilerinden Andelip Bacı, Vedide'ye kıyasla hayat karşısında daha etkindir. Romanda yaşlı bir kadın olarak karşımıza çıkan Andelip'in hayat karşısındaki bu tavrı yaşından ve tecrübesinden ziyade kişiliğinden kaynaklanır. Zira gençliğinde, daha evliliğinin ilk yıllarında bile eşi tarafından uğradığı haksızlığa tepkisini koyabilmiştir. Eşinin ona: “ *Ben sana bir şey söyleyeyim mi? demişti, ben asıl zürriyet için evlendim. Senin çocuk doğuracağın yok. Ya bırakırsın üstüne evlenirim yahut...* ” (s.50) dediğinde Andelip hiç düşünmeden boşanmaya karar verir:

“ *Nasıl, onun kendi evine başka bir kadın gelecek ve ihtimal o, kocasına kendisinin vermediği şeyi verecekti, öyle mi? Bu fikre isyan etmiş, kimseye danışmaksızın hemen o gün nikâhından vazgeçerek herifi evden dışarı atmıştı.* ” (s.52)

Çocuğu olmadığı için eşinin kendisinin yanına bir kadın daha getirme fikrine başkaldıran Andelip'in bu tavrı dikkate değerdir zira bu tepki, yaşanan dönem itibariyle maddi olarak güvencesi olmayan bir kadının evliliği, nikâhı kendisini hayata karşı koruyan bir kalkan olarak görmediğinin göstergesidir. Gururunu maddi kaygılarının önüne alan Andelip eşini bırakıp gider. Toplumdaki erkek egemen değerlerin özellikle boşanmış kadınlar üzerinde uyguladığı baskıları hiçe sayıp kişiliğini ön plana çıkarması, tekrar evlenebileceğini düşünmesi özgüveni yüksek kadın tavrı olarak nitelendirilebilir.

Suzidil, evlenmeden önce de Ömer Behiç ve Vedide'nin hizmetinde bulunmuş bir kadındır. Görücü usulüyle, tanımadan sadece etrafın evini geçindirebilecek bir adam olarak tanımladığı arabacı Mehmet ile evlendirilir. Ancak Mehmet Ali'nin annesi baskın bir karakterdir ve evliliklerine sürekli müdahale eder. Hemcinsi olan gelinini korumak yerine evrensel bir problem olan gelin-kaynana çatışması yaşanmasına sebep olur. Bilinçli ve haklarını koruyabilecek güçte olmayan Suzidil, eşinden şiddet de görür ancak buna karşı çıkamaz. Verdiği tek tepki çocuğu da alarak evden kaçıp Ömer Behiç ve Vedide'nin evine sığınmaktır. Her kavgada boşanmaya karar veren Suzidil sonra bu fikirden vazgeçer. Kendi yaşamında kişiliği için nikâhından vazgeçen Andelip bile “ *A, elbette hanımım! demişti; koca ekmeği bu, Allah kimseciklere başka ekmeğe nasip etmesin. Ayıp değil kadını, ayıp değil. Kocasını elbette arar, dövse de arar, sövse de arar...* ” (s.134) diyerek Suzidil'in gördüğü fiziksel ve psikolojik

şiddeti görmezden gelir. Zira geçmişte kendisine kuma getirmek isteyen eşini boşayan Andelip, çok istemesine rağmen bir daha evlenememiştir. Bu nedenle, Suzidil aracılığıyla kendi pişmanlığını da dile getirir. Ömer Behiç de Suzidil'in boşanmasına taraftar değildir:

“ Sana şimdiden haber vereyim, pek uzun ve zor bir işe başlıyorsun. Bir kere tecrübe et, fakat daha iyisi kocanla barışmaktır. Bunun için birçok sebepler var, fakat hepsinden ziyade Ferit bir sebeptir. Mademki arada bir çocuk var, taline küser, her kahra tahammül edersin. ” (s.301)

Görüldüğü üzere Ömer Behiç, bu konuda geleneğin kendisine öğrettiği şekilde düşünmekte ve davranmaktadır. Şiddeti boşanmak için bir sebep olarak görmeyip adeta normalleştirmiştir. Ortak bir çocuğun olması ona göre evliliği sürdürmek için yeterli bir sebeptir. Çocuğun sağlıklı, huzurlu bir ortamda büyümesi gerektiğini ise hiç aklına getirmez.

Ömer Behiç'in görücü usulü evliliği sorgulaması hastalarından biri olan Şeküre'nin yaşadıklarını öğrendiği zamana rastlar. Şeküre, Ömer Behiç'e muayene olmaya geldiğinde artık hastalığı son safhasındadır. Ancak onu yıkan şey, fiziksel olarak vücudunu yıpratın hastalık değil, psikolojik olarak yıpratın sevgisizliktir. Ferruh ile evli olan ve eşini seven Şeküre sevdiği adam tarafından sevilmez ve sürekli aldatılır. Ömer Behiç dâhil herkes Ferruh'u suçlamaktadır. Ancak bu hikâyede Şeküre kadar Ferruh da mağdurdur. İkisi de görücü usulü evlilik kurbanıdır. Refet, adlı bir kadını seven ve onunla birlikte olan Ferruh'un ailesi bu birlikteliği onaylamadıkları için otoritelerini ve anne-baba haklarını kullanarak Ferruh'u evlendirmeye karar verirler. Yazarın *“ İzdivaç! O zaman Şeküre bulunmuş idi. Birisini kurtarmak isterken, diğer birisinin, bir suçsuz kızın hayatını tehlikeye koymaktan hiç kimse çekinmemişti. Onların indinde Şeküre bir alet, alınacak bir ilaç, müracaat olunacak bir çare idi ki kendisinden beklenen fayda hasıl olmayınca atılabirdi ”.* (s. 140) cümleleriyle aktardığı üzere Şeküre, Ferruh'u Refet'ten kurtarmak için ailenin bulduğu bir çözümdür. Bu izdivaçta Şeküre'nin durumu kimsenin umrunda değildir. Şeküre, evliliğinde aradığı mutluluğu bulamaz. Zira Ferruh ve Refet'in ilişkileri Ferruh'un evli olmasına rağmen devam eder. Hikâyenin sadece aldatma-aldatılma boyutunu görenler için Ferruh ve Refet suçludur. Ömer Behiç de gerçeği öğrenene kadar Ferruh'u suçlar. Ancak Refet'in olayları anlatmasından sonra onun da mağdur olduğunu görür ve *“ O halde töhmetin mesuliyeti kime ait ?.. ”* (s.165) diyerek görücü usulü evliliği ve aileleri sorgulamaya başlar.

Ailelerin, evlatlarının mürüvvetini görmek arzusunun çoğu zaman her iki cins için de umulan mutluluğu getirmeyebileceğini bizzat gören Ömer Behiç bu meseleyle ilgili şunları söyler:

“ Mürüvvet! Bilseler bu mürüvvet kelimesinin altında ne cinayetler saklıdır, titrerlerdi, Çocuk mektepten çıkar çıkmaz, hatta çıkmadan, biraz bıyıkları terliyor görünse etraf telaşa düşer, yetiştii, büyüdü, artık yavrularını okşamak zamanı geldi denir, bu çocuktan bir koca, bir baba yapmak isterler. Lakin ondan evvel yapılacak bir şey var, her şeyden evvel onu bir adam, karısı için bir koca, çocukları için bir baba olabilecek bir adam yapınız. Bugün izdivaç dellâllığıyla mahalleden mahalleye, kapıdan kapıya sürten kadınların ellerinden pusulalarıyla resimleri toplansa, bu mürüvvetleri görülecek zavallılardan ne tuhaf, garip, tuhafılığıyla, garabetiyle beraber cemiyet için ne acı, ne korkunç bir mecmua vücuda gelirdi. Hemen her zaman bıyıkları henüz terlemiş çocuklar, kimisi mektepten yeni çıkmış, İstanbul’da yerleşmek için hâmi arıyor, kimisi filan nezaretin filan kaleminde mülâzım, kendisine hâmi olacak bir münasebet kolluyor, birinin annesi öldükten sonra babası evlenmiş, oğlunu def edecek bir yer arıyor, başka birinin gözü açılmasın maksadıyla bir an evvel başı bağlanmak isteniyor, bütün öyle çocuklar ki, kendi kendilerini idare etmek üzere bırakılsalar boğulacaklar. Sonra bunlara: “ Size işte bir karıyla bir sürü çocuklar. Hayatta, bu girdabın dalgaları içinde, kendinizden başka onları da kurtaracaksınız” deniyor.” (s.124)

Yukarıdaki cümlelerde görüldüğü üzere Ömer Behiç, görücü usulü evliliğin zararlarını ilk defa fark etmiştir. Toplumun değer yargılarını sorguladığında sadece erkekler değil kadınlar tarafından da desteklenen ve üretilen ataerkil geleneğin insanlara nasıl zarar verdiğinin farkına varır.

Hüseyin Rahmi tarafından kaleme alınan *Tutuşmuş Gönüller* (1926) romanındaki Lemiye Lebib, dönemine göre eğitilmiş ve serbest davranışlı bir genç kızdır. Bu nedenle geleneksel tavırlara itiraz eder. Özellikle görücü usulü evliliğe *Genç Kız Kalbi*’ndeki Pervin ve *Son Arzu*’daki Nuriyezdan gibi sert tepkiler verir. Lemiye Lebib, arkadaşı Nevhayal’in annesinin “ *Rabbim hayırlısıyla kısmetlerinizi açsın. Hepiniz satılık malsınız...* ” (s.40) sözüne karşılık “ *Afvedersiniz Hanımefendi, biz kıız. Binâenaleyh, insanız. İnsan satılık olamaz.* ”¹⁵² (s.40) diyerek bu bakış açısını kabul etmediğini vurgular. Kadının satılık bir mal gibi görülmesi, eski devir kadınların görücü usulü evliliği ve kadının ezilişini kabullenmesi yeni nesil için mümkün değildir. Eğitilmiş ve bilinçlenen kadın kendisinin erkekle eşit haklara sahip olması gerektiğinin farkındadır. Dolayısıyla Lemiye Lebib, satılık sözcüğünün sadece hayvanlar için kullanılabileceğini “ *kızların izdivâcında bu sakat ve uğursuz kelimenin isti’ mâlini muvafık*” (s.42) bulmadığını ifade eder.

¹⁵² Hüseyin Rahmi, *Tutuşmuş Gönüller*, İstanbul, Ma’rifet Matbaası, 1926 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yazar, “ kızıyle ilgilemeye pek fırsat bulamayan Paşa babasının ihmâli yüzünden ; bakımsız, baskısız ve kendi delice arzularının fezâsında uçan bir kırlangıç” (s.63) diye tanıttığı Lemiye Lebib’in serbest fikirlerini baba otoritesiyle büyümemesine bağlar. Ahmet Mithat Efendi’nin¹⁵³ *Jön Türk* romanında Ceylan ile temas ettiği baba otoritesi eksikliğinden kaynaklanan kimlik bunalımı, serbestliğe, yozlaşmaya sebep olur. Ahmet Mithat Efendi, Ceylan’a serbestliğinin bedelini intihar ettirerek ödetir. Hüseyin Rahmi de Lemiye Lebib’e zor bir hayat yazar. Kendi ahlâki değerleriyle toplumsal ahlâk kuralları örtüşmeyen Lemiye Lebib “ bugün nâmus sözü pek gülünç bir mevki’de kalan kör, topal, budala bir bekçiye benziyor” (s.260) diye düşünür. O da Ceylan gibi evlenmeden hamile kalır üstelik çocuğunun babası Behçet Hilmi Bey, evli ve çocuklu bir adamdır. Lemiye Lebib, kötü günler geçirir fakat Ceylan’dan farklı olarak yazar onu süreç içinde olgunlaştırır ve Kasım Necati ile evlendirip evinin hanımı yaparak geleneğin ve ahlâkın kabul sınırları içine yerleştirir.

Aka Gündüz’ün *Üç Kızın Hikâyesi* (1933) adlı romanında da görücü usulü evlilik konusuna temas edilir. Erkek egemen toplumun kadın üzerindeki denetim araçlarından biri olan görücü usulü evlilik, Aka Gündüz’ün de eleştirdiği durumlardan biridir. “ Aka Gündüz baba, ağabey veya eş olarak erkeğin kadın üzerinde otorite kurmasına karşıdır. Erkeğin kadını birey olarak değil bir eşya olarak görmesi onun şiddetle eleştirdiği bir bakış açısidir. ”¹⁵⁴ Bu nedenle romanlarında erkek baskısıyla kuşatılmış kadın kahramanlara sıkça yer verir.¹⁵⁵ Bu baskının kaynağı kimi zaman aile, kimi zaman eş, kimi zaman da yakın ve uzak çevredir.

Üç Kızın Hikâyesi’nde görücü usulü evlilik, bir problem olarak kadın kahramanlardan Filik’in karşısına çıkar. Yazarın Dürer, Betigül ve Filik olmak üzere üç genç kız ve onların aileleri ile biçimlendirdiği eserinde vurgulanan temel konunun çocuk eğitimi olduğu söylenebilir. Görücü usulü evlilik yanlış eğitimin/eğitimsizliğin uzantılarından biri olarak ele alınır. Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yetiştirilen Dürer, modern bir ailenin içinde

---

¹⁵³ “Ahmet Mithat’ın romanlarında çok yinelenen bir tema kimlik bunalımı temasıdır. Kültürü inkâr, babayı inkâra eşittir ve kişiyi felâkete sürükler. Babalarının varlığına rağmen, hatta babalarının katkısıyla yanlış yetişmiş iki kişi, Felâton Bey ile Rakım Efendi’nin Felâton Bey’i ve Jöntürk’ün Ceylan’ı bu tür kayıp kişilerin birer simgesidir.” Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 30

¹⁵⁴ Alev Sınar, *Aka Gündüz’ün Romanlarında Kadın*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s.36

¹⁵⁵ “Aysel romanında Aysel’in, *Üç Kızın Hikâyesi* romanında Filik’in çevrelerindeki erkekler için (baba, jandarma çavuşu, teyze oğlu v.s.) kadın erkeğin denetiminde ve onun direktifleri doğrultusunda yaşamak zorundadır. Bu eserlerde kadın kahramanların ne kendi hayatları ile ilgili söz söyleme hakları ne de toplum hayatında yerleri vardır.” Sınar, a.g.e., s. 219

eğitilmiş, kültürlü bir genç kız olarak toplumda yerini alır. Cumhuriyetin öngördüğü modern Türk kızının bir örneğidir.

Aka Gündüz eserlerinde erkek egemen toplumun geleneksel değerleri içinde ezilen, yok olan kadın kahramanlarının karşısına görmek istediği ideal kadın tiplerini yerleştirir.¹⁵⁶ Eserde Dürer ile temsil edilen bu tip, kadında bulunması gereken eğitimi, kültürü, sevgi ve hoşgörüyü, ahlâkı, modern, ulusal değerleri yansıtır. Dürer, yeni kurulan bir devletin görmek ve yetiştirmek istediği kadın tipine örnektir.

Betigül, kendine dönük, bencil ve hırslı bir babanın kızıdır. Gösterişten hoşlanan, kendi istikbali için yaşayan bir babanın vesayetinde kendi halinde, hatalar yaparak büyüyen Betigül, roman boyunca olgunlaşır. Yaptığı hataların bedellerini ödeyerek kendine düzgün bir hayat kurar. Eser boyunca kendine ve çevresindeki insanlara- en çok Filik'e – zarar veren, fakat daha sonra hatalarından pişmanlık duyup telafi etmeye çalışan Betigül'ü yazar, evlendirerek güvenli aile çemberi içine yerleştirir.

Eserde, erkek egemen baskının aile ve toplum aracılığıyla uygulandığı kişi ise Filik olur. Yazarın bu eserde kurban ettiği tip; cahil, kaba, baskıcı bir ailenin elinde adeta oyuncığa dönüşen Filik'tir Kendisini anlamayan bir anne babanın elinde yanlış bir hayata doğru hızlıca yol alır. Filik'in ailesinde otorite kaynağı babadır ancak anne de babanın otoritesini pekiştiren ve uygulayan bir işlev görür. Kimi zaman bu işlev trajikomik suretlere bürünür. Cahil ve bilinçsiz ebeveyn örneği olan bu aile kızlarının eğitimi almasını, roman okumasını onaylamaz. Okuma yazma bilmeyen, kadın eğitimine dair bilgisi ve ideali olmayan bu aile için kadının yegâne amacı evlilik olmalıdır. Bu nedenle Filik'in evde temizlik ve yemek yaparak evliliğe hazır hale gelmesini isterler. Filik'in evden dışarı çıkmasını hoş görmeyen baba, Cumhuriyet idaresinden çekindiği için kızını okula göndermek zorunda kalır.

Ailesinin gözünde yalancı, ahlâksız, tehlikeli bir varlık olarak görülen Filik, okulun saygın ortamı içinde kendine yer bulmakta çok zorlanır. Ev dışı bir mekân olarak okul modern

---

¹⁵⁶ “ Bu ideal kadın tipleri öncelikle Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk kadınına verdiği tüm haklara sahiptirler. Bu suretle yazar kadınların hayal ettikleri yere ancak Cumhuriyet hükümeti sayesinde gelebildiklerini gösterir. Kadın dindarlığı, gelenek ve göreneklere bağlılığı ya da annelik özelliğini ön plana çıkararak ele almaz. Onun üzerinde asıl durduğu insan ilişkilerinde sevginin, hoşgörünün, güvenin zedelendiği, çıkarıcı, acımasız sosyal çevrede ayakta durabilmeyi başarmış kadınlardır. Bu tip kadınlara ideal ölçüler yüklemiş, modern kadın kimliği içinde kişiliğinin sağlığını ön plana çıkarmıştır.” Sınar, a.g.e., s. 172-173

ve insanî değerleri yansıtan bir alandır. Bir birey olarak algılandığı tek mekân olan okulda farklı genç kız ve aile tiplerini gören Filik bocalar:

“ Daima yalancı ve şüpheli yaşamının azabını şimdi daha derinden hissediyordu. Beş senelik ilk mektep hayatı başlı başına bir zehirdi. Arkadaşlarile çok konuşmak yasak! Dost olmak büsbütün yasak! Eğlenmek yasak, mekteple yapılan toplu gezilere gitmek yasak! Pencerede oturmak yasak! Hattâ hızlıca gülmek yasak! Yasak sanki yasaktan gebe kalmış ve dünyaya Filik doğmuş! ”¹⁵⁷ (s.12)

Yasaklar çemberi içinde büyüyen Filik, dâhil olduğu bu özgürlük ortamında Dürer ve Betigül ile arkadaş olur. Yazarın ideal genç kız olarak çizdiği Dürer’in hayatı ve ailesi ile bağ kurmakta zorlanan Filik başıboş bir ailede yetişen Betigül ile yakın arkadaş olur. Ancak bu arkadaşlık Filik’in kötü sonunun başlangıcıdır. Evde baskıcı bir aile dışarıda ise özgür bir hayat vardır. Özgürlük kavramının kendisindeki anlamını yanlış geliştiren Filik, Betigül ile birlikte gezmeye, sinemaya gitmeye başlar. Bir gün Ercan adlı bir gençle tanışır. Ercan’ı kendisini içinde bulunduğu durumdan ve ailesinden kurtaracak bir kişi olarak görür. Eğitim alıp, meslek sahibi olmak yerine ancak evlilik yoluyla kurtulabileceğine inanması Filik’in geleneksel değerlerle biçimlenen bilinçaltını yansıtır. Evlenip hayatını değiştireceğine inan Filik’in hayatı Betigül’ün aşık olduğu Muzaffer’in ondan hoşlanması ile son bulur. Betigül kıskançlıkla kurduğu tuzak ile Muzaffer’in ölümüne, Ercan’ın hapse girmesine ve Filik’in de hayallerinin yıkılmasına sebep olur. Zira olaylar duyulduğunda Filik’in ailesi Filik’i önce bekâret kontrolüne götürür ardından da teyzesinin evine kapatır. Amaçları olayların unutulup Filik’in evlendirilmesi ve ailenin lekelenen namusunun temize çıkarılmasıdır. Filik’in bekâretinin zarar görmemiş olması evlenme ihtimalini güçlendirir ancak dile düşmesi, olası eş adaylarının sosyal ve ekonomik statülerini düşürmüştür. Bu nedenle Filik’in annesi – baba hastalandığı için otorite anneye geçmiştir- Filik’i üç çocuklu, eşi ölmüş bir adamla evlendirmeye çalışır. Ancak Filik buna karşı çıkar:

“ Filik odasına, kapandığı zaman ağlamadı. Artık gözleri yaşarmaz olmuştu. Ömer ağayı ona çoktan peşkeş çekmişlerdi. Çember sakallı, üç çocuklu, izbandut Ömer ağaya varmak için: Ben Filik olmamalıyım. Dedi ve değil Ömer ağaya hiç kimseye varmamağa adetti. O Ercan düşünüyordu. Hapishaneden çıktığını da biliyordu. İlk fırsatta onu bulacak her şeyi anlatacak ve eski Ercan ise kendisini kurtarmasını isteyecekti. ” (s.99)

¹⁵⁷ Aka Gündüz (Nemide Ali ile beraber), *Üç Kızın Hikâyesi*, 2.B., İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943 (Alıntılar bu bakıdandır.)

Annesine on sekiz yaşını geçtiğini, Ömer ağa ile evlenmeyeceğini söyleyip babasının mirasından pay ister. Filik'in bu tavrı çok önceden verilen kararları içerir. Zira Filik henüz öğrenciyken kocaya kaçan bir komşu kız hakkında konuşan anne babasını dinlemiş ve babasının görücü usulü evliliği onayladığını öğrenmiştir:

“ Ne yapacaktı ve ne yapmalı idi? Böyle bir ana ile babanın ortasında nasıl yaşayacaktı? Yarın ne olacak? Dünyada kalb, fikir diye bir şey yok mu? Yarın babası annesi onu bir esir gibi karşılarna çıkacak müşteriye ucuz pahalı satacaklar!” (s.54)

“ Hayır! Cesaret! Artık ezilmeyeceğim, her şeye karşı duracağım! Bilhassa anneme, babama karşı.” (s.55)

Yukarıdaki cümlelerde görüldüğü üzere Filik, hiç kimsenin onu ezmesine izin vermeyeceğine yıllar önce karar vermiştir. Bu karar uyarınca ailesinin görücü usulü evlilik isteğine başkaldırır, annesinin karşısında durup evlenmeyeceğini veya kendi istediği kişi ile evleneceğini ve kimsenin sözüyle hareket etmeyeceğini belirtir. Ancak özgürlüğü başıboşluk olarak algılayan Filik yaşamı boyunca özerk ve özgür bir birey olmayı başaramaz ve erkek egemen toplumun kadın üzerindeki aşağılayıcı hakaretlerine maruz kalarak fuhuşa sürüklenir. Kadın bedeninin metalaştırılmasının, zevk ve keyif veren bir nesneye dönüşmesinin somutlaştığı bir tip haline gelir.

Görücü usulü evlilik konusu, Sabahattin Ali'nin kaleme aldığı *İçimizdeki Şeytan* (1940) adlı romanında da bir problem olarak karşımıza çıkar. Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*'da merkez kadın kahraman Macide aracılığıyla görücü usulü evliliğin toplum tarafından normalleştirilmesine dikkat çeker. Bu durum, görücü usulü evliliğin, kadınların hayatını sarsan durumlardan biri olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Macide, eserin başında ilgisiz, kayıtsız bir ailede büyüyen bir genç kız olarak tanıtılır. Yazarın “ *tesadüflerin garipliği içinde büyümüş bir kız* ” olarak nitelediği Macide, tesadüf eseri ilk mektebi bitirdikten sonra orta mektebe devam eder:

“ Bu karmakarışık hayat içinde Macide daha ziyade tesadüflerin sevkiyle büyümüş ve okumuştur. Çocukluğunda evi yoklayıp geçen çeşit çeşit hastalıklardan biriyle ölmediyse bir tesadüf; ilk mektebi bitirdikten sonra evde alıkonmayıp orta mektebe gönderildiyse, bu da bir tesadüftü. Babası kendini çıkmaz işlerin içinde bu kadar kaybetmiş olmasa, kendisine kızını okutmasını tavsiye eden birkaç mektep mualliminin sözüne belki kanmaz ve onu da, ablası gibi on beş yaşında kocaya verirdi.”¹⁵⁸ (s.29)

¹⁵⁸ Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1982 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Macide, ablası gibi görücü usulü bir evliliğin yakın ihtimalinden, bazı öğretmenlerinin çabasıyla kurtulur. Babasının ilgisizliği işe yarar ve öğretmenlerinin desteğiyle orta mektebe başlar. Macide yeni okulunda da kimseyle iletişim kurmayan sadece dersleriyle ilgilenen bir genç kız görünümündedir. Dünyayla arasındaki mesafeyi daima koruyan yapısı burada da devam eder.

“ Sadece dersleriyle uğraşüyor ve tamamıyla kendine bırakılmış bir hayat sürüyordu. Ne çalışmasıyla alakadar olan, ne de şu yolda hareket et diye kendisine bir şey diyen vardı. Annesi ara sıra elbiselerinin açık veya kapalı, dar veya bol olduğuna dair bir şeyler söylemeye kalkıyor, sonra ne üstüme vazife der gibi omuzlarını silkip odasına gidiyordu. Hemen hemen bütün aileler kızlarını okuttukları için Macide'nin okumasında bir fevkaladelik bulmuyor, fakat onun hemen bir kocaya gitmesini tercih edeceğini kendisinden saklamıyordu.”(s. 29)

Kız çocuklarının anneleriyle daha yakın iletişimde bulunmalarının aksine Macide'nin annesiyle de bağı çok zayıftır. Annesi sadece onun giyim kuşamına uyarılarda bulunan, eğitimini değil evlenmesi gerektiğini onaylayan, geleneğin biçimlendirdiği bir kadındır. Ancak Macide, “ *elli sene evvel taş kesilip olduğu yerde kalmış gibi hakikatten uzak*” (s.29) diye nitelediği ev dışında bir dünyanın olduğunu farkındadır. Sinik ve içine kapanık görüntüsünün altında yatan bireysel gücü ve kararlılığı ise yine tesadüfler sonucu değişen hayatıyla ortaya çıkar. Orta mektepte onda bir müzik yeteneği olduğunu keşfeden öğretmeni Necati Bey sayesinde piyano çalmaya başlayan Macide, öğretmenin başka bir şehre tayiniyle müziğe arar verir. Ancak daha sonra okula yeni gelen müzik öğretmeni Bedri- aralarında söze dökülmeyen ve yıllar sonra yaşanacak bir aşk doğacaktır- ile müzik çalışmalarına devam eder. Macide'nin müzik sevgisi içseldir, o arkadaşları gibi müziği iyi eş adayları bulabilmek için bir fırsat olarak görmez.

Müziği hayatının temel yapı taşlarından biri olarak gören Macide için piyano/müzik eş bulma vasıtasından çok hayatı boyunca arkadaşı olacak bir eğilim ve yetenektir. Ancak Macide'nin müziğe karşı bu bağlılığı okul bitince sekteye uğrar. Zira Balıkesir'de bu yeteneğini geliştirebileceği bir yerin olup olmadığını bilmemektedir. Varsa bile bu konuda ona destek olacak bir ailesi yoktur. Kızlarının okulu bitirdikten sonra ne yapması gerektiğini bilmeyen aileler gibi Macide'nin ailesi de bundan sonra ne olacağı konusunda bilgisizdir:

“ Artık her şey tamamdı. Bundan sonra ne yapılacağını ne anası, ne babası, ne hocaları, ne de herhangi bir kızın anası, babası ve hocası biliyordu. Herkes gibi onun da akıbetini tesadüfler tayin edecekti. Belki bir müddet sonra bir kocaya vermek isteyecekler, o

reddedecek, başka birini ortaya sürecekler, onu da istemeyecek, bu mücadele pek de uzun sürmeden genç kızın sebepsiz ısrarı sona erecek, o da nihayet, “ ne olursa olsun” deyip boyun eğecek ve bir şeyler, bir şeyler olacaktı.” (s. 47)

Öğretmenleri sayesinde orta mektebe gidip görücü usulü evlilik ihtimali bir süreliğine ertelenen Macide için artık bu ihtimal belirginleşmektedir. Bir kız için okuldan sonra özellikle Anadolu’da, çalışma hayatı zayıf bir ihtimal olduğu için tek ve en geçerli seçenek evliliğidir. Binlerce kadın için olağan hale gelen bu duruma Macide de itaat edecek ve ona uygun görülen biriyle evlenecektir. Ancak yine tesadüf eseri Balıkesir’e gelen bir akraba Macide’nin etrafında geleneğin öreceği bir hayatı değiştirir. Ondaki müzik yeteneğini öğrenen Emine teyze iyi bir evliliği hedef göstererek Macide’yi İstanbul’a götürmeyi teklif eder. Macide’nin burada ziyan olacak bir kız olmadığını belirten Emine teyze Macide’nin annesini “ *Kızınıza burada memurdan başka koca bulamazsınız ki... Halbuki o doktorlara, mühendislere layık...Hele birkaç sene bizde kalsın da görürsünüz ”* (s. 49) diyerek ikna eder. Geleneksel değerleri hayatının merkezine koymuş bir kadın için kızının eğitiminden çok iyi bir evlilik yapmasının önemli olması ikna edici olur ve Macide’yi İstanbul’a gönderir. İstanbul’a kadar, hayatı tesadüfler aracılığıyla belirlenen Macide’nin özgün kişiliği İstanbul’da ortaya çıkar. Pasif, içine kapanık görünümlü Macide İstanbul’da kendi hayatının kontrolünü ele alır.

Konservatuarda okumak uğruna Emine teyzelerin evinde sığıntı gibi yaşayan Macide’nin huzuru yoktur. Eve maddi yardımının olmaması da sorunlara yol açar. Babasının ölümüyle maddi destek ihtimali oradan kalkınca evde kendisine karşı tavırların değiştiğini fark eder. Ancak onun evden gecenin bir vakti tek başına kaçıp gitmesinin sebebi erkek arkadaşı Ömer ile ilişkisinin dedikodulara yol açmasıdır:

“ Fakat ortada ailemizin şerefi var... Doğrusunu istersen, ben annene yazacağım ve kızının yaptıklarından haberin olsun, gönlün razı ise burada bırak, değilse çaresine bak ! diyeceğim..” (s.123)

Emine teyzenin tehditlerine boyun eğmeyen Macide gece herkes uyuduktan sonra evi terk eder. Zira Balıkesir’e dönmesi hayallerinden, eğitiminden vazgeçmesi, orada kendisine uygun görülen biriyle evlenmesi anlamına gelmektedir. Bunu kabul etmeyen Macide gidecek bir yeri olmamasına rağmen kendi hayatının kontrolünü ele almaya karar verip evden ayrılır. Evden çıktığında büyük bir şaşkınlık yaşar zira Ömer onu beklemektedir. Ömer’in evine taşınan çifti yeni bir hayat bekler.

Yakup Kadri'nin kaleme aldığı *Hep O Şarkı* (1956) adlı romanda merkez kadın kahraman Münire'nin hayatı görücü usulü evliliğin yanlışlığı ile şekillenir. Romanın, vak'a zamanı 1849 ile II. Abdülhamid dönemine kadar sürer zira romanda Münire'nin Sultan Abdülmecit'in onuncu cülûs şenliği gecesi dünyaya geldiği belirtilir. Sultan Abdülaziz döneminde on bir- on iki yaşlarında olan Münire, V. Murat dönemini ve II. Abdülhamit döneminin yirmi yılını da yaşar. Hayatı üç padişah dönemi içerisinde geçen Münire, eserin başında kendi romanını yazmaya karar vermiş bir kadın olarak tanıtılır. Varlıklı bir ailede büyümüş, eğitim almış kültürlü bir kadın olan Münire'nin tüm hayatı roman okumakla geçmiştir. Gençliğinde Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarıyla başlayan bu alışkanlık Vecihi'nin romanlarıyla devam eder. Münire, kendi romanını yazmaya karar verdiğinde bunun çok zor bir iş olduğunu anlar. Zira anlatmak istediği hikâye nihayete eremeyen kendi aşk hikâyesidir ve yazmak zor bir iştir. Üzerinden otuz beş yıl geçen hikâyeyi yazar, geriye dönüş tekniğiyle Münire'nin hayatını anlatarak verir.

Yalı komşuları Hakkı Paşa'nın oğlu Cemil Bey'e aşık olan Münire, çok sevmesine rağmen onunla evlenemez. Münire'nin babası, Cemil Bey'in çapkınlıklarını bahane ederek Hakkı Paşa'ya oğlunun kızından uzak durmasını rica eden bir mektup yazar. Ve kızını Nafi Molla'nın oğlu Rüknett'in ile evlendirmeye karar verir. Münire içindeki tüm sevgiye rağmen babasının kararına karşı çıkamaz:

“ Bu günün genç kızları gibi bu derece yumuşak başlılığa bir mana veremezler. Bunu, belki bir nevi miskinliğe, bir nevi mizaç uyumsuzluğuna hamlederler. Bilmezler ki otuz yıl evvel evlatların alın yazısını babalar, analar çizirdi ve buna karşı gelmek kadere meydan okumak gibi imkânsız bir şeydi.”¹⁵⁹ (s.36)

Münire, yaşadığı dönem itibariyle görücü usulü evliliğin bir kader olduğuna inanmaktadır. Ailelerin verdiği bu karara başkaldırmak ise ona göre mümkün değildir. Egemen erkek değerleri gereğince itaat kültürü ile yetiştirilen Münire, babasına ve onun temsil ettiği geleneğe karşı koymak yerine sessizce itaat eder. Babasına saygısından kendi kararlarını, isteklerini geri plana alan Münire, bir süre sonra Cemil Bey'in çapkınlığı yerine Rüknett'in ikbaline kurban edildiğini öğrenir. Zira Münire ile Rüknett'in söz kesiminin ikinci haftası Nafi Molla ve oğlu Rüknett'in daha iyi mevkilere terfi ederler. Babası, kendi istikbali için otoritesini kullanmış ve Münire'yi kendi istediği kişi ile sözleşmiştir. “ *Böyle bir ihtimali*

---

¹⁵⁹ Yakup Kadri, *Hep O Şarkı*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009 (Alıntılar bu baskıdandır.)

düşünürken hâlâ tüylerim ürperiyor. Babamın, beni, bir tanecik kızını ikbal yolunda kurban verecek derecede bir hırsa kapılmış olabileceğini aklımdan dahi geçirmek istemiyordum.” (s.45) diyen Münire, öz babasının ona yaptığı bu haksızlığı kabullenmekte zorlanır.

Münire, “ *Rüknettın Bey’in beni katlettiği geceden sonra- evet, evet, o tam manasıyla bir katil gecesiydi-*” (s.47) sözleriyle anlattığı ilk geceden sonra başlayan ve adeta kâbusu andıran süreci bir hayalet gibi yaşar. Eşinin, kayınpederi ve kayınvalidesinin yanında hep bir yabancı olarak kalır. Hayatındaki tek güzel şey okuduğu romanlardır. Bir türlü ait olamadığı o evde kendine romanlardan oluşan bambaşka bir dünya kurar. Okuduğu romanlar aracılığıyla kendi hayatının da değişeceğine, istemediği eşinden kurtulacağına inanır:

“ Kendi başımdan geçenleri annemin babamın arzu ve iradesiyle olmuş şeyler telâkki ederek bunlara karşı gelmeyi günahların, küfürlerin en büyüğü sayıyordum. Romanlar ise bana, yoldan çıkan kadınların ergeç büyük bir hüsrana uğrayacaklarını gösteriyordu. Bu işte, imdadıma yetişse yetişse gene Cemil Bey yetişecekti. Zira, o benim fenalığımı istemezdi. O beni mutlaka koruyacak ve tehlike anında beni mutlaka kurtarmasını bilecekti.” (s.75)

Ailesine karşı gelmeyi günah olarak kabul eden Münire, okuduğu romanlardaki gibi kötülerin cezalandırılacağına ve sevginin kazanacağına inanır. O çok sevdiği Cemil bir gün gelip kendisini kurtaracaktır. Ancak olaylar farklı bir şekilde gelişir. Cemil Bey Padişah tarafından İstanbul dışına sürgüne gönderilir. Ve böylece Münire ile Cemil arasına girecek otuz beş yıl başlamış olur.

Cemil Bey gelip Münire’yi kurtaramaz ancak Rüknettın’ın çapkınlığı o evliliğin bitmesine sebep olur. Cemil Bey’in çapkınlığı nedeniyle evlenemeyen Münire, Rüknettın’ın çapkınlığı nedeniyle boşanır. Evdeki hizmetçilerde birini hamile bırakan Rüknettın bu durumun ortaya çıkmasıyla Münire’yi kaybeder. Bir bahaneyle kendi yalılarına giden Münire paşa babasının olayı duymasına üzerine bu evlilikten kurtulur.

“ Bundan böyle bana kim ne söyleyebilirdi? Bana kim “ Her şeye göz yumacaksın. Her şeye boyun eğeceksin. Karılık kocalık hukukuna riayet edeceksin. Ölünceye kadar bu levse katlanacaksın” diyebilirdi? ” (s.98)

Paşa, olayı Nafi Molla’ya ileterek oğlu Rüknettın’ın kızını boşaması gerektiğini bildirir. Kadının boşanma hakkı olmadığı için boşanmayı isteyen tarafın Rüknettın olması gerekmektedir. Erkek egemen toplumun kendine dayattığı birçok kurala boyun eğen Münire aldatılmaya dolaylı bir yolla da olsa karşı çıkar. Ancak burada babasının desteği yadsınamaz.

Münire'nin kurtuluşunun sebebi babasının aldatmayı ve üstelik nikâh olmadan hamile kalmayı ahlâka ve en çok da kendi gururuna aykırı bulmasıdır. Boşandığı ve özgür kaldığı için çok mutlu olan Münire anne ve babasının gözünde aldatılmış ve üzgün bir kadın konumuna geçer:

“ Zira, - kendi telâkkimin tamamıyla aksine olarak- anneme ve babama göre, ben o anda dünyanın en bedbaht kızlarından biriydim. Fena bir kocaya düşmüştüm ve eğer mukadderse yirmi yaşına basmadan boşanmış bir kadın olarak ana baba evinde kalacaktım. Ondan sonra beni artık kim alır?” (s.107)

Münire yirmi yaşında boşandığı için birçok erkeğin evlenmek için tercih etmeyeceği bir kadındır. Zira ataerkil gelenek yapısı erkeğe birçok evlilik hakkı tanırken, bir anlamda çok eşliliği desteklerken boşanmış kadını değer yitimine uğratar. Bekâretiyle bir değer ifade eden kadın, bekâreti olmadığında değersiz, istenmeyen bir varlık olarak algılanır. Bu nedenle boşanma kadını ikincilleştiren, ötekileştiren değersizleştiren bir durum olarak kabul edilir.

2.1.1. Padişah Emri İle Evlenme

Görücü usulü evlilik konusunu işleyen romanların temel tezi, sevgiye ve saygıya dayanmayan, ailelerin zoruyla yapılan evliliklerin bireyler için felâketlere sebep olduğudur. Görücü usulü evlilikte erkeğin gördüğü zarar –aldatılma, terk edilme- yadsınamazsa da hem süreç hem de sonuç bakımından asıl zarar gören tarafın kadın olduğu da somut bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Eril otoritenin, erkek egemenliğinin geleneğe yansıyan bir davranışı olarak görücü usulü evlilik, romanlarda sadece aileler tarafından değil de bazen doğrudan padişah kararı olarak karşımıza çıkar. Devletin, dinin, hukukî kuralların ve geleneğin temsilcisi ve mutlak otoritesi olan padişah, evlilik emri verebilir. Bu durumda ona karşı çıkmak ne kadın ne de ailesi için mümkündür. Mahrem alan/özel alan/ev içi mekânda baba ile temsil edilen eril otorite, kamusal alan/ev dışı mekânda padişah ile temsil edilir. Gerçek tarihsel süreçte karşılaşılan bu duruma Müfide Ferit'in *Aydemir*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste*, Nahit Sırrı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* adlı romanlarında rastlanır.

Müfide Ferit'in *Aydemir* (1918) adlı romanında yer alan Nedim Paşa'nın kızı Hazin, padişah iradesi ile tanımadığı, sevmediği Neyyir ile evlendirilir. Romanda kızlarının eğitime önem veren, gelişime açık, modern bir baba örneği olarak yer alan Nedim Paşa, padişahın bu

kararı için hiçbir karşı eylemde bulunmaz. Nedim Paşa, evlilik kararı alındığında Hazin'in fikrini sormaz oysa arka arkaya evlendiği iki eşini de kaybeden paşanın hayattaki yegâne varlıkları sahip olduğu iki kızıdır. Onların eğitimi için elinden geleni yapar. Hazin için tıp eğitimi istese de Hazin'in hassas kişiliği buna engeldir o nedenle küçük kızı Nevin'e tıp eğitimi aldırır. Duygusal ve hassas yaradılışlı Hazin ise mûsikî eğitimi alır.

Saraydan uzaklaştırılmasıyla tüm vaktini kızları için harcayan paşa ikinci bir emirle geriye çağrılır. Bu geliş Hazin için istemediği hayatın başlangıcıdır zira “ *Geldiklerinin altıncı ayı Hazin, yine padişahın yeni bir iradesiyle, istemediği, sevmediği, Neyyir ile...* ”¹⁶⁰ (s.26) evlendirilir. Saraya mensup paşalardan birinin oğlu zabıt Neyyir, uzaktan görüp aşık olduğu Hazin'in çocukluğundan beri sevdiği Demir ile evlenmesini engeller. Bu evliliğe karşı çıkması, babasına ve dolayısıyla padişaha itiraz etmesi mümkün olmayan Hazin, aldığı eğitime, düşlediği evliliğe ve çalışma hayatına dair hayallerine son verip kendini dış dünyaya kapatır. Eşi, Hazin'i çok sevmekte ve ona saygılı davranmaktadır ancak evlilikleri hiçbir zaman sevgi ve huzurla dolmaz. Neyyir'in ölümüne kadar suskun, pasif bir hayat yaşayan Hazin, eşi öldükten sonra ideallerini gerçekleştirmek üzere harekete geçer. Ölürken Neyyir'e ettiği yemin nedeniyle Demir ile evlenmesi artık mümkün değildir. Turancılık/Türkçülük ideali nedeniyle Türkistan'da yaptığı çalışmalar sırasında Demir de idam edilmiştir Ancak Hazin, Demir'in de ideali olan Türkçülük/Turancılık için çalışmaya başlar. Gazeteler çıkartır, cemiyetçilik faaliyetlerinde bulunur. O hem bir öğretmen hem de bir aktivist olarak modern Türk milletinin inşası için çalışmaya başlar.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste* (1975)¹⁶¹ adlı romanında yer alan Atiye Hanım da Hazin ile benzer bir kaderi paylaşır. Atiye Hanım da fikri sorulmadan ve padişah emriyle tanımadığı, daha önce hiç görmediği Behçet Bey ile evlendirilir. Aslında padişahı bu emre sevk eden sebep bir tesadüften ibarettir. Gündelik, sıradan bir tesadüf Atiye Hanım ve Behçet Bey'in “ *hayatları boyunca yan yana uzatılmış iki değnek* ”¹⁶² (s.8) gibi yaşamalarına sebep olur. Çamlıca'da gezinti sırasında Atiye Hanım'ı görüp beğenen bir şehzade, hünkârdan evlenmek için izin isteyince padişah onaylamadığı bu istek için acil bir çözüm planı düşünür:

“ *İşin altında Atiye Hanım'ı o yaz Çamlıca'da araba gezintisinde şöyle bir görüp beğenen ve görenek dışında bir şehirlî kızla evlenmek için hünkârdan izin isteyen bir şehzadenin o zaman için çok garip arzusu vardı. Hünkâr bu işe fena sıkılmıştı. Üstelik*

¹⁶⁰ Müfide Ferit, *Aydemir*, İstanbul, Hukuk Matbaası, 1918 (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁶¹ Roman 1944 yılında *Ülkü* dergisinde terika edilmiş, 1975 yılında kitap olarak basılmıştır.

¹⁶²Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, 13.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Ata Molla gibi hakikaten derras bir muhterisin bir şehzadeye kayınpeder olması, aklının alamayacağı şeydi. Bu işi kökünden halletmek için Ata Molla'nın kızını derhâl evlendirmeye karar vermişti. İsmail Molla'nın felâketini bilen yakınlarından birisi sırf gadre uğramış adamın gönlünü almağa vesile olur diye Behçet Bey'i tavsiye etmişti."¹⁶³
(s.39)

Padişahın, şehirli bir kızın saraya gelin gelmesini görenek dışı bulması ayrıca kızın babası Ata Molla'nın seilmeyen bir adam oluşu Atiye Hanım ve Behçet Bey için mutsuz bir evliliğe sebep olur. Beklenmedik bir zamanda gelen bu evlilik emri Atiye Hanım kadar Ata Molla'yı, Behçet Bey ve Behçet Bey'in babası İsmail Molla'yı da şaşırır. Atiye Hanım, evlilik emrinin verildiği aşamadan itibaren itiraz etmeyi hiç düşünmez zira ailesinden aldığı terbiye “*kaderin karşısına çıkaracağı kocayı sevmeyi ona öğretmiş*” tir. İtaat kültürü ile yetiştirilen Atiye Hanım için görücü usulü evlilik tüm kadınlar için ortak bir kadere işaret eder. Bu nedenle kendisinden önce birçok kadının yaptığı gibi susar.

Görgülü, bilgili ve sosyal bir kadın olan Atiye Hanım, evlendikleri ilk gece Behçet Bey'in pasif, içine kapanık biri olduğunu anlar. Atiye Hanım, Behçet Bey ile yalnız kaldıkları ilk anlarda dayanamayıp kahkaha atar. O kahkaha iki kişi arasında bir ömür boyu kapatamayacakları bir mesafe açar. Atiye Hanım'ın “*bütün gençlik hülyaları, çocukluk yıllarında dinlediği masallar, okuduğu romanlar, bir yığın düşünce, yaşlılarıyla baş başa geçen uzun konuşmalar, hepsi, her şey onu bu geceye hazırlamış*” (s.57) tır. Ancak şimdi karşısında eşi sıfatıyla duran bu adam hayallerinden çok uzaktadır. Sevmeye, beğenmeye vakit bulamadan adeta fırlatıldığı bu evlilik sadece Atiye Hanım için değil Behçet Bey için de bir hayal kırıklığı yaratır. O da bu kahkahanın gelecek uzun ve mutsuz günlerin başlangıcı olduğunu anlar. Onlar ataerkil gelenek tarafından bir evlilikle birbirlerine bağlanmışlardır ancak isimlerini değil de içlerini bağlayacak olan sevgi bağı aralarında asla kurulamamıştır. Üstelik aralarında Behçet Bey'in daha sonra öğreneceği başka bir erkek vardır. Çocukluğundan beri ablasının kayını Doktor Refik'i seven Atiye Hanım, evlendikten sonra da onu sevmeye devam eder. Refik'in uzun yıllar boyunca yurtdışında oluşu görüşmelerini engeller ancak Refik'in İstanbul'a dönüşüyle birkaç kez görüşürler. Behçet Bey maziye öğrenince İttihat ve Terakki sebebiyle Refik'i saraya jurnaller. Saraydaki sorgu sırasında kalp damarlarından biri yırtılan Refik ölür. Rakibin ortadan kalkması Behçet Bey'i rahatlatır ancak Atiye Hanım'ın bu jurnali öğrenmesi

¹⁶³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, 11.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013 (Alıntılar bu baskıdandır.)

aralarında asla kapanmayacak bir boşluk açar. Atiye Hanım'ın Behçet Bey'i sevmesi, yaklaşması artık mümkün değildir:

“ Behçet Bey, Atiye Hanım'ın kendisiyle yaşamaktan bir türlü hoşlanmadığını, kocasından hatta nefret ettiğini iyice biliyordu. Ölümüne sebep de bu idi. Ne doktorların kendisine birbiri ardınca söyledikleri bir yığın hastalık adı, ne de haftalarca evvel bahsettikleri tehlike onu bu düşünceden vazgeçirtmişti. Hastalık başka şeydi, ölüm başka şey...aralarında o kadar uzun bir yol vardı ki işte Atiye Hanım bu uzun yolu, kadın inadının zoruyla kendisine karşı beslediği nefretle üç haftada geçivermişti. Zaten bunu gizlememiş, kendisi de söylemişti.” (s.15)

Eşinin kendisini sevmediğini bilen Behçet Bey, hayatı boyunca bu gerçeğe yaşamak zorunda kalır. Bildiği ancak unutmuş gibi yaptığı ikinci gerçek ise Atiye Hanım ölüm döşegindeyken karşısına çıkar. Behçet Bey, Atiye Hanım'ın Doktor Refik ile ortak şarkıları olan Mahur Beste'yi mırıldandığını duyunca dayanamayıp ağzını ipek bir yastıkla tıkar.

Atiye Hanım ve Behçet Bey'in hikâyesi görücü usulü evliliğin bireylerin hayatındaki yıkıcı etkisini örnekler niteliktedir.

Nahit Sırtı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* (1947) adlı romanındaki Nimet, Hazin ve Atiye Hanım'a göre daha şanslıdır zira hem güçlü kişiliği, hem babası üzerindeki etkisi hem de padişahın verdiği emirden vazgeçebileceği sebeplerin oluşması Nimet'in görücü usulü ile evlenmesini engeller.

Otoriter ve son derece hırslı bir kişilik yapısı olan Nimet, uzun yıllar boyunca vezirlik yapmış, devletin siyasî hayatında sözü geçen kişilerden Şahabettin Paşa'nın kızıdır. Zengin ve nüfuzlu bir ailenin kızı olarak dünyaya gelmesi üstelik kaybedilen bir erkek evlattan sonra doğmuş olması Nimet'i babasının gözünde yegâne varlık konumuna yükseltir. Evde iyi bir eğitim alarak büyüyen Nimet; güçlü, soğuk, kültürlü ve hırslı bir kadın olarak yetişir. Yaşlıları gibi kadınlara dair konularla ilgilenmek yerine ülkenin sosyal ve siyasî hayatını takip eder. Bu nedenle annesinden çok babasına yakındır.¹⁶⁴ Günlük gazeteleri okur, devletin işleyişine dair babasıyla sohbet edip, fikirlerini söyler. Şahabettin Paşa zaman zaman çok önemli konularda

¹⁶⁴ Annesinden çok babasına yakın oluşunun bir sebebi de annesinin babasını aldattığını bilmesi ve İzzet Hanım'ı affedememesidir. “Kızına karşı beslediği kıskançlık ve şahsına kocası tarafından bir kıymet verilmemesinden duyduğu ıstırap içinde sevgi nedir, sevmek, sevilme nedir bilmemiş ve katmamış olduğunu söylerken ise Kâhya Hilmi Efendi ile on sekiz yıldan beri sürüp giden münasebeti hiç hesaba katmıyor, bu günah sayesinde tattığı ve hâlâ tatmakta bulunduğu derin ve günahkâr zevkleri tam bir masumlukla unutuyordu” (s.28) Nahit Sırtı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, 4.B., İstanbul, Oğlak Yayınları, 1999 (Alıntılar bu baskıdandır.)

dahi onun fikrini alır. Vezir bir babanın kızının siyaset ve devletle ilgili fikirlerine önem vermesi dikkate değerdir. Şahabettin Paşa, “ (...) sevgili kızını yıllarca müddet hiç kimseye layık görememiş, onu halk arasındaki izdivaç ananelerine göre adeta evde kalmış sayılacağı bir yaşa kadar getirmiş ” (s.48) tir.

Hiç kimseyi kızına layık göremeyen Paşa, padişahın iradesiyle Nimet’i Abdüllatif Paşa’nın oğlu Sedat ile nişanlamak zorunda kalır:

“ Bu iradeyi ise Sedat Bey senelerden beri şehrin içindeki ve dışındaki gezme yerlerinde, kışın Beyoğlu piyasasında, ilkbaharda Kağıthane’de, Ramazan’da Divanyolu ile Şehzadebaşı’nda ve yazın Göksu ile Fenerbahçe’de araba ve kayık içinde karşılaşa karşılaşa Nimet’e aşık olduğuna kanaat getirdikten sonra, genç kızın kendisine kayıtsız olmadığını da anladıktan sonra fakat Nimet’i doğrudan doğruya istemeye yine cesaret etmeyip annesini harem-i hümayuna yollayarak, padişahın en sevgili şehzadesi Burhaneddin Efendi’nin annesi olan üçüncü kadınefendinin ayaklarına kapattırmak yolu elde etmişti. (s.48-49)

Sedat Bey’in yoğun duyguları neticesinde, birçok fedakârlıkla gerçekleşen bu nişan için Nimet’in fikri alınmadığı gibi Şahabettin Paşa’nın da fikri sorulmaz. Nimet, padişah iradesiyle gerçekleşen görücü usulü evlilik kararını, üzerinde kurulmuş bir baskı olarak algılamaz zira onun istediği güçlü bir adamın kızı olarak geldiği hayatı yine güçlü bir adamın eşi/gelini olarak devam ettirmektir. Bu nedenle Göksu ve Fenerbahçe gezilerinde Sedat’a kayıtsız kalmaz ancak bir süre sonra Abdüllatif Paşa’nın gözden düşmesi, hakkında çıkan dedikodular Nimet’in kendisi için düşündüğü güçlü ve gösterişli hayat hayallerini yok eder ve padişahın kararının kendisini bağlamadığını düşünerek nişanı bozmaya karar verir:

“ Fakat padişaha karşı kendisinin elini kolunu bağlayan mülâhazaları hesaba almaya Nimet’in mecburiyeti yoktu. O nişanı iade edebilir ve Paşa kızına karşı âciz kaldığını, onu istemediği bir adama zor kullanıp veremeyeceğini söyleyebilirdi.” (s. 49)

Şahabettin Paşa hiç istemediği bu nişanı Nimet’in bozmasını onaylar ve kızının kararını padişaha iletir. Ancak burada Sedat Bey ve babasının haklarında çıkan dedikodular nedeniyle padişahın takdirini kaybettikleri gözden kaçırılmamalıdır. Nimet, Atiye Ham ve Hazin’e göre daha hırslı ve güçlüdür ancak görücü usulü evliliğe karşı çıkması onun dışındaki gerçeklerle de bağlantılıdır. Nimet’in Sedat’tan ayrılması annesi İzzet Hanım’ı endişelendirir zira Nimet, dönem genç kızlarından farklı davranmaktadır. İzzet Hanım, Nimet’in başkaldıran tavrını aldığı eğitime bağlar:

“ Bu kız kadın, erkek, Müslüman, Hıristiyan türlü hocadan çeşitli ilim okuyup çeşitli hüner edine edine âdeta cinsiyetini kaybetti. Bundan sonra başka koca da beğenmeyecek, mürüvvetini görmek bize nasip olmayacak!” (s. 50)

Kızının diğer genç kızlar gibi eş ve evlilik hayalinin olmaması, adeta cinsiyetsiz gibi davranması İzzet Hanım’ı tedirgin eder; fakat, Nimet’in istemediği şey evlenmek değil, nüfuzu ve gücü yitmiş bir adamla evlenmemektir. Eski kayınvalidesi Sedat’ın Bağdat’a gönderildiğini, Nimet’in de evlenip onunla birlikte gitmesini istediğinde Nimet, *“ Ben bir romantik piyes eşhasından olsaydım ‘geliyorum, ben de beraber geliyorum. Onun gittiği yere gider, çektiği bütün mahrumiyetlere ortak olurum!’ diye haykırırdım fakat ben sadece Mehmet Şahabettin Paşa’nın İstanbul’da bir İstanbul konağında doğmuş ve kışlarını ancak bir konakta yazlarını da Boğaziçi’nde bir yalıda geçirmeğe azmetmiş kızayım” (s.107)* diye düşünerek bu teklifi reddeder.

Eski kayınvalidesinin söylemleri Nimet’e *Vatan Yahut Silistre*’deki Zekiye’yi hatırlatır. Ancak Nimet, sevdiği erkek için her türlü fedakârlığı yapabilecek bir kadın değildir. Fedakâr bir kadın olmayı değil uğruna fedakârlık yapabilecek bir eş bulmayı istemektedir. İktidar ve güç hırsını duygularının önüne alan Nimet’in Sedat’ı bir gecede hayatından silmesi bunun göstergesi kabul edilebilir:

“ Kendisine saadetler, muvaffakiyetler dilerim. Benim için babamdan ayrılıp, babamı bırakıp başka bir yere gitmek imkânı yoktur. Zaten Bağdat’ta yaşayamayacağımı, yakın veya uzak bir yer olsun taşralara gidemeyeceğimi takdir etmesini rica ederim.” (s.108)

Sedat’la birlikte taşrada yaşamayacağını dile getiren Nimet’e eski kayınvalidesi ısrar eder. Bu ısrara sinirlenen Nimet, *“ Hayır bu batmış gemiye kendisini ille çekmek isteyen eli her ümitten mahrum bir halde düşürmek lazımdı...” (s.108)* diye düşünerek kendisinin başka biriyle izdivaca karar verdiğini söyleyerek konuyu tamamen kapatır.

2.2. Çok Eşliliğe Başkaldırı

Aile kurumuna son derece önem veren ve eserlerinde bunu vurgulayan Ahmet Mithat Efendi¹⁶⁵ çok eşlilik konusunda esnek bir tavır benimser. Ataerkil bakış açısının

¹⁶⁵ “ Osmanlı erkeğinin modernleşme serüveni, konu kadınların da modernleştirilmesi/kurtarılması olduğunda, en azından romanlara yansıyan yönüyle, çelişkilidir. Örneğin Ahmet Mithat romanlarında hem kadınların çektikleri

yansımalarından biri olarak görülen çok eşlilik onun bazı eserlerinde fuhuşu engelleyen bir çözüm olarak savunulur. Örnek olarak *Paris'te Bir Türk*'te (1876) çok eşlilik konusunda şu cümleler yer alır:

“ *Bizim şeriât-ı Muhammediye şeriât-ı İseviye gibi insanı insanlığın fevkinde yani melek farzedip de ahkâmını dahi ona bina etmiyor. İnsanın her ihtiyacının önünü açık bırakmaya lüzum görüyor. Eğer bir karı ile mümkün değil iktifa edemeyecek olan bir erkeğe taaddüd-i zevcâd için cevaz göstermemiş olsaydı fuhşu namussuzluk addetmemesi lazım gelirdi.*”¹⁶⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde, Avrupa toplumunda gördüğü ahlâkî yozlaşmadan kaçınılması için bir önlem olarak değerlendirdiği çok eşlilik; fuhuşu engelleyen, boşanmanın doğuracağı sosyal ve ekonomik sonuçları ortadan kaldıran bir vasıta olarak değerlendirilir. Ahlâkî bakımdan Osmanlı toplumunu Avrupa'ya göre üstün bulan yazar, bazı eserlerinde kadın kahramanlarının da çok eşliliği onaylamasını sağlar. Çok eşlilik, erkek egemenliğini ve gücünü pekiştiren bir durum olarak kadınlar tarafından da yüceltilir, gerekli bulunur. “ *Ve bu erkek bakış açısı bazan Avrupalı madamaların sözleriyle kutsanan bir narsizme dönüşür.*”¹⁶⁷ Ahmet Mithat Efendi gibi Namık Kemal¹⁶⁸ de zaman zaman çok eşliliği onaylar. Zira çok eşliliği, nüfusun çoğalmasında ve fuhuşun azalmasında bir vasıta olarak kabul eder.

Fatma Aliye'nin *Muhadarat* (1892) adlı romanı, kadına dair sorunları kadın bakış açısıyla aktardığından dolayı hem devri için hem de günümüzde yapılacak değerlendirmeler için dikkate değer bir eserdir. Şerif Mardin, “ *Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma*”¹⁶⁹ adlı makalesinde, “ *Kadın haklarının bir Osmanlı kadını tarafından ilk defa savunulması 1891 yıllarına kadar uzanır: Fatma Âliye'nin Nisvân-ı İslâm (İstanbul, 1891).*”¹⁷⁰ cümlesiyle Fatma Aliye'nin kadın haklarını savunan ilk kadın yazar olduğunu belirtir. Fatma Aliye'yi feminist olarak kabul eden

---

acıları anlatır, hem de çok eşliliği savunur.” Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 128

¹⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, (haz.) Erol Ülgen, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2000, s. 150

¹⁶⁷ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 38

¹⁶⁸ Namık Kemal *Celaleddin Harzemşah*'ta, Celaleddin'in ikinci eşi olan Mihricihan dünyada dört kadınla evlenme hakkı olan erkeklerin ahirette de benzer ayrıcalığa sahip olabileceğine hükmederek sürdürebileceğini düşünerek üzülür. Namık Kemal, *Celaleddin Harzemşah*, (haz.) Oğuz Öcal, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005

¹⁶⁹ Şerif Mardin, “ *Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma*”, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.31

¹⁷⁰ “ *Nisvân-ı İslâm, yazarın, bir Türk ailesinin yaşamı, özellikle de harem hakkında fikir edinmek isteyen kadın gezginleri ve eşlerini evinde ağırladığında kendileri ile arasında geçen bazı konuşmaları kaleme alması ile oluşmuştur.* ”, “ *Yazar Osmanlı aile yaşamını yakından görerek bilgi sahibi olmak üzere gelen yabancı konuk hanımların cariye kurumu, çok kadınla evlenmenin gerekçeleri ve koşulları, tesettürün gerekçeleri, eşlerin boşanma nedenleri, eşlerin görev ve sorumlulukları hakkındaki sorularını İslami esas ve geleneklere dayanarak açıklar. Savunmasını yaparken bu kurumlardaki bozukluklara insanları neden olduğunu savunur.*” Firdevs Canbaz Yumuşak, *Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010 s. 27-28

araştırmacılara Firdevs Cambaz Yumuşak karşı çıkar ve Fatma Aliye’yi; Batılı anlamda bir feminist değil, Müslüman muhafazakâr duruşa sahip bir kadın yazar olarak değerlendirir.¹⁷¹

Fatma Aliye, *Muhadarat*’ta, aşk, evlilik ve çok eşlilik konularını başkahraman Fazıla aracılığıyla aktarır. Fatma Aliye’nin esrinde çok eşliliği ele alması son derece dikkate değerdir. Zira Osmanlı Devletinde çok eşlilik tartışmalarının yoğun yaşandığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde Fatma Aliye devrin din bilginlerinden Mahmud Esad Efendi ile tartışır. Bu tartışma çok eşlilik konusundaki ilk ve önemli tartışmalarda biri kabul edilir. Fatma Aliye, kendi tartışma metnini *Taaddüd-i Zevcât Zeyl* (1899) adı ile yayımlar.¹⁷²

Melin Has Er, *Muhadarat* romanının en dikkate değer tarafını “ (...)kadın kahramanın aşk ve evlilik hakkındaki duygu ve düşünceleri, erkeğe mahkûm yaşamak mecburiyetinde bulunan o günkü kadının problemleri, kocasının ihmali ve ihaneti karşısındaki çaresizliği ile konakların harem dairelerinde cereyân eden...”¹⁷³ olayların oluşturduğunu belirtir. Fazıla, yaşadığı sorunlara gösterdiği sabrı, cesareti ve çözüm arayışı ile başkaldıran bir kadın tipini yansıtır.

Öksüz bir çocuk olan Fazıla’nın hayatı, üvey annesi Calibe’nin kurduğu tuzaklardan kurtulmak için verdiği mücadeleler etrafında şekillenir. Calibe, kuzeni Süha’ya aşık olduğu halde rahat bir hayatı arzuladığı için Sai Efendi ile evlenir. Sai Efendinin evinde zenginlik içinde yaşamakta, her istediği yapılmaktadır. Ancak son derece bencil ve fettan olan Calibe’ye evde kurduğu bu egemenlik yeterli gelmez. Özellikle üvey çocukları Fazıla ve Şefik’i hayatındaki engeller olarak görür. Özellikle Fazıla, Süha ile tekrar başlayan ancak bu kez yasak aşk olan ilişkisi için büyük bir tehlikedir. Bu nedenle Fazıla’yı evden göndermek ister; bunun da tek yolu Fazıla’nın acilen evlendirilmesidir. Fazıla’nın zaten bir nişanlısı vardır ancak Fazıla’nın komşularının oğlu Mukaddem ile evlenmesi Calibe’nin planlarına uymaz. İki evin fiziksel yakınlığı Calibe’nin rahatının bozulmasına yol açacaktır. Calibe çeşitli hileler ve

¹⁷¹ “ Çünkü ‘feminizm’ den Osmanlı kadınlarının ne anladığı ve bu kavramı nasıl yerleştirdikleri birer tartışma konusudur. Kadın sorunlarından bahseden her metnin feminist olduğu ön kabulüne dayanan bu görüş Fatma Aliye Hanım’ın yazdıklarını anlamakta yüzeysel kalmaktadır. Fatma Aliye Hanım’ı feminist kurama göre okuyan eleştirilenler, kendi tutarsızlıklarının Fatma Aliye Hanım’dan ve yazdıklarından kaynaklandığını zannetmek hatasına düşmekte ve onun hakkında yanlış sonuçlara varılmasına neden olmaktadır. Evet, Fatma Aliye Hanım, romanlarında, makalelerinde ve bazı incelemelerinde kadınların sorunlarını konu alır; ancak ait olduğu sosyal sınıf, inançları ve entelektüel arka planı nedeniyle Fatma Aliye Hanım’ın sorun algısı farklıdır. Öte yandan o, sorulara da kendi dinî ve toplumsal normları çerçevesinde çözüm aramaktadır. Fatma Aliye Hanım’ın hemen bütün çözüm önerileri ve referansları İslam kaynaklıdır.” Cambaz Yumuşak, a.g.e., s. 16

¹⁷² Cambaz Yumuşak, a.g.e., s. 29

¹⁷³ Melin Has Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 336

tehditlerle Süha'yı kandırır, birlikte plan yaparlar. Amaçları Fazıla ve Mukaddem'i ayırmaktır. Calibe'nin kardeşi Nabi evdeki hizmetçilerden Reftar'ı iğfal eder. Bu gelişmeyle Calibe, Süha, Nabi ve Reftar işbirliği yaparak suçu Mukaddem'in üstüne atarlar. Ahlâka çok önem veren Sai Efendi, Fazıla ve Mukaddem'in nişanını bozar. Oğluna atılan iftiraya inanmayan Münevver Hanım Fazıla'ya gizlice nikâh yapmayı teklif ettiğinde Fazıla şöyle yanıt verir:

*“ Sizin her emriniz başım üzerine. Lakin ben firar edemem. Ben pederime beni falanca adama veriniz diyemem. O pederimin hakkıdır. Ben kimsenin hakkını gasba kalkışmam! Evet nineciğim sizden mahrumiyetim bana pek büyük kederdir. Ve bu kederden ölmeye razı olurum. Fakat pederime isyan edemem.”*¹⁷⁴ (s. 152)

Fazıla'nın bu tavrı Fatma Aliye'nin idealindeki genç kız tipini yansıttığını düşündürür. Fazıla her ne kadar modern yetişmiş olsa da geleneğin ve dinin belirlediği terbiyeyi aşamaz. Bu terbiye gereğince de bir süre sonra babasının uygun gördüğü Remzi ile evlenir. Yakışıklı ve zengin olan Remzi son derece görgüsüzdür. Fazıla ile evlenmesinin sebebi Fazıla'nın kibar, eğitilmiş, iyi bir aileye mensup ve itaatkâr oluşudur. Çocukluğundan beri Mukaddem ile evleneceğini düşünen Fazıla'nın evlendiği an itibariyle eşi Remzi'yi sevmeye başlaması dikkate değerdir. Fazıla bir kadının tüm duygularını evlendiği kişiye saklaması gerektiğine inanır. Bu doğrudan doğruya Fatma Aliye'nin kişisel düşüncelerini Fazıla ile somutlaştırdığını düşündürür zira Fatma Aliye, evlilik öncesi aşkı ve ilişkileri onaylamaz. Aşk, aklın denetimine girebilecek bir duygu olarak tasavvur eden Fatma Aliye'nin romanlarındaki örnek kadınlar, erkeklerin aksine (Mukaddem, Fazıla'nın aşkından verem olur, Şebib intihara karar verir) kesinlikle aşka yenik düşmezler. *“ Fatma Aliye Hanım'a göre aşk, evlilik öncesi kaçınılması gereken bir duygudur. Dolayısıyla, “ evlilik öncesi aşk” gençlerin karşılaşılabileceği en önemli problemlerden bir olarak romanlarında sıkça işlenmiştir.”*¹⁷⁵

Yazarın, aşkın evlilikte yaşanması gerektiği fikrini yansıtır nitelikte Fazıla da evlendikten sonra Remzi'yi çok sevmeye başlar. Remzi ile aralarındaki zekâ ve kültür farkını bile bir süre görmezden gelir. Ancak, Fazıla'da nikâhtan sonra doğan sevginin karşılığı Remzi'de yoktur. Fazıla'yı sevmeyen Remzi, onu aldatmaya başlar. Fazıla, geleneksel itaat kültürü gereğince Remzi'nin çapkınlıklarını başlangıçta yok sayar. Hatta çocukları olmadığı için Remzi'nin odalık almasına dahi ses çıkarmaz. Ancak bir süre sonra Remzi'nin asıl isteğinin çocuk olmadığını anlayıp tepkisini de sert bir biçimde dile getirir:

¹⁷⁴ Fatma Aliye, *Muhadarat*, İstanbul, Tefeyyüz Kitabhanesi, 1910 (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷⁵ Canbaz Yumuşak, *a.g.e.*, s. 88-89

“ Mesela bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden gerek, ilminden, fazlından, akıl ve zekâvetinden veyahut asalet ve necabetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. Eğer o iki karı da o erkekteki sıfat-ı memduhâ ve fezâili dolduramayacak olur da erkekte yine fazla kalırsa, o erkek bir daha alabilir. O üç kadın bir yere geldiği halde yine o erkeğin değerinde bulunmaz ve ona denk gelmezlerse, o adamın bir dördüncü de almaya hakkı vardır. Lakin gelelim bize. Şu seninle bana bir rif’at biçilmeye kalkışılrsa, acaba benimle kıyas olunabilir misin? ” (s. 252)

Yukarıdaki sözleriyle kendisinde zekâ, bilgi, görgü konusunda bir eksiklik bulunmadığını belirten Fazıla’nın tepkisi itaatkâr/boyun eğen kadın tipi tavırlarından uzaklaştığını, kendisine yapılan haksızlığa başkaldırdığını gösterir. Fazıla, Tanzimat’ın erkek yazarlarının ideal kadın tipine örnek gösterilebilir. Zira o, uysal, güzel, kültürlü, Fransızca bilen, piyano çalan bir kadındır. Ancak böyle bir kadınla erkek mutlu olabilirken, kadının kendisi mutsuz olmaktadır. Nazan Aksoy, Fatma Aliye’nin erkek yazarların yaşadığı çelişkiyi gündeme getirdiğine, dönemin aydın erkeklerini eleştirdiğine dikkat çeker. Erkek yazarlar ideal kadınları tanımlarken, bu kadınları mutlu edecek ideal erkekleri de sorgulamalıydılar.¹⁷⁶

Remzi’nin karşısında cesurca konuşan Fazıla, dinî kurallara ve geleneğe gönderme yaparak çok gerekli hallerde erkeğin çok eşliliğini onayladığını ifade eder ancak o gerekli haller ikilinin evliliğinde bulunmamaktadır. Çocuğu olmadığı için¹⁷⁷ cariye ve odalıklara sıcak bakan Fazıla için Remzi’nin hafifmeşreb bir kadını ikinci eş olarak eve getirme fikri, bardağı taşıran son damla olur. Çok eşliliği kabul edemeyen Fazıla, baba evine gitmeyi düşününce Calibe’nin entrikalarıyla karşılaşır. Gidecek bir yeri olmadığı için, intihar etmeyi planlar; ancak son anda bunun bir zayıflık göstergesi olduğuna karar vererek vazgeçer.

“ Kocadan boşanmağa, çalışıp yemeye insanlardan utandım da Cenab-ı Allah’ın nehyelediği bir günah-ı azimi irtikaba utanmayacak mıydım? ” (s.289)

Yukarıdaki alıntıda yer alan “ kocadan boşanma, çalışıp yeme ” gibi cümleler dikkate değerdir. Zira bir anlamda kadın haklarını sorgulayan feminist bilinci içermektedir. Fazıla, çalışıp kendine bakması gerektiğine inanır ancak yapabileceği bir iş yoktur zira aldığı eğitim ve terbiye onu çalışıp kendi parasını kendi kazanacağı bir hayata hazırlamamıştır. Üstelik

¹⁷⁶ Nazan Aksoy, “ Fatma Aliye Hanım’ın Muhazarat’ında Kadın Açısı ”, *Batı ve Başkaları*, İstanbul, Düzlem Yayınları, 1996, s. 98

¹⁷⁷ Erkek egemen toplumlarda çocuk, özellikle de erkek çocuk sahibi olmak statü yücelten ve yükselten bir durum olarak görülür.

dönem itibariyle ev içi işleri dışında kadının çalışabileceği bir alan da pek yoktur. Bu nedenle, annesinden hatıra kalan yüzüğü satıp bir pansiyona yerleşir. Fakat parası bitince pansiyon sahibi çift onu esir pazarında zengin bir aileye satar. Adını Peyman olarak değiştiren Fazıla, zengin ailenin yanında Beyrut'a giderek ailenin çocuklarının bakıcısı olur. Daha sonra da ilk eşi Remzi'den boşanıp yanında çalıştığı ailenin oğlu Şebib ile evlenir. Yazarın, Fazıla'ya mutsuz bir evlilik içinde yaşamak yerine ikinci bir evlilik hakkını tanınması Fatma Aliye'nin kişisel fikirlerinin esere yansması olarak kabul edilebilir.

Fatma Aliye'nin, hem kadın hem yazar olarak çok eşliliği görmezden gelmemesi ve kadına başka bir hayat kurma şansı vermesi kadın hakları konusunda bir değişim yaşandığını göstermektedir. Mübeccel Kızıltan¹⁷⁸ çok eşlilik konusunda Fatma Aliye'nin çelişkili bir tutum takındığını ifade eder. Eğitimli ve kentli bir kadın için çok eşliliği bir sorun olarak gördüğünü; ancak, eğitimsiz ve özellikle taşrada yaşayan kadınlar için bunu sorun olarak görmediğini belirtir. Bu nedenle Fazıla'nın çok eşliliğe karşı çıkması eğitimli ve kentli kadının özgüvenin yansması olarak değerlendirilir.

Melin Has Er'e göre de Fazıla, “ *zeki, kültürlü, becerikli, azimkâr, hayat ve cemiyet karşısında mücadeleci, ama aynı zamanda Müslüman-Türk geleneklerine bağlı, namus ve iffetine düşkün, haysiyetli, vakur, ciddi, iş hayatında kadınlığını ve güzelliğini kullanmaktan titizlikle kaçınan...*”¹⁷⁹ bir kadın tipinin örneğidir. Fazıla, ataerkil/bencil/çapkın bir eş ve toplum karşısında mücadelecidir. Fatma Aliye, modernleşmenin kadın ahlâkı üzerinde tehlike oluşturacağını düşünen zihniyetin korkularını, modern ile geleneği uzlaştırarak yok etme eğilimindedir. Bu nedenle Fazıla'yı eğitimli, bilgili, kültürlü aynı zamanda da geleneğe bağlı bir kadın olarak kurgular.

Nabizade Nazım'ın *Zehra* (1896) adlı romanı çok eşlilik, aldatma, fuhuş ve kıskançlık konuları üzerine kuruludur. Olay örgüsü merkez kadın kahraman Zehra'nın kıskançlıkları ile

---

¹⁷⁸ “ Yazar çok eşle evliliği hem savunur hem karşı çıkar. Bu tür bir evliliği kendisi gibi kentli ve aydın kadınlar için onaylamaz. Çok kadınla evlilik kadınlar için kentlerde sorundur. Köylerde yaşayan kadınlar için 'ortak' bir sorun değil, iş yükünü hafifleten bir yardımcıdır. Fatma Aliye Hanım çok kadınla evliliğe karşıdır; ancak bu görüşü arkadaşlarıyla yaptığı tartışmada açıkladığını belirtmek gerekir. Fatma Aliye Hanım kadınların da erkekler gibi boşanma hakkına sahip olabilmeleri ve bu hakkı suiistimal etmeden kolayca boşanabilmelerinden yanadır. Kendisi gibi kentli kadınlar için çok kadınla evliliği boşanma gerekçesi olarak görür: “ Bir yandan İslamiyet'teki çok kadınla evlilik geleneğini insancıl yönü olan bir evlilik modeli olarak savunur, buna haklı gerekçeler bulmaya çalışır; bir yandan da bu geleneği Osmanlı toplumunun kimliğinin bir parçası olarak kabul eder, kendisi gibi bütün Türk kadınlarının ortağa karşı olduğunu belirterek çelişkiye düşer.” Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvan'ı İslam*, İstanbul, Mutlu Yayınları, 1993, s. 56

¹⁷⁹ Has Er, a.g.e., s. 371

gelişir. Yazarın belirttiği üzere Zehra, yaradılış itibariyle son derece kıskanç ve kuruntulu bir kadındır. Yazar, eserin başında Zehra'nın hastalık derecesinde olan kıskançlığından bahsederek okuru, olayların Zehra'nın kıskançlığı doğrultusunda gelişeceği yönünde düşünmeye sevk eder. Araştırmacılar da eseri Zehra'nın kıskançlığına bağlayarak yorumlar.¹⁸⁰

Suphi, patronu Şevket Bey'in teşviki ile kızı Zehra'yı görür ve beğenir. Şevket Bey'in isteği ve onayı doğrultusunda da evlenirler. Eşi Suphi'ye sadakatle bağlı olan Zehra, Suphi'yi hem çok sever hem de kaybetme korkusu yaşar. “ *Kocasına aşırı düşkünlüğü, genç kadında bir takım psikolojik değişmeler doğurur. Zaman zaman içini kemiren ve ruhsal bunalımlara yol açan bu duygu, Zehra'yı iyiden iyiye sarar: Şüpheler.*”¹⁸¹ Zehra'nın kendi içindeki şüpheler Suphi'nin onu aldattığı fikrine uzanır. Dolayısıyla onun yersiz şüpheleri, olmayan bir ilişkinin doğmasına vasıta olur. Zehra'nın evde olmadığı bir gün Suphi, evdeki cariyelerden Sırrıcemal'e aşkını itiraf eder.

Suphi ve evdeki cariyelerden Sırrıcemal arasındaki yakınlığı fark eden Zehra, Sırrıcemal'e yapmadığı eziyeti bırakmaz. İki kadının da kendine itaat etmesini¹⁸² bekleyen Suphi ise Zehra ile Sırrıcemal arasında kimi zaman eyleme geçirilen gerginliği zevkle izler:

“ *İki kadın dövüşmeye başlamışlardı. Münire bu halleri ağlaya ağlaya, halbuki Suphi güle güle temaşa etmekte idi. Sırrıcemal ile Zehra'nın iki tavuk gibi dövüşmelerini horoz gururuyla seyredip bu mücadelelerin hep kendisini istirkap maksadıyla vukua gelmekte olmasından hoşlanmakta idi. Bir diğeri olsaydı evin içindeki bu imtizaçsızlıktan muazzep olurdu. Halbuki Suphi bununla eğlenmekte idi. Gerek Zehra'yı ve gerek Sırrıcemal'i hareketlerinde serbest bırakmış idi; belki yekdiğeri aleyhine tahrıs eylemekte idi.*”¹⁸³ (s.82)

Hakaretlere dayanamayan Sırrıcemal, hamileliğini de sebep göstererek Suphi'yi kendisine başka bir ev açması için ikna eder. Yazar burada, cariye ile evin hanımı arasında bir rekabet yaratır. Sırrıcemal'in başka bir eve taşınması, aile içindeki kadın çekişmelerinde cariyelerin önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.¹⁸⁴ Sırrıcemal esaretten kurtuluşu için

¹⁸⁰ Jale Parla, Robert P. Finn, ve Ahmet Ö. Evin *Zehra* romanını değerlendirirken Zehra'nın kıskançlığı konusuna odaklanırlar.

¹⁸¹ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 164

¹⁸² “ *İşte Nâbizâde Nâzım için ideal zevce tipi budur: Batılı bir genç kadın kadar zeki, kültürlü, zarif bir hanımefendi görünümünde, fakat doğulu kadının an'anededen gelen mutlak itaat ve sadakat hisleriyle kocasının her kaprisine sabır ve sükûn içinde boyun eğmeye hazır câriye tipi...*” Melin Has Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 279

¹⁸³ Nabizâde Nazım, *Zehra*, 2.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969 (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁸⁴ Parlatır, *a.g.e.*, s. 168

nikâh isterken, Zehra çok eşliliği reddedip Suphi'nin kendisine dönmesi için intikam planları yapar.

Devrin birçok kadını eşlerinin cariyelerle veya başka kadınlarla olan ilişkilerini kabullenirken Zehra buna başkaldırır. “ *Zehra, kocasının ayrılışından kendisinin sorumlu olduğunun farkında değildir; Suphi'yle Sırrıcemal'i cezalandırma arzusu yüzünden gözü başka hiçbir şey görmez.*”¹⁸⁵ Zira eşi tarafından değersizleştirilmiş, başka bir kadına değiştirilmiştir. Bu nedenle değer yitimini tersine çevirmek için intikam planları yapar.

Suphi, Zehra'yı ‘ boşanmış kadın ’ konumuna getirmek istemediği için Sırrıcemal ile nikâhsız yaşamaya başlar. Kendi evinin hanımı olan Sırrıcemal'in mutluluğu ise uzun sürmez. Zehra'nın Suphi'ye musallat ettiği Ürani, Sırrıcemal'i intihara sürükleyen süreci başlatır. Suphi'nin ilgisini kaybeden Sırrıcemal, bebeğini düşürür ve ardından da intihar eder. Sırrıcemal, hiçbir dayanağı ve hukukî teminatı olmayan cariyelerin bir örneğini teşkil eder. Zeynep Kerman, Sırrıcemal ile *İntibah* romanındaki Dilaşup arasında benzerlikler olduğunu belirtir. Fiziksel özellikleri ve akıbetleri birbirine benzeyen bu iki kadın saygılı, iyi kalpli ve hassastır.¹⁸⁶

Zehra'nın kıskançlığına¹⁸⁷ odaklanılan romanda Suphi'nin ihaneti eşinin kötü huyları gerekçelendirilerek sunulur. Ancak gözden kaçan bir ayrıntı, Suphi'nin tensel zevklere olan düşkünlüğüdür. “ *Evin savaş alanına dönüşmesinde Zehra'nın kıskançlığı kadar Suphi'nin de bir zaafının rolü vardır. Suphi kadınlara, özellikle de tensel zevklere düşkün bir adamdır. Zehra'yı ilk görüşte aşık oluşunda bile, kızın fiziksel çekiciliğinin etkisi vardır.*”¹⁸⁸ Suphi'yi Zehra'ya aşık eden zaaf aynı şekilde Sırrıcemal'e de aşık eder. Sırrıcemal'in fiziksel çekiciliği Suphi'nin tutku duymasına sebep olur:

“ *Vâkıâ Zehra'yı da vaktiyle sevmişt; hem de sevmekten ne mânâ çıkarsa o yolda sevmişt. Fakat şimdi Sırrıcemal'e olan muhabbeti buna benzemiyordu. Evvelki muhabbet sırf hissi, yani “ ruhanî” olduğu halde, Sırrıcemal'i sevmesinde bâzı emârât-ı cismaniye bulunmaktaydı.*”(s.51)

¹⁸⁵ Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004, s. 255

¹⁸⁶ Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s. 184

¹⁸⁷ “ *Romancıya göre, bütün vak'alar Zehrâ'nın kıskançlığından kaynaklanmaktadır. Sırrıcemâl'in Subhi'nin mâcerâsına girmesi kısmen; Ürani'nin genç adamın hayatını mahvetmesi tamamen Zehra'nın eseri olarak takdim edilmiştir.*” Has Er, *a.g.e.*, s. 273

¹⁸⁸ Parla, *a.g.e.*, s. 102

Zehra'nın fiziksel çekiciliğine ek olarak Sırrıccemal'de cinsel çekicilik¹⁸⁹ de bulan Suphi, boşanmayı alçakça bir davranış olarak görmesine rağmen tutkularına yenik düşer. *Monte Kristo Kontu*'nu okuyarak intikam planları yapan Zehra, bu nedenle eylem planını Suphi'nin cinselliğine odaklanarak kurar. Ürani adlı düşmüş bir kadını Suphi'nin başına musallat eder. İlk hedefi Suphi'nin onu terk ettiği gibi Sırrıccemal'i de terk etmesidir. İsteddiği gibi de olur Ürani'ye kendini kaptıran Suphi, Sırrıccemal'den uzaklaşır ve sonunda onu terk eder.

Ürani'yi kullanarak yaptığı planlar işe yaramayınca Zehra başka bir yöntem bulur. Suphi'yi kıskandırmak için yanlarında çalışan Muhsin ile evlenir. Amacı Suphi'nin onu kıskanıp geri dönmesidir:

“ Niçin, niçin' Zehra bu niçine bir türlü cevap bulamıyor idi. Suphi'yi hâlâ niçin seviyor idi. İşte Muhsin'e varmış artık fikri ve kalbini onun eline teslim etmiş idi. Bu fikir ve kalbi bir yabancıнын işgale ne hakkı ne salahiyeti var idi. Suphi'yi düşünmek bile Muhsin'in hukuk-ı zevciyyesine karşı bir tecavüz, bir hıyanet değil midir?” (s.192)

Eşinin ihmalini, ihanetini ve çok eşliliği kabullenmeyen Zehra, yaptıklarıyla romandaki hemen bütün kahramanları cezalandırır. Zira, romanın sonunda Sırrıccemal¹⁹⁰ intihar eder, Suphi Ürani yüzünden işini, annesini kaybeder ve Ürani'yi öldürerek katil olur.¹⁹¹ Muhsin'le evliliğinde mutlu olamayan Zehra ise Muhsin'in ölümüyle tek başına kalır. İntihar etmeyi dinî kurallara göre yasak bulduğundan intihar etmez fakat hastalığını tedavi ettirmeyerek ölmeyi bekler.

¹⁸⁹ “ Yazar insanın ruhsal ve bedensel eğilimlerini ortaya koymuştur. Suphi'nin Zehra'ya olan bağlılığı duygularını doyuran bir aşk, Sırrıccemal ve Ürani'ye bağlılığı ise bedensel zevklerinin doyuruluşundan ileri gelen bir tutkunluktur. Suphi'yi felakete sürükleyen de bu tutkularından kurtulamayıştıdır.” Olcay Önertoy, Halit Ziya Uşaklıgil'in Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 59

¹⁹⁰ “Aslında Sırrıccemal'in yaşadığı trajedi yalnız ona has bir trajedi değildir. Tanzimat döneminin çoğu romanında içe dönük kadın tipiyle yazarlar böyle bir trajediyi kahramanlara yaşatarak onları intihar ettirirler. Bağlandığı erkek dışında hiçbir dayanağı olmayan ve tek başına ayakta duramayan güçsüz kadın için terk edilmek büyük bir trajedir. Sırrıccemal, bunu yaşamıştır. Zehra, terke edilmenin acısını intikam almakla telâfi ederken, Sırrıccemal bu intikamı kendi benine yöneltir; çünkü Ürani'nin ona yaşattığı acıyı, o da Zehra'ya yaşatmıştır. Sırrıccemal vicdan azabının da etkisiyle büyük bir acı çeker ve katlanılmaz bulduğu acılarını dindirmek için intihara yönelir. Sırrıccemal'in hayallerinin yıkılması, onu intihara sürükleyen en önemli sebeplerden biridir. Suphi'nin kendisine âşık olduğunu zanneden Sırrıccemal, Suphi'nin Ürani'yi seçmesiyle bir nesne olduğunu fark eder ve bunu hazmedemez.” Nurullah Ulutaş, İntihar ve Roman, Ankara, Akçağ Yayınları, 2011,s. 297-298

¹⁹¹ “ Kurgu açısından farklılıklar gösteriyor gibiyse de Zehra'nın konusu İntibah'ın konusunun aynıdır: baştan çıkarma, yoldan çıkma, evsiz kalma. Bu romanda da Tanzimat romanının bıkmadan dile getirdiği temel korkunun bir çeşitlemesini bulduğumuzu söyleyebiliriz: Lezaiz-i süfliye tutsaklığının sonundaki bimekânlık. Roman başkışisi yine babasıdır; gene yarı tahsillidir; gene pasiftir; ve tek yanlıgısı (artık belki buna günahı da diyebiliriz) gene duygularına tutsak olmaktadır. Hem roman kahramanı Suphi, hem de anası sokaklarda ölürler. Aynı Ali Bey ve anası Fatma Hanım gibi. Nabizâde Nâzım'ın deyişle “ bimekân takımına karışmış” olarak.” Parla, a.g.e., s. 100

Özellikle Cumhuriyet öncesi kadın yazarların romanlarına bakıldığında hemen hemen ortak bir dille benzer sorunlara yer verdikleri görülür. Kadınlık ortak paydasıyla benzer baskılara şahit olmaları veya maruz kalmaları bunun temel sebebi olarak düşünülebilir. Kendi kadınlık tecrübelerinden de yola çıkarak yarattıkları kadın kahramanların davranışları bu anlamda doğal bir tepkidir. Kişisel tecrübeleriyle kadın sorunlarına dair erkek yazarlara göre daha duyarlı ve daha geniş bakış açıları olduğu iddia edilebilir. Ancak kadın yazarların konuyu ele alma biçimleri farklılıklar da içermektedir. Bu bağlamda çok eşlilik ve aldatma konusunda Halide Edib ve Fatma Aliye'nin farklı yaklaşımları bulunur. Fatma Aliye *Muhadarat*'ta çok eşliliği eleştirir ve kadın kahramanın başkaldırmasına izin verir. Halide Edib ilk romanlarında kadının aldatılmasını ele alır; ancak onun kadın kahramanları çok eşlilik sorunuyla karşılaşmazlar. Onun ilk romanlarında daha çok, aldatılan; ancak bununla aktif mücadeleye girmeyen kadın kahramanlar yer alır. Kadınların gösterdiği bu pasif tutumun nedeni, 'diğer kadınla' yapılan bir nikâhın olmaması ve durumun resmiyete taşınmamasına bağlanabilir.

Halide Edib'in ilk romanlarında çok eşliliği aldatılma bağlamında ele aldığı görülür. Özellikle 1913'ten sonraki edebî hayatında –gazete yazıları, dergi yazıları, konferanslar ve romanlar- yazarın önemle üzerinde durduğu kadın eğitimi, kadının çalışma hayatına dâhil edilmesi, kadının kişisel hürriyeti gibi konular ilk romanlarında yoğun biçimde yer almaz. II. Meşrutiyet'in ilanı, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı onun hem yazar kimliğini hem siyasî kimliğini şekillendiren olaylardır. Bu nedenle onun, kadın hakları ve milliyetçiliği vurgulayan söylemlerine bu tarihsel süreçte rastlanır öncesinde yazdığı romanlar daha çok kişisel aşk hikâyelerini konu alır.

Yazarın ilk romanlarında yanlış evliliklerin içinde bocalayan; ancak geçerli çözümler üretemeyip geleneğe bir anlamda boyun eğen - Halide Edib'in kendi hayatında verdiği radikal kararları veremeyen- kadın kahramanlar yer alır. *Raik'in Annesi*'nde Refika, *Handan*'da Handan, *Seviye Talip*'te Macide eşlerinin başka kadınlarla olan ilişkilerini görmezden gelen kadın kahramanlardır. Aldatma olayının ikinci bir evliliğe dönüşmemesi, ortak bir çocuğun varlığı, boşanmanın getireceği sosyo-ekonomik zorluklar, toplumun boşanmış kadına bakışı ve yine toplumun çok eşliliği de (erkeğin ihanetini) bir ölçüde normalleştirmesi kadın kahramanların aldatılmayı kabullenmelerinin sebepleri olarak düşünülebilir.

Halide Edib'in ilk romanlarını yazdığı süreç, kendi hayatı açısından da zor bir dönemdir.¹⁹² Yazarın, eşi Salih Zeki tarafından aldatıldığı, aldatılmayı görmezden geldiği ancak Salih Zeki'nin ikinci bir kadınla evlenmesini görmezden gelemediği dönemdeki psikolojisini ilk dönem romanlarına yansıttığı düşünülebilir. “ 1910 Halide Edib'in evlilik hayatında da bir dönüm noktası olur. Salih Zeki, bir öğretmen hanımla ciddi şekilde ilgilenmeye başlamış ve onunla evlenmek istemiştir. Halide Edib, baba evinde birçok acı sahnelerine şahit olduğu poligaminin şiddetle aleyhindedir. Salih Zeki'nin geçici gönül maceralarını ve kaprislerini bildiği için, bir süre Yanya'ya babasının yanına gider, dönüşünde Salih Zeki'yi evlenmiş bulur. Bu hadise dokuz yıllık evliliklerinin sonudur.”¹⁹³ Eşi tarafından aldatılmayı bir ölçüde görmezden gelen Halide Edib, ihanetin resmi boyuta taşınıp evliliğe dönüşmesini kabul edemez ve boşanma yoluna gider.

Halide Edib o dönemi *Mor Salkımlı Ev*'de şöyle anlatır:

“ 1910'da benim aile hayatımda büyük bir değişme olmuştu. Salih Zeki Bey ikinci defa evlenmeye karar vermişti. Taaddüdü zevcat aleyhine hiçbir zaman değişmeyen ve taassup derecesini bulan bir kanaatim vardı. O zaman Yanya'da bulunan babamı çocuklarımla beraber ziyarete gittim. Salih Zeki Bey'e karar vermeden evvel düşünmemesi için zaman vermek istedim. Döndüğüm zaman, bu meselenin kapanmasının mümkün olmadığını görerek ayrıldım. Yani dokuz senelik hayat arkadaşlığımız sona erdi.”¹⁹⁴

“ Bir kadının kocası, hariçte başka bir kadınla münasebette bulunursa tabii ıstırap verir. Fakat evine başka bir kadının ortak olark gelmesi, onu maznun vaziyetine sokuyordu. Herkesin gözünde acımak kadar bir tecessüs alâmeti beliriyor.”¹⁹⁵

¹⁹² “ İlk romanlarını yazdığı beş yıl, Halide Edib'in kişisel hayatında çok yıpratıcı bir dönemdir. Halide Edib, eşi Salih Zeki'nin evlilik dışı ilişkilerine, çocukları yüzünden ve belki de Salih Zeki'ye sevgisi yüzünden katlanmaya çalışır. Zeki'nin ikinci bir eş alacağını ilan etmesi, bardağı taşıran son damla olur. Halide Edib uzun uğraşlardan sonra, boşanmayı aklına bile getirmeyen Salih Zeki'nin kendisinden boşanmasını sağlar.” Hülya Adak, “ Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık/Jale Parla,4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.161

¹⁹³ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s.41

¹⁹⁴ Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, (haz.) Mehmet Kalpaklı, Gülbün Türkgeldi, 6.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2004, s. 177

¹⁹⁵ Halide Edib Adıvar, *a.g.e.*, s. 98

Hülya Adak¹⁹⁶ Halide Edib'in ilk romanlarının otobiyografik özellikler taşıdığını belirtir. Aldatılmış eşler Refika, Handan, Macide; siyasal ve toplumsal mücadelede öncü kadınlardan Kaya ile Halide Edib arasında benzerlikler vardır.

Annesini çok küçük yaşta kaybeden Halide Edib'in çocukluğu hem anneannesinin hem de babasının evinde geçer. Halide Edib'i her bakımdan- kılık kıyafet, beslenme biçimi, dil, kültür-Batılı özellikle İngiliz kültürü ile yetiştirmeye çalışan babası kızının eğitimine verdiği önemle modern bir adam görünümündedir. Ancak tüm modernliğine rağmen birden fazla eşinin olması onun bir yanı sıra ataerkil değerleri benimsediğini gösterir.¹⁹⁷ Babası dolayısıyla çok eşliliğe şiddetle karşı çıkan Halide Edib aynı problemi kendi eşiyle de yaşar. Bu, çok eşliliğin, eğitimsiz sıradan kadınların sorunları olmadığını, erkek egemen toplumun kadını “ beden algısında ” tek bir paydada topladığını gösteren somut bir örnektir. Aynı zamanda eğitimin, modernleşmenin ya da aydın olmanın, erkekleri, geleneksel eril otorite değerlerinden uzaklaştırmadığını da gösterir. Salih Zeki, matematikçi, felsefeci ve pozitivist bir aydındır ancak tüm bu özelliklerine rağmen çok eşliliği onaylayıp uygulaması onu ataerkil geleneğe bağlar. Bu, aydınlar arası evliliklerin de modern/eşitlikçi¹⁹⁸ temele dayanmadığı göstermektedir. “ *Halide Edib'in hayatındaki 'modernlik' ve 'kadınlık' arasındaki çatışmaların çoğunda 'modern erkekler' ile 'modern kadınlar' arasında bir çatışma yer alıyordu. Osmanlı toplumunda 'modern erkekler', modernleşmenin öncüleri, öğreticileri olarak öne çıkmışlardı, ama, Osmanlı aile sistemindeki üstün statülerini de kaybetmek istemiyorlardı. Birçok erkek çok eşle evliliğe olumlu gözle bakmaya devam etmişti.* ”¹⁹⁹ Salih Zeki de ikinci kez evlenirken Halide Edib'in durumu kabulleneceği varsayımıyla hareket eder. Aydın ve eğitilmiş bir erkeğin eşine çok eşliliği dikte etmesi, eşinin/kadının birey olarak varlığını tanımadığını gösterir.

Eğitilmiş erkeğin kadının bireyselliğine ve özgürlüğüne bakışındaki problem Halide Edib'in, romanlarında aydın erkekleri eleştirmesi olarak karşımıza çıkar. Halide Edib'in bu eleştirisi

---

¹⁹⁶ Adak., a.g.m., s.161

¹⁹⁷ “ *Bu günlerde bir gün Abla (üvey annem), Beşiktaş'ta bir dosta gece yatisına misafir gitti. Ve babam asıl oldu bilmiyorum Teyze ile evlendi. Bu Teyze'nin evden gitme ihtimalini ortadan kaldırmış olmasına rağmen beni sevindirdi diyemem. Evdeki kolektif rahatsızlık bana sirayet etti. O zamana kadar, her şeye rağmen manevî havasında sükûn olan evimiz değişmişti.* ” Halide Edib Adıvar, a.g.e., s. 98

¹⁹⁸ “ *Halide Edib, anılarında, eşi Salih Zeki, öğretmeni ve yol göstericisi olduğu için aralarında, asimetrik bir ilişki olduğunu ima eder. Askerî hastanede hemşirelik yaparken, Salih Zeki'nin ölüm haberini alınca, zihninde canlanan hatıraları aktararak, eski eşiyle ilişkisinin ne denli eşitsiz olduğunu anlatır. Salih Zeki, onun ruhuna ve dimağına yöne vermeye, hükmetmeye çalışan bir rehber, adeta bir despottur. Ayrıca aralarındaki yaş farkına değinir, bunun duygusal cinsel ilişkilerini nasıl olumsuz yönde etkilediğini, eşine karşı içinde nasıl bir tikslenme hissi doğduğunu kaydeder.* ” Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009,s. 232-233

¹⁹⁹ Durakbaşa, a.g.e. ,s. 232

dönem yazarları tarafından da dile getirilir. Dergi, gazete ve kitaplarda erkek ve kadın yazarlar aydın erkeklerin değişmeyen zihniyetlerini eleştirirler.²⁰⁰

Raik'in Annesi'nde (1909) Refika, eşi Rauf tarafından aldatılan ancak bu duruma çözüm üretmeyen bir kadın tipine örnektir. Refika'nın psikolojisi, karakteri ve ahlakî yapısı; anlatıcı Siret'in izlenimleriyle aktarılır. Refika, oğlunu Fransız gibi yetiştiren özenti ve yozlaşmış bir kadın değildir. Siret'in eşi olarak görmek istediği eğitilmiş, görgülü, modern kadın tipindedir. Yalnızlığı ve gizemli duruşuyla Siret'i kendisine hayran bırakır. Ancak Siret'in aile birliğine önem vermesi, duygularıyla değil aklıyla hareket etmesini sağlar ve kendi sevgisinden feragat ederek Rauf ile Refika'yı birleştirmeye karar verir.

Rauf, Refika'yı alenen aldatmakta, hiç çekinmeden metresiyle gezip eğlenmektedir. Rauf'un saygısız ve duyarsız tavırlarından rahatsız olan Siret, Refika'nın tavrını öğrenmek için babasıyla konuşur. “...birbirine müşabih olmayan iki kişinin izdivacı kadar fena bir şey olamaz.”²⁰¹ (s.34) sözleriyle kızının mutsuzluğunu Siret'e anlatan baba, eşler arasındaki uyum ve dengenin önemine dikkat çeker; ancak, Rauf'un kızını aldatmasını erkek biyolojisine ve zaafına bağlayarak ihaneti rasyonelleştirir.

“ Nihayet tabiat ve hilkinin ihtiyacâtına kapılmaktan kendini alamıyor, alamıyor ama bu biçare çocuk... Refika da bir Katolik gibi talâktan mütehâşi işte gençliği böyle sürükleniyor.” (s.34)

Refika'nın bir Katolik gibi boşanmaktan korkması, Rauf'un ihanetine, saygısızlığına katlanmasının sebebi olarak görünmektedir. Yaşadığı duruma çözüm üretmeyişi, sessizce kabullenışı pasif, itaatkâr kadın tipine örnektir. Kendisine tercih edilen kadın Ogustin ise eğlence düşkünü, görgsüz ve haz odaklı yaşayan bir kadındır. Siret'in tiksindiği Ogustin hakkında Rauf da tuzığa düştüğünü belirterek Siret'e “ bu zayıflığı anlamayacak kadar erkek değil misiniz? ”(s.42) sorusunu yöneltir. Bu söylemiyle Rauf, ihanetini cinsel doyumsuzluğa bağlar ve erkek çok eşliliğini normalleştirip toplumsal kabule sığırır. “ Rauf'un Siret'le erkeklik üzerinden kurmaya çalıştığı ilişki ve ondan beklediği empati, Siret'in Rauf'un çizdiği erkeklik tanımından kendisini farklılaştırmasıyla ve bu tanımın insanlara değil hayvanlara

²⁰⁰ “ Bizim Türk erkeklerinde kadınlara karşı anüd bir fikr-i tahakküm var! Hatta bazen münevver erkeklerimiz bile kadınları kendilerinin madunu addeder, kadınlığın zahiren terakkisini arzu eder görünmekle beraber, fiilen kendine ait kadınları ezmekten geri kalmazlar.” Aziz Haydar'dan aktın. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B.,İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 266

²⁰¹ Halide Edib Adivar, *Raik'in Annesi*, İstanbul, İkbâl Kütübhanesi, 1924 (Alıntılar bu baskıdandır.)

uygun olduğunu göstermesiyle reddedilir.”²⁰² Rauf’un erkeklik algısıyla Siret’in erkeklik algısı uzlaşmaz zira Rauf’un erkek doğası ile örtmeye çalıştığı cinsel dürtüyü/doyumsuzluğu Siret, insanî ve haklı bulmaz.

Rauf ve Refika’nın arasını düzeltmeye çalışan Siret’in karşısındaki tek engel Rauf’un metresi Ogustin değildir. Rauf’un akrabalarından Mansur da Refika’nın peşindedir. Verem hastası olan Mansur hastalığını kullanarak Refika’yı etkilemeyi başarır. Aldatılmış ve bunun kırgınlığını yaşayan Refika, kırılan gururunun bir başkası tarafından yüceltilmesine kayıtsız kalmaz. Refika’nın Raik’in annesi olduğunu unutup sadece bir kadın olarak kendi duygularını ön plana alması Siret’i endişelendirir. Siret, Refika ile Raik ve annelik hakkında bir konuşma yaparak Refika Mansur ilişkisini engeller.

Siret’in Refika’ya, Rauf’a dönmeyi telkin etmesi bunun için de Raik’i öne sürmesi Tanzimat’tan beri aydınların kadını öncelikle ‘ eş ve anne ’ statüsünde görmeleriyle bağlantılıdır. Zira Refika ile annelik üzerinden konuşan Siret, Rauf ile babalık üzerinden değil metresi ile ilişkisi üzerinden konuşur. Dolayısıyla kadının kişiliği ile özerk bir varlık olarak algılanmadığı, rol/statü bağlamında eş/baba/çocuk üzerinden tanımlandığı yorumu yapılabilir.

Seviye Talip’teki (1910) Macide, aldatılma konusunda Halide Edib’in 1912’de yayımladığı *Handan* romanındaki Neriman ile aynı paydada yer alır zira Macide’nin tercih edildiği diğer kadın Rauf’un metresi gibi düşmüş bir kadın değil yazarın olumlu birçok özellikle donattığı ideal kadındır. “ *Erkek anlatıcı, ideal kadın ile arka plandaki kadın karakterler arasında ideal kadının lehine seçim yaparak ön plandaki karakterin üstün özelliklerini vurgular.*”²⁰³ Bu nedenle Neriman ve Macide’nin hayat karşısındaki edilgen tavırları *Handan* ve *Seviye*’nin üstün özelliklerini daha belirgin bir hale getirir. Ancak her iki romanda da kadın karakterlerin değil erkek anlatıcıların duygusal eğilimleri ön plandadır, bu nedenle aldatma ilişkiye dönüşen eylemler içermez. *Handan*, evlilikte sadakate çok önem verdiği için duygularını bastırabilen bir kadındır; *Seviye* ise sevmediği eşini terk ederek sevdiği adam ile birlikte yaşayan (eski eşi boşanmayı kabul etmediği için bir süre Cemal ile evlenemez), toplumsal kurallara, ahlâkî değersizleştirmelere başkaldırmış bir kadındır.

Romanın başında Avrupa’dan dönen Fahir’in, eşi Macide’yi eğitim ve kültür bakımından eksik bulduğu ve eleştirdiği görülür. Macide tıpkı annesi gibi geleneksel ve değişime kapalı - Daha sonra kendini çok geliştirecektir. - bir kadındır. Kılık kıyafetinden, ev

---

²⁰² Adak, a.g.m., s.169

²⁰³ Adak, a.g.m., s. 165

içi ve dışındaki davranışlarına kadar birçok özelliği ile Fahir'in arzuladığı modern kadın kimliğinden çok uzaktadır:

“ Onlar bir sınıf genç kızlardır ki, gazete okuyabilecek, mektup yazabilecek kadar okur yazarlar, sonra bütün zamanlarını ev hayatına hasrederler. Onlar için en tabii şey dikiş dikmek, ortalık süpürmek, yaygıları temiz, düzgün bulundurmak, ortalıkta döküntü bırakmamaktır. ”²⁰⁴ (s.5)

Kadının kendini sadece ev işlerine adanması, ülkesinde yaşanan sorunlara kayıtsız kalması dönem erkeklerinin eleştirilerine sebep olur. Bu eleştiriler modern, kişilik sahibi kadınlara duyulan arzuyu yansıtır. Fahir, Meşrutiyetten sonraki kadın faaliyetlerini takip eder. Ancak erkeklerce ortaya atılan ‘kadın meselesi’ ve bu meseleye önerilen çözümleri eleştirir. Bir taraf kadını esir olarak görürken diğer taraf süslü bir oyuncak gibi görmektedir. Fahir ikinci grubu “ *kadınlar daha hürriyeti hüsn-i istimal edebilecek bir talim ve terbiye almadan, bir tekâmül-i ahlâkî geçirmeden onlara mutlak bir hürriyet vermek isteyecek züppeler* ” (s.7) olarak niteler. Bu, otoritenin erkekte olduğunun ve ataerkilliğin devlet eliyle uygulandığının bir roman karakterinde somutlanması olarak değerlendirilebilir. Fahir için ülkesindeki kadınların hürriyeti nasıl algıladığı merak konusudur. Bu konuyu eşinin ve halasının davranışlarını izleyerek sorgular:

“ Acaba hürriyet karısına ve halasına nasıl tesir etmiştir? Millet in câmid, esrar arkasında âtil, bâtil kalanları! Onlar da nihayet uyandı mı? Duvarlar arkasında bütün dünyevî alâkaları kocalarına münhasır olan kadınlar! O kocalarının halet-i ruhiyelerine yabancı mı kalıyorlar? Zavallı kadınlar, ne kadar gevşek, ne kadar hareketsizdirler! ” (s.6-7)

Halasına, “ *Nasıl, hürriyetinizden memnun musunuz?* ” diye soran Fahir, halasından: “ *hürriyetten kadınlara ne oğlum, erkekler düşünsün.* ” (s.9) yanıtını alır. Halası ve eşi için hürriyet, erkekleri/ eril alanı ilgilendiren bir kavramdır. Eşinin ve halasının ‘hürriyet’ sözcüğünün anlam ve öneminden ne kadar uzak yaşadıklarını gören Fahir, kadınları gevşek, hareketsiz ve eşlerinin yörüngesinden çıkamayan varlıklar olarak niteleler. Bu fikirleri özellikle Seviye’yi tanıdıkça değişecek; fakat kendisinin de dışında gördüğü ve eleştirdiği toplumsal zihniyetin içinde olduğunu anlayacaktır.

---

²⁰⁴ Halide Edib Adıvar, *Seviye Talip*, İstanbul, İkbâl Kütübhanesi , 1924 (Alıntılar bu baskıdandır)

Bir roman kahramanı olarak Fahir'in kadın ve hürriyet kavramlarını sorguladığı dönemde (Romanın iç zamanı Meşrutiyet'in ilan edildiği zaman dilimidir.) gerçek dünyada kadınlar da aynı kavramı sorgulamaktadır. *Kadınlar Dünyası Dergisi*'nde yayımlanan bir yazıda, kadınlar, erkeklerin II. Meşrutiyet'le kavuştukları haklara ne zaman kavuşacaklarını sorarlar. Başka bir yazıda ise hakların verilmediğini, alındığı dile getiren kadınlar başkaldırıya şu sözlerle davet edilir:

“ Ah kadınlık! Sen hâlâ zulmet içinde kalacak mısın? Senin de bir nurun, bir hakkın, bir insanlığın vardır, teslim olunmayacak mıdır?... Kadınlık!? Ne vakit sen, sen olduğunı göreceksin idrak edeceksin? Ne vakit sen de hür olarak yaşıyacaksın? Ne vakit, hakkın hukuk-ı umumiye arasında tanınmış bulunacaktır? Sen de bu milletin, hürriyetini takdis ve tebcil eden bu milletin validesisin. Adatın, taassubun, cehlin böyle esiri kalıb gidecek misin? Sen de insansın, sen de bir hak sahibisin!... Kadınlar, kadınlar! Hürriyeti erkeklerimize vermediler, onlar cebren aldılar. ‘ Hak verilmez alınır’ diyorlar... Biz kadınlar da hukuku-ı tabiiye ve medeniyetimizi isteyelim, vermezlerse biz de cebren alalım. Yaşasın hürriyet!”²⁰⁵

Hürriyetin, insanî bir hak olarak sadece erkeğe değil kadına da ait bir kavram olduğunu vurgulayan kadınlar, hürriyetten ne anladıklarını ifade ederler.

Kadın ve hürriyet düşüncelerinin hem kurgu hem de gerçek dünyada tartışıldığı dönemde bir kadın yazar olarak Halide Edib'in konuyu erkek anlatıcıya sorgulatması dikkate değerdir. Zira *Seviye Talip*'te roman boyunca konuşan bir erkektir, ancak arkadaki yazarın kadın sesi, bir kadının duyguları göz önünde bulundurularak yapılan değerlendirmedeki kadın duyarlılığı hissedilir.²⁰⁶

Seviye bilgili, kültürlü özellikle musikide çok yetenekli başarılı bir kadındır. Ayrıca o geleneksel değerler sistemini ve ailesini yok sayarak kendi istediği gibi sevdiği adamla yaşayan bir kadındır. Eski eşinin onun toplumda ahlâksız/düşmüş bir kadın olarak göstermeye çalışmasına aldırmadan kendi kişiliğini ve beklentilerini ön plana alıp dilediği gibi yaşamaktadır. Fahir'i en çok etkileyen de Seviye'nin özsaygısı güçlü bir kadın oluşudur. Çevredeki insanların Seviye'yi aşağılayan tavırlarını toplumsal ikiyüzlülüğe bağlayan Fahir için Seviye “...göreneğe başkaldırılmış, fakat namuslu” (s.26) bir kadındır. Zira Seviye boşanmak istemiş ancak eşi kabul etmemiştir. Bu nedenle Fahir, Seviye'de ‘ kendi namus ve

²⁰⁵ *Kadınlar Dünyası*, no.98, s.1, 1914

²⁰⁶ Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 143

doğruluğuna inanan sağlam bir kanaat (s.46) olduğunu düşünür. Tanıdıkça Seviye'ye o kadar bağlanır ki kendi eşi Macide'nin geçirdiği değişimin önemini anlayamaz.

İdeal kadının karşıt tipi olarak kurgulanan Macide roman boyunca en radikal değişimleri yaşayan kişidir. Macide, İngilizce öğrenir, piyano dersleri almaya başlar, sürekli kitap okur ve memleket meselelerini yakından takip etmeye başlar. Yasemin Tümer Erdem, yazarın Macide ile Türk kadınına imkân verildiği takdirde yeteneğini geliştirip Türk toplumuna nasıl faydalı olabileceğini gösterdiğini belirtir.²⁰⁷ Zira Macide değişimini zamana yayararak ve hazmederek gerçekleştirir. Fahir'in onun eğitimi ile ilgilenmeyi bırakması üzerine o kendi çabasıyla eğitimine devam eder. Eğitim ve modernleşme konusundaki disiplinli tavrı onu romanın sonunda kendini gerçekleştirmiş, birey olmuş bir kadına dönüştürür. “*Yalnız kalan Macide'yi kendini oğlunun yetişmesine ve eğitimine vakfetmiş bir anne olarak görürüz. Kadını yücelten annelik gibi geleneksel olmayan bir haslet de eklenir Macide'nin kişiliğine. Bu, ülke sorunlarına duyduğu ilgidir. Romanın sonunda Macide'nin çocuğuyla olduğu kadar “yurdunu yiyen ihtilalle de” çok meşgul olduğu söylenir Bu nokta Halide Edip'in kendisine yaptığı bir gönderme gibidir.*”²⁰⁸ Ancak yazarın kurgusunda Macide'nin ideal kadın değil de ideali kadını belirginleştiren figür olarak yer alması sebebiyle Macide, üzerindeki Seviye gölgesinden kurtulamaz. Yazar, onun gelişme planını dahi Seviye'yi model alarak yapılandırır. Bu nedenle Macide'nin değişimi okurun ve erkek anlatıcının zihninde Seviye imgesinin gücünü yıkamaz.

Halide Edib'in genellikle aşk üzerine kurguladığı ilk romanlarında ideal kadın karakterler yüceltilirken onların karşısına yerleştirilen erkek karakterler güçsüzleştirilir. Bu durum erkek egemen toplumda güç, kararlılık ve rasyonellikle nitelenen erkeğin; ‘aşk’ ile rasyonelliğin sınırları dışına çıkarılışı olarak değerlendirilebilir.²⁰⁹ *Handan*'daki Refik, *Seviye Talip*'teki Fahir ve *Yeni Turan*'daki Hamdi Paşa, aşkı eril otoritelerini sarsan, akıllı yok sayan bir duygu olarak yaşarlar.

Halide Edib ve Fatma Aliye'nin romanlarına seçtikleri erkek anlatıcı ve merkez erkek kahramanlar modernleşme sürecinde kadının değişiminin ve yeni kimliğinin erkekler tarafından

---

²⁰⁷ Yasemin Tümer Erdem, “ II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi ”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2001, s. 71

²⁰⁸ Esen, a.g.e., s. 146

²⁰⁹ “ *Romanların başında görülen rasyonel, mantıklı, akılcı, memleket meselelerini her şeyin üstünde tutan erkek aşık olduktan sonra aynı erkek değildir artık. Aşk bu erkeği çocuksu, histerik, kararlarını hemen değiştiren, mesleki ve siyasi ilkelerinden vazgeçebilen bir kişiye dönüştürür. Tüm romanların ortak paydası, kadın karaktere duyulan hayranlık ve aşk yüzünden erkek “ ben ” liğinin yıkımıdır.*” Adak, a.g.m., s. 171

nasıl algılandığını yansıtmaya bakımından önemlidir. Bu bakış/algı erkek kahramanlar aracılığıyla ataeril zihniyet kodlarının çözümlüğünü göstermektedir.

Eğitimli, kültürlü, sanattan ve musikiden hoşlanan bir kadın olan *Handan* (1912) romanındaki başkahraman Handan da eşinin ihanetiyle karşılaşır. Birçok yönüyle Halide Edib'in kendisinden izler taşıyan Handan, Refika ve *Seviye Talip*'teki Macide gibi boşanmak yerine aldatılmayı kabul eder. İnci Enginün'e göre, Halide Edib'in hikâye ve romanlarındaki birçok kadın kahraman boşanmaktan ürker ve kocalarından ayrı bile yaşasalar boşanmazlar.²¹⁰ *Handan*'daki Handan, *Raik'in Annesi*'ndeki Refika ve *Seviye Talip*'teki Macide boşanmayı seçmezler ancak çok eşliliğe de tahammül edemezler. Handan içine sindiremediği ihanetler nedeniyle hasta olur ve eserin sonunda ölür, Macide bunalımlı günler geçirir ancak eşi Fahir, Seviye'ye olan aşkı yüzünden hastalanınca onun yanında kalır.

“ *Handan*'ın konusu, İngiliz terbiyesiyle çok iyi bir şekilde yetişmiş, etrafının dikkatini daima üzerine çeken Handan'ın, bedbaht evliliği ve hastalığı sırasında kendisine bakan eniştesine duyduğu aşkın hikâyesidir. ”²¹¹ İnci Enginün'ün aşk hikâyesi olarak nitelediği eserde Handan; eğitimi, kültürü, donanımı ve kararlılığıyla güçlü bir kadın kahraman olarak yer alır. Romanda Neriman'ın “ *Onda öğrenmek bir ihtirastı* ”²¹² (s.41) cümlesiyle anlattığı Handan, Halide Edib'in kendisi gibi İngiliz terbiyesi ile yetiştirilir. Halide Edib'in Salih Zeki'den aldığı özel dersler gibi Handan da Nazım'dan, edebiyat, müzik ve felsefe dersleri alır. Bu dersler sırasında aralarında başlayan yakınlaşmayı evliliğe dönüştürmek isteyen Nazım, Handan'a evlenme teklif eder:

“ *Siz; mesleğe, paraya değil, hayata, efkâra, büyük maksatlara arkadaş olacak kızlardansınız... Biliyorsunuz ya, ben bir sosyalist, bir ihtilâlcî, ben hayatı muayyen olmayan bir şeyim. Hatta yarın bir bomba atmam, öbür gün tevkif edilmem ihtimali daima mevcut. Ben size bunu söylerken yalnız benim bu hayatıma seyirci kalacaksınız diye de söylemiyorum. Memlekette belki bir gün büyük şeyler olacak, belki bu büyük şeyleri biz yapacağız. Belki ateş, kan, duman ve ölüm, pek çok ölüm. Siz, siz de bu ateş, kan, duman ve ölüm yapanlardan olur musunuz? ” (s.78)*

Handan, Nazım'ın yukarıdaki cümlelerle ettiği evlilik teklifini üslûbu ve amacı nedeniyle reddeder. Zira Nazım, hayat arkadaşlığı değil amaç arkadaşlığı teklif etmekte, eş değil yoldaş aramaktadır. Handan, hissettiği şaşkınlık ve üzüntüyü “ *Bana teklif ettiği bu*

²¹⁰ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s.41

²¹¹ Enginün, *a.g.e.*, s. 108

²¹² Halide Edib Adivar, *Handan*, İstanbul, İkbâl Kütüphanesi, 1926 (Alıntılar bu baskıdandır.)

izdivaçta eksik bir şey vardı. Beni maksadıyla evlendiriyordu beni kendisiyle değil.” (s.78) cümleleriyle Neriman’a anlatır. Handan fikrî açıdan olduğu kadar hissiyatıyla da güçlü bir kadındır; bu nedenle hayatında aşk ve sıcaklık ister. Nazım’ın duygusallığı onun için sönük, etkisiz kalır ve Nazım’ın amaç arkadaşlığına hayır der.

Nazım’a hayır diyen Handan kendisinden son derece büyük, eski sefir Hüsni Paşa’ya “ evet ” der. Üstelik bu evlilik düğünsüz, duvaksız, sıra dışı biçimde gerçekleşir. Evliliği, yaşlılık ve kimsesizlik günlerinin bir sığınağı olarak gören Hüsni Paşa, aşk ve sıcaklık bekleyen Handan’ı evlilikleri boyunca mutsuz eder. Hüsni Paşa’nın Handan’a saygısı ve sevgisi yoktur. Alenen ve sürekli ihanet ederek Handan’ı her anlamda değersizleştirir. Handan: “ ... *kaybetmek korkusu olmaydı ve beni mahremiyetimde geçen saatleri başkalarıyla tekrar ettiğini, aynı evza, aynı nazar, aynı kelimelerle başka kadınları sevdiğini duymayaydım.*” (s.146) diye düşünerek üzüntüsünü kendi içinde yaşar. Refika gibi o da yaşadığı travmayı söze ve eyleme dökmez. Zira Handan için evlilik mutlak ve ebedî bir bağıdır.²¹³

“ İzdivaç bir erkekle bir kadını en temiz ve en ebedî bir rabıta ile bağlayan şeydir ve bu mukaddes rabıtaya ihanet eden kadın ve erkek ebediyen melundur, melun olsun! Ne bir kadının, ne bir erkeğin, hususiyile bir kadının hayatında ikinci bir erkek olmamalı ve olamaz. Ve mademki bir kadına daima bir erkek lâzımdır, bu, sefil ve sırf insanî ihtiyacâtı için değil, bir kadının hüviyetini ikmal eden bir erkek hüviyeti, bu ikisinden tam ve mesut bir şey yapmak için lâzımdır. Onun için bunu bir kadına ilk erkek, hayatına giren ilk erkek yapabilir! ” (s.150)

İhaneti ‘melun’ bir tavır olarak değerlendirmesine ve evlilikte sadakati önemsemesine rağmen evliliğin mutlaklığına olan inancı Handan’ı boşanma konusunda durdurur. Üstelik Handan, hayatının her alanına yansıyan güçlü karakteri ile boşanmanın getireceği sosyo-ekonomik problemlerle başa çıkabilecek bir kadındır. Ancak o boşanmak yerine evliliğin içinde mücadele etmeyi tercih eder. Bu anlamda Halide Edib, Fatma Aliye’den ayrılır zira *Muhadarat*’ta yer alan Fazıla ikinci bir evliliği kendisi için olası görürken Handan, kadının hayatına giren ilk erkekle hayatına devam etmesi gerektiğini düşünür. Hüsni Paşa, *Raik’in Annesi*’ndeki Rauf gibi haz odaklı yaşayan bir adamdır. Rauf da Hüsni Paşa da kadını salt beden olarak algılayan bu nedenle cinselliği sadakatten daha fazla önemseyen erkek tipine örnektir.

²¹³ “ *Handan son derece mutsuzdur ve keder içinde ölür ama düşmez. Dürtülerini inkâr ediş tam bir bastırılma noktasına ulaşır: fitne bertaraf edilmiş, şeytan engellenmiş, kötülük kadın romancının kendisi tarafından savuşturulmuştur.*” Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (çev. Aksu Bora), 2.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s. 159-160

Evlilikte eşlerin sadakati konusunda yasal yaptırımlar Medeni Kanun'a kadar erkeği koruyan bir tutuma sahiptir ancak dinî normlara göre erkek ve kadın eşit günaha sahiptir. İslamiyet bazı hallerde erkeğin çok eşliliğine onay verir ancak bunun için ciddi ve kesin hükümler belirtir.²¹⁴ Dolayısıyla erkeğin meşru veya gayrimeşru ilişkilerde kendisine tanıdığı özgürlüğün dayanağı ataerkil toplum yapısıdır. Bu yapı aynı zamanda erkeğin duygusal ve ahlâkî kaygılar taşımasını da engeller. Hüsnü Paşa da Rauf da ihanetleri nedeniyle toplumsal bir baskı ve denetimle karşılaşmazlar.

Serpil Çakır aile içi yaşamın kocanın maddi varlığına göre değişiklik gösterdiğini belirtir. Büyük bir evi olan veya başka bir ev açmaya gücü olan erkeğin karısından ayrı yaşama hakkı vardır. Yoksul erkek ise şartları gereği tek kadınla yaşamak zorundadır.²¹⁵ Romanlara yansıyan aile içi sorunları yazarlar da dönem gazete ve dergilerinde tartışırlar. Geleneksel yaşamın erkeğe tanıdığı özerklik aile içi ilişkileri zedelemektedir. Dönem yazarlarından Ahmed Cevad bu konuyu şöyle belirtir:

*“Nazarımızda kadın, valide, lâkırdısı dinlenmez, gevezeliği çekilmez bir koca karı, hemşire, siparişleriyle can sıkıran bir hoppa, bir müziç, zevce ise ücretsiz istifraş edilen bir ahmak, aylıksız istihdam edilen bir sütüne, bir aşçı! İşte bizde aile rabitalarını temin eden hissiyat, aşağı yukarı mahdut istisnalarıyla, bu merkezdedir.”*²¹⁶

Görüldüğü üzere aile içinde eşler birbirini tanımamakta herhangi bir paylaşımda bulunmamaktadır. Erkek ev dışında istediği gibi yaşamaktadır; kadın da evde erkeği bekleyen bir varlık konumundadır. Handan da bu bilgilere paralel evde Hüsnü Paşa'yı bekleyen, aldatıldığını bilen gören bir kadındır. İstanbul'dan uzakta Avrupa'nın çeşitli yerlerine Hüsnü Paşa'nın peşinden sürüklenir. Zaman zaman mektuplar aracılığıyla hislerini ve ekonomik durumunu Hüsnü Paşa'ya bildirir. Ancak hiçbir zaman bir eş ve kadın olarak hak ettiği değeri görmez. Ona hak ettiği değeri verecek, saygı ve sevgiyle yaklaşacak kişi kuzeni Neriman'ın eşi Refik olur. Neriman ile isteyerek evlenen Refik, bir süre sonra eşiyle aralarında kültürel açıdan bir uçurum olduğunu fark eder.

Erkek entelektüellerin özel ve kamusal alanda kadın özgürlüğünün sınırları hakkında yaptıkları analizler Halide Edib'in ilk romanlardaki erkek anlatıcılar vasıtasıyla değerlendirilir. Bu anlamda Avrupa'da eğitim görmüş erkeklerin yanlarında modern, değişime açık, sadece özel alanda değil kamusal alanda da varlık gösterebilen kadın arzuları Fahir'in eşi Macide'yi

²¹⁴ bknz. Bekir Topaloğlu, *İslamda Kadın*, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1975

²¹⁵ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 262

²¹⁶ Hayrünisa Köni'den aktın. Çakır, a.g.e., s. 263, Ahmed Cevad, *Bizde Kadın*, (çev. Hayrünisa Köni), Tarih Toplum Kitaplığı, Mart 1988'deki Tarih Toplum Eki, s. 6-7

kendi düşünce evrenin dışında bulmasına sebep olur. Hayalleri, evinin ve eşinin sınırları dışına çıkmayan Macide gibi Neriman da kendini eşine adanmış ve hürriyet fikrini sorgulamayan bir kadındır. Refik arkadaşı Server'e yazdığı mektuplarda Neriman için şu ifadeleri kullanır:

“ Neriman müziği çok seviyor, iyi piyano çalıyor, tatlı durgun bir sesi var. Fakat seninle ve arkadaşlarla o kadar ruhumuzu yakan erkek rüyalarımızla onu ortak görmek bir hayal; o herkes gibi bu memleketin yetiştirdiği bir ruh değil, bir ot, bir çiçek, bir şey! Memleketin hayatından-ne kadar acı, ne kadar siyah, ne kadar yıkılmaya hazır olsa-habersiz. Beni o kadar meşgul eden bu koskoca, fakat umutsuz şeye onu ortak edemiyorum. Hayatımda Neriman'da tek bulamadığım şey varsa o da bu, kendisince pek nazari bulduğu bu şeylerle uğraşmamı anlamıyor. Çarkları artık kirden, ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bu memleketin makinesini görmüyor. Kendi yeşil ve sessiz yuvasının dışında, bir şey bilmek istemiyor. Anaları, büyük anaları gibi burada sessizce yaşayıp ölürlen çevresinde bütün bir ırkın, bütün bir mülkün döküldüğünü, sefaletten, her fena ve çaresiz deritten döküldüğünü duymuyor bile! Bilmem neden bunun aksini istiyorum, ben de ? Onu hangi kadın bilecekti? Yalnız bu öğrenimleri ciddi olan kızların bu noktada daha canlı, daha söz anlatılır olacağını ummuştum” (21-22)

Neriman, kendisini evliliğe adapte etmiş, kişiliği ile değil eş kimliği ile yaşayan ve anneliğe hazırlanan bir kadındır. Yaşadığı toplumun sosyal ve siyasî meselelerine dair ilgisiz ve duyarsız oluşu Refik' i rahatsız eder zira Refik özellikle eğitimli kadınların hayatta daha aktif olmaları gerektiğine inanan bir adamdır bu nedenle Handan'a aşık olur. Handan, kendi evliliğinde gösterdiği pasifliğin aksine toplum hayatında, gücü ve bilgisiyle (Bulunduğu ortamlarda kendini rahatça ifade edebilen, erkeklerle fikir tartışmaları yapabilen bir kadındır.) öne çıkmış bir kadındır. Bir tarafta kendini evliliğine adanmış, kendini yaşadığı topluma kapatmış pasif bir kadın olan Neriman diğer tarafta güçlü, aydın, okuyan düşünen bir kadın Handan vardır. Başlarda Handan'a karşı özellikle Nazım nedeniyle tepkili olan Refik, Handan'ı tanıdıkça onun etkisine kapılmaktan kurtulamaz. Refik'i Handan'a yaklaştıran diğer bir sebep de Hüsnü Paşa'nın ihanetlerine ve hoyratlıklarına rağmen Handan'ın dimdik duruşudur. Handan'ın yalnızlığı, gizemli tavırları ve taviz vermeyen gururu Refik'i hayran eder. Refik, hastalığı boyunca Handan'ın yanında yer alır ancak ikilinin duyguları hiçbir zaman eyleme geçmez. Handan hastalığı sırasında geçirdiği bir buhran anında bu aşkı yazarak itiraf eder.

Ayşe Saraçgil, Halide Edib'in ilk romanlarındaki kadın kahramanların yalnızlığını ve bunalımını, değişen kadın profilleri karşısında erkek kimliğinin yaşadığı gerilime bağlar. Eğitimli ve güçlü kadınlar erkek otoritesini sarsabilecek bir tehlike algısı yaratır ve bu nedenle erkekler kadınları değersizleştirme yoluna gider. “ Halide Edib'in bütün kadın kahramanları modern, aydın ve olumlu değerlerle doluyken erkekleri, kendi evlerindeki hazineden habersiz, bir kadının dostluğunu kabul etmekten aciz, onlara karşı kaba saba ve duyarsız olmaya, doymak

bilmez bir iştah beslemeye devam etmektedirler." ²¹⁷ Eğitimli, özgüveni yüksek dolayısıyla kültürel donanım bakımından erkeklerle denk olan kadınların zayıflattığı eril egoyu erkek, evinin dışındaki cinsellikle gölgelemeye çabalar. Hüsnü Paşa ve Rauf'un kendi eşleriyle kıyaslanamayacak (eğitim, kültür sosyal statü vb.) kadınlarla birlikte olmaları bunu ispatlar niteliktedir. Benlik bütünlüğünü sağlayamamış, özgüveni düşük erkeğin maddi ve manevi otoritesini cinsel özgürlükle tanımlaması ataerkilliğin üretim biçimlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum* (1938) adlı romanında iyi yetiştirilmiş, kültürlü, şahsiyet sahibi bir kadının, eşinin duyarsızlığı ve ihanetleriyle verdiği mücadeleyi ele alır. Kadın duyarlılığı ve onurunun yüceltildiği romanda başkahraman Yıldız vasıtasıyla devrin sosyal ve siyasî meselelerine de temas edilir.²¹⁸ İyi bir ailede dünyaya gelen Yıldız kültürlü bir babanın kızı olarak iyi yetişir. Makedonya şehirlerinden birinde mülkiye memuru olan babası Jön Türkler içinde yer alır. Evinde sanat, edebiyat ve siyaset konuşulan toplantılara kızı Yıldız'ı da dâhil eder. Yıldız daha küçük bir kız iken Tefik Fikret'e Namık Kemal'e hayrandır.

Babasının Makedonya'dan Arabistan'a sürgüne giderken yolda ölmesi Yıldız'ın hayatında bir dönüm noktası olur. Zira babasının kaybı Yıldız'da hayatı boyunca doldurmaya çalışacağı bir boşluğa sebep olur. Annesi ve ablalarıyla İstanbul'a dönen Yıldız'ın bundan sonraki hayatı amcasının evinde devam eder. İstanbul'da amcasının evine yerleşen Yıldız burada da kültürlü bir aile ortamı bulur. Özellikle kuzeni Fahir Ağabey bir bakıma babasının boşluğunu doldurur. Eğitime önem veren amca Yıldız'a evde dersler aldırır ancak Yıldız okula gitmekte ısrar edince onu Çapa Kız Muallim Mektebine yatılı öğretime verirler. Yıldız yatılı okula başlayınca annesi diğer kızlarının yanına Anadolu'ya geçer. Bir süre sonra Fahir Ağabey, Çanakkale cephesine gider. Bu gidiş amcasının üzüntüden ölmesine, yengesinin bunalıma girmesine, sorumsuz davranmaya başlayan hizmetlilerin ihmaliyle evin yanmasına sebep olur. Yengesiyle birlikte küçük bir ev kiralayan Yıldız tatil günlerini bu evde geçirir. İki kadın yoksullukla mücadele ederler ancak hiç kimseye boyun eğmezler.

İlk Muallim Mektebini bitiren Yıldız Yüksek Muallim Mektebine girer. Oradaki öğrencilik dönemi İstanbul'da mitinglerin yapıldığı, kadın erkek herkesin mücadele ettiği, İzmir ve İstanbul'un işgal edildiği zamana denk gelir. Türk Ocağındaki toplantılara ve mitinglere katılan Yıldız, Hasan ile tanışır. Hasan, Yıldız'daki Anadolu'ya açılma fikrini

²¹⁷ Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 189

²¹⁸ Roman 1908'den bir süre önce başlayıp 1930'da biter. Roman Meşrutiyet'in ilanı, Birinci Dünya Savaşı, Mütareke yılları, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsar.

destekleyen bir gençtir. Hasan tüm siyasî faaliyetlerde Yıldız'ın yanında yer alır, birlikte Harp Öksüzleri Derneği'ni kurarlar. Tek amacı Yıldız ile evlenmek olan Hasan uzun bir süre Yıldız'ı ikna etmeye çalışır. Ancak Yıldız evlilik fikrine uzaktır:

“ O zamana kadar isteyenlere baş çevirmiştim; bunların kimisini çirkin, kimisini mânasız, kimisini züppe bulmuştum; kimisinin de mensup olduğu aileyi, anasını babasını beğenmemiştim. Babamdan, amcamdan, Fahir Ağabeyden ve onların mazbut, temiz muhitlerinden sonra bana muhit ve insan beğendirmek pek kolay değildi.”²¹⁹
(s.91)

Hasan, kimseleri beğenmeyen Yıldız'ı ısrarları ve özellikle Anadolu'ya açılma projesindeki destekleyici tavırlarıyla evlenmeye ikna eder. Ancak evlilik Yıldız için büyük bir hayal kırıklığı olur. Zira Milli Mücadele döneminde mücadelenin ateşli savunularını yapan Hasan, içindeki savaşçı ruhu kaybeder. Eşi Yıldız'ı önemsemeyen, İstanbul'da yeni başlayan eğlence hayatına kendini kaptıran duyarsız ve çapkın bir adama dönüşür. Ticaretle uğraşan Hasan, ortağı Namık Bey ve onun eşi İsmet Hanım'la her gece eğlenmeye başlar. Yıldız'ın hastalığı nedeniyle pek fazla katılamadığı davet ve danslar ile Anadolu genci Hasan yeni bir kimliğe bürünür hatta Yıldız'ı küçümseyen tavırlar takınır:

“ Kadınlar dekolte giyeceklermiş; sen de iyileşince tabii öyle bir elbise yaptırırısın; artık Avrupa kadınları gibi giyinmeğe alışırısın...Sana bütün o bilmediğin hayatı göstereceğim; seni bir Avrupalı kadın gibi yaşatacağım, Yıldız.” (s.13)

Kendini sosyetenin bir parçası olarak görmeye başlayan Hasan, Yıldız'ı yavaş yavaş kaybetmektedir. Çiftin arasına giren ilk soğukluk, Yıldız'ın çok hasta olduğu bir gece Hasan'ın onu yalnız bırakarak bir eğlenceye gitmesidir. *“ Hasanla ilk kırılıştta ayrılamayışım böyle olmuştu...”* (s. 32) cümlesiyle Yıldız eşine kırıldığı halde hesap sormayı gururuna aykırı bulup susmayı tercih eder. Yıldız'ı Hasan'dan soğutan ikinci olay Hasan'ın yazıhanesine uğradığı bir gün gördüğü resim ve okuduğu bir nottur. Eşinin çekmecelerinden birinde daha önceki birçok davette adını duyduğu Raife Hanım'ın eşi Hasan ile çekilmiş bir resmini gören Yıldız başka bir çekmecedeki Raife Hanım tarafından yazılmış *“ Bana hemen iki yüz lira gönderiniz ”* (s. 181) notunu bulur.

Onurundan ve gururundan taviz vermeyen Yıldız Hasan ile tartışmaz ancak çok daha kötü bir etki bırakacak sert bir konuşma yapar:

---

²¹⁹ Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1938 (Alıntılar bu baskıdandır.)

“ Yüksek bir kadına âşık olsaydın, seni, bir kıymete bağlandın, diye takdis ederdim; böyle bir eş bulduğun gün, sana hak verir; bu değerli kadın Hasan’a daha çok lâyıktır, diye yerimi ona bırakırdım; yazık ki sen...”(s.182)

Yıldız, Raife Hanım olayında Hasan’a çok kızmasına rağmen boşanmayı tercih etmez. Zayıf görünmemek için evliliğine devam eder. Ancak ilişkileri son derece soğuk ve mesafeli devam eder. Ticaretten iyi para kazanmaya başlayan, şişmanlayan, hayatı bir eğlence gibi gören Hasan bir süre sonra bunalıma girer doktor tavsiyesi ile çift bir Avrupa seyahatine çıkar. Hasan’ın iyileşmesi için çıkılan seyahat çiftin ayrılmasıyla son bulur.

Hasan Avrupa’da da şık otellerde, eğlencelerde vakit geçirmeye ve eşini yalnız bırakmaya başlar. Yıldız Hasan’ın tüm duyarsızlıklarına tahammül etmekte, sabırlı davranmaktadır. Ancak bu tahammül Hasan’a gelen bir mektubu okumasıyla son bulur. Hasan’ın kolejli kuzenim diye tanıttığı Gülsüm ile Anadolu’ya gidiş gelişlerinde evlendiğini ve iki de oğulları olduğunu öğrenir. Hasan’ın ağzından Gülsüm’e mektup yazarak Gülsüm ve oğullarının Paris’te kaldıkları otele gelmelerini sağlar. Hasan’ın Gülsüm’e *“ Tu!... Allah belâni versin; beni rezil ettin.”* (s.239) diyerek tepki verdiği karşılaşma Yıldız’ın Hasan’ı terk etmesiyle son bulur.

Yıldız Fahir Ağabey’e dönüşü haber veren bir telgraf çeker:

“ Bu akşam, (Oryant Ekspres) le Paris’ten ayrılıyorum; beni karşılayınız; yalnız dönüyorum!..” (s.240)

Eğitimli, kültürlü ve saygılı bir kadın olan Yıldız, Hasan’ın bazı çapkınlıklarına göz yumar ancak çok eşliliğe tahammül edemez. Hasan’ın başka bir kadından çocuk sahibi olması Yıldız’ın yıllardır kendine bile itiraf etmekten kaçındığı mutsuzluğuna son verir. Yıldız, *“ (...) ben ki boyun eğenlerden öğrenirdim; nasıl oldu da bir çamur denizinde böyle yılarca bocaladım, durdum!..”* (s.8) isyanıyla kendisiyle yüzleşmeye başlar.

“ İstirap çektim, ama, aciz duymadım; yalnız bu uzun çarpışmadan biraz yorulдум. O da geçer... Ben hayata boyun eğmemeğe karar verdim.” (s.3) cümlesiyle Yıldız’ın içindeki güçten hareket ettiği, hayatını kimsenin insafına bırakmadığı tespit edilir. Yıldız’ın evliliğinde yaşadığı temel sorun eşiyile *“ ruh arkadaşlığı ”* nı kuramamasıdır.

Şükûfe Nihal'in *Çöl Güneşi* adlı romanında Zehra vasıtasıyla vurguladığı ruh arkadaşlığının önemine bu romanda da temas edilir. Eşler arasındaki fikrî, ruhî, kültürel ve ekonomik uyumun gerekliliği özellikle kadın yazarların sıklıkla vurguladığı bir durum olarak karşımıza çıkar. Tanzimat'tan sonra kadının özellikle eğitimle kendine değerler katması, evlilikten ve hayattan beklentilerini etkiler. Ancak erkeklerin bu yeni kadın tipini anlayamaması özellikle evliliklerde bir sorun olarak belirir.²²⁰

Şükûfe Nihal romanlarındaki kadın kahramanlarına kendi hayatının kontrolünü ele alma yetisi ve fırsatı verir. Hülya Argunşah'a göre Yıldız, hayatını tek başına kurabilen güçlü kadın tipine örnektir.²²¹ Zira Yıldız, hem kadın duygusallığını yansıtan hem de ülkesi için siyasî ve sosyal endişeler duyan bir kadındır. Hasan ile evlenmeye karar vermesindeki temel sebep sevgiden ziyade idealleridir. Ancak Hasan, Yıldız gibi derin bir kadını anlayacak duyarlılığa sahip değildir. Yıldız'ın yaşadığı yalnızlık ve bunalım aydın kadın bunalımına bir örnektir. Kendisini yetiştirmiş, bilgili, kültürlü bir kadın olan Yıldız'ın çok eşliliğe tahammül etmesi mümkün değildir. Nitekim romanın sonunda Hasan'ı terk ederek İstanbul'a döner.

Hüseyin Rahmi'nin *Gönül Bir Yeldeğirmenidir Sevda Öğütür* (1943) romanında erkek kahraman Şadan, Doğu ve Batı geleneği arasında yaşanan değerler çatışması ve bu toplumsal değişimde kadının konumunun nasıl olacağı hakkında karmaşa yaşamaktadır. Eşi Sabiha, iyi bir eğitim almış, piyano çalan, Fransızca'yı anadili gibi bilen, Fransız romanlarının hemen hepsini okumuş, yazarları biyografileriyle tanıyan bir kadındır. Eşi Şadan'a karşı da sevimli, saygılı ve sadıktır; ancak Şadan, Sabiha'nın bilgisi ve kültürü karşısında tedirgin olur. Sabiha'nın sürekli kitap okuması, sanattan edebiyattan bahsetmesi bir süre sonra Şadan'ı bunaltır.

Eserde sık sık öğretmen değil eş istediğini dile getiren Şadan'ın şikâyet ettiği Sabiha, Tolstoy ve Flaubert'in eserlerini eleştirebilecek muhakeme gücüne sahip, bazı gazete ve dergilere makaleler gönderen imzası tanınmış bir kadındır. Ancak Şadan, Sabiha'nın başarısını takdir etmek yerine tenkit eder. Zira bir eş olarak Sabiha, Şadan'ın eril iktidarını pekiştirmenin aksine kişisel başarıları ve bireysel var oluşuyla eşinin otoritesini zayıflatan bir kadın tipidir.

---

²²⁰ “ Tanzimat'tan itibaren eğitimi üzerinde ısrarla durulan kadın ve kazandığı meziyetlerle evinden dışarı çıkarılmak istenen kadın, nihayet sosyal hayata açılmıştır. Ama yaşanan hayat kadına hazır mıdır? ” Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000 a.g.e., s. 247

²²¹ Argunşah, a.g.e., s.248

Şadan, Sabiha'nın, üzerinde yarattığı bu krizi atlatmak ve eril tahakkümünü ortaya çıkarmak için çözüm yolları arar:

*“ Karıma karşı içimde tuhaf bir düşmanlık doğdu. Bana koca niyetine değil, bir çömez bulmak için varmış. Bu bilgili, kültürlü, kafalı, düşünceli kadını aldatmak, zekaca ona üstün gelmek sayılmaz mıydı? Ben cahil o bilgin... Bana bu suretle yenildikten sonra onun bilgisi kaç para eder? ”*²²² (s.130)

Şadan'ın eşine karşı öfke geliştirmesi dikkate değer bir durumdur zira Şadan'ın yaşadığı bu gerilim, eğitilmiş ve zeki eş karşısında bocalayan erkeklerin ortak tepkisi olarak genellenebilir. Şadan, Sabiha'nın edebiyattaki üstünlüğü karşısında o kadar ezilir ki bunu aldatarak alınacak bir intikam hırsına dönüştürür. *“ Erkeğin cahilinin kadının bilgisinden daha akıllı olduğunu ispat edecektim.”* (s.131) cümlesi Şadan'ın bir erkek olarak kadının herhangi bir alanda erkekten üstün veya önde oluşuna katlanamadığını gösterir. İntikam planlarını aldatma üzerine kurması ataerkil toplum yapısında cinsel özgürlüğün, eril gücü ve üstünlüğü pekiştiren bir durum oluşuna gönderme yapar. *“ Erkek egemen toplum kavramı aynı zamanda o toplumda yaşayan her tür erkeğin – yaşam biçimi, tercihi ne olursa olsun- kadınlardan üstün kılınmasından bir yarar olduğunu iddia eder. Yani erkek egemen toplumlarda her tür erkek, konumu ve statüsü ne olursa olsun- egemen erkeklik değerlerini sürdürme ya da en azından sessizce onaylamanın yararına olduğunu bilir...”*²²³ Şadan, eşini aldatarak ondan üstün konuma geleceğine ve egemen erkek değerlerini kendi kişisel alanında yücelteceğine inanır. Üstelik aldatma eylemini eşinden düşük statüde olan kadınlarla gerçekleştirerek gizli bir galibiyet de elde edeceğini düşünür.

“ Karıma olan bilgi yenilgimi bu yönden gizli bir üstünlükle hafifletmeye karar verdim. Onu bayağı karılarla aldatacaktım. Yine elleri, tabanları çatlak, bulaşık bezi kokan hizmetçi kızlar gözümde tütmeye başladı.” (s.130)

Şadan'ın eylemleri, eşinin kendisinden daha bilgili ve kültürlü olmasını kabullenemeyen, kadını zayıf ve aciz görmek isteyen, güçlü kadın karşısında endişelenen ve bocalayan bir erkeğin tepkileridir. Bu noktada Şadan, Hüsnü Paşa ve Rauf ortak bir paydada birleşir. *“ Güçlü olmak, başarmak, sorunları ikna ederek değil şiddet kullanarak çözmek, duygularına göre değil çıkarlarına göre davranmak, rekabete ve hiyerarşiye dayalı ilişkileri*

²²² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Gönül Bir Yeldeğirmenidir Sevda Öğütür*, İstanbul, Everest Yayınları, 2009 (Alıntılar bu baskıdandır)

²²³Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.172

*kurumlaştırmak, bağımsız davranmayı önemsemek...*²²⁴ vb. davranışlar toplumsal yaşamda egemen erkeklik değerleri olarak vurgulanan davranış kalıplarıdır. Hüsnü Paşa, Rauf ve Şadan ekonomik ve sosyal güçlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanırlar. Evliliğin sadakat gerektiren bir sözleşme ve ailenin paylaşımlara dayanan bir yapı olduğu bilgisinden uzaklaşıp eşleri ile hiyerarşik ilişkiler kurarlar.

2.3. Evlilik Kurumuna Başkaldırı

Hemen her eserinde evliliği, aile kurmayı yücelten ve teşvik eden bir yazar olarak Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe-i Zenan*'da (1870) evlilik karşıtlığını işler. Eserin 1870 gibi erken bir tarihte yazılması ve yazarın konuyu, evlenmeyi bilinçli biçimde reddeden üç kadın vasıtasıyla ele alması dikkate değerdir. Evliliğe başkaldıran, kendine evlilik ve eş (koca) himayesi dışında bir hayat kurma fikri anlatı düzeyinde radikal ve öncü bir tavır olarak değerlendirilebilir. Zira Ahmet Mithat, bu eseriyle toplumsal kabullerin, duygusal ve düşünsel doğruların dışına çıkar. “*Evlilikte kadınların ezilmelerini, erkeklerin sadakatsizliklerini anlatan bu hikâye kadınların durumuna sempatiyle bakarak evlilik aleyhtarı bir mesaj verir.*”²²⁵

Kitap okumayı hayatının merkezine koymuş olan Fazıla Hanım, babasının ölümünden sonra kendisine kalan evi satıp hisse senedi alır ve bu gelikle hayatını sürdürür. Ev işleri yapmadan, hatta yemeğini bile dışarıdan getirten Fazıla Hanım, aynı zamanda iki kız çocuğu evlat edinmiş bekâr bir annedir. Evlenmeyi bir erkeğe boyun eğmek olarak gören Fazıla Hanım²²⁶ kendi kişisel kararını kızları Âkile ve Zekiye'ye de aşılır. Evlilik karşıtı olması, kişisel hürriyeti için bir tercihtir ancak; “evlenmemeyi” tercih edilebilir hale getiren sebebin ekonomik özgürlük olduğu da gözden kaçmamalıdır. Bu anlamda, Fazıla Hanım'ın maddi kaygılarının olmaması, geleceğini bir erkeğe/eşe bağlama zorunluluğunu da ortadan kaldırmıştır.

Fazıla Hanım, evliliğin kadının özgürlüğünü erkeğe teslim etmek demek olduğunu düşünmektedir. Fazıl Gökçek eserin giriş bölümünde, Fazıla Hanım'ın evlilik karşıtlığını ve

²²⁴ Sancar, *a.g.e.*,s.171

²²⁵Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 73

²²⁶ *Teehhül*'de Sabire Hanım da Fazıla Hanım gibi evlilik karşıtı bir kadındır. Ancak onun evliliğe karşı çıkması kendi kişisel tecrübelerinden kaynaklanır. Yanlış bir evlilikten sonra evlilik karşıtlığını savunur.

yaşadığı toplumda kadının konumunu sorgulamasını cesurca bulur.²²⁷ Zira eserin yazıldığı tarih göz önüne alındığında Fazıla Hanım'ın fikirlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Kadına dair bir zihniyet değişimini yansıtan fikirlerin devrin önemli bir erkek yazarı tarafından kadın kahraman aracılığıyla dile getirilmesi ayrıca önem taşımaktadır. Eserde, Fazıla'nın cesur söylemleriyle, erkeğin evlilik yoluyla kadın üzerinde kurduğu tahakküm eleştirilir. Yazar, ev içi hiyerarşik yapıyı kabul etmeyen, buna başkaldıran bir kadın kahraman yaratır ancak bunu yaparken kadının erkeğe bağımlılığını zorunlu hale getiren ekonomik sebepleri yok eder. Evlilikte kadının adeta bir esir derecesine indirildiğini düşünen Fazıla Hanım Âkile ve Zekiye'ye de evlenmemeleri yönünde telkinlerde bulunur:

“ Fazıla Hanımın tezevvüç ve teehhülden pek büyük nefret ve istikrâhı olup alemde mütalaadan başka bir şeyden lezzet alamamakta bulunduğundan çocuklara dahi bu fikri iras etmeye kalkışmış ve sırası geldikçe, münâsebet düşürdükçe teehhül ve tezevvücün fenalığından bahsetmeye ve alemde her şeyden ferâgatle ömrün yalnız mütalaa ile geçmesinde olan lezâizi sayıp dökmeye başlamış idi.” (s.57)

Fazıla'nın telkinleriyle büyüyen kızlar da evlenmeden, sadece okuyarak geçirecekleri bir hayatı sürdürmeye karar verirler. Üç kadın hem evliliğe hem de doğanın dayattığı kurallara başkaldırarak bir evin içinde sürekli kitap okurlar. Virginia Woolf'un *Kendine Ait Bir Oda* eserini akla getiren bu ev yazma odasından çok bir okuma odasıdır. “*Kütüphanelerden, sahaflardan getirilmiş kitaplarla dolu bu 'kendine ait oda' sayesinde nefret ettikleri evliliğe, efendilik taslayan erkeklere, hane içindeki köleliğe meydan okuyabilecektir kadınlar.*”²²⁸ Ancak bu meydan okuma aynı zamanda onları yaşadıkları toplumdan, tarihten de uzak tutan, asosyal bir yaşam tarzını yansıtır. Kadınlar gerçek dünyanın tehlikelerinden uzak dururlar, bu anlamda ev/mahrem alan korunaklı; fakat, aynı zamanda onları sınırlandıran adeta kendilerini hapsedtikleri bir mekândır. Evlenmeyi reddederek çoğunluktan farklı bir karar alırlar. Bu karar, onların birey kimliği kazandıklarını gösterir ancak bu bireysel var oluşun sınırları ev dışındaki bir yaşama uzanmaz. Kendileri için bir çalışma hayatı veya sosyal/siyasî faaliyetler planlamazlar. İlk bakışta çelişkili gibi görünen bu durumun birçok sebebi bulunmaktadır.

²²⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Felsefe-i Zenân*, (haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001, s. XIII (Alıntılar bu baskıdandır.)

²²⁸ Nurdan Gürbilek, “ Erkek Yazar Kadın Okur ”, *Kadınlar Dile Düşünce*, (der.) Sibel Irzık/Jale Parla, 4.B.,İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.294

Fazıla Hanım babasından İslamî bir eğitim alır; Bedreddin Efendi kızına hadis ve tefsir öğretir. Fazıla Hanım sonra da felsefeyle ilgilenmeye başlar. “ *Ahmet Mithat’a göre ideal eğitim, babanın vesayetinde, İslâmî ilkelere göre yürütülen ve Batı kültürünün denetlenerek dahil edildiği bir eğitimidir. Örneğin felsefe-i Zenan’da Fazıla Hanım’ın eğitimi böyle bir eğitimidir: Bu tür bir eğitimden geçmiş çocuklar babaların ölümünden sonra da yollarını şaşırılmazlar.*”²²⁹ Babasının ölümünün ardından yolunu şaşırmayan Fazıla Hanım, İslamî metinleri okumaya devam eder. Evden dışarıya çıkmadığı için kitapları ona Ayasofya Kütüphanesi Hafızı getirir. Babasının bir tanıdığı olan Hafız, Fazıla Hanım’ın dış dünyadan görüştüğü tek kişidir.

Okuyan, düşünen, kendisine istediği gibi bir hayat düzenleyen Fazıla Hanım’ın entelektüel birikimini daha çok dinî metinler oluşturur. Bu anlamda, dünyanın “ *aldatıcı arzu, heves ve tehlikelerinden* ” uzak durma felsefesinin kaynağının İslamî kitaplar olduğu söylenebilir.

Kitap ve kadın okur arasında Tanzimat ve sonraki dönemlerde yazarlarca kurulan bağın negatif göndermeleri bu eserde yer almaz. Ahmet Mithat, birçok eserinde okumanın kadını yönelteceği tehlikelere işaret eder; ancak bu eserde kitap ve okuyan kadın arasında olumlu bağlantılar kurar.²³⁰ Eserde yazarın vurguladığı, okuyan kadının karşılaşacağı tehlikeler ve yaşayacağı üzüntülerden çok kadının evlilik içinde yaşayabileceği üzüntülerdir.

Eserde Fazıla Hanım’ın bahsettiği “ *hürriyet-i şahsiye* ” fikri ve evliliği cahillik olarak nitelmesi kişisel bir başkaldırı olarak kalsa da dönem itibariyle kadın özgürlüğü konusunda önemli ve öncü bir harekettir. Fazıla Hanım, erkek egemen toplumun kadını evlilikle ve annelikle değerli kılmasının karşısında yer alarak, rol ve statülerini değil karakterini vurgular. Fazıla Hanım bu şahsiyet bilincini kızları Âkile ve Zekiye’ye de aktarır. Yaşadığı sürece evlenmemelerini telkin Eden Fazıla Hanım, ölmeden önce de kızlarına şöyle vasiyette bulunur:

---

²²⁹ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 33

²³⁰ “ *Kitap okumanın arzusuyla bir ilişkisi olabileceğini, kitabın okuru yatıştırarak şöyle dursun onu daha da kıskırtabileceğini, arzuyu dizginlemek bir yana bir kapılmaya yol açabileceğini, Fazıla Hanım’ın merak saldırdığı felsefenin onda yeni hevesler doğurabileceğini aklına pek getirmemiş gibidir Ahmet Mithat.*” (s.296), “*Modernleşmenin yol açtığı endişeyi; başka dünyalardan, başka hayatlardan, başka kitaplardan etkileniyor olmanın yazarda harekete geçirdiği kaygıyı; bu etkilenmenin mevcut normlarla birlikte cinsel rolleri de değiştirebileceğini henüz duymamış gibidir Ahmet Mithat. Bu yüzden Fazıla Hanım’a babası tarafından hazırlanan İslâmî okuma listesine babanın ölümünden sonra başka kitapların sızabileceği ihtimalini pek kaale almamış, en azından hikayesini bu tehlike üzerine kurmamıştır.* ” Gürbilek, a.g.m., s.297

“ İŖte gözümün nuru kızlarım, tahminim gelip çıkıyor. Allah bilir ama ben bu yataktan kalkamam. Söz ölüm getirmez ya, Ŗayet vefat eder isem beni Eyüp'e defnedersiniz ve siz dahi nefsinize galebe edip kocaya mocaya varmayarak Ŗu evceğizde size bıraktığım eshamın iradıyla hanımlar gibi yaşayıp gidersiniz. Kocaya varmayınız diye ettiğim vasiyetin sebebini size anlatmak iktiza etmez. Cahil değilsiniz ya ! Elhamdülillah ikiniz de kemale geldiniz. Alemde hürriyet-i şahsiyenize tamamıyla sahip olarak hanenizde kendi keyfinize yaşamak ile bir kocanın ve hele zamanımız erkekleri gibi hal ve Ŗanları muhtac-ı izah olmayan bir herifin dest-i tagallübü altında esirane yaşamak beyninde olan farkı elbette temyiz ve takdir edersiniz. İŖte vasiyetim budur” (s.58)

Yukarıdaki cümlelere bakıldığında Fazıla Hanım'ın evliliği kadın haysiyetini ve şahsiyetini yok eden bir kurum olarak ele aldığı görülür. Bu nedenle kızlara bir erkeğin “ dest-i tagallübü ” altında esir hayatı yaşamaktansa evlenmeyip huzur içinde yaşamalarını telkin eder. Bıraktığı miras kızların bir erkeğe muhtaç olmalarını da engelleyecek miktardadır. Fazıla Hanım'ın ölümünden sonra bir süre daha kızlar, evliliği değil kitabı, okumayı tercih ederek evlerinin güvenli sınırları içinde okuyup gelişmeye devam ederler.

Amaçları sadece okumak olan bu iki genç kız erkek görmeye dahi tahammül edemez. Onlara göre erkek, kadını esir etmeye çalışan bir varlıktır. Pencereden bakarken dışarıdan bir erkeğin geçtiğini görünce “ *Aman ! İŖte bu dahi biçare kadınlardan birisinin gerdanına ribka-i esaret vurarak kendi arzu-yı mahsusları mucibince harekete mecbur eden zalimlerden birisidir* ” (s.59) diye düşünen kızlar evlilikten ve erkeklerden uzak durmaktadırlar. Onların bu tavrındaki temel sebep kişisel özgürlüklerine sahip çıkmaktır. Fakat burada özgürlükten kasıt özgürlüğe siyasî değil kişisel bir anlam yüklemeleridir.

Ahmet Mithat, Âkile ve Zekiye'yi sürekli kitap okuyan genç kızlar olarak tasvir eder, öyle ki kendilerini okumaktan alıkoyan hiçbir Ŗeye tahammül edememekte, bunu vakit kaybı olarak nitelendirmektedirler. Nitekim bu kendilerine görücü gelen bir aracı kadına verdikleri yanıtta açıkça görülebilir:

“ Hanım ! Haber verdiğiniz beylere varacak kız çok bulunur, çünkü hem zengin hem de güzel imişler. Biz ise ne zengin ve ne de güzele hiçbir itibar etmeyiz. Zaten kocaya varmaya bir mecburiyetimiz yok. Bu sohbet bizi mütalaamızdan alıkoyuyor. Rica ederim bizi kendi halimize bırakınız da Ŗu birkaç sahifeciği gözden geçirelim ” (s.59)

Görücü kadınla sohbet etmeyi dahi zaman kaybı olarak gören kızların sadece okuyarak sürdürdükleri hayat Zekiye'nin başka yerler görme arzusuyla son bulur. Zekiye, çalışmak için

zengin bir ailenin yanında Halep'e gider. Nitekim evden çalışmak için çıkış, kendilerine kurdukları o ideolojiden de çıkışı temsil etmektedir. Ev, Zekiye ve Âkile için hem fiziksel hem de manevi olarak kişisel özgürlüklerinin koruyucusu ve sembolü olan bir mekândır. Halep'te valinin divan kâtibiyle yakınlaşan Zekiye, şiir ve aşkın büyüyle hürriyet-i şahsiye fikrinden uzaklaşır, Âkile Hanım yazdığı mektuplarda²³¹ Zekiye'yi evlilik kararından vazgeçirmeye çalışsa da başarılı olamaz. Evlenen Zekiye bir süre sonra eşinin kendisini aldatmasına dayanamayarak üzüntüden ölür. Zekiye'nin başına gelenler Fazıla Hanım'ın evlilikle ilgili öngörülerini doğrular.

Eserde Zekiye'nin aldatıldığını öğrendiğinde eşi Sıtkı Bey'e tepki vermesi dikkate değerdir. *Mudarar*'taki Fazıla'nın eşi Remzi Bey'in karşısında cesurca konuşmasına benzer biçimde Zekiye de aldatılmayı normalleştiremeyeceğini dile getirir. Eşine “ *Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiysen ben de aynıyle öyle oldum.* ” (s.58) diyen Zekiye'nin evlilikte erkek ve kadını eşit görmesi eğitimle ulaştığı bir bilinç olarak değerlendirilebilir.

Eserde, evliliğin kadın üzerindeki yıkıcı etkisi Zekiye ile somutlaştırılır. Zekiye aldatıldığı için üzüntüden ölür; aldığı kararlardan sapmayan Âkile ise hayatta kalır. “ *Başka yapıtlarında geleneksel ailenin nimetlerini öven, örneğin Fatma Aliye'yle birlikte yayımladıkları Hayal ve Hakikat'in kendi yazdığı bölümlerinde kadının evlenmek yerine “ kırâat ve mütâlaâta meyyâl olması ” na açıkça “ isteri ” teşhisi koyan Ahmet Mithat, en azından bu hikâyede evlilik düşmanı, kitap dostu bir baba nasihatıyla şekillenmiş bir kadın felsefesinin temel ilkelerini ortaya koymuştur.* ”²³²

Fazıl Gökçek' e göre *Felsefe-i Zenan*'da konu doğrudan doğruya hürriyet fikriyle ve sosyal yapı ile ilişkilendirilmiştir. Eserde ‘hürriyet’, ‘hürriyet-i şahsiye’, ‘hürriyet-i asliye’, ‘hürriyet-i tamme’, ‘sevda-yı hürriyet’ ve bunların mukabili olarak ‘esaret’, ‘ribka-i esaret’ gibi kelime ve terkiplerin hemen her sayfada tekrar edilmesi, kahramanların bu konuda belli bir bilince sahip olduklarını göstermektedir.”²³³ Fazıla ve Âkile'nin evliliğe karşı çıkışları bireysel planda kalsa dahi onların kadın özgürlüğü hakkında düşünmeye başlamaları ve özgürlükleri adına toplumsal yaşamda önemli bir kurum olan evliliğe başkaldırmaları kayda değerdir. “

²³¹ “ *Bu hikâye “ Menfa ” dan çok evvel Bağdat seyahatindeki deniz yolculuğunun – bir kadın ağzından- hâtıralarını verir. Hikâyenin mühim kısmının mektup şeklinde olması kadına mahsus hususî bir itiraf dili aradığını gösterir.* ” Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, 8.B., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997, s. 465

²³² Gürbilek, *a.g.m.*, s.295

²³³ Ahmet Mithat Efendi, *a.g.e.*, s. XIII

Fazıla ve Akile Hanımların evlilik aleyhtarlığı, toplumun kadını ikinci sınıf bir varlık olarak kabulünden kaynaklanmaktadır. Aklının değil gönlünün arzularına uyarak evlenmeye karar veren Zekiye'ye Akile bu kararının yanlış olduğunu ısrarla söylerken hep toplumun erkek egemen yapısını ileri sürmektedir. Dolayısıyla eleştiri konusu edilen, teorik olarak evlilik kurumu değil erkek egemen toplumun kadına bakışıdır.''²³⁴

Asıl eleştirinin, evlilik değil de erkek egemen toplumun kadına bakışı ve kadın üzerinde evlilikle kurulan tahakkümün olduğu bu eserde Ahmet Mithat Efendi kadın okura olumlu yaklaşıyor. *Felsefe-i Zenan*'da kadın karakterlerin özgürleşmelerini ve evlenmeden de bir birey olarak yaşayabilecekleri vurgulanır. Okuyan kadın kişisel hürriyetine sahip çıkarak toplumun genel beklentilerinden farklı davranabilir ancak kırk yıl sonra yazdığı son eseri *Jön Türk*'te okuyan ve toplumsal normları önemsemeyen bir kadın karakteri modernleşmeyi yanlış anlamış ve yozlaşmış biçimde tasvir eder. Okuyan kadının nasıl olması gerektiği konusu Ahmet Mithat Efendi'nin edebî hayatı boyunca düşündüğü ve sorguladığı bir konudur. Modernleşme ve Batılılaşma sürecindeki bir toplumda değişen değerler içinde eğitim alan kadının tavır ve davranışları Ahmet Mithat Efendi'nin zihnini hep meşgul eder. Bu nedenle eserlerinde Doğu-Batı sentezini gerçekleştirmiş, kendi geleneğinden kopmadan ölçülü modernleşmiş, eğitilmiş ve kültürlü kadını ideal kadın olarak vurgular. Okuyan kadının yazarda yarattığı endişe ve huzursuzluk *Jön Türk*'te (1910) 'feminizm' kavramını da içine alarak Ceylan karakteri vasıtasıyla değerlendirilir. " *Yazarı huzursuz eden problemin Jön Türk'te yine bir kadın okur, Batı denen kitabı yanlış okuyan, bazı yönleri "eksik" alırken bazılarını da " lüzumundan pek çok fazla alan "* bir serbest kız üzerinden tartışılmış olması yeterince anlamlıdır."''²³⁵ Zira yazar Ceylan ile yanlış eğitim ve terbiyenin kadını kötü bir sonuca sürükleyebileceğini göstermek ister. Ceylan'ın tavır ve davranışlarının yanlışlığı onun karşısına yerleştirdiği karşı tip Ahdiye ile daha belirgin hale getirilir. Bir tarafta yazar tarafından idealize edilmiş ve eserin sonunda mutlu bir evlilikle ödüllendirilmiş Ahdiye, diğer tarafta yanlış eğitimle ifrat kadına dönüşmüş ve eserin sonunda intihar ettirilen Ceylan'ın yer aldığı eserde tema daha çok kadın eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. Eser boyunca aile, eğitim, ahlâk ve terbiye açısından karşılaştırılan Ceylan ve Ahdiye arasında ortak bir hedef olarak Nurullah yer alır. Evlenmek için bir seçim yapan Nurullah eğitilmiş ve serbest fikirli Ceylan yerine yine eğitilmiş ancak geleneğin arzuladığı biçimde yaşayan Ahdiye ile evlenir.

²³⁴ Ahmet Mithat Efendi, *a.g.e.*, s. XIII

²³⁵ Gürbilek, *a.g.m.*, s.300

Yazar, Ahdiye ve Ceylan arasındaki karşılaştırmayı Natüralist bir etkiyle önce genetik faktörlere, daha sonra da eğitim ve terbiyeye bağlar. Yazar tarafından idealize edilen Ahdiye, geleneksel ve kendi içine kapanık yaşayan Dilşinas Hanım (Cahil bir kadın olduğu eserde birkaç kez yazar tarafından dile getirilir) ve Gazanfer Bey'in kızıdır; Ceylan ise alafrangameşrep Kazım Bey ile eski bir rakkase Sezayidil Hanım'ın kızıdır. Ahdiye son derece muhafazakâr bir çevrede, kadın erkek arasında fiziksel sınırların bulunduğu bir mahremiyetin içinde büyürken, Ceylan, rahat bir annenin gözetiminde, kaç-göçün olmadığı, bir evde büyür. “ Anası babası hakkında vermiş olduğumuz malûmat Ayşe Ceylân Hanım'ın menşeiini tayine kifayet eyler. ”²³⁶ (s.72) cümlesiyle yazar Ceylan'ın kötü sonunu Natüralist bakış ile aile ve çevre sebebine dayandırır.

Ahdiye'nin babası Gazanfer Bey önceleri kadın eğitimini gereksiz bulsa da zaman içinde bunun her şeyden önce bir zorunluluk teşkil ettiğini anlar. Eşi Dilşinas'a yazdığı mektupları, eşi okuma yazma bilmediği için başkasına okutması Gazanfer Bey'in kadın eğitimi hakkında düşünmeye sevk eder.

Yaşanan sosyal ve siyasî değişimler, kadın eğitimini zorunlu hale getirmiştir. Mesele eğitim alan kadının toplumsal hayattaki sınırlarının belirlenmesidir. Ahmet Mithat Efendi bu sınırları geleneksel kültürün sınırları olarak algılar ve aktarır. Bu nedenle Ahdiye eğitimi ancak geleneğin sınırlarını zorlamayacak, itaatkâr bir kadın tipinde tasvir edilir. Eşinin ölümünden sonra Dilşinas Hanım kızını en yakın ibtidaî mektebine, kız-erkek çocuklarının birlikte okuduğu sıbyan mektebine gönderir. Kiracılarını kızıyla birlikte on bir on iki yaşına kadar ev dışında yeni usullere göre eğitim alan Ahdiye aynı zamanda Kur'an ve Tecvid de öğrenir. Dilşinas Hanım için en önemlisi kızının dinî metinler okumasıdır zira tek ilim din ilmidir. Darülmuallimat'ı tavsiye ettiklerinde şiddetle karşı çıkararak Ahdiye'ye evde Hoca Abdullatif Efendi'den Arapça ve Farsça dersler aldırır. Kiracılarının kızı Remziye Batılı eğitime yönlendirilirken Ahdiye'nin eğitimi Abdüllatif Efendi ile sınırlı kalır. Annesinden gizlice Aşık Garip, Şah İsmail ve yeni çıkan kitapları okuyan Ahdiye, eski ile yeniyi birleştirebilen, modernleşirken kendi değerlerini yitirmeyen genç kız tipi olarak sunulurken Ceylan, Fransız hocalardan aldığı terbiye ile yozlaşmış kendi toplumuna yabancılaşmış genç kız tipini örnekler.

---

²³⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, (haz.) Kazım Yetiş, Ankara, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003 (Alıntılar bu baskıdandır)

Alafranga Kazım Bey kızı Ceylan'ı Batılı tarzda yetiştirir. Ceylan, Fransız öğretmenlerinden piyano, arp, keman ve raks dersleri alırken Batı'daki kadın erkek ilişkilerine dair özel/genel bilgileri de bolca öğrenir. Fransız öğretmenler erkeklerle son derece serbest ilişkiler yaşamaktadır ve bunların hepsine şahit olan Ceylan, yazarın “ hukuk-ı tabiiye-i nisvaniye ” olarak Türkçeye çevirdiği “ Feminizm ” e dair her türlü “ ileri fikri ” öğrenmeye başlar. Kendi adı Ayşe'yi Fransızca “ biche ” sözcüğünden etkilenip Ceylan olarak değiştirir. İsmi değiştirilecek kadar radikal tavırlar sergileyen Ceylan, okuduğu Fransızca dergi ve kitaplardan Feminizme dair edindiği bilgilerle topluma aykırı fikirler üretir. Evliliğe, özellikle görücü usulü evliliğe karşı çıkan Ceylan “ mariage libre (ahrarane evlilik/serbest evlilik) ” fikrini savunmaya başlar.

Yazar eser boyunca Ceylan'ın aykırı davranışlarını aldığı yanlış eğitim ve terbiyeye bağlar. “Ahmet Mithat'ın romanlarında çok yinelenen bir tema kimlik bunalımı temasıdır. Kültürü inkâr, babayı inkâra eşittir ve kişiyi felakete sürükler.”²³⁷ Yazar, kendi kültürünü inkâr eden Ceylan'ın, toplumsal kuralları hiçe sayan fikir ve davranışlarını Nurullah ile aralarında geçen diyaloglar aracılığıyla aktarır. Kadın ve erkek ilişkileri hakkındaki sohbetlerinde Nurullah, kadının kadınlığını erkeğin de erkekliğini bilmesi gerektiğini belirtirken Ceylan, Nurullah'a kadın ve erkek arasında hiçbir açıdan fark olmadığını şöyle dile getirir:

“ Ben kızlığımı nasıl istersem öyle bilmekte hürüm. Fakat siz erkekliğinizi niçin bilmiyorsunuz ? Neden serbest bir kız yanında miskin bir diğer kız gibi davranıyorsunuz? İşte artık büsbütün aşıkâr söylüyorum. Yıllar oldu ki sizinle münasebeteyiz. Çocukluğumuzdan çıkar çıkmaz bir münasebet-i refikane bulduk. Medeniyet-i cedide hakkındaki tetkikatınız, tettebbuatınız insanoğlunun... yalnız insanoğlunun değil hem de insan kızının hukuk-ı medeniyelerini size anlatmış olduğunu gösterdiniz. Ben de muallimeden bu yoldaki tettebbuatın netayicine ve okuduğum Avrupa asarında o netayici intaç etmiş olan mukaddemata doğru zihnimi sevk eylemiş bulunduğumdan sizi kafama denk buldum. Apaşıkare söylüyorum. Sevdim ! Ne o ? Bir kızın bu cür'etini beğenmiyorsunuz ha ? ” (s.48)

Ceylan'ın aşk ve sevgi konusundaki bu tavrına karşılık Nurullah şöyle cevap verir:

“ Vakıa bizim hissiyat-ı kavmiyyemize göre bir kız “ sevdim ” demeyecek. Yalnız sevildiğini kabul istidatında bulunduğunu gösterecek. Bizim hiss-i şairanemize göre bir kız bir peri-i dil-sitandır ki kürsüsü üzerinde kemal ve vekar ile oturacak ve erkek tarafından onun zir-i pay-i kürsüsüne arz ve takdim olunan tuhfe-i garamı reddetmesiyle kabul eylemiş olacak. Maahaza gerek kadında gerek erkekte görülen terakkiyat-ı fikriye şimdi bu hisleri safderunluk derekesine indirmeye yüz tutmuştur.

²³⁷Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 30

Onun için ben de bunları la-yetagayyer addetmeye lüzum görmüyorum. “ Sevdim ” demenize ses çıkarmıyorum. Ama bir şart ile ! Bu hududun haricine çıkmamak şartıyla.” (s.49)

Yukarıdaki söylemlere bakıldığında Ceylan'ın kadın ve erkek eşitliğini savunduğunu ancak Nurullah'ın daha geleneksel bir yaklaşımı olduğu görülür. Ceylan özellikle Doğu zihniyetini eleştirir:

“ Hangi medeniyetin kanunları? Menşe-i Hindistan'a kadar varan yedi sekiz bin senelik medeniyet-i Brahmaniyye kanunları mı ? Gözlerinizi yalnız şarka dikip oradan ayıramayacağınıza biraz da garba çevirseniz a? Avrupa ve Amerika'nın yeni medeniyeti “ medeniyet” değil midir? Her tarafta hukuk-ı nisvan davasıyla kıyam olunmuyor mu? “ Nisvan” deyince kızlar dahi dahil değil midirler? Acayip! Bu ne kadar haksızlık? Bir beyefendi teehhül edecek. Görücüler gelir. Cariye alacaklarmış gibi kız uzun uzadıya muayene ederler. Beğenip beğenmemek hakk-ı muhakkıranesi bunlarda. İlk muayenede beğenirler ise ikinci muayenede nefesini koklarlar. Gece horlayıp horlamadığını tahkik ederler. Bilmem ne, bilmem ne ? Sonra da utanmadan çeyizini sorarlar. Babasının servetini sorarlar. Bunlar ne ? O biçare kız varacağı herifi rüyasında bile göremez. “ Pek alafranga” diye bazı daha çürük akıllıların tayiplerine rağmen damat beyin bir fotoğrafı irae olunur ise o !... yeni moda, alafranga bir iş olur. Her ciheti kız için bir güne hakaretten ibaret olan düğün yapılır. Badema kızcağzın dirliği düzenliği kocasının ağzından çıkacak iki kelimeye merbut kalır: “ Boş ol !” Nuri Bey hala bu fikirlerde misiniz ? Hala bunu medeniyet diye kabul ve tasdik edecek fikirde misiniz ? ” (s.51)

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere Ceylan, medeniyet konusundaki fikirlerini belirtirken özellikle ahlâkî değerlerin kadın ve erkek konusunda ikiyüzlü davrandığı görüşünü savunur:

“Nasıl olur ki bir delikanlıya her şey caiz, her şey mubah olsun da biz kıza hiçbir şey caiz, hiçbir şey mubah olmasın ? Delikanlı her gördüğü kadına, kıza göz koyup bıyık burabilsin de kız, hatta yahut kadın bir hafif tebessüm bile edemesin. Bir erkek için tecviz olunabilen serbestliğin yüz binde birisi bir kadında, bir kıza görülecek olsa mahvolduğu an o andır. Biz, erkek efendilerin adeta eğlencesi olmuşuz, kalmışız...Bize karşı her hal ve tavırda onlar muhtar, müstahak. Biz ? O ! Biz eşyadan madut. Hayvandan bile madut değil, nerede kaldı ki insandan madut olalım.” (s.55)

Ceylan'a göre toplumda erkeklere her konuda özgürlük tanınırken kadınların susturulması onların insan olarak bile görülmediğinin ispatıdır. Görücü usulü evliliği de eleştiren Ceylan, “ marige libre ” olarak adlandırılan “ serbest evlilik ” fikrini benimsediğini belirtir. Ancak bu, yaşanan dönem itibariyle toplumsal kabulü sağlamayacak aykırı bir fikirdir. Kadın ve erkeklerin sosyal ilişkilerinin denetim altında olduğu, evliliğin çoğunlukla görücü usulü yapıldığı, mahrem alanın sınırlarının kesin olduğu bir dönemde Ceylan'ın önerdiği “ serbest evlilik ” uygulanabilirliği olmayan bir fikirdir. Ceylan'ın bu serbest tavırları Nurullah'ı

(yazarı tedirgin ettiği gibi) tedirgin eder. Ceylan'ın terakkiyi bu derecelere vardırması Nurullah'ı korkutur zira Ceylan güçlü söylemleri ve özgüveni ile onun alışık olmadığı bir kadın tipidir:

“ Veriniz kadınların hukukunu kendi ellerine, bakınız kadınlar kendi hukukunu muhafaza edebilirler mi edemezler mi görünüz. Fakat karşınızda bir alay cahil ve miskin buldukça istediğiniz gibi hükmeder, keyfiniz veçhile oynarsınız.” (s.57)

Kadınlara haklarının verilmesini savunan Ceylan'ı karakter açısından onaylamadığını yazar şöyle belirtir:

“ Muhaverede elbette dikkat buyurulmuştur ki Ceylan Hanım kendi mini mini felsefesinin esasını Avrupa'dan almış, ama bazı cihetlerini eksik almış. Hele bazı cihetlerini lüzumundan pek çok fazla almış. Öyle bir suret-i garibede ki Avrupa'da kendisine küfüv olabilecek sınıfın içinde bulunsa eksik almış olduğu cihetlerinden dolayı kendisinin Nurullah Beye isnat eylediği müymuntluğu kendine isnat ederlerdi. Lüzumundan fazla almış olduğu cihetlere gelindiği zaman dahi “ aman bu Türk kızı ne başı açık şey ! Ne cür'etli şey ! Bu kız değil adeta bir delikanlı. Hem de cür'etini serbazlık derecelerine vardırılmış en tehlikeli bir delikanlı” diye Avrupalı kızlar dahi Ceylan'ın yanından kaçarlardı.” (s.58)

Yazarın, Avrupalı kızları dahi yanından kaçırarak kadar cüretkâr bulduğu Ceylan, eser boyunca etken, Nurullah ise edilgen konumdadır. Serbest evliliği savunan Ceylan'ın Nurullah ile serbestçe kurduğu ilişki özellikle vals sahnesinde vurgulanır. Yazarın, “ ...iki vücut ilk defa olmak üzere bir anda yekdiğerine temâs etmişti.” (s.100) cümlesiyle aktardığı vals tasviri, fiziksel temas ile cinselliğe gönderme yapar. “ Vals başladıktan sonra namuslu ve mazbut Nurullah da en az hafifmeşrep ve duyusal Ceylan kadar isteklidir. Bu vals sahnesi, sonradan Nurullah'ın Ceylan tarafından baştan çıkarılmasının hazırlayıcısı olarak da önemlidir. Ve dikkat edilirse genç erkek son derece edilgen, baştan çıkarıcı kadın ise etkindir. Çünkü cinsellik söz konusu oldukça kadın hep şeytan, erkek ise onun kurbanıdır.”²³⁸ Cinsellik konusunda yazarın kadını etken konumda kurgulamasına özellikle Tanzimat, Servet-i Fünun ve Meşrutiyet romanlarında da rastlanır.²³⁹

Dans içerdiği cinsel çağrışımlarla, kadın erkek ilişkilerinde mahremiyetin sınırlarını zorlayan bir eylemdir. Ahmet Mithat dans sahnesiyle başlayan süreçte çiftin ilişkisinin izleyeceği yol haritasını okura sezdirir. Ceylan yine etken kadın konumuyla bir gece Nurullah'ı sarhoş edip onunla birlikte olur. Yaşanan cinsel birliktelik ikilinin ilişkisinin de sonunu hazırlar.

²³⁸ Parla, a.g.e., s. 87

²³⁹ Örnek olarak *İntibah*'ta Mahpeyker Ali Bey'i, *Zehra*'da Ürani Suphi'yi baştan çıkarır.

Ceylan hamile kalmasına rağmen Nurullah onunla değil, görücü usulü hakkında bilgi edindiği Ahdiye ile evlenme kararı alır. Ahdiye, eğitilmiş, kültürlü ancak Nurullah'ın gerisinde durmayacak itaatkâr kadın tipidir. Ancak Ceylan kadın erkek eşitliğini savunmasıyla Nurullah'ı tedirgin eder. Ceylan'ın evlendikten sonra “ *erkek için istediği gibi gönül eğlendirmek mutlak olduğu halde kadın için neden mutlak olmasın ?*” (s.120) diye düşünerek bu konuda da kadın erkek eşitliğini savunma ihtimali Nurullah'ın Ceylan'ı tamamen unutmamasına sebep olur.

Eserin sonunda Ceylan'ın çeşitli entrikalarla bu evliliği engellemeye çalıştığı ancak başarılı olamadığı görülür. Evliliğe karşı çıkan, serbest birlikteliği savunan Ceylan'ın söylemleri dönem itibarıyla kabul görmeyecek niteliktedir. Yazarın eserin sonunda intihar ettirerek Ceylan'ı ve diğer anlamda savunduğu fikirleri yok ettiği görülür. Ahmet Mithat eserin sonunda Ceylan'ın intiharı ile ilgili şu notu düşer:

“ Serhafiye Feyzullah Efendi'ye mensup olan Kâzım Efendi'nin kızı feminizm daiyelerinin en muzır cihetlerinde tebahhur ederek işfaline çalıştığı bir delikanlı ile hülya ettiği izdivaca muvaffak olamadığından galebe-i yeis ile çıldırmıştı. Bir iki gün etibbanın müdâvât-ı şedîdesine rağmen buhâr-ı cinnete devam eyledikten sonra lâbis olduğu elbise üzerine beş altı kadeh petrol döküp tutuşturarak cayır cayır yanmış ve şuraya buraya koştukça haneyi dahi yakmaya ramak kalmış iken yetişilip mukaddemat-ı harik ifta edilmiştir. Mevlâ taksiratını affeyleye.” (s.234-235)

Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* (1922) adlı eseri toplumda Batı etkisiyle görülmeye başlayan yozlaşmayı Naim Efendi ve onun ailesi vasıtasıyla ele alan bir romandır. Batı uygarlığı ile karşılaşan Osmanlı toplumu, sosyal, siyasî ve ekonomik hayatını yeni kurallara göre düzenler. Toplumsal planda gerçekleşen bu değişim bireyler üzerinde değerler karmaşasına sebep olur. “(...) *Kiralık Konak'ta ele alınan mesele, XIX. Asır ortalarından itibaren toplumumuzun maruz kaldığı içtimaî değişiklikler neticesi, konak hayatının çöküşü ve yerini apartmanda sürdürülen yaşayış tarzına bırakışdır.*”²⁴⁰ Nitekim *Kiralık Konak*'taki temel çatışma, eskiyi/gelenekseli temsil eden Naim Efendi ile yeniyi/yozaşmayı temsil eden Seniha arasındadır. Naim Efendi/konak/gelenek, Seniha/apartman/modern ile eski ve yozlaşmış yeni değerler birbiriyle çarpışır.

Servet Bey ile Sekine Hanım'ın kızı Naim Efendi'nin torunu Seniha romanda değişimle gelen yozlaşmayı temsil eder. Romanda eğitimine dair bilgi verilmemesine rağmen Seniha'nın daima kitap okuduğundan söz edilir. Kardeşi Cemil'den sürekli kitap isteyen Seniha'nın “

²⁴⁰ Şerif Aktaş, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.63

*sabahtan akşama kadar üç romanı üst üste sigara içer gibi okuduğu*²⁴¹(s.47) olur. Özellikle Gyp'in romanlarını okuyan Seniha, son çıkan moda dergilerini de takip eder. O romanlardaki her türlü serbestliği özgürlük diye niteleyen genç kızları örnek alan Seniha, hayatı romanlardaki gibi algılamaya ve yaşamaya başlar:

“ Zira, bu, frenklerin “ asır sonu” diye tavsif ettikleri bir genç kızdı; asır sonu yeni bir nevi içtimâî örnektir ki, haricî ve dahilî yaşayışında hale ve maziye ait her türlü kayıttan âzadedir ve istikbalin henüz hazırlanan cereyanlarına tâbidir. Seniha, daima en son çıkan moda gazetelerinin resimlerine benzerdi. Körpe, ince ve çalâk vücudu ipek böcekleri gibi daimî bir istihale içindedir.” (s.11)

“ En ziyade zevk aldığı kitaplar, Gyp'in romanları, yeni tiyatro piyesleri ve Paris'in mizahi gazeteleriydi. Gyp, ona ikinci bir ana, bir ikinci mürebbiye olmuştu. Bu muharririn romanlarındaki serbest tavırlı, yarı oğlan, yarı kadın genç kızlar, üzerlerinde ruhunu biçtiği modellerdir. Denilebilir ki sabahtan akşama kadar her gün bütün meşguliyeti bu genç kız tiplerini hayata tatbik etmekten ibarettir.” (s.11-12)

Romanlarda yer alan serbest tavırlı kahramanlara özenen Seniha kendi sosyal hayatını bu romanlara göre şekillendirir. Kadınlı erkekli çay davetleri düzenler, istediği erkeklerle flört eder. Seniha'nın yaşamına bakıldığında ataerkil toplumsal düzenin sınırlarının kadınlar lehine değiştiği görülür. Geleneksel kuralların kadın ve erkek arasına çizdiği mekânsal sınırlar değişmiştir. Kadınlar erkeklerin yanında hem kılık kıyafet hem de tavır ve davranış olarak daha rahattırlar. Ancak değişen sosyal şartlar kadınlar için yozlaşmayı da beraberinde getirir. “ *Değişen insan, eskinin çözülüşü ve yeninin kuruluşunun getirdiği çelişkiyi nefsinde yaşar.*”²⁴²

Seniha ile sembolize edilen yeni kadın kendisine sunulan yeni değerler karşısında bocalar, çelişkiler yaşar. Batıdan gelen yeni değerler ve okuduğu kitapların etkisiyle Seniha ailesine yabancılaşmaya başlar. “ *Büyükbabası, annesi, hattâ babası ona, lisanlarını anlamadığı, hareketlerinden ürktüğü başka cinsten birtakım mahlûkat gibi geliyordu.*” (s.28) İstanbul'da, içinde bulunduğu ailede kendini yabancı hisseden Seniha aidiyet duygusunu kaybeder. İçinde sürekli gitme, özellikle Avrupa'ya gitme, tek başına yaşama arzusu vardır. Yaşanan olaylar Seniha'nın evden kaçma planını gerçekleştirmesine olanak sağlar. Flört ettiği Faik Bey'in, kumar borcu nedeniyle Seniha ve Cemil'den para istemesi Faik Bey'i Seniha'nın gözünden düşürür. İlk defa, hata yaptığını hisseden Seniha, bu ilişkiden ve yaptığı

²⁴¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İstanbul, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1922 (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁴² Aktaş, *a.g.e.*, s.63

fedakârlıklardan pişman olur. Seniha'nın bu pişmanlığında da bir çelişki göze çarpar zira romanda Seniha'nın hiçbir zaman Faik Bey ile evlenme niyeti olmadığından söz edilir. Seniha Faik Bey'i eş değil aşık gözü ile görür. Seniha'nın ilişkilere dair bu serbest tavrı Naim Efendi için geçerli değildir. Seniha ve Faik ilişkisi tüm İstanbul'a yayılıp Naim Efendi'nin de kulağına gittiğinde Naim Efendi ikilinin mutlaka evlenmesi gerektiğine karar verir. Bu konuda ilk adım olarak Faik Bey'in babasıyla konuşur. Ancak bu konuşmayı duyan Seniha Naim Efendi'ye çok sert ve saygısızca tepki verir:

“ Bugün istesem ben ona varırım; bugün istesem o beni alır; dünya bir araya gelse, kimseler bizi ayıramaz. Fakat, ne çare ki istemiyoruz. Zira, izdivaç hakkındaki fikirlerimiz sizinkilere hiç benzemiyor. Bizim için izdivaç bir kalb meselesi değildir. Ne de bir uzvî zarurettir. Ben ve o, izdivacı bir iş gibi tetelâkki ediyoruz; paraya müteallik bir iş...” (s.141-142)

“ Herkesin kendine mahsus bir hayatı vardır. Siz zannediyorsunuz ki, herkes, herkes gibi yaşayabilir. Annem nasıl sizin gibi bu konakta yaşayıp ihtiyarladyısa ben de onun gibi yaşayıp ihtiyarlamaya razı olacağım zannediyorsunuz. Halbuki ben mutlaka kendi hayatımı yaşamak istiyorum. İşte bunun içindir ki, sevdiğim bir adamı kendime hayat yoldaşı yapmaktan çekiniyorum; zira bütün hazlarımda zevklerimde, keder ve heyecanlarımda tamamilen yalnız kalmak, tamamilen benliğimi muhafaza etmek emelindeyim. Sevilen adam, bizi çağıran seslerden biridir; fakat hayat yoldaşı bizi o seslere doğru götüren kimsedir; bu kimse kâh önümüzden, kâh arkamızdan yürür, bizi birtakım kazalardan siyanet eder, birtakım zahmetlerden kurtarır, ettiğimiz hataları tamire çalışır, masraflarımızı öder, tıpkı çocukluğumuzda bizimle beraber dolan lalam gibi bir şey...” (s.142-143)

Yukarıdaki cümlelere bakıldığında Seniha'nın evliliğe ve hayata bakışında Naim Efendi'den bambaşka bir biçimde düşündüğü görülür. Seniha, evliliği duygusal boyutta değil maddi boyutta algılamakta ve parayla ilişkilendirmektedir. Annesinin yaşamını eleştiren Seniha kendi için başka bir hayat düşlediğini, tek başına ayakta kalabileceğini, eskinin değerlerini benimsemediğini ve geleneğin öngördüğü şekilde yaşamayacağını ifade eder. Bunun için de ‘ çok okudum, çok öğrendim, çok düşündüm ’ cümlelerini kullanır. Seniha'nın tepkileri başkaldırı içerir ancak bu tepkiler temelsiz ve okunan romanlardan beslendiği için kadın özgürlüğünden ziyade yozlaşmayla bağdaştırılabilir. Zira Seniha, kadın özgürlüğünün düşündüğü eğitim, çalışma hayatı veya siyasî hayata gönderme yapmaz. Seniha'nın erkek egemen alanda kadın görünürlüğünden/özgürlüğünden anladığı, yozlaşmış ilişkiler ve eğlence hayatıdır. Onun kaçma düşüncesini besleyen unsur ataerki baskıdan ziyade lüks içinde yaşayabilme arzudur.

Seniha kendisini kuşattığına inandığı tüm değerlere başkaldırarak yurtdışına kaçır ancak onun başkaldırısı olumlu sonuçlar doğurmaz. Nitekim romanın sonunda Seniha, İstanbul'a dönmüş, davetlerde kendine zengin bir eş arayan, şuh ve umursamaz bir kadın olarak

görlür. Berna Moran, Yakup Kadri'nin Seniha ile birey ve tipi bağdaştırmaya çalıştığını ancak okurun tepkisini yönlendirmede bocaladığını belirtir.²⁴³

Müfide Ferit'in *Pervaneler* (1924) adlı romanında, evlenmek istemeyen, kendilerine evlilik dışında başka hedefler koyan üç genç kız tipi yer alır. Evlenmek istemeyen bu üç genç kız Amerikan hayranı oluşları ile yaşadıkları topluma yabancılaşmış ve yozlaşmış olarak tasvir edilir. Eğitimleri, kültürel donanımları ve sportif hayatları ile Cumhuriyet ideolojisinin görmek istediği tipteki bu genç kızlar yabancı okulda (Bizans Koleji) eğitim almaları sebebiyle misyoner faaliyetlerin etkisine kapılırlar.

Genç kızlardan Leman; fiziksel zayıflığına rağmen tenis oynayan, kürek çeken, dans eden sosyal bir tiptir. Doktor olan ağabeyi onun okula ve eğitime olan düşkünlüğünü anlamsız bulur. “ *Diploma alıp ne yapacak? Evlenecek değil mi? İşte Cemil! İyi, çalışkan, zeki bir çocuk, istikbali var. Şahadetnamesiz de onu almaya razı.* ”²⁴⁴(s.22) diyerek kardeşinin eğitim almasını onaylamaz ve kardeşinin tek hedefinin iyi bir evlilik olması gerektiğini düşünür. Asistanı Cemil'in kardeşini diplomasız da kabul edeceğini söylemesi ataerkil bakış açısının yansıması olarak değerlendirilebilir. Zira kadının eğitim alması, bir çalışma hayatının da olabileceği ihtimalini üretse de eğitilmiş/aydın bir erkek de kadın için öncelikle evliliği uygun görür. Ancak Leman'ın annesi Burhan'a Leman'ın diplomasını kesinlikle almak istediğini iletir:

“ *Bu da ille mektebi bitirmeyi kafasına koymuş. Çevirmenin ihtimali yok. On senedir çalışıyorum; bari elimde bir diploma olsun, diyor. Hakkı da var.* ” (s.23)

“ *Beyhude oğlum, kız evlenmek istemiyor. Hayatını kazanacakmış. Serbest, hür insan olacakmış, erkekler gibi. Zaten o narin vücuduyla evlenmesi de doğru değil. Henüz yirmi ikisinde. Hele bir yirmi beşini bulsun.* ” (s.23)

---

²⁴³ “ (...) Seniha'nın yalnızca taklitçi, kişiliksiz, tek yönlü bir genç kız olmasına razı değildir. Seniha'nın gözleri gibi değişken bir ruhu vardır ve yazar Seniha'yı şaşkıncı, çok yönlü, ilginç bir karakter olarak yaratmak ister. Bundan ötürü romanda Seniha durmadan değişen karmaşık bir karakter olarak çizilecektir; kâh sevecen, kâh zalim, kâh bencil, kâh özverili olacak, bazen kötü bazen de iyi. Karaosmanoğlu'nun karşılaştığı güçlük, başkasına benzemeyen, kendine özgü, bir kişiliğe sahip bu 'birey' Seniha ile, olumsuz bir örneğe benzemeye çalışan ve dolayısıyla belli bir tip olan Seniha'yı bağdaştırabilmek. Elbette ki yazar belli bir tipe bireylik kazandırmak ister, ne var ki Karaosmanoğlu çok yönlü bir Seniha yaratmak isterken zaman zaman birbirinden ayrı iki Seniha hatta çelişen iki Seniha çiziyor.” Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 1, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 181-182

²⁴⁴ Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1924 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Leman'ın annesi, Leman'ın adeta erkekler gibi hür ve serbest olmak ve kendi hayatını kazanmak istediğini belirtir. Ancak Leman söylemlerinin aksine çalışıp kendini hayatının sorumluluğunu üstlenmek isteyen bir genç kız değildir. Evliliğe karşı çıkar ancak, esas karşı çıktığı, ailesinin onayladığı bir Türk ile evlenmektir. Kolejde Amerikan etkisine kapılan genç kız kendisini Amerika'ya götürebilecek, yabancı bir eş hayal etmektedir:

“ Leman aptal değildi; fakat düşünmeyen, muhakeme etmeyen, sathi, tıpkı ayna gibi, karşısında gördüğünü aksettiren, bir yankı gibi işittiğini tekrarlayan bir zekâsı vardı. Bütün muhakemesi kısa, hayali kit insanlar gibi, o da yaşamak zevkini ruhunda aramaz, hariçten isterdi.” (s.48-49)

Düşünmeyen, muhakeme becerisinden yoksun olan Leman, tanıştığı zabıt Jack Peterson'a aşık olur. Jack, onu hep yaşamak istediği Amerika'ya götürebilecek bir vasıta. Kendini adeta zafer kazanmış bir komutan gibi hisseden Leman, New York'ta romanlarda okuduğu gibi şaşaalı bir hayat yaşayacağını hayal eder. Bu hayale o kadar bağlanır ki evlilik isteğine onay vermeyen ağabeyine şöyle karşı çıkar:

“ Fakat artık çok oluyorsun, neden öleyim?... Bu şimdiki kaidelerini niçin kendine tatbik etmedin? Hem bana bak, bedbaht olayım, bahtiyar olayım sana ne ? Ben böyle istiyorum. Hayatımın hakimiyim. Yirmi üç yaşındayım. Memleketi terk etmeye gelince, ben giderek ona hıyanet ediyorsam, sen Frenkliği içeri getirerek hain oldun. Çocuklarını Fransız yaptın.” (s.123)

Leman'ın ağabeyi Burhan, bu evlilik fikrine sert bir dille karşı çıkar ve Leman'ı vatan hainliği ile suçlar. Ancak Leman ağabeyine asıl kendisinin yozlaştığını, yabancılaştığını zira bir Fransızla evli olduğunu hatırlatır. Ailesinin tüm itirazlarına rağmen Leman, Jack ile birlikte kaçır fakat hayal ettiklerinin aksine onu derin bir mutsuzluk beklemektedir. Ailesine yolladığı mektupta bacası bile tütmeyen, fakir bir evin içinde yaşadığını bildirir.

Bahire, yazarın “ sportswoman ” olarak nitelediği, jimnastik kulübünün reisi, herkesin imrenerek izlediği bir genç kızdır. Ancak hareketlerindeki erkeksi tavır ve her daim erkeklerden nefret ettiğini ilan etmesi onu, genç kızdan ziyade cinsiyetsiz bir varlık gibi gösterir. Bu kadın tipi, yazarların kadın bedenine değil, zihinsel özelliklere vurgu yapmaları olarak değerlendirilebilir. Nazan Aksoy, “Kadın Otobiyografileri ve Beden” adlı makalesinde “ XIX. yüzyılın ortalarında kadın bedeni üzerindeki denetimini gevşeten devlet, modernleşmenin temel unsurunun kadın olduğunu açıkça kabul etmiş olur, kadının zihnî eğitimi yavaş yavaş önem

kazanmaya başlar. Böylece bedenın yanı sıra zihin de iktidarın ilgi alanına girer ”²⁴⁵ tespitini yapmaktadır. Zihnin, fikirlerin, ideolojilerin iktidar alanına girmesi, kadın yazarları, kahramanlarını kurgularken etkilemiştir. Yazarlar özellikle ön plana aldıkları kadın karakterlerdeki akli ve ideolojileri vurgularlar.

Bahire mezun olduktan sonra jimnastik muavini olarak okulda çalışmaya başlar. Yazarın deyimiyle zaten “ *saçı kesik, ensesi traşlı, külotlu bu kızın başka bir muhitte yaşaması* ” (s.58) da mümkün değildir. Dostu Miss Hare ile kendi aralarında evlenmemek ve erkeklerle mücadele etmek için söz veren Bahire’nin hedefi de Amerika’ya gitmektir.

Ekonomik durumu iyi bir ailenin kızı olmasına rağmen Bahire’nin okulda kalıp çalışması çevresi tarafından eleştirilere sebep olur ancak Bahire söylenen hiçbir söze aldırılmaz. Babası onu evlendirmek istediğinde “ *Bahire külotlu bacaklarının üstünde doğrularak: Baba, bende bir kadın hal var mı ?... Beni söküük dikerken, yemek pişirirken, çocuklarımlın yüzünü yıkarken göreceğini tasavvur edebiliyor musun?*” (s. 136) diyerek karşı çıkar:

“ Baba ben ne erkeğim, ne kadınıml; fakat bana “ İlle bir cins intisap et ” derseni, bizim memlekette kadından ziyade erkeğe yakın olduğumu itiraf ederim ve o zaman beni evlendirmek fikrinde ısrar edersen benim işimi görecekl, dikişlerimi dikecekl, evimi temizleyecek birini bulman lâzım gelir... Böyle birinin ne cinsten olacağını artık sen takdir et, deyince, ihtiyarın yüreğine iniyormuş. ” (s.137)

Kadından ziyade erkeğe benzediğini ifade eden Bahire’nin toplumsal beklentilerin aksine davrandığı görülür. Toplumun kadına biçtiği roller yerine o hem fiziksel hem de zihinsel olarak kadın değil erkeğe yakındır. Onun bu tavrına Halide Edib’in romanlarındaki kadın kahramanlarda da rastlanır. Fiziksel olarak çirkin sayılabilecek nitelikte, sadece akıllarıyla var olmaya çabalayan bu kadınlar adeta cinsiyetsizdir. Bahire, akli ve bilgisiyle hayatta bir yer edinmek ister bu nedenle kendisini bir erkeğin eşi olabilecek özelliklerde görmez:

“ Biz istikbalin insanlarıyız. Biz, erkek ile kadın farkını ortadan kaldıran, bir tek beşer tanıyan peygamberleriz. Erkeği mağlup ettik ve kadınlığı muzaffer mevkiine çıkardık. Benim vazifem budur, demiş. ” (s.137)

Kadın erkek eşitliğine inanan ve kendisini istikbalin insanı olarak gören Bahire, eş ve annelik gibi rollerin ötesinde kendine sosyal ve siyasî amaçlar belirler. Ancak bu amaçları kendi

²⁴⁵ Nazan Aksoy, “ Kadın Otobiyografileri ve Beden”, *Virgül Dergisi*, Aralık, 2006, s. 6-12.

ülkesi için değil Amerika içindir. Arkadaşı Miss Hare ile birlikte Amerika'ya gider. Eserde onun Amerika'da “ Türk Kadını ” konulu konferanslar verdiği bilgisi yer alır.

Nesime de Leman ve Bahire gibi Amerika hayaliyle yaşayan, kendi toplumuna yabancılaşmış bir genç kız örneğidir. Yazarın, okulda aldıkları terbiye nedeniyle kendi muhitlerinden soğuduklarını belirttiği üzere Nesime de değişmiş ve dönüşmüştür. Çok ünlü bir Mevlevi Şeyhinin kızı olan Nesime, dervişler ve bacılar ordusu içinde yalnız büyümüş bir genç kızdır. Anne yokluğu, onun şefkatten mahrum büyümesine ve soğuk bir insan olmasına sebep olur. Koleje başladığında kadınlar konusunda kafasında çelişkiler meydana gelir. Bir tarafta tekkedeki amaçsız, kendi halinde yaşayan kadınlar; diğer tarafta güçlü, erkeklerle güreşen, kendi hayatının sahibi kadınlar bulunmaktadır. Kendisi için de bir gelecek düşündüğünde karşısına bu iki kadın grubundan birine dahil olma zorunluluğu hisseder. Nesime de ya hayatının kontrolünü eline alacak ya da babasının istediği gibi evlenip tekkede sıradan bir hayatı olacaktır. Bir seçim yapmak zorunda kalan Nesime için gördüğü yeni hayat karşısında geriye dönüp tekkede yaşamak mümkün değildir. Amerika hayali onun da zihnine tohum gibi ekilmiştir:

“ Hayatına hâkim olmak hayali bir saadet gibi karşısında parlıyor. Hayatını kazanmak! Şeref, belki de şöhret bulmak! Elbet bu da bir tür emel, hem de bahtiyar eden emel idi... artık eve kim döner? ” (s.48)

“ Ben münevver bir kadın olacağım. Benim evlenmekle ve erkeklerle alâkam yok. Evlenmekten ve eğlenmekten daha mukaddes bir vazifem var: Kadınları yükseltmek, dedi. ” (s.90)

Nesime'nin sözlerinden anlaşılacağı üzere artık birçok genç kız (özellikle yabancı okullarda eğitim alan genç kızlar) kendilerine aileleri ve toplum tarafından dayatılan rollere karşı çıkmakta kendileri için başka yaşam biçimi arzulamaktadırlar. Nesime, evlenmekten daha mukaddes bir vazifesi olduğunu ifade ederken kadının toplumsal yaşamda eş ve annelikten başka bir konumda da var olabileceğini vurgulamaktadır. Ancak Nesime kadın hareketi açısından doğru gibi görünen ideallerini gerçekleştirirken millî kimliğinden uzaklaşır.

Müfide Ferit'in Türkiye'nin mahrum çocukları olarak belirttiği bu genç kızlar Amerika'nın Protestanlık ve Hıristiyanlık taassubuna karışan zevk ve eğlence içinde kendi kültürlerinden uzaklaşırlar. Eserin sonunda Nesime'nin de bir vapurla İstanbul'dan uzaklaştığı okunur.

“ Hepsi bedbaht oluyor! Fakat hepsinin seçtiği yol, ahlâkına ve istidadına göre değişiyordu: Kimi Leman gibi eğlence, zevk ve süs perestişkârı oluyor; kimi, mutaassıp bir hocanın tesiriyle, dar kafalı bir Protestan müdafii ve Amerika âbidi kesiliyor, bazısı, evlenmeyen bir ihtiyar muallimenin kin dolu kalbine bak baka, erkeklerle harbe kalkışıyor, diğer bir kısmı spordan başka bir hayat, adaleden başka bir kuvvet kabul edemez oluyor; fakat hepsi el ve gönül birliğiyle Amerika'dan başka dünya tasavvur edemez hale geliyorlardı. Bunların hepsinin, Amerika ibadetinden sonraki seçkin sıfatları, şımarıklıktı. Memleketin en mükemmel mektebi tasavvur ettikleri zengin kolejden çıkmak gururu, bir ecnebi lisanı ve biraz da ecnebi edebiyatı öğrenmek muvaffakiyeti, onlar için, ilmin ve insanlığın son sözü idi.” (s. 58)

Müfide Ferit'in yabancı kültürle yetişen, kendi kültüründen ve millî bilincinden kopan gençleri anlattığı bu romanda İstanbul'daki yabancı okulların yeni nesil üzerindeki yıkıcı etkisi değerlendirilir. “ Romanda bilhassa bir “ insan fabrikası olan ve Hazreti İsa (J.C.) cemiyeti ile birlikte Protestanlığı ve Amerika sevgisini yayma vasıtası olarak görülen Bizans Kolej (Heybeli Kolej) üzerinde uzun uzun durulur. Bu okulda Ermenilerin özel yeri olduğu, okulun kuruluş sebeplerinden birinin de Ermeniliği ve Ermenileri himaye etmek olduğu belirtilir.”²⁴⁶

Aka Gündüz'ün *Çapkın Kız* (1930) adlı romanında genç bir kız üzerindeki toplumsal baskı konusu işlenir. Romana adını veren kadın kahraman için yazarın bir isim değil de sıfat kullanması topluma yöneltmiş bir eleştiri olarak düşünülebilir zira *Çapkın Kız* çapkın, yozlaşmış ve toplumuna yabancılaşmış bir genç kız örneği değildir. Aksine Cumhuriyet ideolojisinin görmek istediği biçimde eğitilmiş, spor yapan, yabancı dil bilen, insanî ilişkilerde başarılı ve özgüveni yüksek bir genç kız örneğidir. Hareketlerindeki serbestlik toplum tarafından hafifmeşreplik olarak algılanır ve ona “ *Çapkın Kız* ” denir.

Annesi babası olmayan *Çapkın Kız* halası tarafından büyütülür ancak yanında Hayret Bey adında bir aile dostu (Eserin sonunda *Çapkın Kız*ın öz babası olduğu öğrenilir.) ile Cicim Ali adında bir arkadaşı bulunur. Ata binen, araba kullanan, piyano çalan *Çapkın Kız* fiziksel açıdan da güçlüdür zira kendisini taciz eden erkeklere kas gücüyle cevap verir. Fiziksel ve zihinsel anlamda hiçbir baskıyı kabul etmeyen biridir. Evli olmamasına rağmen evliliğe ve kadın erkek ilişkilerine dair bilinçli bir yaklaşımı vardır. Eşinin barlara gitmesinden rahatsız olan bir kadına okuma yazma öğrenip eşine mektup yazmasını, dans öğrenmesini, eşinin beğeneceği biçimde giyinmesini telkin eder:

“ ...sen de dansı öğren, istersen ben sana bir haftada öğretirim. Sonra çıkar bu şalvarı, daha ucuzca bir rop kuşan. Daha sonra defet şu yamalı pürgüyü, yakası tüylü, yünlü bir

²⁴⁶ İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s. 244

manto al. Hem daha ucuz hem daha tango... Sil çıkar şu kınaları, pencereden fırlat şu bebe toprağını. Yere çömelip beş parmakla Boranı yiyeceğine iskemleye oturup çatalla, tabakla sade suya fasulye ye ! Kocan da saftır. Dışarda bunları görüyor, hayatı görüyor ve oraya gidiyor. Sen daha iyisini göster sana dönsün.”²⁴⁷ (s.16)

Yukarıdaki cümlelerde Çapkın Kız adeta yazarın sözcülüğünü yapmaktadır zira, “ *Aka Gündüz çizdiği ideal kadın tipinin dış görünüşü üzerinde ısrarla durur. Kadının fizikî güzelliği ile kalbini birleştirir.*”²⁴⁸ Bu nedenle kadının kendine bakması, dış görünüşüne dikkat etmesi gerekmektedir. Ancak sadece dış görünüş yeterli değildir, kadın eğitimiyle, bilgisiyle eşinin yanında durabilecek seviyede olmalıdır. Yazar, Çapkın Kıza “ koca” yı, “ *Bir lokma ekmek getiren, yan minderinde hamam dedikodusu dinleyen demek değildir.*” (s.16) cümlesiyle tanımlar.

Aka Gündüz, “ *Kadını dindarlığı, gelenek ve göreneklere bağlılığı ya da annelik özelliğini ön plana çıkararak ele almaz. Onun üzerinde asıl durduğu insan ilişkilerinde sevginin, hoşgörünün, güvenin zedelendiği, çıkarıcı, acımasız sosyal çevrede ayakta durabilmeyi başarmış kadınlardır.*”²⁴⁹ Bu anlamda Çapkın Kız, yazarın ideal kadın özelliklerine sahip bir genç kız olarak tasvir edilir. Kendisiyle nişanlanmak isteyen Cevat Bey’in samimiyetine inanmayan Çapkın Kız ona şöyle cevap verir:

“ Gönül, söz, şiir, güzellik, para, ahmaklık gibi vasıtalarla kandırılmayan kadını nişanlanmak suretile avlamak! Bu, muaşeretlerin en çirkini, en faziletsiz tarafıdır. Bence evlenmeye fikirle, vicdanla, kat’iyetle karar verdikten sonra nişanlanmalıdır. Sadece nişanlanacağız. Herkesçe makbul bir vaziyete geçeceğiz. Her zaman yanımda bulunmak hakkını alacaksın ve sonra şu zayıf mevcudiyetinle benim en zayıf bir dakikamı tarassut edeceksin. Ve sonra Yatkulupte, Feneryolunda bir güzeller halkasının ortasında gözlerini süzerek beni anlatacaksın değil mi?” (s.52)

Çapkın Kıza evlilik değil de nişanlılık teklif eden Cevat Bey’e Çapkın Kız sert bir dille yanıt verir. Zira Cevat Bey gerçekten evlenmeyi düşündüğü, sevdiği için değil toplum gözünde beğeni kazanmak için nişan teklif etmiştir.

Yaşadığı çevrede serbest tavırları nedeniyle faziletsiz olarak görülen Çapkın Kız, ahlâkî değerleri olan, güçlü bir genç kızdır. Ancak onun toplum içindeki bu cesur duruşu halasının

²⁴⁷ Aka Gündüz, *Çapkın Kız*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Bürhan Cahit Matbaası, 1930 (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁴⁸ Alev Snar, *Aka Gündüz’ün Romanlarında Kadın*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s.173

²⁴⁹ Snar, *a.g.e.*, s.173

ölümünden sonra zedelenmeye başlar zira toplum bir kadının tek başına yaşamasını kabullenemez. Çıkan dedikodulardan rahatsız olan Cicim Ali, Çapkın Kıza evlenmesi yönünde telkinlerde bulunur ancak Çapkın Kız bir kızın toplum içinde neden tek başına var olamayacağını sorgulamaya başlar:

“ Kimsesiz temiz kız yaşayabilmek için mutlaka bu desteğe mi dayanmalı? Kimsesiz temiz kızın, kimsesiz ve temiz yaşaması kabil değil mi? İzdivacın faziletinden, saadetinden bahsetmeye kalkışma, ukalâlık etmeden bir cevap ver: Kimsesiz genç ve temiz kız mutlaka bir koca himayesinde mi yaşamalı? Cemiyetten ona verilecek bir zerrelilik hürmet ve himaye yok mudur?” (s.232)

Yukarıdaki cümlelerde Çapkın Kızın toplumsal eleştirisi yer alır. Toplum genç bir kızın tek başına ayakta kalabilmesini reddetmekte, kadını bir erkeğin himayesinde görmek istemektedir. Çapkın Kızın toplumun beklentilerine uygun yaşamaması da dışlanmasına ve ahlâksızlıkla suçlanmasına neden olmaktadır. *“ Aka Gündüz, Çapkın Kız vasıtasıyla bu ön yargılı bakışı eleştirir. Yazarın aslî kahramanını toplumun verdiği bir sıfatla romana yerleştirmesi bu ön yargıyı teşhir etmek içindir. Çapkın Kıza söylediği “ Fazileti, faziletsizlerin istismar vasıtası yapmayacağız” (s.249) cümlesi ve bu buna benzer başka cümlelerle genç kızların istikballerini düşünmeden sadece dedikodu yapmak ve başkalarını ön plana çıkararak kendi olumsuz yanlarını örtmek isteyen bencil ve ahlâkî açıdan bozuk kimselere hücum eder.”²⁵⁰*

Halide Nusret’in *Gül’ün Babası Kim* (1933) adlı romanında yer alan Meclâ da eserin ilk bölümünde *Kiralık Konak*’taki Seniha ile benzer nitelikler taşır. Üç bölüme ayrılan romanın ilk bölümünde Meclâ yabancı bir okulda eğitim alan, ailesine ve kültürüne yabancılaşmış yozlaşmış genç kız tipine örnektir. Seniha’nın sevgilisi Faik’i andıran Talat ahlâkî değerleri olmayan çapkın bir adamdır. Meclâ’nın arkadaşı Leman, Talat’ın tüm kötü özelliklerini yazdığı mektuplarla Meclâ’ya anlatır ancak Meclâ bunları görmezden gelir ve ilişkisine devam eder. Leman’a bıktığında ayrılmak üzere Talat ile evleneceğini ifade eder. Zira Meclâ evliliğin ciddiyetinin farkında değildir:

“ İzdivaç da şüphesiz pek saçma bir müessesedir. İki insanın müebbet birbirine sevgi ve sadakat yemini etmesi kadar manasız, gülünç bir yalan tasavvur edilemez.”²⁵¹
(s.32)

²⁵⁰ Sınar, a.g.e., s.153

²⁵¹ Halide Nusret Zorlutuna, *Gül’ün Babası Kim*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1933 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Leman'a da ablası Nezihe'ye de karşı çıkan Meclâ kendi anne babasının evliliğini de eleştirmektedir. Kendisinden on iki yaş büyük olan ablasının hayata bakış açısını sığ bulan Meclâ, babası gibi sorumsuz biriyle evlenen annesini de suçlar. Ancak onun özgüveni ve hayata karşı sorumsuz tutumu Talat'tan hamile kalmasıyla son bulur.

Romanın ikinci bölümünde Havva adıyla Edirne'de karşımıza çıkan Meclâ, evlilik dışı doğan bir çocuğu büyütmenin zorluklarını yaşamaktadır. Birinci bölümdeki yozlaşmışlığı bu bölümde son bulur zira yaşadığı zorluklar onu olgunlaştırmıştır. Öğretmen okulundaki öğretmenler ve çocuğu onu hayata bağlar. Şiir yazar Meclâ, şiirlerini *Piç* adlı bir kitapta toplar.

Yaptığı hataların bedelini ödeyen, olgunlaşan Meclâ'yı yazar son bölümde ödüllendirir. *Piç* adlı eserini çok beğenip onunla tanışmaya gelen tarihçi ve yazar İbrahim Mümtaz Meclâ'ya evlenme teklif eder. “ *Arınan ve olgunlaşan kahraman, romanın sonunda kendisini anlayacak biri ile evlenerek olayın son aşamasında mükâfatlandırılır. Ayrıca, roman boyunca yaşadığı bunalım, edebiyat dünyasında tanınacak eserler ortaya koymasını sağlar.*”²⁵² Başkahramanın olgunlaşma sürecini hikâye eden bu romanda yazar özellikle yabancı okulların insan hayatı üzerindeki etkisini eleştirir. Zira Meclâ'yı yaşadığı kültürün manevi değerlerinden uzaklaştıran temel sebep eğitim aldığı okuldur. Halide Nusret yabancı okulları misyonerlik faaliyetleri nedeniyle hoş karşılamaz.²⁵³ Bu romanda da yabancı okulların kültürel yozlaşmaya sebep olmasını Meclâ vasıtasıyla aktarır.

Şükûfe Nihal'in kaleme aldığı *Çöl Güneşi* (1933) adlı romanda Zehra ve Feriha aracılığıyla evlilik kurumuna başkaldırı konusuna temas edilir. Ancak diğer romanlardan farklı olarak bu eserde evliliğe değil geleneksel/yerleşik evlilik amacına başkaldırı söz konusudur. Zira kadın kahramanların evlilikten beklentileri, evliliği gerçekleştirme sebepleri/amaçları geleneksel kadın ve toplum beklentilerinden farklıdır. Şükûfe Nihal, Zehra ve Feriha aracılığıyla kadınların erkeğe bağımlı olmak yerine kendi ayakları üzerinde durmaları gerektiğini vurgularken evliliği hayat sigortası gibi gören kadınları da eleştirir.

²⁵² Betül Coşkun, *Ümmü'l Muharrirât Halide Nusret Zorlutuna*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, s. 291

²⁵³ bkz. Coşkun, a.g.e., Kelime Erdal, *Halide Edib Adivar ve Halide Nusret Zorlutuna'nın Eserlerinde Öğretmen ve Eğitim*, Bursa, Uludağ Üniversitesi,(Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005

Şükûfe Nihal'in sözcüsü olan Zehra, kadın hakları konusunda devrindeki diğer kadınlara göre oldukça farklı fikirlere sahiptir. Yazar onayladığı Zehra'nın fikirlerini belirginleştirmek için karşısına Müeyyet'i yerleştirir. Müeyyet kadını erkeğe bağımlı kılan sebepleri önemsemeyen, kadın için en iyi geleceğin iyi bir evlilik olduğuna inanan ataerkil zihniyeti üreten/tekrarlayan bir kadın tipidir. Karşıt tipi Zehra, Tanzimat'tan itibaren değişen sosyal ve siyasî şartları kadın lehine sorgulayan kadın tipine örnektir. " *Gelişen toplum hayatı ve değişen sosyal düzen içerisinde toplumun temel işleyiş kurallarını sorgulayan kadın, içinde bulunduğu geleneksel pozisyonundan da kurtulmak ister. Geleneksel davranış biçimleri içerisinde kadın toplumsal iş bölümü gereği kendini erkeğine, ev işlerine ve çocuklarına adanmış durumundadır. Sivil toplum formülü içinde kadının kimliği ancak bu şekilde oluşabilmektedir.*"²⁵⁴

Kadınların çalışma hayatının ve siyasî hayatın içinde yer almaları gerektiğini makalelerinde de dile getiren Şükûfe Nihal evliliğe dair fikirlerini de Zehra aracılığıyla aktarır. Evliliğe karşı olmayan Zehra, evliliği kadın ve erkek için her konuda eşitliğin esas alındığı bir anlaşma olarak görür. Hayatının ilk amacını ekonomik özgürlük olarak belirleyen Zehra, kadınların erkeklerle eşit olabilmelerinin ilk koşulunu da ekonomik özgürlüğe bağlar. Yaşlıları küçük yaşlarda evlenirken o maddi anlamda istediği seviyeye gelene kadar bekler. Çalışmasının gereksiz olduğunu düşünen Müeyyet Zehra'nın kendisi gibi evlenmemesini eleştirir. Zehra bu eleştirilere şöyle cevap verir:

" Evlenemezsem ne çıkar, yavrum ? " Yirmi yaşına girdi de evde kaldı!" diye evlenmeyen kızlara tasa çekecek günler çoktan geçti." ²⁵⁵ (s.10)

" Evlenmenin, bir erkekle yaşamının maskaralık olmaktan kurtulduğu, insanın hürriyetini, insanlığını, şahsiyetini kaybettirmeyecek makul bir şekle girdiği gün neden evlenmiyeyim? " (s.24)

" Evlenmek için otuz yaşına kalmak, vaktâ bir kadın için çok geç ve gayratabiidir, lâkin, böyledir diye ben de prensiplerini feda ederek yirmi yaşında evlenmezdim, ya! " (s.54)

" Biliyorsun ki ailem, kızlarının çalışıp para kazanmasını şerefleriyle mütenasip görmüyorlardı. Benim para kazanmam ayıpmış ta kocamın parası ile yaşamam, onun koluna asılmam ayıp değilmiş! " (s.54)

" Evet, ben de evde soğan doğrarım, bulaşık yıkarım, değil mi? Lâkin, ya ben soğan doğramakla, bulaşık yıkamakla hayattan memnun olacak kabiliyette yaratılmamışsam? " (s.55)

²⁵⁴ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002 s. 236

²⁵⁵ Şükûfe Nihal Başar, *Çöl Güneşi*, İstanbul, Ahmet Halit Kitaphanesi, 1933 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Kadınların evliliği hayat garantisi olarak görmesi, evliliğin kadını evine/erkeğin adeta kölesi haline getirmesi Zehra'nın temel eleştirisi noktalarıdır. Kendini evine ve eşine adayan kadınların tüm fedakârlıklarına rağmen takdir görmemesi kadınların yıpranmasına sebep olmaktadır:

“ Yazık olmuş o kadınlara ki bu safsatalara inanarak, iyi kadın olacağız diye, bir erkeğin zincirinden kurtulamamışlar, dünyadan bir gölge gibi geçip gitmişlerdir.” (s.55-56)

“ Başında köhne asırların an'anelerini sürüklemeye artık kadının mantığı, görüşü müsaade etmiyor. Kocasının hakaretine boyun eğen, ev işi görmeğe müstait olan, aylarca evden çıkmıyan kadın, bugüne kadar en iyi, en yüksek, en faziletli kadın sayılırdı. Halbuki, sen zamanın ahlâk görüşlerini, kıymetlerini de değiştirdiğini elbet bilirsin. Bence böyle kadın, faziletli, yüksek değil, miskin, şahsiyetsiz, zavallı bir mahlûktur.” (s.55)

Zehra'ya göre hayatı evde yemek yaparak, çocuk bakarak geçen kadınlar çoğu zaman eşlerinin hakaretlerine ve ihanetlerine maruz kalmakta ancak buna boyun eğmektedir. Bir amacı olmayan kadın zamanını dedikodu yaparak fesatlık düşünerek geçirmektedir. Ancak eğitimle bilinçlenen kadınlar artık eskinin değerlerine boyun eğmek zorunda değildir. Kamusal alandaki işler de ev içindeki işler de erkek ve kadın için ortak olmalıdır. Yeri geldiğinde erkek de basit bir akşam yemeği hazırlayabilmelidir.

Evlilikte kadın ve erkeğin eşitsiz konumları eleştiren Zehra kendisi için şartların eşit olduğu bir evlilik ister. Ona göre evlilik bir kalp ve fikir arkadaşlığıdır. Duygusal bağlarla birbirine bağlanan kadın ve erkek ekonomik gelir açısından da eşit olmalı, ruhsal ve fikri açıdan benzer biçimde gelişmelidir:

“ Yalnız bir kalp ve fikir arkadaşı... Yoksa o, her gün fikren, ilmen yükselirken, bildiğini de ocak başında küllendiren ve zaman geçtikçe seviyece ondan ayrı düşen manasız ve zavallı bir arkadaş değil ! ” (s.57)

Ömrü boyunca bir erkeğin kazancı ile yaşamayacağını bunun bir azap olduğunu düşünen Zehra, sırf kendisinden daha fazla para kazandığı için Hasan ile evlenmekten vazgeçer. Dünya gazetesi tahririye müdürü Selim Coşkun ile evlenmeye karar verir. Zira kazançları, hayata bakış açıları birbirine denktir. Evlilik kararının sebeplerini, evliliğe dair yaptıkları anlaşmayı arkadaş Müeyyet'e mektupla bildiren Zehra'nın evlilik, boşanma ve çocuk bakımına dair eşitlikçi yaklaşımı devri için son derece radikal fikirler içerir:

“ Bir defa, Selim’le ben en samimî bir duyguyla evleniyoruz. Aramızda birbirimizden bir menfaat ummak, birbirimizi masraflara boğmak gibi münasebetsizlikler yok. İkimiz de çalışacağız, evimizin masrafını beraber göreceğiz.” (s.83)

“ İkimizden biri herhangi bir sebeple bu izdivacı bozmak isterse öteki taraf kabul edecek. Böylece, hayati, birbirimizin üzerinde çekilmez bir yük gibi bırakmayacağız...Yalnız çocuğun mektep zamanına kadar birbirimizle iyi dost geçinmeğe mecbur olacağız.” (s.84)

“ (...) lâkin evin bu dağılışından çocuğumuzun müteessir olmaması için onu beş altı yaşına geldimi gece yatısı mektebine vereceğiz. Çocuk artık mektebin malı olacak, bir daha eve dönmeyecek. Onu mektebinde gündüzleri göreceğiz. Her şeyile uzaktan alakadar olacağız.” (s.84)

Görüldüğü üzere Zehra ve eşinin yaptığı evlilik anlaşmasında karşılaşılabilecek tüm sorunlara dair çözüm önerileri bulunmaktadır. Hülya Argunşah, Zehra’nın tavrını eşitlikçi feminizmin bir savunması kabul eder.²⁵⁶ Romanda Zehra’nın karşıt tipini temsil eden Müeyyet eşitlikçi feminist tavrılara katılmaz zira o kadının sabırlı olması ve erkeğin çapkınlıklarını hoşgörmesi gerektiğini düşünmektedir. Zehra ise aksi olarak erkeğin her türlü hatasını hoşgörüp, kadını sert yaptırımlarla kuşatan geleneksel ataerkil sisteme karşıdır. Ancak onun kadın özgürlüğünden kastı iş sahibi onurlu kadın olmaktır. Kadınlık onurunu her şeyin üstünde tutar. Zehra’nın öne çıkardığı kadınlık onuru bir yazar olarak Şükûfe Nihal’in de çok önem verdiği bir kavramdır.²⁵⁷

Müeyyet, Zehra’nın fikirlerini onaylayıp benimsemez hatta yadırgar ancak başkahraman Feriha süreç içerisinde Zehra gibi düşünmeye başlar. Romanın başında şen, şuh hareketleriyle davetlerin tanınan simalarından biri olarak tanıtılan Feriha, eser boyunca olgunlaşma süreci geçirerek yazarın idealize ettiği kadın tipine örnektir. Zehra ve Müeyyet ile bir davette karşılaşan Feriha aslında okul arkadaşlarıdır. Davet vesilesi ile yıllardır ara verdikleri arkadaşlıkları tekrar başlar. Yazar Feriha’nın karşısına onayladığı tip Zehra ve onaylamadığı tip Müeyyet’i çıkarır. Hayatını düzene koyması gereken Feriha iki arkadaşından birinin tavrılarını benimseyecektir. Yazar Feriha’nın içinde bulunduğu yozlaşmış hayatın oluşum aşamalarını geriye dönüş tekniği ile aktarır. Feriha başından geçen olayları Zehra’yı anlatırken Zehra ve okur Feriha’yı tanımaya başlar.

²⁵⁶ Argunşah, a.g.e., s.236

²⁵⁷ “ Bu cümleler aslında bir kadın yazar, üstelik kadın hakları konusundaki çalışmalara katılan bir yazar olarak Şükûfe Nihal’in daimî söyleşileridir. Özel hayatında da, çalışmalarında da “ kadınlık onuru” onun en çok önem verdiği kavramdır. Bu onurun korunabilmesi için de yazara göre kadının toplumda bir yerinin ve bir işinin olması gerekmektedir.” Argunşah, a.g.e., s. 240

Aşıklarından birinin “ Çöl Güneşi ” adını verdiği Feriha, erkeklerin hayran olduğu, İstanbul sosyetesinin tanınmış kadınlarından biridir. Vurdumduymaz tavırları ile erkekleri adeta oyuncağa çevirmiş olan bu kadının geçmişi travmalarla yüklüdür. Zira Feriha, henüz on iki yaşındayken okuldan alınıp görücü usulü nişanlanır. Ağabeyinin arkadaşlarından İhsan Feriha’yı çok beğenip evlenmekte ısrar edince ailesi 4 yıl sonra evlenmek şartıyla Feriha’yı nişanlar. Nişandan iki ay sonra da nikâh kıyılır. Arkadaşlarından ve okulundan ayrılmak onu çok üzse de Feriha ailesine karşı çıkamaz.

Feriha’nın dört yıl nişanlı kalma şartı, nişanlısının bir gece onun odasında kalmasıyla değişir ve İhsan içgüveysi olarak eve yerleşir. Henüz 13 yaşında evli bir kadın olan Feriha çocuk kadın olarak yeni hayatına uyum sağlamaya çalışır. Arkadaşları geldiğinde kapıları kilitleyip bebeklerle oynarlar zira evlilik ona sadece giyinip süslenme zevki dışında bir şey vermez. Üç yıl sonra kızı İnci’yi doğuran Feriha kendi evlerine çıkmalarıyla evinin hanımı bir kadına dönüşür. Ancak büyüüp gelişirken onu oyalayan şeyler zaman içinde boşluklar yaratmaya başlar. “ *Kalbimde eksik olan şey, yirmi yaşımın heyecanıydı !.. Hayatımda eksik olan şey, yirmi yaşımın en tabii hakkı olan aşkı...* ” (s.42) diye düşünen Feriha hislerini eşi İhsan ile yaşamaya çalışır. Ancak tıpkı Feriha gibi İhsan’ın da kalbi boştur. Eğitimini sebep göstererek Fransa’ya giden İhsan üç yıl sonra yanında bir Fransız kadın ile gelip Feriha’dan boşanır:

“ Bu ayrılış beni üzmedi, değil. Bir defa kocama, kocam diye, çocuğumun babası diye, senelerce beraber oynadığım, gezip yürüdüğüm, alıştığım bir arkadaşım diye bağlı idim. Sonra çocuğum, çok sevdiğim kızım babasız kalıyordu. İnci’ye fenalık ediyorduk. Lakin çare yoktu. Çocuk yaşında beni zıyan eden bir erkek şimdi de bana hıyanet etmişti.” (s.43)

Boşanma, ardından babasının ölümü ondan bir sene sonra da annesinin ölümüyle sarsılan Feriha yirmi beş yaşında, yanında bir çocukla tek başına kalır. Bir kış gecesi hastalanarak yatağa düşer. Hastalığı boyunca ve daha sonraki iyileşme sürecinde uzaktan akrabası Haluk onu hiç yalnız bırakmaz. Etrafta çıkan dedikodular nedeniyle nişanlanırlar ancak Haluk’un İnci’yi bırakıp kendisiyle Anadolu’ya gelmeyi teklif etmesi Feriha’yı son derece üzer. Sert bir dille bu teklifi reddedip bir daha da Haluk ile görüşmez. Hayata olan güveni sarsılan Feriha’nın vurdumduymaz ve erkeklerle gönül eğlendiren bir kadına dönüşmesi bu olaylar neticesindedir. Haluktan sonra kendisine aşık Cemil Fahir ve Nihat ile de evlenme aşamalarına gelen Feriha, aradığı mutluluğu bir türlü bulamaz. Nihat’ın onu haksız yere terk etmesiyle kötü günler geçiren Feriha “ *Bu adamdan hiç olmazsa şefkat, insanlık görürüm.* ” (s.95) diye düşünerek Sedat Bey ile nişanlanır. Zengin bir adam olan Sedat Bey, Feriha’ya altı

katlı on iki daireli bir apartman hediye eder. Maddi kaygılar nedeniyle Sedat Bey'e evet diyen Feriha bu kez kendisi evlenmekten vazgeçer zira sevmediği bir adamla sadece zengin diye evlenmeyi kendisine yakıştıramaz:

“ Sedad'ın bütün gönderdiklerini bu sabah iade ettim; kendisile evlenmekten vazgeçtiğimi yazdım. Çünkü, biliyorsun ki be onunla, beni besleyip himaye edecek birisine ihtiyacım olduğu için evleniyorum. ” (s.96)

Sevmediği bir adamla evlenmeyi, ona yalancı bir muhabbet göstermeyi kendisini satmak olarak gören Feriha evliliğe bakış tarzında Müeyyet'in temsil ettiği kadın tipinden sıyrılarak Zehra'nın temsil ettiği onurlu kadın tipine bürünür. Kişisel hürriyetine, şerefine sahip çıkan Feriha, çalışıp tek başına bir erkeğe bağımlı olmadan yaşamaya karar verir. Zehra'nın yardımıyla Beyoğlu'nda bir mağaza kiralayıp yaptığı elişlerini satmaya başlar.

Zehra'nın öncülüğünü yaptığı Feriha'nın devam ettirdiği bağımsız kadın tipi toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimi örnekler niteliktedir. *“ Romanın sonucundan da açıkça çıkarılabileceği gibi yazar, hayatta aktif rolleri üstlenmek için kadından diploma sahibi olmayı istemez. Önemli olan kadının kendisini fark etmesi, kabiliyetlerini değerlendirebilmesidir. ”*²⁵⁸ Kadınların evliliğe, boşanmaya ve iş hayatına bakış açıları eskinin geleneksel yapısından gitgide uzaklaşmaktadır. Bunun temel sebeplerinden ilki de ekonomik özgürlük olarak belirmektedir.

---

²⁵⁸ Argunşah, a.g.e., s. 245

3.BÖLÜM: KAMUSAL ALANDA BAŞKALDIRI

3.1. Eğitim Hayatında Başkaldırı

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenileşme sürecinde siyasi/sosyal yapıya dair birçok unsur Batılı yaşam biçimine göre şekillenirken kadının bu yeni yapı içindeki konumu da değişmeye başlar. Zira Batılılaşma/modernleşme idealinin en açık göstergelerinden biri kadının toplumsal yapı içerisindeki yeridir. Bürokratlar ve aydınlar tarafından yapılan sorgulamalar kadına dair düzenlemelerin gerçekleştirilmesini sağlar. Bu anlamda ele alınan ilk konu kadın eğitimidir. Zira toplumsal dönüşümlerin en önemli hareket noktası eğitimidir. Tanzimat'tan Cumhuriyet ve sonrasına uzanan toplumsal inşa süreci, kadın eğitimi konusunda önemli gelişmeler içerir.

Kadın eğitiminin gerekliliği üzerinde duran aydınların çalışmaları sonuç verir ve Tanzimat döneminden itibaren devlet eliyle gerçekleştirilen yenilikler görülür. “ *Tanzimat’la birlikte çocukların eğitimiyle ilgili yapılan yenilikler, yüzünü Batıya dönen aydın bir toplumun*

temellerinin atılması noktasında önem taşımaktadır."²⁵⁹ Kadınlar için sadece ilköğretim ile sınırlı olan eğitim hayatı genişleyerek üniversite seviyesine kadar çıkartılır.

Osmanlı Devlet'inde Tanzimat'tan önce kız çocuklarına evde özel hocalardan dersler aldırıldığı bilinmektedir. Musiki, güzel sanatlar, Arapça, Farsça, Fransızca gibi dersleri kapsayan bu eğitim ancak aristokrat ailelere özgüdür. Kız çocukları için eğitimde fırsat eşitliği sağlayan süreç Tanzimat Dönemi ile başlar. Bayram Kodaman; Türkiye'deki eğitimi Tanzimat öncesi medrese eğitimi, Tanzimat sonrası mektep eğitimi ve Cumhuriyet dönemi okul eğitimi olmak üzere üç bölümde değerlendirir.²⁶⁰ Tanzimat öncesi dönemde kız ve erkek çocuklarının sıbyan mektebi adı verilen okullarda eğitim gördüğü bilinmektedir. Dinî bilgilere ağırlık veren ve devam zorunluluğu bulunmayan bu okullar, 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile kız ve erkek çocuklar için zorunlu hale getirilir. Devam zorunluluğu erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arası olarak belirlenir.²⁶¹ Şartlar el veriyorsa kız ve erkek mekteplerinin ayrılması, el vermiyorsa aynı mektepte farklı sınıflarda oturmaları kararlaştırılır. Kız sıbyan mekteplerinin öğretmenlerinin de kadın olması gerektiği üzerinde durulur ancak yeterli kadın öğretmen bulunmaması buna engel olur. Çözüm olarak yaşlı, tecrübeli ve ahlâklı erkek öğretmenler görevlendirilir. Sıbyan mekteplerine dair bu düzenlemeler 1876'da Kanuni Esasi ile yasal güvence altına alınır.

Sıbyan mekteplerindeki düzenlemelere ek olarak eğitim alanındaki diğer önemli gelişme 1859'da İlk Kız Rüşdiyesi olan Cevri Kalfa Kız Rüşdiyesinin açılmasıdır. Kızlar için orta öğrenim hakkı sunan rüşdiyeler 10 Kasım 1858²⁶² de çıkan bir tezkireyle bildirilir. Dört yıllık bir eğitim sürecini kapsayan Kız Rüşdiyeleri başlangıçta sadece İstanbul'da, Abdülhamid döneminden itibaren de İstanbul dışında görülmeye başlar. Kızlar için ilk İdadî²⁶³ ise 13 Mart 1880'de açılır. Avrupa standartlarında eğitim verilen bu okullarda Türkçe, genel kültür

---

²⁵⁹Beyhan Kanter, *Servet-i Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2009, s. 4

²⁶⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. IX-X

²⁶¹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2.B., Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.5

²⁶² " 3 Rebiülahir 1275 (10 Kasım 1858) tarihli Maarif Nezaret'inden Sadarete yazılan tezkirede, milletlerin kalkınmasının eğitimle olacağı belirtiliyor, kız çocukları için rüşdiyelerin açılması teklif ediliyordu. Bu teklifin Sadarete uygun görülmesi sonucu 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'un Sultan Ahmet semtinde ilk kız rüşdiyesi açılmış oldu." Kurnaz, a.g.e., s.24

²⁶³ " Kızlar için ilk İdadî II. Abdülhamid döneminde Münif Paşa'nın nazırlığı sırasında 13 Mart 1880'de açılmıştır. Okul için Babiali caddesinde bir konak kiralanmıştır. Burada Avrupa standartlarına uygun eğitim veriliyor, Türkçe ve genel kültür derslerinden başka Fransızca Almanca, İngilizce, müzik ve eliş dersleri de yer alıyordu." Kurnaz, a.g.e., s.36

bilgilerinin yanı sıra Fransızca, Almanca, İngilizce ile müzik ve el işi dersleri de yer almaktadır. Ancak lise düzeyinde eğitim veren bu okulların öğrenci sayısı yeterli değildir zira kız öğrenciler daha o yaşa gelmeden evlenmektedir. Rüşdiye ve idadilere ek olarak kızlara meslek eğitimi vermek için Ebe Mektebi, Kız Sanâyi Mektebi ve Dârümuallimât açılır. 1843'te Tıbbiye Mektebinde kızlar için ebelik eğitimi başlar.²⁶⁴ Kız Sanayi Mektebi, kadınların el becerilerini geliştirip bundan para kazanmaları amacıyla açılır.

Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulları), kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla açılır. Bu tip okullara duyulan ihtiyaç 1869'da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde belirtilir; ancak, okulun açılması 1870'te gerçekleşir.²⁶⁵ Dârümuallimât ile hem kadınların eğitim alanı genişler hem de kadınlar için yeni çalışma alanları ortaya çıkar. Osmanlı kadınları yükseköğrenim ile Meşrutiyet sonrasında tanışır. 1914'te İstanbul Dârülfünûnu'nda kızlara yönelik dersler açılır. Bu derslerde kadın haklarının öğretilmesi, ev bilgileri, tabiat, sağlık, tarih, pedagoji gibi konular işlenir. 1913'te Dârümuallimât'a öğretmen yetiştirmek için Dârümuallimât-ı Âliye, kadın sanatçılar yetiştirmek amacıyla da 1921'de Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Âlisi açılır. Aynı yıllarda kız öğrenciler Dârülelhan'a (konservatuar) da kaydolmaya başlar. 1922 yılı eğitim hayatı için çok önemli gelişmeleri içerir zira kızlar ilk defa tıp fakültesine kabul edilir ve Avrupa'ya ilk kız öğrenci o yıl gönderilir. Cumhuriyet'in ilanı ve ardından Tevhid-i Tedrisat kanunu ile kızların eğitim olanakları genişletilerek hayatın her alanında erkeklerle eşit seviyede yer almaya başladıkları görülür.²⁶⁶

Süreç içinde gerçekleşen diğer eğitim faaliyetleri olarak yabancı okulların açılması kabul edilebilir. Notre Dame de Sion, Robert Koleji ve Arnavutköy Amerikan Kız Koleji İstanbul'da son derece rağbet gören okullar arasında sayılabilir.

---

²⁶⁴ “ Tıbbiye Mektebinde ebelik kursları açılması için hekimbaşı tarafından 1842'de hükümete bir tahrir verilmiş ve kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak 1843 yılında Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitimine başlandı. ”, “ ... bu şekilde eğitime başlayan kurslar 1845'te ilk mezunlarını vermiş ve bunlar padişah huzurunda diplomalarını almışlardır. İlk mezunların 10'u müslüman, 26'sı hristiyan idi. ” Kurnaz, a.g.e., s.39

²⁶⁵ “ Böyle bir okula ihtiyaç olduğu daha 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde belirtilmiş bulunuyordu. Ancak, okulun açılışı 26 Nisan 1870'te gerçekleştirilebildi. Açılıştaki bir konuşma yapan Saffet Paşa, İslamiyet'in kadın eğitimine karşı olmadığını belirterek, çocukların iyi yetiştirilebilmesi için kadınların yeterli eğitimden geçmeleri gerektiğini söylüyordu. Ayrıca o güne kadar 7 kız rüşdiyesi açıldığı halde kadın hoca bulunamadığından okulların pek rağbet görmediğini de belirtiyordu. ” Kurnaz, a.g.e., s.44

²⁶⁶ Bknz. Kodaman, a.g.e., Kurnaz, a.g.e.

Sıbyan mekteplerinden Dârümuallimât ve Dârülfünûn'a uzanan eğitim hayatı kadınların bilgilenmesini ve bilinçlenmesini sağlar. Yeni eğitim sistemi ile yetişen kadınlar kendilerini anneleriyle ortak paydada birleştirmek isteyen ataerkil geleneğin unsurlarına karşı çıkmaya başlarlar. Kadınların yeni bir bilinçle kimliklerini ve haklarını sorgulamaları birçok değişime sebep olur. Eş ve annelik dışında toplum hayatında yer alabileceklerini gören kadınlar dergiler ve derneklerle seslerini duyurmaya, sosyal ve siyasî haklar talep etmeye başlar.

Gerçek dünyada görülmeye başlanan kadın başkaldırıları kurgu dünyaya da yansır. Zira edebî metinler siyasî ve sosyal değişimlerden doğan çatışmaların tartışılması için en uygun zeminlerden biridir. Dolayısıyla Tanzimat süreciyle ortaya çıkan yeni kadın tipleri edebî eserlerde kendine yer bulur. Romanlarda eski yeni çatışması ve bu çatışmadan doğan karmaşa, kadın ve erkek yazarlarca kadın kahramanlar vasıtasıyla aktarılır. Romanlarda içinde bulunduğu koşulları beğenmeyen, ailesi ve toplum tarafından dayatılan sosyal normlara başkaldıran kadın kahramanlar karşımıza çıkar.

3.1.1.Özel Eğitim

Romanlarında kadın/kız çocuğu eğitimine sıklıkla temas eden Ahmet Mithat Efendi²⁶⁷ *Felsefe-i Zenan*'da okumayı hayatının birincil amacı haline getirmiş bir kadın kahramana yer verir. Evinden dışarı çıkmayıp mütemadiyen okuyan Fazıla Hanım, “ ... henüz bakire ve fakat otuz beşini tecavüz etmiş ve tezevvüç ve tehhülü bütün bütün zihninden çıkarıp heva ve hevesi yalnız taallüm ve tefennüne hasretmiş bir kadın..”dır. (s.57) Evliliğe dair radikal fikirleriyle dönem kadınlarından ayrılan Fazıla Hanım'ın bu tavırlarının sebebi eğitim ile ilişkilendirilir. Zira tüm hevesleri okumak, öğrenmek ile bağlantılıdır. Ancak Fazıla Hanım'ın eğitimi babası Bedrettin Bey'den aldığı dersler ile sınırlıdır.

“ Büyük Ayasofya mahallesi sakinelerinden Fazıla Hanım, pederi Bedrettin Efendinin müddet-i hayatında kendisinden ulûm-ı âliyyeyi tekmiil eyledikten sonra ilm-i hadis ve ilm-i tefsir ve saireyi dahi mücerret ihtimam-ı tamm-ı zatiyesiyle tahsil edip pederinin

²⁶⁷ “ Ahmet Midhat Efendi, pedagojik mahiyette eserler yanında kahramanlarının yetişme tarzlarına, aldıkları terbiye ve aile çevresine önem veren ilk yazarımızdır. İlk Türk romanı *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta Şemsettin Sami, kahramanlarıyla aile çevreleri arasında normal bir ilişki kuramamıştı.” Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.186

vefatından sonra dahi fûnun-ı hikemiyeyi merak ederek tedarik edebildiği kitaplarla bi'l-iştigal fûnun-ı mezkûrece dahi bir hayli malûmat peyda eylemiş idi.” (s.57)

Fazıla Hanım’da evlilik karışıklığı ve bekâr annelik cesareti (Zekiye ve Akile adlı iki kız) evlat edinmiştir.) oluşturan eğitimin kaynağı daha çok dinî bilgilere dayanır. Babasından hadis ve tefsir eğitimi aldıktan sonra felsefeye ilgi duymaya başlar. Babasının ölümünden sonra da okuma listesini değiştirmeyip benzer kitapları okumaya devam eder. Okuduğu kitaplar dünyaya dair algılarını değiştirip, feminist tavırlar geliştirmesine sebep olabilecek kitaplar olmamasına rağmen Fazıla Hanım’daki değişim yazarın kadın eğitimine verdiği önemi vurgulaması olarak değerlendirilebilir. Zira Fazıla Hanım kendisi ve kızları için dış dünyadan izole edilmiş bir evde sadece kitap okumaya dayanan bir hayat kurar. Okumak onda bir tutkudur; hem de hayatını tek başına geçirmek istemesine ve kızlarına da bu yönde telkinlerde bulunacak şiddette bir tutkudur. Nurdan Gürbilek, bu eserin Tanzimat ve hatta Cumhuriyet romanlarında görülmeyen modern mesajlar içerdiğini belirtir.²⁶⁸ Kitaplarla dolu bir evde okumakla geçirilen hayat, üç kadının evliliğe, efendilik taslayan erkeklere ve hane içindeki köleliğe meydan okuması olarak değerlendirilir. Sonraki birçok romanda karşımıza çıkan okuyan kadının hataya, yozlaşmaya ve yabancılaşmaya daha eğilimli olduğu fikrine bu eserde rastlanmaz.²⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi’nin erken bir dönemde, hem eğitime hem de kadının evliliğe karşı çıkabilmesine vurgu yaptığı bu eser, değişen kadın kimliğinin eğitimle ilişkilendirilmesi bağlamında son derece önemlidir.²⁷⁰ Zeynep Kerman bu eserdeki kadın tiplerini yapay bularak Ahmet Midhat Efendi’nin feminizmin ince bir eleştirisini yaptığını belirtir.²⁷¹

---

²⁶⁸ Nurdan Gürbilek, “ Erkek Yazar Kadın Okur ”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, 275-307

²⁶⁹ “ Modernleşmenin yol açtığı endişeyi; başka dünyalardan, başka hayatlardan, başka kitaplardan etkileniyor olmanın yazarda hareket geçirdiği kaygıyı; bu etkilenmenin mevcut normlarla birlikte cinsel rolleri de değiştirebileceği tedirginliğini henüz duymamış gibidir Ahmed Midhat. Bu yüzden Fazıla Hanım’a babası tarafından hazırlanan İslâmi okuma listesine babanın ölümünden sonra başka kitapların sızabileceği ihtimalini pek kaale almamış, en azından hikâyesini bu tehlike üzerine kurmamıştır. İşte bu anlamda endişesiz bir kitaptır *Felsefe-i Zenân: Hikâyede endişe kitabın değil, evliliğin yol açacağı ısraptan kaynaklanır.*” Gürbilek, a.g.m., s. 296-297

²⁷⁰ “ Kadının okutulması mevzuunda dâima ısrarlı davranan Ahmed Midhat Efendi, bu hikâyesinde, okumuş kadının hayatındaki dengeleri henüz bulamamış gibidir. Daha sonra kaleme aldığı roman ve hikâyelerinde, aile hayatını âhenkle yürüten okumuş kadın tiplerine geniş yer verdiği görülecektir.” Melin Has Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 39

²⁷¹ “ Gerçi *Felsefe-i Zenân*’da erkek neslini adeta yok farz eden, kendi kendine yettiğini zanneden, ömrünü kitap okumakla geçiren, hatta okuma-yazmasına engel olur düşüncesiyle yemeğini dışarıdan getiren, çamaşırını bile dışarıda yıkatan, bugün için dahi son derece sun’î kadın tipleri yaratan Midhat Efendi’nin bu noktada asıl gayesinin feminizmin ince bir hicvini yapmak arzusunu da göz ardı etmemelidir.” Kerman, a.g.e., s. 375

Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi* (1875) romanına Çerkes bir köle olarak dâhil olan Canan -efendisi Rakım sayesinde- köle olarak geldiği evde, aldığı eğitim sayesinde hanımlığa yükselir. Köle pazarında güzelliği ile Râkım Efendi'nin dikkatini çeken Canan, zekâsı ve itaatkârlığı ile kısa bir zamanda bilgili ve kültürlü bir genç kız haline gelir. Râkım Efendi, Canan'ın “ *kabil-i hitap, kültürlü bir zevce olarak yetişmesi husûsunda hiçbir fedakârlıktan* ” çekinmez. Ona dil ve edebiyat derslerini bizzat öğretir. Fransızca ve piyano dersleri de aldırarak Canan'ı idealindeki kadın tipine ulaştırır. Zeki ve yetenekli Canan, yazarın idealindeki kadın tipi olarak değerlendirilebilir. Melin Has Er Canan'ın güzel, kocasını mahcup etmeyecek kadar kültürlü, sadık ve itaatkâr bir kadın olarak daima takdir ve itibar gören kadın tipi olduğunu belirtir.²⁷² Bu anlamda eserin kadın eğitimini eş ve annelik ile ilişkilendiren zihniyeti yansıttığı söylenebilir.

Zeynep Kerman da Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerine bir bütün olarak bakıldığında en özlenen kadın tipinin Canan olduğunu belirtir. Zira Canan, “ (...) *güzel, iyi huylu, kendisini yetiştirenlere minnetdar, mütevazı, ağır başlı, faziletli, fedakâr, tam mânâsıyla Osmanlı terbiyesi almış bir genç kız* ”dır.²⁷³ Canan, Râkım'a uygun bir eş olabilmek için, Rakım'ın istediği biçimde eğitim alır. Canan'ın öğrenme çabası Râkım'ın beğenisini ve takdirini kazanmak amacıyla. Yazıldığı dönem itibariyle kadın eğitime dikkat çekilmesi, sebebi erkek egemenliğini bir anlamda pekiştirmek olsa da kadına eğitim fırsatı verilmesi son derece önemlidir.

Aynı eserde yer alan Mihriban Hanım, yazarın idealize ettiği Râkım Efendi'nin karşıt tipi Felâton Bey'in kardeşidir. Bir anlamda Canan'ın karşıtı kabul edilebilecek olan Mihriban Hanım, zengin bir ailenin kızı olarak dünyaya gelir. Felâton Bey ve Mihriban Hanımın alafrangalığı çocuk terbiyesini, çocuklarını moda uygun giydirip şımartmak zanneden cahil ama alafranga yaşamaya çalışan bir babaya bağlanır. Mustafa Merakî Efendi, çocuklarını eğitmek istese de başaramaz ve kızı oğlundan çok daha cahil yetişir. Mihriban Hanım, Canan'ın aksine kendisine sunulan maddi manevi hiçbir imkânı doğru değerlendiremez. Yazar onun hakkında şöyle bir değerlendirme yapar:

“ Alafrangada kızlar için okumak yazmak tahsili lâzım idiyse de bîcâre kızcağız öksüz büyüdüğünden muvaffak olamadı. Babası muzıka talîmi için âlâ bir piyanocu madam

²⁷²Has Er, *a.g.e.*, s. 72

²⁷³Kerman, *a.g.e.*, s. 375

getirtmişti. Lâkin madam kendisi çalıp babası dinlediği cihetle Mihribân Hanım ‘ taş altında bir yılan, kaşları durur dîvân’ şarkısından başka bir şey öğrenemedi.”²⁷⁴ (s.7)

Mihriban Hanım, bilgi ve kültür bakımındaki eksikliklerinden ziyade gündelik hayata dair pratik bilgilerden de yoksundur. Alafrangalığa özenen Mihriban Hanım, geleneksel kadın rollerini benimsemeyen, kendi kültürüne yabancılaşmış bir genç kız örneği olarak sunulur:

“ Sâir kızlar gibi Mihribân Hanım oya yapmasını bilmez. Zira alafrangalarda oya yoktur. Kese, çorap vesaire örmesini dahi bilmez. Çünkü onları modist kızları örer. Nakışı da onlar işler. Yapma çiçekler Beyoğlu’nda çok! Bunları yapmak için neye zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütölemek hizmetkârların ve yemek pişirmek dahi aşçının işidir. Hattâ kendi başını taramak bile alafrangada olmayıp mahsûsân Perükâr karı gelir tarar.” (s.6-7)

Temizlik yapmak, yemek pişirmek gibi işleri küçümseyen Mihriban Hanım ayrıca ağabeyi Felâtun Bey gibi gezmeye, eğlenmeye çok düşkün, gamsız kaygısız bir genç kızdır. Son derece hoppa bir kız olan Mihriban Hanım kendisine gelen görücülere de kusurlar bularak onları geri gönderir. “ (...) görücülere Mihriban Hanım, oğullarının neci olduğunu sorar, “ Kâtib ” cevabını alınca, “ Oh! Cebi delik!” der, “ asker” cevabını alınca , “ Yarım kunduralı” der, hoca cevâbını alınca “ sarmsıak başlı” der. Hâsılı her biri için bir kulp uydurur maâzallah eğer görücüler “ A hanım kızım! Niçin böyle söylüyorsunuz? Oğlumuz şöyledir, böyledir “ diyecek olsa bir püsküllü kahkaha koyverip, “ Oh, kalmış kalmışım da sizin oğlunuza mı kalmışım hanım, oğlunuza başka yerden kız arayınız” diye kalkarak yürüyüverirdi.” (s.7) Kendisine gelen tüm görücüleri çeşitli bahaneler bularak geri gönderen Mihriban Hanım’ın hareket noktası görücü usulüne karşı çıkmak değildir. Cahilliği ve bilinçsizliği vurgulanan Mihriban Hanım’ın seçimlerini yönlendiren maddi kaygıları ve şımarıklığıdır.

Mihriban Hanım’ın tavırlarını onaylamayan yazar, romanın büyük bir bölümünde bir daha ondan bahsetmez. Romanın sonlarına doğru “ Mihribân Hanım kadın bir karı çıktı be!”(s.95) ifadesiyle onun evlendiğini bildirir. “ ....kocası evvel emirde kızcağızı pek hoppa bularak sevmemiş ve beğenmemiş idiyse de, terbiye kabul etmeğe istîdâdını görünce bu bîcâre kızı terketmek, terbiyesine himmet eylemek kadar mertlik olmadığı hükümle kıza nice baba nasihatları, nice kardeş tavsiyeleri ne kadar sadık bir koca irşadları arzederek hoppalığı bütün bütün bertaraf ettikten mâ’dâ, kendisini dahi bir yâr-i sâdık olmak üzere kıza sevdirmiştir.”

²⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, (haz.) Mehmet Emin Ağar, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994 (Alıntılar bu baskıdandır.)

(s.95) Yazarın bu konudaki fikri de “ *Evet, kızların, karıların hali dâima başkadır. Hoppa karılar ekseriya âkil hocalarının verdikleri terbiyeyi kabul ederek akıllarını başlarına alabilirler.*” (s.95) biçimindedir. Melin Has Er’in de belirttiği üzere Ahmet Mithat Efendi kadın terbiyesinin erkek gözetiminde yapılması gerektiğini düşünür. Ona göre akıllı erkek eşini terbiye ederek istediği kılığa sokabilir.²⁷⁵

Ahmet Mithat Efendi’nin *Dürdane Hanım* (1882) adlı eserindeki Ulviye Hanım eğitim ve kültürüyle öne çıkan bir kadın tipidir. Roman, sevdiği adamdan hamile kalan Dürdane Hanım’a yalı komşusu Ulviye Hanım’ın yardım etmesi üzerine kuruludur. Esere adını vermesine rağmen romandaki dikkat çekici kadın Dürdane Hanım değil Ulviye Hanım’dır.

Ulviye Hanım İranlı ve Hintli olduğu söylenen Mısır’dan İstanbul’a göç etmiş bir kadındır. Eserde onun Mısır’da evli olduğu ancak eşinin politik olaylara katılması sebebiyle ayrıldıkları ve Ulviye Hanım’ın da babasıyla birlikte İstanbul’a taşındığı bilgisi verilir. Babasının ölümünden sonra da tek başına yaşamaya başlar. “ *Ulviye tipi o zamanki Müslüman Türk cemiyeti için çok yeni ve devrine göre hayli ileridedir. Muharrir bu kadın tipinin cemiyete pek uygun düşmediğini fark etmiş olacak ki, onu İran veya Hindistan’dan Mısır’a oradan da İstanbul’a göç etmiş bir ailenin kızı olarak takdim etmiştir.*”²⁷⁶ Ulviye Hanım’ın eşini Mısır’da bırakıp gelmesi ve bir daha hiç evlenmek istememesi evlilik karşıtlığı olarak değerlendirilebilir. Zira bu hem ekonomik bakımdan bir erkeğe bağımlı olmadığını hem de tek başına bir kadın olarak yaşayabilecek gücü kendinde bulduğunu göstermektedir. Babasının ölümünden sonra da kendisini eve kapatıp hayatını ev mahremiyeti içinde sürdürmez.

Eserde yirmi yedi- yirmi sekiz yaşlarında dul bir kadın olarak tanıtılan Ulviye Hanım son derece bilgili bir kadındır.

“ *Ya ne kadar terbiyeli, ne kadar nazik bir kadındır! Hem de terbiye ve nezaketi yalnız hulki olmayıp birçok cihetleri dahi kesbidir. Nasılsa pederi bu kızın talim ve terbiyesine pek ziyade ehemmiyet verip Farisi ve Arabi’yi pek mükemmel tahsil eyledikten maada İngiliz lisanını da gereği gibi ele getirmiştir.*”²⁷⁷ (s.56)

²⁷⁵Has Er, *a.g.e.*, s. 69- 75

²⁷⁶ Has Er, *a.g.e.*, s.126

²⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım*, Ankara, TDK Yayınları, 2003 (AAİntılar bu baskıdandır.)

Zamanını gezerek ve okuyarak geçiren Ulviye Hanım'ın döneme göre serbest sayılan yaşayış tarzı dedikodulara da sebep olmaktadır. Ancak yazar burada araya girerek Ulviye Hanım'ı şöyle savunur:

“ Alemin ağzı torba değil ki büzesin ! derler. Ne kadar doğru bir sözdür. Başka sermaye-i sohbeti olmayıp yalnız şuan buna kancayı takmakla medar-ı kelam bulanlar Ulviye Hanım hakkında türlü sözler söyleyip Çamlıca ve Bağlarbaşı seyirlerini ve gece mehtap Safalarını pek ziyade sevdiğinden ve bu eğlencelerde ise mutlaka arkası sıra bir de erkek koşturduğundan filandan bahsederlerse de biçare kadıncağızın arabası, kayığı bile yoktur. Dedikleri gibi bir kadın olsa hiç olmazsa hanesinde bir arabayla bir kayık olsun bulundurmaz mı? Maişetinin suret-i zahiresinden dahi böyle araba ve kayık bulundurmaya iktidarı anlaşılır.” (s.58)

Ulviye Hanım'ın etraftakilerin dediği gibi bir kadın olmadığını belirten yazar Ulviye Hanım'ın namuslu bir kadın olduğunu vurgular. Devrindeki kadınlardan farklı oluşu, toplumsal cinsiyet rollerini kendi adına değiştirdiğini göstermektedir. Zira o tekrar evlenip çocuk sahibi olmak yerine kendini yetiştirmeye çalışır. Edebiyata ilgisi onu kitap okumaya yönlendirir. İngilizceyi unutmamak için aile dostu bir İngiliz doktordan ders alır. Yaptıklarının çoğu eleştirilse de Ulviye Hanım bunlara aldırılmaz ve kendi doğrularıyla yaşar. Komşusu Dürdane Hanım'a yardım etmek için erkek kılıfına girip gece sokaklara dahi çıkar.

Ulviye'nin tekrar evlenip bir adamın eşi sıfatıyla yaşamak istememesi, dilediğince gezip eğlenmesi ama ahlâkıdan taviz vermemesi, hayatını kendini geliştirmeye yönelik düzenlemesi son derece dikkat çekicidir.

Halit Ziya'nın *Sefile*²⁷⁸ romanının olay örgüsü fuhuşa saplanmış İkbâl, Mazlume ve Mihriban adlarında üç kadının hayatı etrafında şekillenir.²⁷⁹ İkbâl babasını aldatan, erkeklerle sadece ten zevki için birlikte olan annesinden intikam almak için onun gibi fahişe olur. Mazlume'nin onların hayatına dâhil oluşu annesini kaybettikten sonraya rastlar. Annesinin ölümünün ardından sokaklara düşen Mazlume'yi Mihriban Hanım bulup kendi evine getirir. Onların yaşam biçimini bilmeyen Mazlume'nin dikkatini ilk çeken şey İkbâl'in, odasında sürekli kitap okumasıdır. Romanda İkbâl'in aldığı eğitime dair bilgi verilmez ancak okuduğu

²⁷⁸ Roman, Kasım 1886-30 Temmuz 1887 tarihleri arasında 73 tefrika halinde *Hizmet* gazetesinde yayımlanır. 1982 yılında Kemal Kahraman tarafından hazırlanan Doktora Tezi ile romanın tam metni ortaya koyulur. Bknz. Kemal Kahraman, *Halit Ziya Uşaklıgil'in İlk Romanı Sefile (İnceleme-metin)*, İzmir 1982, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arşivi

²⁷⁹ “ Ahmet Mithat Efendi'nin 1881'de yazdığı romantik bir karakter taşıyan *Henüz On Yedi Yaşında* romanının bir antitezi olarak realist roman anlayışıyla kaleme alınmış bir eserdir.” Ömer Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s.48

eserler arasında kendi hayatına çok benzeyen bir konuyu işleyen Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında* adlı romanı yer alır:

“ *İkbal Hanım ekser vaktini mütalaa ile geçirirdi. Bir akşam Mazlume'nin ricası üzerine İkbal Hanım, elindeki kitabı cehren okumaya başladı. Bu kitap Henüz On Yedi Yaşında serlevhalı hikâyeydi. Mazlume dalgın dalgın dinledi. Gözleri bir nokta-i gayr-ı muayyene üzerinde merkûz, kalbi birçok hissiyat-ı muhtelifle ile malî olduğu hâlde hiç tanımadığı, tasavvur etmediği bir âlemden bahis olan bu hikâye kızcağızda hayretler, taaccüpler hâsıl ediyordu.*”²⁸⁰ (s.36)

İkbal'in kitap okumasından etkilenen Mazlume de kitap okumak ister. İkbal'in verdiği kitabı alıp odasına çıkan Mazlume, okuma yazmayı doğru düzgün bilmemesine rağmen satır aralarına varıncaya kadar kitabı büyük bir dikkatle okur. Okudukları Mazlume'de okumaya dair kuvvetli arzular uyandırır. “*İkbal Hanımda mevcut olan kitaplar birer birer nazar-ı mütalaaşından geçmeye, masum kızcağızda birtakım yeni fikirler hâsıl*” (s.36) olmaya başlar. Öğrenmeye, bilgilenmeye hevesli olan Mazlume'nin hayat karşısındaki tavrı okudukları neticesinde değişir. “*Mazlume'de okuduğu eserlerin tesiriyle kadın-erkek eşitliği fikri uyanır. Kendisini sık sık ihmal ederek, geceleri eve gelmeyen İhsan'ın davranışını protesto için, o da haber vermeden gezmeye gider. Dönüşünde hesap soran İhsan'a verdiği cevap Türk romanında feminizm hareketinin ilk ifadelerinden birini teşkil eder.*”²⁸¹ Mazlume İhsan'ın sahip olduğu birçok hakka kendisinin de sahip olduğunu iddia eder. Bu durum Mazlume'nin kadın ve erkek eşitliğini önemsemesine bağlanabilir.

Sergüzeşt (1888) Sami Paşazade Sezai'nin kadın kahramanı Dilber vasıtasıyla esaret kavramını ele aldığı romanıdır. Okur, küçük yaşta Kafkasya'dan kaçırılıp getirilen, esir pazarlarında satılan Dilber'in acılı öyküsüne şahit olur. “*Sami Paşazade Sezai, bütün roman boyunca ezilen, satılan, oradan oraya fırlatılan, bir insan olarak duygu ve düşüncelerine değer verilmeyen Dilber'in zayıflığı ile içinde yaşadığı çevrelerin zalimliğini çarpıcı sahneler vasıtasıyla ustaca ortaya koyar ve okuyucuda esirlere merhamet ve esaret müessesesine karşı nefret uyandırmaya çalışır.*”²⁸² Küçük yaştan itibaren çalışmak zorunda kalan Dilber, şiddete ve ağır cezalara maruz kalır. Hayatı içerisinde olumlu sayılabilecek durumlardan biri yaşıtı kız çocukları eğitim alırken onun da bundan bir ölçüde faydalanabilmesidir. İlk çalıştığı evin küçük hanımı Atiye'nin çantasını ve yiyeceklerini taşımakla görevlendirilmesi mektebi tanmasına

²⁸⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, İstanbul, Özgür Yayınları, 2006 (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁸¹ Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.187

²⁸²Kerman, a.g.e., s.112

vesile olur. Sosyal statü farklarının yok sayıldığı, herkesin eşit eğitim gördüğü okul, esaretini hissetmediği bir mekân olması bakımından önem taşır. Eğitime dair onun hayatındaki ikinci açılım daha sonra satıldığı Asaf Paşa'nın konağıdır. Paşa'nın kızı Tesliye Fransız mürebbiyeden ders alırken, bu imkân Dilber'e de sağlanır ve Dilber Fransızca öğrenir. Fransızca ona yeni bir dünyanın kapısını aralar. Bu yeni dünya Fransız romantik yazarlarının kaleme aldığı duygusal romanlardır. *Paul ve Virginie*'i okuyan Dilber okuduklarına benzer romantik bir ruh haline bürünür, bu hal evin oğlu Celal Bey ile aralarındaki duygusal yakınlığı tetikler. Ancak sınıf farklarının aşılmasın sınırlarına takılan bu aşk Dilber'in Mısırlı bir tüccara satılmasına neden olur. Dilber'in intiharı ile sonuçlanan bu evre odalık olmaya karşı çıkmasının getirdiği kötü günlerle doludur. Mısırlı Tüccarın odalık olması karşılığında vaat ettiği mücevher ve paraya tamah etmeyen Dilber, kurtuluşu Nil'in serin sularına atlamakta bulur. Zeynep Kerman bu yönüyle Dilber'i “ *tok gözlü ve cesur* ”²⁸³ olarak niteler. Zira o istemediği bir hayata boyun eğmektense, ölmeyi tercih eder.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Nadide* (1891) romanına ismini veren Nadide de okur-yazar genç kızlara örnek verilebilir. Kötü ve ahlâksız bir genç kız olarak yer aldığı romanda Nadide'nin yazdığı mektuplara bakıldığında yazısındaki ve kullandığı ifadelerdeki düzgünlük dikkat çeker. Nadide evde babasından eğitim alarak yetiştirilir. Akıllı ve güçlü bir kişiliğe sahip olmasına rağmen hırslarına yenik düşen Nadide kendisi dâhil etrafındaki birçok kişiye zarar verir. “ *Bu romanda kötü, ahlaksız ve çok hırslı bir tip olarak işlenen Nadide ile ilgisi dolayısıyla yazar, önemli bir konu olan eğitim meselesine kayar. Onun en çok üzerinde durduğu nokta, kızların iyi yetiştirilmesi meselesidir. Genç kızların başıboş bırakılmamasını savunur. Fakat aşırı baskı ve zor kullanılmasını da hiç tavsiye etmez.* ”²⁸⁴

Kadın okur konusu edebî hayatta yazarların sıklıkla işledikleri konulardan biridir. Eğitimdeki yeniliklere paralel eğitim seviyesi artan kadınlar romanlarda kitap okuyan kadın görünüşleri ile var olmaya başlar. Nurdan Gürbilek, “ Erkek Yazar Kadın Okur ” adlı makalesinde bu konuya temas ederek ayrıntılı değerlendirmeler yapar. Kadın okur ve etkilenme arasındaki ilişkiyi kadına dair endişelerle bağlantılı olarak verir. “ *Ahmet Mithat'tan Yakup Kadri'ye, Hüseyin Rahmi'den Halit Ziya'ya, Nabizade Nazım'dan Peyami Safa'ya yarım*

²⁸³ Kerman, *a.g.e.*, s. 112

²⁸⁴ Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, 2.B., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s.56

yüzyılı aşkın bir süre boyunca yayımlanmış romanların birçoğunda kadın kahramanın elinde bir roman vardır. Daha önemlisi, okuduğu romandan fazlasıyla etkilenmiştir kadın.”²⁸⁵

Okuyan kadın profilinin Tanzimat’ın erkek yazarlarında olumsuz etkilenme ile ilişkilendirildiği söylenebilir. Okuyan kadınlar etkilenmeye, okuduklarını yanlış yorumlamaya ve hata yapmaya yatkın kişiler olarak verilir. Konuya kadın yazarlar açısından bakıldığında Zafer Hanım ve Fatma Aliye’nin okuyan/roman okuyan kadınları çift yönlü ele aldıkları söylenebilir. Zira aynı romanı okuyan veya aynı eğitimi alan kadınların davranışlarındaki farklılık yazarların konuya endişeyle değil nesnel yaklaşıtlarını göstermektedir. “ Örneğin Fatma Aliye Hanım’ın, romanlarının öznesi olan kadın karakterlerini, etkilenmeye kapalı olarak çizmesi anlamlıdır. Bu bağlamda kadın ve çevresi konusunda da ikili karşıtlık kurulduğunu söyleyebiliriz. Çevre, etkilemeye ne kadar açık ise, kadın karakter, etkilenmeye o kadar kapalıdır. Bu aynı zamanda, kurgulanan kadın karakterlerin en karakteristik ve en olumlu yönleri olarak, romanlarda sürekli vurgulanır.”²⁸⁶

Fatma Aliye kadın okur ve etkilenme sorununa *Muhadarat*’ta Fazıla ve Fevkiye vasıtasıyla temas eder. Konuyu roman okuyan kadının kişiliğine göre değerlendirir. Zira aynı kitabı okuyan iki genç kızın kitaptan anladıkları birbirlerinden son derece farklıdır. Eugene Sue’nin bir romanını okuyan genç kızlardan Fevkiye romantik hayallere kapılırken Fazıla kahramanların düştüğü olumsuz durumlardan ders çıkarır. Firdevs Canbaz Yumuşak, Fatma Aliye Hanım’ın, romandan bir ders alınmasını ve roman kahramanlarının düştüğü hatalara okurun düşmemesini istediğini belirtir.²⁸⁷

Fatma Aliye, romanın kadın okur için uyarıcı, eğitici yönü olduğuna inanır. Okuyan kadın, etrafındaki tehlikeleri daha kolay fark edecek, dış dünyaya daha bilinçli yaklaşacaktır. Fatma Aliye, Ahmet Mithat Efendi ile kaleme aldıkları *Hayal ve Hakikat*’te de kadın eğitimi ve kültürü üzerinde durur.²⁸⁸

---

²⁸⁵ Gürbilek, a.g.m., s. 275

²⁸⁶ Ayşegül Utku Günaydın, *Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, s.193

²⁸⁷ Firdevs Canbaz Yumuşak, *Fatma Aliye’nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 122

²⁸⁸ “ Bu romanda da yine ‘Bir Kadın’ imzasını kullanır. Eser Tercüman-ı Hakikat gazetesinde tefrika edilir, aynı yıl kitap olarak basılır. Bu roman aynı olaya iki yazarın değişik açılardan yaklaşarak yazdıkları ilk roman olması nedeniyle önemlidir. Eser iki bölümdür. İlk bölüm olan *Vedat*, Fatma Aliye tarafından; *Vefa* adlı ikinci bölüm ise Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılmıştır. Romanda hayal, duygu ve aşk *Vedat*’ın kişiliğindeki kadın yazar tarafından sanatkârane bir üslûpla; gerçek, mantık ve sorumluluk ise *Vefa* kişiliğindeki erkek yazar tarafından sade bir üslûpla tahlil edilir. Sonuçta “hayal”, “ hakikat” e yenik düşer. Fatma Aliye, romanda aslında ders

Muhadarat'ta Fazıla'nın bilgili ve kültürlü oluşundan söz edilir ancak eğitimine dair ayrıntılı bilgi verilmez. Eserde eski nişanlısı Mukaddem Bey ile aynı okula gittiklerine ve daha sonra evde mürebbiyelerden Fransızca, Türkçe ve piyano dersleri aldığına dair bilgi verilir. Fazıla bilgisi, kültürü yanında farkındalığı yüksek ve bilinçli bir genç kız tipi olarak sunulur. Karşılaştığı tüm zorluklara akli ve mantığı ile çözüm üretir. Hayatının çok zor dönemlerinde dahi ahlâkından taviz vermez. Güçlü kişiliğini eğitim ile birleştiren Fazıla çok eşliliğe başkaldıran, eşinin bu tahakkümüne boyun eğmeyen bir kadındır. Yazarın da onayladığı Fazıla'nın eşinden boşanıp kendisine ikinci bir hayat kurma fikrini Melin Has Er Müslüman-Türk kadınının hayatında inkılap yaratacak derecede mühim bir merhale olarak değerlendirir.²⁸⁹

Mizancı Mehmet Murat, *Turfanda mı Turfa mı?* (1892) romanında eğitilmiş, bilgili genç kızlara yer verir. Eserdeki Zehra ve Fatma devirlerindeki genç kızlardan farklı olarak kendileri ve başkaları için hedefleri olan, hayatı sorgulayan, bilinçli genç kızlardır. Kuşkusuz bunda aldıkları eğitimin rolü son derece önemlidir. Zira eğitim süreci ile kazandıkları bilinç Zehra ve Fatma'ya kendi hayatlarını kurup yönetme fırsatı tanır. Onların geleneksel kadın rollerinden sıyrılıp eğitim, siyaset ve sosyal hayata dair fikirler üretmeleri, fikirlerini eyleme dönüştürmeleri (Bu konuda çevrelerindeki erkeklerin yardımı yadsınamaz.) eğitilmiş yeni kadın tiplerine örnek gösterilebilir.

Zehra'nın kadın- erkek eşitliğine inanması, kadının aldığı eğitimi sadece evde eşi ve çocukları için değil bir meslek sahibi olarak toplumsal yaşamın içinde değerlendirmesi gerektiğini düşünmesi onu diğer Tanzimat romanı kadınlarından ayırır. Zihniyet değişiminin somut bir örneği olan Zehra, romanda idealist Doktor Mansur Bey'in kuzeni, çocukluk aşkı ve daha sonra da eşi olarak yer alır. Yazar, idealistlik konusunda Mansur ve Zehra'ya eşitlikçi bir tavır takınır. Zeynep Kerman, Mizancı Murat'ı Mansur ve Zehra tiplerindeki tutumu dolayısıyla katı bir idealist olarak niteler zira Mansur ve Zehra karşılıklarına çıkan her engeli aşan destan kahramanlarına benzerler.²⁹⁰

---

verilmek amacı ile çizilen Vedat adlı kişinin sözcüsü olmuştur. Romanda hayal-hakikat karşıtlığının yanı sıra kız çocuklarının kültürlü ve terbiyeli olarak yetiştirilmelerinin yeterli olmadığı, asıl amacın "hakikat" e uyumlu erişkinler yetiştirmek olduğu düşüncesi ele alınır. Ayrıca diğer Tanzimat romanlarında olduğu gibi gençlerin evlenmeleri ve eş seçmeleri konusunda anne baba baskısının sorunlar doğuracağı vurgulanır." Canbaz Yumuşak, a.g.e., s.27

²⁸⁹Has Er, a.g.e., s. 343

²⁹⁰Kerman, a.g.e.,s. 380

Zehra ve Mansur Mısır'da amcalarının evinde birlikte büyürler. Yazarın eğitime verdiği önemi yansıtır nitelikte Zehra ve Mansur'un çocuklukta iyi bir eğitim aldıkları görülür.²⁹¹ Eğitime önem veren amcalarının evdeki odalardan birini sınıf haline getirip çocuklara özel hocalardan ders aldırır. Zehra, hırçın ve hırslı bir çocuktur bu nedenle Mansur ile aralarındaki rekabet zaman zaman gerginliklere neden olur. Zehra bu tartışmaların birinde dersleri terk eder ancak okumaktan vazgeçmez. Zehra'nın tek başına özel ders alarak Mansur ile yarışmaya devam ettiği görülür. " Romandaki " turfanda" tiplerden biri de Zehra'dır. Romancı onu kadınlık vasıfları itibariyle Mansur Bey'in öteki cinsteği örneği olarak takdim eder. Bu itibarla Zehra, sadece Mansur Bey'in " gıyabî aşk" ını inkişaf ettirmek için bulunmuş bir vesile değil, düşünceleri ve davranışları ile " örnek kadın" tipinin özelliklerini hâiz canlı bir şahsiyettir." ²⁹²

Zeki, çalışkan, azimli bir çocukluktan bilgili, kültürlü, idealist bir genç kız tipine dönüşen Zehra, bilgi birikimini bir mesleğe yönelterek sosyal hayatın içinde yer almak ister. Zira Zehra kadın-erkek eşitliğine inanan, toplumsal refah için kadınlara eş ve annelik dışında görevler verilmesi gerektiğini düşünen bir kadındır. Melin Has Er, Zehra'nın "kadın-erkek eşitliğine inanması, büyük bir aşkla sevdiği Mansur karşısında dahi " sen sensen ben de benim..." anlayışı içinde hareket etmesi" ²⁹³ ni kadın tipleri açısından bir yenilik olarak değerlendirir. Zehra hem zihniyeti hem de meslek sahibi oluşuyla değişen kadın kimliğine bir örnek kabul edilebilir:

" Bir kadının marifetleri yalnız kocasının zevk ve hoşnûdisini tezyide münhasır kalacak ise, yine 'kadın' demek erkeklerin ihtiyacat-ü levazımını ikmal edecek eşyayı beytiyeden biri demek değil mi ? " ²⁹⁴ (s.178)

Kadınları sadece eş ve annelik ile sınırlandıran toplumsal kuralları değiştirmek gerektiğini düşünen, kadının erkeğin bir eşyası gibi görülmesine karşı çıkan Zehra ideallerine evlilik yoluyla ulaşır.

---

²⁹¹ " Murad Bey'in üzerinde en çok durduğu fikir, " neşr-i maarif" ifadesiyle özetlediği bütün imparatorluğa yaygın bir maarif siyasetidir. Memleketteki gerilik ve cehaletin kalkması buna bağlıdır. Her derecede okullar açmak, bilhassa öğretmen okullarına ve Yüksek okullara önem vermek, ehil öğretmenler yetiştirmek, ilk tahsil mecburiyetini getirmek, kız çocuklarını da okutmak, kabiliyetli gençleri ihtisas için Avrupa'ya göndermek, imparatorlukta yapılacak en esaslı sosyal ve kültürel reform olacaktır." Birol Emil, Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 704-705

²⁹² Emil, a.g.e., s. 493

²⁹³ Has Er, a.g.e., s. 312

²⁹⁴ Mizancı Mehmet Murat, Turfanda mı Turfa mı?, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1892 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Romandaki diğer kadın kahraman Fatma Hanım (Mansur Bey'in arkadaşı Mehmet Bey'in kardeşi) da dikkate değer bir kadın tipidir. Zira Fatma Hanım Anadolu'dan gelmiş ve İstanbul'da kendini yetiştirmiş, akli başında, Zehra gibi bilgili bir genç kız örneğidir. Melin Has Er'e göre Fatma, Anadolu kadının cemiyet hayatındaki ilk faal örneğidir, diğer Tanzimat yazarlarında böyle bir tipe rastlanmaz. “ *Diğer Tanzimat romancıları, okumuş, kültürlü kadınları, ya büyük konaklarda efendileri tarafından terbiye edilmiş cariyeler, yahut da ileri fikirli babaları tarafından hususi derslerle yetiştirilmiş rical kızları arasından seçmişlerdi. Mizancı Murat Bey bu mevzuda da bir ileri adım daha atmış, Çankırı'dan halktan zeki ve kabiliyetli bir kadının da elinden tutan olur ve gayret gösterirse, paşa kızlarıyla boy ölçülebilecek kültür seviyesine ulaşabileceğini göstermek istemiştir.*”²⁹⁵

Ağabeyi Mehmet Bey'in desteği ve kendi kişisel gayretiyle kendini yetiştiren Fatma Hanım, Zehra ile yakın arkadaştır. Fatma'nın politikadan eğitime kadar her konuda bilgisi vardır. Onun bu konulardaki bilgileri Zehra ile yaptıkları sohbetlerde ve Mansur Bey'e yazdığı mektuplarda dile getirilir. Fatma, mektuplarında modern ordu düzenlemeleri, eğitim alanında yapılan ve yapılması gereken yeniliklere ve kız okulu açma projelerine temas edilir.

Zeynep Kerman'ın 'sosyal tenkit'²⁹⁶ olarak nitelediği bu romanda yazarın kadının eğitim ve çalışma hayatında yer alması gerektiğini vurgulaması son derece önemlidir. Zira bu durum erkek bir yazarın toplumsal eşitliği önemseydiğini ve desteklediğini göstermektedir.

Romanda Zehra ve Mansur'un İstanbul'daki kuzeni Sabiha da eğitimli genç kız örneğidir. Sabiha, Zehra ve Fatma'nın karşıt tipidir. Zira o, zengin bir aileye mensup, güzel ve zarif ancak her istediğini elde etmeye alışmış şımarık bir genç kızdır. Parayla gelen modern yaşama ayak uyduran Sabiha Fransızca bilir, piyano çalar. Fakat hoppalığı ve eğlenceye düşkünlüğü onun bu meziyetlerini gölgeler. Özgüveni ve her konudaki rahat tavrı onda ahlâkî yozlaşmaya sebep olur. Ailesinden aldığı görgü ve terbiye karakteri itibarıyla yüzeysel kalır, duygusal dünyasına işlemez. Güzelliğine ve cazibesine çok güvenen Sabiha için eve gelen genç ve kültürlü doktor Mansur – yurt dışından gelen kuzeni- bulunmaz bir fırsattır. “*Annesi ve babası gibi Sabiha da Mansur'un şahsında kendisi için ideal bir eş adayı görmektedir. Ancak bu seçimde, genç adama karşı duyduğu bir hissi yakınlıktan ziyade istikbali parlak, meslek*

---

²⁹⁵ Has Er, *a.g.e.*, s. 319

²⁹⁶ Kerman, *a.g.e.*, s.380

sahibi, zengin ve soylu bir adamla evlenmek cemiyet içindeki mevkiini ve itibarını sağlam tutmak gayreti daha mühim rol oynamaktadır.”²⁹⁷ Mansur’u elde etmek için harekete geçen Sabiha türlü hilelere başvurur. Ancak hiçbir çabası sonuç vermez. Mansur Sabiha ile değil diğer kuzeni Zehra ile evlenir.

Halit Ziya’nın *Bir Ölü’nün Defteri* (1892) adlı romanında yer alan Nigar, evde özel öğretmenlerden dersler alarak yetiştirilmiş bir genç kızdır. Elinde sürekli gazete, dergi veya bir roman olan Nigar özellikle şiir konusunda bilgilidir:

“ *Nigâr’ın elinde her türlü kitaplara tesadüf edilirdi. Genç kızların mütaalası dairesine çekilen hudut Nigâr için mevcut değildi. Nigâr’ın elinden geçen bu muhtelif, mütenevvi kitaplardan hususiyle hangisi hoşuna gider olduğunu bulmak müphem bir iş idi.* ”²⁹⁸ (s.72)

Şiire olan ilgisi Nigar’ı okumaya ve araştırmaya teşvik eder. Okul eğitimi almayışından doğan eksiklikleri bireysel çabalarıyla kapatmaya çalışır. Romanda Nigar’ın Galatasaray’da okuyan kuzeni Vecdi ile girdiği münakaşalara yer verilir. Doktorluk ve şairlik arasında yaptıkları bir tartışmayı Nigar kazanır. Cahit Kavcar bu durumu yazarın, uyanık ve kültürlü hanım karakterler yaratarak onları erkeklerle rahatça tartışmaya sürüklediğini ve Türk kadınının eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini savunmasına bağlar.²⁹⁹ Nigar sadece şiir ve sanat konularında değil, toplumsal konularda da geniş bakış açısına sahiptir. Kadınları mağdur eden, baskı altına alan görücü usulü evliliğin karşısındadır. Bu kararına paralel olarak romanda onun kendi seçtiği kişi ile evlendiği görülür.

Zeynep Kerman, Halit Ziya’nın *Nemide*’den itibaren eserlerinde çocuk terbiyesine önemli bir yer verdiğini belirtir. *Servet-i Fünûn* romanlarındaki şefkatli ve anlayışlı baba tipinin bir örneği olan Şevket Bey eşinin erken ölümü nedeniyle kızı Nemide’yi tek başına büyütmek zorunda kalır. Annesi gibi zayıf bünyeli ve narin olan Nemide itinayla büyütülür. Eğitimi de fiziksel durumuna göre düzenlenir. Romanda onun daha çocukluğunda Avrupa’dan gelen resimli kitaplara ilgisi olduğu görülür. Ancak ondaki okula ve kitaba dair olumlu duyguları pekiştiren kuzeni Nail’e duyduğu sevgidir. Yaşça kendisinden büyük Nail’in okula gitmek için evden uzak kalacak olması Nemide’yi harekete geçirir. Babasına “ *Niçin beni de mektebe vermiyorsunuz?* ” (s.63) diyerek kendisinin de okula gitmek istediğini belirtir. Ancak babası Nail’in okuma yazma bildiğini, doktor olmak için okula gittiğini ve “ *Hem bir çocuğun*

²⁹⁷ Has Er, *a.g.e.*, s.135

²⁹⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Bir Ölü’nün Defteri*, 2.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2009 (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁹⁹ Kavcar, *a.g.e.*, s. 52

tıbbiye girebilmesi için erkek olması ” (s.63) gerekir diyerek Nemide'nin Nail'in okula gidemeyeceğini izah eder. Zira dönem itibariyle yükseköğrenim henüz kadın eğitimini kapsamamaktadır. Kendisine okul fırsatı tanınmamasına üzülen Nemide'ye babası evde kendisi ders vermeye başlar. Nemide okumaya çok heveslidir. Okuyup yeni bilgiler edindikçe Nail ile aynı seviyeye geleceğine inanmaktadır.

Nail'in kuzeni Nahit de Nemide gibi okuma yazma bilmektedir. Nemide ve Nahit'in aynı zamanda kanun çalmaları ve makamlar hakkında bilgi sahibi olmaları onlara müzik konusunda da eğitim verildiğini göstermektedir. Nahit hayat karşısında Nemide'ye göre daha güçlü ve karardır. İkisi de annesiz büyüyen genç kızların kişilik yapılarındaki farklılığın temel sebeplerinden biri babalarının onlara yaklaşımıdır. Nemide babasının şefkatiyle büyür Nahit ise babasının başka biriyle evlenmesi nedeniyle teyzesinin yanında büyür. Ailenin korunaklı dünyasını dışında yetişen Nahit bu nedenle gerçekçi bir kişilik yapısı geliştirir. Yaşadığı toplumda kadınlara biçilen rollerin farkındadır ve bu geleneksel yapıyı kadını baskı altına aldığı için eleştirir.

Nahit, kadınları metalaştıran toplum yapısını suçlar.³⁰⁰ Zira kadına biçilen tek hayat biçimi baba evinden koca evine uzanan bir hayattır. Kadınlara küçüklükten itibaren tek hedef olarak belirlenen evliliği kadını metalaştıran bir kurum olarak görür:

“ Bir gün bana diyecekler ki: ‘ Nahit artık büyüdüünüz, sizi evlendirmek lazım.’ Bu , ‘ Nahit sizi şimdye kadar besledik, artık yeter’ demektir. Evlenmek, bana diyecekler ki: ‘ Size bir koca bulduk. Siz artık, onunsunuz demektir.’ Ben bu adamı sevebilecek miyim. Bütün hayatımı onun yanında geçirebilecek miyim? Bu işler ufak tefek şeylerdir. Lazım olan şey benim bir kocaya varmaklığım, evden çıkmaklığımdır.” (s.77-78)

Nahit, toplumsal yaşam içinde sıradanlaştırılan görücü usulü evliliği eleştirir. Evlilik gibi insan hayatını derinden etkileyen bir kararda, kadınların duygu ve düşüncelerinin önemsenmemesini, kadınları ötekileştiren, ikincilleştiren bir durum olarak görür

Kitap okuyan kadın profiline Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanında da rastlanır. Eserde başkahraman Zehra'nın eğitimine dair bilgi verilmese de sürekli roman okuduğu görülür. Hatta eşi Suphi'nin ihanetine karşı intikam planları kurarken Zehra'nın *Monte Kristo* romanını okuduğu dikkatlerden kaçmaz. Bir intikam hikâyesinin ele alındığı bu kitap Zehra için yol gösterici işlev taşır. Roman Zehra'nın evlenmeden önceki hayatında da kendine yer bulan bir

³⁰⁰ Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, (çev. Tomris Uyar), 3.B., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2013, s. 127

unsurdur. Dilber gibi Zehra da romantik eserler okuyarak aşkı öğrenmiş bir genç kız örneğidir. Melin Has Er, Tanzimat yazarlarının eğitilmiş, kültürlü genç kızlarla evlenmek isteyen erkekler kurguladıklarını ancak Batı kültürü ile tanışmış yeni kadın tiplerinden eskinin ideal eşleri gibi davranmalarını beklediklerini belirtir. Nabizade Nazım için de ideal eş zeki, kültürlü aynı zaman da sabırlı ve itaatkârdır.³⁰¹ Bu anlamda Zehra zekâsı ve bilgisiyle ideal eş tipindedir; ancak sabırlı ve itaatkâr değildir. Zira okuduğu kitaplarla zihni açılmaya başlayan genç kızlar kitaplardan sadece romantik aşkı öğrenmezler, kendi bireyselliklerinin, kişiliklerinin de farkına varmaya başlarlar. Kıskanç ve kuruntulu karakteri vurgulanan Zehra da eşi Suphi'nin ihanetlerine boyun eğmek yerine intikam planları yapar.

Tanzimat'tan itibaren yaşanan sosyal değişimlere ve bu değişimlerin özellikle kadınlar üzerindeki etkilerine eserlerinde yer veren yazarlardan biri de Hüseyin Rahmi'dir. Kadın eğitimi meselesi onun romanlarında da üzerinde durulan konulardan biridir. Eserlerinde evde özel eğitim alan kadınlara rastlandığı gibi okul eğitimi alan kadın kahramanlara da rastlanır. Hüseyin Rahmi'nin kadın kahramanlarının birçoğu yabancı dil bilir.

Mehmet Kaplan, Hüseyin Rahmi'nin II. Meşrutiyet devrine kadar yazdığı romanlarında daha çok alafranga, namuslu ve ahlâklı tipleri ele aldığını, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete kadar olan devrede bâtil inanç konusunu işlediğini, Cumhuriyet devrinde ise içgüdülerine göre yaşamayı hayat felsefesi haline getiren ve klâsik ahlâka karşı olan tipler yarattığını belirtir.³⁰²

Mutallâka (1897), olay örgüsünün gelin-kaynana çatışması etrafında şekillendiği bir romandır. Akile eğitilmiş, okuyan ve aydın kadını temsil ederken kayınvalidesi eski geleneksel kadın tiplerini temsil eder. Kayınvalide eski değerleri hem temsil eder hem de bu değerlerin devamını ister. Evde sürekli kitap okuyan, eşiyle fikir tartışmalarına giren Akile bilgisi, kültürü ve özgüveni nedeniyle kayınvalidesinin eleştirilerine maruz kalır:

“ Gene nedir o? Kitap mı okuyorsun? Bir kere şu odanın hâline bak. Hiç kadın odasına benziyor mu? Gören kiraathane sanacak. İstanbul'da ne kadar kitap, gazete çıkıyorsa hepsi burada... Bizim zamanımızda kızların tezgâhı, çikriği vardı. Şimdikilerin kütüphanesi, yazıhanesi var. Biz bez dokurduk. Siz roman okuyorsunuz...”³⁰³ (s.59)

³⁰¹ “ *İşte Nâbizâde Nâzım için ideal zevce tipi budur: Batılı bir genç kadın kadar zeki, kültürlü, zarif bir hanımefendi görünümünde, fakat doğulu kadının an'anededen gelen mutlak itaat ve sadakat hisleriyle kocasının her kâprisine sabır ve sükun içinde boyun eğmeye hazır cârîye tipi...*” Has Er, a.g.e., s. 279

³⁰² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, 6.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992, s. 459-476

³⁰³ Hüseyin Rahmi, *Mutallâka*, İstanbul, 38 Numaralı Matbaa, 1897 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* (1897) romanında yer alan Lamia da evde özel öğretmenlerden ders alarak eğitim gören genç kızlardan biridir. Okuma yazma bilen Lamia evde ayrıca piyano dersleri almaktadır. Zengin bir ailenin kızı olan Lamia'nın hayata karşı tavrı bu zenginlik çerçevesinde gelişir. Onun karşıt tipi ise İkbal'dir. Romanda iki yakın arkadaş olan Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi'nin kardeşleri olarak yer alan genç kızlardan İkbal, Ahmet Cemil'in kardeşi, Lamia ise Hüseyin Nazmi'nin kardeşidir. Yaşıt sayılabilecek bu genç kızların yaşamları maddi olanakları sebebiyle farklı şekillenir. Lamia eğitimi ve kültürlüdür zira babasının maddi durumu sayesinde evde özel dersler alarak yetişmiştir. Bu eğitim onun hayata karşı daha güçlü ve bilinçli bir birey olmasına sebep olur. İkbal ise yoksul bir ailede büyüdüğü için eğitim bakımından eksiktir. Bu eksiklik doğal olarak onun psikolojisine ve karakterine de yansır. Sinmiş bir tip olan İkbal son derece mutsuz bir evlilik yapar.

Evde özel eğitim alan genç kızlara Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* (1900) adlı romanında yer alan Nihal ve Bihter de örnek olarak gösterilebilir. Zengin, kültürlü, Batılı terbiyeden yana olan Adnan Bey eşinin erken ölümü nedeniyle çocuklarını tek başına büyütmek zorunda kalır. Çocuklarına hem anne şefkati gösterebilecek kadar yumuşak hem de bilgili ve kültürlü bir mürebbiye bulmak için çok uğraşır. Sonunda Matmazel De Corton adlı asil bir mürebbiyeye ulaşır.³⁰⁴ Matmazel disiplinli tavırları ile özellikle Nihal'i terbiye etmeye uğraşır. Zira Nihal, anne sevgisinden mahrum kalışını dışarıya hırçınlık ve bencillik olarak yansıtır. Nihal Matmazelden kültür derslerinden müziğe, müzikten biçki dikiş gibi gündelik hayata dair pratik bilgileri öğrenir. Nihal Fransızca'yı Matmazelden Türkçeyi de bizzat Adnan Bey'in kendisinden öğrenir. Adnan Bey Nihal'i eski ve yeni şiirler ile nesirlerden seçilmiş parçalar üzerinde çalıştırır. Şiirdeki musikiyi aruz kalıplarıyla kavramasını sağlar. Ancak belli bir programa dayanmayan bu dersler özellikle Bihter'in eve gelişiyle sekteye uğrar:

*“ Nihal'in Türkçesine hemen tamamıyla Adnan Bey çalışmış idi. Bu sene ona eski yeni manzum, mensur müntehap parçalar yazdırılacak, seçme yazılardan bir defter vücuda getirilecek, bunlar okutturulacak, izah olunacak, bir yandan da Nihal'in mümkün değil islah olunamayan imlasına bir çare bulunacaktı. Adnan Bey ta öteden beri okuduklarından parçalar çizmiş, Nihal'in mutasevver defterine sermayeler teşkil etmiş idi.”*³⁰⁵ (s.143)

³⁰⁴ “ Halit Ziya ilk defa bu romanında Matmazel De Corton'un şahsında, gerçek bir mürebbiye portresi çizer. O, Hacer'in kinine aksine, kelimenin tam anlamıyla bir 'mürebbiye' yani 'terbiyecisi' dir.” Kerman, a.g.e., s.190

³⁰⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, 27.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2010 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Nihal okumayı, bilgili ve kültürlü olmayı hayatının birincil amacı haline getirmez. Bu nedenle de onun eğitim konusunda pek istekli ve başarılı olduğu söylenemez. Piyanoya, müziğe karşı olan yeteneği haricinde idealist bir kimliği yoktur.

Romanda Bihter'in aldığı herhangi bir eğitimden bahsedilmez. Sadece Adnan Bey ile evlenmeden önceki hayatına dair anlatımlarda onun kitap okuyabilecek kadar Türkçe, Beyoğlu'nda alışveriş yapabilecek kadar Fransızca bildiğinden bahsedilir:

“ Bihter de, hemen her şeyden bir parça bilirdi: Mecmuaları karıştırarak, hikâyeler okuyacak derecede Türkçe, Beyoğlu dükkânlarında sarf olunacak kadar Fransızca, hatta her vakit Tarabya'dan tedarik olunan hizmetçi kızlardan öğrenilmiş Rumca bilir; piyanoda valsler, kadriller, romanslar çalar; icap ederse gayet vakar ile, his ile okuduğu şarkılara hemen kendi kendine öğrenilmiş uduyla pek güzel refakat ederdi.”
(s.47)

Bihter, kendisine gündelik hayatında yetecek kadar bilgiye sahiptir. Müziğe dair bildikleri de piyanoda basit parçaları çalabilecek seviyededir. Romanda Bihter'i öne çıkartan asıl özellik Melih Bey takımının bir üyesi oluşudur. Firdevs Hanım gibi dillere düşmüş bir kadının kızı olmanın çaresizliği altında ezilen Bihter'i yönlendiren temel güç bu şöhreti yok edebilecek bir evliliğdir. Hayata bu amaç çerçevesinden bakan Bihter'in eylemlerinde belirleyici olan zekâsı ve bilgisi değil, hırs ve inatçılığından beslenen özgüveni kabul edilebilir. Bu nedenle Adnan Bey'in evlilik teklifini tereddütsüz kabul eder. Zira Adnan Bey hem ona istediği zengin hayatı sunabilecek hem de annesinin kötü şöhretini silebilecek biridir. Duygularından ziyade hırslarının ve korkularının yönlendirdiği mantıkla, annesinin itirazlarına aldırmayarak Adnan Bey ile evlenir. Ancak hesaba katmadığı duygusal ve cinsel ihtiyaçları onu felakete sürükleyen sebepler zincirini oluşturur. Kendi kişiliğini ve tercihlerini ortaya koyup annesine rağmen evlenen Bihter'in, Behlül'e aşık olması özgüvenini kıran, hayata dair planlarını alt üst eden bir durum olarak belirir.

Mehmet Rauf romanlarında genellikle eğitimli kadın kahramanlara yer verir. Bilgisi, kültürü ve güzelliği ile öne çıkan kadınlar müzik ve resim konusunda da yeteneklidirler. Yazarın birçok eserinde kadın kahramanların özellikle sosyal hayat bakımından Batı'ya özendikleri görülür. ‘ Kadın hürriyeti ’ meselesini siyasî, sosyal ve ekonomik haklardan ziyade kadının serbestliği olarak algırlar. Serbestliğin kapsamı ise daha çok kadın-erkek arasındaki sınırların daralmasına yöneliktir. Batı terbiyesi ile yetiştirilmiş ve Avrupa'daki ülkelere seyahat etmiş olan kadınların benzer hayatı İstanbul'da da yaşamaya çalıştıkları görülür.

Mehmet Rauf'un en güzel eseri ve Türk edebiyatındaki psikolojik romanın ilk örneği kabul edilen *Eylül* (1901) başkahraman Suat'ın psikolojisi üzerinde şekillenir. Romanın adı olan “ Eylül ” sözcüğünün insan zihninde yarattığı hüzne ve karamsarlığa uzanan tüm çağrışımlar romanın geneline hâkimdir. Eylül, Suat'ın yaşamına tüm somut ve soyut anlamlarıyla gölgesini düşürür. Eserin temasını oluşturan yasak aşkın yarattığı hâkim duygu, “ *Suad ile, kocasının akrabası ve yakın arkadaşı Necib arasında başlayan büyük bir aşkın, ahlâk ve toplum kuralları sebebiyle ümitsizleşmesinin yarattığı acı ve ıstırap*”tır.³⁰⁶

Yaşadığı duygusal travmalar içinde bunalan Suat, evde sürekli kitap ve gazete okurken görülür. Okuduğu kitap, gazete ve dergiler sadece yerli eserler değildir. O, özellikle Fransız romantizmini yansıtan eserleri okur. Musiki konusunda da bilgili olan Suat piyanoda Chopin'in eserlerini çalabilmektedir. Romanda aldığı eğitime dair bilgi verilmez ancak anlatılan özellikleri eğitim aldığıın göstergeleri olarak kabul edilebilir. İnci Enginün Suat'ı münevver bir kadın olarak kabul eder. “ *Birinci şahıs durumunda olan Suat, sahip olduğu fiziki, sosyal ve psikolojik özelliklerle edebiyatımızın en tanınmış, en ilgi çekici kadın tipleri arasında yer alır. Yakup Kadri'nin, Edebiyat-ı Cedide deyimlerini de kullanarak “lâtif, zarif, müstesna ve mutarra” olarak nitelendirdiği ve “ iffetli, temkinli bir genç kadın” diye takdim ettiği Suat, tam bir Türk kadınıdır ve İstanbul'un 1870 ile 1890 yılları arasındaki Tanzimat devrinin, eski tabirle “ münevver” kadını temsil eder*”³⁰⁷

Hassas ve kırılgan yapılı Suat, Süreyya ile beş yıldır devam eden evliliğinde mutsuzdur. Zira Süreyya bencil ve vurdumduymaz bir tiptir. Hayatını kendi kişisel zevklerine göre inşa eder. Bu nedenle Suat ve Süreyya'nın ilişkisi ortak zevk ve paylaşımlar içermeyen bir evliliğe dönüşür. Evlilik içinde gittikçe yalnızlaşan Suat, eşinin akrabası Necib'e yakınlık duymaya başlar. Roman boyunca söze dökülmeyen bu duygusal yakınlığın bağlayıcı unsuru musikidir.³⁰⁸ Yazar Necib ile Suat arasındaki ilişkiyi estetik boyutlara taşıyarak ahlâkî yozlaşmayı önler. Zira romanda Suat ile Necib arasındaki ilişki fiziksel temaslara değil duygusal ve estetik zevklere dayanır. “ *Eserde musiki, Suat ile Necip arasındaki aşkın manevî planda kalmasını temin eden en önemli unsurdur.*”³⁰⁹

Suad'ın Necib'e duyduğu aşk ile ilk defa kadın-erkek ilişkilerini sorguladığı görülür:

³⁰⁶ Mustafa Özbacı, *Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s.23

³⁰⁷ İsmail Parlatur, İnci, Enginün, Alaattin Karaca, *Servet-i Fünün Edebiyatı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006, s.416

³⁰⁸ Kerman, a.g.e., s. 230-243,

³⁰⁹ Kerman, a.g.e., s. 242

“ Ömründe ilk defa mana-yı izdivaç önünde aciz ve dem-beste kalıp nihayet anlamaya mecbur oluyordu. Koca denilen birinin, haklı haksız keyfine esir olmaktan başka bir şey olmayan, mesut denilenleri ise onun her türlü hevesatına bilaşart münkat ve ram olmaktan ibaret olan bu izdivaç ona menfur geliyordu. (...) O zamana kadar hiç böyle bir fırsatla bunu anlamamıştı, çünkü hep itaat etmişti, hep arzularını daha zuhur etmeden keşf ve icraya çalışmıştı.”³¹⁰ (s.174)

“ Koca ” denilen kişinin keyfine göre hareket ettiğini, kadının onun aslında kölesi olduğunu fark eden Suat’ın düşünceleri kadının evlilik kurumunu ve kadın itaatkârlığını bireysel planda sorgulaması açısından dikkate değerdir. Ancak yazar estetik duygularla yücelttiği aşkı yozlaşmaya kurban etmez. “ *Sevdiği adamın aşkıyla çırpınan Suat, ihtirasları doğrultusunda değil içsel bir otoriteyle hareket eder. Bu, aynı zamanda ahlaki değerlere bağlılık ve etik ile estetik arasındaki çatışmanın etik lehine olumlanmasıdır.*”³¹¹ Bu nedenle yazar sadakat/sadakatsizlik arasındaki çatışmaları toplumsal kabulün çerçevesi içinde bırakır.

II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet’in ilanına uzanan süreçte eserler veren Halide Edib, eğitim/kadın eğitimi üzerinde hassasiyetle durur. Hem Osmanlı hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme çalışmalarına şahit ve dâhil olan Halide Edib, kadın yazar oluşunun verdiği seçici dikkatle kadın ve eğitim konusuna romanlarında yoğun biçimde temas eder. Eserlerinde konuyu çok yönlü ele aldığı, kadın eğitimi desteklediği, kadın eğitiminin bireysel ve toplumsal planda sağlayacağı faydalarını somutlaştırdığı görülür. Eğitim sisteminin bizzat içinde bulunan Halide Edib³¹², kadın kahramanlarının karakterlerini eğitimle ilişkilendirir ve onları çoğunlukla aldıkları eğitim doğrultusunda bir mesleğe yönlendirir.

İnci Enginün, Halide Edib’in ilk romanından son romanına kadar hemen hemen bütün eserlerinde kadın ve çocuk eğitiminin temel mesele olarak ele alındığını belirtir.³¹³

³¹⁰ Mehmet Rauf, *Eylül*, İstanbul, Muhtar Halid Kitaphnesi, 1915 (Alıntılar bu baskıdandır.)

³¹¹ Beyhan Kanter, “ Eylül Romanında Estetize Edilmiş Kimlikler”, ” TÛBAR-XXVIII-/2010-Güz s. 240

³¹² “ 1911’deki Trablusgarp Savaşı’nı 1912’de Balkan Savaşı takip eder. Tahsil ve terbiye ile meşgul olması dolayısıyla Maarif nazırı Sait Bey Halide Edib’e öğretmenlik teklif eder. Hiçbir zaman öğretmenliği düşünmemiş olan Halide Edib’e bu devrede tahsilli Türklerin öğretmenlik yapması, bir çeşit askerlik gibi gelir. Nakiye Hanım’la birlikte işe başlarlar. Türk okullarını bitirmiş, Amerikan Koleji’nde bir süre öğretmenlik yapmış olan Nakiye Hanım Darülmuaallimat’a müdür olur, Halide Edib de hocalarla konuştuğundan sonra okul hakkında bir rapor hazırlar. ” “ Nakiye Hanım işini mükemmel bir şekilde başarır. Halide Edib de Darülmuaallimat’ta tedris usulü hocası olarak çalışır, bu onun Türk öğrencileriyle ilk temasıdır. ” İnci Enginün, *Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 41

³¹³ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 6.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001, s.416

Romanlarında evde özel eğitim alan kadınlar olduğu gibi örgün eğitim içinde yer alan kadınlar da bulunmaktadır.

Raik'in Annesi adlı romanda yer alan Refika, yazarın sözcüsü durumundaki Siret'in yücelttiği Türk kadını örneğidir. Aldığı eğitime dair bilgi verilmeyen eserde, onun millî değerlere bağlı, bilinçli, piyano ve keman çalan modern bir kadın olduğu aktarılır. Eserde Siret'in kadınlara dair yaptığı sınıflamada Necibe ve Augustin karşısında bilgisi, kültürü ve ahlâkıyla yüceltilen Refika'nın Halide Edib'in ideal kadın tipini yansıttığı söylenebilir. “*Refika romanda kadının aile içindeki önemini, kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan bir yücelik algılaması olarak görülür.*”³¹⁴

Halit Ziya'nın *Ferdi ve Şürekâsı* (1909) adlı romanında yer alan Hacer, evde özel eğitim olarak yetiştirilmiş bir genç kız örneğidir. Türk romanında kitap okuyan, gazete ve dergi takip eden bugünkü anlamda kültürlü kabul edilebilecek genç kız tiplerine özellikle Servet-i Fünûn romanlarından itibaren sıkça rastlanır. Zira “*Tanzimat'tan sonra hemen bütün yazarlarımız, erkek çocuklar gibi kızların da mutlaka okutulması gerektiğini savunan makalelerin yanı sıra, kahraman olarak seçtikleri genç kızları devrin şartlarına göre ileri diyebileceğimiz bir seviyede gösterirler.*”³¹⁵ Bu bağlamda Hacer okuduğu kitapların ismi belirtilmese de sürekli kitap okuyan, kendisine ait bir kütüphanesi bulunan devrine göre kültürel donanımı olan bir genç kızdır. Kuşkusuz bunda zengin bir babanın kızı olmasının payı büyüktür. Kızına çok değer veren Ferdi Bey, maddi gücü elverdiği için Hacer'e evde özel öğretmenlerden dersler aldırır. Evde bulunan Türk mürebbiyesinden piyano çalmayı da öğrenen Hacer hem okuryazar hem de yeteneklidir.

Romanda dikkati çeken noktalardan biri Hacer'in günlük tutmasıdır. Zira günlük tutma Batı'dan gelen yeni bir alışkanlıktır. Okunan romanlardaki genç kızların günlüklerinden esinlenerek geliştirilen bu yeni alışkanlığın Hacer'in anne eksikliğinden kaynaklandığı düşünülebilir. Günlüğün romandaki özel işlevi ise Hacer'in kimseye anlatamadığı duygularını günlüğü vasıtasıyla babasına ulaştırabilmesidir. Hacer'in günlüğünü gizlice okuyan Ferdi Bey, kızının yanında çalışan İsmail Tayfur'u sevdiğini öğrenir. Dolayısıyla günlük Hacer'in hem babasıyla gizli iletişim kurmasını hem de sevdiği adama kavuşmasını sağlayan bir işlev görür. Kızının İsmail Tayfur'u sevdiğini öğrenen Ferdi Bey'in tepkisi son derece önemlidir. Ferdi Bey

³¹⁴ Veysel Şahin, *Halide Edib'in Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010, s. 60

³¹⁵ Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.186

kızının mutluluğu için bu sevginin evliliğe dönüşmesini ister. Bu durum otoriter baba tipinin değişmeye başladığının göstergesi olarak kabul edilebilir.³¹⁶ Ferdi Bey, Batılı terbiye almamış taşradan gelmiş bir baba olarak Hacer'e son derece anlayışlı davranır. Hacer'i görücü usulü, kendi seçtiği biriyle evlendirmek yerine tercih hakkı sunarak istediği kişiyle evlenmesine onay vermesi geleneksel kültürün kırılmaya başlaması olarak yorumlanabilir. Ferdi Bey'in teşvik ve telkinleriyle gerçekleşen evlilik Hacer'in intiharı İsmail Tayfur'un da aklını kaybetmesiyle sonuçlanır. Çıkarlara dayanan evlilik iki genç insanın hayatına mal olur.³¹⁷

Eserlerinde kadın eğitime verdiği önemi bizzat belirten ve kadın ile eğitim arasında olumlu bağlantılar kuran Ahmet Mithat Efendi *Jön Türk* eserinde bunun aksini örnekleyen bir kadın tipini işler. Aldığı eğitimi kendisi ve çevresi için yıkıcı bir hale getiren Ceylan, yanlış eğitimin kurbanı bir genç kız olarak sunulur. Zira denetlenmeyen Batı kültürü ile Ceylan'da oluşan feminist fikirler (Yazar Ceylan'ın feminizmi yanlış anladığı fikrindedir.), babasının duyarsız ve alafranga tutumlarıyla birleşince sonu intihara ulaşan süreci başlatır. İnci Enginün, Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde kadın konusuna çok yer vermesi ve bu eserde feminizmin İslam hukukunda var olduğunu dile getirmesi bakımından yazarın “ feminist ” olarak nitelenebileceğini belirtir. “ *Her türlü aşırılığa karşı olan Midhat Efendi, İkinci Meşrutiyet'ten sonra alevlenen feminizm tartışmalarına bir cevap sayılabilecek Jön Türk adlı romanında, şımarık, evlilik öncesi ilişkileri ve evlilik dışı beraberlikleri tercih eden Ceylan adlı bir genç kız tipi çizer ve onun davranışlarının doğru olmadığını gösterir. Feminizmin tarifini yaparak İslam hukukunda zaten bulunduğunu belirtir.* ”³¹⁸

Eserde Ahdiye ve Ceylan adlı iki genç kız vasıtasıyla kadın eğitimi konusu işlenir. Ceylan eğitimi ve davranışlarıyla yazarın onaylamadığı, eleştirdiği ve kötü bir son yazdığı

---

³¹⁶ “ Bu ‘baba’ tipi eski Türk ailesindeki otoriter baba modelinden çok farklıdır. Nemide'deki Şevket Bey'den itibaren Ferdi Efendi (*Ferdi ve Şürekâsı*), Adnan Bey (*Aşk-ı Memnu*), Süleyman Nüzhet (*Nesl-i Ahîr*) bu yeni ‘baba’ modelinin en dikkate değer simalarıdır. Şevket Bey, Adnan Bey ve Süleyman Nüzhet, batılı terbiye ile yetişmiş, kızlarıyla arkadaşlık kurabilen kültürlü, görgülü ve estetik insanlardır. Ferdi Efendi, taşradan İstanbul'a gelen ve sonradan olma zenginliği sayesinde Avrupaî bir hayat yaşaması bakımından onlardan bir farklılık gösterirse de, Hacer'i hayatının merkezi yapmak ve her şeyini onun mutluluğuna adanması bakımından aralarında bir benzerlik bulunabilir. *Nesl-i Ahîr*'deki Süleyman Nüzhet, bu baba modelinin en gelişmiş, en mükemmel örneğidir. O, kızını yanı sıra, çevresini alan aydın gençlere de hamilik, adeta babalık yapar.” Kerman, a.g.e., s.194, “ *Nemide'de Şevket Bey, Ferdi ve Şürekâsı'nda Ferdi Efendi, Aşk-ı Memnu'da Adnan Bey, kızlarına ve kadınlara karşı son derece anlayışlı, saygılıdır. Onlara hiçbir şekilde baskı yapmaya kalkmazlar. Duygu ve düşüncelerine değer verirler.*” Kavcar, a.g.e., s. 90, bkz. Handan İnci, *Tanzimat Devri Türk Romanında Baba*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1992

³¹⁷ Hacer zengin bir babanın istediği her şeyi elde edilen kızı olarak İsmail Tayfur'u da elde eder. İsmail Tayfur ekonomik çıkarları gereği annesi ve çevresindekilerin baskısıyla evliliği kabul eder. Ancak karşılıklı sevgiye dayanmayan evlilik bir felakete sonuçlanır.

³¹⁸ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)*, 7.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s.209

kadın tipidir. Ahdiye ise babası ve daha sonra annesinin gözetiminde yazara göre doğru eğitim almış, eğitimi dolayısıyla aykırı fikirler edinmemiş ideal genç kız tipi biçiminde sunulur.

Yazar, Ahdiye ve Ceylan arasındaki karşılaştırmayı Natüralist bir etkiyle önce genetik faktörlere, daha sonra da eğitim ve terbiyeye bağlar. Yazar tarafından idealize edilen Ahdiye, son derece muhafazakâr bir çevrede, kadın erkek arasında fiziksel sınırların bulunduğu bir mahremiyetin içinde büyürken, Ceylan, rahat bir annenin gözetiminde, kaç-göçün olmadığı, serbest bir evde büyür. “ *Anası babası hakkında vermiş olduğumuz malûmat Ayşe Ceylân Hanım’ın menşeiini tayine kifayet eyler.*” (s.72) cümlesiyle yazar Ceylan’ın kötü sonunu da Natüralist bakış ile aile ve çevre sebebine dayandırır.

Ahdiye’nin babası Gazanfer Bey önceleri kadın eğitimini gereksiz bulsa da zaman içinde bunun her şeyden önce bir zorunluluk teşkil ettiğini anlar. Ve Ahdiye’yi okutmaya karar verir. Yazar burada araya girerek kadın ve kızların eğitimi konusunda şöyle der:

“ terbiye-i nisvan hakkında bizce hemen teammüme yaklaşmış olan fikir ve gayret bundan otuz sene mukaddem bu kadar umumi değildi. Kızların yazıp okumaları onların mesturiyet ve mahcubiyete mecbur olmaları kaziyesiyle henüz tevkif edilemiyordu. “ dostuna name mi yazacak ?” itirazı henüz pek kuvvetli olup buna mukabil “ Hayır. Kocasına mektup yazacak” sözü bir zaaf-ı miskinanedan kurtulamıyordu. Ezkiyayı erkan-ı harbiyyeden olmasıyla beraber Gazanfer Bey’in dahi talim-i benat gayretini beğenmeyenlerden olmasına isterseniz taaccüp ediniz. Bey her halde kızlara dinlerini, mezheplerini adab-ı İslamiyye ve insaniyyelerini öğretmek lüzumuna kanaatle beraber öyle eline kalemi aldığı gibi karşısındaki erkekleri durduracak mertebelerde talim-i nisvanı bir türlü zihnine sığdıramıyordu. Ama şimdi şu hal-i esarete İstanbul’dan aldığı mektuplar kendi zevcesinin sözü olmayıp ara yerdeki başka bir kâtibin sözleri olmasından müteessir olunca bu fikir değişti. Nasıl değişmesin ki kendisi dahi yazacağı, yazdığı mektupların da gönlünün her istediğini o kağıda koyamayacak. Zira o sözleri doğrudan doğruya zevcesi okumayacak. Ara yerde bigâne okuyup Dilşinas Hanım o sözleri o yabancıdan işitecek.”(s.9)

Kadın eğitimine dair fikirlerini Gazanfer Bey vasıtasıyla vurgulayan yazar, Ahdiye için ideal eğitimin sınırlarını çizer. Babasının ölümünden sonra Ahdiye önce en yakın ibtidaî mektebine gönderilir. Annesinin yönlendirmesiyle Kur’an ve Tecvid de öğrenir. Annesi Dilşinas Hanım dinî eğitime önem verdiği için Ahdiye, arkadaşı Remziye gibi Dârülmua’llimât’a devam etmek yerine evde Abdullatif Efendi’den Arapça ve Farsça dersler alarak yetişir. Kiracılarının kızı Remziye Batılı eğitime yönlendirilirken Ahdiye’nin eğitimi Abdullatif Efendi ile sınırlı kalır. Yazar burada söze girerek Ahdiye’nin eğitimi ile Remziye’nin eğitimini şöyle karşılaştırır:

“ Ahdiye yalnız Remziye'nin nâil olduğu müsaade dahilinde yetişmiş olsaydı Müslümanlığa dâir terbiyeden mahrum kalarak sırf yeni fikirler içinde yetişmiş olurdu. Yeni fikirler içinde! Anlıyor musunuz? Bunu pek iyi anlamanızı arzu ederiz. O yeni fikirlerin en aşağı dereceleri o kadar müthiştir ki o derecelere varanlara “ Müslümanane demek, yalnız “ Müslümanım” diye ikrarlarından dolayı mümkün olabilip tasdikleri araştırılacak olursa hiç de mümkün olamayacağı görülür. “ Hafazanallah! Tanassur etmişler” mi diyeceğiz? O yeni fikirlerde Nasraniyet dahi yoktur. Fikirleri o dereceye kadar tevessü edince Nasraniyet dahi kalmaz. Bunlara Avrupalı demek caiz olabileceksen de sözün doğrusunu söyleyelim ki terakkiyât-ı fikriyenin o derecesi Avrupa'da mehâsin-i ahlâk gayretinde bulunanlar nezdinde istihsan edilememektedir.” (s. 34)

Ahdiye'nin kütüphanesinde sadece dinî kitaplar, İslam tarihi ve ilmihal kitapları vardır. Muhammediye, Ahmediye, Battal Gazi okuyan Ahdiye'nin Aşık Garip, Şah İsmail ve özellikle de yeni çıkan kitapları okuması yasaktır. “ *İşi melunluğa vardırıp sonunda intihar eden alafranga Ceylan'ın okuduğu kitaplar yabancı kitaplarla sınırlyken ' yeniyle eskiyi mecz ederek ' mükemmel bir eğitim gördüğü söylenen Ahdiye'nin kütüphanesine yeni romanlar şöyle dursun ' Şah İsmail ' lerin, ' Kerem ' lerin, ' Aşık Garip ' lerin bile girmediğini öğreniriz. Romanın sonunda evlenip mutlu olan iyi kızın kütüphanesi ' Muhammediye'ler, ' Ahmediye' ler ve ' Battal Gazi ' hikâyelerinden ibarettir.*”³¹⁹

Görüldüğü üzere Ahdiye, aldığı eğitim ile kendi değerlerini yitirmeyen, geleneksel çizgiden çıkmayan bir genç kız tipi olarak tanıtılırken karşıt tipi Ceylan ise özellikle Fransız hocalardan aldığı terbiye ile yozlaşmış kendi toplumuna yabancılaşmış bir genç kız tipi olarak tanıtılır.

Alafranga Kazım Bey, kızı evdeki Çerkez cariyelerden Çerkezce öğrenmeye başlayınca “ *Kızım Çerkezceyi ne yapacaksın, asıl Fransızca'yı öğren. Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lâzımdır. Kibar kızları hep Fransızca öğreniyorlar...Eğer Fransızcanı beğenirsem sana neler alırım neler!*” (s.65) diyerek Ceylan'ı, Fransızca öğrenmeye yönlendirir. Ceylan, Fransız öğretmenlerinden piyano, arp, keman ve raks dersleri alırken yazarın “ hukuk-ı tabiiye-i nisvaniye ” olarak Türkçeye çevirdiği “ Feminizm ”e dair her türlü bilgiyi de öğrenmeye başlar. Fransızca “ biche ” sözcüğünden etkilenerken kendi ismi Ayşe'yi, Ceylan olarak değiştirir. İsmi değiştirecek kadar kendi kültüründen kopuk tavırlar sergileyen Ceylan, okuduğu Fransızca dergi ve kitaplardan feminizme dair edindiği bilgilerle

³¹⁹ Gürbilek, a.g.m., s. 299

yaşadığı topluma aykırı fikirler üretir. Evliliğe, özellikle görücü usulü evliliğe karşı çıkan Ceylan “ mariage libre (ahrarane evlilik/serbest evlilik) ” fikrini savunmaya başlar.

Yazar eser boyunca Ceylan'ın aykırı davranışlarını aldığı yanlış eğitim ve terbiyeye bağlar. “Ahmet Mithat'ın romanlarında çok yinelenen bir tema kimlik bunalımı temasıdır. *Kültürü inkâr, babayı inkâra eşittir ve kişiyi felakete sürükler.*”³²⁰ Yazar, kendi kültürünü inkâr eden Ceylan'ın, toplumsal kuralları hiçe sayan fikir ve davranışlarına özellikle Nurullah ile aralarında geçen diyaloglar aracılığıyla aktarır. Diyaloglarda Ceylan'ın kadın-erkek eşitliğini benimsediği Nurullah'ın ise koya daha geleneksel yaklaştığı görülür.

Ceylan'ın savunduğu birçok fikri aykırı bulan Ahmet Mithat Efendi Ceylan'ı şöyle eleştirir:

“ Muhaverede elbette dikkat buyurulmuştur ki Ceylan Hanım kendi mini mini felsefesinin esasını Avrupa'dan almış, ama bazı cihetlerini eksik almış. Hele bazı cihetlerini lüzumundan pek çok fazla almış. Öyle bir suret-i garibede ki Avrupa'da kendisine küfüv olabilecek sınıfın içinde bulunsa eksik almış olduğu cihetlerinden dolayı kendisinin Nurullah Beye isnat eylediği miymuntulığı kendine isnat ederlerdi. Lüzumundan fazla almış olduğu cihetlere gelindiği zaman dahi “ aman bu Türk kızı ne başı açık şey ! Ne cür'etli şey ! Bu kız değil adeta bir delikanlı. Hem de cür'etini serbazlık derecelerine vardırılmış en tehlikeli bir delikanlı ” diye Avrupalı kızlar dahi Ceylan'ın yanından kaçarlardı.” (s.58)

Ceylan'ın feminizme, evliliğe ve kadın-erkek ilişkilerine dair söylemleri yazara göre toplumsal kabul sınırlarının dışındadır. Kadın eğitimini önemseyen Ahmet Mithat'a göre mesele eğitim alan kadının geleneksel kuralları ve ahlâkî yapıyı zorlamayacak sınırlarda kalmasıdır.³²¹ Bu nedenle Ahdiye, eğitilmiş ancak geleneğin sınırlarını zorlamayacak, itaatkâr bir genç kız tipinde tasvir edilirken; Ceylan yanlış eğitilmiş, yozlaşmış ve ahlâk sınırlarını aşmış bir genç kız tipi olarak tasvir edilir.³²²

³²⁰Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 30

³²¹ “ Ahmet Mithat, İslâm kadınlarının Avrupalı hemcinslerine göre daha özgür olduklarını, İslâmi düzenin kadınlar için en iyi düzen olduğunu savunur. Kadın iyi bir eş ve anne olabilmesi için okumalıdır. Yoksa gelenekçi Ahmet Mithat'a göre, birey olarak özgürlüğünü ilan etmesi düşünülemez.” Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.89-90

³²² “ Felsefe-i Zenân'ın okudukça bilgeleşen, okudukça yatışan kadın okurunun yerini Jön Türk'te okudukça kendinden geçen, kitabî tutku yüzünden felakete sürüklenen kadın okur almıştır.” Nurdan Gürbilek, “ Erkek Yazar Kadın Okur ”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 300

Halide Edib'in *Seviye Talip* adlı romanında Seviye ve Macide'nin evde özel öğretmenlerden ders alarak Batılı tarzda yetiştikleri görülür. Seviye, İngiliz mürebbiyelerin gözetiminde yetişmiş bir kadındır. Çocuk yaşta başlayan musiki sevgisini eğitimle biçimlendiren Seviye, “ *sahneye çıksa, dünyanın en büyük muganniyesi*” (s.48) olabilecek kadar başarılıdır. Bilgili ve kültürlü bir kadın olmanın yanı sıra onun belirgin niteliği özgüvenidir. Zira Talip Bey ile evliliğinde mutlu olmadığını fark ettiğinde ona boşanmayı teklif eder ancak eşi kabul etmez. Bunun üzerine evini terk edip babasının evinde yaşamaya başlayan Seviye, Talip Bey'in inadına aldırılmaz ve daha sonra sevdiği kişi Cemal Bey ile yaşamaya başlar. Piyano Hocası Cemal'e olan duyguları ve nikâhsız devam eden birlikteliği, hakkında dedikodulara sebep olur. Fakat Seviye, kendi doğrularıyla hareket eden bir kadın olduğu için toplumsal kabulü ve onayı önemsemeden istediği gibi yaşamaya başlar. Zira o boşanmak için çabalamış ancak başaramamıştır. Eşinin, aralarındaki nikâha güvenerek üzerinde kurduğu baskıya başkaldırması dikkate değerdir.

Romandaki diğer kadın kahraman Macide başlangıçta dışa kapalı, kadın hürriyeti hakkında bilgisi ve talebi olmayan, geleneksel yaşayan bir kadındır. Ancak Avrupa'dan dönen eşi Fahir'in telkinleri ve Fahir'i kaybetme korkusuyla değişmeye karar verir. Bu yönüyle romandaki en radikal değişimi geçiren kişi olduğu söylenebilir. Yazar her ne kadar onu Seviye'nin gölgesinde bıraksa da değişime gösterdiği istek ve çaba son derece mühimdir. Eşini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Macide ne bulursa okumaya başlar:

“ İngilizce elifbalar, coğrafya, tarih kitapları, hıfzıssıhha risaleleri, hasılı ne buluyorsa okuyor ve her ilân edilen kitabı aldırıyordu. Hele Meşrutiyet'in ilk aylarında yazılan her şeyi okumaya çalıştığından, yemek vakitleri bile elinde bir gazete bulunuyordu.” (s.43)

Bulduğu gazete ve kitapları okuyarak kendisini geliştirmeye çalışan Macide piyano çalmaya da heves eder. Eve Pleyel marka piyano alırlar ve Fahir eşine ders vermesi için Seviye'nin eşi Cemal Bey ile anlaşır. Macide'nin değişimi çocuklarının eğitimine de yansır. Oğluna da saatlerce ders çalıştırır. İnci Enginün Macide'nin yarının neslini hazırlayacak bir eğitimci haline geldiğini belirtir.³²³ Romanın sonunda, geçirdiği dönüşüm ile yüceltilen Macide geleneksel bir kadının istediğinde modernleşebileceğini, kendisini geliştirebileceğini gösterir. Yazar, kadınların eksik veya yanlış eğitimle kendi haline bırakılmasını eleştirir. Bu yönüyle

³²³ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 107

Macide geleneksel ile modernin uzlaştırıldığı bir kadın kahraman örneğidir. Kadının toplum ve aile içindeki değerini eserlerinde sıkça vurgulayan Halide Edib, bu eserde Macide vasıtasıyla eğitimle bir kadının hem kendi hayatını hem de çocuğunun hayatını şekillendirebileceğini somutlaştırır.

Handan'da Handan, kardeşleri ve kuzeni Neriman, İngiliz mürebbiyelerden dersler alarak yetişir. İngiliz mürebbiye dışında başka öğretmenlerin de ders verdikleri Cemal Bey'in evi, kızların hem geleneksel hem de Batılı tarzda eğitim aldıkları bir evdir:

“ O sıra ile kısa yeldirmeleri, serbest davranışları, hızlı İngilizceleriyle giden kızlar! Bilir misin, bunların sokakta İngilizce konuşmalarına ben karşı çıkardım da sen: “ Kendi aralarında, ne var?” derdin. Komşuların mutaassıp omuz silkmeleriyle yeni dünya kızları dedikleri ve bütün alafranga deliliklerine karşın mahallede hiçbir gence dönüp bakmayan bu kızlara senin bir zaafın vardı.” (s.11)

Mehmet Rauf'un *Ferdâ-yı Garâm* (1913) romanındaki Sermet, elinde sürekli bir gazete veya dergi bulunan Batı edebiyatını yakından takip eden bir genç kız örneğidir. Çok iyi piyano çalabilen Sermet bilgili kültürlü ve yeteneklidir. Evde İngiliz mürebbiyesi Miss. Morgan'dan eğitim alan Sermed'te İngiliz kültürü hâkimdir.

Son derece güzel bir kız olan Sermed giyinmeyi süslenmeyi de çok sever. Ancak tüm güzelliğine tezat olarak son derece karamsardır. Aşka çok önem vermesine, aşkın gücüne inanmasına rağmen o birlikte öleceği bir erkek hayal eder. Özellikle birlikte büyüdüğü kuzeni Macid'i sevdiğini kendine itiraf edebildiğinde acı çekmeye ve daha da karamsarlaşmaya başlar. Evlenme yaşına geldiğinde kadınlar üzerindeki evlilik baskısını, görücü usulü evliliğin yanlışlığını sorgular. Bu sorgulamalar onun toplumsal yaşamın içinde kadının ezildiğini, sürekli bir baskıya maruz kaldığını fark ettiğın gösterir. Sermed'in sadece kendi adına değil tüm kadınlar adına üzüldüğü görülür. Zira erkeklerin evlenmek gibi bir zorunluluğu yoktur ancak kadınlar belli bir yaşa geldiklerinde evlenmek zorundadır, evlenmeyen kadınlara evde kalmış gözüyle bakılır. Ve bu bile başlı başına bir baskı unsurudur. Toplumun kadın evlilik dışında bir hedef göstermemesi Servet-i Fünûn romanındaki birçok kadın kahraman gibi Sermed'in de fark ettiği ve eleştirdiği bir durumdur:

“ Biliyor musunuz ki, kadın olmasaydım, belki mesud olurdum; Zira kadın olmak... Kadınlar arasında çirkin olmak gibi bir şey...Bazen rast geldiğim çirkin kadınların

hayatını, tevekkülünü o kadar tahammülsüz bulurum ki, bu beni günlerce muzdarip eder; adeta humma getirir... ”³²⁴ (s.43)

“ *Kadın olmasaydım mutlu olurum.*” diyen Sermed, erkek egemenliğinin kadınlar üzerinde kurduğu baskıdan bunılır. Kadının hayatın pek çok alanında olduğu gibi evlilik içinde de her şeye tahammül etmesi gereken bir varlığa dönüştürülmesine isyan eder.

Mehmet Rauf’un romanlarında kadının toplumdaki konumuna dair en sert eleştirileri *Genç Kız Kalbi*’nde yer alan Pervin yapar. Pervin eril zihniyetin şekillendirdiği toplumsal rollerin değişmesi gerektiğini ve bu değişimin ancak kadın erkek arasındaki eşitlikle sağlanabileceğine inanır. Pervin eser boyunca, iyi eğitim almalarına rağmen erkeklerin de kadın haklarına önem vermemesinden şikâyet eder. “ *Hayâl kırıklığı ile sona eren basit bir aşk macerasını işliyor gibi görünmesine rağmen, Genç Kız Kalbi’ni bir çeşit sosyal hiciv romanı saymak mümkündür. Romandaki hâkim duygu, bir tezad fikrine dayanmaktadır. Ondokuz yaşına gelinceye kadar İzmir’de kültürlü ve modern bir genç kız olarak yetiştirilen merkezî şahıs Pervin’in, gönlünün aradığı bütün güzel şeyleri, aşkı, saadeti, zevki, eğlenceyi, temizliği, tertip ve düzeni, dürüst ve samimî insanları, tiyatroyu, san’at ve edebiyat faaliyetlerini bulabileceği yegâne şehir olarak hep İstanbul’u tahayyül etmesi, fakat ondokuz yaşında geldiği İstanbul’da umduklarının tam tersi ile karşılaşması, romandaki duygu teminin esasını teşkil etmektedir.* ”³²⁵

Alafranga hayata meraklı olan anne babası Pervin’in modern ve aydın bir genç kız olarak yetişmesi için çabalar. Evde özel hocalardan yabancı dil ve piyano dersleri alan Pervin nota esasına göre piyano çalabilir, edebiyat ve müzik ile ilgili batılı eserleri de yakından takip eder.

Pervin, kadının toplumsal yaşamdaki yerini sorgulayan, içinde bulunduğu şartları eleştirerek değiştirmeye çalışan Batılı tarzda eğitim almış, idealist bir genç kızdır. Onun Tanzimat döneminden itibaren eğitim seviyesindeki yükselişe bilgisi ve vizyonu gelişen, bilinç düzeyi artan kadının toplumsal görünürlüğünü sorgulayan en göze çarpan örneği olduğu söylenebilir. Zira Pervin, diğer kadın kahramanlarından farklı olarak aldığı eğitimin ve bu

³²⁴ Mehmet Rauf, *Ferdâ-yı Garâm*, İstanbul, Muhtar Halid Kitaphanesi, 1913 (Alıntılar bu baskıdandır.)

³²⁵ Mustafa Özbacı, *Mehmet Rauf’un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s.61

eğitim sayesinde bilinçlendiğinin farkındadır. Kendinden hareketle bu donanıma sahip kadınların toplumdaki konumlarının farklı olması gerektiğini düşünür.

Mehmet Rauf, Pervin’i tüm idealistliğine rağmen geleneğe boyun eğmek zorunda bırakır. Pervin’e karşı çıktığı görücü usulü evliliği kabul ettiği bir son yazar. Pervin günlüğüne bu durumu şöyle aktarır:

“ Hem bu nâdân muhitte babasının delâletiyle kendine lâyıık olmayan ve hiçbir hâli ve tavrı ruhuna muvaffık olmadığı için ölünceye kadar nefret ve girye içinde beraber ömür geçireceği erkeğe fedâ ve kurban olan ilk kız ben mi olacağım?” (s.139)

Romanda Pervin dışında başka genç kızların da kadın hakları konusunda düşünükleri ve toplumu bu anlamda eleştirdikleri görülür. Nimet, Pervin gibi modernleşmeyi ve kadın özgürlüğünü savunan bir genç kız örneğidir. Nimet özellikle kadınların kıyafetlerine bağnazca yaklaşanları eleştirir. Yeni moda çarşaflara karşı çıkanları önyargılı bularak erkeklerin kadınlar üzerinde psikolojik baskı uyguladıklarını düşünür. Zira erkekler yeni moda çarşaf giyen kızları ahlâksızlıkla suçlamaktadırlar. Nimet’e göre kadınlar sosyal hayata katılmalı, eşleriyle birlikte sokağa çıkmalı, eşini tek başına tiyatroya göndermek yerine onunla birlikte gitmelidir. Pervin ve Nimet’e göre kadınlar her anlamda kuşatılmıştır. Kurallarını erkeklerin belirlediği bir dünyada kıyafetleri, eğitimleri ve yaşayacakları mekânlar dahi erkekler tarafından kararlaştırılmaktadır.

Genç kızların bu durumların farkına varmaları ve eleştirmeleri son derece önemlidir. Fakat onlar bu şikâyetlerini sadece kendi aralarında dile getirirler bu nedenle başkaldırılarını pasif isyan niteliğinde değerlendirilebilir. Zira toplumsal hayatta bir değişim yaşanması için eyleme geçmezler.

Mehmet Rauf’un *Menekşe* (1915) adlı romanında yer alan kadın kahramanların yaşadıkları topluma yönelttikleri sosyal eleştiriler dikkate değerdir. Eğitimi, okuryazar olan bu kadınlar kendi ülkelerindeki eğitimi, edebiyat çevresini ve kadın erkek ilişkilerindeki kısıtlamaları eleştirirler. Romanın başkahramanı Hüseyin Bülend’in yazar olmasından dolayı etrafındaki tüm kadınlar edebiyat ve sanat ile iç içedir. Fransız edebiyatını yakından takip eden Hüseyin Bülend her gün Fransız dergileri okur ancak onun en beğendiği şair Shelley’dir bu nedenle en ünlü eseri *Güzide*’yi Shelley’e ithaf eder. Edebiyata ve musikiye dair derin bilgileri olan bu genç yazar Batı’nın sadece sanatına değil her şeyine hayrandır kendi ülkesini ise her fırsatta eleştirir:

“ Halbuki, işte halâ o menhûs dar arabalar ile tramvay... halâ berbad vapurlar ile adalar ve Boğaziçi... sebebi...sebebi..., çünkü daha bu işler için kâfi derecede pişmedik... çünkü ta reis-i kârda oturan ricâle varıncaya kadar kimsede bir insanın nasıl vapurlarla, nasıl tramvaylarla, ne gibi konfor ile yaşaması lazım geldiğini, beşeriyetin bu ihtiyacını takdir edecek adamlar o kadar nadir ki... ”³²⁶ (s.19)

Romanda Hüseyin Bülend gibi ülkesini ve ülkesinin değerlerini eleştiren diğer kişiler kadın kahramanlardır. Özellikle Hüseyin Bülend’in tutkuyla bağlandığı Violet adlı kadın kahramanın söyledikleri dikkate değerdir. Yazar Violet’in edebiyattan siyasete, siyasetten kadın erkek ilişkilerine kadar uzanan eleştirilerini yazdığı mektuplar vasıtasıyla aktarır. Eserde aldığı eğitime dair bilgi verilmeyen Violet’in mektuplarını Fransızca yazması, onun belli bir eğitimden geçtiğini göstermektedir. Hüseyin Bülend, Violet’in aslında bir Türk kızı olduğunu sonradan öğrenir.

Violet’in kendi isimi yerine başka bir isim üstelik İngilizce bir ismi kullanması yabancılaşmanın tipik göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Söylediklerinden bilgili ve kültürlü olduğu anlaşılan Violet de Hüseyin Bülend gibi Fransız edebiyatı ve musikisini yakından takip eder:

“ (...) her genç ve hassas ruh için nâmütenâhî bir hazine-i tesliyet olan edebiyat benim için Avrupa ve bhusus Fransız edebiyatından ve eserlerini sevdiğim ve takdis ettiğim muharrirler ise, o edebiyatların üstadları olan şair ve hikâye nüvistlerinden ibaret kalmıştı.”(s.59)

Edebiyatı Fransız edebiyatından ibaret olarak düşündüğünü belirten Violet ilk defa Hüseyin Bülend ile kendi edebiyatına yakınlaştığını belirtir:

“ her halde kendi hakkımda birkaç söz söylemekliğime müsaade varsa, memleketinin her şeyi gibi ilim ve irfanca da gösterdiği fakr u sefalete karşı derin bir istihfaf ve nefret hissedem bir kızdım...” (s.59)

Violet, Türklerin Batı karşısında çok geri kaldıklarını düşünür ve bu nedenle sık sık Türklerden nefret ettiğini belirtir. Türklerin “ asırlarca terbiye ve maarife muhtaç olduğunu niçin manen ve medeniyetçe bu kadar geri kalmış atıl ve miskin bir millete mensup olduğunu...” (s.59) kendi kendine sürekli sorguladığını belirten Violet mensup olduğu milletin Batılı bir terbiye ve eğitime muhtaç olduğuna inanır.

³²⁶ Mehmet Rauf, *Menekşe*, İstanbul, Muhtar Halid Kitaphanesi, 1915 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Kendi milletini kültür ve medeniyet bakımından Batı'nın çok gerisinde kaldığını düşünen Violet, Hüseyin Bülemd gibi bir yazarı tanıdıktan sonra değiştiğini itiraf eder:

“...işte bu buhranların en şedidi içinde idim ki, size tesadüfüm beni ihya etti, çünkü heman size itiraf etmek benim için büyük bir saadet olacak : bana bir cihan baş ettiniz; her halde, sizin gibi bir tane muharriri bile olsa bu millet iftihar etmelidir, çünkü kabiliyet fevkaladesini isbat için siz en muhteşem bir misal olursunuz... ve çünkü o gün madamların yanda beyan ettiğiniz efsar o kadar benimkilerin aynı idi ki size bahs ü hayretle nazar ediyordum; bir Türk gencinin bu kadar bîtaraf bu kadar ali ve necib ve aynı zamanda vasi fikirlerine malik olmasını zan etmiyordum.” (s.78-79)

Violet'in söyledikleri değerlendirildiğinde onun tüm bilgisi ve kültürünün yabancılaşma ile gölgelendiği tespit edilir. Zira kendisini okuyan ve hayatı sorgulayan bir kadın olarak tanıtmasına rağmen yaşadığı topluma dair yaptığı eleştiriler kimliğinin pek de farkında olmadığını düşündürmektedir.

Romanda Violet dışında İclal ve Münevver Hanım'ın da kadın hakları konusunda eleştirel söylemleri yer alır. İclal Hanım sosyal yapının kadını kısıtladığını düşündüğü için Türkiye'yi 'musibetler memleketi' diye niteler. Münevver Hanım ise daha çok kadın erkek ilişkileri konusundaki sınırlardan rahatsızdır

Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* romanında Seniha, Tanzimat'tan Meşrutiyete uzanan süreçte ele alınan temel sorunlardan “ yanlış Batılılaşmanın ” tipik bir sonucu olarak sunulur. Berna Moran bu romanın Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan değerler kargaşasını, kuşaklar arasındaki kopukluğu Naim Efendi ve ailesi etrafında anlattığını belirtir. Eski Osmanlı kuşağının temsilcisi Naim Efendi'nin torunu Seniha asır sonu denilen yeni kadın tipine bir örnektir.

Seniha, Batılılaşmanın kadınlar üzerinde yol açtığı değerler karmaşası, yozlaşma ve ahlâkî çöküşün temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilir. Zira Seniha, yaşadığı devrin ve ailesinin değerlerine yabancılaşmış, başka hayat özlemleri içinde olan bir genç kızdır.

Romanda Seniha'nın aldığı eğitime dair bilgi verilmez ancak Seniha'nın zamanının büyük bir bölümünü kitap okuyarak geçirdiği özellikle vurgulanır. Sabahtan akşama kadar üç romanı sigara içer gibi okuduğu olur. Seniha daha çok Gyp'in romanlarını, tiyatro piyeslerini ve Paris'in mizahi gazetelerini takip eder.

“ Gyp, ona ikinci bir ana, bir ikinci mürebbiye olmuştu. Bu muharririn romanlarındaki serbest tavırlı, yarı oğlan, yarı kadın genç kızlar, üzerlerinde ruhunu biçtiği modellerdir. Denilebilir ki sabahtan akşama kadar her gün bütün meşguliyeti bu genç kız tiplerini hayata tatbik etmekten ibarettir.” (s.11-12)

Kişiliğini okuduğu kitaplara göre biçimlendirmeye çalışan Seniha kendine tıpkı kitaplardaki gibi bir hayat inşa etme gayesindedir.³²⁷ Ancak Seniha'nın kendi hayatını kurma fikri başka hayatlara özenmekten ibarettir. Taklit ve yapaylık üzerinden biçimlenen düşünce dünyası onu sadece ailesini ve yaşadığı toplumu küçümseyen, bovarist³²⁸ etkiye kapılmış yozlaşmış bir kadın haline getirir. Çok sevdiği Gyp'in romanlarındaki kadın ve erkeklerin serbest tavırları, boşvermiş ruh halleri Seniha'yı benzer bir algıya yöneltir. Seniha'nın evinde verdiği davetler, erkek arkadaşı Faik ile ilişkisindeki rahatlık toplumsal kabullün sınırları dışındadır. Faik ile olan ilişkisini- tüm İstanbul bilmesine rağmen- kendi tercihi ile evliliğe dönüştürmez. Özgürlükçü tavırları başkaldırı olarak yorumlanabilir ancak onun başkaldırısı yozlaşma kaynaklı olduğu için ahlâkî çöküşle sonuçlanır.

Seniha annesi ve çevresindeki diğer kadınlar gibi yaşayamayacağını “ *Halbuki ben mutlaka kendi hayatımı yaşamak istiyorum*” (s.142) diyerek ifade eder. Ancak Seniha'nın evliliğe tercih ettiği seçimleri, onu mutsuz bir hayata sevk eder. Yeni bir hayat kurma amacıyla Madam Kraft ile Avrupa'ya kaçar. Döndüğünde Seniha'nın sosyete davetlerinde, yozlaşmış ilişkiler içinde, zengin erkeklerin oyuncağı haline geldiği görülür. Roman boyunca dinamik kişilik yapısıyla birçok değişim geçiren Seniha'nın alaycılığının ve şuhluğunun değişmeyen özellikleri olarak kaldığı görülür.

³²⁷ “ (...) Seniha “ asır sonu” denilen belli bir kadın örneğine benzemeye çalışan bir kız olarak sunuluyor bize. Bununla beraber Karaosmanoğlu, Seniha'nın yalnızca taklitçi, kişiliksiz, tek yönlü bir genç kız olmasına razı değildir. Seniha'nın gözleri gibi değişken bir ruhu vardır ve yazar Seniha'yı şaşkıncu, çok yönlü, ilginç bir karakter olarak yaratmak ister. Bundan ötürü romanda Seniha durmadan değişen karmaşık bir karakter olarak çizilecektir; kâh sevecen, kâh zalim, kâh bencil, kâh özverili olacak, bazen kötü, bazen de iyi. Karaosmanoğlu'nun karşılaştığı güçlük, başkalarına benzemeyen, kendine özgü bir kişiliğe sahip Seniha ile, olumsuz bir örneğe benzemeye çalışan ve dolayısıyla belli bir tip olan Seniha'yı bağdaştırabilmek.” Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.181

³²⁸ “ Jules de Gaultier 1892'de Madame Bovary'den (gençliğinde okuduğu romanlar yüzünden “içsiz” leşen Emma Bovary'den) hareketle yazdığı denemelerinde bovarizmi bir içsel telkin eksikliği, kişinin “ dış çevrenin telkinine boyun eğmesi” olarak tanımlar. Zamanla bir edebî terime dönüşen kavram kişinin (yazarın ya da kahramanın) kendisiyle ilgili sahte bir tasarım geliştirmesini, kendini başkasının yerine koymasını, bir başka deyişle gerçek dışı, sahte bir kendiliğe sığıma eğilimini anlatır.” Nurdan Gürbilek, “ Erkek Yazar Kadın Okur”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.279

Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* (1924) romanında da evde eğitim gören kız çocukları bulunmaktadır. Romanın başkahramanı Ömer Behiç doktordur. Yurtdışında eğitim alan Ömer Behiç bilgili ve kültürlüdür. Bu nedenle evde kendi kızını Selma'ya okuma yazmayı öğretir. Bu onun kadın eğitimine şartlar dahilinde bilinçli yaklaştığının göstergesidir. Ayrıca roman boyunca ezilen, aldatılan ve şiddet gören kadınları gördükçe kadının toplum hayatındaki yerini sorgulamaya başlar. Özellikle evlilik konusunda geleneğin belirlediği kuralları sık sık eleştirdiği görülür.

Mehmet Rauf'un, kadınlara yapılan sosyal baskıları tenkit eden ve onların haklarını savunan eserlerinden biri de *Karanfil ve Yasemin*'dir.³²⁹ *Karanfil ve Yasemin* (1924) Cumhuriyet'in ilanından sonra değişen sosyal, siyasî ve ekonomik şartların toplum üzerindeki etkilerini vermesi bakımından önemlidir. Bu romanda değişen sosyal şartların sonuçları, belli bir kesim –zengin aileler- vasıtasıyla verilir. Batılılaşmanın yanlış anlaşılması edebiyatımızda yeni bir tema olmamakla beraber bu romanda yanlış Batılılaşmanın etkileri erkeklerden çok kadınlar aracılığıyla değerlendirilir. Cumhuriyetle birlikte kadınların toplumsal görünürlüğüünün artması sonucu özellikle İstanbul'da zengin ailelerde çay partileri düzenlemek moda olur. Bu çay partilerinde hepsi özel eğitim almış, edebiyattan anlayan özellikle İngiliz ve Fransız edebiyatına hâkim, piyano çalan, Batılı müzisyenleri çok iyi tanıyan kıyafetleri ve zarafetleriyle göz kamaştıran kadınlar ortaya çıkar.

Yazarlar, eğitim ve kültür bakımından üst seviyede olan bu kadınların ahlâkî açıdan yozlaşmış olmalarını yanlış Batılılaşmaya bağlarlar. Yeni bir medeniyetle karşılaşp Avrupa'da gördükleri serbest yaşamı taklit etmeye çalışan kadınlar hakları konusunda bilinçli davranırlar ancak eylemleri daha çok ahlâkî yozlaşma çerçevesi içinde kalır.

Karanfil ve Yasemin'de Nevhiz ve Pervin eğitimleri, özgüvenleri ile öne çıkan kadın kahramanlardır. Eserin başında Avrupa'dan dönen Samim'in katıldığı davette Pertev, Kadri Paşa ve Doktor Cevdet arasında geçen sohbet değişen sosyal şartların kadınları ne derece etkilediği konusunda dikkate değerdir:

“ Ben sana söylemedim mi ? dedi. Hayatımızda, inkılap mı, tekamül mü her ne ise son seneler zarfında zuhura gelen bu tahavvüle sen de şaş, ben de şaşayım. Evet azizim... Bu rüya değil, gerçekten bir hakikat. Bu gördüğün kadınların hepsi de Türk, hem de

³²⁹ Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, 2.B.,Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s.91

birkaç sene evveline gelinceye kadar erkeklerle böyle dans etmek değil, bir tanesine rast gelince köşe bucak saklanan Türk hanımlarından. Buna ne dersin? ”³³⁰ (s.6)

Kadın-erkek arasındaki mekâna bağlı sınırların daralması Batılılaşmayı savunan erkeklerce onaylanır. Kadri Paşa ve Fuat Paşa “ *Türkiye’nin terakkisi ancak harem duvarının yıkılması ile*”(s.7) mümkün olacağına inanmaktadır. Doktor Cevdet ise konuya daha temkinli yaklaşır. Zira yeni kültür ve medeniyet dairesine hızlıca uyum sağlamak zordur özellikle kadının yeni toplumsal düzendeki yerinin netleşmemesi oluşturacağı karışıklık bakımından yozlaşmaya neden olacaktır.

“ Medeniyet ve terakki, kamilen kadın tesiridir; yalnız benim fikrimce bizim için bu, pek hazırlıksız ve pek nagehani oldu; Avrupa’da asırlarca hazmedilerek meydana getirilmiş olan bütün terakkiyatı bir hamlede heyetiyle yutmak istersek mide fesadına uğrayarak halel olacağımızdan korkarım”. (s.12-13)

Doktor Cevdet’in söylediklerini doğrular biçimde yazar, eserdeki kadın kahramanlarını değerler karmaşasında bocalayan bireyler olarak verir. Erkekler çocukluktan gelen terbiye ile kadını adeta cansız bir mahlûk olarak görme algısıyla büyüdükleri için bu yeni düzende samimi olamayıp sahtekârca davranmakta, kadınlar kendilerine verilen bu özgürlük karşısında bir kimlik bunalımı yaşamakta, özgürlüğü giyim kuşam ve yozlaşmış ilişkiler olarak algılamaktadır. Nitekim partideki kadınlardan Sacide Hanım’ın: “ *Yok Avrupa’da çaya dekolte gidilmezmiş...Ne demek efendim ?... Burası Avrupa değil, İstanbul...Biz her şeyde Avrupa’yı harfi harfine mi tatbik edeceğiz ? Avrupa’da kadınlar, tiyatrolara, balolara gidiyorlar... Bizim burada tiyatromuz balomuz mu var ? ...Çaylara, müsamerelere dekolte giyemezsem nerede giyebilirim ? Ölünceye kadar göğsüm, boynum kapalı mı gezeceğim?... Değil mi hanımefendi ?...Ben bu hususta bakınız nasıl düşünüyorum ? Hayatımızda Avrupa usul ve adabını harfiyen tatbik etmek hem pek manasızdır, hem mümkün olamaz... Hem canım ne için ? Bizim de kendimize göre bir hayatımız, bir adabımız, bir ananemiz yok mu ? Bunları kaldırıp atacak mıyız?... Değil mi beyefendi?... Kendi zarif adetlerimiz var. Onları niçin kamilen terk edelim? Mesela ben çaylarda saz bulunmasına taraftarım. İsteyen dans etsin, isteyen saz dinlesin!* (s.140) cümleleriyle dile getirdiği düşünceler kadınların yaşadığı kimlik bunalımını ve bu bunalımın milli bilinç eksikliğinden kaynaklandığını gösterir niteliktedir.

³³⁰ Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin*, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1924 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Kadının sosyal hayattaki durumuna dair eleştiri ve değerlendirmelerle başlayan eser asli şahıslar Samim ve Nevhiz'in ilişkileri ile bir aşk romanı kimliğine bürünür. Kişi kadrosu daralır, partiler azalır eser sadece Samim, Nevhiz ve Pervin arasında yaşanan olaylarla ilerler.

Nevhiz oldukça varlıklı bir ailenin kızı olarak dünyaya gelir. Babası valiymen birçok yeri dolaşmışlar nazırlığa yükselince de İstanbul'a yerleşmişlerdir. Avrupa'yı gezmiş, evde özel dersler alarak büyümüş olan Nevhiz'in yirmi yaşındayken İngilizce ve Fransızca okumadığı roman kalmaz. Tıpkı Samim gibi onun da evde bir kütüphanesi vardır ve yine Samim gibi o da musikiye hâkimdir. Nevhiz, piyano çalan, nota bilen Rossini'nin “ *Giyom Tel Üvertürü* ” nı Londra'da dinlemiş son derece bilgili ve kültürlü bir kadın olarak tanıtılır:

“ *Sizin ifadenizle söylemek için ben de doğdum, okudum ve istedim diyebilirim...Babam, daha mutasarrıfken Midilli'de doğmuşum. Sonra bir iki vilayete valiliğe gittik. Nihayet nazır olup İstanbul'a gelince, burada yerleştik. Bir süs bebeği gibi büyüdüm, çocukluğum, gençliğim musiki gibi, resim gibi bütün ziynet dersleri ile geçti. Yirmi yaşına geldiğim vakit Fransızca, İngilizce okumadığım kitap kalmamıştı diyebilirim... Bütün şairler, bütün romancılar...Hemşiremler boş saatlerimizi hep okuduğumuz romanları münakaşa ile geçirirdik. Evvela, on sene evvel, onbeş yaşında iken, amcam ve hemşiremler bir Avrupa seferi yaptık. Harb-i Umumi'ye kadar İngiltere'de, Fransa'da İsviçre'de oturduk. Harp ilan edilince tabi mecburen İstanbul'a avdet ettik.*” (s.183)

Nevhiz, Avrupa'yı bizzat görmüş bir kadın olarak Batı hayranıdır. Batı'daki kadınların hayat konusundaki serbestliğini benimser. “ *Bizim insanlarımızı beğenmez. Onları küçümser, ince ve sanatkâr ruhlu bulmaz. Ona göre batılı insan ince, kibar ve sanatkâr ruhludur ve her ne varsa batıda vardır.*”³³¹

Nevhiz'i ahlâkî yozlaşmaya iten sebeplerin başında onun Batı hayranlığı ve duygusal/maddi hırsları gösterilebilir. Zira aşka değer vermesine rağmen karşısındaki erkeğin maddi ve manevi açıdan güçlü olmasını ister. Eşi, içindeki duygusal ve maddi beklentilere uymadığı için son derece mutsuzdur. Üstelik Nevhiz kumar düşkününü eşi tarafından aldatılan ve önemsenmeyen bir kadındır

Yaradılış olarak soğuk bir kadın olan Nevhiz kendisini ulaşılmaz bir kadın olarak görür, kişiliğinden asla ödün vermeden istediklerini elde etmeye odaklı bencil bir kişiliği vardır. Eşinden ayrılıp tek başına kalmak yerine evliyken daha uygun bir eş bulmak adına flörtler yaşamayı uygun bulur. Samim ile bir süre devam eden ilişkisi de Nevhiz'i mutlu etmez. Bu

³³¹ Mustafa Özbacı, *Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul, Meb Yayınları, 1997 s.117

nedenle eşine ve Samim'e hiç belli etmeden Amerika'daki eğitimini tamamlayıp İstanbul'a dönen akrabalarından bir genç ile Avrupa'ya kaçar. Ahlâkî normları önemsemeyen Nevhiz, istemediği bir hayata ve onu bağlayan evlilik kurumuna başkaldırır. Toplumsal kabulün sınırları dışına çıkar.

Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* (1928) romanında *Kiralık Konak*'taki Seniha'ya benzer bir kadın tipine yer verilir. Leyla da Seniha gibi yozlaşmış ve yabancılaşmış bir kadın örneğidir. Nurdan Gürbilek, romanın kahramanı Leyla'nın İngiliz Zabit Captain Read'i “ Dorian Gary ” olarak çağırmadaki ısrarını okuduğu kitaplardan fazlaca etkilenmesine, o kitaplara kendisini kaptırmasına bağlar.³³² Seniha'nın da Leyla'nın da temel problemi okuduklarından ziyade okuduklarından bu kadar etkilenmeleri ve başkalaşmalarıdır.

Yazarlar kadın kahramanlarını yanlış kitaplar okumayla ve okuduklarından yanlış yorumlar çıkarmalarıyla gelen yozlaşmanın kurbanı biçiminde sunarlar. Eğitilmiş ancak yönelebileceği bir mesleği olmayan kadın yabancılaşma ile karşı karşıya kalır. Batılılaşma ile gelen yeni değerler arasındaki iletişim kopukluğu, toplumsal insanın her alanda aynı hızla ilerlememesi bunun temel sebebi olarak yorumlanabilir. Kişisel hürriyetler ve toplumsal cinsiyet rollerinde genişleyen sınırlar özellikle kadının değerler çatışması/karmaşası yaşamasına neden olur. Uzun yıllardır ataerkil zihniyetin belirlediği geleneksel rollerin ve algıların kırılması, kadınların karşısına çıkan yeni hayat biçimleri bocalamanın göstergesidir. İşgal altındaki İstanbul, yabancı subayların Türk aileleri ve kızları ile kurdukları yanlış ilişkiler Leyla'yı Seniha'dan farklı kılar. Zira Leyla sadece yabancılaşmayla kalmaz, millî değerlerini de yitirir.

“ *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi'nin (Ahmet Mithat Efendi), Araba Sevdası'nın (Recaizade Ekrem), Şıpsavdi'nin (Hüseyin Rahmi Gürpınar), Kiralık Konak'ın alafranga züppeleri Batı hayranlıkları, Batı'ya öykünürler; ama bunu kendi yurttaşları arasında, kendi yurttaşlarına karşı yaparlar. Oysa Sodom ve Gomore'de (1928) durum değişmiştir: Batı, İngilizle, Fransızla, İtalyanla artık içimizdedir; İstanbul, İtilâf Kuvvetleri'nin işgalindedir. (Leylâ'ların evine giren İngiliz yüzbaşı Jacson Read, portmantoda ren renk askeri kaputları, kasketleri görünce: “ Vay, bütün işgal kuvvetleri burada!” der.) İşgal altındaki İstanbul'da Batı hayranlığı, alafrangalık, ister istemez, “ işbirlikçi hain ” e dönüşecektir. ”³³³*

³³² Nurdan Gürbilek, “ Erkek Yazar Kadın Okur ”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, ss.275-307,s. 281

³³³ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 3.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s. 65

Berna Moran Leyla'yı İngiliz terbiyesi ile yetişmiş, kültürlü, züppe, şımarık ve bilinçsiz bir genç kız olarak tanıtır.³³⁴ İngiliz Subay Jacson Read ile olan ilişkisi herkesçe bilinmektedir ancak bu ilişki nedeniyle dile düşmesi Leyla'yı rahatsız etmez aksine o bu şöhretle övünür. Zengin ve alafranga bir ailede özel dersler alarak yetişmiştir. İngilizceyi anadili gibi konuşur, tavırları da İngiliz gibidir. Aldığı terbiye ve yetiştiği aile itibarıyla Avrupalı bir yaşantı içerindedir. Batılı hayat isteği, ailesinde ve çevresinde gördüğü yaşam biçimleri Leyla'yı kendi ülkesine ve değerlerine yabancılaştırır. Babası Sami Bey'in yabancı hayranlığı, Leyla'yı eğitilmiş, bilgili, kültürlü ancak bilinçsiz bir kadın haline getirir. Leyla kadınlara tanınan hürriyeti kadın erkek ilişkilerinde serbestliğe yönelik algılar. Nişanlısı Necdet ile Jackson Read arasında yaşadığı duygusal çelişki de onun yaşadığı değerler çatışmasının yansıması olarak kabul edilebilir:

“ Genç kız şimdi, kendisi için her zamandan daha büyük açlıkla görebiliyordu. Sanki, kadınlığı aşk vadisinde bir aydınlık durağa ermişti. Necdet'le Jackson Read arasında bir kördüğüm haline giren kalbi küçücük sırlarının bütün boğumlarını göstererek bir gevşek pamuk gibi çözülyordu.”³³⁵(s.148-149)

Halide Edib'in kaleme aldığı *Sinekli Bakkal* (1936) romanının başkahramanı Rabia, dedesi Hacı İlhami Efendi'nin baskı ve yönlendirmesiyle dinî bir terbiye ile büyütülür. Musikiye kabiliyeti olduğu için dedesi onu hafız olarak yetiştirir. Okuduğu bir mevlitte Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın eşi Sabiha Hanım'ın beğenisini kazanınca onların konağına davet edilir. Konağa girip çıkmaya başlayan Rabia, orada Vehbi Dede ve Peregrini ile tanışır. Sabiha Hanım evdeki cariyelere eğitim aldırarak bir kadındır bu nedenle Rabia da konakta özel öğretmenlerden dersler alır. Kitap okumaya çok düşkün olan Rabia'nın Evliya Çelebi ve Naima'nın eserlerini okuduğu görülür. Güçlü, akıllı ve kararlı kişilik yapısına sahip olan Rabia'yı Bahriye Çeri, davranışları nedeniyle etrafına başkaldıran bir genç kız örneği olarak değerlendirir:

“ Rabia etrafındaki din ve gelenek zincirini kırarak yeni bir hayat anlayışı ile Doğu'nun güçlü iradeli, uyumlu kadını temsil eder.”³³⁶

Rabia muhafazakâr bir çevrede büyümesine rağmen kendi seçtiği kişi ile evlenir. Hayatına dair önemli bir kararı tek başına verir. Üstelik seçtiği eş evlenirken müslüman olan Peregrini'dir.

³³⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 265

³³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomora*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972 (Alıntılar bu baskıdandır.)

³³⁶ Bahriye Çeri, *Türk Romanında Kadın (1923-38 Dönemi)*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996, s. 84

Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* (1938) romanında yer alan Belkıs evde özel eğitim alarak yetiştirilmiş, yabancı dil bilen, kültürlü genç kız tipine örnektir. Erkânıharp Müşiri Kerim Paşa'nın kızı olan Belkıs kaç göçün olmadığı, yemeklerin masada kadınlı erkekli yendiği Avrupalı tarzda yaşanan bir evde büyür. Babasının eğitime çok önem vermesi ile küçüklüğünden itibaren başlayan eğitim süreci evlendikten sonra da devam eder. Yirmi dört yaşındayken Bahriye Miralay'ı Hüsrev ile evlenir. Kerim Paşa, damadının da eğitimine özen gösterdiği için Hüsrev'i Almanya'ya staja gönderir. Belkıs'ın kız kardeşi de eşiyile birlikte Montpellier'de ziraat eğitimi almaktadır. Romanda Belkıs ve kardeşinin “ *Avrupa'da bile malûmatlı sayılacak kadar* ”³³⁷ (s153) eğitim aldıkları belirtilir.

Fethi Naci, *Üç İstanbul*'un Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının romanı olduğunu Belkıs'ın da yozlaşan bir tabakanın tipik örneği olduğunu belirtir.³³⁸ Belkıs birçok yönüyle İttihat ve Terakki zihniyetinin yarattığı kadın tipidir. Çok iyi bir eğitim almış ve almaya devam etmektedir ancak eğitim onda idealizm yaratmaz. Kadın ve ekonomik özgürlük arasında kurduğu bağlantı baba ve eş sayesinde elde edilebilecek güce yöneliktir. Güçlü, bencil ve gururlu kişiliği aklıyla değil hırsıyla yaşamasına neden olur.

“ *Belkıs, yozlaşan bir tabakanın tipik örneğidir. Elbiselerini Paris'e Londra'ya ısmarlar. Fransızca, İngilizce, Almanca bilir. “İnsanı mustarip edecek kadar güzeldir.” Sonuna kadar sınıfının kadını olarak kalır.* ”³³⁹

Belkıs, birkaç yabancı dil bilen, kültürlü ve zeki bir kadın olmasına rağmen tüm nitelikleri güzelliğinin gölgesinde kalır. Eşi dâhil etrafındaki tüm erkekler onun bilgisinden ziyade özgüveninin ve güzelliğinin etkisinde kalırlar. Romanın başkahramanı Adnan, tüm hayatı boyunca ona aşık kalır zira eserin ilerleyen bölümlerinde evlenmelerine rağmen hiçbir zaman Belkıs'a istediği derecede yakın olamaz. Belkıs'ın hayatına yoksul bir öğretmen olarak girmesi- Belkıs Adnan'dan tarih dersi almaktadır.- aralarındaki mesafenin kapanmamasının sebeplerinden biri olarak görülebilir. En büyük sebep ise Belkıs'ın herkese yüksekte bakan kibirli yapısıdır:

---

³³⁷ Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, İstanbul, Sander Yayınları, 1976 (Alıntılar bu baskıdandır.)

³³⁸Naci, *a.g.e.*,s. 33

³³⁹Naci, *a.g.e.*, s.37

“ *Belkıs bir nevi malumatlıydı. Memleketin edebiyatını beğenmezken, Baudlaire’i, Stendhal’i iyi tanıyarak böyle bir kibirle beğenmiyordu. Ve Adnan Belkıs’ın karşısına malûmâtının gurur ile çıkamıyor, ucuz elbisesine lâyük olarak oturuyordu.*” (s.196)

Romanda Adnan’dan özel ders alan diğer kadın Süheyla’dır. Süheyla Belkıs’tan farklı olarak Klasik Osmanlı zihniyetini temsil eden bir ailede yetişmiştir. “ *Eğitimi, yaşayış biçimi, ahlak anlayışı ile tam bir Osmanlıdır. Süheylâ tipi ile kadının kafes arkasına kapatılışı, evlendiriliş şekli vurgulanır.*”³⁴⁰ Süheyla zengin bir evde, iyi eğitim alarak büyütülür ancak ataerkil zihniyetin etkisiyle sadece eş ve annelik için yetiştirilir. Bahriye Çeri, Süheyla’ya kadın olduğunun unutturulduğunu belirtir ve bu durumu da toplumdaki kadın anlayışının yanlışlığına ve eksikliğine bağlar.³⁴¹

Maliye Nazırının kızı olan Süheyla, Adnan’dan edebiyat dersi almaktadır. Babası Rumelide görevliyken Sörlere’de eğitim aldığı belirtilir. Adnan’a aşık olan Süheyla, bu hislerini belli etmekten çekinmez ancak kafasında Belkıs ile Süheyla’yı karşılaştıran Adnan Belkıs’ın güzelliğinin etkisiyle Süheyla’yı daima küçük görür. “ *Süheyla malumatlı olabilirdi. Fakat iptidâî kızdı: Elmasını çekmecesinden ziyade göğsüne koyan kız.*” (s.129) diyerek Süheyla’nın bilgisini görmezden gelir. Adnan’a göre Süheyla görgüsüz bir kızdır. Oysa Belkıs ve Süheyla karşılaştırıldığında Süheyla’nın akli ve mantığı ile hareket eden, gerekli bulduğunda ailesine başkaldıran bir kadın olduğu görülür. Bencil ve duyarsız değildir, romanın içinde onun Hilal-i Ahmer’de çalıştığına dair bilgi verilir. Süheyla kendi hayatını düzenleme konusunda serbest iradeye sahiptir. Zira babasının ölümünde sonra Hünkâr Yaveriyle evlendiği ancak mutsuz olduğu ve ayrıldığı belirtilir. Evlenme ve ayrılma kararını kendisinin verebilmesi kişisel hürriyetine sahip olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Hüseyin Rahmi’nin *Gönül Bir Yeldeğirmenidir, Sevda Öğütür* romanında yer alan Sabiha Hanım, Fransızca’yı anadili gibi bilen edebiyata meraklı, piyano çalan bir kadın olarak tanıtılır. Kitap okumaya çok düşkün olan Sabiha Hanım, aynı zamanda kendisi de çeşitli konularda yazılar yazmaktadır. Romanda, gazete ve dergilerde yazıları yayımlanan bir muharrir olduğu bilgisi verilir. Bu anlamda Sabiha Hanım, Osmanlı kadın hareketinin önce dergi ve gazetelerde yayımlanan kadın yazılarıyla başladığına bir örnek olarak gösterilebilir.³⁴²

³⁴⁰ Çeri, a.g.e., s.234

³⁴¹ Çeri, a.g.e., s.234

³⁴² “*Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtılmaları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir. Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de*

Romanda Sabiha Hanım'ın aldığı eğitime dair ayrıntılı bilgi verilmez ancak onun okuduğu eserlere bakıldığında kültürel birikime çok önem verdiği görülür. Felsefeye olan merakıyla Hippolyte Taine ve Friedrich W. Nietzsche'nin kitaplarını okur.

“ Devamlı olarak okur. Gazetelere makaleler gönderir. İmzası tanınmıştır. Gazeteler, mecmualar yazılarını paylaşamazlar. Bu devamlı okumalardan onun zihni her gün dolan bir bilgi hazinesine döner. Bunun taşan fazlasını ikimiz yalnız kaldığımız zamanlarda hep ben dinlerim. Daha doğrusu dinlemem, içimden tünel geçerim.” (s.129)

Halide Edib'in *Sonsuz Panayır* (1946) romanında zengin ailelerin kızları Şermin ve Nermin, Malike ve Müfide yabancı okullarda eğitim gören genç kızlardır. Ancak aileleri kendi kültürlerine yabancılaşmamaları için onlara Divan Edebiyatı ve Kur'an-ı Kerim dersleri aldırır. Kızlara ders veren Ayşe Balkar kendisinin babasından öğrendiği bu bilgileri insanların para harcayıp edinmelerine şaşırır:

*“ Mamefih Bollukların kendi ağızlarından öğrendiğime göre, bunları ne modadır, ne de çocuklar mutlak namaz kılsınlar diye öğretiyorlarmış. Babalarına bilhassa annelerine sözlerin kendi aralarında dualarına kiliselerine karşı hakiki bir heyecan duyduklarını ihsas etmişler, hatta bu koskoca kızlar odalarında kilise duaları bile okumağa başlamışlar. İşte bu Bollukları ürkütmüş, kiliseye karşı cami, lâtince duaya karşı arapça duayı çıkarmakla çocuklarını huristiyan olmak ihtimalinden uzaklaştırmışlar.”*³⁴³ (s.22)

Nahit Sıtkı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* romanının başkahramanı Nimet eğitimi, gücü ve iktidar hırsı ile dikkat çeken bir kadın örneğidir. II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Olayına kadar geçen süreyi ele alan romanda, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasî karışıklık ve çekişmeler ele alınır. Dengelerin hızlı değiştiği bir siyasî ortamda Nimet'in etrafındaki erkekleri (babası Mehmet Şehabettin Paşa ve eşi Şefik) telkinleriyle yönlendirdiği görülür.

Nimet; Trabzon, Suriye, Konya, Trablusgarp ve Aydın valiliği yapmış, Maliye, Evkaf nazırlıklarında bulunmuş vezir Mehmet Şehabettin Paşa'nın kızı olarak dünyaya gelir. Ölen bir erkek evlattan sonra dünyaya gelmesi Nimet'i Paşa'nın yegâne varlığı haline getirir. Paşa kızını *“ sonsuz ihtimamlarla, bir erkek evlat için bile nadir gösterilir dikkat ve itinalarla”* (s.33)

---

kadın dergilerinde rastlamak mümkündür. Kadın dergileri her kesimden kadının yazma ürkekliğini, çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli işlev görmüştür.” Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 22-23

³⁴³ Halide Edib, *Sonsuz Panayır*, 4.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1946 (Alıntılar bu baskıdandır.)

yetiştirir. Romanda aldığı eğitime dair ayrıntılı bilgi verilmez ancak annesi İzzet Hanım'ın “ *Bu kız kadın, erkek, Müslüman, Hıristiyan türlü hocadan çeşitli ilim okuyup çeşitli hüner edine edine âdetâ cinsiyetini kaybetti.*” (s.50) cümleleri Nimet'in evde özel hocalardan eğitim aldığını işaret eder. Zira Nimet'in roman boyunca sergilediği davranışlara bakıldığında onun bilgi ve kültürel donanım bakımından güçlü olduğu görülür. Ancak Nimet'in hayat içindeki duruşunu besleyen bilgiden ziyade iktidar hırısıdır. Özellikle siyasî hayata dair ilgisi ve bilgisi Nimet'i yaşadığı dönemdeki kadınlardan farklı kılar. Babası dolayısıyla devletin siyasetini yakından izleyen Nimet, her gün okuduğu gazetelerle gündemi yakından takip eder. Kuşkusuz bunda babasının ona duyduğu güvenin ve onun fikirlerine önem vermesinin de payı büyüktür.

İktidar ve mevkî hırısı Nimet'in hayatında temel belirleyicidir. O duygularıyla değil mantığıyla hareket eden, okuyup öğrendiklerini zekâsı ile birleştirebilen bir kadındır. İstemediği her şeye hayır diyebilen ve bu konuda babası dâhil karşısına çıkan hemen her erkeği etkileyebilen bir özgüvene sahiptir. Nimet'in padişah iradesiyle gerçekleşen nişanını bozması³⁴⁴, babası için İttihat ve Terakki liderleriyle çekinmeden görüşebilmesi Nimet'in geleneksel kadın tiplerinden son derece farklı olduğunu göstermektedir.

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* (1956) romanındaki Nedime Hanım eğitimli, mesleği olan vatansever bir kadın örneğidir. Milli Mücadele dönemini konu alan romanda Nedime Hanım'ın tek başına gazete çıkarması, İstanbul'dan Anadolu'ya gizlice yardım göndermesi kadının toplumsal ve siyasî hayattaki yeri bakımından son derece önemlidir. Eserde onun eğitime dair herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte gazete çıkarabilen bir kadın olması yeterli seviyede eğitim aldığını göstermektedir. Geleneksel kadın rolleri dışına çıkarak vatan bilincine sahip olması, düşmana başkaldırması, ülke siyaseti ile yakından ilgilenmesi onu 'eş ve annelik' dışında kendini var edebilen bir kadına dönüştürür.

Kadın erkek eşitliğine inanan Nedime Hanım, inandığı değerleri bizzat kendi hayatında uygular. Milli Mücadele'ye destek verir zira bir milletin kadın ve erkeklerin bütünlüğünden meydana geldiğinin bilincindedir:

“ Bir milletin kadınları, erkeklerle aynı safta döğüşe giderlerse o milleti yenmek hiç mümkün mü? En ilkel insan topluluklarında bu böyle iken zamanla nasıl unutulmuş?”

³⁴⁴ Padişah iradesi ile Abdülatif Paşa'nın oğlu Sedat ile nişanlanan Nimet, Abdülatif Paşa'ya dair çıkan dedikodular nedeniyle nişanı bozmak ister. Zira gözden düşmüş bir paşanın gelini olmak ondaki iktidar ve mevkî isteği ile örtüşmez. Babasının da isteği ile nişanı bozar. Ancak burada dikkat çeken Nimet'in kendisini padişahın verdiği karara karşı sorumlu hissetmemesidir. “ *Fakat padişaha karşı kendisinin elini kolunu bağlayan mülâhazaları hesaba almaya Nimet'in mecburiyeti yoktu. O nişanı iade edebilir ve Paşa kızına karşı âciz kaldığını, onu istemediği bir adama zor kullanıp veremeyeceğini söyleyebilirdi.*” (s.49)

Hep erkek budalalığı... Hangi memlekette, erkekler, kadın yardımını küçük görmüşlerse, o memleket mahvolmuştur.” (s.197)

Kadının toplum hayatındaki yeri konusunda eyleme geçen, inandıklarını davranışa dönüştüren Nedime Hanım erkek egemen zihniyetin sınırlarını zorlayan bir kadın tipine örnektir.

3.1.2. Örgün Eğitim

Zafer Hanım'ın esaret ve görücü usulü evlilik konuları etrafında gelişen *Aşk-ı Vatan* adlı romanında örgün eğitim alan genç kız örnekleri yer alır. Osmanlı sınırlarının dışında yaşanan olaylara da temas edilen bu eser edebiyatımız açısından dikkate değerdir. Zehra Toska'nın araştırmaları sırasında tesadüfen karşılaştığı bu eser, hem yazarı hem de yazılış amacı bakımından önem taşır. Zafer Hanım'ın eserin başında yer verdiği İfade-i Hal bölümünden eserin Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yazıldığı anlaşılmaktadır.

Roman, gerçek ismi Loranza olan Gülbeyaz adlı cariye'nin hayatı üzerine inşa edilir. Eser, İspanya'da öğrenciyken kaçırılarak Laz Ahmet Paşa'ya satılan Refia ile kendisi gibi İspanya'dan kaçırılıp getirilen Loranza'nın hikâyesini anlatır. Sonradan Dilber ismi verilen Refia Hanım Madrit'te ailesiyle yaşarken Cezayirli dört Arap tarafından kaçırılır ve Laz Ahmet Paşa'ya cariye olarak satılır. Öğretmen bir babanın kızı olan Refia Hanım babasının hem mesleğinden hem de eğitime verdiği önemden dolayı örgün eğitim içinde yer alır. Ancak kaçırılıp İstanbul'a getirilmesi onun eğitim hayatını sonlandırır.

Paşa'nın konağında Gülbeyaz adını alan cariye Loranza, İspanya'da babası General Ferdinando ve ağabeyi Antonyo ile yaşayan genç ve güzel bir kızdır. Eğitime önem veren babası ağabeyini Madrit'te Denizcilik Okuluna, Loranza'yı da Kız Okuluna gönderir:

“ Birâderim Antonyo'yu memleketimizin pâ-y- ı tahtı olan Madrid'de vâki Mekteb-i Bahriye'ye ve beni de Mekteb-i İnâs'a koydu. Pederimin ahass-ı âmâli bizim emr-i tahsil ü terbiyemize ve hususiyle benim fenn-i mûsikî dersi gibi fenlerde olan nakâyısının ikmâline matuf olduğundan mulallimlerimize vesâyâ-yı lâzime tebliginden hâlî olmaz idi.” (s.48)

Müziğe de yeteneği olan Loranza çalışkan ve başarılı bir öğrencidir. Loranza'nın arkadaşı Marya da soylu bir aileye mensup son derece başarılı bir öğrencidir. Ancak Loranza'nın da Marya'nın eğitim hayatları görücü usulü evlilik nedeniyle son bulur.

Refia gibi kaçırılıp İstanbul'a getirilen Loranza ondan farklı olarak milli duyguları güçlü ve bilinçli bir kişilik yapısına sahiptir. Bu nedenle kendisine odalık olmayı teklif eden Paşa'yı daima reddeder. Fırsatını bulduğu ilk anda da Paşa'nın evinden kaçarak ülkesine döner.

Loranza'nın davranışlarının eğitim ile oluşmuş bilince işaret ettiği söylenebilir. Zira Loranza hedefleri olan, müzik eğitimi almak isteyen bir genç kızdır. Paşa'nın ona sunduğu zengin hayatı kabul etmeyip ülkesine dönmeyi istemesi bilinçli bir tercihtir. Refia Hanım'da gelişmemiş olan vatan kavramı adeta yazarı Zafer Hanım'ın vatan sevgisini örnekler nitelikte Loranza'da hayat bulur.

Ahmet Mithat Efendi'nin aslında onaylamadığı Natüralist romana, bir örnek olsun diyerek kaleme aldığı *Müşahedat*'ta (1890) yer alan kadın kahramanların eğitilmiş oldukları görülür. Eser ile ilgili çalışma yapan Yavuz Demir³⁴⁵, romanın Natüralist bir roman olmaktan ziyade üst kurmacaya örnek teşkil ettiğini belirtir. Romanın kendi yazılış sürecini anlatması, Ahmet Mithat Efendi'nin gerçek kimliği ile romanda bir kahraman olarak yer alması bunu ispatlar niteliktedir. Berna Moran³⁴⁶ eserin bir meta roman kabul edilebileceğini ancak Natüralist romana örnek olmayacağını ifade eder.

---

³⁴⁵ “ *Müşâhedât*, yazarının iddia ettiği gibi, bir natüralist roman örneği olarak sunulmasına karşın, yukarıda söylenilen temel roman elamanının yansıtılmasındaki eksikliği yanında, eserin natüralist hususiyetler arz etmekten de uzak olduğunu görüyoruz. Özellikle natüralist iddiayı ‘gerçek’ olgusu üzerine bina etmeye çalışan Ahmet Mithat Efendi, eserdeki kişilerin çevre ve sosyal şartlar içerisindeki kişiliklerinin oluşması gibi hususlara dikkat etmeden, birtakım doldurma unsurlarla geçiştirir bunları. Yani roman kişilerinin temel prensiplerinin, dünya görüşlerinin altında yatan gerçeklerin, onlarla bütünleştirilmiş bir çevre olduğu görüşünü pek dikkate almaz.” , “...*Müşâhedât* örneği bile bizim bir romancı deha karşısında olduğumuzu göstermeye yeter. Midhat Efendi, tıpkı Christopher Columbus'un Hindistan'a gitmek isterken yeni dünyayı keşfetmesi gibi, natüralist niyetle yola çıkmasına rağmen sonuçta Türk okurunu üstkurmaca bir örnekle karşı karşıya getirir. Natüralizm noktasından en iyi örneği sunma niyetiyle başlanılan roman, yeni, denenmemiş olanı ortaya çıkarma gayreti ile, kurmacalığın esasında olan üstkurmaca kıyılarına sürükler Ahmed Midhat Efendi'yi.” Yavuz Demir, *Zaman Zaman İçinde Roman Roman İçinde: Bir Üstkurmaca Olarak Müşâhedat*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2002, s.83

³⁴⁶ “ *Müşahedat*'ın yazılmasının asıl nedeni doğalcı türü denemektir. Ahmet Mithat, belki de Beşir Fuat aracılığı ile Emile Zola'yı ve doğalcı romanı tanımış ve bu konudaki düşüncelerini de yazmıştı. *Müşahedat*'a yaptığı önsözden de anlıyoruz ki, doğalcı yazarları, gerçeği yansıtmak istedikleri için beğeniyor, ama yaşamın sadece çirkinliklerini, toplumdaki ahlaksızlıkları, kötülükleri sergileyip, iyi, güzel ve yüce olanları hiç söz etmemelerini doğru bulmuyor. Doğalcı romanlara bakılırsa, diyor Ahmet Mithat, Fransa'da erdem denen şey kalmamış, fuhuş, sefahat ve sefaletten başka bir şey yok. Gerçek bu değil oysa; yazar eğer gerçekliği yansıtırsa yalnız kötüyü, çirkinliği değil iyiyi ve güzeli de anlatmalı. Ahmet Mithat insanın ve toplumun övülecek yönlerini yok saymanın, bunlara gözlerini kapamanın gerçeklikle bağdaşmayacağı kanısında. *Müşahedat*'ı, iyiyi de kötüyü de anlatan

Ahmet Mithat'ın bir roman kahramanı olarak yer aldığı eserde, Agavni ve Siranuş asli kadın kahramanlardır. Antuvan Kolariyo ile Maryam'ın kızı olan Agavni, küçük yaşta anne ve babasını kaybedince İtalyan Kançılıryası'nın himayesine alınır. On altı yaşına kadar rahibe okulunda eğitim gördükten sonra Kançılırya tarafından kibar aile kızlarının devam ettiği Madam C.'nin pansiyonuna yerleştirilir. Rahibe okulunda sıkı bir disiplin altında yetişen Agavni pansiyonda başka bir hayat ile karşılaşır. Orada da musiki ve edebiyat gibi derslere devam eder ancak diğer kızlardan hayatın bilmediği başka noktalarını da öğrenir. Hoppa ve hafifmeşrep kızlar Agavni'nin dikkatini çeker ve o da kendi istediği gibi yönlendirebileceği serbest bir hayatın planlarını kurmaya başlar:

“ (...) rahibelerin nezdinde bulunduğu müddet, bizim yetime çocukluk hâlinde bulunduğu gibi, rahibelerin mutaasibâne terbiyeleri, biçarenin büsbütün hâl-i mâsûmiyette kalmasını icab eylemişti. Ama ‘Madam C...’ mektebinde işler değişti. Orada kendisinden bir yaş küçük kızları bile yüzleri gözleri açılmış hâlde buldu.”³⁴⁷
(s.105)

Agavni'nin pansiyondaki kızlardan etkilenmesinde kendi kişilik özelliklerinin yanı sıra içinde bulunduğu çevrenin ve cemiyetin de etkisi büyüktür. Yazar ondaki hafifmeşreplik eğilimini Hristiyan cemaatin gayrimeşru çocuklara şans tanımamasına bağlar. Agavni'nin ilerleyen süreçte sefahat âleminde yıpranmasının nedeni de ailesinin olmayışdır. Örgün bir eğitimden geçen Agavni, eğitim ile edindiği kişisel hürriyet bilincini serbest yaşamak olarak algılar. Yirmi bir yaşında pansiyondan ayrılıp bir otele yerleşir. Babasından kalan parayı da alan Agavni her türlü kayıttan ve şarttan azad olarak yaşamaya başlar. Bir süre sefahat âlemlerinde kendisini ve parasını harcayan Agavni, yaşadığı hayatın kötülüklerini görerek Siranuş ve Refet'in de desteğiyle yeni bir hayata başlar.

Romandaki asli şahıs kabul edilebilecek Siranuş, eserde yazar Ahmet Mithat'ın dikkatini çekerek, bir anlamda romanın yazılmasına vesile olan kişidir. Beykoz'dan Eminönü'ne giden vapurda şık bir levantene attığı tokat olayların başlangıcını oluşturur. Ciddiyeti, cesareti ve güzelliği ile Ahmet Mithat'ı etkileyen Siranuş'un yazar üzerindeki etkisi roman boyunca devam eder. Yazar, Siranuş ve Agavni ile tanışıp onların hikâyesini yazmaya karar verdiğinde Siranuş'un güzel olduğu olduğu kadar bilgili, zeki ve kültürlü bir kadın olduğunu da anlar. Siranuş, Türkçe ve Fransızca'yı mükemmel konuşmaktadır. Dile hakimiyeti

---

böyle “ tabii” bir romana örnek olarak yazmış.” Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 63

³⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, İstanbul, Kırk Anbar Matbaası, 1891 (Alıntılar bu baskıdandır.)

bahsinde yazarı şaşırtan Siranuş, Osmanlı Türkçesini anadili olarak benimsediğini bizzat belirtir:

“ Bence mâderzad olan lisan Türkçe’dir. Kisbî olan lisan dahi Fransızca’dır. Ermenice hemen hiç bilmem desem mübalağa sayılmaz. Çünkü levâzım-ı beytiyyenin gösterdiği lüzum üzerine uşaklardan muşaklardan, konudan komşudan öğrenmiş olduğum Rumca Ermenice’me dahi fâiktir.” (s.36)

“ ...Ermeni hurûfıyla Türkçe yazan muharrirlerin âsârını kâmilten okumuşumdur. Sizin bazı âsârınızda okuyabilmişim bu münasebetledir. Ermenice bilmediğim ve tahsilini de bihûde gördüğüm için, Fransızca’dan ma’dâ, işletmek arzusuna düştüğüm diğer lisan olarak Osmanlıca’yı intibah ettim.” (s.36-37)

Edebiyata meraklı olan Siranuş, okuduğu kitaplar sayesinde kültürlü bir genç kız olarak yetişir. Yazar onun eğitimindeki “ baba ” etkisine özellikle değinir zira babası Siranuş’un tahsili için hiçbir fedakâlıktan kaçınmaz. Ermeni Patrikhanesine teslim ettiği para ile kızı Siranuş ilk, orta ve lise eğitimini rahibeler okulunda tamamlar. Agavni gibi Siranuş da Fransızca, edebiyat ve musikiye dair bilgilerini geliştirmesi için Madam C.’nin pansiyonuna yerleştirilir. Ancak Siranuş, Agavni’den farklı olarak eğitimini ve maddi gücünü sefahat âlemlerinde harcamaz. Tek başına, bir kadın olarak hayatta kalmayı, ahlâkından taviz vermeden yaşamayı başarır. Siranuş ve Agavni’yi karşılaştıran yazar, Siranuş’u Agavni’nin gezip dolaştığı yerlerde dolaştırır ancak Siranuş aklı ve iradesiyle Agavni’den farklı davranışlar sergiler.

Siranuş her ne kadar ağırbaşlı bir genç kız olsa da toplumdan kopuk yaşamak istemez. *“ Ahmed Midhat Efendi’nin bütün ideal kadın kahramanları gibi o da, iffet ve haysiyetini, vekar ve ciddiyetini muhafaza etmek kaydıyla, cemiyet içine karışmak, nezahat dairesinde yaşının icaplarını yerine getirmek arzusundadır.”*³⁴⁸ Bu nedenle kendisini eve kapatmak yerine sosyal hayatın içinde yer alır. Romanın ilerleyen bölümlerinde, Agavni’nin ölümünden sonra Siranuş’un piyano ve Fransızca dersleri vererek geçimini sağladığı görülür. Eğitimini ekonomik kazanca dönüştürmesi, kimseye muhtaç olmadan yaşaması kadın hürriyeti açısından son derece önemlidir. Melin Has Er, Siranuş ve Agavni’nin yazarın diğer romanlarındaki kadın kahramanlardan farklı olduğunu ifade eder. Zira Ahmet Mithat, kadın terbiyesinde erkeğin etkisine inanan bir yazardır ancak bu eserde durum farklılık göstermektedir.

“ Siranuş ve Agavni zeki, kültürlü, cerbezeli kadınlar olarak dikkat çekerler. Hikâyenin başında arzuhalci ile romancı arasındaki farkı temyizden âciz bulunan Re’fet, Agavni’nin himmetiyle Fransızca’sını ilerletmiş, edebiyattan, felsefeden, musikiden vukufla bahsedebilecek kültür seviyesine ulaşmıştır. Siranuş’un Fransızca,

³⁴⁸Melin Has Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 151

Türk ve Fransız edebiyatı, felsefe, musiki vs. mevzularda Agavni'den kat kat üstün olduğu düşünülürse, bu iki kadının Re'fet'e üstünlüğü yüksek tahsil sayılabilecek bir talim ve terbiye müessesesinde yetişmiş olmalarından ileri gelmektedir. Tabii bu iki genç kadının babalarının himmetiyle iyi tahsil ve terbiye görme imkânına kavuştuklarını da unutmamak gerekir."³⁴⁹

Ahmet Mithat Efendi, konusu Fransa'da geçen *Diplomalı Kız*'da (1890) yine babanın teşviki ve vesayetinde eğitim alan bir genç kız tipine yer verir. Babasının maddi ve manevi desteğiyle okuyan Jüli, ailesini ve kendisini yoksulluktan kurtarır. Jale Parla, Ahmet Mithat'a göre ideal eğitimin babanın vesayetinde, İslamî ilkelere göre yürütülen ve Batı kültürünün denetlenerek verildiği eğitim olduğunu belirterek *Felsefe-i Zenan*'ı örnek verir.³⁵⁰ Bu eserde de yine ideal eğitim, babanın vesayetindedir ancak bu kez Osmanlı sınırları dışında ve İslamî etkilerden uzaktır. Bu anlamda yazarın kadın eğitimi evrensel boyutlarda ele aldığı söylenebilir.

Eserde, Jüli'nin okumasını desteklemeyen annesi ve yoksullukla verdiği çetin mücadele anlatılır. Kızının okuyup öğretmen olmasını isteyen demirci ustası baba Jan, tüm zorluklara rağmen bu amacından vazgeçmez. Annesi Polini ise içinde buldukları yoksulluktan Jüli'nin eğitimi sorumlu tutar:

*" Kızları bu kadar okutmak neye yarayacak diye baban ile kavgalar ettiğim zaman o bana gülüyor idi. Sen ise kızıyor idin. Şu hâlimize sebep ancak senin tahsilindir. Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımızı sana harcettik. Kitap dedin aldık, defter dedin aldık."*³⁵¹ (s.595)

Jüli'nin hırslı ve çalışkan bir öğrenci olmasını önemsemeyen annesi, öğretmenlik diplomasının da bir işe yaramayacağını düşünür. Zira Fransa'da öğretmenlik mezunu olan birçok genç kız iş bulamamaktadır:

" Polini bunu bildiği gibi diplomalı kızların çoğala çoğala artık maarif nezaretince onlar için muallimelik yeri bulunamamaya başladığını da biliyor idi. Zira çend seneden beri muallime şehadetnamesini alan kızların kâmilen hanelerinde kalarak memuriyet bulamadıklarını familyalarından işitiyor idi." (s.605)

³⁴⁹Has Er, *a.g.e.*, s. 181

³⁵⁰Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.33

³⁵¹Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Diplomalı Kız*, (haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Polini'nin bu düşüncelerinin doğruluk payı vardır zira Jüli uzun bir süre iş bulmak için mücadele eder. Ancak öğretmen veya memur olarak çalışabileceği bir yer bulamaz. Maddi getirisinin iyi olduğunu tesadüfen fark ettiği çiçekçilik işine başlar. Ailesinden gizlice başladığı çiçek satma işinde zekâsı ve bilgisi ile iyi para kazanmaya başlar. Ünlü şairlerin şiirlerini okuyarak çiçek satması ona yüksek kazanç getirir.

İnci Enginün eserin “ ...kızını okutarak onun kendi sınıflarını aşmasını hedefleyen bir demirci ustasının -babalar kızlarını eğitmekle annelerden daha ileri görüşlüdürler- kızına bir öğretmenlik diploması kazandırdıktan sonra, kadroların dolması dolayısıyla başlangıçta hiçbir işe yaramayan diploma, genç kızın pratik zekâsı ve okulda öğrendiklerini uygulama cesaretiyle kendisine iyi bir iş dolayısıyla da aileye refah getir”³⁵² diğini ifade eder. Jüli, aldığı eğitimi ekonomik kazanca dönüştüren, kendisini ezen yoksulluğa başkaldırıp başarılı olan bir genç kız tipidir. Eserin sonunda Ahmet Mithat Efendi kadın eğitiminin gerekliliğini şöyle ifade eder:

“ Şükufe-füruş dahi olacak olsa kızları terbiye ve talim etmelidir. Yalnız çiçek satmak ile şu saadete nail olmak mümkün olsa idi her şükufe-füruş kızlar nail olabilirler idi. Terbiye ve talim-i nisvan için memalik-i sairenin de Fransa'dan farkı yoktur. Hatta bizim dahi farkımız yoktur. Bir kız her ne olacak olursa olmalı talim ve terbiyesini ikmal etmiş bulunmalı. “ Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur” demek için “ Bizde erkeklerin de talim ve terbiyesine lüzum yoktur” diyebilmek cesaretini peyda etmelidir, ama kızların terbiyesine “ O kadar lüzum olmadığı dava edilebilecek imiş. Terbiye ve talimin ol kadarı bu kadarı olamaz. Nisvan dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniye-i insaniyenin azasından tanındıkça erkeklerin talim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları var ise kadınların da o kadar ihtiyaçları vardır. Bunu şimdiki zamanlarda inkâra cesaret edecek olanları müstakbel mutlaka tekzip edecektir. Kadınlardan dahi tabibeler, eczacılar, cerrahlar, kâbileler, muharrirler, feylosoflar, muallimeler, falanlar filânlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o tekzib-i maddî vukua gelecektir.” (s.662)

Hüseyin Rahmi'nin *İffet* (1897) romanında başkahraman İffet; eğitimi, bilgisi ve ahlâkı ile örnek bir genç kız olarak verilir. Varlıklı bir ailede doğan İffet, Türkçe okuma yazmayı babasından öğrenir. Kızının eğitimine önem veren babası onu Fransızca eğitim veren bir okula gönderir. Evde de özel öğretmenlerden Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri alır. Sosyal bilgiler konusunda da donanımlı olan İffet'in kardeşi Sabri'ye tarih, coğrafya ve matematik anlattığı görülür. Romanda onun Musset, Lamartin ve Hugo'nun kitaplarını okuduğundan bahsedilir. “ *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında yalnızca Avrupalı kadınlar değil, alafranga hevesleri olan Osmanlı kadınlar da okurlar. Yalnız roman değil, şiir de okurlar. Ama hepsinden önemlisi, okuduklarından fazlasıyla etkilenmişlerdir. İffet'te romana adını veren genç kız,*

³⁵² İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)*, 7.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s.210

okuduğu Fransız okulunda gizli gizli ‘aşkı besleyen’ yapıtları: Musset’yi, Lamartine’i Hugo’yu okur. Hüseyin Rahmi, kadın kahramanın okurluğunu o kadar önemsemiştir ki, hikâyesinin seyriyle hiçbir ilgisi olmasa da, açlıkla pençeleştiği sonraki yıllarda bile İffet’i ‘boş vakitlerinde kitap okuyan kız’ olarak resmetmeyi ihmal etmez.”³⁵³

Fatma Aliye Refet’te (1898) öğretmen olmak için eğitim alan Refet’in hikâyesine yer verir. Asli şahısların kadınlardan oluştuğu bu romanda, kadın eğitimi ve kadının çalışma hayatına katılımı vurgulanır. “ Bu bağlamda romanda tek bir kadın karakterden yola çıkılmaması, kendi parasını kazanarak geçinmek zorunda olan bir grup kadının ele alınması ve tamamen kadın dayanışmasına odaklanması, onu yazarın diğer romanlarından ayırmaktadır.”³⁵⁴ Refet’in okuma azmiyle geliştirilen eser, Refet’in öğretmen okulundan (Dârümuallimât) mezun olana kadar geçen süreci kapsar.

Çok küçük yaşta babasız kalan Refet, ekonomik bakımdan başkalarına bağlı bir hayat yaşamak zorunda kalırlar. Akrabalarının ve yardımsever komşularının evlerinde yaşamaya çalışan Refet ve annesinin yoksullukla, hastalıkla mücadele ettikleri çok zor bir hayatları vardır. Tüm olumsuzlukların içinde Refet’in çocukluğundan itibaren tek hedefi okumak ve bir meslek sahibi olmaktır. Nurullah Çetin’ e göre bu romanla birlikte “... o dönem Osmanlı toplumuna sosyal hayattan kopmadan kimlik ve kişiliğini ifadesiyle oluşturma başarısını gösteren örnek bir Türk kadını ve kızı tipi...”³⁵⁵ sunulmuş ve “ ahlâk, erdem, eğitim, kültür ve çalışarak hayatını kazanma gibi değerler üzerinde” (s.7-8) durulmuştur. Bu nedenle romanda Türk kadının çalışma hayatına ve sosyal hayata katılımı özendirilir.

Gururundan, azminden ve ahlâkıdan taviz vermeyen Refet yoksulluktan kurtulmak, annesi ve kendisi için bir hayat kurmak için çabalar. Her sene çalışkanlığı ile sınıf birincisi olur ancak iptidai mektebinden rüşdiyeye geçtiğinde sınıf dördüncüsü olmaya başlar. Başarısındaki düşüşün sebebi, dikiş-nakış dersleri için gerekli olan ipek atlas ve kumaşları alamamasıdır. Azminden taviz vermeyen Refet, pes etmek yerine çözüm üretmeye çalışır. Yoksulluğun başarısını gölgelemesine izin vermek yerine sınıftaki kızların çoğunlukla çeyizleri için satın aldıkları kumaşları kullanmaya başlar. Zengin sınıf arkadaşlarıyla yaptığı bu anlaşma zaman

³⁵³ Nurdan Gürbilek, “ Erkek Yazar Kadın Okur ”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.276

³⁵⁴ Ayşegül Utku Günaydın, *Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, s.185

³⁵⁵ Fatma Aliye Refet, (haz.) Nurullah Çetin, İstanbul, L&M Yayınları, 2007, s. 7-8 (Alıntılar bu baskıdandır.)

zaman aksiliklerle yıpransa da Refet bu yöntemi kullanarak önündeki sorunları büyük ölçüde çözer.

Çocukluğundan itibaren hedef odaklı yaşayan Refet'in eserin sonunda Darülmualimât'tan mezun olduğu görülür. Azmi, ahlâkı ve başarısıyla kendisi ve annesi için yeni bir hayat kuran Refet, kadınlar için güzellikten ziyade eğitimin gerekli olduğunu eser boyunca vurgular. Refet, fiziksel çirkinliğini gerekçe göstererek hayatını kurtaracak bir eşten ziyade hayatını kurtaracak bir iş için çabalar. Annesine “ *Herkes kendini sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek, yalnız güzellikle olmayıp; çalışmakla, kazanmakla, talim ve tefennün ile de olacağını göstermek istiyorum.* ” (s.54) diyen Refet bu anlamda kadına çizilen rollere başkaldıran bir kadın kahraman olarak değerlendirilebilir. Zira o, kendisine verilen hayatın sınırlarını zorlayarak yoksul ve çirkin bir genç kızın da hayatta başarılı olabileceğini ispatlamıştır. Refet'in tavırları kadının kendisini erkeğe bağımlı kılan etkenleri çalışkanlığı ve azmiyle yok ettiğini göstermektedir.

Halit Ziya'nın son romanı olan *Nesl-i Ahir*³⁵⁶, II. Abdülhamid döneminin siyâsi ve sosyal karmaşasını yansıtan bir eserdir. II. Meşrutiyetin ilanından hemen önceki zaman diliminde İstanbul'un içinde bulunduğu ağır siyâsi atmosfer, farklı ideolojilere sahip kişiler aracılığıyla aktarılır. Bu nedenle olay örgüsü, siyâsi duruşları ve idealleri birbirinden farklı olan kalabalık kişi kadrosu etrafında şekillenir. İnci Enginün *Nesl-i Ahir* 'in aslında yazıldığı dönemi yansıtan bir eser olduğunu ancak *Aşk-ı Memnu* ve *Mai Siyah*'taki sağlam yapının burada bulunmadığını söyler. Enginün'e göre eserin dağınık bir yapısı bulunmaktadır.³⁵⁷ Söz konusu zaman dilimindeki siyâsi atmosferi yansıtmak amacıyla kişi kadrosunun geniş tutulmasının eserin yapısının dağınık olmasına sebep olduğu düşünülebilir.

Roman, başkahraman Süleyman Nüzhet'in Paris'ten İstanbul'a gelen bir gemiye binmesiyle başlar. Süleyman Nüzhet siyâsi sebepler nedeniyle İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan bir babadır. İstanbul'a dönüş amacı iki yıldır görmediği kızı Azra ile yeni bir hayata başlamaktır. Süleyman Nüzhet, kızı Azra'yı yetiştirme konusunda modern/Batılı tavırlar

---

³⁵⁶ Roman Eylül 1908 – Şubat 1909 arasında *Sabah* gazetesinde tefrika edilmiştir. Kitap halinde basımı ilk basımı 1990 yılında İnkılap ve Aka Yayınları tarafından yapılmıştır.

³⁵⁷Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete(1839-1923)*, 7.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s.328-363

benimser. Avrupa'ya giderken Azra'yı annesinin yanına bırakmak yerine İngiliz okulu High Scholl'a yatılı öğrenci olarak yazdırır.

“ İlk defa bu romanında kız çocuk, yabancı da olsa, bir okulda, tıpkı bir erkek çocuk gibi muntazam ve klasik bir eğitim görür. Süleyman Nüzhet, Türkiye'den kaçarken kızını, annesinin yanında bırakmaktansa yatılı bir okula yazdırmak suretiyle, yepyeni, modern bir davranışta bulunur.”³⁵⁸

High Scholl'da yabancı kültür ile yetişen Azra, dönemin alafranga genç kızlarının aksine yabancılaşma ve yozlaşma yaşamaz. Zira onun kişiliğini etkileyen başlıca unsurlar babası ve büyükannesidir. Babası Süleyman Nüzhet modern ve gelenekseli sentezleme düşüncesinde bir Osmanlı aydını, büyük annesi Nefise Hanım ise her yönüyle Osmanlı terbiyesini temsil eden geleneksel bir Osmanlı kadınıdır. Bu nedenle Azra, modern bir eğitim sürecinden geçse de geleneksel kültürün sınırları dışına çıkmaz.

Okulda hem İngilizce hem Fransızca öğrenen Azra'nın *Lecturs Pour Tous* ve *Muzika* dergilerini takip ettiği, bu dilleri akıcı bir şekilde konuşabilecek düzeyde bildiği görülür. Azra iki yabancı dil bilmesine rağmen anadili konusunda bilinçli davranışlar sergiler. Romanda onun Beyoğlu'nda alışveriş yaparken satıcılarla Türkçe konuşmaya özen gösterdiği özellikle vurgulanır.

Çalışmada daha önce de belirtildiği üzere Halide Edib ilk romanından son romanına kadar hemen hemen bütün eserlerinde kadın ve çocuk eğitiminin önemini vurgular. Halide Edib'in romanlarındaki kadın kahramanlar özel veya örgün eğitim sürecinden geçerler.

Yeni Turan (1913) romanının başkahramanı Kaya adı gibi sert ve güçlü bir yapıya sahiptir. Romanda siyasî ve sosyal hayat içinde lider konumunda yer alması, kadının toplumsal hayata katılımını kendi kimliğinde ortaya koyar. Yeni Turan ülküsüne kendini adayan Kaya'nın esas faaliyet alanı kadın eğitimi üzerinedir. Kadının eğitim yolu ile sosyal kültürel seviyesinin artması ise özellikle örgün eğitim ile mümkündür. Bu amaçla Kaya'nın önce Erzurum daha sonra İstanbul'da açılan Yeni Turan okullarında çalıştığı görülür.

Güçlü ve pes etmeyen kişiliği ile Kaya'nın yeni kadın kimliğinin imgesi olduğu söylenebilir. Kaya birçok yönüyle Halide Edib'in kendi kimliğinin yansımasıdır. Zira “ *Kaya'nın faaliyetiyle Halide Edib'in eğitim sahasındaki çalışmaları arasında büyük bir*

³⁵⁸ Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.197

paralellik ³⁵⁹ bulunmaktadır. Eğitimli ve bilinçli kadınlar toplumsal hayatın içinde yer aldıkça aile ve toplum güçlenecektir. İnci Enginün, bu romanda siyasi ve ideolojik cephenin ön planda görünmesine rağmen, romanın temelinde yeni Türkiye’yi kuracakların yetişmesi meselesi üzerinde durulduğunu belirtir. “ *Halide Edib ömrü boyunca cemiyetlerdeki değişimin mutlak surette eğitim ve öğretimle ve kadının desteği ile olacağına inanmıştır.* ” ³⁶⁰ Bu romanda öncü kadın kimliği ile Kaya, Yeni Turan Partisinin ideolojik yapısına paralel kadınların toplumsal hayattaki sınırlarının genişletilmesi rolünü üstlenir. Geleneğin sınırlarını zorlayan faaliyetler eğitim yoluyla sistemli ve programlı biçimde yürütülür. Yeni inşa edilen devletin gelişimi kadın ve erkeğin eşit bireyler olması gerektiği fikrine bağlanır.

Halide Edib’in *Mev’ut Hüküm* (1918) romanında okuyup doktor olmak isteyen Atife dikkat çeker. Romanda Sara’nın ilk evliliğinden dünyaya gelen kızı olarak yer alan Atife sorunlu bir aile içinde büyüyen bir çocuk örneğidir. Babasının hastalığı, annesinin yaşadığı psikolojik sorunlar onun eğitim ve terbiyesini olumsuz yönde etkiler.

Romandaki başkahraman Kasım Avrupa’da tıp eğitimi almış bir doktordur. Yengesi Behire’nin üvey kardeşi Sara ile tanışan Kasım, Sara ve kızı Atife’nin hayatlarında büyük değişimlere neden olur. Sonradan Sara ile evlenen Kasım’ın, Atife’nin evde özel öğretmenlerden aldığı dersleri eksik bulması ve onu Amerikan okuluna yazdırması dikkate değerdir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Atife’nin yeni/modern eğitimli bir genç kız haline geldiği görülür. Halide Edib, Atife vasıtasıyla genç kızların iyi bir eğitimle ideal bireyler haline gelebileceğini vurgular. Kasım’ın önderliğinde Amerikan Kolejinde eğitim alan Atife bilgili, kültürlü, tenis oynayan, kürek çeken yeni genç kız imgesine dönüşür.

Müfide Ferit’in *Aydemir* adlı romanında yer alan Hazin milli duyguları güçlü, eğitim hayatı ve siyasî hayat içinde rol alan kadın tipine örnektir. Nedim Paşa’nın kızı olan Hazin, babasının kadın eğitimine önem vermesinden dolayı iyi bir eğitim alarak büyür. Yüksek eğitim için Nedim Paşa Hazin’e tıp tahsili yaptırmayı düşünmektedir; ancak Hazin’in müziğe olan eğilimi buna engel olur. “ *Zaten her sanat, her tahsil, her kemal memlekete bir hizmet değil miydi?* ” (s.23) diye düşünen Nedim Paşa Hazin’i konservatuara gönderir. Nedim Paşa’nın siyasî ve ekonomik gücü Hazin’in güzel yetişmesini sağlar ancak yine aynı güç onun istemediği biriyle evlendirilmesine sebep olur. Kızını eğitimi konusunda özgür bırakan Paşa, aynı

---

³⁵⁹ Kerman, *a.g.e.*, s.267

³⁶⁰ Enginün, *Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s.125

özgürlüğü evliliği konusunda tanıyamaz ve Hazin, Padişah iradesiyle Neyyir adındaki bir subayla evlendirilir. Evliliği boyunca içine kapanan, hem ideallerinden hem hayallerinden uzaklaşan Hazin eşinin ölümüyle tekrar hayatın içinde aktif biçimde yer almaya karar verir. Çocukluğundan beri sevdiği Demir'in haksız biçimde öldürülmesinden sonra daha hırslı biçimde çalışmaya başlar:

“ Uzun bir beyin yorgunluğundan sonra duyulan maddi faaliyet arzularıyla, kendisini ezen bu elim rehavetten kurtulmak, bu rüyalar ve azaplarla dolu uyusukluğu silmek istedi; Türklük üstüne musahabeler yaptı. Taraftarlar topladı. Cemiyetler yaptı. Gazeteler çıkardı. Türklük muhabbeti yaydı. Türklük cerayarı oldu. Türk müdafileri çıktı!... Lakin onun beyini yine dinlenemedi; yine üzülecek vakit buldu. Nihayet bir gün Demir'e söylediği mektebi hatırladı. Bizdeki mekteplerin hemen hepsinin hedefi kız öğretmenler yetiştirmektir. Halbuki cemiyetin, yalnız kız öğretmen suretindeki mürebbiyeye değil, her terakki sahasında, her günkü yaşayışında, kadın irşadına ihtiyacı vardı.” (s. 57)

Türklük üstüne düşünmeye başlayan Hazin, toplantılar düzenler, kendisi gibi düşünen insanlarla bir araya gelir, gazetecilik faaliyetlerinde bulunur. Bir kadın olarak bu tip siyasî çalışmalarda bulunması, ülkesi adına çabalaması onun kadınlara biçilen ‘eş ve annelik’ rollerinin sınırlarını kırdığını, kendine toplum hayatında yer kazandırdığını gösterir. Kızlar için sadece öğretmen okullarının bulunmasını eleştiren Hazin, kadınların toplumun her sahasında var olması gerektiğini düşünmektedir. *“ Niçin Avrupa’da olan o fedakâr, o güzide kadınlar bizde bulunmasın!” (s.57)* diye düşünen Hazin, tespit ettiği bu boşluğu doldurmak için bir plan yapar. Okulda öğretmenlik yapacak ancak farklı olarak tarih ve felsefe dersleri anlatacaktır.

“ Şimdiye kadar insanîyetin tekâmülü için, beşerîyetin saadeti için düşünülmüş bütün içtimâî ve ferdî meslekleri okutacak Platon’dan Karl Marx’a ve Nietzsche’ye kadar insanlarla veya makuriyetlerle uğraşmış bütün mütefekkirleri tanıtacak ve en son medenîyetin insanların elemelerini hafifletmek için bu düşüncelerden çıkardığı içtimâî tatbikatı öğretecek, talebeye millet muhabbeti, insanîyet aşkı, hizmet ihtiyacı, çalışmak şevki, fedakârlık savleti hissettirecekti. O, idealistler yetiştirmeyi istiyordu.” (s.57)

Müfide Ferit, *Aydemir*’de düzenlediği toplantılar, çıkardığı gazete ve öğretmenlikle bilgili, bilinçli, millî duyguları güçlü kadınlar yetiştirmek isteyen bir kadın tipi yaratır.

Halide Edib’in *Son Eseri* (1919) romanındaki Kâmuran yabancı bir okulda okuyup mezun olan kadın kahraman oluşuyla dikkat çeker. Dame de Sion’dan mezun olan Kâmuran, son derece bilgili ve kültürlü bir kadındır. Hayatının büyük bir bölümü ağabeyi Asım ile Avrupa’da geçen Kâmuran resme olan yeteneğini geliştirme fırsatı bulur. Romanda onun tüm Avrupa’da tanınan ünlü bir ressam olduğu belirtilir.

Yazarın bu eserinde ressam bir kadına yer vermesi son derece önemlidir. Ayrıca Halide Edib, bu romanında yabancı okullarda eğitim alan kadınların misyonerlik faaliyetleri içinde bulunabilecekleri düşüncesine karşı çıkar. Zira birçok yazar yabancı okulların bireyleri yabancılaştıran ve yozlaştıran özelliklerini vurgularken Halide Edib'in Kâmuran'ı hem Batılı tarzda eğitim almış hem de geleneksel değerleri koruyan bir kadın olarak kurgulaması tesadüften öte bir gerçeğe işaret etmektedir. İnci Enginün, Kâmuran'ın hemen hemen tüm hayatının Avrupa'da geçmesine rağmen, davranışları itibari ile yerli ve tabii olduğunu belirtir.³⁶¹ Zira Kâmuran, yabancı okulların sebep olduğu düşünülen milli ve dinî deformasyona uğramamış bir kadın örneğidir. Kâmuran bu yönüyle yazarın kendisini de yansıtmaktır. İngiliz terbiyesi ile büyütülen Halide Edib³⁶² Amerikan Koleji'nin ilk Müslüman öğrencilerinden biridir³⁶³ ancak bu durum onun kişiliğinde bir yabancılaşmaya neden olmaz. Kuşkusuz bunda çocukluğunda anneannesinin evinde aldığı dinî terbiyenin etkisi büyüktür.³⁶⁴

Dame de Sion öğrencisi Kâmuran, okuldaki yalnızlığını, kendisiyle yakından ilgilenen öğretmeni Hemşire Terez sayesinde kısmen unuttur. Hemşire Terez ondaki estetik beğenilerin gelişmesinde, resim ve müzik konusundaki donanımının artmasında en büyük etkidir.

“ Dame de Sion'lara gidip kapandım. Ruhunun bütün fırtınalı ihtiyacâtını boya fırçasıyla tevdi eden genç hülyaperver bir sör ilk sanat ve heyecan hislerimi ruhumda ciddi surette vücuda etirdikten sonra, hayat-ı müstakbelemin müzeler ve muhallelat-ı nefîse ile mâli bir şehirde, bütün bunlara merbut olarak geçmesini tabii bulmama sebep oldu. Ondan uzun uzun bahsetmeyeceğim. Yalnız mermer ve loş mabetler içinde vahşi

³⁶¹ Enginün, a.g.e., s.152

³⁶² “ İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan Edib Bey, kızının giyimi ve beslenmesinde de İngiliz terbiyesine örnek almıştır. İngilizlerin büyüklüğünün sırrını, terbiye sistemlerinde bulur. Edib Bey'in bu fikrini sonraki yıllarda Halide Edib de paylaşacaktır. (Raik'in Annesi, Talim ve Terbiye) Edib Bey ilk çocuğunu, kitaplardan öğrendiği İngiliz usulünde yetiştirmeye kararlıdır. Kızının elbiseleri, iç çamaşırları, ayakkabı, çorap hatta mendilleriyle bile bizzat meşgul olur. Türkiye henüz reform ve modernleşme yoluna girmediğinden kızına şapka giydirmez, onu kışın kalpakla, yazın başı açık gezdirir. Kışın İngiliz işi kısa, lacivert elbise, yazın beyaz keten elbise giydirilen çocuğun, kolları ve bacakları daima çıplaktır.” Enginün, a.g.e., s.31

³⁶³ Halide Edib 1893/1894 yılında Amerikan Kolejinde eğitim almaya başlar., “ Halide Edib'in babası, kızını Amerikan Koleji'nde okutmak istediği için Halide Edib yedi yaşındayken babası koleje başvurur. Fakat koleje on bir yaşından küçük öğrenci alınmadığı gerekçesiyle başvuru reddedilir. Bu arada İcadiye'ye taşınırlar. Babası orada yeni bir nüfus kâğıdı çıkartarak Halide Edib'in yasını büyütür ve koleje yazdırır. Kolejin basındaki kişi olan Doktor Patrick, Halide Edib'in yasının büyütülmesinden haberdardır ve bu kadar küçük bir kız çocuğunu okula yatılı olarak alamayacaklarını belirtir. Fakat yine de Halide Edib koleje baslar. Doktor Patrick'in nasıl ikna olduğu eserde belirtilmemiştir.” Kelime Erdal, Halide Edib Adıvar ve Halide Nusret Zorlutuna'nın Eserlerinde Öğretmen ve Eğitim, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005, s. 32

³⁶⁴ “ Anneannesinin evi tam bir Müslüman Osmanlı evidir. Güzel ve temizdir. (...) Büyükannesi, beyaz, geniş yüzlü, kızıl kanalı saçlı, açık gri gözlü, ufak, pembe ağızlı bir kadındır. Bol, kahverengi, ince bir elbise giyer, kollarını dirseklerine kadar sıvar. Belinde İran işi bir şal sarıdır. Başında zarif işlemeli, ince bir örtü vardır. Eyüliüdür. Eski ulema ve aristokrat bir aileye, Nizami-zade ailesine mensuptur. Mevlevidir.” (s.30), “ ... bu kadar Hıristiyanlığa açık bir kültür ve tesir içinde Halide Edib'in o tesire kapılmayarak dengeli bir ruh ve zihniyet yapısına ulaşmasında, küçük yaşlarda evinde aldığı İslâmî terbiyenin önemi büyüktür. O, kendinde mevcut olan terbiyeye Batı ve Hıristiyan terbiyesinin ve kültürünün aşılması suretiyle gelişmiştir.” Enginün, a.g.e., s.36

bir bekâret-i ruh ve dimağla Allah'ın olmak ne demek, o kadın bana öğretti. O iyi bir Katolikti. Ben iyi bir Müslümanım."³⁶⁵ (s.119)

Hemşire Terez'in Hıristiyanlık propagandası içeren tavırlarından ters yönde etkilenen Kamuran İslâmiyet'e bağlanır. Romanda onun beş vakit namaz kıldığı, Allah'a olan inancının arttığına dair bilgi verilir. Halide Edib, Kâmuran'dan hareketle yabancı okullarda okuyan Müslümanların misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmemesinin mümkün olduğunu dile getirir. Yazara göre eğitimle edinilen bilinç bireylerde millî ve manevi değerlere yaklaşımı belirlemektedir.

Kâmuran aldığı eğitim, hayata bakış tarzı, tavır ve davranışlarıyla geleneksel kadın kimliğinden farklıdır. O birçok özelliği ile yeni/modern kadın görünümündedir. Batı kültürünü benimsemesine rağmen yozlaşmanın/yabancılaşmanın etkisine kapılmayan Kâmuran'ın kendisini resimle ifade etmesi son derece önemlidir. Zira, sanat uzun yıllar boyunca eril bir uğraş olarak görülmüştür. Bu anlamda Kâmuran ressam kadın kimliği ile radikal bir değişimi ifade eder. "*Eski Türk cemiyetinde ve yaşayışında ressam hanım düşünülemezdi. Bu romanın kadın kahramanının modeli ilk Türk kadın ressamı Müfide Kadri'dir. Nitekim Halide Edib romanını ona ithaf etmiştir.*"³⁶⁶

Hüseyin Rahmi'nin kaleme aldığı *Son Arzu*'da Vicdan, Zişan ve Nuruyezdan adlı genç kızların örgün eğitimden geçtiği görülür. Okudukları okula dair bilgi verilmez ancak başkışı Nuruyezdan'ın on sekiz yaşındayken okuldan alındığı belirtilir. Büyükbabası artık onu her istedikçe sokağa bırakmaz ve evde oturup kendisine uygun kısmeti beklemesi gerektiğini düşünür. Torununa sadece zorunlu eğitim süreci için izin veren büyükbaba Feyzullah Efendi, geleneksel değerleri temsil eder.

Üç genç kız da aldıkları eğitim nedeniyle geleneksel kuralları sorgulamaya ve itiraz etmeye başlarlar. Yeni kadın tipinin erkeklerle eşit eğitime sahip olduğunu dolayısıyla da eşit haklara sahip olması gerektiğini düşünürler.

Reşat Nuri'nin *Çalığışu* (1922) romanındaki Feride yazıldığı dönem itibariyle hayatı eğitim ile biçimlenen, meslek sahibi yeni kadın tipi olarak kabul edilir. Feride öğretmen kimliği ile Batı Anadolu'da birçok kasaba ve kentte görev alır. Dame de Sion'dan mezun olan kültürlü bir genç kızın tek başına Anadolu'ya gitmesi ve hayat mücadelesi vermesi geleneksel kadın

³⁶⁵ Halide Edib Adivar, *Son Eseri*, 2.B., İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1939 (Alıntılar bu baskıdandır.)

³⁶⁶ Enginün, *a.g.e.*, s. 159

tiplerindeki kırılmaya bir örnek gösterilebilir. Ancak Feride'nin öğretmenliği yazarın daha sonra kaleme aldığı *Acımak* romanındaki Zehra gibi bilinçli bir istekten ziyade zorunluluklardan kaynaklanan bir seçimdir. Zeynep Kerman da Feride'nin Anadolu'ya gidişinde bir idealizm olmadığını, sevdiği adamdan uzaklaşmak amacıyla ve yapabileceği tek iş öğretmenlik olduğu için Anadolu'ya sığındığını belirtir.³⁶⁷

*“ O gece sütninenin odasında, lambamı söndürmüş, karanlığa baka baka uzun bir plan hazırlamıştım. Dolabımın bir köşesinde, kırmızı kurdelesiyile, ağır ağır solup sararmaktan başka bir şeye yaramıyacak zannettiğim diplomam gözümde bir ehemmiyet almıştı. Bütün ümidim, pek makbul olduğunu söyledikleri bu kağıt parçasındaydı. Onun sayesinde Anadolu vilayetlerinden birinde bir hocalık alacak, bütün hayatımı, çoluk çocuk arasında, şen ve mesut geçirecektim.”*³⁶⁸ (s.135)

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere Feride, eğitim almasına rağmen bu eğitimi kullanabileceği bir hayat planlamaz. Hatta diplomasını bir işe yaramayacak bir kağıt parçası olarak niteler; ancak evlenip eş ve anne olarak devam edeceğini düşündüğü hayatı bir anda değişince zorunlu bir seçim yapar. Bu seçimi yapma fırsatını ona tanıyan kuşkusuz okulda edindiği bilgiler ve kültürel donanımıdır.

Feride'nin öğretmen oluşunda idealistlik temel belirleyici olmasa da mesleğini icrasında idealistlik son derece önem kazanır. Anadolu'ya gittikten sonra onun öğretmenlik konusunda bilinçli davrandığı, kadın-erkek eşitliğine dayalı bir eğitimden yana olduğu, geleneklerin çıkara dayalı kullanımına karşı çıktığı görülür.

Reşat Nuri Güntekin Feride vasıtasıyla eğitimi ve meslek sahibi bir kadının erkek egemen toplumda ahlâkından taviz vermeden yaşayabileceğini gösterir. Feride –sebepler her ne kadar kişisel olursa olsun- eğitimi sayesinde kendisine yeni bir hayat kurabilir. Ekonomik bakımdan kimseye muhtaç olmamak kadının kişisel hürriyetini sağlayan en temel unsurlardan biridir. Yazarın bu eseriyle kadın eğitimini ve kadının meslek sahibi olmasını teşvik ettiği söylenebilir.

Kadın eğitimini destekleyen Peyami Safa, romanlarında kadın eğitimi ve özgürlüğü konusunu Doğu-Batı çatışması ekseninde değerlendirir. Berna Moran, bu durumu Peyami Safa'nın yazarlığa başladığı sırada İstanbul'da Doğulu veya Batılı değerlerle yaşayan iki ayrı

³⁶⁷ Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.380

³⁶⁸ Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, 2.B. İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1922 (Alıntılar bu baskıdandır.)

zümrenin var oluşuna bağlar.³⁶⁹ Bu bağlamdan yola çıkarak Peyami Safa'nın roman kahramanlarını Doğulu veya Batılı yaşam tarzını benimseyen tipler biçiminde kurguladığı görülür. Serpil Çakır, Peyami Safa'nın eril modernleşmeyi en uç noktalara götüren yazarlardan biri olduğunu ve Batılılaşmanın yaratacağı kötü sonuçları önlemek adına cinsel ahlâk sınırlarını (kadın ve erkekler için) eril bir bakış açısıyla çizdiğini belirtir.³⁷⁰ Doğu ve Batı çatışmasını ruh ve madde çatışması olarak değerlendiren Peyami Safa, romanlarını bu kavramları temsil eden kahramanların davranışlarıyla düzenler.

Peyami Safa'nın idealize ettiği kadınlar Batılı eğitim almış, dil bilen, müziğe yetenekli ancak eril sınırları zorlamayan kadınlardır. Eril sınırları zorlayan, özgürlüğü, erkeklerle eşit yaşam biçimini savunan kadınları ise yozlaşmış ve ahlâken çökmüş kadınlardır.

Sözde Kızlar (1923) Batı Anadolu'daki Yunan işgalinden kaçıp İstanbul'daki akrabası Nafi Beylere sığınan Mebrure etrafında şekillenir. Eğitilmiş ve terbiyeli Mebrure kaçıp geldiği akrabasının evinde kendisini yozlaşmış ve alafranga bir hayatın içinde bulur. Nevin, Güzide, Behiç ve Hatice (Belma) sürekli eğlenen, karmaşık aşk ilişkileri içinde olan alafranga tipler olarak sunulur. Alıştığı değerler sisteminden son derece farklı olan bu yeni düzen içinde Mebrure'nin yalnızlaştığı ve zaman zaman da bocaladığı görülür. Zira o Batılı tarzda eğitim almış, modern bir genç kızdır ancak terbiye bakımından geleneksel değerlere bağlıdır. Romanda kendisi hakkında şu açıklamayı yapar:

“ ... Beşiktaş'ta doğdum. On bir yaşıma kadar burada kaldım. Validem nahif, hastalıklı bir kadındı. Vefat etti. Pederim teehhül etmek istemedi, İstanbul'dan da nefret etmeye başladı. Mahmutpaşa'da büyük bir mağazası vardı; onu sattı. Manisalı tüccar arkadaşlarından biriyle Manisa'ya gittik. Orada yeni bir mağaza açtı. Beni İzmir'de tahsile gönderdi. Çok fedakârlık etti. Çünkü bir tane evladı idim. İyi terbiye edilmemi istiyordu. Orada Amerikan mektebine leylî verdi, ayrıca Türkçe okumam için de hususî muallim tutturdu. Yedi sene İzmir'de kaldım. Mektebi bitirdim. Pederimin de Manisa'da ticareti yolunda idi. Oradan İzmir'e taşınacaktık. Ne güzel tasavvurlarımız vardı. Birdenbire İzmir işgal edildi. Projelerimiz yüzüstü kaldı. Sonra Yunanlılar Manisa'ya da girdiler.”³⁷¹ (s.66)

³⁶⁹ “ Peyami Safa ilk romanlarını kaleme aldığı yıllarda İstanbul'daki çevresinde, bir yanda, köklerinden kopmuş, ahlakça çürümüş, para ve zevk için yaşayan bir zümre; bir yanda da İslâmî geleneklerle yetişmiş, milli ve manevi değerlere bağlı, yurtsever, dürüst bir zümrenin var olduğunu görüyor ve bunların karşıtlığını Batı-Doğu çatışması çerçevesinde ele alıyordu. Bu iki zümreden birincisinin kokuşmuşluğunu, ikincisinin de sağlıklılığını göstermeye çalışırken pek değişmeyen bir roman şeması belirir ilk yapıtlarında.” Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.219

³⁷⁰ “ Yeni oluşturulmaya çalışılan toplumu Batı etkisinin kötü yanlarından korumaya çalışan bu eril akıl, erkekler için de cinsel ahlakın sınırlarını çizer: Kadınları cinsel zevkleri için baştan çıkartan erkekler kötüdür. Bir erkek kadınların iffetine saygılı olmalı, onları kötü amaçları için kullanan değil, koruyan, zihni açık, ileri görüşlü, iyi eğitilmiş, terbiyeli erkekler olmalıdırlar.” Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.132

³⁷¹ Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, 6.B., İstanbul, Alkım Yayınları, 2007 (Alıntılar bu baskındandır.)

Yabancı bir okulda eğitim alan Mebrure, kültürlü ve bilinçli bir genç kızdır. Ancak hayatı adına idealist hedefleri yoktur. Onun tek amacı işgal sırasında kaybettiği babasını bulmaktır. Bu amaç doğrultusunda, akli ve çevresindeki yardımsever insanlar sayesinde Behiç'in kurduğu tuzaklardan kurtulmayı başarır.

Behiç, yazarın alafranga züppe tiplerinden biridir. Hayatını hazza göre yönlendiren, hırslı, maddeci bencil ve sahte bir kişiliğe sahiptir. Mebrure Behiç'e dair gerçekleri Hatice (Belma)'den öğrenir.

Peyami Safa, “ ...romanında aşırı Batılılaşmayı ve alafrangaya düşkünlüğü piyano çalmak, dans etmek, parti vermek, içki içmek, şarkı söylemek gibi örnekler üzerinden anlatır ve roman kahramanı bunları yapan kadınları ‘kötü kadın’ olarak kodlar.”³⁷² Bu anlayıştan hareketle Belma yazarın onaylamadığı, kötü kadın olarak kodladığı, yanlış Batılılaşmış, ahlâken yozlaşmış kadın tipini temsil eder.

“ İsmimden başlayarak, kendime ait, her eski şeyi bıraktım: Hatice’ydim, Belma oldum. Cerrahpaşa kıızıydım, Beyoğlu kadını oldum. Eskilerin “ yapma ” dedikler, ihtiyarların çirkin buldukları, hocaların günah saydıkları ne varsa merakla ve zevkle yaptım. Bu arzumda bana en çok kolaylık gösteren Behiç’tir. Beni hemen Şişli’deki evine ve odasına götürdü. Viyana tiyatrolarına, operasına, aktris hayatına, gece yarısı eğlencelerine dair bildiklerini gördüklerini hep anlattı, anlattı.” (s.157-158)

Mebrure'nin karşıt tipi Belma, yazarın Batılılaşma endişesinin somut örneği kabul edilebilir. Zira Yanlış Batılılaşmanın doğurabileceği olumsuz sonuçlar onun şahsında dile getirilir. Kimlik değiştirme/isim değiştirme yabancılaşmanın en tipik göstergelerinden biri olarak yazarlarca kullanılan ve genellikle cezalandırılan bir durumdur.

Kadının Batılılaşmayla gelen özgürlük anlayışında nerede duracağını bilememesi - aslında bu erkek yazarların kişisel endişelerinden biridir- değerler karmaşası içinde bocalaması ve sonunda hatalara sürüklenmesi geleneksel terbiye sisteminden kopmasına bağlanır. Dolayısıyla Belma, kendisini kuşattığını düşündüğü geleneksel çemberin sınırlarını kırarak hataya açık alana geçer. Böylece toplumsal normlara başkaldırısı ahlâka aykırı davranışlar içeren bir yapıda sunulur.

---

³⁷²Sancar, a.g.e.,s. 132

Peyami Safa, üçüzlü aşk ilişkisi ile ördüğü *Şimşek* (1923) romanında “ *hâlâ kadınlığını başkalarına teslim edilmemiş gizli bir kuvvet* ”³⁷³ gibi taşımaktan zevk alan hâzici bir kadın olan Pervin’e yer verir. Yazar Pervin’i yirmi dört yaşında, arayış içinde bilgisiz ve kültürsüz bir kadın tipi olarak yansıtır. Zira Pervin’in eğitimine dair romanda şu cümleler yer alır:

“ *Pervin çok şey bilir. Pervin bir kadının bilmesi lâzım gelmeyen pek çok şey bilir, bilmesi lâzım gelen pek az şey bilir. Tahsili? Üç sene iptidâî mektep. İki sene Fransız mektebi o kadar* ” (s.44-45)

Bilmesi gerekenleri değil de bilmemesi gerekenleri bilen Pervin, yazarın onaylamadığı bir kadın tipine örnektir. Örgün eğitim fırsatı bulmuş olmasına rağmen Pervin kendini geliştirmiş, bilgili ve kültürlü bir kadın olarak sunulmaz.

Hüseyin Rahmi’nin *Tebessüm-i Elem* romanında yer alan Ragıbe Hanım eğitimi, akıllı ve özgüveni ile öne çıkan kadın kahramanlardan biridir. Onun aldığı eğitime dair eserde şu ifadeler yer alır:

“ *Mülkiye mütekkaitlerinde Kaşif Efendi, kerimesi Ragıbe Hanımın tahsil ve terbiyesine zamanımızda kızlar için husulü mümkün olduğu mertebede itinayla sinn-i tesettürüne kadar onu Frenk mekteplerine göndermiş, sonra mürebbiyeler tutmuş, bu yegâne zürriyetinin tedris ve talimini büyük bir zevk, bir meşgale-i hayat edinmişti.* ” (s.109)

Eğitime önem veren bir babanın kızı olması nedeniyle Ragıbe Hanım, önce okul eğitimi alır. Yaşadığı dönem itibarıyla kadınlar için eğitim imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle eğitimine evde özel öğretmenlerle devam edilir. Bu konuda yazar araya girerek okura kadın eğitimi hakkındaki fikirlerini şöyle ifade eder:

“ *Muhitimizde mehmaemken tahsil ve terbiye görmüş kızların akıbetleri ne olur? Bu mesailerinin semerelerinden istifade için önlerinde müsait fikri bir tagaddi ve inkişaf zemini bulamazlar. Hiçbir yerde gözücüp parlamazlar. Nisvana mahsus cemiyetlerin hemen hepsi mefkûd, gaye-i tahsillerinde erebilecekleri netice, ceraid veya risale-yi münteşireye ara sıra makale göndermek, evdeki külliye boşluktan ibaret olan zamanlarını hangi efrenç esâtize-i musikiyesinin meşhur parçalarını ne kadar maharetle çalarlarsa çalsınlar, hane halkınca baş ağrısından başka bir ehemmiyet-i terennümüye verilmeyen piyanoyla meşgul olmak, birkaç sahife kitap okumak yahut bir el işiyle vakit geçirmekten ibaret kalır.* ” (s.110)

³⁷³ Peyami Safa, *Şimşek*, 10.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yazar, kadın eğitimindeki sınırlılıklardan ve kadının edindiği bilgileri herhangi bir mesleğe yönlendirememesini eleştirir. Toplumsal yaşam içinde eğitilmiş kadınların ötekileştirilmesini yanlış bulur. Ragıbe Hanımın eğitilmiş bir kadın olarak değişen düşünce dünyası yaşadığı toplumda geleneksel değerlere aykırı davranışlar içerir. Ragıbe Hanım'ın eril zihniyete ilk başkaldırısı görücü usulü evlilik konusundadır. Görücü usulü değil de kendi seçtiği bir erkekle kendi istediği biçimde evlenir.

Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* (1923) romanındaki Aliye, idealist kadın kahramanlardan biri olarak öne çıkar. Aliye, eylemleriyle toplumu dönüştürücü bir yapıya sahiptir. Atandığı köyde öğretmenlik yapan Aliye, Kuva-yi Milliye'ye verdiği destek ile siyasî hayatın içinde de yer alır. Kadın bir öğretmen olarak hem vatanı işgal eden düşmana hem de sırf kadın olduğu için onu aşağılayan cahil ve yobaz din adamlarının galeyanına gelen köylülerin karşısında yer alır.

Ailesi olmayan Aliye'nin bütün çocukluğu Dârümuallimât'ta geçer:

*“Anasını çok küçükken kaybetmiş ve bütün çocukluğu Dârümuallimat'ın tahta sıraları etrafına geçmişti. Bütün yetim kızlar gibi şifasız bir şefkat ve muhabbet ihtiyacı, yine bütün kimsesizler gibi her nazardan kendi ruhuna kaçan, gömülen çekingen ve sumut bir ruhu vardı.”*³⁷⁴ (s.2)

Küçük yaştan itibaren hayatta yalnız mücadele veren Aliye bu nedenle kararlı ve güçlü bir kişilik yapısı geliştirir. Zira o kendi hayatını kendisi kurmak zorundadır, güvenebileceği veya sığınabileceği aileden yoksundur. Dârümuallimât'ın son yılında idealist bir öğretmeni öğrencilerine Anadolu'da çalışmalarını telkin eder. Bu telkiden son derece etkilenen Aliye, mücadelenin verildiği esas yeri Anadolu'yu görmek ve orada çalışmak ister. Bu onun için son derece radikal bir karardır. Birçok kişinin İstanbul dışına çıkmak istemediği bir dönemde gösterdiği cesaret onun idealist öğretmen kimliğinin bir yansımasıdır. Aliye taşrada çalışmak istediği için şahadetnamesini alır almaz Maarif koridorlarında dolaşmaya başlar. Nihayet görev talebi kabul edilir ve Aliye ismi söylenmeyen - muhtemelen Batı Anadolu'da- bir kasabaya atanır. Büyük bir istekle gittiği kasabada karşısına çıkacak zorluklar daha ilk gününde belirmeye başlar. Öğretmen bir kadın olmak dönem için kolay kabul edilebilir durumlardan değildir. Bu nedenle eğitim faaliyetinde kendisine yüklenen dönüştürücü kadın rolünü

³⁷⁴ Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*, 11.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2002 (Alıntılar bu baskıdandır.)

üstlenirken, dinî taassubu kendi çıkarları için kullanan bir zihniyet ile çarpışır. Hacı Fettah ve yandaşları ile temsil edilen yobaz köylüler Aliye'ye hakaret etmekten, iftira atmaktan ve aşağılamaktan geri durmazlar.

Öğretmen bir kadın olan Aliye'nin kendisini çevreye kabul ettirmesi çok zordur. Zira dini kendi çıkarları için kullanan Hacı Fettah, insanları çok kolayca etkisi altına alabilmektedir. Dışarıdan gelen bir öğretmenin, üstelik kadın bir öğretmenin saygı görmesi o şartlarda pek mümkün değildir. Nitekim Aliye ne kadar mücadele ederse etsin, bu taassubun hilelerini yenemez. Akıllı, bilgisi, vatan sevgisi ve ahlâkı ile ayakta durmaya, vatanın kurtuluşu için mücadele etmeye çalışan Aliye eserin sonunda bu yobaz taassubun kurbanı olur. İnci Enginün, Aliye'nin akıbetinin kötü olmasını Halide Edib'in bu romanı Anadolu'yu gördükten sonra yazmasına bağlar.³⁷⁵

Müfide Ferit'in yazdığı *Pervaneler*'de eğitilmiş ancak kendi toplumuna yabancılaşmış genç kız tiplerine yer verildiği görülür. Leman, Bahire ve Nesime; eğitimleri, kültürel donanımları ve spor faaliyetleri ile ideal genç kızlardır ancak yabancı bir okulda (Bizans Koleji) eğitim almaları onların yabancılaşmalarına ve yozlaşmalarına sebep olur.

Genç kızlardan Leman, tenis oynar, kürek çeker, dans eder. Doktor olana ağabeyinin onaylamamasına rağmen okuldaki eğitimine devam etmek için direnir. Ancak Leman'ın idealist olduğu söylenemez zira onun tek istediği evlenip içinde bulunduğu şartlardan uzaklaşmaktır. Başka bir ülkede yaşamak isteyen Leman'ın bu arzusu kendi toplumuna yabancılaştığının bir göstergesidir. Dolayısıyla eğitiminin kazanımlarını aklıyla değil hevesleriyle yönlendirir. Yabancı ülkelere ve insanlara hayranlığı zabıt Jack Peterson ile evlenerek son bulur.

Bahire, Halide Edib'in bazı romanlarında rastlanan 'cinsiyetsiz varlık' olarak tanımlanabilecek tipte bir genç kız örneğidir. Zira kılık- kıyafet, tavır ve davranışlarıyla kadına ait niteliklerden uzaktır. Yazarın "sportswoman" olarak adlandırdığı Bahire, jimnastik kulübünün revidir. Nitekim okulu bitirince jimnastik muavini olarak okulda çalışmaya başlar. Leman'dan farklı olarak o, eğitimini çalışma hayatına yönlendirir. İçinde yaşadığı geleneksel

---

³⁷⁵ " Aliye'ye ahlâksızlıkları ve kötü duyguları yüzünden düşman olanlar da vardır. İstanbullu kadın, kendisini çevreye kabul ettirene kadar hayli güçlük çeker. Romanda daha önce *Ateşten Gömlek* ve *Mev'ud Hüküm*'de de olduğu gibi bu fikir üzerinde durulur. Halbuki Halide Edib'in Anadolu'yu tanımadan yazdığı *Yeni Turan*'da çevresini değiştiren Kaya, Erzurum'da ve Değirmendere'de hiç yadırganmaz ve zorluklarla karşılaşmaz." İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 192

çevrenin sınırlarını aşıp, kendine emeğiyle bir hayat kurması kadın özgürlüğü açısından son derece önemlidir. Ancak Bahire'nin de mezun olduğu okuldan yabancılaşmanı etkisine kapıldığı görülür. Zira onun da tek hedefi Dostu Miss Hare ile Amerika'ya gitmektir. Miss Hare ve Bahire evlenmemek ve erkeklerle mücadele etmek için birbirlerine söz verirler.

“ Biz istikbalin insanlarıyız. Biz, erkek ile kadın farkını oradan kaldıran, bir tek beşer tanıyan peygamberleriz. Erkeği mağlup ettik ve kadınlığı muzaffer mevkiine çıkardık. Benim vazifem budur, demiş. ” (s.137)

Kadın erkek eşitliğine inanan ve kendisini istikbalin insanı olarak gören Bahire, eş ve annelik gibi rollerin ötesinde kendine sosyal ve siyasî amaçlar belirler. Ancak bu amaçları kendi ülkesi için değil Amerika içindir. Arkadaşı Miss Hare ile birlikte Amerika'ya gider. Eserde onun Amerika'da “ Türk Kadını ” konulu konferanslar verdiği bilgisi yer alır.

Nesime de kendi toplumuna ve ailesine yabancılaşmış bir genç kız örneğidir. Okulu bitirdikten sonra evde oturup uygun kısmeti beklemektense kendisine bir gelecek kurmayı planlar. Münevver bir kadın olmak isteyen Nesime düşüncelerini şöyle açıklar:

“ Ben münevver bir kadın olacağım. Benim evlenmekle ve erkeklerle alâkam yok. Evlenmekten ve eğlenmekten daha mukaddes bir vazifem var: Kadınları yükseltmek, dedi. ” (s.90)

Söylediklerinden dolayı idealist bir genç kız olarak değerlendirilebilecek niteliklere sahip görünen Nesime de yabancılaşma ve yozlaşma sınırları içerisinde kalır. Romanın sonunda bir vapurla İstanbul'dan ayrıldığı bilgisi verilir.

Peyami Safa'nın *Bir Akşamı* (1924) romanında Meliha, yaşadığı hayatı beğenmeyen, değiştirmek isteyen bir kadın tipine örnektir. Eğitimli ve kültürlü Meliha anne ve babasıyla yaşadığı İzmit'ten kaçmak kendine başka bir hayat kurmak ister. Birçok romanda karşımıza çıkan kendine yeni bir kimlik ve hayat kurma arzusu Meliha'yı içinde yaşadığı şartlara başkaldırmaya yönlendirir. Kendisini sınırlandırdığını düşündüğü hayatın sınırlarını aşmak isteyen Meliha'nın kurtuluş ümidi onları ziyarete gelen asker akrabaları Kamil ile somutlaşır. İstanbul'da yaşayan Kamil Meliha için dışarıya, yeni hayata açılan bir kapı vazifesi görür.

“ Meliha, sabah penceresinden körfeze bakıyordu. Meliha yaşamak istiyordu. Kaç kere bunu istedi. Fakat böyle, İzmit'in kerpiçten bir evinde yaşamak değil, hayır, o başka

türlü yaşamak istiyordu. Nasıl yaşamak. Bilmiyor, fakat yaşamak istiyor. Akşamları da, bu pencereden körfeze bakar ve kendi kendine sorardı: Ne olacak? Ben nasıl yaşayacağım? Şüphesiz Meliha yaşayacak, ve, bir türlü, yaşayacaktı, insan ölünceye kadar yaşar, fakat nasıl? ”³⁷⁶ (s.36)

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere Meliha, iç sorgulamalarda bulunan, kendisine sunulan şartlarla yaşamak yerine, kişiliğini ortaya koyabileceği bir hayatın peşindedir. Ancak benzeri birçok kadın kahraman gibi onun başkaldırısı da ahlâkî bakımdan çöküş ve yozlaşmayla ilişkilendirilerek kötü sonuçlanır. Meliha'nın seçimleri/tercihleri geleneksel normların dışına çıkmaya çabalayan kadının, yazarların/toplumun güvenini kazanmasının kolay olmadığının bir göstergesi kabul edilebilir.

Yeni yaşamını ancak evlilikle kurabileceğine inanan Meliha, Kamil ile birlikte İstanbul'a kaçır. Toplum tarafından onaylanmayan sınırlarda gezinen Meliha'nın düşünce dünyası karmakarışıktır. Tam olarak tanımadığı bir erkekle başlayan yeni hayat ilk tecrübe oluşuyla onda birçok çelişkiye neden olur.

“ Marmara'nın karanlığı ve sessizliği içinden şehre bu giriş genç kızın şahsiyetini değiştirdi. Kendini başka bir varlık sanıyordu. Ruhunu yepyeni bir şuur kapladı. Hayatının bu yeni safhasını bir yeni esvap gibi giyiyor, mazisindeki hüviyetiden silkinerek çıkarken, sıyrılırken mâlihülya ile karışık bir sevinç duyuyor ve şahsiyetinin bu allak bullak oluşu ona sarhoşluk veriyordu.” (s.31)

Yazar, 'şahsiyet değişimi' olarak nitelediği bu değişime karşı tepkilidir. Zira Meliha'nın Kamil ile nikâhsız yaşamasını , “ *Artık ne kızsın, ne de beyaz esvaplısın; artık siyahlar giy.*” (s.87), “ *Bu adamın nesine inandın? Sözlerine mi? Peki! Niçin inandın? Niçin, “ vaad-i izdivaç” ile kandırılan ve mahkemelere koşan budala hanım kızlar gibi, ona kendini verdin?*” (s.94) cümleleriyle eleştirir. Yazarın onaylamadığı Meliha, eserin ilerleyen bölümlerinde Kamil ile nikâh kıyar ancak bu evlilik hiçbir zaman mutlu bir beraberlik haline gelmez. Aldatıldığı ve aldattığı evlilik hayatı, Meliha'nın ahlâken çöktüğü, yozlaştığı bir biçim alır.

Peyami Safa'nın eğitim ve kadın özgürlüğü konusunda temkinli, tutucu bir tavrı olduğu söylenebilir. Zira kadın kahramanlarına başkaldırı fırsatı tanınmasına rağmen bu başkaldırılı olumlu yönde değil, yozlaşma ve ahlâksızlaşma bağlamında ele aldığı görülür. Berna Moran,

³⁷⁶ Peyami Safa, *Bir Akşamdt*, 11.B., İstanbul, Ötüken Yayınları,1997 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Bir Tereddüdün Romanı hakkında yaptığı değerlendirmede yazarın, kadının toplumdaki yeri, görevi ve hakları konusunda tutucu olduğunu şöyle belirtir:

“ Kadın erkekten aşağıdır; onun yeri evidir, görevi de ana ve iyi bir eş olmak. Peyami Safa'nın kültürlü kızları beğenmesine bakarak bu konuda Osmanlı-İslâm düşüncesinden fazla ayrıldığını anmayalım. Yazarımız kadının okumuş olmasını, onun doğal bir hakkı saydığı için istemez; erkeği düşünerek, erkeğin kadında aradığı doyurucu, güzel bir nitelik olarak ister. Hiçbir romanında kadın kahraman geçimi için çalışmaz, eğitiminden bu yolda yararlanmaz; evliyse kocasının eline bakar, bağımlıdır ona. Kadının erkeğe karşı bağımsız olabilmemesinin ilk koşulu ekonomik özgürlüğünü elde etmesi olduğu için Peyami Safa açıkça karşı çıkar buna.”³⁷⁷

Halide Edib'in *Kalp Ağrısı* (1924) romanında yer alan İstanbullu Zeyno, babasının görevi nedeniyle Almanya'da eğitim almaya başlar. Daha sonra İstanbul'a döndüklerinde Zeyno'nun Dârülfünûn'a gittiği görülür. “ Roman sporcu, kafaca çok gelişmiş, tabii, güzel ve bir doktorla nişanlı Zeyno'nun, Hasan adlı bir subayla aralarındaki aşkın yarattığı kalp ağrılarının hikâyesidir.”³⁷⁸ Eğitilmiş ve bilinçli bir genç kız olan Zeyno hayata kendi değerleri çerçevesinden bakar. Yaşadığı duygusal sorunlara akli ve mantığı ile çözüm araması eril zihniyetin ‘ rasyonellikten uzak duygusal varlık kabul ’ ettiği kadın imgesine tezat oluşturur. Dr. Saffet ile nişanını kendi kararı ile bozar zira Saffet onun hayatını sürdürebileceği nitelikte bir erkek değildir. Zeyno'nun kendi hayatı ile ilgili önemli kararları tek başına alabilmesi toplumsal planda yaşanan değişimin göstergesidir. Saffet'ten kişisel kararı ile ayrılan Zeyno aşık olmasına rağmen Hasan ile evlenmez. Hem çocukluk arkadaşı Azize'nin Hasan'a duyduğu marazi aşk hem de Hasan'ın çapkın tabiatı Zeyno'nun Hasan'dan vazgeçmesine neden olur. Zeyno Hasan ile evlenirse çok mutsuz olacağını düşünür bu nedenle “ iradesini kullanarak kendisini bu tehlikeden”³⁷⁹ uzaklaştırır.

Zeyno ve Azize karşıt karakterlere sahiptir. Zeyno, Batılı eğitim almış ancak Batı kültürünü sindirmiş, sağlıklı, spor yapan akıllı ve mantıklı bir genç kızdır. Azize ise yanlış Batılılaşmış, züppeleşmiştir. Azize için modern olmak giyim, kuşam ve süsten ibarettir. Akıldan ziyade duygularını kullanan Azize zayıf kişilik yapısıyla öne çıkar.

Zeyno; mantıklı, güçlü ve kararlıdır ancak onun bu meziyetlerini ve eğitimini herhangi bir meslek dalına yönlendirdiği görülmez. Çalışmak, ekonomik özgürlük edinmek Zeyno'nun

³⁷⁷Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.229

³⁷⁸İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s.203

³⁷⁹Enginün, *a.g.e.*, s. 192

hayata dair hedefleri arasında yer almaz. Bahriye Çeri, Halide Edib'in bu romanda kadının kendi hayatı konusunda özgür bırakılması gerektiğini savunduğunu belirtir.³⁸⁰ Zira Zeyno kendi hayatı ile ilgili isabetli kararlar verebilmektedir. Ancak bu kararlar evlilik ve aile ile sınırlıdır. Bu da kadının eş seçiminde özgür bırakılması gerektiğinin vurgulandığını göstermektedir. Tanzimat'tan itibaren yazarlarca eleştirilen görücü usulü evliliğin karşı -örneği olması bakımından dikkat çekicidir.

Mehmet Rauf'un *Böğürtlen* (1926) romanında yer alan Müjgan, aldığı eğitimin kendisine sağladığı bilinci hayatına uygulayabilen bir genç kız örneği olarak kabul edilebilir. Babası mutasarrıf olan Müjgan dönemin gözde okullarından Sörler'de eğitim alır. Kitap okumaya çok düşkün olan Müjgan'ın kitap okumak için günlerce odasından çıkmadığı görülür. Ancak Müjgan'ın eğitim hayatı babasının ani ölümüyle son bulur. Hayatta tek başına kalan Müjgan kuzenlerinin yanına taşınır. Yeni evinde alıştığı çevreden çok farklı, ahlâkî bakımdan yozlaşmış bir yaşam biçimiyle karşılaşır.

Müjgan Batılı eğitim almış, son derece modern bir kızdır ancak kuzenlerinin yaşadığı hayatı ahlâksız bulur. İçki ve onu verdiği rahatlıkla her türlü yozlaşmanın görüldüğü çay partilerinde kadınların adeta metalaştığını görür:

*“ Kadınlar namuslarını, erkekler şereflerini hep para için çamura atıyor. Bir kadın para için vücudunu değil, tek bir nazarını bile fedâ etmemelidir. Ben böyle düşünüyorum. ”*³⁸¹ (s.66)

Müjgan, kadını erkek karşısında ezen, küçük düşüren her türlü davranışın karşısındadır. Çay partilerinden birinde tanıştığı Pertev son derece çapkın bir tiptir bu nedenle karşılaştıkları ilk andan itibaren Müjgan'ı elde etmeye uğraşır. Ancak diğer kadınları etkileyen davranışları Müjgan'da bir tepki yaratmaz. Zira karşısında eğitilmiş ve bilinçli bir genç kız bulunmaktadır. Pertev, Müjgan'a evlenme teklif ettiğinde bile Müjgan *“ Daha ne o beni, ben onu tanımıyorum. Böyle tanışmadan, tanımadan izdivac nasıl olur? ”* (s.73) diyerek karşılık verir. Müjgan, bilinçlenen birçok genç kız gibi evliliğin ciddi bir karar olduğunun farkındadır. Evlenecek kişilerin birbirini tanımaları gerektiğini düşünmektedir.

³⁸⁰ Bahriye Çeri, *Türk Romanında Kadın (1923-38 Dönemi)*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996, s. 43

³⁸¹ Mehmet Rauf, *Böğürtlen*, İstanbul, Akşam Matbaası, 1926 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Mehmet Rauf'a ait *Son Yıldız*'da³⁸² (1927) yer alan Perran, Sörlere ve High School'da eğitim almış bilgili, kültürlü özgüveni yüksek bir kadındır. Son derece serbest tavırlı bir kadın olan Perran'ın alafanga yaşayış tarzını benimsediği ve ahlâk bakımından yozlaştığı söylenebilir. Zira romanda onun eğitimi ve kültüründen ziyade yaşadığı aşk ilişkileri vurgulanır.

Toplumsal yapıdaki gelenekleri eleştiren Perran kadınların kılık kıyafette, eğlencede ve sosyal ilişkilerde özgür olması gerektiğini düşünür. Mustafa Özbacı Perran'ın kadın hak ve hürriyetlerinin savunucusu ve “ tam bir feminist ” olduğunu belirtir.³⁸³ Cahit Kavcar da Perran'ın kadın hürriyeti ve haklarının şuurlu bir savunucusu olarak kabul eder.³⁸⁴ Zira romanda Perran'ın toplumsal yapıdaki ataerkil kuralları sık sık eleştirdiği görülür Ancak onun eril zihniyete yönelttiği eleştiriler özel hayatındaki karışıklığın gölgesinde kalır.

Perran evli bir kadın olmasına rağmen gazeteci Fahri Cemal ile gayrimeşru ilişki yaşar. Eşinin görmezden geldiği bu ilişki, öldüğü sandığı ilk aşkı Fuat'ın çıkıp gelmesiyle biter. Fahri Cemal Perran'a eşinden boşanıp Fuat ile birlikte olması için yardım eder. Eserde bunu yapmasının nedeni Perran'ı çok sevmesine ve yaşlılığına bağlanır. Perran'ın intihar teşebbüsü de onun bu kararı vermesinde etkilidir.

Halide Edib'in *Kalp Ağrısı* romanının devamı niteliğindeki *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanında Mazlume, kişilik yapısıyla Zeyno'yu andırır. Ancak ondan farklı olarak Mazlume'nin annesinin tüm alafanga engellemelerine rağmen eğitime ve meslek sahibi olmaya direnmesidir. Mazlume, Cumhuriyet'in yetiştirdiği ideal genç kız örneği olarak sunulur. Annesinin yozlaşmış, alafanga yaşam tarzının aksine Mazlume millî değerlerine bağlı, yaşadığı topluma kendi tarihinden bakan bir şahsiyettir. İngilizce ve Fransızca bilen tıbbiye öğrencisi Mazlume eğitimine devam etmek ister ancak annesi bu durumu hoş karşılamaz. Zira Mesture Hanım için kadının çalışması düşük statü göstergesidir. Kadın için en iyi geleceğin zengin ve mevkî sahibi bir eş olduğunu düşünür. Bu nedenle kızının aldığı eğitimi de seçtiği eş de onaylamaz. Doktor Saffet onun düşlediği damat adayı özelliklerini taşımamaktadır:

---

³⁸² “ Romanın zaman çerçevesini Cumhuriyet'in ilk yılları olarak belirlemek mümkündür. Vak'a bu çerçeveye içine oturtulmuş ve o yıllarda Türk cemiyetinin bazı kesimlerinde yaşanan yeni hayattan, alafanga yaşayıştan birtakım kesitler sunulmuştur. “ *Asrileşmek*” adına atılan adımlar, kadın erkek ilişkilerindeki değişimler, sıkça görülen kadınlı-erkekli çay ve dans partileri, romancıya ilham veren hâdiseler olarak zikredilebilir.” Mustafa Özbacı, *Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s.160-161

³⁸³ Özbacı, a.g.e., s.165

³⁸⁴ Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, 2.B.,Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s.91

“ Fransızca’yı Parisli’den, İngilizce’yi Londra’lı’dan öğrettim. Anasının salonundan eksik olmayan büyük adamların hangisiyle istese evlenirdi. Hayır, ille o sünepe doktorla evlendi. Bir de şimdi Tıbbiye’ye devam ediyor.”³⁸⁵ (s.373)

“ Yalnız Tıbbiyeli olsa iyi... İnadına ebe olacakmış. Hem Hanımefendi siz Diyarbakır’da pek bu ince noktaları bilmezsiniz. Buralarda asrî kadınlar iki türlüdür. Bir çirkin, ukala ve fukara olanlar vardır. Onlar hastabakıcı, avukat, muharrir, memur filan olurlar. Bu adeta bir nevi işçi sınıfı. Bunlara sade bizim aptal damat asrî der. Bunlar içki içmez, çarliston bilmez, inatlarına fena giyinir ve yüzlerini boyamazlar.” (s.373)

Mesture Hanım’ın kızı vasıtasıyla eleştirdiği yeni kadın tiplerini (öğrenci, ebe, avukat, memur vb.) yazar, Dr. Asım’ın düşünceleriyle yüceltir:

“ Şimdi şehirli Türk kızı hep böyle ince yüzlü, narin yapılı, asabî idi. Ekserisinin gözleri derin ve yeşil, tavırları atılgan, mükâlemeleri uyanık ve bazan alaycı idi. Kıyafetleri zarif ve basit, fikirleri azıcık mübalağaya, mizaçları heyecana, hülyaya mütemâyil olmakla beraber, zamanlarının genç erkeğinden daha fazla müstakil, daha az ukala ve cazip bir surette şımarı ve hususî idiler. Yeni ve müteceddid Türkiye’de en müterakki açık fikirli unsur bu genç kızlarsa, aynı kızlar memleketin en millî, en hakikî timsalleri gibi görünüyordular.” (s.34)

Reşat Nuri’nin *Acımak* (1928) romanında yer alan Zehra, Dârülmualimât mezunu bir öğretmendir. Zehra da *Çalılıkusu*’ndaki Feride gibi öğretmendir ancak kişilik yapısı bakımından ondan farklı özelliklere sahiptir. Zehra eğitimi, idealistliği, kararlı ve güçlü kişiliği ile aydın bir Cumhuriyet kadını yansıtır. Yazar, Zehra’yı tanıtırken- Maarif Müdürü, Mebus Şerif Halil Bey’e Zehra’yı tanıtır- fiziksel özelliklerinden çok kişiliğini ve öğretmenliğini vurgular. Zehra Feride’ye benzer biçimde geçmişten kurtulmak için idealistliğe sığınır ve kendisini mesleğine adar:

“ Bundan dört sene evvel küçük bir kız, minimini bir Dârülmualimat mezunu olarak buraya gelmiş... İlk zamanlarda çok sıkıntı çekmiş... Fakat meyus olmamış... Kasabayı kendine vatan, mektebi bir aile ocağı yapmış... O kadar azim ve gayretle çalışmış ki, terfi ve terakkisine mani olamamışlardır. Daha yirmibeş yaşına gelmeden başmuallim yapmışlar, eline kocaman bir kız mektebini teslim etmişler... Şimdi yirmidokuz otuz yaşlarında vardır...”³⁸⁶ (s.9)

Zehra’nın hemen hemen otuz yaşında olmasına rağmen evlenmemesi, tek başına mesleğine tutunarak yaşaması parçalanmış bir ailenin çocuğu olmasına bağlanabilir. Zira

³⁸⁵ Halide Edib, *Zeyno’nun Oğlu*, 2.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2006 (Alıntılar bu baskıdandır.)

³⁸⁶ Reşat Nuri Güntekin, *Acımak*, İstanbul, Akşam Matbaası, 1928 (Alıntılar bu baskıdandır.)

yaşamını bu şekilde yönlendiren sebep küçükken yaşadığı aile dramı ve yatılı okulda büyümek zorunda kalmasıdır. Küçük yaştan itibaren yalnız kalmak Zehra'yı güçlü, sert ve kararlı bir insana dönüştürür. Sevgisiz ve tek başına büyümek zorunda kalmak Zehra'nın kişiliğini inşa sürecinde büyük rol oynar. Maarif Müdürü Mebus Şerif Halil Bey'e Zehra'yı şu sözlerle tanıtır:

“Doğruluk, temizlik, fedakârlık hastalığı onda insanlığın en kıymetli bir kabiliyetini öldürmüştür: Acımak kabiliyeti... Zehra Hanım'a hissiz bir kadın denemez... Bilakis geniş bir ruhu var. Güzel, doğu temiz şeyleri çılginca sevebilir, onlar için her fedakârlığı yapıyor. Fakat zaafa, düşkünlüğe, çirkinliğe acımıyor. Sadece kızıyor, hırçınlaşıyor.” (s.12)

Romana adını veren acıma duygusu Zehra'da bulunmayan, çocukluğundan itibaren onda yok edilmiş bir duygudur. Zira annesi ve anneannesinin yönlendirmeleriyle Zehra babasını sarhoş, vicdansız bir kişi olarak tanır. Annesi ve anneannesinin yalanları ve ahlâkî yozlaşmaları nedeniyle ailesi dağıldığında Zehra, babasının bir arkadaşının yardımıyla – babasının isteği ve yönlendirmesiyle- Marabat mektebine yatılı verilir. Babasından nefret ederek büyüyen Zehra okulda kendisini sadece derslere verir. Çok çalışır ve mezun olduktan sonra da Darümuallimat sınavlarını kazanır.

Sevgiden ve şefkatten mahrum büyümek Zehra'nın kişilik yapısının oluşmasında son derece etkilidir. Eserin aile kurumu etrafında şekillendiği söylenebilir ancak dikkatten kaçmayan bir durum da eğitimin bir kadının hayatındaki önemidir. Zira Zehra eğitim sayesinde meslek sahibi olarak hayatını kimseye muhtaç olmadan yaşayabileceği bir hale getirir. Eserin sonunda babasının hatıra defterinden tüm gerçekleri öğrenen Zehra'nın katı idealistliğinin acıma duygusu ile birleşerek yumuşadığı görülür.³⁸⁷

Mehmet Rauf'un *Halâs* (1929) romanındaki İclâl eğitim almış genç kız tipine örnektir. Ancak İclâl, özgürlüğü algılayış tarzı bakımından yazarın diğer romanlarındaki kadın kahramanlarından ayrılır. Onun hürriyet fikri vatan ile ilgilidir bu nedenle idealistliği kadın

---

³⁸⁷ “Çocukluğundaki şefkat eksikliği ve parçalanmış bir ailenin çocuğu olarak büyümesi Zehra'nın çevreye karşı bakışını etkiler. Özellikle babası Mürşid Efendi'yi annesi ve anneannesinin telkinleriyle “ayyaş ve serseri” biri olarak gören Zehra'nın kendisini zorla ailesinden koparıp Marabat mektebine götürmesi ona karşı bir tavır almasına neden olur. Bu tavır, hem babasına hem de çevresindekilere karşı “acımama” duygusunu körükler. Zehra'nın katı idealizm anlayışı içerisinde yer bulamayan “acımak” duygusu ancak tek taraflı yansıtılan babası Mürşid Efendi'nin yaşam hikâyesini öğrendiğinde yön değiştirir. Yaşam felsefesini yarım kalmış bir aile sevgisi içinde bütünleyen Zehra, duygusal eksikliğini “acımayı” öğrendiği anda bütünler ve idealizmini zirveye taşır. ” M. Fatih Kanter, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2008, s.254

sorunlardan çok ülke bağımsızlığına yöneliktir. Yazar ilk defa bireysel aşkın yanına vatan aşkını ekler. Vatan ve millet sevgisi roman boyunca vurgulanır.

“ Aşk elbet yazarın bu romanında da vardır. Ancak yazar, bu eserinde ilk defa kadın aşkının yanına vatan aşkına, yurt ve millet sevgisine de yer vermiştir. Hattâ hâkim duygu temi olarak romanda yurt ve millet sevgisinin her şeyden üstün olduğu düşüncesinin savunulduğu ve asi şahsın çevresinde odaklaşan bütün olayların bu fikri telkine çalıştığı söylenebilir.”³⁸⁸

Miralay Emin Bey’in kızı olan İclâl, Arnavutköy Amerikan Kolejinde eğitim almış, yabancı dil bilen, kültürlü ve idealist bir genç kızdır. Babasının etkisiyle yurtsever bir genç kız olarak yetişir. Bilinçli ve farkındalığı yüksek bir genç kız oluşunun yanı sıra kendi kültürüne ve milletine bağlıdır. Modern bir eğitim almış olmasına ve Batılılaşmayı savunmasına rağmen kendi kültürüne yabancılaşmaması onu yozlaşan kadın tiplerinden ayırır.

Milli Mücadele sürecinin yaşandığı bir dönemde yaşayan bir genç kız olarak İclâl için en önemli şey vatanın kurtarılması ve bağımsız olmasıdır. Yaşadığı çevre İclâl’deki vatan sevgisini güçlendiren özellikler taşımaktadır. Düşman subaylarının İstanbul’daki zengin çevrelerde adeta misafir gibi ağırlanması İclâl’i mücadeleye sevk eder. Zira onun edebî eserler vasıtasıyla tanıdığı Avrupa ve Avrupalı insanlar ile dayısının evinde gördüğü insanlar arasında büyük farklar vardır:

“ Ben bunlarla görüşüp tanıştıkça sahihten İngiliz ve Fransız olduklarına inanmıyorum. O bizim edebiyatlarını öğrendiğimiz asıl İngiliz ve Fransızın bir taklidi ve kuklası gibi geliyor, çünkü ne o nezaket var, ne o asalet.”³⁸⁹ (s.203)

Subay Nihat’a düşüncelerini yukarıdaki cümleler ile belirten İclâl, ülkesinin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için kendinde sorumluluk hisseder. Nihat ile aralarındaki duygusal ilişkiyi vatanın kurtuluşundan sonraya ertelemesi İclâl’in milli bilince sahip olduğunu göstermektedir.

Aka Gündüz’ün *Tank-Tango* (1928) romanında Bihter eğitimli genç kızlara örnek gösterilebilir. Zengin bir mutasarrıfın kızı olan ve Paris’te eğitim alan Bihter, savaş çıkınca babasıyla birlikte İstanbul’a gelir. Babasının ölümünden sonra kimsesiz ve parasız kalıp sokaklara düşer. Ancak sokaklarda geçirdiği süre onun olgunlaşmasını sağlar. Evlendikten

³⁸⁸ Mustafa Özbacı, *Mehmet Rauf’un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s.206

³⁸⁹ Mehmet Rauf, *Halâs* (İstiklal Harbi Romanı), İstanbul, Muallim Halit Kitaphanesi, 1929 (Alıntılar bu baskıdandır.)

sonra çalışma hayatına katılan Bihter, toplum içinde dönüştürücü roller üstlenir. Sokakta tek başına kalmanın çirkin yüzlerini bizzat tecrübe ettiği için bu tecrübeden hareketle kimsesiz genç kız ve kadınlara iş imkânları yaratır.

Alev Sınar, Feminizm hakkında yazılan kitaplara bakıldığında Aka Gündüz'ün tam bir feminist sayılamayacağını belirtir. Zira Aka Gündüz de birçok erkek yazar gibi kadının öncelikle iyi bir eş ve anne olması gerektiğine inanır. Ancak Aka Gündüz'ün kadın eğitimi ve kadının hayata katılımı konusunda feminist teorilerle örtüştüğü görülür.³⁹⁰ “ *Aka Gündüz romanlarında yeni bir kadın modeli sunar. Erkek egemen toplum yapısını kırmaya çalışır.*”³⁹¹ *Tank-Tango* ve *Çapkın Kız* romanları ataerkil yapının eleştirildiği, kadın eğitiminin ve çalışmasının yüceltildiği romanlardır.

Aka Gündüz, *Çapkın Kız*'da toplum tarafından hafifmeşrep görülen ancak ahlâkî değerlerine bağlı bir genç kızın ataerkil zihniyete karşı verdiği mücadeleyi işler. Annesi ve babası olmadığı için halası tarafından büyütülen *Çapkın Kız*'ın maddî açıdan rahat bir hayatı vardır. Ölen babasından kalan para ile iyi bir eğitim alır. Dönemin diğer birçok kızından farklı olarak *Çapkın Kız* özgüveni yüksek, kültürlü ve bilgili yetişir. Ayrıca jimnastik yapmak, dans etmek, at binmek ve kürek çekmek gibi spor faaliyetleri de onun hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

Çapkın Kız, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimi örnekleyen bir genç kızdır. Zira o eğitilmiş, kültürlü, bilinçli ve başarılıdır. Bu özellikleri onu özgüveni yüksek bir kişilik yapısına ulaştırır. Ayrıca *Tank -Tango*'daki Bihter gibi o da kendisi dışındaki kadınlar için iş imkânları yaratmaya çalışır. Eğitimi ve bilinci sayesinde toplum tarafından uygulanan baskılara başkaldırır. Özellikle bir önceki bölümde temas edilen evlilik konusunda verdiği tepkiler dikkate değerdir.

Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* (1931) romanı kadın vasıtasıyla değerlendirilen Doğu-Batı çatışmasının en tipik örneklerinden biri kabul edilir. Eserin adındaki, mekâna dair göndermelerden anlaşılacağı üzere *Fatih-Harbiye* Doğu ve Batı değerleri arasında yaşanan çatışmanın bireyler ve mekânlar aracılığıyla işlendiği bir romandır. Yazar, çatışmanın ortasında bıraktığı ve seçimlerle sınıdığı Neriman'ı eserin sonunda, kendi onayladığı değerlerle uzlaştırır. Fethi Naci bu romanda Peyami Safa'nın Doğu-Batı sorununu ele aldığını ancak

³⁹⁰ Alev Sınar, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadın*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 236

³⁹¹ Sınar, *a.g.e.*, s. 78

konuyu tartışmak yerine Doğu'yu övüp Batı'yı yediğini belirtir.³⁹² Zira eser boyunca Neriman'ın yaşadığı tüm çatışmalarda, Doğu'yu temsil eden Faiz Bey ve Şinasi'nin telkinleriyle yönlendirildiği görülür.

Annesi ve babası tarafından “ yedi yaşına kadar saf Türk muhitlerinde” ve “ halis Şarklı itiyatları”(s.56)³⁹³ verilerek büyütülen Neriman, annesinin ölümünün ardından taşındıkları İstanbul'da Batılı değerlerle karşılaşır. Fatih'te yaşamaya başlayan baba ve kızın dışa kapalı hayatları zaman içinde değişmeye başlar. Neriman önce Süleymaniye Kız Lisesi'nde eğitim alır ardından da Dârülelhan'a başlar. Neriman'a Harbiye ile temsil edilen Batılı değerlere heves uyandıran Galatasaray'dan çıkan ve eğitimini Avrupa'da bitiren büyük dayısı ve kızlarıdır. Kuzenleri ile kurduğu iletişim ve İstanbul'un Batılı hayat tarzıyla yaşayan semtleri Neriman'da başka hayatlara dair arzular uyandırır. Neriman'da iç sorgulamalara neden olan bu yeni hayatlar onun kendi hayatına dair memnuniyetsizliklerinin ve babası/Şinasi/Fatih ile temsil edilen Doğulu değerlere ilk başkaldırısı olarak değerlendirilebilir. Zira Neriman ilk defa içinde bulunduğu koşulları değiştirmek isteyen kadın kimliğini ortaya çıkartır:

“ Dârülelhan'dan da çıkacağım, yahut alafranga kısmına gireceğim. Zaten bizim kısmı lağvedeceklermiş. Allah razı olsun. Kendimden nefret ediyorum. Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. Biraz temizce giyindin mi insanın arkasından fena fena bakıyorlar, kimbilir neler söylemiyorlar, insan yolda bile rahat yürüyemiyor. Sonra o dükkânların hali nedir? Adım başına aşçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek. Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. Her camekân çiçek gibi. En âdi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor. Sonra halkı da bambaşka. Dönüp bakmazlar. Yürümesini giyinmesini bilirler. Her şeyi bilirler canım...” (s.26)

Neriman'ın arkadaşı aynı zamanda da Şinasi'nin kardeşi olan Nezahet'e söylediği bu cümleler kendi hayatına dair duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmektedir. Fatih ve Harbiye arasında karşılaştırmalar yapan Neriman Avrupalı/Batılı yaşama özenmekte ve kendi hayatını eleştirmektedir. Ancak eleştirdiği hayatın içinde yaşadığı Fatih semti ve gittiği okuldan ziyade hayatını birleştirmeyi düşündüğü Şinasi de vardır. Küçük yaşta ve bilinçsizce verilen evlilik kararı şimdiki/değişen Neriman'da baskı yapan bir unsura dönüşür. Zira yıllardır babasının gözetiminde süren bu ilişkinin evlilikle sonuçlanmasını sadece Faiz Bey değil adeta tüm

³⁹² Fethi Naci, *Yüzyılın 100 Türk Romanı*, 3.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.205

³⁹³ Peyami Safa, *Fatih Harbiye*, 19.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999 (Alıntılar bu baskıdandır.)

mahalle beklemektedir. Arzuları ve hayatı arasında bocalayan Neriman bir sarkaç gibi iki nokta arasında gidip gelir. Babası ve Şinasi'nin söyledikleri sayesinde içindeki hevesleri çoğu zaman bastırır ancak, “ *arasıra Neriman'ı yakalayan o kuvvetli arzu ki bunların hepsine karşı nefret, isyan...* ” (s.43) uyandırır.

Şark'ı kediye, Garp'ı köpeğe benzeten Neriman için yazar “ *... büyük bir kültürü olmayan Neriman, ancak bu basit remizlerin ziddiyetleri arasında mukayeseler yaparak, kendine göre bazı fikirlere daha sahip olmaya başlamıştı.* ” (s.45) cümlelerini kullanır. Zira Neriman'ın yıllardır içinde uyuttuğu diğer yanı kuzenleri ve Şinasi'nin karşıt tipi Macit ile ortaya çıkmıştır. Yazar birçok romanında yaptığı gibi kadın kahramanını iki erkek ve dolayısıyla iki farklı yaşam biçimi arasında bırakıp seçimlere zorlar. Yazara göre Macit, eğitilmiş, akıllı, bencil ve eğlenceye düşkün, Şinasi ise eğitilmiş, duyarlı geleneğe ve maneviyata bağlı bir tiptir. “ *Neriman Macit'i tanıdıktan sonra kendi kendisini daha iyi tanıdı.* ” (s.57) cümlesiyle yazar Neriman'ın gerçek kişiliğinin yozlaşmaya uygun olduğunu dile getirir. Zira Neriman yazarın onaylamadığı hayata hevesler duymakta ve geleneğin biçimlendirdiği hayata başkaldırmaktadır.

İstanbul'un dekorundan, kitaplardan, filmlerden gelen telkinlerle Macit'e yönelmeye başlayan Neriman'ın tavırlarındaki değişim Şinasi'yi endişelendirir ve Neriman'a niçin böyle olduğunu sorar:

“ Niçin mi? Çünkü, artık ben bir Fatih kızı olmak istemiyorum, anlıyor musun? Böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, yeniye ve güzeli istiyorum, anlıyor musun? Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ev, gıy gıy, ey hey, ezan, helvacı... Bıktım artık, ben başka şeyler istiyorum, başka bambaşka, anlamıyor musun? ” (s.67)

Neriman'ın Şinasi'ye söylemediği, sadece iç dünyasında verdiği bu yanıtlar başka bir hayat ve başka bir kimlik peşinde olduğunu düşündürür. Yazarların ‘yozlaşma’ olarak değerlendirdiği bu tip kadın başkaldırıları genellikle olumsuz sonuçlanır. Ancak burada yazar Neriman'dan yana tavır takınarak Neriman'ın Macit'i ve onaylamadığı hayatı seçmesini engeller. Zira “ *medenî yaşamak istiyorum* ” (s.81) diyen Neriman, medeniyet ile yozlaşma arasındaki farkı bilmiyordur. Neriman aracılığıyla kadınlar ve medeniyet arasındaki bağlantıyı Şinasi'nin arkadaşı ve bir anlamda yazarın sözcüsü durumundaki Ferit yapar:

“ ... bizde medeniyet fikri, bir kültür meselesi olarak anlaşılır. Hele kadınlar bunu bir fantezinin hududu içinde görüyorlar. ” (s.94)

“ Kadınlar, medeniyeti gözleriyle anlamaya mahkûmdur. Bunlar, hakikî medeniyetçilerden daha bahtiyardırlar: Şekillerle iktifa ederler ve renklerin değişmesi onarı eğlendirir. Fakat hakikî terakkiye inanan, kültür sahibi bir İngiliz kızın sükûtu hayalini düşün! Her şeye vâsıl olmuş, fakat hiçbir şey bulamamıştır. İçlerinde intihar edenler var. Bu daha fena. Zira onlar için medeniyet, cazip bir renkler âleminden ibaret değildir. Onlar bütün ümitlerini insanlığın muhteva olarak tekâmülüne bağlamışlar ve büyük harp misaliyle de aldandıklarını anlamışlardır. Onlar ideal sahibidirler; bizimkiler fantezi düşkünü; onların aldanişı daha korkunçtur.” (s. 94)

Aka Gündüz, *Üç Kızın Hikâyesi* adlı romanında doğru eğitimin önemine yer verir. Roman erkek egemen toplumsal yapının genç kızlar üzerindeki etkisine çarpıcı bir örnek teşkil eder. Romanın eğitici işlevine inanan Aka Gündüz eserinin başında şu ifadelerle yer verir:

“ Roman; nane şekeri, likör, İskeçe sigarası, sulu boya taslak değildir. Roman hayattır. Hayatın bütün sahnelerine, beyaz veya siyah hâdiselerine bakabilmek cesaret ve tahammülünü ne kadar çok elde edersek hayat yolu çaprasıklıktan o kadar kurtulur.”

“ Babadan nemrutluk, anadan şefkat değil, evlât bekliyoruz. Ve bunun için şu eseri ortaya çıkardık. Canı isteyen okusun.” (s.3-4)

Eğitimde ailelerin rolüne dikkat çeken yazar, çocukların hatalarının sorumluluğunu ailelere yükler. *Üç Kızın Hikâyesi*'nde olay örgüsü Filik, Betigül ve Dürer adlı üç genç kızın hayatları etrafında şekillenir. Sınıf arkadaşı olan bu üç kız vasıtasıyla farklı sosyal çevrelerin eğitim anlayışları değerlendirilir.

Yazar tarafından idealize edilen Dürer, modern bir ailenin içinde Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yetiştirilir. Kitap okuyan, jimnastik yapan, keman çalan Dürer, Cumhuriyetin öngördüğü modern Türk kızının bir örneğidir. Ailesini çok seven Dürer'in babasına yazdığı mektup onun kişiliğini ve hayata dair tavrını yansıtan cümleler içerir:

“ Bu saadeti sana ve anneme borçluyum. Ve hepimiz Mustafa Kemale borçluyuz. Onun en büyük gazası ve gaziliği bizim neslimizi yetiştirmesindedir. Aziz babam! Bana ne mutlu. Beni Mustafa Kemalın kızı olarak yetiştiriyorsunuz. Bütün benliğimde yekpare bir his var ki, vatan ve aile muhabbetinden ibaret. Bana bu şuurlu muhabbeti veren seni ve annemi on altı mumlu masamın başında bir defa daha takdis ederim. Bana bütün mevcudiyetinle inanabilirsin, baba. Cümhuriyetin kızı, modern kız, hâdisatı o kadar tabii görmeğe liyakat kaybetmiştir ki, yarın en büyük kuvvetlerin karşısında en ufak bir irkinti bile bana yaklaşmayacaktır.” (s.7)

Dürer, bilgili ve bilinçli bir ailede yetiştiğini girdiği sosyal çevrelerde sergilediği tavırlar ile örnekler. Dildeki yabancı sözcükleri eleştiren Dürer, Türkçe konusundaki hassasiyetini çekinmeden şöyle ifade eder:

“ (...) *efendim, biz garip tâbirleri atıyoruz. Hepsini Türkçeleştirmeye çalışıyoruz. Meselâ bonjur yerine hoşgün, sabahı şerifleriniz hayrolsun münasebetsizliği yerine Hoştan, bonsuara mukabil Hoşbatı diyoruz.*” (s.66)

Betigül, bencil ve son derece hırslı bir babanın kızıdır. Ailesinin ilgilenmediği Betigül hatalar yaparak olgunlaşır. Eserin başında onun hayatı eğlence olarak gördüğü, zamanını aşk romanları ve magazin dergileri okuyarak geçirdiği gözlenir. Sinemaya olan tutkusu, izlediği filmler onda başka biri olma arzusu uyandırır. Ancak istediği serbest hayat hatalar yapmasına ve zarar görmesine neden olur. Bu durumu fark eden Betigül bilinçlenerek doğru tercih yapmaya başlar. Aldığı eğitimi çalışma hayatına yönlendirir. Betigül eserin sonunda kendi ekonomik özgürlüğünü kazanmış genç bir kadın haline gelir.

Eserde, erkek egemen baskının kurban ettiği tip; cahil ve baskıcı bir ailenin elinde adeta oyuncağa dönüşen Filiktir. Dürer ve Betigül ile aynı okulda eğitim alan Filik arkadaşlarının aksine kendi içine kapalı, sinik bir tiptir. Zira kendisine değer vermeyen bir ailede baskı altında yetişmektedir. Kızların eğitimini gerekli bulmayan ailesi sadece Cumhuriyet idaresi mecbur ettiği için Filik’i okula gönderir.

Filik için okul değer gördüğü, diğer bireylerle eşitlediği bir mekândır. Ancak birden dâhil olduğu özgürlük ortamı Filik’in bocalamasına sebep olur. Eser boyunca birçok hata yaptığı görülür. Aka Gündüz bu romanında ailelerce verilmesi gereken doğru eğitimin önemini vurgular. Üç genç kız ve onların aileleri ile sembolize edilen eğitim anlayışında doğru olan Dürer’in eğitimidir. Zira eğitimde ne Filik’in ailesi gibi baskıcı tutum ne de Betigül’ün ailesi gibi serbet tutum başarı getirmektedir. Ancak doğru eğitim alan kadın toplum içinde bir birey olarak yer alabilir.

Halide Nusret’in *Gül’ün Babası Kim?* adlı romanındaki Mecla yabancı bir okulda eğitim alır. Babasının isteği ile yabancı bir okulda okumaya başlayan Meclâ’nın ailesine ve hayata dair tutumları zaman içinde değişir. Eserde bu değişikliğin temel sebebi olarak kültürel yozlaşma gösterilir. Zira kişinin hayata bakış açısını belirleyen unsurlardan biri de okuldur. Alınan eğitim kişinin yaşadığı toplumun maddi ve manevi değerleri ile örtüşmüyorsa yabancılaştırma kaçınılmazdır. Nitekim Meclâ da yabancılaştırma ve yozlaşmanın kurbanı olur.

Eserin ilk bölümünde yaşadığı değer karmaşası ile ailesi ve yaşadığı toplumla çatışmalar yaşayan ve büyük hatalar yapan Meclâ ilerleyen bölümlerde olgunlaşır ailesi ve toplumla uzlaşır. Sevgilisi Talat'tan hamile kalması onun hatalarından arınma sürecini başlatır. Zira ailesi tarafından reddedilip Edirne'deki akrabası Hasan Efendi'nin yanına gönderilir. Oradaki Öğretmen Okulunda hizmetli olarak çalışan Hasan Efendi vasıtasıyla öğretmenlerle tanışan Meclâ öğretmenlerin yardımı ve kızı Gül sayesinde hayata yeniden başlar.

Halide Edib'in *Tatarcık* (1939) romanındaki Lale, çalışkanlığı ve başarılarıyla öne çıkan bir genç kız örneğidir. Babasını küçük yaşta kaybeden Lale annesinin sorumluluğunu da üstüne alan güçlü yapısıyla dikkat çeker. Babasının kayığı ile balığa çıkan, evin dışardaki işlerini yapan hatta babasının yaptığı sosyal yardımlara, babasının kaldığı yerden devam eden Lale balığa çıkan kayıkçıların arasındaki en çevik ve en disiplinli kişi olarak tasvir edilir. En soğuk ve fırtınalı günlerde bile denize girip çok uzaklara yüzen Lale, fiziksel olarak da çok güçlüdür. Yaptığı işlerle adeta babasının yaşam içindeki varlığını devam ettiren Lale, kalan vakitte de kendi hayatını yaşar.

Lale, Kandilli Kız Lisesi'nde okumaktadır ve oradaki dil eğitimi sayesinde daha on altı yaşında köydeki bazı ailelerin çocuklarına İngilizce dersi vermeye başlar. On sekiz yaşında Kandilli Kız Lisesi'nden mezun olup Arnavut Köy Kız Kolejine başlar. O yıl kazandığı sınavla Kandilli Kız Lisesi'ne öğretmen olarak atanır. Lale bilgisini ve kültürünü diplomayla tescilleyerek meslek sahibi bir kadına dönüşür.

Lale çalışma azmi ve hırsı nedeniyle *Sonsuz Panayır*'daki Ayşe'ye benzer ancak amaç bakımından ondan ayrılır. Ayşe'yi başarıya güdüleyen maddi çıkarlar ve sınıf atlama fikridir. Lale'deki azmin kaynağı ve sebebi kendini geliştirmek ve maddi çıkarlardan ziyade topluma yararlı bir birey olmaktır. Nitekim öğretmen olduktan sonra Poyraz Köyü'nde yaptığı çalışmalar toplumu değiştirme ve dönüştürme hedefine yöneliktir. Eğitimle edindiği bilinç Lale'yi geleneksel yanlışları değiştirmeye yönelir.

Yazar, birçok romanında olduğu gibi burada da özellikle kadın öğretmenlere yüklediği toplumu geliştirme /modernleştirme görevini Lale ile görünür kılar.

Lale'nin romanda medeniyet ve uygarlık adına ilk söylemi sokağın ortasında yürüyen İsmail Ağa ile yaptığı konuşmada görülür. Kaldırım yerine araba, bisiklet gibi taşıtlara ait yolda yürüyen İsmail Ağa, bisikleti ile gelen Lale'ye yol vermez. Lale İsmail Ağa'ya : “ *Seni yaya kaldırımında yürümeye alıştıracam İsmail Ağa...* ”, “ *Sokağın yanları kaldırım olsun olmasın*

yayalara mahsustur, ortası araba, bisiklet, otomobil içindir."³⁹⁴ (s.28) der. Toplumsal kuralları hiçe sayan, eski düzenine göre yaşamak isteyen İsmail Ağa bu kuralları kabullenmek istemez. Ancak Lale onun sözlerini önemsemeyerek " *Niçin okula, üniversiteye gittim zannediyorsun?* " (s.29) diyerek uygarlaşmada eğitimin rolünü belirtir. Bu söylem yazarın kişisel hayatında da eğitime verdiği önemin bir yansımasıdır. Kadın, erkek tüm toplum için eğitimin gücü yadsınamayacak kadar büyüktür. İsmail Ağa'ya sorduğu soruya kendi cevap veren Lale " *Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için...* " (s.29) diyerek uygarlaşma yolundaki Türkiye'de köhne zihniyetin değişeceğini vurgular. Bu değişimdeki yapı taşlarından en önemlisi de erkek egemen toplumun kadına çizdiği sınırları kırarak cinselliği ile değil eğitimi ve mesleği ile toplumda var olan kadınlardır.

Refik Halit'in romanlarında da eğitim alan kadınlara rastlanır. Yazarın romanlarında eğitimi gösteriş için kullanan kadınları eleştirdiği, idealist kadınları ise yücelttiği görülür. Yabancı okullarda alınan eğitimin kültürel çözülmeye ve yabancılaşmaya sebep olması Refik Halit'in de temas ettiği ve eleştirdiği bir durumdur. Birçok romanda roman okuyan, sinemaya meraklı kadının Boverist etkiye açık hale gelmesi Refik Halit'in romanlarında da karşımıza çıkar. *Sürgün*'de (1941) Seher roman okuması ve sinemaya meraklı olması nedeniyle babası Hilmi Efendi'den tepki görür. Hilmi Efendi okulun/eğitimin genç kızlarda yozlaşmaya ahlâksızlaşmaya sebep olduğuna inanır. Zira Boverist etkiye kapılan kadın, baba ile temsil bulan erke/otoriteye karşı çıkmaya başlar. *Sürgün*'de yazar eksik veya yanlış aile terbiyesinin kadınları yozlaşmaya ittiği üzerinde durur. Bu anlamda romanlar ve roman okumaya yönlendiren eğitim ahlâkın bozulmasına sebep olarak gösterilir. Seher, Kız Öğretmen Okulu'nda okumasına rağmen idealist değildir. Öğretmenlik yapmak yerine lüks bir hayat içinde yaşamayı hayal eder.

Halide Edib'in *Sonsuz Panayır* romanının aslı kadın kahramanı Ayşe Balkar örgün eğitimde yer alan bir genç kız örneğidir. Cerrahpaşa'da anne ve babasıyla fakir bir hayat yaşayan Ayşe, yaşından ileride bir hırsıyla Şişli'deki hayata özenmekte ve orada yaşayabileceği bir hayat kurma peşindedir. Aklına ve zekâsına çok güvenen lise son sınıf öğrencisi Ayşe, okulda düzenlenen öykü yarışmasını kendisi için bir fırsat olarak görür. Zira öğretmenlerinden Ali Bey Şişli'de yaşayan zengin dostlara sahiptir. Ayşe, Ali Bey'in dikkatini çekerek özel ders verebileceği öğrenciler bulmayı amaçlar.

---

³⁹⁴ Halide Edib Adivar, *Tatarcık*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1983 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yarışmada babasının sigarayı bırakmasından esinlenerek yazdığı ‘ Sigarayı Bırakan Baba’ adlı realist öyküsüyle birincilik kazanır. Bu birincilik Ayşe’yi istediği hayata doğru yönlendirir. Öğretmeni Ali Bey vasıtasıyla Tramara Şirket’inde çalışmaya aynı zamanda da zengin ailelerin kızlarına özel ders vermeye başlar. “ *Ayşe bu taklitçi, suni muhitte adeta kapışılan bir nesne halini alır.*”³⁹⁵ Özel ders verdiği öğrenci sayısı artar. Ayşe kendi eğitimini engelleyecek olan bu duruma okulu bırakarak çözüm bulur. Okulu dışarıdan sınavlara girerek bitirmeye ve İngilizce öğrenmeye karar verir.

Süleyman Bolluk, Uzman Safi Türk ve Samet Şaşırmaç ile temsil edilen zenginlerin yaşamını yakından gören Ayşe bu insanların modern yaşam adına nasıl yozlaştıklarını, ahlâksızlaştıklarını fark eder. Özendiği, içinde olmak istediği hayatın her şeyi değersizleştiren, özellikle kadınları ezen yanları Ayşe’yi bilinçlendirir. Bu çevrede zarar görmemek adına çok dikkatli yaşamaya başlar.

Romanın başında hırslı, başarılı bir genç kız olarak yer alan Ayşe’nin ailesine ve yaşadığı hayata yabancılaşması dikkat çeker. Ancak eserin sonunda Ayşe’nin okulda aldığı eğitim, ailesinden gördüğü terbiye ve zekâsı ile yabancılaşmayı olumlu yöne çevirdiği görülür. Ayşe içinde bulunduğu şartlara başkaldırarak kendi emeği ve çabasıyla ailesi ve kendisi için daha iyi bir hayat kurar. Çalışkanlığı, hırslı ve idealist kişiliği kendinden taviz vermeden yozlaşmış bir çevrede ayakta kalmasını sağlar.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Sahnenin Dışındakiler*³⁹⁶ romanında yer alan Sabiha, idealist kişiliği ile dikkat çeker. Okur Sabiha’ya dair bilgileri başkişi Cemal’in izlenimleri aracılığıyla öğrenir. Romanda önce çocukluğuyla yer alan Sabiha, eserin sonunda hayallerini gerçekleştirmiş bir kadın olarak karşımıza çıkar.

Tanpınar’ın romanlarında kadınlar genellikle hayran olunan, sevilen ancak kavuşulamayan kadınlardır. Sabiha da başkişi Cemal’in çok sevdiği, çocukluğundan itibaren hayran olduğu ancak hiçbir zaman ulaşamadığı bir kadındır. “ *Tanpınar’ın romanlarında kadınlar, geri dönülmek istenen bir geçmişin, sürekliliği kurulmak istenen bir kültürün ya da ulaşılmaya çalışılan bir bütünlüğün, hemen her zaman kendilerini aşan bir hakikatin simgeleri*

³⁹⁵İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007,s. 294

³⁹⁶ İlk olarak 1950 yılında tefrika edilen eser, kitap olarak 1973 yılında basılır.

olarak çıkar karşımıza. Sevilen kadın, geçmişi açacak anahtardır; geçmiş, sevilen kadının çehresinde kendini gösterir.”³⁹⁷

Sabiha Tanpınar’ın sevilen kadın imgelerinden farklı özellikler gösterir. Zira o kendisini içinde bulunduğu terkibe ait hissetmez. Bağ kuramadığı aile ve çevresinden kopma, kendine yeni bir hayat kurma isteği onda daha çocukluğunda beliren bir idealdir. Oradan, o insanların arasından sıyrılıp kendi özbenini oluşturmak ister.

Cemal’in çocukluk aşkı/arkadaşı Sabiha sorunlu bir ailenin içinde büyüyen yalnız bir çocuktur. Hayata dair çeşitli konuları sorgulayışı üzerinde durulmasına rağmen eğitimi hakkında ayrıntılı bilgi verilmez. Romanda Cemal’in söylediği “ ... Nişantaşı’nda oturdukları zaman gittiği Fransız mektebi Sabiha’nın bu erken gelişmesinde yardım etmiş olmalıdır.” (s.47) cümlesinden ve Sabiha’nın söylediği “ Mektepte durmadan Soeure’lere sual soruyorum. Hiçbirisi doğru dürüst bir cevap vermiyor. Allah diyorlar, iman diyorlar, itaat diyorlar...” (s.41) cümlelerinden hareketle onun bir süre örgün eğitim içinde bulunduğu yargısı çıkarılabilir. Zira daha sonra Sabiha Cemal’e “ Ben şimdi mektebe gitmiyorum. Bütün gün evdeyim, bilmiyor musun?” (s.109) der. Bu nedenle eğitimine devam etmediği düşünülür.

Cemal’e “ kendim olmak istiyorum, bir şey olmak...” (s. 64) diyen Sabiha kendini geliştirme peşindedir. Cemal’in zaman zaman çok kıskandığı İhsan (Cemal’in akrabası ve Vefa Lisesi’nde tarih öğretmeni) ile kitaplara ve yazarlara dair yaptıkları sohbetler Sabiha’nın içinde bulunduğu kabuğu kırmak için izlediği yöntemin okumak olduğunu gösterir. Okuduğu bir makaleyi Sabiha şöyle değerlendirir:

“ Bizde kadın meselesi böyle mi yazılır? Evden, aileden bahsedilmeden kadın meselesi olur mu? Londra’da bir kongresi toplanacak, İstanbul’a bir lordun hanımı gelecek, beş on beyle konuşacak, zengin hanımlar, nazır kadınları birleşecek! Onarın da ne düşündüklerini Allah bilir ya! Sakine Hanım akrabam, biliyorum işte. Kadıncağız, yazları behemal Avrupa’dadır. Döner dönmez İstanbul’da eşi dostu evlendirmeğe kalkar! Sabah akam Ahmet Bey zengin hem çok zengin... Mücella Hanım’ın da yaşı geldi. Hem güzel kız, hem de gün görmüş, okumuş yazmış, piyano da çalıyor. Şunlar evlenseler ne iyi olur?... Bahar gelince de Avrupa seyahati... Onun kadın meselesi ile alakası ne ? O zaten zengin, zaten hür, istediğini yapıyor.” (s.70)

Sabiha, yukarıdaki söylemlerinde akrabası Sakine Hanım’ı (Kadınlar ile ilgili cemiyet çalışmaları yapar.) hem taklit eder hem eleştirir. Cemal o yaşta bir kız çocuğunun bu yorumları

³⁹⁷ Nurdan Gürbilek, “Tanpınar’da Görünmeyen”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s.402

yapabilmesine çok şaşırır. Zira Sabiha, kadının toplum hayatındaki konumundan tarihe ve siyasete kadar birçok konuda yaşından beklenmeyecek fikirler üretmektedir. Erken yaşlarda kadın hakları üzerinde düşünmeye başlayan Sabiha'nın çarşafa girme konusunda itirazları vardır:

“ Bu çarşafı hiç kadın hürriyeti olur mu!... Biz kadın değil, esir sürüsüyüz. ” (s.107)

Fethi Naci, yazarın Sabiha'ya konuşurken kendisini buldurmak görevini yüklediği için onu idealize ettiğini ve bir çocuğun söyleyemeyeceği şeyler söylediğini belirtir.³⁹⁸

Çocuk Sabiha, içinde yaşadığı kültürün kadınlara sunduğu ortak yazgının farkındadır. Her ne kadar annesi ve diğer kadınlara benzemek istemese de büyüdüğünde birini sevecek ve evlenecektir.

“ Bizim memlekette insanların yapacağı tek iş budur, hele kadınların. Bir gün birisini çok seveceğim... Onu iyi biliyorum. ” (s.108)

“ Sizler öyle seversiniz, Uzaktan ağlamak için. ” (s.110)

“ Biliyor musun Cemal, ben nasıl bir adamı sevebilirim? Yani senin dediğin gibi sevmek! Babamın söylediği o hapishane türküleri var ya! Yahut oyun havaları...İşte onların insanını severim. Siz hepiniz bizim saatin kâtibine benziyorsunuz. İhsan Bey de, Nuri Bey de, Hayri de sen de... ” (s.109)

Kendisini, içinde bulunduğu terkibe uyduramayan Sabiha, terkinin sınırlarını zorlayacak ve etrafındaki erkeklere benzemeyen biriyle evlenecektir. Cemal'in de içinde bulunduğu aydın çevrenin hayat karşındaki pasif tavırlarını Sabiha'nın çocuk yaşında fark etmesi dikkate değerdir. Zira yabancılaşma ve yalnızlaşma yaşayan sadece Sabiha değildir. Etrafındaki aydınlar kendi toplumlarına yabancı, hayata uzak pencerelerden bakan hayata katılmayan tiplerdir. Bu nedenle Sabiha daha çocukluğunda bambaşka tipte bir erkekle evleneceğini sezdirir. Söylemlerine paralel biçimde romanın ilerleyen bölümlerinde Sabiha'nın hayatın içinde aktif ancak hoyrat, bencil ve ahlaksız bir adamla evlendiği görülür.

Refik Halit'in *Kadınlar Tekkesi* (1956) romanında yer alan Leibriz üniversite eğitimi alan bir genç kızdır. *Kadınlar Tekkesi* romanı sahte bir şeyhin etrafında toplanan kadınların

---

³⁹⁸ Fethi Naci, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda* (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s. 233

hayatını anlatır. Çoğu eğitilmiş olan bu kadınlar şeyhin anlattığı dinî, mistik hikâyelere kapılarak mal varlıklarını bu uğurda harcarlar. Şeyhin evine gidip gelenler arasında üniversite öğrencisi olduğu belirtilen Leibriz, Dame de Sion mezunu olan Memhure ve bilmeye, öğrenmeye hevesli bu amaçla Avrupa'daki kütüphaneleri dahi gezen Melal yer alır. Melal İslam ve Hristiyan Mistisizmini içeren İngilizce bir kitap yazmaktadır:

“ Şeyhin iznini alarak, daha doğrusu tavsiyesini yerine getirmek bu sırada bir Avrupa seyahati yapan Melal yalnızca eğlence yerlerinde dolaşmamış, kütüphanelere dadanarak mistisizm hakkında etüdler yapmayı da ihmal etmemişti.”³⁹⁹ (s.43)

“ Âşinâ'lar arasında şeyhinin lisanına en yakın konuşanı, tasavvuf terimlerini yerinde kullananı da kendisi idi. Zaten mühim bir eser hazırlamakta idi; İslâm ve Hristiyan mistisizminin sosyal teorilerine dair bir ilim kitabı...şimdilik not topluyor, fişler hazırlıyordu. Eser milletlerarası mevki yapsın diye İngilizce yazılacaktı.” (s.11)

Halide Edib'in *Kerim Usta'nın Oğlu* (1958) romanında Sultan, Amerikan Kolejinde okuyan ve tiyatroyla ilgilenen bir genç kız örneğidir.

“ *La Dame aux Camelias* piyesinde, Marguerite rolünü oynayacak kızın sahne kabiliyetinin yüksek olması isteniyordu. Epeyce düşündükten sonra nihayet bu rolü yapacak kızı Amerikan Kız Kolejinden almağa karar verdiler. Ta o günlerde dahi kolejin dram kolu çok kuvvetli idi.”⁴⁰⁰ (s.63)

Amerikan Kız Koleji'nde tiyatroya önem verilmesi, kız öğrencilerin sanatla ilgilenmeleri son derece önemlidir. Sultan eserde üzerinde çok durulmayan bir kadın kahraman olmasına rağmen yazarın kolejdeki dram kolunun aktif çalıştığını vurgulaması eğitimde sanata verdiği önemi gösterir. Sultan yeteneği ile öne çıkmış bir genç kızdır. Ancak eserin sonunda onun tiyatro oyuncusu ile değil gazeteci olduğuna dair bilgi verilir.

Kerim Usta'nın Oğlu'nda yer alan Gülizar, Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünden mezundur. İlk eğitimini babasının işi sebebiyle Londra'da alan Gülizar İngilizceyi çok iyi bilmektedir. Romanda Doktor Kasım'ın gençliğinde tanıştığı bir kadın olarak yer alan Gülizar, siyasi faaliyetlerde bulunur. Eserde bu konu üzerinde ayrıntılı durulmamakla birlikte Kasım'ın arkadaşları tarafından komünist eğilimleri olan bir kişi olarak tanıtılır:

³⁹⁹ Refik Halit Karay, *Kadınlar Tekkesi*, 5.B., İstanbul, İnkılap Yayınları, 1999 (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁰⁰ Halide Edib, *Kerim Usta'nın Oğlu*, 2.B., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1983 (Alıntılar bu baskıdandır.)

“ Biz onu komünist ve Rus ajanı diye biliriz. Gizli bir yerde toplanırlarmış. Talebe Cemiyeti onunla bilhassa meşguldür. Fakat bir türlü oldukları yeri keşfedemedik. Hatta Emniyeti de haberdar ettik, ama onlar da bir türlü bulamadı.” (s.77)

Siyasi bir kimliği olduğu düşünölen Gülizar Yeşil tevkif edilip sorgulanır ancak kesin bir sonuç alınmadığı için serbest bırakılır.

Halide Edib’in *Akile Hanım Sokağı* (1958) romanındaki Serin Esen, Güzel Sanatlar Fakültesine son sınıfa kadar devam eder ancak babasının işi dolayısıyla Avrupa’ya taşındıkları için okulu bırakmak zorunda kalır. Aynı romanda Gülizar tıbbiyede okuyan ve asistanlık aşamasında olan bir genç kızdır. *Döner Ayna* romanında yer alan Ayşe ve Fatma Güzel Sanatlar Akademisinde eğitim alan iki genç kız örneğidir. Eğitim konusunda idealist olan iki kardeş üniversite eğitiminden sonra doktora eğitimine devam etmeyi hedefler. Romanın ilerleyen bölümlerinde Fatma’nın ‘Türk Mistikleri’ adlı bir tez hazırladığı bilgisi verilir. *Sonsuz Panayır*’da Ayşe Balkar’ın özel ders verdiği kızlardan Şermin ve Nermin İngiliz okulunda; Malike ve Müfide Fransız okulunda eğitim almaktadır.

Çaresaz’da (1961) Mediha, Üsküdar Koleji’nde eğitim alır. *Sevda Sokağı Komedyası* (1959) romanındaki Leyla’nın ise Amerikan Koleji’nin İzmir şubesinde eğitim aldığı görülür.

3.2. Hukukî Hayatta Başkaldırı

Osmanlı sosyal hayatı içinde sıkça rastlanan ‘ kölelik ’, dünyadaki özellikle de Avrupa’daki gelişmelere paralel olarak geleneksel hayatın içinden yavaş yavaş çıkartılır. Böylesine köklü bir kurumun ortadan bir anda kaldırılması elbette güçtür ancak; 19. yüzyıldan itibaren yasal yaptırımlar görölmeye başlar. Bütün vatandaşlara eşitlik vaat eden Tanzimat Fermanı, ardından gelen Islahat Fermanı ile konuya dair düzenlemelere gidilir. Padişah yayımladığı bir ferman ile 1855 yılında Çerkes köle ticaretini yasaklar. Osmanlı Devleti, 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa Devletler Cemiyetine katılınca zenci köle ticaretini yasaklayacağına ve köleleri azâd edeceğine dair sözleşmeler yapar.⁴⁰¹ “ İmparatorluğun, 2.8.1890 “ Kölelik aleyhtarlığı” antlaşmasının sağlandığı Bürüksel Konferansı’na

⁴⁰¹ bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940 s. 397, İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 17-25

katılmasından ve orada alınan kararları benimsemesinden sonra, köle ticaretinin yavaş yavaş ortadan kalktığı söz konusudur.”⁴⁰²

19. yüzyılda Avrupa ile yakın temaslara başlayan Osmanlı Devleti yeni bir kültür ve uygarlık ile karşılaşır. Karşılaştığı yeni değerler üzerinde düşünmeye başlayan bürokrat ve aydınlar, Osmanlı siyasî ve sosyal hayatında yenilikler yapma yoluna giderler. Batılılaşma/modernleşme olarak anılan yenileşme hareketleri, 1868’den sonra siyasî ve sosyal hayattan edebî hayata da taşınır.⁴⁰³ Aydınların, üzerinde önemle durdukları konuların başında ‘hürriyet’ gelir. “*Batı’dan gelen ‘hürriyet’ kavramı, zıddı olan ‘esaret’ fikrini de beraberinde getirmiştir.*”⁴⁰⁴ Sosyal ve siyasî hayatta ele alınan hürriyet-esaret karşıtlığı edebî alana da yansır. Tanzimat yazarları; makale, hikâye, tiyatro ve romanlarda insan hürriyeti, kölelik, cariyelik, odalık konularını işlemeye başlarlar. Zira esaret konusu birçok Tanzimat yazarını derinden etkilemiş bir sorundur.⁴⁰⁵ Esaretin insan hayatı üzerindeki yıkıcı etkilerini bizzat kendi aileleri içinde gören yazarlar bu konuda romantik bir tavır benimserler. Tanpınar’a göre ilk nesil romancıları yazdıkları eserlerde kölelik kurumunu tek yönlü ifade ederler ve esareti ikbal hırsı olarak ele almazlar.⁴⁰⁶ Kölelik sistemi, Osmanlı Devleti’nde Avrupa’daki anlayışa nazaran daha insani işleyen bir sistemdir. Erkek köleler yetenekleriyle, eğitimleriyle iyi mevkilere gelebilirken; kadın köleler yaşadıkları evlerde cariyeye ve odalık olarak eğitimden geçerek iyi bir evlilik yapabilmektedir. Tanpınar’ın da belirttiği üzere Osmanlı toplumunda kadın-erkek köleler için ikbal yolu açıktır.

Kadın-erkek arasındaki kaç-göç olayı, mekânların cinsiyete dayalı ayrımı⁴⁰⁷, yazarların kadın-erkek ilişkilerini daha çok cariyeler aracılığıyla işlemelerini gerektirmiştir. Cariyelere evin hanımı olabilme hakkını veren Osmanlı toplum düzeni yazarların – özellikle erkek yazarların- da sık sık Avrupa’daki kölelik sistemi ile Osmanlı kölelik sistemini karşılaştırmasına sebep olur. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Nabizade Nazım ve Sami Paşazade Sezai cariyeliğe karşı olumlu/ılımlı bir tavır benimserler. “... *Tanzimat münevverleri,*

---

⁴⁰²Parlatır, *a.g.e.*, s.20

⁴⁰³ Parlatır, *a.g.e.*, s.23

⁴⁰⁴ Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.109

⁴⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hamit Tarhan ve Samipaşazade Sezai gibi Tanzimat yazarları köleliği kendi annelerinden bilirler.

⁴⁰⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 8.B., Çağlayan Kitabevi, 1997, s.292

⁴⁰⁷ “ (...) kadınlara ait yerler olarak bilinen makarr-ı nisvan’ın (mutfak, kuyu başı ve avlular) bir başka yerden görülmesi “ zarar-ı fahiş ” sayılıyordu. Bir kimsenin yeni yaptırdığı binadan veya var olan evinde açtığı pencereden, komşu evlerin “ makarr-ı nisvan” olan yerleri görünür ise bu durum zara kabul edilip tazminat istenebilirdi. O kişi, kadınların bulunduğu yerleri kapatacak biçimde duvar ya da tahta perde yaptırmaya zorunluydu.” Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B.,İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 204

başlangıçta, bizdeki cariyelik müessesesini Avrupa'daki kölelik sisteminden ayıran farkları dikkat ve titizlikle tespit etmişler, ecnebilerin bu yoldaki yanlış değerlendirmelerine katılmak şöyle dursun, her vesileyle onları uyardıyı millî bir vazife saymışlardır.” ⁴⁰⁸ Tanzimat yazarlarının eserlerinde yer alan cariyeler güzellik ve zekâlarıyla öne çıkıp erkek karakterleri etkilerler. Bu sayede, eğitim de alarak genellikle evin hanımlığına yükselirler. *İntibah*'ta Dilaşub, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de Canan, *Zehra*'da Sırrıcemal (bir yönüyle), satın alındıkları evlerde cariyelikten hanımlığa geçerler.

Batılılaşma/modernleşme çalışma ve çabalarının odak noktalarından biri olan 'kadın özgürlüğü', 'kadın eğitimi' ile kapsamı genişletilen bir gelişmeye işaret eder. Ev sınırları içinde 'anne ve eş' olarak kodlanan kadının, ev sınırları dışında var olabilmesi yazar ve aydınların zihinlerinde 'kadın ahlâkı' na dair sorular/kaygılar oluşturur. Bunun nedenin yazarların kadın özgürlüğü ile ahlâk arasında kurdukları bağlantı olduğu düşünülebilir. Zira aile ile özdeşleştirilen kadının ahlâkındaki bozulma aileyi ve toplumu yozlaştıracak bir sorun olarak kabul edilir. Yazarların bilinçaltındaki korkularının birer yansıması olarak değerlendirilebilecek özgür fakat ahlâkça yozlaşmış kadın tipi, Cumhuriyet sürecine yaklaşıldıkça özgür ancak meslek sahibi olmuş, toplumda birey olarak görünürlük kazanmış kadınlara dönüşmeye başlar. Kuşkusuz bunda kadının eğitim ve çalışma hayatına katılımının büyük payı vardır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte, görücü usulü evlilik ve çok eşliliğin romanlardan yavaş yavaş silindiği görülür. Toplumsal gelişmeler kadının birey olarak varlığını vurgularken yasalar; eğitim, evlilik, boşanma ve siyasal katılım gibi konularda kadın erkek arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaya başlar. Osmanlı Devleti'nde kadının birey olarak varlığı⁴⁰⁹ Tanzimat Fermanından itibaren tanınmaya başlar. Meşrutiyet'in ve ardından Cumhuriyet'in ilanı ile hakları yasal olarak güvence altına alır. Medeni Kanun ile kadın ve erkek arasındaki eşitlik büyük oranda sağlanır.

Eşlerin mahkeme kararıyla birbirinden ayrılması ve evliliği sonlandırması olarak tanımlanan boşanma, aile birliğinin taraflarca bozulması anlamına gelir. Osmanlı Devleti'nde evlilik hukukî kurallardan çok geleneksel hayatı ilgilendiren bir konu olarak yer alır. Evlilik ve

---

⁴⁰⁸Melin Has Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s.17

⁴⁰⁹ “Geleneksel ailenin yapısı içinde en önemli üye kadındır. Fakat gerek aile içindeki gerekse toplumdaki statüsü, üretim fonksiyonu ile orantılı değildir. Kadının aile ve toplum içindeki konumu çocuklarının sayısı ve yaşlılık ile yükselir.” İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 3.B., İstanbul, Pan Yayıncılık, 2000, s. 63

boşanma İslami kaynaklarda (Kur'an-ı Kerim, hadisler, fıkıh) yer alan kurallara göre gerçekleştirilmektedir.⁴¹⁰

Mahkeme kararı gerektiren boşanma, Osmanlı Devletinde hukuki bir gerekçeye dayanmaksızın sadece erkeğin kararı⁴¹¹ ile gerçekleşebiliyorken süreç içinde çıkarılan yasalarla kadının da kararı ile gerçekleşebilen bir hale dönüştürülür. 8 Ekim 1917'de çıkarılan Aile Hukuku Kararnamesi'nde sadece evlilik ve boşanma ile ilgili hususlar yer alır. Kadına belli hallerde (Erkekteki fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, geçimsizlik, evin geçimini sağlayamama) boşanma hakkı tanıyan bu kararname daha çok aydın kadınları ilgilendiren, onların yararlanabildiği bir belge olarak kaldığı düşünülmektedir.⁴¹² Kadın ve erkek arasındaki eşitlenme ancak Medeni Kanun ile sağlanır. Eğitim ve ardından gelen ekonomik özgürlük (çalışma hayatı), kadının görücü usulüyle veya bizzat verdiği karar ile gerçekleşen bir evliliği bitirmesine olanak tanır. Boşanma kadının ekonomik gücünün yanı sıra toplumsal baskıyla baş edebilme gücüyle de bağlantılıdır.

Boşanma konusu, Tanzimat romanından itibaren işlenmeye başlanır. Yazarlar, kadının boşanma kararı için genellikle çok eşliliği ve aldatılmayı öne sürerler. Mağdur kadın tipindeki kadın kahramanların boşanma kararı böylece toplumsal baskıyı kıran bir sebep haline gelir. Yazarların mağdur kadın söyleminin sebebi boşanmış kadının sebep olacağı ahlâkî sorunlar olarak düşünülebilir. Zira toplumun nazarında boşanmış kadın, potansiyel suçlu olarak algılanmaktadır. Ataerkil toplum yapısında karşısına çıkan tüm sorunlara boyun eğen, çok eşliliğe, şiddete maruz kalmasına rağmen, itaatkâr davranan kadınlar fedakâr olarak nitelendirilir ve toplum tarafından benimsenir. Doğası gereği, sessiz ve fedakâr kabul edilen kadınlar Tanzimat romanında masum kurban tipleri olarak yer alır. Berna Moran *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı kitabında Tanzimat Dönemindeki kadın kahramanları şöyle değerlendirir:

“ erkek yazarların ideallerindeki melek huylu, güzel ve erkek egemenliğini severek kabullenmiş kadınlardır. Tanzimat romancılarının işlediği karşıt tip, ölümcül kadını ise, erkeğin egemen olduğu toplumda, otoriteye başkaldıran bağımsız kadını temsil ettiği için melek değil bir şeytan olarak sunulur okura. Hile, yalan, entrika,

⁴¹⁰ İslamiyette evlilik ve boşanma konusunda bkz: Kur'an-ı Kerim ' Nisa, Talak ve Bakara' sureleri, Bekir Topaloğlu, *İslamda Kadın*, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1975

⁴¹¹ İslam hukukunda erkek tarafından evlenirken onaylanan adına da boşanma hakkını tanıyan 'tevfiz-i talak' olarak bilinen bir kural bulunmaktadır. Genellikle hanedanda bulunan kadınlara tanınan bu hak, kadınların istemediği durumlarda evliliklerine son verme olanağı tanır. bkz. Topaloğlu, *a.g.e.*

⁴¹² bkz. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976 s. 128-131, Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s. 60-64

cinayet onun silahlarıdır. İntibah'taki Mehpeyker'i, Nabizade Nazım'ın Zehra'sını, " Yeryüzünde Bir Melek" deki Arife'yi bu tipin örnekleri arasında sayabiliriz."⁴¹³

Berna Moran'ın da belirttiği üzere yazarlar otoriteye, erkek egemenliğine başkaldıran kadınları, şeytan, ahlâksız ve kötülük kaynağı olarak değerlendirirler. Ancak yazarların kadın ve özgürlük arasında oluşturdukları gerilimi ahlaksızlığa bağlama yaklaşımı zaman içinde değişmeye başlar. Zira toplumda eğitim ve çalışma hayatı ile bireyleşen ancak ahlâkça yozlaşmayan kadınlar ortaya çıkar. Kendinde başkaldırı gücü bulan, baskılara 'hayır' diyebilen bu kadın tipi ile romanlarda boşanan ama ahlâkıyla ayakta kalabilen kadın kahramanlara rastlanmaya başlanır.

Cumhuriyet'in ilanına kadar yazılan romanlarda kadınların evlilikte birçok sıkıntıya katlandıkları görülür. Kadının yalnız yaşayabilecek sosyo-ekonomik koşullara sahip olmaması, toplumsal baskıyla baş edememesi ile gerekçelendirilebilecek bu durum Cumhuriyet'in sağladığı koşullarla kadınlar lehine değişmeye başlar. " 1940'larda yazılmış bazı romanlarda bu görüşün değiştiğini, boşanan ve yalnız yaşayan kadının saygınlığını koruduğunu görüyoruz. Kendi isteği ile erkeksiz yaşamayı seçen yeni tür güçlü kadınlardır bunlar." ⁴¹⁴

3.2.1. Kölelik ve Esarete Başkaldırı

Esaret, Fırat, Ölüm Allah'ın Emri, Hasan Mellah, Felatun Bey ile Rakım Efendi ve daha birçok eserinde köleliği (kadın ve erkek köleler) işleyen Ahmet Mithat Efendi, " *Doğu'daki kölelik kurumunun bir " ikbâl" yolu ve birçok cariye bu yoldan geçerek ev bark sahibi olduğunu, Müşâhedât'ta hararetle savunur.*" ⁴¹⁵ Aynı yaklaşım biçimiyle *Felatun Bey ile Râkım Efendi*'de Rakım Efendi'nin satın aldığı Çerkes cariye Canan'ın hayatı ile Osmanlı'daki esaret sisteminin lehine bir tavır takınır⁴¹⁶. Güzel ve uysal olan Canan, terbiye ve itaatkârlığı ile Rakım Efendi'nin beğenisini kazanıp evde eğitim olanağına kavuşur. Yazar

⁴¹³Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınları, 1994, s.231-232

⁴¹⁴Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006s. 198

⁴¹⁵Parlatır, *a.g.e.*, s. 44

⁴¹⁶Yazar, esaret konusunu ele aldığı eserlerinde konuyu Doğu ve Batı arasında karşılaştırarak insani değer açısından Doğu'daki köleliği üstün bulur. Bu nedenle Osmanlı'daki esaret sisteminin lehine bir tavır takınır. Ancak eserlerinde sıklıkla vurguladığı üzere o köle ticaretinin, insanın satılan bir nesne haline getirilmesinden rahatsızdır. Yeri geldiğinde insan hürriyetine verdiği önemi de dile getirir.

tarafından idealize edilen Canan o kadar zekidir ki kısa zamanda Türkçe ve Fransızca'yı öğrenir ardından zekâsı kadar kuvvetli yeteneği ile piyano çalmayı da öğrenir. Böylece cariyelikten odalığa, odalıktan da evin hanımlığına yükselir.

Ahmet Mithat Efendi, yanlış Batılılaşmayı merkeze aldığı bu eserde, Batı'daki kölelik sistemini eleştirir. Canan'ın bir cariyeye olarak yaşadığı hayat İngiliz kızları Can ve Margrit'in özendiği bir hayat olarak sunulur. “ *Yazar, insan hürriyeti, insanoğlunun alınıp satılması gibi konularda bu kuruma karşı çıkıyorsa da Batı zihniyeti karşısında Türk sosyal hayatında yaşayan köleliğin insanî duygularla beslendiğini gözler önüne seriyor.*”⁴¹⁷ Ahmet Midhat Efendi'nin Canan ile ortaya koyduğu cariyelik anlayışının benzerine Namık Kemal'in, *İntibah* adlı eserinde de rastlanır. *İntibah*'ta Dilaşub, Ali Bey'in annesinin oğlunu eve bağlamak için satın aldığı bir köledir. Ali Bey'in Rakım Efendi gibi bizzat satın almadığı Dilaşub, Canan gibi sessiz, terbiyeli, fedakâr ve itaatkâr bir köledir. Ali Bey'e ileride eş olma ihtimali ile satın alınır. Ali Bey'i evlendirmek isteyen anne, görücü usulü ile bir gelin almaktansa cariyeyi tercih eder. Bu tercihini de eserde şöyle ifade eder:

“ *Şimdi sana bir kibar kızı bulsam almadan göremeyeceksin, aldıktan sonra şayet hoşlanmazsan ömrün oldukça azâb içinde kalırsın, bu bir... Evde iki hanım peydâh olur, biz birbirimizle geçinemezsek yine sen rahatsız olursun, bu iki... Ammâ bu cariyendir beğenirsen koynuna alacaksın, istediğin gibi terbiye edeceksin.*”⁴¹⁸ (s.83)

Ali Bey'in annesinin, oğluna görücü usulü ile değil de cariyelik yoluyla evliliği uygun görmesi dikkate değerdir. Bir kadın olarak annenin de evlilikten beklentisi oğluna itaat edecek, istenirse değiştirilebilecek bir kız tipidir. Bu nedenle oğlunun ancak nikâhtan sonra görebileceği bir kız yerine kendisinin terbiye edeceği, sadık bir cariyeyi tercih eder. Eser boyunca Dilaşub'un Ali Bey için yaptığı fedakârlıklar, yaşadığı sıkıntılar görülür. Canan gibi o da efendisinin sevgisini kazanarak cariyelikten odalığa yükselir; ancak Ali Bey'in tutkuyla peşinden gittiği hafifmeşrep Mahpeyker'in entrikalarına kurban gider.

Zafer Hanım'ın *Aşk-ı Vatan* adlı romanı esaret ve evlilik konuları etrafında gelişir. Zafer Hanım'ın esaret ve görücü usulü evliliği hem yabancı bir toplumda hem Osmanlı toplumunda ele alması dikkate değerdir. Zehra Toska, eserin bu yönüyle özellikle görücü usulü evliliğin evrenselleştirildiğini belirtir. “ *Roman Osmanlı okuruna, gençlere söz hakkı tanımayan buyurgan yapının sadece Osmanlı'ya has olmadığını, genç kızlarının okuryazar olmasına,*

⁴¹⁷ Parlatur, a.g.e., s. 122

⁴¹⁸ Namık Kemal, *İntibah*, İstanbul, 1875 (Alıntılar bu baskıdandır.)

erkekli kadınlı bir arada yaşamalarına karşın Batı toplumlarında da benzerliklerin yaşandığına da işaret ediyor.” (19)

Asıl adı Loranza olan Gülbeyaz Madrit’te, Kız okulunda okuyan, soylu bir ailenin kızıyken, Cezayirli dört Arap tarafından kaçırılarak İstanbul’da yaşayan Laz Ahmet Paşa’ya satılır. Ailesini çok özleyen Loranza sürekli ağlar, diğer cariyelerle iletişim kurmaz. Aynı dili konuşabildikleri için sadece Refia Hanım ile bağ kurar. Güzelliği sayesinde Paşa’yı etkileyen Loranza’yı Paşa odalık olarak almak ister. Ancak Loranza bunu kabul etmez, o evden kurtulacağına dair güçlü bir inancı vardır. Tesadüflere sıkça yer verilen eserde Loranza da tesadüfen kurtulur. Zira Limana yanaşan gemilerden birinde kardeşi ve eski nişanlısı Roberto vardır. Tesadüfler zinciriyle kardeşiyle konuşma fırsatı bulan Loranza kaçma planı yapar. Paşa, onun gönlünü almak için sürekli hediyeler, mücevherler yollar. Odalık olmayı reddeden Loranza kardeşinin sayesinde Paşa’nın evinden kaçmayı başarır. Zafer Hanım, romanda Loranza vasıtasıyla esarete/ cariyeliğe/odalığa başkaldırımı dile getirir. Genç bir kız olmasına rağmen Loranza özgürlüğüne, hediyelerden ve mücevherlerden daha fazla değer verir. Bu başkaldırının sebebinin vatan sevgisine/özlemine bağlanması ayrıca değerlidir.

Sami Paşazade Sezai, *Sergüzeşt*’te⁴¹⁹ esaret konusunu Dilber vasıtasıyla işler. Yazarın, önsözde “ ‘esaret’ aleyhinde başlamış ve ‘hürriyetine’ diyerek son vermiştim ” diyerek belirttiği *Sergüzeşt*, esareti çok yönlü ele alan bir romandır. Esaretin insan üzerinde kurduğu tahakküm birçok roman kişisi aracılığıyla aktarılır. Zeynep Kerman’a göre yazar, *Sergüzeşt*’te Dilber’in zayıflığı, çaresizliği ile etrafın acımasızlığını çarpıcı benzetmelerle ortaya koyar.⁴²⁰

Esirciler tarafından Batum’dan İstanbul’a getirilen Dilber’in Batum’dan Mısır’a uzanan öyküsü, esaretin insan hayatı üzerindeki yıkıcı etkisini çarpıcı biçimde dile getirir. İstanbul’da ilk olarak Harput Mal Müdürü Mustafa Efendi’nin konağına satılan Dilber, küçük bir çocuk olarak acımasız davranışlara ve cezalara maruz kalır. Bu evden kaçma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanınca (Kendisini bulan yaşlı ve iyi bir kadın onu tekrar Mustafa Efendi’nin evine götürür.) Mustafa Efendi’nin onu tekrar esircilere satıncaya kadar zorluklarla dolu hayatı devam

---

⁴¹⁹ “ Samipaşazade Sezai’nin tek romanı *Sergüzeşt*, Türk romanında kölelik kurumunun en eksiksiz biçimde işlenişi ve en kapsamlı eleştirisidir; ayrıca, köleliğin kaldırılmasından önce bu yöndeki son girişimi temsil eder.” (s.197), “ *Sergüzeşt*, bir kişinin trajik koşullarını anlatarak toplumsal bir kurumun insanlık dışı yönlerini teşhir etmeyi hedefleyen tezli romanın duygusal bir versiyonudur.” Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004, s.199, “ *Sergüzeşt*, köleliği hem dar, hem geniş anlamda ele alan bir romandır. Romanda her kişi, en önemsiz kişiler bile, toplumsal konumun getirdiği kısıtlamalarla karşı karşıyadır.” Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*,(çev. Tomris Uyar), 3.B.,İstanbul, Agora Kitaplığı, 2013, s.64

⁴²⁰Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.122

eder. Daha sonra Moda civarında yaşayan, zengin Asaf Paşa'ya satılan Dilber'in hayatının seyri bu konakta değişim fırsatı yakalar. Konakta iyi bakılan Dilber, güzel bir genç kıza dönüşür. Evin eğitilmiş oğlu Celal Bey'in dikkatini çeken Dilber için bir ikbal yolu belirir. Ancak, Celal'in Dilber ile olan duygusal yakınlığı ailesi tarafından onaylanmaz. Diğer Tanzimat romanlarındaki ebeveynlerin, cariyeleri oğulları için ideal eş olarak görmelerinin aksine Celal Bey'in ailesi Dilber'i gelin olarak kabul etmez ve onu Celal Bey'den gizlice esirciye satarlar. Dilber'i esirciden alan kişi Mısırlı bir tacirdir. Dilber'in intiharı ile sonuçlanacak olaylar zinciri Elhamra Sarayına benzeyen bu konakta başlar. Efendisini güzelliği ile etkileyen Dilber, efendisi tarafından odalık alınmak ister. Odalık olma fikrine 'hayır' cevabını verdiğinde ise eziyet görmeye başlar. Verilen hediyelere ve cezalara rağmen kararından vazgeçmez. İkna olması için bir odada hapsedilen Dilber'in yardımına evdeki erkek kölelerden Cevher Ağa yetişir. Dilber'in konaktan kaçmasına yardım eden Cevher Ağa, İstanbul'a dönmesi için ona bilet de almıştır.

Esaretten kurtulması için yapılan her şeye rağmen Dilber, hürriyetine kavuşmayı başaramaz. Çocukluğundan itibaren başlayan esaret hayatı onu edilgen ve özgüveni eksik bir tipe dönüştürmüştür. Bu nedenle kurtuluşu intiharda görerek kendini Nil Nehri'ne atar. Robert P. Finn'in belirttiği üzere Dilber, özgürlüğün olanaklarıyla baş edemediği için intihar eder. Yıllarca sürdürdüğü esaret hayatı, özgürlüğün sunduğu seçme hakkını algılamaya bile hazırlanmamıştır onu.⁴²¹ Toplumsal hayatın esirler için sunduğu hayat karşısında ezilen Dilber pasif ve itaatkâr bir kişilik geliştirir. "...Dilber'in intiharı, köleliği mubah sayan bir topluma karşı ciddi bir protestodur. Yazar bir bakıma 'kamu vicdanı' nı uyandırmak için kahramanına trajik bir son hazırlar."⁴²² Yazar eserini 'hürriyet' sözcüğü ile bitirirken 'hürriyet' kavramına ironik bir anlam yükler. Dilber'in eril tahakküm unsurlarından köleliği ancak ölümle aşabilmesi başkaldırı olarak değerlendirilebilir. Zira pasif kişilik yapısına sahip bireylerin kendilerini sınırlayan baskılara 'hayır' deme biçimi genellikle intihar olmaktadır. "Onun intiharı bir kölenin başkaldırısıdır. Dilber'in intiharının temelinde yazgısına meydan okuması vardır."⁴²³ Yazar'ın başka başkaldırı seçenekleri oluşturmak yerine Dilber'i ölüme yönlendirmesi, eserin yazılış amacının göstergesi kabul edilebilir. Zira esir tipi olarak Dilber'in görevi yazarın topluma yönelttiği eleştiriyi vurgulamak olarak değerlendirilebilir.

Ahmet Mithat'ın *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, Namık Kemal'in *İntibah*, Nabizâde Nâzım'ın *Zehra* romanlarında yazarların cariyeliği kadın lehine ele aldıkları görülür. Satın

⁴²¹ Finn, a.g.e., s 64

⁴²² (ed.) Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı* (1839-2000), 4.B.,Ankara, Grafiker Yayınları, 2007, s.105

⁴²³Nurulah Ulutaş, *İntihar ve Roman*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2011, s. 265

aldıkları cariyelere evde iyi bir eğitim sunan efendiler onları kendilerine uygun eş adayları haline getirirler. Cariyeler, efendilerinin hizmetinde ve onların arzu ettiği biçimde, dil bilen, piyano çalan güzel kadınlara dönüşürler.

“ Satın aldıkları cariyeleri, evin küçük beyinin zevkine göre yetiştirerek, ona lâıyk bir zevce hâline getirmeyi tercih etmişlerdir. Bu genç kızlar, piyano, Fransızca dersleri ile bir yandan alafranga hayata hazırlanıyor, bir yandan da evdeki tecrübeli dadı kalfaların ve büyük hanımefendinin terbiyesinde mükemmel bir Müslüman Türk kadını olarak, yeni sosyal durumları için hazırlanıyordu.”⁴²⁴

Erkeğin arzu ve beklentilerine göre yetiştirilen kadınlar ideal kadın olarak vurgulanırlar. Evin hanımına dönüşerek esaretten kurtulan kadınlar başarılı ve mutlu kabul edilirler.⁴²⁵ İdeal ama birey olamamış bu kadınlar için Ayşe Saraçgil şu yorumu yapar:

“ Yeni dönem Osmanlı erkeği, bu çözüme yönelerek karşı cins üzerinde mutlak bir kontrol imkânından vazgeçemediğini gösteriyor. Ama bu kontrolü, hem seçtiği kadını özgürleştirerek, hem de özgürleştirdiği esiri eğitip onu modernlik öncesi koşullardan kurtararak uyguluyor. Ve bu babaca tavrı sayesinde, kendine uygun biçimde yarattığı eş, kendisine tüm varlığıyla bağlı minnet duyguları ile yüklü ve her türlü öznelikten uzak bir kişi oluyor.”⁴²⁶

İntibah'taki Dilaşub, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'deki Canan, *Zehra*'daki Sırrıccemal efendilerinin kendilerine belirledikleri sınırlarda yaşayan, ideallikleri itaat ile özdeşleştirilmiş tiplerdir. Sırrıccemal'in *Zehra*'ya gösterdiği direnç, *Dilber*'in intiharı bu çizginin dışına düşen, başkaldırı kabul edilebilecek eylemler olarak düşünülebilir. Ancak genel itibarıyla Tanzimat yazarlarının idealize ettiği tipler Berna Moran'ın da belirttiği üzere “ ... erkek egemenliğini severek kabullenmiş kadınlar”⁴²⁷ dır. Erkek yazarların kadını pasifleştirdikçe idealleştirmelerinin aksine kadın yazarların ideal kadınları aktif, güçlü ve özgüvene sahip bireyler biçiminde ele aldıkları görülür.

⁴²⁴Melin Has Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s.18

⁴²⁵ “Zaten bizzat köleliği konu edinen Osmanlı romanlarında da cariyeleri kesinlikle “ikbale ermiş” insanlar olarak göremeyiz. Ne *Canan (Felatun Bey ile Rakım Efendi)*, ne *Dilaşub (İntibah)* ne *Dilber (Sergüzeşt)* , ne de *Sırrıccemal (Zehra)* yoksun oldukları özgürlüklere karşı bir mutluluk elde edebilmişlerdir. Bu konuda en sistematik eleştiriyi yapmış olan Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'te (1889) belirttiği gibi, o dönemde “ Müşteriye gidip de...beğenilmeyerek gelen esirlere on-onbeş kırbaç vurulurdu” Taner Timur, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2.B.,Ankara, İmge Yayınları, 2002, s. 34-35

⁴²⁶Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.115

⁴²⁷Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınları, 1994, s.232

Fatma Aliye'nin, görücü usulü evlilik, çok eşlilik ve esaret konusunu ele aldığı *Muhadarat* romanında idealize ettiği kadın tipi erkek yazarlara göre farklıdır. Romanın merkez kadın karamanı Fazıla, hayatının bir bölümünü esir olarak geçirir. Ancak onun esarete ve karşısına çıkan sorunlara verdiği tepki Tanzimat romanındaki cariyeye tiplerinden farklıdır. Kuşkusuz bunda hayatına esir olarak başlamamasının, eğitilmiş bir genç kız oluşunun rolü büyüktür.

Zengin bir babanın kızı olarak dünyaya gelen Fazıla, evde eğitim alarak büyütülür. Terbiyeli ve itaatkâr bir genç kız olarak yetiştirilen Fazıla, çocukluğundan itibaren evliliğe hazırlandığı Mukaddem ile değil de görücü usulü ile Remzi Bey ile evlendirilir. Babasının verdiği evlilik kararına itaat eden Fazıla, evliliğini sürdürmek için çaba gösterir ancak Remzi'nin çapkınlıkları, kültürsüzlüğü, saygısızlığı üzerine bir de ikinci eş isteği Fazıla'nın Remzi'yi terk etmesine sebep olur. Evinden kaçan Fazıla da Dilber gibi intihar etmeyi düşünür ancak bunu zayıflık olarak nitelendirir ve vazgeçer. Fatma Aliye, Sami Paşazâde'den farklı olarak kadın kahramana başka çözüm yolları üretir. (Burada Dilber'in hayatına köle olarak başladığı, Fazıla'nın ise zengin ve eğitilmiş bir kız olduğu unutulmamalıdır.)

Annesinin yüzüğünü satıp bir süre hayatını devam ettiren Fazıla, parası bitince kaldığı pansiyonun sahipleri tarafından esir pazarına satılır. Fazıla, cariyeye kalamayacak kadar güzeldir fakat odalık olmayı da kabul etmemektedir. Bu nedenle birkaç efendi değiştirir. Sonunda Beyrut'ta bir tüccar konağında bakıcılık yapmaya başlar. Adını Peyman olarak değiştiren Fazıla o evde mutludur. Oysaki esaret hayatı Fazıla gibi zengin bir ailede doğmuş, eğitim almış bir kadın için son derece zordur. Ancak babasının ve eşinin yanında bulamadığı huzuru cariyeye olarak girdiği konakta bulmuştur.

Evin oğlu Şebib (Avrupa'da eğitim almış, yılın büyük bölümünü de Avrupa'da geçiren bir gençtir.) kadınlardan hoşlanmayan, sert mizaçlı biridir ancak Fazıla'nın hizmetini de saygısını da çok beğenir. Annesinden Peyman'ı odalık olarak satın almak ister. Annesi Peyman'ın odalık olmayı kabul etmeyeceğini söylemesine rağmen Şebib, Peyman'ı satın alır. Günden güne Peyman'ı sevmeye başlar ve Peyman'a ancak evlenirse sahip olabileceğini anlar. Odalık olmayı kabul etmeyen Fazıla Şebib'in evlenme teklifini de eski eşi Remzi'nin öldüğünü öğrenince kabul eder.

Fatma Aliye, Fazıla ile bir kadın olarak tek başına ayakta durmanın zorluklarını dile getirir. Esaret, özellikle kadınlar üzerinde toplumsal baskı ve şiddetin kendine yer bulduğu bir durumdur. Fazıla, Tanzimat'ın erkek yazarlarının yarattığı cariyeye tipinden farklıdır zira o

cariyeliği ikbali için bir aşama olarak görmez. Zengin bir aileden gelmesi, bir evlilik yapmış olması buna gerekçe gösterilebilir. Ancak bir kadın yazar olarak Fatma Aliye'nin⁴²⁸ Fazıla'yı güçlü ve ahlâkından ödün vermeyen bir tip olarak kurgulaması dikkate değerdir. Fazıla, Remzi ile olan ilişkisinde de kişiliğini ortaya koyabilen birey kimliğine sahip bir kadındır. Aynı biçimde Şebib ile olan ilişkisinin biçimini de kendisi belirler. “ *Görüldüğü gibi Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında köle ve cariyeler daha önce Tanzimat romanlarında görülen ezik, zavallı durumundaki köle ve cariye tiplerinden farklı olarak seçme şansı olan, tercihlerini ortaya koyan insanlardır.*”⁴²⁹ İtaat eğilimi ve geleneğe bağlılık konusunda Fazıla; Dilaşub, Sırrıcemal ve Dilber'e benzese de birey olmak bakımından onlardan ayrılır. Nüket Esen, Fatma Aliye'nin *Nisvan-ı İslâm*'da ve makalelerinde kadınlar konusunda gelenekçi davrandığını ancak romanlarında, başkaldıran ve bireyleşme çabası olan kadınlar yarattığını belirtir.⁴³⁰

Nabizâde Nâzım'ın *Zehra* adlı romanında yer alan Sırrıcemal 'kölelik' ortak paydasında *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*'deki Canan ve *İntibah*'taki Dilaşub ile birleşir; ancak itaat ve edilgenlik bakımından onlardan ayrılır. Bu durum onun satın alınma sebebine bağlanabilir. Zira Sırrıcemal, evin beyine cariyelik/odalık olması için alınmaz. Yeni evli bir çiftin (Zehra-Suphi) yanına hizmetçi olarak satın alınır. Suphi'nin annesinin tamamen iyi niyetle, gelini Zehra'ya hizmet etmesi için aldığı cariye Sırrıcemal, eserin akışı içinde Zehra ve Suphi'nin ayrılmasına –bunda Zehra'nın aşırı kıskançlığının payı göz ardı edilemez- sebep olur.

Başlangıçta uysal, saygılı ve itaatkâr bir tip olan Sırrıcemal, Zehra'nın bitmek bilmeyen kıskançlık ve öfke nöbetlerine Suphi'den hamile kalıncaya kadar katlanır. Hamilelik ile birlikte Sırrıcemal kendisini Zehra ile aynı seviyede görmeye başlar. Zira bu çocuk ona, “ *'ikinci hanımlık' mevkiini verecek tek varlıktır.*”⁴³¹ Bir köle, cariye olarak geldiği evde çocuğu

---

⁴²⁸ “ Gerçekten o devirde, bizim cemiyetimizdeki cariyelerin durumu ile aynı devirde Avrupa'daki kölelerin durumu arasında büyük farklar mevcuttur. Fatma Aliye Hanım, *Nisvan-ı İslam* adlı eserinde bu farklılığı canlı bir şekilde anlatmaktadır. Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızı, konaklarında misafir olan Fransız M ile yanındaki rahibeye cariyelerin, Osmanlı Sarayında ve konaklarında evin kızı gibi yetiştirildiklerini, giydirilip kuşatıldıklarını göstermiştir.” Has Er, a.g.e., s. 16

⁴²⁹Firdevs Canbaz Yumuşak, *Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010,s. 39

⁴³⁰ “ *Fatma Aliye'nin kendi konumu da ikirciklidir. Nisvan-ı İslâm'da ve birçok makalesinde son derece gelenekçi bir yaklaşımla bakar kadın sorunlarına. Ama romanlarında alttan alta başkaldıran, güçlü, tuttuğunu koparan kadınlar çizmiştir. Doğrudan kendi sesiyle konuştuğu zaman, yani makalelerinde, daha tutucu; kurmaca dünyasının koruyuculuğu içinde yani romanlarında ise, daha aykırı olabilme cesaretini bulan bir yazardır. Hayatında olduğu gibi metinlerinde de isyan etmekle boyun eğmek arasında sıkışmış gibidir. Sanki gerçekte de iki Fatma Aliye vardır: Biri karşı çıkan, diğeri boyun eğen Fatma Aliye.*” Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.93

⁴³¹Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s. 178

sayesinde sosyal konumu değişecek, eril tahakkümün toplumsal uzantılarından biri olan esaretin sınırları dışına çıkacaktır.

3.2.2. Boşanma

Fatma Aliye'nin *Muhadarat*'ında eři Remzi, Fazıla'ya çok eşliliği dikte ettiğinde Fazıla boşanmayı dūřunur ancak toplumdan yiyeceği boşanmış kadın damgasından korktuğu ve babasının evinde yaşayamayacağını dūřündüęü için başka bir çözüm üretir.

Bilgi, görgü ve kültürel donanım bakımından kendini eşinden üstün bulan Fazıla, bunun bilincinde olmasına rağmen eşinin olumsuz davranışlarını bir süre görmezden gelir. Çocukları olmadığı için Remzi'nin odalık alma fikrine karşı çıkmaz ancak odalık almaktaki amacın ocuk değil de Remzi'nin cinsel doyumsuzluğu olduğunu anladığıında bu fikre karşı çıkar. Zira Fazıla, birçok bakımdan eşinden üstün olmasına rağmen geleneksel yaşamın evlilikte kadına biçtiği itaat kültürü gereğince susmaktadır. Remzi'nin ikinci bir eş fikrini kendinde eksiklik bulunmadığı sebebiyle kabul etmez:

“ Mesela bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden gerek, ilminden, fazlından, akıl ve zekâvetinden veyahut asalet ve necabetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. Eğer o iki karı da o erkekteki sıfat-ı memduhâ ve fezâili dolduramayacak olur da erkekte yine fazla kalırsa, o erkek bir daha alabilir. O üç kadın bir yere geldiği halde yine o erkeğin değerinde bulunmaz ve ona denk gelmezlerse, o adamın bir dördüncü de almaya hakkı vardır. Lakin gelelim bize. şu seninle ana bir rif'at biçilmeye kalkışılsa, acaba benimle kıyas olunabilir misin? ” (s. 247)

Kendisinin hiçbir açıdan Remzi ile kıyaslanamayacağını dūřünen Fazıla evi terk eder. Ancak gidecek bir yeri yoktur. Babasının evindeki üvey anne Calibe entrikalarıyla nedeniyle Fazıla'ya babaevi kapısını kapatmıştır. İntihar etme fikriyle deniz kenarına giden Fazıla intiharı da zayıflık olarak görüp vazgeçer. Kendine tek başına ayakta durabileceği yeni bir hayat tasarlar. Resmi olarak boşanamaz ancak Remzi'nin otoritesine başkaldırır. İstemediği bir eře ve hayata 'hayır' der. Bir kadın olarak Fazıla'nın yalnız bir hayata karar vermesi dikkate değerdir.

Fatma Aliye ve Halide Edib eserlerinde hayal ettikleri yeni kadınlara yer verirler ancak toplum eğitilmiş ve tek başına ayakta durabilen bu kadınları kabul etmeye hazır değildir. Bu

anlamda Fazıla boşanmayla oluşabilecek sorunlardan kurtulmak için kendine yeni bir isimle yeni bir hayat kurar.

Fatma Aliye, *Udi*'de (1899) kadın kahraman Bedia vasıtasıyla kadın eğitimi, musiki, çalışma hayatı ve aldatılma konularını işler. *Udi*, “ *Kocasının kendisini aldattığını öğrendikten sonra boşanarak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan bir kadının hikâyesi*”⁴³²dir. Aldatılmayı kabullenemeyen Bedia, eşini çok sevmesine rağmen kadınlık gururunu ön plana alarak boşanmayı tercih eder.

Kendisini çok seven bir ailenin korunaklı, şefkatli gözetiminde yetişen Bedia hayat karşısında bilgisiz ve tecrübesizdir. Çocukluğundan itibaren ev sınırlarının içinde tutkun olduğu musiki ile büyür. Ondaki musiki yeteneğini keşfeden babası Nazmi Bey Bedia'nın ilk öğretmeni olur. Sekiz yaşından itibaren Bedia'ya keman ve kanun çalmayı öğretir. Daha sonra ud çalmayı da öğrenen Bedia, babası dışında başka hocalardan da dersler alır. Evde babasının gözetiminde büyüyen Bedia hayata dair bilgileri ağabeyi Şem'i'den öğrenir. Zira Nazmi Bey Bedia'yı korumak için sevdadan uzak durması gerektiğini vurgulayan hikâyeler anlatmakta Şem'i ise bunların hayatın gerçekleri olduğunu Bedia'nın öğrenmesi gerektiğini düşünmektedir.

Hayatındaki tek aşk olan musiki ile büyüyen Bedia'ya on dokuz yaşından sonra görücüler gelmeye başlar fakat Nazmi Bey kızının evlenmesi taraftarı değildir. Nitekim Bedia da babasının ölümünden sonra evlenir. Kendisine görücü gelenlerden biri altmış yaşında, maddi durumu çok iyi bir tüccardır. Annesi ve ağabeyi Şem'i aradaki yaş farkına rağmen Bedia'nın tüccarla evlenmesini isterler. Fakat Bedia “ *Altmış yaşında poturlu, saltalı bir zevç hiçbir vakitte benim zihnime gelmemiş, hayalhaneme girmemiş idi*”⁴³³(s. 83) diyerek bu evliliği istemediğini belirtir. Annesi ve Şem'i, Bedai'nın kararına saygı duyarlar. Bedia görücü usulü evlilik konusunda herhangi bir baskıyla karşılaşmaz. Tüccarı istemeyen Bedia, taliplerinden yakışıklı Mail'i beğenir ve onunla evlenebileceğini ifade eder. Ağabeyi Şem'i, Mail'i onaylamaz fakat kardeşinin bu kararına saygı duyar.

---

⁴³² Ayşegül Utku Günaydın, *Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, s. 182

⁴³³ Fatma Aliye, *Udi*, İstanbul, İkdam Matbaası, 1898 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Firdevs Canbaz Yumuşak, Fatma Aliye'nin görücü usulü evliliği onaylamadığını ancak eş seçiminde ailelerin fikirlerinin önemini de yadsımadığını belirtir.⁴³⁴ Zira Şem'i Bedia'nın kararının yanlışlığının farkındadır, kendi fikirlerini dile getirir ancak Bedia'nın üzerinde bir otorite kurmaz.

Mail ile çok severek evlenen Bedia bir süre sonra derin bir mutsuzluğun içine sürüklenir. Mail, ona saygısız davranmakta, birçok gece eve gelmemektedir. Üstelik evin geçimi Bedia'nın babasından kalan gelirler ile sağlanmaktadır. Eşinin kendisini aldattığını düşünmeye başlayan Bedia bir gece bu gerçekle yüzleşir. Gittiği bir eğlencede kendi bileziklerini Helula adlı bir dansçının kollarında görür. O andan itibaren ayrılmayı düşünmeye başlayan Bedia'nın bu kararı, Mail'in ihanet itirafıyla eyleme dönüşür. Mail'e “ *Beni sevmeyen, beni istemeyen bir adamla oturup kendimi ona bâr etmek istemem. Haysiyet-i nisvânımı ayaklar altına alamam!...* ” (s. 138) diyen Bedia için evliliği bitmiştir. Ağabey'i Şem'i'ye telgraf çekerek kendisini aldırmasını ister. Ancak Mail onu bırakmak istemediği için Bedia bunun kısa bir tatil olduğunu ifade eder. Gideceği gün Mail hiçbir eşyasını vermez hatta en sevdiği udunu bile alıkoyar zira Bedia'nın dönmeyeceğini bilmektedir. Mail'in tüm ısrarlarına ve çıkardığı zorluklara karşın Bedia “ *Eşyama ister isen zapt et! Lakin beni zapt edemezsin.* ”(s.141) diyerek yolculuğa çıkar. Şam'a ağabeyi Şem'inin yanına gider. Orada geçirdiği süreç son derece zordur. Çok sevdiği, her fedakârlığı yaptığı eşinden ihanet görmüş, tek başına kalmıştır. Mail'in tüm çabalarına, boşanmayı reddetmesine rağmen ağabeyi Şem'inin tuttuğu avukat ile mahkemeye başvurur.

Fatma Aliye, kadın eğitiminin önemini vurguladığı bu eserde Bedia'ya udilik vasıtasıyla tek başına ayakta kalabilme fırsatı yaratır. Ekonomik özgürlüğünün olması Bedia'nın kadınlık gurunu hiçe sayıp aldatıldığı bir evliliğe boyun eğmesini engeller. Nüket Esen'e göre bu eser, kadın eğitiminin ve çalışma hayatının, kadınların erkeksiz kaldıklarında kendilerini geçindirebilmek için önemini ortaya koymaktadır.⁴³⁵

⁴³⁴ Firdevs Canbaz Yumuşak, *Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 85

⁴³⁵ “ (...) kadınların eğitiminin önemini iyice vurgulamak için onların erkeksiz kaldıklarında kendilerini geçindirebilmek için de eğitilmeleri gerektiğini belirtmekte ve eğitimin kadınların kendileri için olduğunu bir daha ortaya koymaktadır. Kendisini aldatan kocasından ayrılarak çocukluğundan itibaren çok iyi ud çalmayı öğrendiği için ud dersleri vererek kendini ve ailesini geçindiren, Bedia'nın hikâyesidir anlatılan. ” Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 238

Halide Edib'in *Seviye Talip* ve *Yeni Turan* romanları kendine özgü özellikleriyle dikkat çeken, güçlü kadın kahramanlar üzerine kuruludur. Akıllı, bilgili, erkeklerle entelektüel tartışmalar yapabilen bu kadınlar aristokrat ailelerden gelmelerine ve eğitimlerine rağmen kendi kültürlerine yabancılaşmayan, dinî inançları kuvvetli kadınlardır. “ *Bu kadın, Batı eğitimi ve kültürü içinde yetişmiş olsa da, Tanzimat roman ve tiyatrosunun Türk-Müslüman değerlerine tehdit oluşturan alafranga kadın karakterine benzemez. Kendisi zaten millî ahlak ve değerleri içselleştirmiştir. Ayrıca Halide Edib'in romanlarında bu karakter, Osmanlı aile yapısına bir tehdit olarak gösterilen şeytanî ve hafifmeşrep bir kadın olmak şöyle dursun, çok güçlü ve örnek alınması gereken “ ideal kadın” olarak sunulur.*”⁴³⁶

Okuru geleneksel ahlâkî değerler konusunda düşündüren, geleneksel ahlâkî yapıyı sorgulayan ve dönüştüren bir roman olan *Seviye Talip*'te Halide Edib, istemediği bir evliliğin içinden çıkıp giden bir kadın kahramana yer verir. Romana adını veren Seviye Talip, toplumsal normları hiçe sayarak, kendi doğrularıyla yaşayan bir kadın kahramandır. Ailesinin ve toplumun nazarında iffetsiz olarak değerlendirilen Seviye romandaki kadın erkek diğer kahramanların yanında birey kimliği ile öne çıkar.

Roman, erkek kahraman Fahir'in Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönüşüyle başlar. Avrupai tarzda yetişmiş olan Fahir muhafazakâr bir kadın olan halasının kızıyla evlenir ve ardından felsefe eğitimi almak için İngiltere'ye gider. Döndüğünde, değişmeye başlayan bir İstanbul ile bu değişimi reddeden bir eş ile karşılaşır. Eski ve yeni değerler arasındaki çatışmanın, hürriyet fikrinin sorgulandığı eserde Seviye önce Fahir'in çocukluk arkadaşı, ardından da tutkuyla bağlandığı bir kadın olarak yer alır. “ *Seviye, devri için çok cüretkâr bir harekette bulunmuş ve herkesin ilgisini çekmiştir. Kocasıyla anlaşamayan Seviye, kendisine piyano dersi veren Cemal adlı Macar asıllı bir sanatkâra gönlünü kaptırınca, kendisini boşamak istemeyen kocasını terk ederek, sevdiği erkekle nikâhsız oturmayı, kendi ahlâk anlayışına daha uygun bulmuştur.*”⁴³⁷ Romanda Seviye'ye dair bilgiler Numan'ın ağzından aktarılır zira Fahir'in arkadaşı Numan, Seviye'nin kuzenidir. Ailedeki ve çevresindeki birçok kişinin aksine Numan, Seviye'yi haklı bulur ve katıldığı davetlerde onun hakkında yapılan dedikodulara karşı Seviye'nin “ *şayan-ı hürmet*” olduğunu dile getirir. Fahir'in de bulunduğu

⁴³⁶ Hülya Adak, “ Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla), 4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.158-190, s. 163

⁴³⁷ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 89

bir davette Seviye'nin adı geçince davetlilerden biri Seviye'nin namuslu kadınlar arasında adının anılmaması gerektiğini söylediğinde Numan şöyle bir yanıt verir:

“ Benim İngiltere’de geçirdiğim senelere değil, sizi bu gibi mesailde burnunuzdan öteyi görmeyen dar fikirlerinize, riyakârlıkla, aldatmakla icra edilen her kusuru görmeyip de, âdâta karşı isyan ermiş fakat namuslu, anlıyor musunuz, kardeşlerimiz, zevcelerimiz, kadar namuslu bir kadına taaruzunuza acıyınız.” (s. 23-24)

Sert bir ifadeyle Seviye’yi savunan Numan, toplumsal ikiyüzlülüğü eleştirir. Eğitimli, Avrupa görmüş ve geniş fikirlere sahip olduğunu iddia eden birçok kişinin toplumdaki aksaklıkları görmezden gelip, geleneksel ahlâkî değerlere karşı isyan etmiş, başkaldırmış bir kadını ‘iffetsiz’ diye suçlamasını haksız bulur. Zira Seviye eşini aldatan bir kadın değil, mutsuz olan bir evliliği bitirmek isteyen ancak eşi kendisini boşamadığı için boşanamayan bir kadındır. Eşi Talip, toplumdaki ataerkil kodları kullanarak istenmeyen kişi olmanın yarattığı aşağılık duygusunu bastırmak için Seviye’yi toplum nazarında ahlâksız kadın konumuna getirmek ister.

Numan’ın onda “ *hayatını bir hatt-ı müstakim üzerine yürütmek içi bir erkek inadı vardı.*” (s.47) dediği Seviye; on altı yaşındayken sevdiği, Talip ile evlenir. Yaşı küçükken hayatına dair verdiği bu önemli karar zaman içinde doğruluğunu yitirir. Zira Talip; bencil, duygusuz ve “*kuş kafalı*” biridir. Seviye uzun bir zaman “ *Bütün dünyadan uzak, dört duvar arasında, kocasının fikriyle mütefekkir, hissiyle mütehassıs, adeta onun hüviyetinde kendini kaybettiği*” (s.48) bir hayat yaşar. Ancak etrafındaki sahte dostluklardan, eşinin yapay yakınlığından, anlamsız eğlencelerden bunılır ve uykusundan uyanır. Seviye’nin uyanan benliği evliliğini devam ettirmesinin anlamsızlığını ortaya çıkartır. Duygusal boşluğunu dolduran musiki hocası Cemal ile tanışınca kendinde güç bulan Seviye açık ve dürüst biçimde Talip’e “ *kendisini artık sevmeyi, zevç ve zevcelik hayatı aralarında kabil olamayacağını*” (s.48) söyleyerek ayrılımlarını rica eder. Seviye, bu isteğine kaba tehditlere cevap veren Talip’e aldırmayarak babasının evine gider ve altı ay orada yaşar. Ancak, “ *sonra gençliği ve herkesin yaşamak için hakkı namına isyan etti. Eğer kocası kendisine hüviyetini iade etmezse, sevdiği adamla yaşayacağını, vicdanen kendisini serbest addettiğini*” (s.49) belirtir. Kendisinden boşanmayan eşine başkaldıran Seviye aynı zamanda kendisine boşanma hakkı vermeyen topluma ve yasalara başkaldırır. Bu nedenle kadına boşanma hakkı vermeyen toplumun aynı kadına reva gördüğü ahlâksız yakıştırmalarına da aldırılmaz. Talip’in çıkardığı tüm rezaletlere rağmen sevdiği adam Cemal ile yaşamaya başlar. “ *Kendi iffet ve doğruluğuna metin*

bir kanaati” (s.49) olan Seviye, kararlılığı sayesinde ilerleyen süreçte Talip’ten boşanır ve Cemal ile evlenir.

Yeni kafa ve yeni zihniyete sahip, millî değerlerle Batılı değerleri birleştirmiş olan *Yeni Turan*’ın kahramanı Kaya, “ *bütün şekli züppeliklere karşı çıkan, ideolojisinden vazgeçmeyen*”⁴³⁸, kendi doğrularıyla yaşayan bir kadın karamandır. Romanda siyasî kimliği ile öne çıkan Kaya’nın evlilik içinde bireyselliğini koruduğu ve istemediği evliliğini bulduğu ilk fırsatta bitirdiği görülür.

Yeni Turan ile Yeni Osmanlılar adlı iki siyasî partinin siyasî ve sosyal hayattaki çarpışmalarının ele alındığı eserde Kaya, kuzeni Oğuz ile birlikte Yeni Turan partisinin siyasî lideri konumundadır. Eğitimli ve idealist bir kadın olan Kaya ideolojisi için hayata aktif katılan, kadınların toplumsal kabulü çok zor sağladıkları birçok alanda fikirleri ve eylemleriyle var olmaya çabalayan bir kadındır. Adıyla örtüşen kimliği ile fikirlerinden hayattaki duruşundan taviz vermeyen Kaya, idealleri uğruna kendini feda eder. Oğuz’un hayatını kurtarmak ve Yeni Turan ideolojisini sekteye uğratmamak için Yeni Osmanlılar Partisi lideri Hamdi Paşa’nın evlilik teklifini kabul eder.

İffeti, bilgisi, hayattaki dik duruşuyla Hamdi Paşa’nın beğenisini kazanan Kaya, Hamdi Paşa ve onun temsil ettiği partinin ideal kadın tanımlarına son derece uzaktır. Kadının ‘eş ve anne’ kimliğini kırıp, kendine sosyal ve siyasî hayatta varlık alanı yaratan Kaya İnci Enginün’e göre “ *inandığı prensiplerle, çevresine tesir eden ve onu değiştiren ilk kadın örneği*”⁴³⁹ dir.

Yapılacak seçimlerde Yeni Turan’ın kazanacağına neredeyse emin olan Paşa, siyasî arenada Oğuz’dan çok Kaya’nın önemli olduğunu farkındadır. Bu nedenle hem Kaya’ya dair hisleri hem de partisinin geleceği için Kaya ile Oğuz’un hayatı üzerinden pazarlık yapar.

Evlilikleri boyunca kişiliğinden taviz vermeyen Kaya’nın, özellikle kadın eğitimi konusundaki inatçı tutumu Hamdi Paşa’yı ikna eder. Yeni Turan hükümetinin kadın eğitimi konusundaki kanun tasarılarını başta reddeden Paşa, Kaya ile ilişkisini düzeltmek için tasarıları onaylar. Yeni Osmanlılar, kadının bir süs bir eşyası gibi evde oturmasını onaylarken; Yeni

---

⁴³⁸ Enginün, *a.g.e.*, s. 97

⁴³⁹ Enginün, *a.g.e.*, s. 99

Turan, kadının hayatın her alanında var olması gerektiğini savunur. Bu nedenle parti eğitimden kılık-kıyafete kadar birçok değişimin gerektiğini savunur.

“ Yeni Turan’ı en çok göze çarpturan şeyi belki de “ Türk Kadını Kurumları” idi. Yeni Turan, kadınlarını da okutuyor, kadınlarını erkeklerinin yanbaşında çalıştırıyordu. Yeni Turan kadınlarının kıyafeti de sadeleşmiş, değişmiş, modaya hiç uymuyordu.” (s.17)

“ Şimdi kadınlar ince, zarif, sanatkâr çarşafı ve tuvaletleri ile evlerinin bir süsü, erkeklerinin sevda amaçları olmakla kalan kadınlarımıza karşılık, Yeni Turan’ın öğretmenlik eden, ağırbaşlı, karakterli hastabakıcı yetişen, bir muharebe olur olmaz Arap savaşçıları gibi mehmetçiklerin yaralarını sarmaya giden, ordunun dikişini dikmek için kadın çalışma yurtlarında çalışan, eski Türk işleme sanatlarını Yeni Turan’a uygulamak için ekonomik, insancıl, bilimsel ve bilmem daha bir sürü yönlerde çalışan, akın akın kadınları vardı.” (s.17)

Kaya’nın özellikle kadın hakları konusundaki mücadelecî tavrı dikkate değerdir. Zira Kaya’nın, Halide Edib’in idealist kişiliğinin romana yansması olduğu söylenebilir. Siyasî ve sosyal hayattaki tavrını evinde de koruyan Kaya, Hamdi Paşa’nın evinde kendi giyim tarzından dahi vazgeçmeden yaşar. Ancak Hamdi Paşa’nın zoruyla Oğuz’un hayatı uğruna yapılan anlaşmalı evlilik Oğuz’un bir deli tarafından öldürülmesiyle son bulur. Oğuz’un öldüğünü öğrenen Kaya, kendisine dayatılan bu evliliğe ‘hayır’ diyerek Hamdi Paşa’yı terk eder. Kaya’nın evden hiçbir şey almadan, geldiği kıyafetle ve Hamdi Paşa’dan nefret ettiğini haykırarak gitmesini Paşa’nın yeğeni Asım “ düşman ordusuna dalan bir Atilla” diye tasvir eder.

Salahaddin Enis, *Zaniyeler*’de boşanma konusunu yozlaşma ve ahlâkî çöküş bağlamında ele alır. Kadın kahraman Fitnat’ın günlüğünden aktarılan eserde Fitnat, başlangıçta iyi huylu, saygılı ve duyarlı bir genç kızdır. Görücü usulü evlendiği Konyalı tüccar Hasan Rıfat Efendi ile birlikte Konya’da yaşamaya başlar. Yazar, Fitnat’ın Konya’daki hayatıyla İstanbul ile taşra arasındaki çatışmaları gözler önüne serer. İstanbul’dan gelmiş biri olarak Fitnat, Konya halkının gözünde hep bir yabancı ve şeytan benzeri bir mahlûk olarak kabul edilir. Oysaki Konya’daki yaşamı boyunca Fitnat’ın kötü/ahlâksız sayılabilecek bir davranışı gözlenmez. Ancak bir gencin onun aşkından intihar etmesi, evli bir çiftin boşanması Fitnat hakkında yapılan dedikoduları körükler. Etrafındaki dedikodulardan bunalan Fitnat bir süreliğine İstanbul’a tatile gitmek ister. Konya’ya geri dönüşü olmayan bu yolculuk Fitnat’ın hayatının seyrini değiştirir. İstanbul’da zengin teyzesi Münevver’in etkisine giren Fitnat, Şişli’deki yozlaşmış sosyete kalabalığının bir üyesi haline gelir. Ülkenin içinde bulunduğu koşullara aldırmayan, mütemediyen eğlenen bu kalabalık, ahlâkî çöküş yaşamaktadır. Fitnat eşini ve evliliğini

unutarak teyzesi vasıtasıyla cinsellik ve eğlence odaklı ilişkiler ağına dâhil olur. İstanbul'daki hayatın yozlaşmışlığının, çirkinliğinin farkındadır, zaman zaman içinde büyük çelişkiler hisseder:

“ Artık burada bir an olsun durma! Düşün ki, burada seni bir tehlike bekliyor. İşte teyzenin, Nazlı Hanım'ın evlerinde geçen yüzler kızartıcı sahneleri seyretmekliğin gösteriyor ki, kimliğinin derinliklerinde saklı olan fenalık ve günah iblisi uykusundan uyanıyor ve kalkıyor. Bir an daha burada durma Fitnat!... Düşün ki o iblis tamamiyle uyanıp ayağa kalktığı zaman seni saçlarından yakalıyacak ve aşağıda günahlar uçurumuna fırlatıp atacaktır. Düşme oraya Fitnat, düşme!... Bil ki o uçurum derindir ve oradan geri dönüş yoktur.” (s. 91-92)

Etrafındaki hayatın kötülüğünün farkında olan Fitnat, bile isteye sözünü ettiği o uçuruma düşer. Teyzesi vasıtasıyla tanıştığı Doktor Mükerrerem ile ilişki yaşamaya başlar. Romanda bu durumu *“ Evimi, kocamı, her şeyimi terk ettim ”* (s.107) sözleriyle anlatan Fitnat, hiç kimseye aldırmandan yaşamaya başlar. Bir süre sonra da eşi Hasan Rıfat Efendi Fitnat'ı boşar. Fitnat'ın Mükerrerem ile ilişkisi aşka dayalı bir ilişkidir, romanda onun duyguları nedeniyle ailesini, eşini önemsemediği dile getirilir. İstemediği bir evliliği sürdürmektense ayrılmayı tercih eder; ancak bunu insanî ve ahlâkî duyarlılığa uygun biçimde yapmaması Fitnat'ı yozlaşmış ve düşmüş bir kadın haline getirir. Romanın sonunda Fitnat'ın Doktor Mükerrerem'den ayrıldığı, annesi ile kendine bir hayat kurduğu görülür. Fitnat; güçlü, toplumsal eleştirileri önemsemeyen bir kadındır ancak gücü duygusal hatalar yapmasını engellemez.

Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* adlı romanındaki Andelip de çok eşliliğe hayır diyen bir kadın olarak karşımıza çıkar. Romanda ağırlığı çok olmayan bir kadın kahraman olan Andelip başkahramanlar Ömer ve Vedide'nin evlerinde çalışan bir hizmetlidir. Çocuğu olmayan Andelip'e eşi ikinci bir eş alacağını söylediğinde o bu karara itiraz eder, bunu kabul etmeyeceğini dile getirir.

Çocuğu olmadığı için eşinin kendisinin yanına bir kadın daha getirme fikrine başkaldıran Andelip'in bu tavrı dikkate değerdir zira yaşanan dönem itibariyle maddi olarak güvencesi olmayan bir kadının evliliği, nikâhı kendisini hayata karşı koruyan bir kalkan olarak görmediğinin göstergesidir. Aynı zamanda boşanmanın kadına getireceği toplumsal baskıyı, ekonomik sıkıntıları görmezden geldiğini kişiliğini ön plana çıkardığını ifade etmektedir.

Yakup Kadri'nin *Ankara* (1934) romanındaki Selma Hanım, başlangıçta sıradan bir ev hanımıyken Milli Mücadele ile birlikte hayatın içine atılan, vatanı için çaba gösteren bir kadına

dönüşür. Cephe gerisinde hastabakıcılık, hemşirelik yapan Selma Hanım Cumhuriyet'in ilanından sonra öğretmenlik yaparak sosyal hayattaki varlığını sürdürür.

Milli Mücadele döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreci kapsayan roman üç bölümden oluşur. Birinci bölüm Sakarya Savaşı öncesi ve savaş sırasını; ikinci bölüm Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreci; üçüncü bölüm ise yazarın hayal ettiği, Cumhuriyet sonrasındaki on-on iki yıllık bir zaman dilimini yansıtır. Üç bölümde de olaylar başkişi Selma Hanım'ın hayatı merkez alınarak anlatılır. Selma Hanım, roman boyunca değişim ve bilinçlenme süreci geçirir. Ev hanımlığı ile başlayan süreç çalışma hayatına atılmasıyla sonuçlanır. Ancak Selma Hanım iş yaşamındaki olumlu gelişmelerin aksine evlilik hayatında aradığı mutluluğu bir türlü bulamaz⁴⁴⁰.

Romanın üç bölümünde farklı özelliklerle karşımıza çıkan Selma Hanım ilk bölümde, (...) Bankası Muamelat Şefi Ahmet Nazif Bey'in eşi olarak onunla birlikte İstanbul'dan Ankara'ya taşınır. Kurtuluş ümidinin merkezi Ankara; Selma Hanım'ın gözünde kolonya, diş macunu, kokulu sabun bile bulunamayan bir mahrumiyet alanıdır. Eğitilmiş, kültürlü ve İstanbullu bir kadın için Ankara yoksulluklarla sınındığı, kendini yalnız hissettiği bir yer olur. Nazif Bey çok sıkıldığı için Selma Hanım'ı bir hafta sonu Mebus Murat Bey'in evine götürür. Murat Bey'in evi bağlık bir alanda yeşillikler içindedir. Bu ev ziyareti Selma Hanım'ın hayatında bir dönüm noktası olacak sürecin başlangıç noktasıdır. İkinci bölümde Selma Hanım'ın ikinci eşi olarak karşımıza çıkacak Binbaşı Hakkı Bey ile bu ziyarette tanışır. Binbaşı Hakkı Bey'in güçlü tavırları Avrupa ve Milli Mücadele hakkındaki fikirleri Selma Hanım'ı etkiler. Ancak bu etkilenme başlangıçta sevgi/aşk gibi duygulardan ziyade hayranlıkla ilişkilidir. Tanışma ve onu izleyen süreçte Selma Hanım Hakkı Bey ile sık sık görüşmeye başlar. Selma Hanım'ın Hakkı Bey ile at üstünde yaptığı gezintiler Nazif Bey'i hiç rahatsız etmez. Ancak, kadın ve erkeğin serbestçe yan yana geldiği ortamlar halk tarafından hoş karşılanmamaktadır.

Toplum tarafından yadırganan bu at gezintileri Selma Hanım'da milli bilincin uyanmasına neden olur. Eğitilmiş ve kültürlü bir kadın olmasına rağmen Selma Hanım, memleket meselelerine karışmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Ancak memleketin içinde

---

⁴⁴⁰ “ Romanın kadın kahramanı Selma Hanım, her bölümde ayrı bir erkekle evlidir. Birinci bölümde bankacı Nazif'le. Onu pek “ mıymıntı ” bulduğu için ayrılır, ikinci bölümde Hakkı Bey'le evlenir. Ne var ki Hakkı Bey o eski “ kahraman” Hakkı Bey değildir, Selma Hanım'ın gözünde artık bir “ kukla”dır. Üçüncü bölümde Selma Hanım'ı “ idealist” Neşet Sabit'le evli görürüz.” Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 3.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.72

bulunduğu durum, Anadolu'nun verdiği mücadeleyi Binbaşı Hakkı Bey sayesinde tanımaya başlar. İlk defa siyasî olayları düşünmeye başlayan Selma Hanım, mücadelenin bir parçası olmaya karar verir. Bu karar eşi Nazif Bey ile evliliğinin bitirme sürecinin başlangıcı sayılabilir. Zira hastabakıcı olarak Eskişehir'e giden Selma Hanım bir süre sonra Ankara'ya döner. Kurtuluş konusunda eşi dâhil birçok kişi umutsuzdur. Ancak cephede Mustafa Kemal'in kararlılığını gören Selma Hanım ümidini hiç yitirmez. Selma Hanım'da uyanan milli bilinç Nazif'te uyanmaz:

“ Selma Hanım, kocasından ne kadar uzak olduğunu, onu ne kadar sönük, ne kadar şahsiyetsiz ve mıymıntı bulduğunu bugün anlıyordu. Onun ütülü ve tozsuz pantolonundan, beyaz gömleğinden, saçlarının o intizamlı taranışından ve yumuşak, pembe cildinden tiksiniyordu.” (s.80)

Selma Hanım, mücadeleye karşı duyarsız ve inançsız tavrından dolayı Nazif'ten adeta tiksine başlar. Bin yıllık geleneklerle eve sabitlenmiş kadınlar dışarıya çıkıp ülkesi için mücadele ederken bir erkek olarak Nazif son derece pasif durmaktadır. Ancak Nazif'in bu tavrı Selma Hanım'ı daha da hırslandırır. Milli Mücadeleyi, savaş alanını bizzat gören Selma Hanım, Ankara'ya döndükten sonra da bir görev ister. Hakkı Bey onu Cebeci Hastanesine yönlendirir. Erkek mahşerine dönmüş yaralılar arasında bulunmak, onlar için çabalamak Selma Hanım'a huzur vermektedir:

“ Çalışmak, çalışmak. Bir şeye yaramak, bir şeye yaradığını hissetmek, işte, yaşamının yegâne manası” diyordu ve böyle düşünürken bütün kederlerini, hayal inkısarlarını, iç sıkıntılarını unutuyordu.” (s.81)

Çalıştığını, bir işe yaradığını hisseden Selma Hanım, evliliğindeki sorunları düşünmeyi erteleyip vatanın kurtuluşuna odaklanır. Meclisin Kayseri'ye taşınma fikri gündeme geldiğinde birçok insan Ankara'yı terk ederek Kayseri'ye kaçar. Kaçanlar arasında Nazif de vardır. Nazif Bey, “ Öyle ise, ben seni bırakır giderim. Canımı pazarda bulmadım ya ...” (84) diyerek Selma Hanım'ı bırakıp gider:

“ Genç kadın, hiç sesini çıkarmıyarak önüne baktı. O dakikadan itibaren bu karı koca arasında adeta mânevî bir boşanmanın ilk hükmü yazılmıştı. Bu devir, Selma hanım için, yalnız karılık kocalık bakımından değil, fikirce, hisçe bütün benliğine şamil bir inkılabın kaynağı oldu. Naziften ayrıldıkça Ankara'ya, Ankara'nın ifade ettiği millî manaya bağlılığı artıyordu. Sanki, gözlerinin üstünden bir perde kalkmış, sanki idraki emsalsiz bir şeffaflık bağlamıştı.” (s.84)

Selma Hanım, Nazif'e hiçbir şey söylemese de boşanma kararı almıştır. Nazif'ten uzaklaşıp millî amaca odaklanır. İkinci bölümün başında Selma Hanım'ın Nazif'ten boşanarak Hakkı Bey ile evlendiği bilgisi verilir. Üç yıl sonra, Yenişehir'de yeni bir evde yeni eşiyile olan Selma Hanım'ın zaman zaman iç dünyasında yaşadığı sorgulamalar şöyle aktarılır:

“ Selma Hanım, Sakarya muharebesi günlerinde, Nazif'ten niçin o kadar soğudu? Neden Büyük Zaferi takip eden o coşkunkluk ve sevinç devrinde ona karşı, adeta bir öfke ve bir hınç duymağa başladı? Ve nihayet, günün birinde, Binbaşı Hakkı Bey, miralay rütbesiyle ve göğsünde kızıl kurdela İstiklâl Madalyasıyla İzmir'den Ankara'ya geldiği gün, Nazif'in bir dakikalık huzurunu neden hiç çekemez oldu? Bütün bunları, kendi kendine hâlâ izah edemiyordu. Zavallının ne kabahati, ne kusuru vardı? Gerçi, Millî felâket günlerinde bir erkeğe yakışmayacak gibi bazı hareketlerde bulunmuştu. Fazla bencil, fazla korkak görüldüğü bazı anlar olmuştu. Hele Sakarya'nın son günlerinde bütün manasıyla bir bozguncu idi. Karısına kaçmağı teklif ettiği, “ eğer sen gitmezsen, ben, yalnız başıma giderim ” dediği dakika, artık, manevi, hezimetin son derecesine düşmüş bulunuyordu. Lâkin, bütün bunlar, bir karının kocasından ayrılıp başkasına varması için kâfi sebep mi?” (s.90)

Millî Mücadele döneminde Nazif'in pasif tavırları, vatanın kurtuluşuna inanmayıp, çabalaması Selma Hanım'ın soğumasına sebep olur. Nazif'in bir erkek olarak güçsüzlüğü Selma Hanım'ı Hakkı Bey'e yönlendirir. Ancak gücüne ve kararlılığına hayran olduğu Hakkı Bey evlendikten sonra çok değişir. Saygılı, duyarlı tavırları Selma Hanım'ı hiçe saydığı, davetten davete koştığı bir yaşam biçimine dönüşür. Karmaşanın içinde yalnız kaldığını hisseden Selma Hanım derin bir mutsuzluk içindedir. Çalışmak ve bir işe yaramak istemektedir ancak onun bu isteğine kocası cevap bile vermez. Eşinin tepkisizliğine “ Bizi, yalnız süsleyip dans ettirmek için mi açtınız? Yalnız buna yarıyan bir kadın hürriyetinin ne kıymeti var?” (s.143) sorusuyla karşılık verir. Cumhuriyet'in ilanıyla kadın özgürlüğü adına atılan adımlar son derece önemlidir. Kadının hayatın her alanında yer almaya başladığı bir dönemde Hakkı Bey'in Selma Hanım'dan sadece süslenip davetlerde yer almasını beklemesi, onu pasifleştirmektedir. Oysa Selma Hanım için hürriyet kadının eşi dâhil hiç kimseye muhtaç olmamasıdır. Romanda bu fikrini “ ...kadının hürriyeti demek, hiçbir hususta erkeğine muhtaç olmaması, ondan bir şey beklememesi, ona tâbi bulunmaması...” (s.114) sözleriyle aktarır. Kadın hürriyeti konusunda Hakkı Bey vasıtasıyla Cumhuriyet'in aydın erkek ve kadınlarını eleştirir:

“ Şu bizim, gûya içtimaî bir inkılâbın öncüleri olduklarını zanneden okur yazar Türk kadınları demek istiyorum. İşte, bunların hepsi, boş yere hür, azâd olmaktan mustarıptirler. Evde hiçbir faydamız, sokakta hiçbir faydamız kalmamıştır. Bir derin boşluk içinde dönüp duruyoruz. Nihayet, bana fiziolojik bir vazifeden mi bahsedeceksiniz? Çocuk yetiştirmek, aşk ve muhabbette erkeğin ideal eşi olmak? Adam sizde, bu da sürse sürse ancak bir yıl sürüyor. Ondan sonra, erkek kadından, kadın

erkekten bıkmıyor. Hem böyle olmasa bile ne çıkar? Kadın yalnızca fizyolojik bir mahlûk mu? Hayır erkek ne kadar içtimaî bir mahlûksa kadın da o kadar içtimaîdir. Ben bize verdiğiniz “courtisane” hürriyetini istemiyorum. Ben, erkekle her hususta eşitliği talep ediyorum.” (s.147)

Selma Hanım’ın yukarıdaki söylemleri kadın hürriyeti konusunu bilinçli bir biçimde ele aldığını gösterir. Zira o, kadını eş ve anne kimliklerinin ötesinde, erkeğin yaptığı her işi yapabilecek bir varlık olarak kabul eder. Cumhuriyet’in ilanından sonra gerçekleşen inkılapların kadına toplumsal hayatta yeni konumlar vermek yerine özellikle seçkin ailelere mensup kadınları evde boş oturan varlıklara dönüştürmesi Selma Hanım’ı rahatsız eder. Hakkı Bey de birçok aydın gibi eşinin çalışmak yerine eğlenmesini, davetlerde vakit geçirmesini tercih eder. İç dünyasında eşine ve evliliğine dair sorgulamalarda bulunan Selma Hanım, Hakkı Bey’in başka bir kadına gösterdiği ilgiye tahammül edemez. Kadının yabancı uyruklu olması Selma Hanım’ı daha derinden etkiler. “ *Onu, hem cinsiyetinde, hem milliyetinde* ” (s. 145) yaralayan bu durum ilişkilerinin kopmasına neden olur ve Selma Hanım boşanmaya karar verir. Bu sadece boşanma değil aynı zamanda tek başına hayatta kalma, kendi sorumluluğunu üstlenme kararıdır.

Suat Derviş’in *Çılgın Gibi* (1934) romanında eşler arasındaki uyumsuzluğun yol açtığı sorunlara Celile vasıtasıyla temas edilir. Mutsuz bir evliliğin içinde kendini yalnız hisseden Celile duygularını başka bir erkeğe yönlendirir. Onu, eşini terk etmeye cesaretlendiren durum yaşadığı gönül ilişkisidir.

Celile bir sadrazam torunu olarak Nişantaşı’nda dünyaya gelir. Küçük yaşta kaybettiği annesinin yokluğu onun içine kapanık ve çekingen bir kişilik geliştirmesine sebep olur. Geleneksel değerleri benimseyen bir büyükannenin gözetiminde yetiştirilmesi yalnızlığını pekiştiren bir unsur olarak belirir. Dame de Sion’a gönderilen Celile orada da sosyalleşemez, kendi yalnızlığı içinde yaşamaya devam eder. Celile’nin sakin ruh halini ve hayatındaki dengeleri alt üst eden eşinin arkadaşı Muhsin’e aşık olmasıdır. Yazar Celile’yi bu aşka yönlendiren sebepleri Ahmet’in değişimine ve Celile’nin psikolojisine bağlar. Eşi Ahmet’in saygılı ve şefkatli davranışlarıyla Celile evliliğini ve kişisel mutluluğunu sorgulamadan yaşamaktadır. Eşi Ahmet Celile’nin çocuk sahibi olmak istememesini bile kabul etmiştir.

“ Celile annesinin ölümüne bir çocuğun sebep olduğunu bildiği için çocuk doğurmak istememişti. Ve karısının bu korkusundan teş’üm eden Ahmet “ Bana çocuğun ne lüzumu

var. Benim çocuğum, yavrum, her şeyim sensin” demiş ve onun anne olmamak arzusunu itirazsızca kabul etmişti.”⁴⁴¹ (s.47)

“ *Evliliğin seyri içinde “ Kocasile aralarındaki mahremiyet ve samimiyette de Celilenin kendini tamamilen vermesini bilmiyen bir çekingenliği ve bir yabancılığı...” (s.8) vardır. İnsanlarla arasına koyduğu mesafe eşi ile arasında da bulunmaktadır. Gün yüzüne çıkmayan bazı sorunlarla devam eden evlilikleri Ahmet’in amcasından kalan miras sayesinde zenginleşmesi ile bozulmaya başlar. Ahmet’in iş konusundaki hırsları, para odaklı yaşamaya başlaması, bu uğurda ahlâkından verdiği tavizler Celile’yi kötü etkiler. Ahmet’in değişim yaşadığı bir dönemde Celile’nin ortak arkadaşları Nuri ve Müjde aracılığıyla tanıştığı Muhsin evliliğin bitmesine sebep olan temel etken olarak belirir. Hayatı boyunca kimseye hissetmediği duyguları hissetmeye başlayan Celile’nin duyguları karşılıksız değildir. Muhsin’in gösterdiği yakınlık, Ahmet’in duyarsız ve ilgisiz davranışları nedeniyle çok daha önem kazanır. Celile karşı koyamadığı bir istekle Muhsin’e doğru ilerlemeye başlar.*

“ On seneyi aşan müşterek hayatlarının hiçbir anında, Celile, kocasının kendisine bu kadar yabancı geldiğini ve herhangi bir hissin tesiri altında bulunduğu sırada, onun mevcudiyetinden böyle kaçmak istemediğini, hiç hatırlamıyordu; Ahmetle izdivacından beri öyle iyi geçinmişlerdi ki onu daima kendisini tamamlayan bir parça telâkki etmiş, onu bir ikinci mevcudiyet gibi görmemiş, onun yanındaki mevcudiyetinin kendinden ayrı bir şey olduğunu, onun kendinden bir başkası bulunduğunu bir gün ondan da saklayabileceği duygular hissedeceğini hiç tasavvur etmemişti.” (s.17)

Duygularıyla yüzleşmeye çalışan Celile eşine ihanet ettiği için kendisini suçlu bulur ancak bu Muhsin’e yönelmesini engellemez. Bir süre sonra Ahmet’i terk edip Muhsin ile yaşamaya başlar. Fakat bu tercih onun çok daha mutsuz bir hayata sürüklenmesinden başka bir şey değildir. Zira Muhsin Celile’nin kendisi için göze aldığı şeyleri takdir etmez. Ailesi ve toplum nazarında Celile’nin düştüğü durumu önemsemez.

“ Ve hiç bir zaman hiç bir şeye itiraz etmezdi. Ona en küçük yaştan beri büyüklerin her söylediği sözün doğru olduğu ve kendisinden istenilen her şeyi itirazsız kabul etmesi lazımgeldiği öğretilmişti.” (s.41)

---

⁴⁴¹ Suat Derviş, *Çılgın Gibi*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1945 (Alıntılar bu baskıdandır.)

Bir evliliği bitirmek, üstelik başka bir adama aşık olup gitmek Celile gibi hayat karşında her zaman pasif kalmış bir kadın için son derece radikal bir harekettir. İlk defa kendi iradesini ortaya koyarak, kendi hayatı için kendisi bir karar verir. Ancak bu karar toplumsal kabullerin dışında kalır.

“ Celile için, aşıkının yanına bir ahabının evine gider gibi fütursuzca ve apaçık gidiş, hilesiz ve yalansız gidiş, namustur. Halbuki Muhsin, Celilenin böyle çekinmeden gelişini bir alışkanlık, ve bir namussuzluk telâki etmemek için ne kadar da nefesine cebrediyor, ne kadar kendini zorluyor, bunu böyle zannettiği için böyle bir kadına karşı duyduğu bu zaafı ne kadar utanıyordu.” (s.104)

“ Esasen Celilenin izdivaca bir kıymet verdiğini de zannetmiyordu. Bütün diğer namuslu kadınlara benzemiyen bu kadın eğer izdivaca kıymet vermiş olsaydı, kendi yuvasını böyle bir münasebete kurban eder miydi? Aşıkına gelebilmek, onun yanında yaşayabilmek için, on bir senelik evini böyle tereddütsüz yıkar mıydı ve aşıkından tek söz ve teminat almadan evvel onunla birlikte yaşamağa başlar mıydı? ” (s.209)

Celile'nin eşini başkası için terk edip gelen bir kadın olması Muhsin'in korkutur. Zira ona göre Celile'nin bir başka adam için kendisini de terk etme ihtimali vardır. İçindeki bu korkuyu yenemeyen Muhsin, Celile ile evlenmez.

Kadının kişiliğine, kararlarına sahip çıkması gerektiğini düşünen yazar Suat Derviş⁴⁴² başkahramanı Celile'yi zor bir tercih ile baş başa bırakır. Hayatı boyunca başkalarının telkinleriyle yaşamış, çekingen, pasif Celile ilk defa kendi kişiliğini ortaya koyarak eyleme geçer. Başka birine aşık olduğu halde Ahmet ile evli kalmayı kendi şerefine uygun bulmadığı ve Muhsin ile yaşamak istediği için evini terk eder. Ancak uğruna birçok şeyi feda ettiği Muhsin zayıf karakterli bir adamdır. Muhsin duygularının ve davranışlarının arkasında durmadığı için Celile'nin toplum nazarında ahlâken yozlaşmış kadın konumuna gelmesine sebep olur.

Halide Edib'in din, musiki ve orta oyununa genişçe yer verdiği *Sinekli Bakkal*'da asli kadın kahraman Rabia'nın annesi Emine, severek evlendiği eşinden - hamile olmasına rağmen- boşanır. Eşi Tevfik'in kendisine ve evliliklerine değer vermeyişini, ilişkilerini bir çeşit alay

⁴⁴² “ 1970'lerin başında Demokratik Devrim Derneği'nin düzenlediği bir toplantıda, Suat Derviş'i, “ Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Reşat Fuat Baraner'in eşi” diye tanırlar. Ama Suat Derviş, kendisine dayatılan tanımları kabullenmeyecek kadar “ dışarıda”dır. Hemen ayağa kalkıp, “ Hayır,” der, “ ben yazar Suat Derviş!”. Böylece, yazarlığıyla olduğu kadar, yaşamı ve kişiliğiyle de unutulmamayı fazlasıyla hak eder.” Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s.205

konusu haline getirmesini kabul edemeyen Emine son derece muhafazkâr bir çevrede yaşamasına rağmen toplumsal bakışı önemsemeyerek boşanmayı tercih eder.

Sinekli Bakkal'da imamlık yapan İlhami Efendi'nin kızı Emine babasının yansıttığı katı ve korkutucu bir islam anlayışıyla büyür. Mütemediyen cehennem tasvirleri yapan, gördüğü her şeyi öte dünyaya göre yoran İlhami Efendi kızı Emine'yi katı kurallar çerçevesinde büyütür. “ *İmamın akidesinin biricik timsali*” Emine; hamarat, temiz, suratsız, mahalledeki diğer çocuklarla bağ kurmayan, içine kapanık bir kızdır; ancak okul sıralarında tanıştığı mahalle bakkalının yeğeni tiyatrocü Tevfik'e aşık olur. On yedi yaşındayken Tevfik'e kaçan Emine'yi babası affetmez. Güçlü, kararlı, kimseye boyun eğmeyen Emine, her türlü eğlenceyi günah sayan bir taassubla yetişmesine rağmen eş olarak bir orta oyuncusunu seçer. Zira Tevfik, tahakküm kurulabilecek bir erkektir. Emine, Tevfik üzerinde egemenlik kurabileceğine, bakkal dükkanı sayesinde de iyi para kazanabileceklerine inanır. “ *Emine hayatına yön verme konusunda romandaki diğer kadınlardan farklıdır. Babasının kendini reddedeceğini bile bile Tevfik'e kaçabilecek kadar serbest iradelidir. Yine aynı şekilde Tevfik'e kızdığı zaman toplumu ve babasını bir kenara itip evliliğini bitirmiştir. İşte bu güçlü kişilik belirtileri Emine'yi ait olduğu toplumsal kesimin kadını değil, roman kahramanı Rabia'nın annesi yapar.*”⁴⁴³

Babasına başkaldırarak gerçekleştirdiği evlilik Emine'ye beklediği mutluluğu getirmez. Zira havai bir genç olan Tevfik, bakkalı idare edemez. Tevfik'in tembelliğine dayanamayan Emine, bakkalı kendi idare etmeye başlar. Geceleri arkadaşlarıyla geçiren Tevfik arkadaşlarına Emine'nin dükkandaki ve yatak odasındaki hallerini taklit ederek onları güldürür. Eşinin kendisini taklit ettiğini gören Emine bunu mahremiyetine yapılmış bir tecavüz olarak değerlendirir. “ *Hangi Müslüman helâlini böyle terşhir edebilirdi?*” isyanıyla Tevfik'i terk eder. Babasına kendisini eve almazsa intihar edeceğini söyleyen Emine tekrar babaevine yerleşir Emine'nin tepkisini yumuşatacağını düşünen Tevfik boşanmayı kabul etmez ve bir süre Emine'ye gördüğü her yerde ilan-ı aşk etmeye, derdini çeşme başındaki kadınlara anlatmaya, aşklarını konu alan piyesler oynamaya başlar. Ancak Emine kararlıdır, boşanmak için mahkemeye başvurur.

Emine güçlü kişiliğiyle kendisine yapılan haksızlığı kabul etmemiş, severek evlenmesine rağmen Tevfik'ten vazgeçmiştir üstelik babasının evine döndüğünde hamile olduğunu fark etmiştir.

⁴⁴³Bahriye Çeri, *Türk Romanında Kadın (1923-38 Dönemi)*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996, s.101

Emine'nin hamile olmasına rağmen boşanma yoluna gitmesi dikkate değerdir. Zira o kadınlık onuruna yapılan hakareti kabul etmez. Boşanmış ve çocuklu bir kadın olarak yaşamayı göze alır. Kuşkusuz bunda babasına duyduğu güvenin payı da yadsınamaz.

Kişiliğini toplumsal normların önüne alması Emine'yi Kaya ve Seviye ile aynı paydada birleştirir. Halide Edib'in bizzat yaşadığı boşanma konusuna değinmesi, kadının boşanmak için karşısına çıkan sorunları ele alması dikkate değerdir. Zira Halide Edib de Salih Zeki Bey onu boşayana kadar beklemek zorunda kalır. İlk eserlerinde kadının aldatılsa da boşanma yoluna gitmemesi Halide Edib'in bu konuda zaman içinde fikirlerinin değiştiğini düşündürülebilir. *Raik'in Annesi*, *Seviye Talip* ve *Handan*'da aldatılmasına rağmen boşanma yoluna gitmeyen kadın kahramanlara rastlanır. İnci Enginün'e göre, Halide Edib'in hikâye ve romanlarındaki birçok kadın kahraman boşanmaktan ürker ve kocalarından ayrı bile yaşasalar, yine boşanmazlar.⁴⁴⁴ *Raik'in Annesi*'nde Refika, eşi Rauf tarafından aldatılan ancak bu duruma çözüm üretmeyen bir kadın tipine örnektir. Eserde Refika'nın babasının söylediği “...*Refika da bir Katolik gibi talâktan mütehâşi işte gençliği böyle sürükleniyor.*” (s.34) cümlesi bu yargıyı destekler niteliktedir. Refika'nın bir Katolik gibi boşanmaktan korkması, Rauf'un ihanetine, saygısızlığına katlanmasının sebebi olarak görünmektedir. Aldatıldığını gördüğü halde boşanmayan Refika gibi *Handan* romanındaki Handan da eşinin onu hiçe sayan tüm davranışlarına göğüs germesi boşanmayı onaylamamasından kaynaklanmaktadır. Zira Handan için evlilik mutlak ve ebedî bir bağdır. İhaneti 'melun' bir tavır olarak değerlendirmesine ve evlilikte sadakati önemsemesine rağmen evliliğin mutlaklığına olan inancı Handan'ı boşanma konusunda durdurur. Üstelik Handan, hayatının her alanına yansıyan güçlü karakteri ile boşanmanın getireceği sosyo-ekonomik problemlerle başa çıkabilecek bir kadındır.

Mithat Cemal Kuntay'ın kaleme aldığı *Üç İstanbul*⁴⁴⁵, İstibdat Dönemi, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının ele alındığı bir romandır. İstanbul'un geçirdiği, siyasî ve sosyal

---

⁴⁴⁴ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 41

⁴⁴⁵ “ Mithat Cemal Kuntay tek bir roman yazmıştır; *Üç İstanbul*. 1936 yılında yayımlanan bu romanın adı dolayısıyla uyandırdığı ilk çağrışım zaman ve mekânla ilgilidir. Gerçekten de romanın yayımlanması dolayısıyla Mithat Cemal Kuntay bir dergiye şu açıklamaları yapmıştır. “ Ben bir muaşeret romanı yazıyorum. Çünkü İstanbul'u ilk softasından son levantenine kadar tanırım. Beyoğlu'ndaki konsolos medeniyetini Fatih'teki kurunuvustayı yakından bilirim” dedikten sonra Sait Paşa'nın hatıralarını okuduğunu ve romanında bunlardan faydalandığını belirtir. Böylece belgeye dayanarak İstanbul'u Abdülhamid, İttihad ve Terakki ve Mütareke dönemlerindeki hali ile anlatmıştır. Romanıyla ne yapmak istediğini de şöyle açıklar: “ Bu üç devri, ev ve insan örneklerinde göstermek. İnsanlar, evleri ile karma-karışık dururlarsa bir devri çok güzel ifade ederler. İstanbul'da on onbeş prototip ev tanırım. Avrupalı olmak isteyen gülünç ev, Avrupalı olan milliyetsiz ev; kütüphanesiz ağır ev, tablo diye duvarına sahibinin büyütülmüş fotoğrafı asılan kaba ev; pancurlu eve namussuz diye gazez olan kafesli ev; 31 Marta gebe kalan cumbalı evler; bir de zarif teşbihleriyle, ince kalemtıraşlarıyla, Beykoz vazolarıyla,

değişimlerin toplumu, aileyi ve bireyleri nasıl etkilediği gözler önüne serilir. Siyasî değişimlerin neden olduğu değerler karmaşası, toplumsal ahlâk normlarını etkilediği gibi bireysel ahlâk anlayışını da etkiler. İstibdadın ardından gelen özgürlük ortamı erkek ve kadınların hayatı algılama biçimlerini değiştirir. Yazar Meşrutiyet Dönemindeki özgürlüğü ahlâkî çöküntüye dönüştüren kadın ve erkeklere Yeni Türkiye’de yaşam şansı tanımaz. Fethi Naci’nin “ *Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının romanı* ”⁴⁴⁶ olarak tanımladığı *Üç İstanbul*’da başkahraman Adnan’ın önce öğrencisi daha sonra eşi olan iki kadın kahraman Belkis ve Süheyla yer alır.

Romanda Adnan’ın özel ders verdiği ilk öğrencisi Süheyla, nazır kızı olarak zenginlik içinde ve iyi bir eğitimle yetiştirilmiştir. Romanda kendisinin belirttiği üzere bir süre Sörlü’de de eğitim alan Süheyla, “ *kültürlü, derinliği olan bir kadındır.* ”⁴⁴⁷ Eğitilmiş ve kültürlü bir genç kız olmasına rağmen kafes arkasında, mahremiyet sınırları kesin kurallarla belirlenmiş bir evde yaşar. Kapıda bekleyen kalfaların gözetiminde yapılan derslerin başlangıcında Süheyla, Adnan’a karşı hep mesafelidir. Ancak dışı kapalı bir dünyada, okuduğu romanların da etkisiyle Adnan’a dair hisler duymaya başlar. Bu hislerden aldığı güç ile Adnan ile iletişim kuran Süheyla üzerinde kurulan denetimden rahatsızdır.

İçinde bulunduğu sıkı gözetime isyan eden Süheyla’nın bu fikirlerini paylaşabileceği tek kişi Adnan’dır. Eşi olmasını istediği Adnan’a yakınlaşmaya çalışan Süheyla’yı Adnan ciddiye almaz. Zira Adnan’a göre “ *Süheyla malumatlı olabilirdi. Fakat iptidai kızıdır: Elmasını çekmecesinden ziyade göğsüne koyan* ” (s.129) bir kızıdır. Süheyla’nın Adnan’a olan hislerini fark eden Maliye Nazırını, aracılar vasıtasıyla üstü kapalı biçimde Adnan’a görücü olmasını teklif eder. Fakat Adnan hem havai kişiliği hem de ders vermeye başladığı yeni öğrencisi Belkis nedeniyle bu teklifi kabul etmez. Reddedildiğini anlayan Süheyla duruma bir süre sessiz kalır. Ancak Adnan’ın evliliği reddetmesine rağmen Süheyla’ya adeta taciz addedilebilecek derecede yakınlaşması Süheyla’yı harekete geçirir. Adnan’ın kendisini cinsel bir obje olarak gördüğünü onun yüzüne haykırır.

“ *...bu başörtülü kızın bu kafesli evinde siz kendinize bir zevce arayamazdınız. Beni bir odalık gibi..* ” (s.193)

Üsküdar çatmalarıyla eski eşya medeniyetimizi gösteren derin, sessiz evler... Bunları çizdim. (Aydabir. Nr. 6, 1 Şubat 1936, s. 10-11)” aktrn. İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 6.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001s. 125

⁴⁴⁶ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 3.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.33

⁴⁴⁷Enginün, *a.g.e.*, s. 126

“ *Sen beni budala bir orospu gibi istiyorsun değil mi?*” (s.193)

Adnan’ın kendisini bir odalık gibi bir fahişe gibi gördüğünü haykıran Süheyla, intikam yeminleri eder. Yazdığı bir mektupta Adnan’ın çok pişman olacağını ve bir gün geri döneceğini ifade eder. Zira Adnan’ın tavrı onun kadınlık gururunu incitmiştir. Adnan onun bilgisini, kişiliğini hiçe sayarak sadece cinsel anlamda yakınlaşmaya çalışmıştır.

Romanın ilerleyen bölümlerinde Süheyla’nın babasının ölümünden sonra Hünkâr Yaveriyle evlendiğine ancak eşini sevemediği için ayrıldığına dair bilgi verilir. Sevmediği bir kişiyle evlenen Süheyla, bu evliliği devam ettirmek yerine boşanmayı tercih eder. Üstelik hakkında başkasını sevdiği için boşandığı dedikoduları yapılır:

“ *Maliye Nazırı öldükten sora Süheylâ Hünkâr Yaveriyle evlenmişti; fakat kocasını sevmemiş ayrılmıştı; dedikodulara göre Süheyla vaktiyle birini sevmiş, hâlâ onun derdindeymiş.*” (s.390)

Süheyla toplumsal baskıyı ve dedikoduları önemsemez, tek başına yaşamaya devam eder. Eserin sonunda yenilmiş biçimde karşısına gelen Adnan ile evlenir. Salim adlı bir oğulları olur fakat Adnan’ın verem olup ölmesiyle bu evlilik uzun sürmez. Bahriye Çeri, güçlü ve istediğini elde eden bir kadın olmasına rağmen, eksik ve yanlış bir kadın örneği olduğu için Süheyla’nın da Yeni Türkiye’de yeri olmadığını belirtir.⁴⁴⁸

Romandaki diğer güçlü kadın Adnan’ın ömrünün sonuna kadar sevdiği, evlenmesine rağmen hiçbir zaman sahip olamadığı Belkıs’tır. Hayata zengin ve eğitimi önemseyen bir babanın kızı olarak gelen Belkıs bu anlamda geleneksel Osmanlı yapısı içinde yetiştirilmiş Süheyla’dan farklıdır. Zihniyet ve yaşam biçimi olarak Batılı kültürün etkisi altında yetişen Belkıs, Avrupa’dakilerle kıyaslanabilecek kadar bilgilidir ancak tüm bilgisine rağmen hayata zenginlik ve ihtişam penceresinden bakar.

“ *Ve bu Belkıs yirmi dört yaşında Bahriye Miralayı Hüsrev’le bir sene evvel evlenmiş; fakat Erkanıharp Müşiri o kadar ilim meraklısı imiş ki, damadı Hüsrev’i Kiel’de Alman filosauna staj yapmak için, evlendikten bir ay sonra göndermiş. Öteki damadı da karısıyla Montpellier’ye gitmiş, ziraat öğreniyormuş. Kızlar Avrupa’da bile malûmatlı sayılacak kadar çok okumuşlarmış.*” (s.153)

⁴⁴⁸Bahriye Çeri, *Türk Romanında Kadın (1923-38 Dönemi)*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996, s. 225

Kaçgöçün olmadığı, kadın-erkek arasındaki mahremiyet sınırlarının genişletildiği bir evde büyüyen Belkıs hayattaki seçimlerinde özgür bırakılır. Evlenmeye de boşanmaya da kendisi karar verir. “ *Belkıs kendi hayatını düzenleme konusunda serbest iradeye sahiptir.*”⁴⁴⁹ Ancak özgür iradesi, eğitimi ve ekonomik gücü onu olumlu bir tip yapmaya yetmez. Zira hırslı yanlış seçimler yapmasına ve eserin sonunda sefalet içinde intihar etmesine sebep olur.

Adnan’ın Belkıs’a ders vermeye başladığı dönemde Belkıs, Miralay Hüsrev ile evlidir. Eşine tutkuyla bağlı bir kadın gibi görünen Belkıs’ın bu tutkusunun en büyük sebebi Hüsrev’den beklediği ilgiyi hiçbir zaman görememesidir. Adnan’ın “ *Nebâtî bir güzellik*” (s.154) bulduğu Belkıs, Hüsrev tarafından önemsenmeyen, mutsuz bir kadındır.

Adnan Belkıs’ın bilgisinin ve zenginliğinin karşısında kendisini hep ezik hisseder.⁴⁵⁰ Karşısında güzellikle güçlenen bambaşka bir kadın vardır. Tutkusundan vazgeçmeyen Adnan olayların seyri içinde Belkıs ile evlenmeyi başarır, fakat kendisini sevdirmeyi başarmaz. Belkıs’ın babasının ölümü, İttihat ve Terakki iktidarında Adnan’ın güçlü bir avukat haline gelmesi, Hüsrev’in yanlış davranışları sebebiyle Adnan Belkıs’a ulaşır.

Belkıs, Hüsrev’in onu dövmeye kalkışması üzerine boşanmaya karar verir. Sevse dahi erkek şiddetini kabullenemeyeceğini ortaya koyan Belkıs’ın boşanma sebeplerinden biri de Hüsrev’in maddi kayıplarıdır. Kendi kararı ile avukatı Adnan ile evlenen Belkıs, yine zengin ve mutsuzdur. Adnan ne kadar para kazansa da Belkıs’ın gözündeki değerini yükseltmez. Belkıs’ın davetlerdeki rahat tavırları Adnan’ı rahatsız eder. Zira Belkıs’ı kaybetme korkusunu yok edemez. Ancak onun bu tavırlarına Belkıs çok sert bir tepki verir.

“ Ben seni aldatmam Adnan! Dedi. Ama bu, seni sevdiğim için mi? Hayır, hayır; kendimi sevdiğim için!... Ben aşık olacağım erkeği kocamdan gizlemeyecek kadar kibirli kadınımdır. Bunu şimdiye kadar anlamalıydın. Başkasını sevdiğim anda hemen senden boşanırım, hemen.” (s.397)

Başkasını sevdiği anda boşanabileceğini söylemesi Belkıs’ın özgüveninin ve kibrinin yansıması olarak kabul edilebilir. O güçlü kişiliği ile kendi hayatı üzerinde tek otorite sahibidir. Adnan’ın karşısında her zaman güçlü duran Belkıs sonuna kadar bu kibrinden vazgeçmez.

---

⁴⁴⁹Çeri, a.g.e., s. 228

⁴⁵⁰“Adnan’a sadece dengesiz değil, iki yüzlü de diyebiliriz. Bir türlü, olduğu gibi görünemeyen, şartların altında ezilmiş, fakat bir taraftan da sanki şartlara hâkim olup onların üstüne çıkabilen bir insan pozundadır.” Enginün, a.g.e., s. 126

İttihat ve Terakkicileri hep küçümseyen Belkıs için Adnan da sonradan görmedir. Kazandığı paralar, sosyal statüsü Adnan'ı Belkıs'ın gözünde değerli kılmaz.

Adnan ve çevresini köylü ve taşra nezaketsizliği içinde bulan Belkıs'ın imdadına Birinci Dünya Savaşı yetişir. Savaşın başlamasıyla İttihat Terakki'nin gücünü kaybetmesi Adnan'ın da her şeyini kaybetmesine sebep olur. “ *Belkıs kocasının fıkarcılığına hiç mahsun olmadı. Adnan bitti: Bir anda hem parasını kaybeden adamdı, hem karısını.*” (s.467) Zira Prens İvanoviç Nebiski ile tanışan Belkıs, Adnan'dan boşanmaya çoktan karar vermiştir. Boşanma her ikisinin de isteği ile gerçekleşir.

Prensle evlenen Belkıs arzuladığı zengin hayatın aksine hiç olmadığı kadar yoksul bir hayatın içine düşer. Yakışıklı Prens kumar ve morfin bağımlısıdır. Ellerindeki tüm parayı tükettiklerinde Belkıs'ı satmayı bile düşünür. Ancak süreç içinde şişmanlayan Belkıs çirkinleşmiştir. Fiziği ile para getiremeyeceği için Prens Belkıs'ın çalışması gerektiğini söyler.

“ *Prens Almanca haykırır: Sen ne iptidai kadınsın be! Ömrün kahve içmekle geçiyor. Üç dil biliyorsun. Git muallimlik et, git çalış.*” (s.500)

Şiddetin, aşağılanmanın eksik olmadığı bu evlilik Belkıs'ın hayatını cehenneme çevirir. Çalışmayı düşünen Belkıs bu fikri kendine çok uzak bulur. Zira o, çalışmaya, para kazanmaya bağlı bir hayat için yetiştirilmemiştir. Üstelik zenginlik içinde var olduğu, yaşadığı İstanbul'da çalışmak onun yapabileceği bir şey değildir.

“ *... fakat bunları İstanbul'da nasıl yapardı? İstanbul onun elmaslarını hala unutmamıştı. Çalışmak Belkıs'ın namusuna dokunuyordu. Hayata, çalışan kadın iddiasıyla girmemişti; o, başka kadın olarak dünyaya gelmişti. Bu dava onun namusu idi; bu namus mütalâası da çok haklı idi. “ Çalışmalı; alın teri ile kazanılan her para temizdir,” diyen ukalalar, Belkıs'ın bu ince namusunu anlayamazlardı. Her insanın namusu başkadır.*” (s.505)

Zenginlik ve eğitimle kazandığı özgürlüğü, çalışmayla birleştiremeyen Belkıs, ekonomik özgürlüğün baba veya eş aracılığıyla elde edileceğine inanır. Ancak kendisini yıpratın bir evliliği sürdürmek yerine Prensi terk ederek Amerika'ya gider. Bildiği üç dil sayesinde hayatta kalabileceğine dair hayali Amerika'da çorap paketleme gerçeğine dönüşür. İçinde bulunduğu sefaleti kabullenemeyen, “ *...Şişli hanımefendisi, mermer yalılarda büyüyen bu kibar kız, sefalet içinde kendi kaderine isyan ederek...*”⁴⁵¹ intihar eder. Hayat karşısındaki

⁴⁵¹Nurullah Ulutaş, *İntihar ve Roman*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2011, s. 512

dik duruşunu değiştirmeyen, Belkıs intiharıyla kendi hayatına başkaldırır. Bahriye Çeri'ye göre bir dönemin hayat anlayışının ortaya çıkardığı kadın tipi olarak Belkıs başkaldırısı ile yanlış Batılılaşmayı temsil eden diğer kadın örneklerinden farklıdır.⁴⁵²

Eşler arasındaki sevgi ve saygı ile temellendirilen evliliğin devamını sağlayan en önemli etken eşler arasındaki uyumdur. Eşler arasındaki fikrî, ruhî ve cinsel uyum boşanmayı engelleyen unsurlar olarak kabul edilebilir. Zira herhangi bir alandaki uyumsuzluk zaman içinde sevgi ve saygının da bitmesine yol açmaktadır. Eşler arasındaki uyumsuzluktan dolayı yıkılan evliliklere şükûfe Nihal'in romanlarında da rastlanır. şükûfe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* romanındaki Yıldız, Yakup Kadri'nin *Ankara* romanında yer alan Selma ile benzer problemleri yaşar. Milli Mücadele dönemindeki idealist fikirleriyle Yıldız'ı etkileyen ve evlenmeye ikna eden Hasan ilerleyen süreçte idealizmini kaybeder. Selma'nın ikinci eşi Binbaşı Hakkı Bey gibi Hasan da Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan zenginliğine zenginlik katmak isteyen bir iş adamı kimliğine bürünür. Maddi hırslar ve eğlence hayatı eşleri ile aralarında büyük sorunlara yol açar.

Kültürlü bir mülkiye memurunun kızı olarak dünyaya gelen Yıldız, küçükken evde özel hocalardan ders aldırılarak yetiştirilir. Ardından İlk Muallim Mektebine daha sonra da Yüksek Muallim Mektebine gönderilir. Okuyan, düşünen sorgulayan ve vatanının içinde bulunduğu durumun farkında olan Yıldız İzmir ve İstanbul'un işgali sırasında Türk Ocağı ve Dârülfünûn'daki toplantılara katılır. Vatanı için mücadele eden aktif kadın kimliğindedir. Vatanın kurtuluşundan sonraki hedefi ise Anadolu'ya açılıp orayı gelişmiş bir seviyeye taşımasıdır. Köylerde açılacak okulları, çocuk ve genç kızlara verilecek eğitimleri tasarlayan Yıldız'ın kurduğu hayallere inanan ve destekleyen yegâne kişi Hasan'dır. İstanbul'daki siyasî faaliyetler sırasında tanıştığı Hasan, uzun bir süre Yıldız'ı evlenmeye ikna etmeye çalışır. İkna etmesinin en önemli sebebi Yıldız'ın Anadolu'ya açılma idealini desteklemesidir. Büyük umutlarla evlenen Yıldız bir süre sonra büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Zira Hasan mücadelecî kimliğini yitirerek, para hırısıyla tutuşan, kendini eğlence hayatına kaptırılmış duyarsız bir kimliğe bürünür. Eşiyle aralarındaki uyumun gitgide azaldığı bir evlilikte Yıldız, mutsuz bir kadına dönüşür. Ancak boşanmayı gururuna aykırı bulduğu için Hasan'ın tüm hoyratlıklarına ve çapkınlıklarına bir süre katlanır. Yıldız'ı boşanmaya yönlendiren sebep Hasan'ın başka bir kadından çocuk sahibi olduğunun ortaya çıkmasıdır. Yıldız'ın evliliğinde yaşadığı temel sorun eşiyle ' ruh arkadaşlığı' nı kuramamasıdır. Fakat bu sorunun farkında

---

⁴⁵² Çeri, *a.g.e.*, s. 234

olmasına rağmen uzun bir süre geleneksel değerlerin sınırları dışına çıkamaz. Boşanmayı gururuna yediremediği için mutsuz bir evliliğin içinde bocalamak zorunda kalır.

Fethi Naci'nin “ *Türkçede okuduğum en güzel aşk romanı*”⁴⁵³ olarak nitelediği *Huzur*'da (1949) Tanpınar, musiki ve edebiyatla zenginleşen bir aşkı anlatır. İkinci Dünya Savaşı'nın bir gün öncesini içeren romanda geriye dönüşlerle son bir yıla dair bilgiler verilir. Dört bölümden oluşan eserin anafikri Berna Moran'a göre birtakım değerler arasındaki çatışmayı ve bu çatışmanın yarattığı bunalımı dile getirmektedir.⁴⁵⁴ Anafikri oluşturan çatışmalar başkahraman Mümtaz vasıtasıyla verilir.

Mümtaz ile Nuran'ın musiki ve sanatla beslenen aşkları İstanbul'un güzellikleri ile derinleştirilir. Aşkın önplana alındığı romanın alt katmanlarında Mümtaz ve Nuran'ın kişisel ve toplumsal çatışmaları yer alır. Mümtaz hayata estetik açıdan bakan, sanatkârca yaşamak isteyen biridir. Nuran Boğaz'da büyümüş, musiki ve edebiyatla yetiştirilmiş ancak hayata uzaktan bakmayan gerçekçi bir kadındır. Boşanmış bir kadın olarak toplumda kabul görmeyen mücadelesini veren Nuran kişisel istekleriyle, hayatın gerçekleri arasında çelişkiler yaşar. Zira o, kızı Fatma'nın beklentilerini de dikkate almak zorundadır. Nuran, Mümtaz'la tanışmadan önceki kış, eşi Fahir'in isteği üzerine iki tarafın rızasıyla açılan geçimsizlik davası ile boşanmıştır:

“ ...inandığı, sevdiği adam, çocuğunun babası, evlendikten yedi sene sonra bir seyahatte tanıdığı Romanyalı bir kadın yüzünden iki sene evini barkını bırakmış, şurada burada sürtmüş, sonra da bir gün artık beraber yaşamayacaklarını, ayrılmaları lazım geldiğini söylemişti.”⁴⁵⁵ (s.73)

Boşanma talebinin Fahir'den geldiği bu ayrılığın sebebi Fahir'in başka birine aşık olması gibi görünse de Nuran'ın deyişiyle “ *başından beri mesut olmayan bir evlenme*” dir (s.73) Nuran ve Fahir birbirilerini sevmişler; ancak eşler arasında kurulması gereken ruhsal bağı

⁴⁵³ “ *Huzur, Türkçede okuduğum en güzel aşk romanı. Üstelik sadece tek aşkın, bir erkeğin bir kadına olan aşkının romanı da değil, iç içe iki aşkın romanı, birbirini besleyen, geliştiren iki aşkın: Mümtaz, Nuran'a olduğu kadar, İstanbul'a da aşkıdır. Huzur'da İstanbul sadece bir güzel şehir, roman kişilerinin içinde yaşadığı bir çevre değildir; başlı başına bir roman kişisidir, bir sevgilidir.*” Fethi Naci, “ *Huzur*”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, , 3F Yayınları, 2008, s. 177

⁴⁵⁴ “ *Huzur'daki anafikri kısaca ortaya koymak istersek, birtakım değerler arasındaki çatışmayı sergilemek ve bu çatışmanın yarattığı bunalımı Mümtaz'ın kişiliğinde dile getirmektedir diyebiliriz. Yani estetik değerlerle sosyo-politik değerlerin, ya da romandaki somutlaşmış şekliyle, Mümtaz'ın kişisel mutluluğu ile toplumsal sorumluluğunun çatışması.*” Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.270

⁴⁵⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, 17.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009 (Alıntılar bu baskıdandır.)

kuramamışlardır. Kızları Fatma'ya rağmen kapatamadıkları duygusal mesafe ihanet ve boşanma ile daha da açılır.

Roman boyunca Mümtaz'ın tutku ve aşkla doyamadığı Nuran, duygusal bakımdan yıpranmış, aldatılmış ve boşanmış bir kadındır. Boşanmış ve çocuk sahibi bir kadın olarak Nuran, toplumsal onayı önemsemeden Mümtaz ile serbestçe bir ilişki yaşar. Bütün bir yaz Mümtaz ile Boğaz'da sanatla kuşatılmış günler yaşar. Sonunda evlilik kararı alan çiftin önünde birçok engel vardır. Nuran'ın kızı Fatma, Mümtaz'ı hiçbir zaman kabullenmez, annesi de bu ilişkiyi onaylamaz ancak çiftin ilişkisini sonlandıran sebep aile içinden değil dışarıdan gelir. Ruhsal sıkıntıları olan Suat, Nuran'a eskiden beri aşkıdır. Evli ve çocuk sahibi olmasına rağmen Nuran'dan vazgeçemez. Nuran'ın Mümtaz ile evleneceğini öğrendiğinde çiftin evlendikten sonra oturmak üzere kiraladıkları evde kendini asar. Suat'ın intiharı Nuran'ın evlilik kararından vazgeçmesine neden olur. İntihar Nuran'da bir travma yaratır. Ancak Mümtaz'dan vazgeçmesi dikkate değerdir. Zira Nuran, geçmişte bıraktığı hayatın yükünü kendisiyle birlikte taşıyabilecek güçlü bir erkek istemektedir:

“ O, Mümtaz gibi hayat yollarının ağzında ve serbest beklemiyordu. Yaşanmış bir hayatı vardı, erkeğinden ayrılmış bir kadındı. Bu kalabalıkta yüzlerce gözün üzerinde olduğundan şüphelenebilirdi.” (s. 113)

Nuran; mutlu olmadığı, katlandığı evliliğini, eşinin isteğiyle bitirir. Zira çocuk sahibi bir kadın olarak ona öğretilen “ eş ve anne ” olarak yaşamaktır. Eğitimi, maddi durumunun iyi olması bu tavrını etkilemez. Zira erkek egemen toplum davranışlar konusunda kadınları ortak paydada birleştirir. Bu nedenle boşandıktan sonra toplumsal gözetlemeye ve denetime tabi tutulan Fahir değil Nuran olur. Boşanmış bir anne olarak ondan beklenen mağdur kadın tavrıyla yaşamaktır. Ancak Nuran ondan beklenilenin aksine kendisine yeni bir hayat kurmak için adım atar. Kendisini kuşatan, kısıtlayan tüm dedikodu ve eleştirileri yok sayarak bireysel isteklerini ön plana aldığı ilişkisinde Mümtaz'ın tavırları, Nuran kadar gerçekçi değildir. Mümtaz, “ ... sadece fikir ve duygu adamı olarak atalet içinde, günlük gerçeklerin akışıyla başa çıkamayan bir adam ”⁴⁵⁶ dır. Mümtaz'ın hayata, estetik açıdan bakan sanatkâr tavrı Nuran'ın evlenmekten vazgeçmesinin sebebi olarak düşünülebilir. Zira Nuran zaman zaman Mümtaz'ın hayal âlemindeki kişi olmadığını vurgular. Dördüncü Murat'ın yaptırdığı bir köşkü gezerken

⁴⁵⁶ Sevim Kantarcıoğlu, “Huzur'da Aydın Tipi”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s. 336

Mümtaz, Nuran'ı geçmişteki gözdeler gibi hayal eder. Etrafında gördüğü aynalardan ürperen Nuran Mümtaz'a şöyle tepki verir:

“ Ben Nuran'ım. Kandilli'de oturuyorum. 1937 senesinde yaşıyor, aşağı yukarı zamanımın elbisesini giyiyorum. Hiçbir elbise ve hüviyet değiştirmeye hevesim yok. Hiçbir ümitsizlik içinde değilim ve bu aynalar beni korkutuyor.” (s.127)

Nuran'ın yukarıda verilen cümlelerine bakıldığında yazarın Nuran ve Mümtaz arasındaki gerçeklik algısının farkını sezdirmediği düşünülebilir. Aralarındaki birçok diyalogda ortaya çıkan benzer çatışmaların, Nuran'ı Mümtaz'dan uzaklaştıran sebeplerden olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda Suat'ın intiharı Nuran için gerçeklerle yüzleşme olarak düşünülebilir. Zira Nuran evlenmekten değil Mümtaz'dan vazgeçer. Nuran bir süre sonra eski eşinin evlenme teklifine 'evet' der. Mümtaz, eserin sonunda pasif kişiliğine uygun olarak aklını kaybeder. Çıldırarak, ayrılıkla baş etme sorumluluğundan kurtulur. Nuran ise huzuru, mücadele ettiği sosyal baskıdan kurtulup, “ kendi mutluluğunu feda ederek “baba” olmak sıfatından yoksun bir adamın sözde kocalığını kabul etmek ve onun sözde babalığına sığınmakta ”⁴⁵⁷ bulur.

Romanlarında tarihsel arka plan olarak Müslüman-Türk terkininin değişim geçirdiği zaman dilimlerini seçen Tanpınar, yaşanan siyasî, sosyal ve kültürel gerilimin etkisini, genellikle erkekler vasıtasıyla verir. Zira siyasî ve sosyal alanlardaki otorite, erkek bireylerin kontrolü altındadır. Ancak *Sahnenin Dışındakiler*⁴⁵⁸de yer alan kadın kahraman Sabiha, - bazı davranışlarıyla *Huzur*'daki Nuran- romanlardaki diğer kadın kahramanlardan ayrılır. Sabiha sınırlarının erkekler tarafından çizildiği dünyanın/terkinin kapılarını zorlar ve o dünyanın/terkinin kurallarına başkaldırır.

Milli Mücadele yıllarındaki İstanbul ve Anadolu'nun durumunu yansıtan eserde 'sahne' sözcüğünün kullanımındaki çok anlamlılığa paralel olarak İstanbul hem sahne hem de sahenin dışıdır. “ Asıl sahne Anadolu, bu sahne dışı İstanbul'da pek az görünür, değişik aynalardan görülür.”⁴⁵⁹ Zira İstanbul'daki aydınlar Anadolu'daki mücadeleye uzaktan, İstanbul'dan bakarlar. Sabiha İstanbul'daki aydınların hayatına İhsan ve Cemal dolayısıyla katılır. İhsan ve Cemal ile aynı mahallede yaşayan Sabiha'nın romanın birinci bölümünde çocukluğu ve ergenliğe geçiş süreci yer alırken ikinci bölümde evlenmiş, boşanmış bir kadın olduğu görülür.

⁴⁵⁷ Kantarcıoğlu , a.g.m., s. 336

⁴⁵⁸ 10 Mart 1950 - 26 Mayıs 1950 arasında *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilen *Sahnenin Dışındakiler* kitap olarak 1973 yılında basılır.

⁴⁵⁹ İnci Enginün, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıkarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s. 345

Birinci bölümde somut varlığıyla yer alan Sabiha, ikinci bölümde ona aşık olan Cemal'in aradığı ancak eserin sonunda karşılaştığı bir kadındır.

Ailevi sorunlarına rağmen güçlü ve özgüveni yüksek bir kişi olan Sabiha, Cemal'de hayranlık uyandırır. Okumaya olan düşkünlüğü, anne ve babasından görmediği sevgi, Sabiha'nın hayata karşı öfkeli, bir o kadar da kararlı bir kişilik geliştirmesine sebep olur. Çocukluğundan itibaren “ kendini bulma, kendine bir hayat kurma ” amacıyla olan Sabiha'nın çevresi ile arasına koyduğu mesafeyi Cemal de kapatamaz. Cemal; içe dönük, sinik bir çocukken Sabiha soran, sorgulayan, itiraz eden başkaldıran bir çocuktur. Burada Tanpınar'ın Sabiha'yı idealize ettiği düşünülebilir zira Sabiha'nın farklı konularda (kadın özgünlüğü, evlilik, çarşaf giyme...) gösterdiği tepkiler ve yaptığı yorumlar çocuk olgunluğuna atfedilemeyecek kadar isabetlidir.

Sabiha, yaşadığı toplumda/terkipte kadın olmanın zorluğunu erken yaşta fark eder ve bireysel çözümler üretmeye çabalar. Sabiha'nın “ *kendim olmak istiyorum, bir şey olmak...* ” (s.64) sözleri kimliğini sorguladığının, özbenini bulmaya çalıştığının göstergesidir. Sabiha alkolik bir baba ve sorumsuz bir annenin gözetiminde hayallerine, ideallerine yer açmaya çalışır. “ *Sevgiyle sevgisizlik arasında gezinirken, Sabiha'nın ruh dünyası inişli-çıkışlı, korkunç etkileyici bir grafik* ”⁴⁶⁰ çizer. Sabiha'nın karmaşık ruh halini çözemeyen Cemal, ona duyduğu aşkı hiçbir zaman itiraf edemez üstelik Sabiha'nın evinde kaldığı akrabası İhsan ile arasında duygusal bir bağ olduğunu düşünmektedir. Cemal zaman zaman Sabiha'nın kimi sevdiğini öğrenmeye çalıştığında Sabiha, “ *Zaten ben daha kimseyi sevemem. Ben şimdi seyahat ediyorum. İnsan yüzlerinde, huylarında dolaşıyorum. Ama bir gün muhakkak seveceğim. Bizim memlekette insanların yapacağı tek iş budur, hele kadınların. Bir gün birisini çok seveceğim... Onu iyi biliyorum.* ” (s.108) der. Bu cümle Sabiha'nın gündelik algıları ve geleceğe dair atacağı adımların anahtar noktasıdır. Kendisini, içinde bulunduğu terkibe uyduramayan Sabiha, terkinin sınırlarını zorlayacak ve etrafındaki erkeklere benzemeyen biriyle evlenecektir. Cemal'e evleneceği adamı “ *Biliyor musun Cemal, ben nasıl bir adamı sevebilirim? Yani senin dediğin gibi sevmek! Babamın söylediği o hapisane türküleri var ya! Yahut oyun havaları... İşte onların insanını severim. Siz hepiniz bizim saatin kâtibine benziyorsunuz. İhsan Bey de, Nuri Bey de, Hayri de sen de...* ” (s.109) cümleleriyle tarif eder. O; kültürlü, donanımlı,

---

⁴⁶⁰ Selim İleri, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s.221

bilgili ancak hayat karşısında pasif bir adamla değil, belki nitelik olarak onlardan çok daha alt seviyede fakat hayatın içinde aktif birini sevecektir.

Sabiha içinde bulunduğu terkinin kadına biçtiği rollerin farkındadır, mutlak evlenecektir çünkü memlekette özellikle de kadınların yaptığı tek şey sevmek ve evlenmektir. Ancak onun bir de tiyatro hayali vardır ve bu hayal ekseninde insan yüzlerinde seyahat etmektedir. Bu nedenle belki de hiç sevmeyeceği birini seveceğini ve çok mutsuz olacağını dile getirir. Sabiha, Tanpınar'ın estetik değerler üzerinden hayata bakan erkeklerinin dışında birini ister mutsuz olacağını bile bile ister ve bu yönde de hareket eder. Adeta çok önceden verilmiş gizli bir kararla Muhtar ile evlenir.

Cemal altı yıl sonra döndüğü İstanbul'da Sabiha'yı ararken onun 1916'nın sonlarında evlendiğini öğrenir. Sabiha, Şehzadebaşı'nda Moliere'in bir oyunu sırasında Muhtar ile tanışır. *Hasis* piyesinde Muhtar, La Fleche'i oynamaktadır. Yakışıklı ancak ahlâksız bir adam olan Muhtar'ın bu oyun dışında tiyatro ile bir bağlantısı görülmez. Sanat, siyaset, edebiyat ve kültürel konulardan uzak yaşayan Muhtar, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlarda ekonomik çıkarları peşinde koşan duyarsız biridir.

Sabiha'nın unutmak istediği çocukluğunun en önemli antikahramanı babasına benzeyen biriyle evlenmesi kaçmak istediği çocukluğunun uzantısı bir psikolojiyi yansıtır. Romanda Cemal'in atıfta bulunduğu '*Mehlîka Sultan'a Aşık Yedi Genç*'⁴⁶¹ ifadesi bu noktada anlamlıdır. Zira Sabiha kültürlü, kibar, aydın biri yerine; hayat karşısında aktif bir o kadar da bencil ve duyarsız biriyle evlenir. Muhtar; Cemal ve İhsan gibi hayata uzaktan, estetik ve teorik bakan aydın erkeklerden farklıdır.

Sabiha'nın mutsuz olacağını en baştan itibaren bildiği evlilik uzun sürmez. Muhtar'ın ihanetlerine, ezici otoritesine isyan eden Sabiha onu terk eder. Cemal'e "*Geçinemedik*" (315) cümlesiyle ifade ettiği ayrılık hakkında Sabiha şu açıklamayı yapar:

" Arkasında çok kötü şeyler var. İyi niyetsizlik, zulüm arzusu, ve nihayet benim tarafımdan korku. Bilmem korkuyu hiç tanıdın mı? İnsan sesinden, değişen insan yüzünden korkuyu... Çocukluğumdan beri onun içinde yaşadım. Her an, bir şey olacak diye yaşamak! Bilmezsin bu, insanı içinden nasıl yıkar? Bir çuval talaş, bir kül yığını yapar. Ne irade, ne akıl, ne mantık, ne dünü hatırlamak, hiçbir şey onun önüne geçemiyor. İstedikçe kadar hatırla, dün beraberdik, seviştik... Fakat daha başka şeyler de var. Muhtar'ı tanıyorsun. Daha korkuncu var. Babama yaptıklarından daha korkuncu. Fakat en zalimi güvenmemek, her şeyi yapabileceğini bilmek...Nihayet

⁴⁶¹ Yahya Kemal'in ' Mehlîka Sultan'a âşık yedi genç' mısrası Cemal'e Sabiha'nın hayatına girmiş yedi kişiyi anımsatır. İhsan, Cemal, Muhtar, Kudret Bey, Hasan Bey, Muhlis Bey, Nasır Paşa Sabiha'dan etkilenmiş erkeklerdir.

kandırdım. Ayrıldık. Fakat peşimde... Bir kere babamı bırakmıyor. Babam ona bağlı. Sonra benim peşimde... Bugün yine gördüm. Asıl fenası, çağırırsa gideceğimi, tekrar o cehennemde yaşamağa razı olacağımı bilmekliğim...” (s.315)

Yukarıdaki cümlelere bakıldığında Sabiha'nın Muhtar'ı sevmediği halde evlendiği ancak mücadele etmekten yorulduğunda ayrıldığı görülür. Evliliğini cehenneme benzeten Sabiha'nın Muhtar'a tekrar dönebileceğini söylemesi ruhsal açmazlarını yansıtır. Zira o hayalleri ile gerçekler arasında daimi bir çatışma yaşar. Yaşamak istediği hayatın aksine bir ailede büyümek zorunda kalması, kendisine sunulan hayatın sınırlarını kırmak istemesi ancak bu konuda destek bulamaması onda çelişiklere neden olur. Hem çevresindeki kadınlardan farklı olmak istemekte hem de içinde bulunduğu o geleneksel çemberi kıramamaktadır. Romanın sonlarına doğru onun Muhtar'ı terk ettiği ve sahneye çıkacak ilk Türk kadını olduğu görülür. Bu, Sabiha'nın erkek egemen topluma başkaldırdığı, terkinin dışına çıktığının göstergesidir. Sabiha, mutsuz bir evliliğin içinde kalmaktansa yalnız kalmayı seçer ve etrafındaki herkesin yadırgadığı, tiyatro oyunculuğu yapabileceği yeni hayata bir hayata başlar.

3.3. Çalışma Hayatında Başkaldırı

Osmanlı toplumundaki kadınların konumu Batılılaşma/modernleşme çalışmalarıyla sorgulanmaya başlar. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde “ yeni kadın ” kimliğinin kurgulanması beraberinde birçok endişeyi getirir. Zira Doğu/Batı ekseninde tartışmaların yaşandığı bu süreç eski/yeni, yerli/yabancı, geleneksel/modern değerler arasındaki çelişiklerin gerilimine de işaret eder. Şerif Mardin modernleşmeyi, toplumların farklılaştıkları, merkezileştikleri bir evre olarak tanımlar.⁴⁶² Osmanlı Devleti için Tanzimat Fermanı yapısal değişimlerin başlangıcı kabul edilebilir. Zira Osmanlı geleneksel yapısından ilk sapma olarak düşünülebilecek bu ferman anayasa niteliği taşımasa da siyasî ve sosyal hayattaki kalıcı değişimlerin ilk adımıdır. II. Meşrutiyet Dönemi ile, “ *Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma,*

⁴⁶² “ *Modernleşme, toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçtir. Batı Avrupa'da feodalizmin çöküşü ile başlayan süreç, burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasî hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları da kapsar. Bu gelişme esnasında, toplumun bazı fonksiyonları merkezde toplanırken, öte yandan yeni gruplar doğar, toplumun fonksiyonları birbirinden ayrılır. Fakat belki en önemlisi, bu ayrılmanın doğurduğu kopuklukları da dolduracak yeni yapılar gelişir. Vatandaşlık kavramı, millî kültür gibi yapılar merkezin ve yeni ortaya çıkmış olan sosyal ve iktisadî yapı parçalarının birbirine bağlanmasını sağlar. Osmanlı İmparatorluğu modernleşmenin bilhassa bu bölümünde sıkıntı çekmiştir.*” Şerif Mardin, “ *Tanzimat'tan sonra Aşırı Batılılaşma*”, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.26

merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine..."⁴⁶³ girer. Cumhuriyet ve sonrasına uzanan dönemde bazı toplumsal yapılar yok olurken bazı yeni yapılar da ortaya çıkar. Eski ve yeni yapılar arasındaki uzlaşma çabalarının gerilimi toplumsal hayatı derinden etkiler. Zira modernleşmenin başat sorunlarından biri "kadın özgürlüğü" konusunda belirir. Din, örf, adetler ile iç içe geçmiş geleneksel sistemin kemikleşmiş yapısı kadın bağlamında çözülmeye başlar. Kadın eğitiminden, kadınların siyasete katılımına ilerleyen yolun en önemli adımlarından biri kadınların çalışma hayatına dâhil olmasıdır. Zira kadının ekonomik gücü onu erkeğe bağımlı kılan etmenlerin başında gelir.

Kadının üretici bir güç haline gelmesi, etrafını kuşatan ataerkil geleneği kırması anlamına gelir. Eğitim ve ekonomik güç ile kendini yeniden tanımlamaya başlayan kadın 'eş ve anne' kimliği dışında kendisine yeni kimlikler oluşturabilir. "*Gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatifte sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. Ancak bu tür önkoşulların varolması durumunda kadınlar, ataerkil sisteme karşı düşünsel ve toplumsal alternatifler oluşturabilirler.*"⁴⁶⁴ Kadının erkek ile eşit bir varlık olduğunu kavraması eğitim ile gelişen bilince bağlıdır. Edinilen yeni bilinç ise ancak ekonomik güç ile toplumsal ve siyasi hayattaki taleplere dönüşebilir. Kadının çalışma hayatına dâhil olması feminist taleplerin odak noktasını oluşturur. "*Özellikle liberal feministler için kadının kamusal alanda çalışması özgürlüğünün teminatıdır.*"⁴⁶⁵ Kadının hemen hemen her alanda özgürlüğünü savunan aydınlar Tanzimat'tan itibaren fikir ve eylemleri ile öne çıkarlar. Dünyadaki feminist hareketlere benzer biçimde Osmanlı kadınları da – genellikle İstanbul'da yaşayan zengin ailelerin eğitim almış kadınları- özellikle dergilerde yayımladıkları yazılarda ekonomik özgürlüğü savunmaya başlarlar. Bilhassa *Kadınlar Dünyası* dergisi bu konuda yer verdiği yazılarla dikkat çeker. Kadının çalışması ile kendisi, ailesi ve ülkesi için bir değer oluşturacağını belirten kadınlar, ekonomik hayata katılımın "kadın inkılabı" en önemli aşaması olarak ele alırlar.

Çalışmak istediklerini dile getiren kadınlar bunu hem kadınların yaşam hakkı bağlamında hem de ülke ekonomisi bağlamında ele alırlar. Kadının neden çalışması gerektiğini

⁴⁶³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 391

⁴⁶⁴ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006 s. 89

⁴⁶⁵ "Kadının çalışması, "feminist" taleplerin başında gelmektedir. Özellikle liberal feministler için kadının kamusal alanda çalışması özgürlüğünün teminatıdır. Öte yandan hemen bütün feminizmler, kadının tam özgürleşmesini ekonomik olarak bağımsız olmasına bağlarlar. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca kadının anne ve eş olarak evine ait olduğu varsayımı neredeyse evrenseldir. Ancak 18. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle de 19. yüzyılın başında, sanayi devrimi kadını özel alan ile sınırlamış ve iş yeri ile ev mekânını birbirinden ayırmıştır. Böylece işin kamusal dünyası ile evin özel dünyası daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrılmıştır." Firdevs Canbaz Yumuşak, *Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.138

ifade ederken İslamiyet' i engelleyici bir bahane olarak sunan ataerkil yapıyı da eleştirirler. İslamiyet'in kadının varlığını yok sayan bir din olmadığını, din ile geleneğin iç içe geçmiş yapısında geleneksel kabullerin din adı altında kısıtlayıcı unsur olarak sunulduğunu ifade ederler.

Kadınların değişim isteklerini İslamiyet'i destek olarak ifade etmeleri dikkate değerdir zira dinin meşrulaştırıcı gücünü kullandıklarını gösterir. Osmanlı devlet adamı ve aydınların zihninde modernleşme ile doğan endişenin merkezinde kadının iffetinin önemi düşünüldüğünde bu yaklaşım anlamlıdır. Tanzimat'tan itibaren yeni kadın kimliğinin sınırlarının ataerkil gelenek yapısına yerleştirilmeye çalışıldığı görülür. Örf ve şeriat arasındaki ikiliğe dikkat çeken İlber Ortaylı'ya⁴⁶⁶ göre uzlaştırma çalışmaları Cumhuriyet ve sonrasında da devam eder ve gelenek Medeni Kanun içinde de kendine yer bulur. Fatmagül Berktaş da bu durumu ataerkil bir endişe olarak değerlendirir.

“ Bunun bir açıklaması, kadınların kamusal alana çıkmalarına izin verilmesinin erkeklerde yarattığı derin korku ve tehdit duygusunu psikolojik travmayı hafifletmek ve ataerkilliğin “ endişesini” gidermek olabilir.”⁴⁶⁷

“ Yeni koşulların zorladığı yeni bir kimlik arayışı içindeki Türk aydını, çevresindeki bildik dünyanın değişiyor olmasının yarattığı yersiz-yurtsuzluk (“ muhacirlik”) duygusuyla ve geleneği temsil eden babanın artık varolmamasından kaynaklanan, gerektiğinde sığınabileceği güvenli bir korunaktan yoksunluğun yol açtığı paranoyayla baş etmek durumundadır. Ayaklarının altındaki zemin kayganlaşırken “tutunduğu dal” ise, Batıdaki modernleşmeci (erkek) kardeşinin yaptığı gibi, kendi denetiminde bir “ yeni kadın” imgesi yaratmak ve yeni koşullar altında bile değişmeyen bir şeyler olduğunu kanıtlamak üzere eski ataerkil ideolojiyi yeni koşullara uygun biçimde yeniden üretmektir.”⁴⁶⁸

Tanzimat'tan itibaren ataerkil endişelerin merkezinde bulunan kadının, eğitimden çalışma ve siyasî hayata katılıma kadar her talebinde dini arkasına almak ve gelenekle uzlaşmak zorunda kaldığı görülür. Dergilerde yayımlanan yazılarda kadınlar bu gerçeği tekrar tekrar vurgular. İnsan olma bakımından eşit olan kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet kurallarınca belirlenen rolleri sorgulanmaya ve zaman içinde de değişmeye başlar. Osmanlı kadını için eğitim olarak çalışma hayatına katılma Kurtuluş Savaşından sonra büyük ölçüde gerçekleşir.

---

⁴⁶⁶ İlber Ortaylı, “ Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 2. Cilt, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 1992, s. 467

⁴⁶⁷ Berktaş, *a.g.e.*, s.101-102

⁴⁶⁸ Berktaş, *a.g.e.*, s.150-151

Ekonomik bir güç olarak taşrada tarlada çalışan kadınlara ek olarak şehirlerde çalışan kadınların ortaya çıkması 1900'lü yılları bulur.⁴⁶⁹

Toplumsal yaşamdaki değişim ve dönüşümü yansıtan bir unsur olarak kadın, çeşitli tip ve görünümelerde edebi eserlerde yer alır. Belli bir eğitim gerektiren öğretmenlik, hemşirelik romanlara ilk yansıyan mesleklerdir. Kuşkusuz bunun sebebi kızlar için açılan ilk okulların eğitim ve sağlık alanlarında olmasıdır. Romanlarda evde özel ders vererek geçimini sağlayan veya örgün eğitim içinde/kamusal alanda çalışan kadın öğretmenler ve özellikle Milli Mücadele Dönemi romanlarında cephe gerisinde hastabakıcılık/hemşirelik yapan kadınlara rastlanır. Kızlar için daha Tanzimat'ın ilk yıllarında hemşirelik eğitimi vermeye başlanmıştır.⁴⁷⁰ “1873'te bir kadının ilk defa öğretmen olarak atanması, 1881'de okul töreninde bir kadının ilk defa kamusal alanda konuşma yapması ve nihayet 1883'te okullara kadınların yönetici olarak atanması kadınların kamusal kurumlarda yer aldıklarının ilk göstergeleri”⁴⁷¹ dir. Kızlar için açılan diğer okullara paralel olarak kadınların meslek alanları da genişler. Kadınlar hemşire, doktor, mühendis, sanatçı ve diğer meslek dallarında yer almaya başlarlar. Cumhuriyet'in ilanı ve yapılan devrimlerle kadınların hemen hemen erkeklerle eşit biçimde meslek alanlarını genişlettikleri görülür.

3.3.1. Öğretmenlik

---

⁴⁶⁹ “ Tarım ekonomisinin yükü Anadolu'daki kadını erkekli ailelerin, hatta özellikle kadının omuzlarına yüklenmişti. Kadın, bütün gün tarlada çalıştığı gibi, evde de ailenin ihtiyaçlarını sağlamak ve çocukların yetiştirilmesi görevini üstlenmekle yükümlüydü.” (s.343), “Üretken olmanın ya da iş yaşamına katılmanın kentte, özellikle İstanbul'da devlet dairelerinde çalışmak olduğu biçimindeki yerleşik bir kanı, henüz bu alana girmemiş olan kadının çalışmadığı, ekonomiye katkıda bulunmadığı doğrultusunda bir yanlışlığa yol açmıştı., (s.343), Farklı dönemlere ait bu belgeler incelendiği zaman, Anadolu kentlerinde tüccar ve ticarethane sahibi kadınlar gibi, örneğin madenci kadınların da olduğu ortaya çıkacaktı”.(s. 343), “Yaşamı Anadolu kadınından daha sıkı biçimde denetlenen orta tabaka büyük kent kadını da, 1900'lü yıllarda yaşamına girmeye başlamıştır. İlk kez 1913'te, hem memur, hem de iş müfettişi olarak Telefon İdaresine kabul edilen kadınlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, hemen hemen her iş alanında çalışmaya başlamışlardır.” (s.346) Çakır, a.g.e.

⁴⁷⁰ “ Kadınlara ilk kez 1842'de Tıp Fakültesi bünyesinde hemşirelik eğitimi vermeye başlanmış, bu eğitim 1858'de Kız Rüşdiyeleri (Kız Ortaokulları) ile daha da yaygınlaşmıştır. Kadınlar ayrıca 1869 yılından itibaren sanayi mekteplerinde de eğitim görmeye başlarlar.”, “ İlk 1870 yılında açılan Dârü'l- Muallimât (Kız Öğretmen Okulları) ile kadınlardan bir eğitim ordusu oluşturma yoluna gidilir.” (s.151), “ Osmanlı'da kız rüşdiyelerinden sonra ilk kez 1911 yılında Kız İdadileri açılır. İdadiler 1913 yılında liseye çevrilerek kadınlar için eğitim alanında bir yeniliğe daha adım atılır. 1914 yılında açılan İnas Dârü'l Fünûnu (Kadın Üniversitesi) ile kadınlara yüksek öğretim hakkı doğar.” Canbaz Yumuşak, a.g.e., s.152 bkz. Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991

⁴⁷¹Firdevs Canbaz Yumuşak, Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 151

Zeynep Kerman, Mizancı Murat'ın Turfanda mı Turfa mı? romanındaki öğretmen tipinin Reşat Nuri Güntekin ve Halide Edib'e tesir ettiğini ancak romandaki öğretmen Zehra'nın idealistliği ile Feride'den farklı olduğunu belirtir.⁴⁷² Zira Zehra, öğretmenliğe ve hayata bilinçli bir perspektiften bakar. Zehra'nın kadının toplum içindeki rolü, kadın eğitimi ve evlilik gibi birçok konuyu sorguladığı görülür. Kadın- erkek eşitliğine inanması, kadının aldığı eğitimi evde kocası için değil bir meslek sahibi olarak toplumsal yaşamın içinde değerlendirmesi gerektiğini düşünmesi onu diğer Tanzimat romanı kadınlarından da ayırır.

Romanın sonunda eşi Mansur ile birlikte Anadolu'da kurdukları okullarda çalıştıkları görülen Zehra ve Mansur yazarın eğitime verdiği önemi yansıtan kahramanlardır. Zehra ve Mansur'un çocuklukta iyi bir eğitim aldıkları görülür.⁴⁷³ Zira eğitimin gerekliliğine inan bir amcanın gözetiminde büyümektedirler.

Bilgili, kültürlü bir genç kız olan Zehra son derece idealisttir. Bu nedenle okuyup öğrendiklerini bir mesleğe yönlendirmek ister. O devrindeki birçok kadından farklı olarak kendine eş ve annelikten farklı hedefler belirler. Ancak yazar Zehra'nın idealist kişiliğini somut eylemlere dönüştürmesini kuzeni Mansur ile evlendikten sonra bırakır. Mansur'un hem eşi hem dava arkadaşı olarak, kurdukları modern köyde ilkokul, meslek okulu ve ziraat işlerinde öğretmenlik yapar. “ Mizancı Murat'ın ideal kadın tipini canlandıran Zehra, yetişme tarzı, tahsil ve terbiyesi, şahsiyet, fikir ve uygulamalarıyla devrinin çok ilerisinde, ancak Cumhuriyet'ten sonra benzerleri süratle artacak yeni Türk kadın tipidir.”⁴⁷⁴

Fatma Aliye, *Refet* ve *Ûdi*'de kadının çalışma hayatına atılmasına temas eder. Her iki romanda da kadının çalışması zorunluluk/mecburiyet bağlamında ele alınır. *Nisvân-ı İslâm*'da “ Bizde hane idaresi zevcelerin infakı erkeklerin vazifesidir.”⁴⁷⁵ diyen Fatma Aliye'nin evi geçindirme işini erkeklerin sorumluluğunda bulduğunu gösterir. *Refet* ve *Ûdi*'de mecbur

⁴⁷² Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s. 373-381

⁴⁷³ “ Murad Bey'in üzerinde en çok durduğu fikir, “ neşr-i maarif” ifadesiyle özetlediği bütün imparatorluğa yaygın bir maarif siyasetidir. Memleketteki gerilik ve cehaletin kalkması buna bağlıdır. Her derecede okullar açmak, bilhassa öğretmen okullarına ve Yüksek okullara önem vermek, ehil öğretmenler yetiştirmek, ilk tahsil mecburiyetini getirmek, kız çocuklarını da okutmak, kabiliyetli gençleri ihtisas için Avrupa'ya göndermek, imparatorlukta yapılacak en esaslî sosyal ve kültürel reform olacaktır.” Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 704-705

⁴⁷⁴ Kerman, a.g.e., s.380

⁴⁷⁵ Mübcecel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvan'ı İslâm*, İstanbul, Mutlu Yayınları, 1993, s.140

kaldıklarında çalışan kadınlara yer vermesi de bu fikrini destekler niteliktedir. Firdevs Canbaz Yumuşak bu durumu Fatma Aliye'nin üst sınıftan bir kadın olarak para kazanmaya ihtiyaç duymayışına bağlar.⁴⁷⁶ Fatma Aliye, kadın eğitimine önem vermesinden dolayı kadının çalışması ve bir işle meşgul olmasını kötü alışkanlıklardan uzak tutacak bir sebep olarak da değerlendirir. Eğitimde ve çalışmada amaç kadının ekonomik özgürlüğünü sağlamakla beraber boş oturup dedikodu yapmasını veya başka ahlâksız davranışlara yönelmesini önlemektir. Nitekim *Muhadarat*'ta Fazıla'nın kayınvalidesi ve eltisinin gündelik hayatını anlatırken bu konuya genişçe yer verir. Tüm gün evde boş boş oturan bu iki kadın zamanlarını dedikodu yaparak ve fesatlık düşünerek geçirirler.

Fatma Aliye *Refet*'te öğretmen olmak çabalayan Refet'in mücadelesini anlatır. Refet'in tek isteği öğretmen olup annesi ile birlikte savaştıkları yoksulluktan kurtulmaktır. Refet'in Dârülmualimât'tan mezun oluşuyla biten eserde genç kızın eğitim süreci ve katlanılan zorluklar aktarılır. Eserde dikkati çeken özellik Refet ve annesinin gururlarından, ahlaklarından hiç taviz vermeyişleridir. Bu bağlamda eser kadınları eğitim ve çalışma hayatına özendirilmektedir.

Refet, yoksulluktan kurtulmanın çaresini evlenmek yerine meslek sahibi olmakta görür. Onu bu fikre yönlendiren sebeplerden biri de kendisini fiziksel bakımından çirkin bulmasıdır. Ancak onun evlenmek yerine çalışmayı istemesini sadece çirkinliğine bağlamak eksik bir yaklaşım olabilir zira kendisiyle evlenmek isteyen akrabalarından birinin teklifini reddeder. Teklifi reddetmesinin sebebi çirkinliği değil evlenmek isteyen kişinin çıkarıcı biri olmasıdır. Dolayısıyla Refet'in kendisini çirkin bulmasını evlenmemesinin birincil sebebi saymak güçtür.

Fatma Aliye'nin Refet'te öğretmen olarak yaşamına yön veren kadın örneğinin benzerine *Ûdi*'de rastlanır. Romanda evlerde ud dersleri vererek hayatını sürdüren Bedia'nın hikâyesi anlatılır. Maddi durumu iyi bir ailede dünyaya gelen Bedia babasının musiki sevgisi nedeniyle müzikle iç içe bir çocukluk geçirir. Diğer kardeşlerinin aksine ondaki müzik yeteneğini keşfeden babası Bedia'ya küçüklüğünden itibaren keman, kanun ve ud dersleri aldırır. Kadınların ud konusunda yeterli donanıma sahip olmadığı bir dönemde Bedia'nın hem teoriye hem de pratiğe dayalı bilgisi onu diğer kadınlardan ayırır. Ancak Bedia'nın güzel başlayan hayatı aynı biçimde devam etmez. Babasının ölümünden sonra kendi isteği ile evlendiği Mail hayatı için bir dönüm noktası olur. Zira evliliği için her fedakârlığı yapmasına

---

⁴⁷⁶Canbaz Yumuşak, *a.g.e.*

rağmen aldatılır ve boşanıp kendine bir hayat kurmak zorunda kalır. Eşi Mail'in çıkardığı tüm sorunlara karşın Şam'a ağabeyi Şem'inin yanına yerleşen Bedia ekonomik açıdan rahattır. Babasından kalan bir miktar gelir ve Şem'inin yardımıyla yaşamaya devam eder.

Mail'in boşanmamak için gösterdiği dirence aldırmayan Bedia Şam'da yaşamaya devam eder. Ancak İstanbul'a seyahati hayatı için ikinci bir dönüm noktası oluşturur. Ağabeyinin ölümü üzerine Şam'a dönmeyip İstanbul'da yaşamaya başlar. İstanbul'da sadece keyfen üdilik yapan Bedia, üdiliği nota bilerek yapması bakımından çok değer görür. Başlangıçta sadece sevdiği için çaldığı ud zaman içinde onun para kazandığı bir işe dönüşür. Zira ağabeyinin kızı ve yardımcısı Rüstem'in bakımı da ona kalmıştır. Üç kişinin sorumluluğu ile önce evlerde özel ders vermeye başlayan Bedia zaman içinde kendine bir ev alarak derslerine orada devam eder. Amacı gelir getirecek bir dükkân da almaktır: “ *Benim yârım, benim cananım, benim erkeğim sensin. Şimdi de medar-ı maişetim.*” (s.227)

Fatma Aliye'nin Refet ve Bedia ile kadın eğitiminin önemini vurguladığı yorumu yapılabilir. Zira kadının eğitimi ve eğitim ile gelen meslek hayatı kadına erkeksiz bir hayat kurma fırsatı vermektedir. Çalışma hayatı idealden çok zorunluluk gereği ortaya çıksa da kadının özsaygısını geliştirmesi bakımından dikkate değerdir.⁴⁷⁷

Halide Edib'in *Yeni Turan* romanında, başkahraman Kaya öğretmendir. Eserde, Kaya dışında Yeni Turan ideolojisini benimsemiş kadınların Cuma Okullarında idareci ve öğretmen olarak çalıştıklarından söz edilir. Yazar, kadın ve erkeklerin el ele verip oluşturmaya çalıştıkları ideal bir toplum düzenini anlatır. Kız-erkek tüm çocukların eğitim aldığı, kadınların erkeklerle beraber toplumsal hayatın her alanında yer aldığı bir toplum inşa etmek amaçlanır.

Kaya, erkek otoritesinin hâkim olduğu siyasî ve sosyal hayatta idealleri ile yer alan bir kadındır. Bu açıdan toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlar lehine değiştiğini ispatlayan bir örnektir. Zira öğretmen ve siyasî bir profil olarak toplum içinde değer görür. Kaya ilk olarak Erzurum'da açtıkları Yeni Turan okulları ile adını duyurur. Yanındaki beş altı kadınla birlikte çalışan Kaya'nın çabalarıyla bu okulların sayısı on yıl içinde yirmiye ulaşır. Yeni Turan

---

⁴⁷⁷ “ *Fatma Aliye Hanım'ın kadının çalışması meselesini bir sorun olarak ele aldığı Refet ve Udi, romanlarında özellikle vurgulanması gereken gerçek şudur: Çalışmak bu kadınlar için “ toplumu aydınlatmaya yönelik” bir rüya, bir hayal olarak görülmez. Öğretmen olmak Refet'in en büyük ideali değildir. Öğretmenlik, Refet'e, ekonomik sıkıntılarına en kısa bir çözüm olarak görünmektedir. Annesi kendileri gibi fakirlerin öğretmen olamayacağını söylediğinde Refet, aksine ancak kendileri gibi fakirlerin öğretmen olduğunu, zenginlerin, öğretmen olmak için değil bilgi sahibi olmak için okula gittiklerini söyler. Refet bu mesleği sadece hayatını devam ettirecek parayı sağlamak için istemektedir.*” Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.155

partisinin karşısında yer alan Yeni Osmanlılar partisinin en çok eleştirdiği konulardan biri bu okullardır. Zira onlar okullarda politik eğitim verildiğini iddia ederler. Ancak politik bilgilerin yer verilmediği bu okullarda öğrencilere ziraat ve sağlık ile ilgili bilgiler verilmektedir. Cuma günleri sinematografla en temel sağlık kuralları anlatılırken uygulamalı tarım konferansları da verilmektedir.

Zeynep Kerman⁴⁷⁸ ve İnci Enginün⁴⁷⁹ eğitime verilen önem ve idealist öğretmen tipi açısından Kaya ile Halide Edib arasındaki benzerliklere dikkat çekerler. Toplumsal değişimin eğitimle olabileceğine inanan ve kendisi de öğretmenlik yapmış olan Halide Edib⁴⁸⁰ cinsiyet ayrımı yapmaksızın her bireyin eğitilmesi gerektiğini savunur. Toplumlara ilerletecek temel faaliyet eğitimidir ancak eğitilmiş, kültürlü, ahlâklı ve dürüst bireylerle toplumlar gelişebilir. Özellikle eğitim ile bilinçlenen kadınlar kendileri, aileleri ve toplum için yararlı bireyler haline gelirler. Kaya, eğitimle bilinçlenmiş, etrafını değiştirmeye, dönüştürmeye çabalayan idealist kadın tipidir. Erkek egemen toplumun kadına biçtiği roller dışında yaşar. Batı terbiyesi ile yetişmiş olmasına rağmen kendi toplumunun kültürüne, geleneğine ve dinine yabancılaşmaz. Camilerde, okullarda halka konuşmalar yapar, toplumu Yeni Turan ülküsünde birleştirmeye çalışır.

Biröl Emil ve Zeynep Kerman, Çalıkuşu romanındaki Feride'nin öğretmenliğinin idealistliğinden değil, mecburiyetten kaynaklandığını belirtir. Refet ve Bedi'a'ya benzer biçimde Feride de başka sebeplerden dolayı öğretmenlik yapmayı tercih eder.

“ Çalıkuşu'nun Feride'sini pek çok araştırmacı, belki de Mizancı Murat'ın eseriyle kurdukları bağ dolayısıyla idealist bir genç kız olarak değerlendirirler. Bu değerlendirmede bence tek hakikat payı, Feride'nin Kâmrân'dan bütün ümidini kestikten ve kendisini çevresindeki çocuklara adamasından sonraki faaliyetidir. Yoksa Feride'nin Anadolu'ya gidişinde asla bir idealizm yoktur. O sevdiği adamdan kaçmak maksadıyla ve yapabileceği tek iş öğretmenlik olduğu için İstanbul'u terk eder,

⁴⁷⁸ “ Halide Edib'in romanlarındaki ideal kadın tipi, gelişerek devam eder. Unutmamak gerekir ki, Halide Edib'in şahsiyetiyle ideal kadınları arasında büyük benzerlikler bulabiliriz. Bu, fizik planda, sıradan okuyucunun bile kolayca fark edebileceği bir husustur. Yeni Turan'ın Kaya'sının faaliyetiyle Halide Edib'in eğitim sahasındaki çalışmaları arasında büyük bir paralellik vardır.” Kerman, a.g.e., s. 380

⁴⁷⁹ “ Halide Edib, ömrü boyunca cemiyetlerde değişimin mutlak surette eğitim ve öğretimle ve kadının desteği ile olacağına inanmıştır. Bu inanç onda bir iman derecesindedir. Yeni Turan romanında siyasî ve ideolojik cephenin ön planda görünmesine rağmen, yine romanın temelinde, yeni Türkiye'yi kuracakların yetiştirilmesi meselesi üzerinde ısrarla durur.” İnci Enginün, Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 125

⁴⁸⁰ “ 1911'deki Trablusgarp Savaşı'nı 1912'de Balkan Savaşı takip eder. Tahsil ve terbiye ile meşgul olması dolayısıyla Maarif nazırı Said Bey Halide Edib'e öğretmenlik teklif eder. Hiçbir zaman öğretmenliği düşünmemiş olan Halide Edib'e bu devrede tahsilli Türklerin öğretmenlik yapması, bir çeşit askerlik görevi gibi gelir.” “ Halide Edib de Darülmua'llimat'ta tedris usulü hocası olarak çalışır, bu onun Türk öğrencileriyle ilk temasıdır.” Enginün, a.g.e., s.41

Anadolu'ya sığınır. Nitekim, köy ve köylüyle ilk karşılaşmasındaki düşünceleri dikkatle okunacak olursa, bir yakınlık, bir sevgi bile hissetmediği görülecektir."⁴⁸¹

Çalığı adlı roman⁴⁸² başkişi Feride'nin İstanbullu bir öğretmen olarak Anadolu'ya gidişi ve orada yaşadığı zorluklar etrafında biçimlenir ve kadının toplumsal görünürlük açısından yaşadığı bir kırılmayı örnekler. Kadının sosyal statüsünde bir değişim yaparak, öğretmen kimliği ile özellikle arka planında savaş yaşanan bir dönemde İstanbul'dan Anadolu'ya geçişi ve orada var olma çabası göstermesi erkek egemen topluma bir başkaldırı örneği kabul edilebilir.

*"... Reşat Nuri, Çalığı'nu o zamana kadar halkın kötü gözle gördüğü kolejli, kültürlü, serbest tavırlı, neşeli İstanbul kızlarına karşı bir sempati uyandırmak maksadıyla yazmış, Feride tipini bu düşünceyle yaratmıştır."*⁴⁸³

Reşat Nuri Güntekin de dönem itibariyle okumuş kızların hoş karşılanmadığını, toplum tarafından kötü yakıştırmalara maruz kaldıklarını belirtir. Dönemdeki hâkim zihniyeti değiştirmeyi, eğitilmiş ve meslek sahibi kadına dair toplumda sempati uyandırmayı amaçladığını belirten yazar, Feride ile serbest, neşeli ve meslek sahibi kadınların toplum için bir tehlike olmadığını ispatlar.

Küçük yaşta annesini kaybeden Feride, babası tarafından İstanbul'daki teyzesine emanet edilir. İstanbul'da Dame de Sion adlı okulda eğitim alan Feride, babasının ölümünden sonra tek başına kalır. Anne ve baba eksikliğinden kaynaklanan sevgi ve güven boşluğunu kuzeni Kâmrân'la dolduran Feride nişan günü onun geçmişte yaşadığı bir aşk ilişkisini öğrenince hayatının birinci bölümünü noktalar.

Kâmrân ile kuracağı hayatı ve köşkü terk ederek sütünesinin evine giden Feride, o gece kendi hayatı için önemli bir karar verir. Çok iyi bir eğitim alarak Sörlük mektebini bitirmesine rağmen hayat planlarında çalışma gibi bir ideali bulunmayan Feride, diplomasının bir işe yarayacağını fark eder:

"Dolabımın bir köşesinde, kırmızı kurdelesıyla, ağır ağır solup sararmaktan başka bir şeye yaramıyacak zannettiğim diplomam gözümde bir ehemmiyet almıştı. Bütün ümidim, pek makbul olduğunu söyledikleri bu kağıt parçasındaydı. Onun sayesinde"

⁴⁸¹ Kerman, a.g.e., s. 380

⁴⁸²Roman *İstanbul Kızı* adlı bir piyes olarak yazılır ancak yazar, teknik sıkıntılar nedeniyle sahneye koyamadığı bu piyesi romana dönüştürür.

⁴⁸³ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 11

Anadolu vilayetlerinden birinde bir hocalık alacak, bütün hayatımı, çoluk çocuk arasında, şen ve mesut geçirecektim.” (s.135)

Evlilik hayali yıkılan Feride kendilik bilinci oluşturmaya başlar. Teyzesine yazdığı mektupta “ *Ben yirmi yaşında postunu sudan kurarmış bir insanım, canım nasıl isterse öyle yaşarım.” (s.135)* diyerek hayatının kontrolünü eline alır ve yeni bir gelecek planı yapar. Zorunlu sebeplerle de olsa Feride için kendini gerçekleştirme dönemi başlar. Bu sürece kadar kendi hayatı içinde pasif karakter özellikleri gösteren Feride’nin karşılaştığı zorluklar karşısında yılmayan, çalışkan kişilik özellikleri ortaya çıkar. İstanbul’da Maarif Müdürlüğünde karşılaştığı sorunlar toplumun özellikle kadın öğretmenlere dair tutucu tavrını sergiler. Maarif Müdürlüğündeki memurlar Feride’nin istidâ ile şahâdetnâme farkını bilmemesini küçümser ve İstanbul dışında görev istemesini de yadırgarlar.

“ Aman yarabbi, neler söyleniyordu! Benim gibi kadınlar hocalıktan ziyade, sanata heves etmeliymişler. Beyefendinin buyurdukları gibi, istidâ ile şahâdetnâme arasındaki farkı henüz anlamamış olmama göre hocalıkta muvaffak olacağım esasen şüpheliymiş. Fakat çalışırsam mesela iyi bir terzi olur, hayatımı kazanırmışım.” (s.142)

Ancak Feride, öğretmenlik yerine terzilik yapmasını tavsiye eden memurlara aldırılmaz. Kararlılığı sayesinde Bursa merkeze coğrafya ve resim öğretmeni olarak atanır ve İstanbul’dan ayrılır. Mekândaki bu açılma Feride’nin hayattaki var oluşunu besler niteliktedir. Değişimin daha kolay kabul edildiği İstanbul’dan sonra kadın öğretmen olarak özellikle Anadolu kasabalarında kendini kabul ettirmek mücadele gerektiren bir durumdur. Nitekim Feride, gittiği ilk kasabada, öğretmenliğinden önce kadın bedeni ile algılanacağını fark eder. Eğitim düzeyi ve sosyal statüsü kasabalılardan yüksek olsa da Feride, cinsiyeti gereği eril tahakkümün söylem ve algılarıyla mücadele etmek zorunda kalır.

“ Buranın dedikodusu boldur. Benden sana nasihat; kamil ol, uslu ol. Öyle çarşıda pazarda yüzü açık gezme. İmdi: (Amen yarabbi, bu imdi kelimesini ne tuhaf bir eda ile söylüyordu !) sana bir kısmet de çıkar inşaallah. Burada bir hocanım vardı. Arife hocanım. Ceza Reisi kendisine nikah etti. Şimdi bir eli yağda, bir eli balda. Darısı senin başına. Aman güzel diye mi? Ne gezer! İffetli diye, ağırbaşlı diye. İmdi dünyada namustan kıymetli şey yoktur insan için.” (s.160)

Feride’nin kaldığı pansiyondaki Hacı Kalfa’nın yukarıda verilen cümleleri Feride’nin kasabada öğretmenlikten ziyade ‘ namus’ u ile var olabileceğini belirtir. Kadın bedeninin denetlenmesi, kontrol altında tutulması gerektiğini öngören ataerkil sistem burada ‘namus’

kavramını kadın bedeni ve tavırlarıyla eşleştirerek Feride'nin bilgisi ve kültüründen çok nasıl giyindiği ile ilgilenir. Hacı Kalfa'nın sözlerinde ortaya çıkan eril zihniyet Feride'ye çocuklara vereceği eğitim ve toplumsal kazanım yerine akıllı uslu oturup kendine bir eş bulmasını örtük olarak dikte eder. Sosyal statüsü ne olursa olsun kadın için belirlenen hedef, bir erkeğin eşi olarak var olmaktır. Ancak Feride Bursa'da da daha sonra gönderildiği Zeyniler köyünde de amaçlarından vazgeçmez. Kâmran'dan ayrılınca ortaya çıkan idealistliğini her gün besleyerek başarılı ve topluma faydalı bir öğretmen olmak için çabalar. Zeyniler köyündeki ahırdan bozma okulu yeniden biçimlendirir. Kendisinden önce orada yarı öğretmen yarı hizmetli gibi çalışan Hatice Hanım'ın aksine çocuklara, kadın erkek eşitliğine dayanan bir eğitim vermek için çabalar. Hatice Hanım, geleneksel toplum yapısı içinde ancak Müslüman kimliğini öne çıkartarak, çocuklara daha çok dinî eğitim vererek ve köydeki ataerkil sistemi devam ettirerek toplumsal kabulü sağlamış bir kadındır. Feride, modern eğitimi uygulayarak geleneksel kabulleri kırmaya çalışır. Özellikle erkek çocuklara tanınan özgürlük onu çok rahatsız eder. Erkek öğrencilerden Vehbi, dersteki yanlışları söylendiğinde hem utanır hem de öfke geliştirir. Feride'nin onun üstüne çok gittiği bir gün Vehbi'nin söylediği “ *Sen karı kısmısın, aklın ermez.*” (s.182) cümlesi dil üzerinden kadını aşağılayan bir söylemdir. Cinsiyet kategorisinin dilde somutlaştığı bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin bireylere daha küçükken kazandırıldığını gösterir. Eril tahakkümün erkek bireylere daha küçükten kadının hangi statüde olursa olsun erkekten daha aşağıda ve her şeye akli ermeyen bir varlık olduğunu empoze ettiğini yansıtmaktadır.

Feride, sevmeye ve sevilme ihtiyacını Zeyniler köyünde evlat edindiği Munise ile karşılar, yaşadığı acılardan duyduğu boşlukları Munise ile doldurur. Hayatın zorluklarına karşı yanında bir çocukla mücadele veren Feride hem annelik hem öğretmenlik yapar. Toplum baskısıyla karşılaştığı noktada oradan uzaklaşmayı seçer. Çünkü baskı çoğunlukla ona aşık olan erkekler nedeniyle çıkan dedikodulardır. Nitekim Feride Çanakkale'de yine kendisine aşık olan erkekler nedeniyle çıkan dedikodulardan kaçıp İzmir'e gelir. Ancak İzmir'de üç ay boyunca iş bulamaz ve ilk defa parasız kalır. İstememesine rağmen çaresizlikten zengin bir adam olan Reşit Bey'in kızlarına Fransızca dersi vermek için Munise ile birlikte onların evine yerleşir. Ancak burada Kamran'ın, kızların teyzesi Münevver Hanımla evlendiğini öğrenir. Reşit Bey'in oğlu da Feride'yi rahatsız edince Feride İzmir'den Kuşadası'na geçer. Orada, Zeyniler'den tanıdığı Doktor Hayrullah Bey ile karşılaşır. Savaş nedeniyle hastaneye dönüştürülen okulda hastabakıcılık yapmaya başlar.

Arka planda savaşın devam ettiği o günlerde Feride çok büyük bir travma yaşar. Tüm sevgisini yönelttiği Munise hastalanarak ölür ve Feride on yedi gün baygın yatar. O kötü günleri kendisini bir baba gibi sahiplenen Hayrullah Bey'in iftliğinde geçirir. Ancak ikisi de bekâr olan kadın ve erkeğin bu kadar yakın olması dedikodulara sebep olur. Feride'ye toplum tarafından atılan iftiraların aklanması ise sadece nikâhla olabileceğinden Feride ve Hayrullah Bey kağıt üzerinde bir evlilik yaparlar. Bu evlilik sayesinde kadın ve erkeğin duygusal/cinsel boyutlar dışında bir arada bulunamayacağını varsayan zihniyet nazarında Feride ve Hayrullah Bey temize çıkar. Ancak bir süre sonra Hayrullah Bey'in ölmesiyle olayların seyri değişir. Eşinin öldüğünü gizleyerek Tekirdağ'a teyzesine giden Feride, burada Kâmran'la karşılaşır. Daha nceden Hayrullah Bey'in Kâmran'a verilmek üzere yazdığı mektup Feride'nin kuzeni Müjgan tarafından vaktinden evvel Kâmran'a verilince gerçekler ortaya çıkar. Kâmran ve Aziz Bey'in Feride'den habersiz tertip ettikleri nikâh ile Feride ve Kâmran evlenir.

Duygusal ve sosyal olmak üzere iki boyutta kurgulanan eserde Feride'nin idealistliğinden ziyade ilk önce tamamen duygusal sebeplerle İstanbul'dan çıkışı ve Anadolu'da öğretmenlik yapması kadın başkaldırısı açısından dikkate değerdir. Kadınların toplumsal görünürlüğünün çok sınırlı olduğu bir dönemde Feride'nin var oluş mücadelesi vermesi ve eril tahakkümün dayatmalarını hiçe sayması önemlidir. Karşılaştığı tüm zorluklara rağmen yılmadan ve köy/kasaba ayrımı yapmadan öğretmenliğe devam etmesi üstelik bir çocuğun sorumluluğunu alması kadının hayatta bir erkeğe bağlı olmadan, sadece mesleği ile yaşayabileceğinin göstergesidir. Eğitim sayesinde gelen ekonomik özgürlük kadına yeni yaşam alanları sağlamaktadır.

Yazarın kendisinin de belirttiği gibi serbest ve hoppa görülen bir İstanbul kızı eğitimi ve mesleği sayesinde dış dünyaya açılıp orada kendi bireysel kimliğini oluşturabilir. Nitekim yazarın bu görüşleri romanda Feride'nin arkadaşı Kristiyan'ın eşi Mösyö Piyer tarafından şöyle değerlendirilir:

"... İstanbul'da iyi bir Garp terbiyesi görmüş, bir yeni geç ız nesli vardı. Bunlar Loti'nin dezanşante'leri gibi faydasız spleenlerle kendilerini harap eden nesilden bambaşka bir nesle mensupturlar. Onlar, aksiyonu boş hayale tercih ediyorlar ve İstanbul'daki refah ve saadetlerini bırakarak kendi ihtiyaşlarıyla Anadolu'yu uyandırmaya geliyorlar. Ne güzel, ne ulvi bir feragat nümunesi ve benim için en bulunmaz bir makale mevzuu. Türklerin uyanışından bahsederken müsaadenizle sizin adınızı da zikredeceğim, matmazel Feride alıkuşu." (s.249)

Mösyö Piyer, yazarın edebiyattaki Anadolu açılımını ve bu açılımda kadınlara yüklenen sorumluluğu dile getiren sözcüsüdür. Feride “ *gönlümün rızasıyle bu vilayette çalışmak, memleketin çocuklarına hizmet etmek istedim.*” (s.229) derken modernleşme projesinde kadının da yer aldığını belirtmektedir. Birol Emil: “... *Reşat Nuri'nin kahramanını İstanbul'dan Anadolu'ya geçirmesini ve bir çeşit sosyal anket yapar gibi orada dolaştırmasını ferdî bir macera değil, Türkiye'de büyük bir sosyal değişimin ve kültür değişmesinin Türk edebiyatına aksetmesi olarak görüyorum.*”⁴⁸⁴ der. Bu nedenle Feride ve kadın öğretmen kimliği geleneksel değerlerin değişiminin ve kadın başkaldırısının bir örneğidir.

Kendisini topluma adayan fedakâr öğretmen tipine Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* romanında yer alan Aliye örnek verilebilir. Aliye de *Yeni Turan*'daki Kaya gibi zor şartlar içinde ideallerini savunmak zorunda kalır. Erkek egemen zihniyetin kadını nesneleştiren tavrının bir kurbanı olan Aliye, öğretmenliği boyunca kadın olduğu için aşağılanmalara maruz kalır. Ancak tüm toplumsal baskılara rağmen, öğretmenlikten ve savunduğu değerlerden vazgeçmez, tek başına eril zihniyetin yaptırımlarına başkaldırır.

Roman, okulunu bitirir bitirmez Anadolu'ya tayin olmak isteyen öğretmen Aliye'nin hikâyesini anlatır. Aliye, Kaya gibi bilinçli ve idealist bir öğretmendir zira birçok kadının taşrada çalışmayı istemediği bir dönemde o gönüllü olarak Anadolu'ya geçer.

“ Maarif'in koridorlarında iş bekleyen yorgun ve meyus yüzlü muallimelerin taşra hizmetinden vebadan ürker gibi kaçan, İstanbul'da bir yer bulabilmek için her zillete katlanan tavırlarına istihfafla baktı.” (s.2)

Hiç kimsenin gitmek istemediği bir kasabaya atanan Aliye, ilk olarak Maarif Dairesine gider. Maarif teşkilatının yozlaşmışlığı ve kadın öğretmenlere bakışları Aliye'nin gözünden anlatılır. Maarif dairesi son derece bakımsız ve pistir, mekândaki eskilik ve bakımsızlık çalışanlara da sirayet etmiştir. Zira hademeden müdüre kadar herkes yobaz, köhne bir zihniyeti temsil eder. Müdür'ün gereksiz yakın davranışlarına tepki gösteren Aliye onun okulda kalma teklifini reddederek Ömer Efendi'nin evinde yaşamayı kabul eder. Oysa müdür medenî İstanbullu kadınların tek başına yaşayabildiklerini “ *Bu İstanbullu medeni hanımlar yalnız evde de yatar, ne zannediyorsunuz? Bu yaşta yapayalnız taşraya çıktuktan sonra...*” (s. 6) cümlesiyle alaycı bir dille ifade eder. Bu cümleden itibaren Aliye'nin bir taraftan öğretmenlik yapıp diğer taraftan eril zihniyetin kadına bakış açısıyla mücadele edeceği sezdirilir.

---

⁴⁸⁴Emil, *a.g.e.*, s. 12

Aliye köyde çocuklar ile başlayacağı eğitim faaliyetinde kendisine yüklenen dönüştürücü kadın rolünü üstlenirken, dinî taassubu kendi çıkarları için kullanan bir zihniyet ile çarpışır. Milli Mücadele günlerine rastlayan öğretmenliğinde Aliye'nin öğretmenlik yanında mücadeleye destek veren kimliği de ön plana çıkartılır. Aliye de Kaya gibi bireysel hayatını, isteklerini mücadelenin gerisine atmış bir kadındır. Kuva-yı Milliye komutanlarından Tosun Bey ile nişanlanan Aliye, evliliği vatanın kurtuluşundan sonrasına erteler.

Değiştirici bir rol üstelenerek, idealist olarak gittiği kasabada Aliye, kadınlara biçilen toplumsal cinsiyet rollerini hiçe saydığı ve kasabada çıkarlar üzerine yürüyen ilişkiler sistemine dâhil olmayıp karşı geldiği için dışlanır, ötekileştirilir. Kasabada Hacı Fettah'ın başını çektiği bir grup Aliye'yi kadın kimliği ve ahlâkı üzerinden denetime tabi tutmaya çalışır. Cuma namazından sonra Kuva-yı Milliye aleyhinde vaazlar vere Hacı Fettah Efendi, Aliye'yi öğrencileriyle birlikte ellerinde bayraklar kasabada dolaşırken görünce halkı kışkırtan söylemlerde bulunur:

“ Görüyor musunuz? Erkeklerin içinde yüzü gözü açık namahremler Müslümanlar'ın kalbini fesata vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar mel'undur, bunların eline çocuklarınızı teslim etmeyiniz, eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız, yoksa Cenab-ı Hakk'ın bütün gazapları üzerimizden eksik olmayacaktır.” (s.23)

Hacı Fettah Efendi Aliye'yi Kuva-yı Milliyecilerin önüne atılacak yem olarak görür:

“ Hem bu çeteler her yerde kadınlara saldırıp duruyorlardı. Herkesin namuslu ve yerli kızlarını buna maruz etmektense işte İstanbul'dan gelmiş, kimsesiz, belki de hakikat kahpe olan Aliye'yi Tosun'un önüne atıvermek müreccahtı. Onun şimdiye kadar erkeklere yüz vermemesi filan hep ağızdı. Namuslu olsa yüzü açık gezer miydi?” (s.25)

Aliye, kasabada büyükler arasında var olan hiyerarşinin çocuklar arasında da uygulandığını görerek, bu durumu düzeltmeye çalışır. Zira zengin ailelerin erkek çocukları yoksul çocukları ezmekte, kız çocuklarına, öğretmenlere de saygısız davranmaktadır. Kasabanın ileri gelen zenginlerinden Hüseyin Efendi kendi çocuğunu kayırmayan Aliye'ye şöyle tepki verir:

“ Sen kim oluyon garı? diye haykırdı. Sen muallime değil misin? Sen bu kasabanın muallimesi değil misin ? Ne haddine bir eşraf çocuğunu koğuyon, ne haddine benim suratıma haykırıyon? İstanbul'un hayâsız garılarına, erkeklerin suratına haykıran, yol iz bilmeyen garılarına burada lüzum yok. Ne okutmanı, ne de seni isteyoz ” (s.14-15)

Hüseyin Efendi'nin yukarıdaki cümleleri kadını hiçe sayan bir zihniyetin kadını aşağılayan, değersizleştiren ifadelerdir. Aliye'nin Hüseyin Efendi'nin cümlelerine verdiği karşılık dikkate değerdir. Zira bu cevap köhne zihniyetle mücadeleden korkmayan cesur, kişiliğine ve mesleğine sahip çıkan bir kadının tavrını içerir:

“ Şimdi buradan dışarı çıkın Efendi, dedi, Kasaba demek siz [demek] değilsiniz, ben, Anadolu'ya çocuklarını okutmak için geldim. Bu kasabada sizin gibi terbiyesi eksik adamların yüzünden kalamazsam, başka yere gider, vazifemi yaparım. Çıkınız ve beni Maarif Müdürü'ne şikayet ediniz. Fakat ben de bir kadın mektebine hususî odasına girer gibi, hem de söylediğini bilmez bir tarzda gelen sizi şikâyet edeceğim.” (s.14-15)

Aliye, kasabadaki erkeklere karşı verdiği mücadeleyi öğretmen Hatice Hanım ve Maarif Müdürünün eşine karşı da göstermek zorunda kalır. Müdürün eşi kendi çocuğuna özel muamele isteğini kabul etmeyen Aliye'yi “ *Hoca parçası, kocamın hepiniz halayığsınız, istersek hemen azlederiz...* ” (s.11) cümlesiyle Aliye'yi aşağılar. Kadın olmasına rağmen, kadın öğretmeni hor gören tavrı dikkate değerdir. Okuldaki diğer öğretmen Hatice Hanım, Aliye'den farklı bir öğretmendir. Kasabadaki hiyerarşik düzene uyum sağlamış olan Hatice Hanım, öğretmenlik mesleğini ve kendi kişiliğini hiçe sayan yozlaşmış bir kadın tipine örnektir.

Halide Edib, Aliye ve Hatice Hanım karşıtlığı ile ideal öğretmenin nasıl olması gerektiğine dikkat çekmektedir. İdealist, fedakâr bir öğretmen olan Aliye kasabada hem öğretmenliği hem de milli mücadeleye verdiği destekten ötürü yadırganır ve her fırsatta ahlâksızlıkla suçlanır. Eserin sonunda roman boyunca mücadele ettiği taassubun, yozlaşmanın kurbanı olur. Hacı Fettah ve taraftarları tarafından öldürülen Aliye toplumda şahsiyetiyle var olan, idealist kadınlara verilebilecek önemli örneklerden biridir. İnci Enginün, Halide Edib'in bu eserinde din ve taassup üzerinde ısrarla durduğunu belirterek Aliye'nin, tüm idealizmine ve iyiliğine rağmen romanın sonunda öldürülmesini yazarın Anadolu'da gördüğü gerçekleri yansıtmaya bağlar.⁴⁸⁵

Ateşten Gömlek'te (1923) yer alan Ayşe, bilinç ve idealistlik bakımından *Yeni Turan*'daki Kaya ve *Vurun Kahpeye*'deki Aliye ile birleşir. Yunanlıların eşini ve çocuğunu

⁴⁸⁵ “ Halide Edib'in eserlerinde genellikle iyi kazanır. Kötülerin cezalandırılması ise tabii bir sonudur ve Halide Edib'in idealist tavrına uygundur. Ancak *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye*'ye romanlarında pek çok insanın, kendilerini, en yüksek değer olan vatan savunmasının uğrunda feda ettikleri görülür. Bu, yazarın bizzat yaşadığı Millî Mücadele günleriyle yakından ilgilidir. Romanın yazıldığı devrede Halide Edib'in bizzat şahit olduğu feci olayların romancıda bir kötümserlik yarattığı da tahmin olunabilir.” Enginün, a.g.e., s. 202

öldürmesinden sonra İstanbul'a akrabalarının yanına gelen Ayşe'nin mücadelecı kadın kimliği Milli Mücadele döneminde Anadolu'daki hastabakıcılık ve hemşirelik görevlerinde ortaya çıkar. Vatanın kurtuluşu için kendisinde sorumluluk hissededen Ayşe, Kaya ve Aliye gibi bir amaç kadınıdır. Anadolu'ya geçmeden önce onun İstanbul'da öğretmenlik yaptığından söz edilir. Romanda, “ *Fikrî terbiyesi nümayişkâr olmayan selim ve basit hayat görgülerinden alınmış hakikatlerle, biraz okumuş ve lisan bilir bir kadın* ”⁴⁸⁶(s.45) olarak tanıtilan Ayşe, öğretmenlik mezunu değildir; ancak geçimini sağlamak ve mücadeleye destek vermek için evlerde özel ders verir. Özel dersten kasıt ise Türkçe okuma-yazma dersidir.

Yakup Kadri'nin *Ankara* romanında öğretmen tipine rastlanır. *Ankara*'da Selma Hanım, romanda Milli Mücadele döneminde vatanın kurtuluşu konusunda fikir ve eylemleriyle öne çıkan bir kadındır. İlk eşi Nazif Bey ile Ankara'ya yerleşen Selma Hanım, edilgen bir ev kadınından cephe gerisinde hastabakıcılık ve hemşirelik yapan etken bir kadına dönüşür. Romanın ikinci bölümünde Selma Hanım'ın Milli Mücadele döneminde hayran olduğu Hakkı Bey ile evlendiği görülür. İlk eşi Nazif'in mücadeledeki sinik ve yenilgiyi kabullenmiş tavrından soğuyan Selma Hanım ondan boşanıp Hakkı Bey ile evlenir ancak Hakkı Bey ile evliliği de ona umduğu mutluluğu getirmez. Sivil hayata geçen Hakkı Bey mücadelecı kimliğinden uzaklaşp eğlence hayatına kapılmıştır. Romanın son bölümünde Selma Hanım'ın gazeteci yazar Neşet Sabit ile evlendiği ve öğretmenlik yaptığı görülür. Yazar, eserde Selma Hanım'a sık sık çalışma hayatının bir kadın için gerekliliklerini anlattırır. Selma Hanım, kadın özgürlüğu ile ekonomik özgürlük arasındaki bağlantıyı kurmuş bir kadın tipidir. Konuya bilinçli yaklaşımı onun idealist bir tip olduğunu gösterir.

Sinekli Bakkal'daki Rabia da Ayşe para kazanmak, geçimi sağlamak amacıyla öğretmenlik yapar. Onun öğretmenliği de evlerde verdiği özel derslerden ibarettir.

II. Abdülhamit döneminde geçen romanda dönemin siyasi ve sosyal havası hissedilir.⁴⁸⁷ Sinekli Bakkal mahallesi geleneksel değerlerin yaşatıldığı bir mahalledir ancak Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın evi ve ailesiyle modern değerler de mahallenin yaşamına dâhil olur. Sinekli Bakkal'ın imamı Hacı İlhami'nin torunu olan Rabia, dedesi ve annesinin gözetiminde, dinî bir eğitim alarak büyür. Hafız olarak yetiştirilen Rabia'nın yaşamı Selim Paşa'nın eşi Sabiha Hanım'ın onu bir mukabelede dinlemesiyle değişmeye başlar. Kendi konağına davet edip,

⁴⁸⁶ Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 8.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2006 (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁸⁷ “ *İstanbul'da II. Abdülhamit dönemindeki Türk toplumunun panoramik bir tablosunu çizen Sinekli Bakkal'ın olay örgüsü ise topluma yayılarak genişler ve siyasal, toplumsal, dinsel sorunlarla örülmüş olarak gelişir.* ” Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 157

kandilde okuttuğu Kur'an-ı Kerim ile Selim Paşa'nın da beğenisini kazanan Rabia, Selim Paşa'nın himayesine girer. Hacı İlhami Efendi, kazandığı parayı göndermesi karşılığında Rabia'nın konakta Arapça, Farsça, Fransızca ve musiki hocalarından dersler almasına izin verir. Konaktaki çevreyle Rabia'ya başka dünyaların kapıları açılır. Mevlevi Vehbi Dede ve Peregrini ile tanışır. Hacı İlhami Efendinin cehennem tasvirleriyle doldurduğu İslamiyet yerine Vehbi Dede, Rabia'yı İslamiyet'in güzellikleri ile tanıştırır. Vehbi Dede'den tef, ud, kanun gibi alaturka sazların hepsini öğrenir.

Babasını hiç görmemiş olan Rabia, Tevfik'in sürgünden dönmesiyle birlikte onunla yaşamaya karar verir. Dedesi ve annesinin tepkisine rağmen kendi kişiliği ve isteklerini ön plana alan Rabia, annesinin küsmesine aldırmadan Tevfik'le yaşamaya ve bakkalda çalışmaya başlar. Son derece pasif bir genç kız olarak yetiştirilen Rabia'nın bu kararlı tavrı dikkate değerdir. Bahriye Çeri, Rabia'yı kendi hayatını düzenleme konusunda etrafına adeta başkaldıran bir genç kız tipi olarak niteler.⁴⁸⁸ Rabia babasıyla yaşama kararı verdiği gibi hayatına dair başka konularda da kendisi karar verir.

Rabia büyüdükçe geleneksel kurallarla karşılaşmaya başlar. Ancak kendisini kısıtladığını düşündüğü kurallara itiraz eder. Kadın ve erkek arasında çizilen mekâna dayalı ayrımlara uymak zorunda olduğu yaşa gelince Rabia, Selim Paşa, Hilmi Bey, Vehbi Dede ve Peregrini gibi yıllardır tanıdığı kişilerden niçin kaçması gerektiğini anlayamaz. “ *Kaç göç, zenginler için! Ben fukara bir esnaf parçasıyım, dükkânda, camide dünyanın erkeğini görüyorum, niçin Hilmi Bey'in dostlarından kaçacakmışım?* ”⁴⁸⁹(s.85) diye soran Rabia'nın bu tavrı geleneği sorgulayışı olarak yorumlanabilir. Rabia'nın geleneksel hayatın kurallarına en radikal itirazı verdiği evlilik kararıdır. Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesinin pek mümkün olmadığı bir dönemde Rabia piyano hocası Peregrini ile evlenir.⁴⁹⁰ Bu evlilik kararı Rabia'nın zihninde uzun süredir bulunan bir karardır zira çok öncesinde bir gün Rabia'nın Sabiha Hanım ile arasında şöyle bir diyalog geçer:

“ – *Hanımefendi, bir Müslüman kızı, bir Hıristiyanla evlense ne olur?* ”

- *Ne tuhaf sual, kızım. Bir şey olmaz...Çünkü kimse nikahlarını kıymaz, çünkü şeriat bırakmaz.* ” (s. 86)

⁴⁸⁸Bahriye Çeri, *Türk Romanında Kadın (1923-38 Dönemi)*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996s. 81-110

⁴⁸⁹ Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, 12.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2003 (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁹⁰ “(...) çok sıkı bir din eğitiminden geçmiş Rabia'nın önemli bir “ iç hesaplaşma ” geçirmeden Peregrini ile evlenivermesi hiç inandırıcı değil; Halide Edib, romancılığını, düşüncelerinin yanında ikinci plana itmekten çekinmiyor.” Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 3.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.29

Rabia, şeriat kuralları ile kendi kararını uzlaştırarak Peregrini ile evlenir. Müslüman olup Osman adını alan Peregrini Rabia ile birlikte Sinekli Bakkal'da yaşamaya başlar. Buradan yazarın Rabia ve Peregrini ile Doğu ve Batı arasındaki bir terkibe ulaştığı yorumu yapılabilir. İnci Enginün'e göre bu evlilikle birlikte Doğu ve Batı arasında bir köprü kurulur.⁴⁹¹

Güçlü ve kararlı kişiliğiyle hayatı hakkında söz sahibi olan Rabia, ataerkil geleneksel kuralların sınırlarını genişleten bir kadın tipine örnek kabul edilebilir. “ *Rabia etrafındaki din ve gelenek zincirini kırarak yeni bir hayat anlayışı ile Doğu'nun güçlü, iradeli uyumlu kadını temsil eder.* ”⁴⁹² Sadece ev ile sınırlı olan yaşamını ev dışındaki hayata katılarak değiştiren Rabia aldığı eğitim sayesinde öğretmenlik de yapabilir hale gelir. Vehbi Dede aracılığıyla zengin ailelerin çocuklarına musiki dersi verdiği ve Mevlit okuduğu görülür. Rabia'nın para kazanmak için başladığı öğretmenliğe evlendikten sonra da devam ettiği görülür. Osman'ın maddi durumunun iyi olması ve Rabia'nın paraya ihtiyacı olmadığı halde çalışması yazarın kadının çalışmasını sadece maddi çıkarlara dayandırmadığını düşündürebilir. Kadının hayatının her alanında erkekler gibi yer almasını arzulayan Halide Edib, Rabia'yı ekonomik gereklilik dışında da öğretmenlik içinde tutar.

Halide Edib'in kaleme aldığı *Tatarcık* adlı romanında, Cumhuriyet Döneminde yaşanan nesil çatışması Poyraz Köy merkez alınarak verilir. Modernleşmenin getirdiği değişimin toplum tarafından nasıl algılandığı anlatı kişileri aracılığıyla yansıtılır. Romanda yer alan kişiler, bireyselliklerinden ziyade temsil ettikleri değerleri vurgulayan simgesel kişilikleri ile var olurlar. Ancak romanın en dikkate değer noktası başkişi Lale üzerinden kurgulanan “ yeni kadın ” kimliğidir. Cumhuriyet gençliğinin biçimlendirilmesinde kadının önemli rol ve sorumluluklar alması gerektiğini düşünen yazar, eserlerinde toplumsal cinsiyet rollerine başkaldırarak erkekler dünyasındaki sınırlarını zorlayan kadınlara yer verir. *Tatarcık*'ta Lale, arka planında modernleşmenin getirdiği çatışmaların yaşandığı bir zaman diliminde, sınırları daraltılmış bir mekânda dişil imgelerden uzaklaşır ve “ erkek gibi ” sıfatını kalkan yaparak var oluş mücadelesi verir. Halide Edib'in, erkek egemen toplumda kadının, “ cinsel çağrışım uyandıran varlık ” olarak görüldüğü gerçeğinin değişmesini sürece bıraktığı düşünülebilir. Zira eserlerinde meslekleri ile var ettiği kadınlara “ amaç kadını ” misyonunu yükleyip, onları özellikle cinsiyetsiz varlıklar olarak kurguladığı görülür. *Yeni Turan*'da Kaya, *Vurun Kahpeye*'de Aliye, *Ateşten Gömlek*'te Ayşe ve Lale kadına dair her türlü gösteriş ve süsten sıyrılmış varlıklardır.

⁴⁹¹Enginün, a.g.e., s.267

⁴⁹²Çeri, a.g.e., s.84

Saçlarını süslemeyen, makyaj yapmayan ve sıradan giyinen bu kadınlar flört ve evlilik konusunda da tutucu tavırlar sergiler. Ülkelerine dair amaçları ön planda olduğu için meslekleri/amaçları ile evlilik arasına mesafe koyarlar.

Köylünün Tatarcık lakabını verdiği Lale, anne ve babası tarafından sorumluluk sahibi bir kız olarak yetiştirilir. Çok çalışkan ancak asosyal kişiliği olan babası Osman'ın ölümünden sonra Lale, daha on üç yaşında olmasına rağmen babasının bıraktığı tüm iş ve sorumlulukları üstlenir. Silik bir tip olan annesi Lalezar'ın bakımı da Lale'nin üzerindedir.

Babasının kayığı ile balığa çıkan, evin dışardaki işlerini yapan hatta babasının yaptığı sosyal yardımlara, babasının kaldığı yerden devam eden Lale, balığa çıkan kayıkçıların arasındaki en çevik ve en disiplinli kişi olarak tasvir edilir. Yazarın “ erkek gibi ” ifadesini örnekler biçimde bu cümlelerde Lale, kadından çok erkeğe yakın, erkek davranışları sergileyen bir varlık görünümündedir. En soğuk ve fırtınalı günlerde bile denize girip çok uzaklara yüzen Lale, fiziksel olarak da çok güçlüdür. Yaptığı işlerle adeta babasının yaşam içindeki varlığını devam ettiren Lale, kalan vakitte de kendi hayatını yaşar.

Lale, Kandilli Kız Lisesi'nde okumaktadır ve oradaki dil eğitimi sayesinde daha on altı yaşında köydeki bazı ailelerin çocuklarına İngilizce dersi vermeye başlar. Babasının birçok özelliği gibi yabaniliğini de devralmış olan Lale özel ders için gittiği evlerdeki toplantılarda giyimi, kuşamı ve tavırlarıyla yadırganır ancak bilgi ve kültürüyle takdir edilir. “ *Her halde bu toplantılardan birinde meclisin en parlak delikanlısı sayılan hukuk doçenti Bay Özyol, Lâle ile “ Kadının hukusal yeri” gibi kuru bir konuyu saatlarca tartışmaya daldı.*” (s.25) cümlesi Lale'nin dönem genç kızlarından farkını gösterir niteliktedir. Zira o toplantıdaki çoğu genç kız dans ederken Lale zamanını hukukî bir konuyu tartışmaya ayırır. ‘ Kadının hukusal yeri ’ gibi kapsamlı bir konuyu bir doçentle tartışıyor olması onun son derece donanımlı ve özgüveni yüksek bir genç kız olduğunu ispatlar.

Lale on sekiz yaşında Kandilli Kız Lisesi'ni birincilikle bitirir ve Arnavutköy Kız Kolejine gider. O yıl kazandığı sınavla Kandilli Kız Lisesi'ne öğretmen olarak atanır. Böylece bilgisini ve kültürünü diplomayla tescilleyerek meslek sahibi bir kadına dönüşür. O, artık köylünün “ Tatarcık ” diye garipsediği genç bir kız değil öğretmen kimliği ile var olacaktır. Sosyal statüsündeki bu değişim uygarlaşma adına yapmak istedikleri için ona güç kazandırır. Yazar, birçok romanında olduğu gibi burada da özellikle kadın öğretmenlere yüklediği toplumu geliştirme /modernleştirme görevini Lale ile görünür kılar.

Lale'nin romanda toplumu dönüştürme rolünün ilk örneği İsmail Ağa ile yaptığı konuşmada ortaya konulur. Kaldırımında yürümek yerine araç yolunda yürüyen İsmail Ağa, Lale'nin eleştirisine sebep olur. Okuyup eğitim almasının sebebini İsmail Ağa'ya “ *Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için...*”(s.29) cümlesiyle anlatan Lale'nin üslubu son derece serttir. Lale'nin bu ve benzeri tavırları etrafındaki korkutur. Zira köydeki birçok kişi geleneksel değerlerin değişmesinden korkan, eskiye bağlı zihniyeti temsil ederler. Köyün ihtiyarları olarak alıştıkları düzenin devamını istemektedirler. Ancak Lale'nin idealistliğinden korkan sadece köyün ihtiyarları değildir. Köyün eğitilmiş gençlerinden Haşim, Lale'den adeta nefret eder. Onun bu kininin sebebi gelişen, değişen, meslek sahibi kadınların erkeklerin iş ve sosyal hayatını daraltmalarıdır.

“ Tatarcık açıktan açığa rakibi, can düşmanı! Genç erkekler okullarda dirsek çürütüp, Avrupa'larda bir harf öğreneceğim diye yıllarca kafa patlattıktan sonra memlekete gelip de iş içi bir yere başvurduklar mı; “ Filan Bayan tayin edildi” cevabını alıyor. Tatarcık erkeğin ağzından lokmasını alan, erliğiyle ün yapmış bir topluma kadın baskısı sokan tip.” (s.55)

Eğitilmiş kadınlar özellikle iş hayatında güçlü rakipler olarak erkeklerin karşısına çıkmaktadır. Toplumda oluşan bu yeni rekabet alanından rahatsız olan erkekler ve onların düşünceleri romanda Haşim üzerinden verilir. Roman boyunca Haşim, Lale'den “ *Tehlikeli tip... Memleketimizi kadınlaştıran kadın tipi.*” (s.75) olarak bahseder. Toplumsal hayatta kadın görünürlüğünün artması Haşim'i endişelendirir. Kadının yeni rol ve sorumluluklarını kabullenemeyen Haşim, söylemlerinde dil üzerinden kadını aşağılar. “ *Onların yüzünden gençlere ekmek kalmadı. İnsan nereye baş vursa: “ Boş yer yok” diyorlar. Niçin? Çünkü daha önce koltuğa, boyalı tırnaklı bir Bayan gelmiş.*” (s.75) cümlesinde dikkat edileceği üzere herhangi bir memuriyete atanan kadının eğitimini ve başarısını yadsıyarak onun boyalı tırnaklarından bahseden Haşim kadını güzellik nesnesi olmaktan çıkaramayan bir zihniyetin temsilidir. Kadını sadece bir beden olarak düşünmek, kadının zihinsel yapısını hiçe sayarak kamusal alanda bulunmasını yadırgamak ve engellemeye çalışmak, ataerkil zihniyetin en çok kullandığı yöntemlerden biridir.

Lale'nin köyü modernleştirme düşüncelerinin kaynağı Amerikan Kolejinden tanıdığı Helen Barkley'dir. Bir psikoloji profesörünün kızı olan Helen, Lale'ye Amerika'daki sosyal hareketler hakkında bilgi verir. Kendisi de öğretmen olan Helen Poyraz Köy'üne gelerek Lale'yi ziyaret eder. Köyü bizzat görerek edindiği izlenimleri Lale'ye aktaran Helen, zaman zaman Lale'nin yok saydığı kadın kimliğini de uyandırmaya çalışır. Çünkü kendini amacına

adayan Lale adeta duygularını dondurmuştur. Helen, Lale'ye ' *Sen hiç flört yapmaz mısın?* ' diye sorduğunda Lale: " *Vaktimiz yok. Gençlerin bugünkü işi kurulan yeni toplumu temelleştirmek, eski düşünceler ve geleneklerle savaşmak.*" (s.61) cümlesiyle cevap verir. Amacına odaklanan Lale kişisel hayatını ve isteklerini geri plana atmıştır. Bu nedenle kendisine evlenme teklif eden Recep'e hayır cevabını verir. " *Susun ben hayatımı Poyraz Köyü'ne adayacağım; bu köyü medenileştirmek, bu köye devrimlerimizin ruhunu sokmak için evlenmemeye karar verdim.*" (s.187) diyerek ideoloji bakımından Kaya (*Yeni Turan*), Ayşe (*Ateşten Gömlek*) ve Aliye'ye (*Vurun Kahpeye*) bağlanır.

Yazar, romanda Lale'nin amaç kadını kimliğinin karşısına tezat tipler de yerleştirir. Zehra, Fitnat, Dürdane, Suzan adlı kadınlar Lale'nin kendinde yok ettiği dişil imgeleri vurgularlar. Ancak bu kadınlar modernleşmeyi ve kadın özgürlüğünü yanlış algılayan yozlaşmış tipler olarak kurgulanır.

" Zehra, kendini isteyenlerde meslek olarak hariciye ister ve bunlar arasında zihninde tasarladığı adayların her halde en uygununu Şinasi görüyor. Nazmi Molla ne yapar, yapar oğlunu mutlaka bir sefaret müsteşarı mevkiine çıkarır. O halde? Şinasi ihmal edilmemeli, fakat fazla da üstüne düşmemeli. Evlenilecek adama karşı alınan durum başka, flört yapılacak adama gösterilecek ilgi başka, sırf akli başından alınıp, kalbi göğsünden koparılıp bir tarafa atılacak erkeğe karşı davranış gene başka." (s.83)

" Fitnat, eski bir paşa kızıydı. Duldu, şendi, boyalıydı, kendi iddiasına göre öğrenimi yüksekti. Kimsenin Fransızcasını beğenmez, her cümlesinde bir Fransızca kelime kullanır, fakat erkeklerle ilişkisinde en ok cinsel çekiciliğinden yararlanır. Adamına göre bazen masum bir flört yapan modern bir genç kız tavrı takınır, bazen de aşk oyununu son perdeye kadar oynamaya hazır ve hatta eski biçim cilveler, hilelere bile başvurur. Çevresine verdiği zevke göre ilişkilerini bir bezirgân kabiliyetiyle satmasını bilir. Her iltifatının kendi kafasının içinde kesin bir ücreti vardır." (s.115)

Zehra, Fitnat, Dürdane ve onların temsil ettiği kadın tipi yazarın kendisinin de eleştirdiği kadın tipidir. Amaçları, kendilerini erkeklere beğendirerek zengin biriyle evlilik yapmak olan kadınları kukla kadınlar olarak nitelendiren Lale, yazarın sözcüsü durumundadır. Kocayı sağlam bir kazık olarak niteleyen, evliliği birincil hedef gören kadın tipini Lale her fırsatta küçümser. Yazar, bu son derece güzel kadınlar karşısında Lale'yi yüceltir. Düzenlenen bir toplantıda diğer kadınların tüm güzellik ve zarafetlerine karşın Lale aba gibi bir kıyafetle ortaya çıkar ancak herkeste hayranlık uyandırır. Cinsiyetsiz görünüşü sadeliğe ve doğallığa bağlanarak yazar tarafından onaylanır. Cinsel kimliğini ötelemesi Lale'nin erkek egemen bir toplumda kabulünü kolaylaştırır ve amaçlarının ciddiye alınmasını sağlar. Çünkü ataerkil zihniyette dişil imgeler çoğu zaman itibarsızlaştırma aracı olarak kullanılır.

Romanda öğretmen kimliğinden söz edilen diğer bir kadın Sungur Balta'nın eşi Suzan'dır. Ancak onun öğretmenliği, evliliği ve yaşantısı nedeniyle silik kalır. Darülmualimat'ı bitirip ilkokul öğretmeni olan Suzan, çok yetenekli ve başarılı bir öğretmen olarak herkesin dikkatini çeker. Ancak, ülkenin sayılı zenginlerinden biriyle evlenince önce beğenmediği Safinaz adını değiştirerek Suzan olur. Daha sonra da hayata öğretmen değil zengin bir adamın eşi olarak devam eder.

Halide Edib'in *Sonsuz Panayır*'ındaki Ayşe, evlerde özel ders vererek geçimini sağlayan öğretmen tipine örnektir. O da *Sinekli Bakkal*'daki Rabia ve *Ateşten Gömlek*'teki Ayşe gibi öğretmenliğe maddi ihtiyaçlarını karşılamak için yönelir. Lise son sınıf öğrencisi olan Ayşe, ailesinin içinde bulunduğu yoksulluktan kurtulma çareleri arar. Yoksulluktan kurtulmak, sınıf atlamak, daha iyi bir semtte yaşamak ister. Okulda düzenlenen bir kompozisyon yarışmasında dereceye girip öğretmenlerinin ilgisini çekmeyi planlar. Amacı öğretmenlerinin ona özel ders verebileceği öğrenciler bulmalarınıdır.

Hırslı ve özgüveni yüksek bir kız olan Ayşe, okulda hiç kimsenin ondan yüksek not alamayacağını bilmektedir ancak o “ *yalnızca birinci olmak değil, jüri üzerinde kuvvetli bir tesir yapmak*” (s.10) ister. Yarışmayı öğretmenlik yapabileceği kendine yeni bir hayat kurabileceği bir fırsat olarak görür.

Yarışmada birinci olan Ayşe, öğretmeni Ali Bey aracılığıyla Süleyman ve Behire Bolluk'un kızlarına öğretmenlik yapmaya başlar, aynı zamanda Tramara şirketinde yazışmalardan sorumlu memurluk da yapar. Ancak bu öğretmenlik ve memurluk işi nedeniyle okulu bırakmak zorundadır. Esas amacı para kazanmak olan Ayşe, okulu dışarıdan bitirmeyi planlar.

“ Mektebi de bırakırım. Olgunluk imtihanı verirken lise imtihanını da vermek mümkündür. Sonra bir fırsat olursa üniversiteye de belki girerim. Şimdilik niyetim yok amma, ne olur ne olmaz. Bir gün hocalık yapmak ihtiyacı hâsıl olabilir” (57)

Malike ve Müfide Dame De Sion'da okuyan, İngilizce ve Fransızca bilen kızlardır. Ayşe onlara Osmanlı Türkçesi, Divan Edebiyatı ve Kur'an-ı Kerim okutur. Kendisinin evde babasından öğrendiği bu konuları insanların para vererek öğrenmeye çalışmasına çok şaşırın Ayşe, kızları hayat karşısında da çok tecrübesiz olur. “ *Bu yaşta bu kadar bilgili iki kızın bu kadar bön kalmaları inanılacak şey değil. Bizler Cerrahpaşanın sokak çocukları bu kızlara bir sene hayat bilgisi öğretebilir. Bizler İstanbul'un sıkı büyümüş kızları bile kulaktan neler öğreniriz.*” (s.22) Kendisine göre hayat konusunda çok geride bulunduğu bu kızların din eğitimi

almalarının sebebi yabancı okullarda okumalarıdır. Kızlarının misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmesinden korkan zengin aileler içinde bu adeta bir moda haline gelir.

Ayşe'nin ders verdiği diğer kız öğrenciler Şermin ve Nermin Safi-Türk'lerin kızlarıdır. Bolluk'lara göre çok farklı bir aile yapısına sahip olan Safi-Türk'lerin kızları da kendilerine benzer. Bencil ve duyarsız bu iki kıza ders veren Ayşe yeni bir öğrenci daha bulur. Zengin bir tüccar olan Şaşırtmaç'ın Edebiyat Fakültesi üçüncü sınıf öğrencisi olan kızına da ders vermeye başlar.

Kendisini zengin ve yozlaşmış bir çevrede bulan Ayşe akıllı ve öğretmeni Ali Bey'in yardımlarıyla zarar görmeden işini yapmaya devam eder. İdealist bir öğretmen olmamasına rağmen, para konusundaki hırsı sağlam adımlarla ilerlemesine neden olur. Ayşe “ *dürüst-fakat bu dürüstlük mutlak mânada değildir, gerçeklere göre değişebilir-, realist, çalışkan, akıllı fakat hayli de hodgâm* ”⁴⁹³ dir. Akıllı sayesinde yozlaşmış bir çevrede ahlâkından ödün vermeden yükselen Ayşe kişisel bir dönüşüm geçirir. İdealleri gereği yapmasa da öğretmenlik ona çok şey öğretir ve kadınların özellikle bedenleri/güzellikleri ile öne çıktığı ancak ahlâken çökmüş bir çevrede kişiliği ve mesleğiyle ayakta durur. Kimliğinden, kişiliğinden ödün vermeden ailesi ve kendisi için büyük değişimler yaratır.

Halide Edib, *Çaresaz* (1961) adlı romanında da öğretmen tipine yer verir. Roman, ilkokul öğretmeni olan Mediha'nın yaşamını konu alır. Zayıf bir karakteri olan Mediha, kendi hayatı yerine başkalarının hayatını önemseyen, bu nedenle *Çaresaz* olarak anılan bir öğretmendir. Üsküdar Koleji'ni bitiren Mediha, babasının ölümüyle tek başına kalır.

Öğretmenlik yapmaya başlayan Mediha bir gün komşusu Münir ile tanışır. Münir onun hayatını değiştirmesine sebep olacak kişidir. Adliyede memur olan Münir tifoya yakalanınca Mediha ona bakmak için işinden ayrılır. Gelir getirecek bir işi olmadığı için evde İngilizce dersi vermeye başlar. İlk öğrencileri Münir'in Hukuk Fakültesinden arkadaşlarıdır ancak zamanla bunlara yeni öğrenciler de eklenir. Mediha son derece bilgili bir öğretmendir öğrenciler onu adeta bir profesörü dinler gibi dinlerler. Maddi kaygılarla başladığı öğretmenliği başarıyla sürdüren Mediha, Münir ile olan ilişkisi nedeniyle dedikodulara sebep olur. Aralarında hiçbir bağ olmayan kadın ve erkeğin yakınlaşması, aynı evde yaşaması çevreyi rahatsız edince imam nikâhı kıyarlar. Halide Edib'in daha önceki eserlerinde eleştirdiği imam nikâhına bu eserde bir önem atfetmesi İnci Enginün tarafından şöyle değerlendirilir: “ *Bu romanda, hukukî bakımdan*

⁴⁹³İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 286

hiçbir kıymeti olmayan imam nikâhının daha sağlam bir bağ teşkil ettiği fikri üzerinde durulur. Halide Edib aşkın evlenme için şart olduğuna inandığı Seviye Talip'te devrin bütün baskısına rağmen Seviye ile Cemal'in nikâhsız yaşamalarını över ve yüceltirken, bu romanda müsbet birer tip olarak takdim etmek istediği kahramanlarının, dedikodunun ötesine geçmeyen çevre baskısına mukavemet edemeyerek, hiçbir sosyal ve hukukî değeri kalmamış imam nikâhına sığınmalarını izah etmek biraz güçtür.”⁴⁹⁴

3.3.2. Doktorluk- Hemşirelik- Hastabakıcılık

Halide Edib'in eserlerinde öğretmenler gibi doktor, hemşire ve hastabakıcı kadınlara da rastlanır. Milli Mücadele dönemini aktaran *Ateşten Gömlek*'te Ayşe, millî bilince sahip bir kadın olarak cephe gerisinde hemşirelik/hastabakıcılık yapar. 1922'de Sakarya Zaferi sırasında yazılan eser için İnci Enginün, “ *Türk İstiklal Savaşı'nın bir destanı* ”⁴⁹⁵ der. Romanda İstanbul'da bazı kesimlerin – Şişli ve çevresi- Anadolu'nun verdiği mücadeleye karşı duyarsız tavırları canlı sahnelerle aktarılır.

Eril bir mekân olan savaş alanlarında kadın kahramanların görülmesi toplumsal cinsiyet rollerinin değiştiğini gösterir. Zira evinde kapalı kapılar ardında yaşayan kadın, mahrem alanın sınırlarını aşip vatanın kurtuluşu için erkeklerle birlikte mücadelenin bir parçası haline gelmiştir. Ayşe'yi buna yönlendiren sebep eşi ve çocuğunun İzmir'de Yunanlılar tarafından öldürülmesi ve uyanan millî bilincidir. Ailesini kaybeden ve vatanının içinde bulunduğu durumdan endişe duyan Ayşe, İstanbul'a akrabalarının yanına gelir. Gelişinin ertesi günü Peyami, İhsan ve kardeşi Cemal ile Büyük Sultanahmet Mitingine gider. O gün, “ *Hamal ile genç münevverin, Karagümrüklü işçi İstanbullu kadınla, yüksek ökçeli süslü kadının omuz omuza, yüz yüze geldiği* ” (s.39) bir gündür. Ancak Ayşe ve daha birçok kadının içinde uyanan millî bilinç Ayşe'nin akrabası Salime Hanım'ın da dâhil olduğu Şişli hanımlarında uyanmaz. Onlar işgalci subaylarla bir arada, vatan kurtuluşunu esarete bulan bir çevrenin kadınlarıdır. Ayşe, kendine çok uzak bulduğu bu çevreden uzaklaşıp tek başına yaşamaya başlar. İstanbul'da

---

⁴⁹⁴Enginün, a.g.e., s. 337

⁴⁹⁵Enginün, a.g.e., s.178

bir süre dikiş dikerek, dantel örerek ve dersler vererek geçimini sağladıktan sonra Anadolu'ya geçer. Daha yolda hemşirelik yapmaya başlayan Ayşe, Eskişehir'de hastanede çalışır.

Halide Edib'in *Zeyno'nun Oğlu* adlı romanı *Kalp Ağrısı* romanının devamı niteliğindedir. Olayların İstanbul ve Diyarbakır'da geçtiği romanda Mazlume, tıp öğrencisi bir genç kız olarak dikkat çeker. İstanbul sosyetesinin tanınmış simalarından Mesture Hanım'ın kızı olan Mazlume, annesinden son derece farklı bir kişiliğe sahiptir. İnci Enginün, Mazlume'nin daha önceki romanlarda yer almayan özellikler taşıdığını belirtir.⁴⁹⁶ Üniversitede okuyan Mazlume, tenis oynayan, kızlı-erkekli sosyal bir çevresi olan idealist ve özgür bir genç kız tipidir.

“... kızım bu tedansanların, Perapalas'ın kibar balo gecelerinin onda birine gelmez. Ona varsa sinema, varsa tenis, varsa İstanbul Dârülfünûn arkadaşları, bir araya toplanıp on saat münakaşa eder, sigara içerler, neler de konuşurlar bilseniz.” (s.31)

Annesi Mesture Hanım'ın İstanbul'daki eğlenceye odaklı yaşamına katılmayan Mazlume, Diyarbakır'da da bu eğlencelerden uzak durmaya çalışır. Eşi Mazlum Bey'in yanına Diyarbakır'a gitmeye zor ikna olan Mesture Hanım kendine Diyarbakır'a “ medeniyet götürme ” misyonunu yükler.

Annesinin şen şuh hallerine ve kendisini zengin bir adamla evlendirme planlarına aldırmayan Mazlume, kendi doğrularıyla yaşamaya devam eder. *Kalp Ağrısı*'nda Zeyno'nun ayrıldığı nişanlısı olan Dr. Saffet, fikirleriyle Mazlume'yi çok etkiler. Annesinin bir elçi katibiyle evlenmesine dair ısrarlarına aldırmayan Mazlume kendi kararı ile Dr. Saffet ile evlenir. Son derece kültürlü ve bilgili bir genç kız tipini yansıtan Mazlume hayatına dair kararları kendi alabilen güçlü ve idealist bir yapıdadır.

Akile Hanım Sokağı, Halide Edib'in *Sinekli Bakkal*'dakine benzer biçimde mahalle kültürüne yer verdiği bir romandır. Ancak bu romanda eski ve yeni arasındaki çatışma sadece kişiler aracılığıyla zihniyet açısından değil, giyimden, mimariye kadar hayatın birçok alanını kapsar niteliktedir. Doktorların, mühendislerin, mimarların roman kişileri olduğu bu eserde Gülbeyaz, bir tıp öğrencisidir. Romanda Doktor Sadri Köksal'ın asistanı olarak yer alan Gülbeyaz, aslında Samim Akyürek'in evdeki yardımcıları Güzide'den olan kızıdır. Yasak bir aşkın çocuğu Gülbeyaz eserin sonunda annesinin değil ama babasının kim olduğunu öğrenir.

---

⁴⁹⁶Enginün, a.g.e., s. 209

Teyzesi olarak bildiği Güzide, Samim'in istememesine rağmen Gülbeyaz'ı dünyaya getirip bir ailenin yanında yetiştirir. Liseyi yatılı bir okulda okuyan Gülbeyaz, o dönemde doktor olmaya karar verir. Tıbbiyenin üçüncü sınıfındayken Dr. Sadi Köksal'ın dikkatini çeker. Zeki ve çalışkan bir kız olan Gülbeyaz, Dr. Sadri'nin asistanı olarak çalışmaya başlayıp onların evine yerleşir. Bu ev gerçek babası emekli büyükelçi Samim Akyürek'in evinin tam karşısındadır. Komşuluk vasıtasıyla babasıyla tanışan Gülbeyaz eserin sonunda Samim'in babası olduğunu öğrenir ve kimsesiz olduğu için evlenmekten çekindiği Doktor Feyzi ile evlenir.

Sevda Sokağı Komedyası, Halide Edib'in hemşire tipine yer verdiği eserlerden biridir. Leyla, hemşire mektebi mezunudur. Arkadaşı Safinaz'ın kardeşi, Doktor Kerim'in yanında çalışmaktadır. Bir süre sonra Doktor Kerim'i sevmeye başlayan Leyla, doktorun evli bir adam olması nedeniyle işinden ayrılıp hastanede çalışmaya başlar. Ancak Dr. Kerim'i unutamaz. Unutmak için büyük bir hata yaparak aşık olmadan, sevmeden Macit ile evlenir. Bu karar onun hayatını sona yaklaştıran olaylar zincirinin başlangıcı olur. Macit'i sevemez ve gerçekten eşi olamaz. Aralarında duygusal ve cinsel bir yakınlık kurulmaz. Kendi içine kapanıp, durmadan kitap okuyan Leyla, sonunda boyun damarlarını keserek intihar eder. Mesleği değil de özel hayatıyla ön plan çıkan Leyla, yazarların romanlarda meslek sahibi kadınlara yer vermeleri bakımından dikkate değer kabul edilebilir.

3.3.3.Diğer Meslekler

Romanlarda öğretmen ve doktor/ hemşire/hastabakıcı olan kadın kahramanların yanı sıra mühendis, memur ve tiyatro oyuncusu kadın kahramanlara da rastlanır.

Halide Edib'in *Son Eseri* adlı romanda Kâmuran ressamdır. Çocukluğunda Fransız mürebbiyesi vasıtasıyla resme ilgi duymaya başlayan Kâmuran, Dame de Sion'da okurken bu yeteneğini geliştirir. Ağabey'i Asım'ın işi nedeniyle Avrupa'ya yerleşirler bu nedenle Batılı bir eğitim alarak yetişir. Avrupa'da da tanınan bir ressam olan Kâmuran'ın tavırlarında yabancılaşma ve yozlaşma görülmez aksine o, geleneksel değerlere bağlı bir kadın olarak

aktarılır. Bunda Sör Hemşire Terez'in katkısı büyüktür zira koyu bir Katolik olan Terez, Kâmuran'daki maneviyatı arttırır.

“ Tabii olarak kuvvetli bir Katolikti. Beni de Hıristiyan yapmaya içten içe uğraştı. Muvaffak olamadı, fakat bu bana kuvvetli bir din hissi aşıladı. Belki aksülâmel, belki mizacımın tesiri, herhalde Dame de Sion'dan kuvvetli bir Müslüman olarak çıktım.” (s. 83-84)

“ Hemşire Terez'in tesiriyle benim kadın kahramanlarım Allah'a âşık olanlar, insaniyete ömrünü vakfedenlerdi. Ders, musiki, resim, Hemşire Terez ve o zamanlarda beş vakit kıldığım namaz kalbimi, kafamı doldurdu.” (s.83-84)

İnci Enginün, Eski Türk cemiyetinde ressam olan bir hanımın düşünilemeyeceğini belirtir. *“ Bu romanın kadın kahramanının modeli ilk Türk kadın ressamı Müfide Kadri'dir. Nitekim Halide Edib romanını ona ithaf etmiştir.”*⁴⁹⁷ Bu anlamda Kâmuran Türk romanındaki öncü kadın tiplerinden biridir. Sanat hayatı içinde önemli bir yeri olan Kâmuran, uzun süren bir hastalık sonucu Nis'te vefat eder. Romanda onun vefat haberini veren gazete *“ Mutluluk Köşkü”* adlı resminin Viyana'da sanat eleştirmenlerinin beğenisini kazandığını belirtir.

Romanlarındaki ideal kadın tipini Atatürk'ün kadınlara verdiği hakları yansıtan kadınlar olarak sunan Aka Gündüz, kadının da erkek gibi çalışma hayatının içinde yer almasını ister. Onun romanlarında hastabakıcı, hemşire ve daha birçok meslek dalına mensup kadınlara rastlanır.⁴⁹⁸ *Çalışan kadınlar içinde özellikle Bihter ve Çapkın Kız'ın durumu farklıdır. Onlar para kazanmak amacıyla değil hemcinslerini kurtarmak amacıyla iş hayatına atılmışlardır ve onlar vasıtasıyla iyi yetiştirilmiş kadının, diğer kadınları yönlendirmesi gerektiği vurgulanır.*⁴⁹⁹ *Tank Tango*'daki Bihter ve *Çapkın Kız*'daki Çapkın Kız toplumda öncü kadın rolünü üstlenirler. Yazarın milli duygulara sahip olarak kurguladığı bu iki kadın erkek egemen toplumda kadının kimseye/erkeğe muhtaç olmadan, ahlâkî bakımdan yozlaşmadan yaşayabilmesi için fırsat yaratırlar. *Tank Tango*'da Bihter evin bir bölümünü kadın sığınma evi haline getirir:

“ Selamlığın altında çok geniş bir sofa vardı. Kapıya karşı gelen tarafta camekânla iki küçük odaya ayrıldı. Odanın birisinden hareme geçen bir kapı açıldı. Bahçe kısmına iki sundurma ilâve olundu. Üst katta dört büyük oda ile bir geniş sofa vardı. Sofanın yarısı da ayrı bir oda oldu. Bu kat beş odalı, bir sofalı ve üç musluklu bir apartmana döndü.

⁴⁹⁷Enginün, a.g.e., s. 159

⁴⁹⁸ *“ Bu Toprağın Kızları'nda Sâra bir süre hemşire olarak çalışır. Tank Tango'daki Bihter ve Çapkın Kız'daki romana adını veren kadın kahraman iş kadınıdır. Zor durumdaki kadınlar için kadın evleri açıp işletirler. Ben Öldürmedim Kokain'de İdil büyük bir Fransız şirketinde yönetici sekreteridir. Üç Kızın Hikayesi'nde Betigül memurdur. Üvey Ana'da Lale mürebbiyedir, kısa bir süre de terzinin yanında çalışır, hayatının son döneminde çocuk kitabı yazar. Çapraz Delikanlı'daki Perin, Giderayak'taki Dürer daktilodurlar.”* Alev Sınar, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadın*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007,s.262

⁴⁹⁹Sınar, a.g.e., s. 263

Her odaya dört karyola ferah ferak sığıyordu. Birer kişilik yirmi portatif karyola, takımları ile yerleştirildi. Beyaz, temiz bir hastanecik halini aldı. Alt sofa bir tezgahı. Sağda on çorap makinesi ve solda on fanila makinesi işliyordu. Sundurmanın birisi altı terziye ve on sekiz çırağa yeterdi. Diğeri çamaşırılık, mutfak ve depo idi. Geniş sokak kapısının üstünde büyük bir levha asılı: Küçük Fabrika” (s.92)

Kapıdaki levhada şunlar yazılıdır:

Burası küçük fabrikadır.

Fanilâ, çorap, atkı, eldiven dokur.

Burada kimsesiz Türk kadınları çalışır.

Kimsesiz Türk kızları iş öğrenir. (s. 92-93)

Bihter, oradaki genç kız ve kadınları viranelerden toplayıp getirmiştir zira kendisi de bir zamanlar Aksaray viranelerinde yaşamıştır. Aslında zengin bir mutasarrıfın kızı olan ve Paris’te eğitim alan Bihter, savaş çıkınca babasıyla birlikte İstanbul’a gelir. Babasının ölümüyle kimsesiz ve parasız kalınca da sokaklara düşer. Bu nedenle sokakta yaşamak zorunda kalan kadınların halini çok iyi bilmektedir. Zengin bir adam olan Ömer ile evlenince sokaklarda kalan kadınlar içi mücadele etmeye başlar. Bihter hem çalışkan hem de millî bilincin ağır bastığı bir kadındır. Vatanın içinde bulunduğu durumun farkındadır bu nedenle gizlice Garp Cephesi komutanı İsmet Paşa’ya mektup yollar:

“ Siz Türkiyeyi kurtarmağa çalışıyorsunuz! demişti. O Türkiyenin içindeki kimsesiz Türk kızlarını ve kimsesiz Türk kadınlarını da kurtarmak ister misiniz? İsterseniz onlar da askere yetiştirebildikleri kadar çorap, fanilâ, eldiven, boyun atkısı, don, gömlek takdim edeceklerdir.” (s.93)

Bihter’in bu isteğine İsmet Paşa’dan da yanıt gelir:

“ Ben ve bütün askerlerim küçük fabrikaya selâm eder. Küçük fabrikada kimsesizler yoktur, hepsi büyük ordunun hemşireleridir. Mamûlatınızı, muharebeye meydan bırakmadan kâmilen ve daima doğrudan doğruya gönderiniz ve bedelini piyasa fiyatından yüzde on fazlası ile... mahalden alınız. İstiklâl ordusu, İstanbulla ilk girecek Türk neferine dokuduğunuz kırmızı şaldan dolayı Küçük Fabrikaya teşekkür eder. Bu neferin adını şimdiden söyleyebilirim: Mehmetçik.” (s.94)

Bihter yanında çalışan kadınların sosyal güvencelerini de düşünür. Küçük Fabrikanın her hafta para yatırdığı bir mektep kasası ve anlaşmalı bir eczanesi vardır. Bihter’in başka kadınlar için iş olanağı sağlaması, vatanın kurtuluşunda kendine de görev vermesi dikkate

değerdir. Bihter'in gösterdiği bu duyarlılığın bir benzerine de *Çapkın Kız*'da rastlanır. Romana adını veren Çapkın Kız, eğitilmiş, spor yapan, ehliyeti olan özgüveni yüksek bir kızdır. Ancak dikkati sadece kendi hayatına odaklı değildir. O da başka kadınlar için çalışma olanağı yaratır. Münevver Hanım ve İffet Hanım ile birlikte açtıkları Emek Evi'nde kızlar çeşitli el işleri yaparlar.

“ Emek Evi: Burada kimseli kimsesiz Türk kızları, elişleri işlerler, şapka, Suni çiçek, yastık, her türlü bröderi yaparlar.” (s.134)

Çapkın Kız, “ Emek Evi ” ndeki kızlara dans ve şarkılar da öğretir. “ Emek Evi ” dışında “ Bebek Evi ” de vardır. Orada da annesi babası işe giden yoksul çocuklara bakılır. Müdür, doktor, dadı ve hizmetçisi bulunan bu ev yapısal bakımdan bugünkü anaokullarına benzer. Bihter ve Çapkın Kız düşünce ve davranışlarıyla Aka Gündüz'ün ideal kadın tipine örnektir. “ *İdeal kadının karakterinin en önemli tarafları; fazilet, masumiyet, dürüstlük, ciddiyet, vefa, sadakat, sabır, fedakârlık, merhamet, hoşgörü, metanet, özgüven, otokontrol, çelikleşmiş derecede bir irade, sorumluluk duygusudur*”.⁵⁰⁰

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında asli şahıslar genellikle erkeklerdir “ *Ancak üç romanda (Çalığışu-Feride, Kızılıcık Dallarını-Gülsüm, Eski Hastalık-Züleyha) kadın veya genç kızlar ön plana gelir.*”⁵⁰¹ *Kızılıcık Dallarını*'nda (1932) Gülsüm'ün romanın sonunda bir şarkıcı/oyuncu olarak sahneye çıkıp geçimini sağladığı görülür. Gülsüm köylü bir kız olarak başladığı yaşamını önce hizmetçi daha sonra hayalini kurduğu şarkıcılıkla sürdürür.

Roman, annesi ve babası ölen Gülsüm'ün amcası ve kardeşiyle İstanbul'a gelişle başlar. Pendik istasyonunda ortanca kızını bekleyen Nadide Hanım, Yorganlı (Gülsüm'ün amcası) ve yanındaki çocukları görür. Evlerine döndüklerinde Yorganlı ve çocukların konağın karşısındaki boş alanda geceleyeceklerini fark edince Gülsüm'ü torunu Bülent'i bakması için konağa almak ister. İş bulmaya çalışan Yorganlı bu teklifi kabul ederek Gülsüm'ü orada bırakır. Roman bakıcı ve hizmetçi olarak evlatlık edinilen Gülsüm orada geçirdiği yedi yıl ve sonrasını konu alır. Osmanlı'nın son dönem konak yaşamını aktardığı eserde konak sahipleri ve çalışanlar arasındaki sınıf çatışmasına temas edilir. “ *Özellikle konak sahipleri ile konak çalışanları arasındaki yaşanan sınıf çatışması, başkışı Gülsüm'ün yaşadığı olaylar merkeze alınarak alt*

⁵⁰⁰Sınar, a.g.e., s. 262

⁵⁰¹Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 30

sınıftan olmanın getirdiği “kimliksizlik” olgusu çerçevesinde aktarılır.”⁵⁰² Gülsüm Nadide Hanım’ın gözetiminde tek başına hayatta kalma mücadelesi verir. Evlatlık adıyla ancak hizmetçi konumuyla, çocuk yaşının kaldıramayacağı işleri yapmak zorunda kalır. Büyüdükçe ezilmesinin sebebinin sınıf farkı olduğunu anlamaya ve bu bilinçle hareket etmeye başlar. Evdeki yaşamın tüm zorluklarına rağmen Gülsüm’ün tiyatro merakı ve evde çocuklarla tertip ettiği piyesler yaşamına renk katar.

Çocukluğu ve ilk gençliği alt tabakadan bir köylü kızı olarak geldiği evde zenginlik-yoksulluk çatışması içinde geçen Gülsüm, romanın sonunda çocukluk hayallerini gerçekleştirmiş görülür. Ünlü bir kantocu, “Şark Greta Garbosu ” yakıştırmalarıyla sahnededir.

“ Tam o esnada Greta Garbo, sahnenin önünde durarak, çalgıcılara yavaş sesle bir emir verdikten sonra, kanto söylemeye başladı. O vakit artık Nadide Hanım’ın da şüphesi kalmadı. Mücellâ Suzan: Gülsümdü”⁵⁰³ (s.172)

Şükûfe Nihal’in *Çöl Güneşi* adlı romanında yer alan Zehra kadının ekonomik özgürlüğünü savunması bakımından son derece radikal fikirlere sahip bir kadındır. Zira maddi anlamda ihtiyacı olmadığı halde çalışmaktadır. Hatta bu konuda ailesini ve arkadaşlarını karşısına alacak kadar kararlıdır.

“ Biliyorsun ki ailem, kızlarının çalışıp para kazanmasını şerefleriyle mütenasip görmüyorlardı. Benim para kazanmam yanlışmış ta kocamın parası ile yaşamam, onun koluna asılmam ayıp değilmiş! ” (s.54)

Erken yaşta evlenmeyi, hayatını ekonomik bakımdan bir erkeğe bağımlı kılmayı onuruna aykırı bulan Zehra Babıâli’de “Yeni Kütüphane” adlı bir kitap mağazasının sahibidir.

“ İşlerim gayet iyi gidiyor, kitaphaneyi, vitrinleri görsen bayılırsın. Kendini methediyor, diyeceksin ama, Babıâlide hiçbir kitapçı dükkânı bu kadar şık, sevimli değil! Kitapları öye candan gelen bir hevesle yerleştiriyorum ki! ” (s.29)

Edebiyat ile iç içe yaşayan Zehra aynı zamanda birçok yazarın kitabını neşreder. Ünlü doktor ve edebiyatçı Ayşe Rıza’nın bir hikâye kitabı neşrettiği kitaplar arasındadır. İşiyile, fikirleriyle aydın bir kadın olan Zehra devrinin aydın erkeklerini eleştirmektedir. Müeyyet’e

⁵⁰² Fatih Kanter, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2008, s. 295

⁵⁰³ Reşat Nuri Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, 2.B., İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1944 (Alıntılar bu baskıdandır.)

yazdığı mektuplardan birinde sadece Müeyyet'in eşinin değil birçok aydının kadının mevki sahibi olmasına tahammül edemediğini belirterek Doktor Bürhan Bey'i örnek gösterir. Zira Doktor Bürhan Bey, çalışan, kendi parasını kazanan veya sanatla edebiyatla ilgilenen kadınlardan müstehzi bir lisanla bahsetmektedir:

“ Kadın şiir, roman yazar mı imiş ? Resim yapar mı imiş? Kadına şiir yazılmış, ona mısralarla tapınılmış. Kadın bir san'atkâra, bir heyketrâşa model olurmuş. Romancı erkeğin eserine mevzu olurmuş. Lâkin kendisi böyle yapamazmış. Yapmamalı imiş, şiiri, güzelliği, inceliği kaybolurmuş.” (s.68)

Yaşanan tüm değişimlere rağmen erkeklerin kadınları süslü birer kukla gibi görmek istemeleri Zehra'nın eleştirdiği temel noktalardan biridir. Dolayısıyla Zehra sadece kadınların değil erkeklerin de eğitimle aydınlanmaları ve bakış açılarını genişletmeleri gerektiğini düşünmektedir. Romanda Zehra ile dile getirilen bu eleştiri aslında dönemin birçok aydın kadının eleştirisidir. Kadınların toplumda hemen hemen erkeklerle aynı seviyede yer almaya başlamaları erkekleri tedirgin etmektedir. Ancak hem toplumdaki aydın kadınlar hem de romandaki Zehra kararlı tutumuyla bu görüşlerin değişmesi gerektiğini savunur. Zira kadın artık “ *yapma bebek olmaktan, oyuncak vazifesi görmekten*” (s.69) usanmıştır. Kadınların kendi özgürlüklerine sahip çıkan kararlı tavırları yeni eleştirilere sebep olur. Güçlü kadınlar ‘erkekleşmiş kadınlar’ olarak adlandırılmaya başlar.⁵⁰⁴

Kadınların erkekleştiği fikrine Zehra şiddetle itiraz eder. “ *Şu veya bu türlü işin cinsiyete tesir etmesi oldukça manasız* ” (s.69) bir fikirdir. Erkeklerin bu fikirlerinin temelinde kadının anneliği bulunur. Zira erkek egemen sistem kadının önceliğini ‘ eş ve anne’ liğe verir. Zehra bu konuda radikal fikirlere sahiptir:

“ Kadınların anne olarak yaratılmaları bu tasnifi tabii surette vücuda getiriyormuş. Kadın bütün hayatında bir çocuğun elinden mi tutacak? Her kadının çocuğu var mı? Çocuğa yalnız annenin, ailenin bakması mı lâzımdır, yoksa, onun daha geniş muhitte, daha umumî terbiyeye mi ihtiyacı vardır? Bunlar da tarihin bütün devirlerinde değişen ve istikbalde de değişecek olan fikirlerdir. Bütün bunlar kadını boş yere bağlayan arzî sebeplerdir.” (s.69 -70)

⁵⁰⁴ “ *Tanzimat'tan itibaren toplumumuzun önemli meselelerinden biri olan kadının sosyal hayata katılarak, erkeklerin de yaptığı birtakım işleri yüklenmesi hâdisesi, kadın hareketlerinin karşısına onun bu değişim sonucunda erkekleşebileceği tenkidini getirmiştir. İkinci Meşrutiyetin Türk fikir hayatına getirdiği hareketlilik kadın çalışmalarında da bir canlılık yaratmıştır. O zamana kadar büyük bir kısmı erkekler tarafından yönlendirilen ve sürdürülen kadınlarla ilgili çalışmaların bu yıllardan sonra daha önce sayıları çok az olan aydın ve cesur kadınlar tarafından üstlenildikleri görülür.*” Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s.242

“ Bu kadın, ruhunu, kafasını dolduracak ciddi bir gayeye, bir işe bağlı olmadığı için, bunların yerine dedikodu hastalığına tutulan, her insanın her ailenin hususiyetlerine dil uzatarak muhitini karmakarışık eden muzır bir kadındır. Halbuki, işi, gücü, muayyen bir gayesi olan kadın, ciddî bir iş, bir meslek, bir san’at kadını böyle midir? Emin olunuz, erkekler bu kadını buldukları gün, daha mes’ut olacaklardır.” (s.70)

“ Kadın, bugüne kadar mes’ut olmamıştır. Bir zamanlar, bazıları hayatından memnun görünmüşse, bu, onun safdilliğinden zavallılığından ileri gelmiştir. Yoksa, kadın mazinin yaşama şartları altında şuurlu bir saadet duyamazdı. Erkeği de, kadını da zaten hayat bağliyan tek şey, iştir, gayedir. Hayatta her şeyi kaybederiz. Annemiz, babamız ölür, çocuğumuz büyür, bizden uzaklaşır, sevdiğimiz bize hıyanet eder, gider, bize hıyanet etmeyen, bize bütün ıstıraplarımızı unutturan, bizi oyalıyan şey, yalnız gayemizdir, yalnız işimizdir. İstikbalin kadını, böyle kadın olacaktır.” (s.71)

Zehra’nın kadının ekonomik özgürlüğüne dair fikirleri son derece dikkat çekicidir. Diğer tüm roman kahramanlarından farklı olarak Zehra kadının içinde bulunduğu koşulları insan hakları bağlamında eşitlikçi tavırla ele almaktadır. Değerlendirme ve eleştirileri kadın onurunu yücelten, kadına yön gösteren biçimdedir. Geleceğin kadını iş/meslek sahibi, hayatta amaçları olan kadındır. Zira kadını terk edip gitmeyecek tek güvence sahip olduğu ekonomik özgürlüktür. Artık kadın yaşama gücünü baba/eş ile temsil eden erkekten değil kendinden alacaktır. Zehra kadınların siyasî hakları için mücadele eden kadınların önce ekonomik özgürlüğe odaklanmaları gerektiğini şöyle ifade eder:

“ Hatta ben kadını siyasî hakka malik etmek için uğraşan kadın cemiyetlerine hayret ediyorum. Bu cemiyetler, evvelâ, bütün kadınları bir iş sahibi etmeğe alıştırmak için çalışmalı. Çünkü içtimaî mevkii olmıyan hiçbir fert siyasî hakka malik olamaz.” (s.89)

Kadını erkekle eşit bir birey olarak gören Zehra’nın fikirleri değerlendirildiğinde onun egemen erkek değerlerine başkaldırdığı tespit edilir. Ekonomik özgürlüğü hayatının birincil amacı haline getirmesi, bu konuda ailesini karşısına alması, kadınlık onurunu yüceltmesi Zehra’nın öne çıkan özellikleridir. Hülya Argunşah eserin feminist bir yaklaşımla yazıldığını ve Zehra’nın liberal feminist fikirleri benimsediğine dikkat çeker.⁵⁰⁵

Halide Edib’in *Akile Hanım Sokağı* romanında yer alan Serin Esen, Washington’da Deniz Ateşeliği yapmış Hayrettin Deniz’in kızıdır. Güzel Sanatlarda okurken ailevi nedenlerle yurtdışına çıkmak zorunda kalan Serin, okulunu yarım bırakır. Döndüğünde ağabeyinin mimari işlerini takip etmeye başlar. Aynı zamanda mühendis Sadi Arslan’a da mimari destek verir. İki yıldır eşinden ayrı yaşayan Serin, başarısı ve zekâsı ile Sadi Arslan’ı çok etkiler. Zira Serin, “

⁵⁰⁵ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 246

ne eski, ne yeni zamana mensup, ideal bir kadın” dır. Sadi Arslan, Serin’i ilk tanıdığı anda çok beğenir zira Serin bilgisi, görgüsü ve sağlam kişiliği ile dikkat çekici bir kadındır. Sadi Arslan Serin için şöyle yorumlarda bulunur:

“ Ben sadece bir kadın istemem. Erkek olmağa özenen anormal kadından da hoşlanmam. Fakat hayat arkadaşım olacak adınla serbest konuşabilmeliyim. Ona tamamen güvenebilmeliyim. Hayat yolunda el ele yürümeli, her işi paylaşabilmeliyim.”
(s.194)

Eserin sonundan Serin’in Sadi ile evlendiği görülür. Birlikte İstanbul ve Anadolu’da daireler yapmaya başlarlar. İnci Enginün bu eserde meslektaşların evlenmeleri ile sağlam beraberliklerin kurulduğunu belirtir.⁵⁰⁶ Gülbeyaz ile Dr. Feyzi, Sadi ile Serin’in evliliği bunun göstergesidir.

Halide Edib’in *Kerim Usta'nın Oğlu* romanında Sultan adlı bir gazeteci kadına yer verilir. Romanın erkek kahramanı Doktor Kasım Derman’ın ilk gençliğinde oynadığı bir tiyatro oyununda tanıştığı Sultan, yıllar sonra karşısına bir gazeteci olarak çıkar. Amerikan Kız Koleji’nde okuyan Sultan, *La Dame aux Camelias* piyesinde, Marguerite rolünü oynar. İyi bir eğitim alan Sultan Kasım ile tekrar karşılaştığında artık gazetecidir. Sultan’ın erkek egemenliğinin yoğun hissedildiği basın hayatında kadın bir gazeteci olarak yer alması eril sınırların kadınlar lehine değiştiğinin bir göstergesidir.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Sahnenin Dışındakiler* romanında da kadın kahraman Sabiha’nın romanın sonunda çocukluk hayallerini gerçekleştirip tiyatro oyuncusu olarak sahneye çıktığı görülür. Sabiha kişiliği ve hayat karşısındaki tavrıyla Tanpınar’ın ılımlı kadın kahramanlarından son derece farklıdır. Çocukluğundan itibaren aidiyet kavramını sorgulayan Sabiha, kendisini ailesine ve yaşadığı semte ait hissetmez. Oradan, o insanların arasından sıyrılıp kendi hayatını kurmak ister.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın kaleme aldığı *Sahnenin Dışındakiler*⁵⁰⁷, Anadolu’da yürütülen Kurtuluş Savaşı’nın İstanbul ve İstanbul’daki aydınlar üzerindeki etkisini anlatır. Başkişi Cemal, çocukluğunu geçirdiği İstanbul’a ikinci kez tıp okumak için 1920 Eylül’ünde gelir. İstanbul’un ve İstanbul’daki akrabası İhsan ile dâhil olduğu çevrenin durumu Cemal’i çok

⁵⁰⁶Enginün, a.g.e., s. 329

⁵⁰⁷ “ Sahnenin Dışındakiler’de zaman 1920 yılıdır ve mekân İstanbul’dur. Türk milletinin yaşadığı bu ateşten günlerde İstanbul hem sahnedir, hem de sahnenin dışı. Asıl sahne Anadolu, bu sahne dışı İstanbul’da pek az görünür, değişik aynalardan görülür.” İnci Enginün, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s. 345

şaşırtır. Roman boyunca çocukluk aşkı Sabiha'yı arayan Cemal'in, Sabiha ve İhsan ile geçen çocukluğu geriye dönüş tekniği ile verilir.

Cemal'in çocukluk aşkı/arkadaşı Sabiha sorunlu bir ailenin içinde büyüyen yalnız bir çocuktur. Çocukluğundan itibaren kendine bir hayat ve bir kimlik kurmak peşindedir. Cemal'e " *kendim olmak istiyorum, bir şey olmak...* " (s. 64) diyen Sabiha yaşadığı ailenin ve semtin kendisine sunduğu hayatı ve geleceği değiştirmek ister. Tiyatroya duyduğu ilgi, etrafındaki çemberi kırabileceği tek kuvvettir. Bu nedenle Sabiha, hayatında ne olursa olsun o hayaline tutunur. " *Sevgiyle sevgisizlik arasında gezinirken, Sabiha'nın ruh dünyası inişli-çıkışlı, korkunç etkileyici bir grafik*"⁵⁰⁸ çizer. Sabiha'nın karmaşık ruh halini çözemeyen Cemal, ona duyduğu aşkı hiçbir zaman itiraf edemez. " *Çocukluğunu tam yaşayamadan olgunlaşmış Sabiha, Cemal ile İhsan'ın aşkı arasında kaldığını açıkça belirtmez, ama bu çatışma romanda sürekli sezdirilir.*"⁵⁰⁹

Çocuk Sabiha, içinde yaşadığı kültürün kadınlara sunduğu ortak yazgının farkındadır. Etrafındaki birçok kadın gibi o da büyüdüğünde birini sevecek ve evlenecektir.

" *Bizim memlekette insanların yapacağı tek iş budur, hele kadınların. Bir gün birisini çok seveğim... Onu iyi biliyorum.* " (s.108)

" *Biliyor musun Cemal, ben nasıl bir adamı sevebilirim? Yani senin dediğin gibi sevmek! Babamın söylediği o hapishane türküleri var ya! Yahut oyun havaları...İşte onların insanını severim. Siz hepiniz bizim saatin kâtibine benziyorsunuz. İhsan Bey de, Nuri Bey de, Hayri de sen de...* " (s.109)

Alıntıdaki cümleler çocuk Sabiha'nın kendi hayatına dair planlarını içerir. Etrafındaki erkeklerden farklı bir erkekle evlenecek ve birçok kadınla ortak yazgıda birleşecektir. Söylediklerine paralel biçimde romanın ilerleyen bölümlerinde Sabiha'nın hayatın içinde aktif ancak hoyrat, bencil ve ahlâksız bir adamla evlendiği görülür.

Cemal'in ancak eserin sonunda görebildiği Sabiha, yorgundur. Zira kişiliğini, hayallerini önemsemeyen ve desteklemeyen bir aile ve çevre içinde tiyatrocunun için mücadele vermektedir. Evlendiği Muhtar da ailesi gibi hayallerine ortak olamamış, onun yalnızlığını çoğaltmıştır. Üstelik romanda Muhtar ile tanışmasının bir piyes vasıtasıyla

⁵⁰⁸ Selim İleri, " Sahnenin Dışındakiler ", *Bir Gül Bu Karanlıklarda* , (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s.221

⁵⁰⁹ Semih Gümüş, " Sahnenin Dışındakiler ", *Bir Gül Bu Karanlıklarda* , (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s.672

gerçekleştirdiği de belirtilir. Moliere'in *Hasis* piyesinde birlikte rol aldıkları Muhtar'ın bir daha tiyatroyla bağlantısı görülmez. Sanat, siyaset, edebiyat ve kültürel konulardan uzak yaşayan Muhtar, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlarda ekonomik çıkarları peşinde koşan duyarsız biridir.

Romanın sonunda Cemal ile karşılaşan Sabiha evlenmiş, çok mutsuz olmuş, eşini terk etmiş, hayat karşısında ezilmiş bir Sabiha'dır. Ancak onun hayat karşısındaki yorgunluğu hayallerini gerçekleştirdiği günlere doğru ilerlemektedir.

Sabiha, etrafındaki herkesi eleştirip başka bir hayat kurmak isterken hareket noktası tiyatro olur. Onun çocukluğundan itibaren piyes okuduğu ve piyeslerde rol aldığı görülür. Romanın ilerleyen bölümlerinde onun ilk kadın oyunca Afife Jale ile arkadaş olduğu bilgisi verilir.

Tanpınar'ın Anadolu'da Milli Mücadele'nin verildiği bir dönemde “ Sahnenin Dışındakiler ” olarak nitelediği İstanbul'da tiyatro konusuna değinmesi üstelik bunu bir kadın kahraman vasıtasıyla değerlendirmesi dikkate değerdir:

*“Tiyatro, her çağ ve ülkede yürürlükte olan toplumsal, siyasal düzen ve yerleşmiş değerlerle yakından ilgilidir. Ancak toplumlarda, yerleşmiş düzenin sarsıldığı, değiştiği, değerlerin yenileştirdiği bunaltı dönemlerinde bu ilişkinin arttığı görülür.”*⁵¹⁰

Tiyatro, toplumların sancılı dönemlerinde özellikle öne çıkan bir türdür. Romanda tiyatronun genel olarak toplumun özel olarak da Sabiha'nın hayatındaki değişim sancılarını yansıttığı söylenebilir. Zira Sabiha'nın hayatındaki kritik kararlarda hep tiyatronun işlevi vardır. Muhtar ile Moliere'in *Hasis* piyesinde oynarken tanışır. Boşandıktan sonra tek başına kaldığında, herkesin onun yenildiği ve hata yaptığını düşündüğü zamanlarda hayatında yine tiyatro vardır.

Semih Gümüş Sabiha'nın, romanın sonunda geldiği durumu başarısızlık ve çöküş olarak değerlendirir. Sabiha'nın sahneye çıkışının koşullara diklenen bir kadından çok tükenen bir kadını anlattığını vurgular.⁵¹¹

⁵¹⁰ Metin And, *Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Tiyatrosu*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971, s.9.

⁵¹¹ “ (...)Sabiha, hayatta istediklerine kavuşamamış, Cemal ve İhsan'dan büsbütün kopmuş, bu arada çekici, varlıklı, ama ahlaksız bir kişilik olan Muhtar ile evlenmiştir. Sonunda Sabiha da bir seçim yapar. Sahneye çıkmaya karar vermiştir. Bu kararı da dönemin koşullarına diklenen bir kadından çok, onun tükenişini anlatır.” Semih

“ Sabiha, çocukluk günlerinde bile ayrıksı kişiliğiyle girmişken romana, bir türlü aradığı aşkı bulamamanın kendisini hiçliğe çekip götürmesine kayıtsız ve dirençsiz kalır. Bütün ömrünce çevresindekileri nasıl güçlü kişiliğiyle reddetmiş, kendinden uzak tutmuşsa, kendisini de ruhsal açmazlarıyla olduğu gibi kabul etmiş, yenik kişiliğine karşı koyamamıştır. Hayatına giren yedi erkeğin yedisi de aradığını bulamamışsa, bunda Sabiha'nın da payı vardır. Sonunda oyunculuğa karar verip sahneye çıkması, İstanbul'da elden ele dolaşan oyun ilanlarındaki fotoğrafının yanında “ sahneye çıkacak ilk Türk kadını” olarak tanıtılışı, Sabiha'nın güçlü kimliği ve zamanının verili kültürüne başkaldırısı biçiminde değil, aradığını bulamamış bir kadının tükenişi olarak okunmalıdır.”⁵¹²

Semih Gümüş'ün değerlendirmelerinden aksi yönde bir değerlendirme de yapılabilir. Zira Sabiha romanın sonunda, hayallerinin doğrultusunda sahneye çıkar. Bu, onun çocukluktan itibaren hedeflediği konumdur. Süreç içinde yıpranması, başarısız bir evlilik yapması kendisini desteklemeyen bir aile ve çevre içerisinde hırpalanması olarak da değerlendirilebilir. Etrafında onu anlamayan insanlar olması, Sabiha'yı ideallerinden vazgeçirip sunulan şartlara boyun eğmeye değil, hedeflerine yöneltir. Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı bir dönemde erkekler dünyasının içinde gözlenen kaosa rağmen bir kadının kendi hayatını yeniden kurması bir başkaldırı ve başarı olarak değerlendirilebilir.

3.4. Siyasî Hayatta Başkaldırı

Tanzimat'tan itibaren yürütülen modernleşme çalışmaları kadınlar için kapsamı genişleyerek ilerleyen bir sürecin önünü açar. Eğitim sisteminde Tanzimat'tan Cumhuriyet ve sonrasına dek uzanan süreçte devlet eliyle yapılan düzenlemeler kadınların hayatın birçok alanında aktif olarak var olmalarına olanak tanır. Özel ve kamusal alanda kadının başlı başına bir birey olarak kabulü eğitim reformlarından sonra gerçekleşmeye başlar. “ Görece kısıtlı eğitim olanakları, kadınların geleneksel rol beklentileriyle karşı karşıya bırakılmaları dışarıya yani “ erkek egemen dünyaya ” açılmalarını ciddi biçimde zorlaştırmaktadır.”⁵¹³ Kadının siyasî hayattaki varlığı ancak eğitim ve çalışma hayatındaki konumunu görece sağlamlaştırdıktan sonra tartışılmaya başlanır. “ Siyasal arenada ironik bir görünmezlik

---

Gümüş, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.). Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, s.672

⁵¹² Semih Gümüş, a.g.m., s.672

⁵¹³ Özgür Güldü, Müge Ersoy-Kart, “ Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s.113

atfedilen kadınlar için aslında bu durum ekonomik ve toplumsal açıdan da geri plana itilmelerinin bir yansımasıdır.”⁵¹⁴ Erkeklerin toplumdaki ayrıcalıklı konumlarını yaratan ve pekiştiren “ ataerkil ideolojinin sağlayıcı sistemi olarak devlet; ideolojik araçları olan aile, yasa, din ve ordu gibi kurumları yaratmış ”⁵¹⁵ ve toplumsal cinsiyet rolleri sitemiyle kadın/erkek bireyleri bu araçlar içine yerleştirmiştir. “Ailevi sorumluluklar, katılım için gerekli eğitim ve beceri noksanlıkları, ayrımcılık ve cinsiyet rolü sosyalleşmesi ”⁵¹⁶ gibi kavramlar kadınların ataerkil toplum sınırlarını aşabilmelerini engeller. Zira ataerkil toplum toplumsal cinsiyet rollerinde kadını duygusallık ve şefkat ile özdeşleştirir. Siyaset ise akıl, iktidar ve sağduyu gerektiren bir alandır. Dolayısıyla ataerkil toplumlarda, kadının siyasî hayata kabulü beraberinde bir zihniyet değişimi gerektirir.

Serpil Sancar’a göre Türk modernleşmesinin kamusalılığı tek cinsiyetli kurumlara dayanmaktadır. “ Erkeklerin önce itaati, sonra yönetmeyi öğrendikleri askeri ve siyasi kurumlar modernliğin kurucusu ve yayıcısı olarak tek cinsiyetli, erkeklerin denetimindeki kurumlardır. Ordu, siyasal partiler, bakanlıklar ve parlamento bunun tipik örnekleridir.”⁵¹⁷ Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet Türkiye’sine uzanan süreçte tek cinsiyetli kurumlar da evrilerek çift cinsiyetli kurumlara dönüşmeye başlar. Bu evrilmede hak talep eden kadınlar kadar, onları destekleyen erkek aydın ve devlet adamlarının da payı büyüktür. Zira “ Ekonomik, hukuksal ve siyasal iktidarın tümüyle erkeklerin elinde olduğu bir ortamda, zihinsel bakımdan en özgür, toplumun değişmesini en çok isteyen kadınların bile, bu değişimin erkeklerin etkisi ve yardımı olmaksızın gerçekleşebileceğini tasavvur etmeleri mümkün ”⁵¹⁸ değildir

Tanzimat Dönemi, II. Meşrutiyet ve ardından gelen Cumhuriyet Döneminde modernleşme taraftarı erkekler modern toplumda olmasını arzuladıkları kadın tipleri ve aile biçimleri hakkında kamusal tartışma ortamları oluştururlar. İstedikleri kadın tipi tıpkı erkekler gibi eğitim almış, düşünen, sorgulayan, hayatın içine aktif katılan kadınlardır. Ancak istedikleri bu yeni kadın tipi erkek egemen itaat çemberinin sınırlarını çok da zorlamamalıdır. Bu nedenle yeni biçimlenmeye başlayan modern toplum yapısı da ataerkillik temelinde gelişir. “ Bu, İslami

---

⁵¹⁴ Güldü, Ersoy-Kart, a.g.m., s.113

⁵¹⁵ Burcu Kaya erdem, Özge Baydaş Sayılğan, “ Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Savaşımının “ Avatar” Filmi Bağlamında İncelenmesi ”, Yıl.1 Sayı.1, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi, s. 107

⁵¹⁶ Güldü, Ersoy-Kart, a.g.m., s.100

⁵¹⁷ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 134

⁵¹⁸ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s. 90

ataerkilliğin yerini Batılı ataerkilliğin, ya da sınırları daha belirli bir ifadeyle ulus-devlet ataerkilliğinin almasıdır ve eskinin yeniyle, geleneksel cinsiyetçi varsayım ve kuralların ulusçu, seküler ayrımcılıklar ve yeni toplumsal cinsiyet kalıplarıyla eklemlenmesinin de ilginç bir örneğini oluşturmaktadır.”⁵¹⁹

Erkeklerle oranla kadınların geride kaldığını fark eden ve bunun değişmesi gerektiğini düşünen aydınlar çeşitli çözüm önerileri üretirler. Selahattin Asım, *Osmanlı'da Kadınlığın Durumu* adlı kitabında kadınların toplumsal hayatın içinde olmaları gerektiğini belirterek düşüncelerini dişilik/karılık ve kadınlık olarak yaptığı ayrımla ifade eder.⁵²⁰ Siyasi hayatta kadının varlığını destekleyen kişilerden biri de Selanik Hukuk Mektebi hocalarından Muslihiddin Adil'dir. “*Feminizmden maksad, kadınların da erkekler gibi mesalik-i ilmiye ve sınaie, ve siyasiyeye dahil olabilmeleri, her ikisinin aynı hukuk ve vezaiye haiz olmalarıdır.*”⁵²¹ diyen Muslihiddin Adil'in görüşleri, Fatmagül Berktaş'a göre kadınlara siyasal hakları gerekli gördüğü için Mary Wollstonecraft'ın ötesine geçerek, kadınlara oy hakkı tanınmasının liberal teorinin iç tutarlığı açısından zorunlu gören John Stuart Mill'in görüşlerine yaklaşır.

Erkek egemen toplum, iktidar aygıtlarının egemen erkeklik değerlerine sahip erkeklerin denetiminde olmasını ve onların temsil edip yönettiği bir toplumsal düzeni anlatır. Erkek egemen toplum birbirinden çok farklı erkeklik tarzlarının merkezinde egemen erkeklik değerlerinin olduğu ve her tür farklı erkeklik ve kadınlık konumunun da buna göre denetim altında tutulduğu bir iktidar düzenini anlatır.”⁵²² Bu nedenle modernleşmeye başlayan Osmanlı toplumu ve sonrasındaki Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların erkek iktidarını yansıtan/pekiştiren alanlardan biri olan siyasî hayatın içinde yer almaya başlamaları uzun ve mücadele gerektiren bir süreci işaret eder. Kadınların siyasî hayat (dernekler, siyasi partiler, oy hakkı, seçme ve seçilme hakkı, cephe gerisindeki çalışmalar, milli mücadeledeki çalışmalar) içinde hak talep etmeleri önce dergiler ve dernekler yoluyla gerçekleşir. Derneklerle kendilerini ifade etmeye başlayan kadınlar, dergi ve gazetelerde yazdıkları yazılarla fikrî planda, Milli Mücadele döneminde kamusal alanda eylemsel planda varlık gösterirler.

Kadın derneklerinin faaliyet alanlarına baktığımızda bunların modern bir toplumun oluşumunda kadınların kamusal görünürlüğü ve söz söyleme hakkını meşrulaştırmaya

---

⁵¹⁹ Berktaş, a.g.e., s.100

⁵²⁰ Salahaddin Asım, *Osmanlı'da Kadınlığın Durumu*, İstanbul, Alarba Yayınları, 1989 (Birinci Baskı: *Türk Kadınlığının Tereddidi yahud Karışmak*, Türk Yurdu Kitaphanesi, İstanbul, Tarihsiz)

⁵²¹ Berktaş, a.g.e. s.94

⁵²² Fatmagül Berktaş, “Feminist Teoride Açılımlar”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (ed.) Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.172

yarayan önemli araçlar haline dönüştüklerini görüyoruz.⁵²³ Kadınlar, dernekler aracılığıyla topluma yararlı bireyler haline geldiklerini ispatlamaya çalışırlar. Kadınların özellikle siyasî hayattaki hak taleplerini örgütlü faaliyetler haline getiren kadın dernekleri fikirlerini yaymak ve benimsetmek için konferanslar da düzenler. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı kitabında kurulan dernekleri; yardım dernekleri⁵²⁴, kadınlara meslek kazandırmaya çalışan dernekler⁵²⁵, kültür amaçlı dernekler⁵²⁶, ülke sorunlarına çözüm üretmeyi amaçlayan dernekler⁵²⁷, ülke savunmasına yönelik dernekler⁵²⁸, farklı etnik grupların kadın dernekleri⁵²⁹, siyasal partilerin kadın dernekleri⁵³⁰, feminist kadın dernekleri⁵³¹ ve siyasal amaçlı kadın dernekleri⁵³² olmak üzere dokuz başlıkta değerlendirir.

⁵²³ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 101

⁵²⁴ “ 1314/1898’de Selanik’te Emine Semiye’nin kurduğu ‘Şefkat-i Nisvan’, yine Selanik’te 1908’de kurulan ‘Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi’ ” (s. 87) Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 1994

⁵²⁵ “ II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra “ Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi” gibi Selanik’te kurulan “ Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye” yardım derneği adını taşımasına karşın, eğitimi temel amaç olarak almıştır.” (s.90), “ Ünlü bir edebiyatçı olarak tanıtılan dernek başkanı Zekiye Hanım, kermesin açılışında yaptığı konuşmada dönemin kadınıla ilgili yaygın inancını sorguluyordu: “ Bazı mutaasıblar, nisvan-ı islamın vazifesini pek tahdit ederler. Tavuklar gibi kümesde oturmalarını münasib görürler de umûr-ı idare-i beytiyyeden maada şeylerle iştigal etmelerini tecviz edemezler. Acaba bu fikirleri ne dereceye kadar şayan-ı kabuldür? Evet, kadınların en birinci vazifeleri, terbiye-i etfal ve idare-i beytiyye ile meşgul olmaktadır. Fakat fikr-i acizanemce faal bir kadın, o vezaifi de hakkıyla eda eder ve yine amal-ı hayriyeye sarf edecek vakt-i müsaid bulunabilir. Hatta evlerinin haricine masruf olacak himmetlerden âhkam-ı şeriat-ı mutahhara kendilerini men’ etmez.” (s.91), “ Balkan Savaşı ertesinde, 1913’te kurulan “ Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği” ise, savaş sonucu yoksul ve kimsesiz kadın ve çocukların sorunlarına eğilmişti.” (s. 92), “ 1916 yılında İstanbul’da Enver Paşa himayesinde kurulan “ Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi”, kadınlara hizmet amacıyla kurulmuştu ama üyeleri arasında kadın yoktu.” (s.95) Çakır, a.g.e.

⁵²⁶ “ Asri Kadınlar Cemiyeti, Tefeyyüz Cemiyeti, Msuiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Osmanlı Kadınlar Cemiyeti...” (s.97), “ Teali-i Nisvan Cemiyeti”, Halide Edib ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Derneğe üye olmak için Türkçeyi çok iyi okuyup yazmak ve İngilizce derslerine devam etme gibi bazı koşullar vardı. Cemiyetin amacı, ulusal geleneklerden vazgeçmeden kadınları irfanen yükseltmekti.” (s. 97) Çakır, a.g.e.

⁵²⁷ “ Ma’ mülât-ı Dahiliyye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ” Çakır, a.g.e., s.100

⁵²⁸ “ Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti ” Çakır, a.g.e., s.100

⁵²⁹ “ Azkaniver Hahuçyan İngerutyan, Çerkez Kadınları Teaviün Cemiyeti, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti ” Çakır, a.g.e., s.100

⁵³⁰ “ İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi ideolojisi doğrultusunda kadın şubeleri ve dernekleri açmış, konferanslar düzenlemişti. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyet’inin Selanik’teki kadınlar şubesi, başkan yardımcısı Emine Semiye, II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi üzerine Hürriyet Meydanı’nda “ Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet!” diye seslenerek coşkulu bir nutuk vermişti.” (s.105), “ İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti ” (s.106) Çakır, a.g.e.

⁵³¹ “ II. Meşrutiyet dönemi kadın dernekleri içinde, feminist olarak tanımlayabileceğim belki de tek dernek, Kadınlar Dünyası adlı yayın organı da olan “ Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’ydi.” Çakır, a.g.e. s.107

⁵³² “ II. Meşrutiyet’in dergi ve derneklerinde aktif olarak rol alan kadınlar, bağımsızlık savaşı sonrasında doğrudan siyasal amaçlı bir parti de kurdular. Süs dergisinde yer alan bir haberde, 15 Haziran 1923 tarihinde

Kadınların siyasî hayata katılımı konusunda özellikle feminist kadın dernekleri ve siyasal amaçlı kadın derneklerinin etkisi görülür. 28 Mayıs 1913'te kurulan Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, kadının toplumsal yaşamda var olmasını vurgulayarak yapılması gereken çalışmaları maddeler halinde sunar. Ancak maddelerde siyasî hak isteği yer almaz. Siyasî hak isteği 1921'de dernek programına dahil edilir. “ *Zira Osmanlı kadını siyasallaşmak bir yana, toplumsallaşmamıştı bile... Tek isteği, öncelikle bu zinciri kırabilmektir* ”⁵³³ Cemiyet çalışmalarında kadınların toplumsal hayatta üstlenebileceği görev ve sorumlulukları ifade ederek, kadınların siyasî hayatta da başarılı olabileceklerini vurgular.

Geleneksel toplum yapısını kadınların toplum içinde ikincilleştirilmesinin sebebi olarak gören kadınlar, özellikle eğitim ile aradaki mesafeyi kapatacaklarına inanırlar. Devlet tarafından kendilerine verilecek destekle erkekler gibi topluma yararlı bireyler olabilecekler, sadece “ eş ve annelik ” ile sınırlanan varlık alanlarını genişletebileceklerdir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren kamuoyunda seslerini duyurmaya başlayan kadınlar 1908'de Kadınlar Halk Fırkasını kurarlar. Başkanlığına Nezihe Muhiddin'in seçildiği parti hükümete verdiği bilgide kuruluş gerekçesini kadın taleplerinin kitle hareketine dönüştürülmesi yönündedir.

Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi gerektiğini dile getiren Nezihe Muhiddin, “ *Öğretim cins ayırmaksızın bir mecburiyet hükmünde genişletilmiş olmasına binaen Türk kadınının maduniyeti mevzu bahis olamaz. Hâlbuki seçim meselesinde seçmenin mutlaka okuma bilmesi de mecburi değildir. Kahvehane köşelerinde miskinâne esrar çeken birine verilen bu hak, kendini müdrik, tahsili mükemmel bir kadından esirgenebilir mi?* ”⁵³⁴ diye sorar. Zira suç ve ceza sistemi kadın ve erkekler için eşit işlerken, eğitim olanakları genişletilmişken kadını başka haklardan mahrum bırakmak anlamsızdır. Cahil, bilgisiz birinin erkek olduğu için sahip olduğu haklara, eğitilmiş bir kadının sırf kadın olduğu için sahip olamaması haksızlıktır.

Dergi, dernek ve siyasal partiler yoluyla seslerini duyurmaya başlayan kadınlar süreç içerisinde talep ettikleri hakları belli ölçüde elde ederler. Cumhuriyet'in ilanı ve yapılan devrimlerle kadınlar toplumsal ve siyasî hayatta yer almaya başlarlar. 1930'da belediye seçimlerinde seçme, 1933'te çıkarılan Köy Kanunu ile muhtar seçme ve köy heyetine seçilme, 1934'te Anayasa'da yapılan bir değişiklikle milletvekili seçme ve seçilme hakkını ele derler.

Darülfünun'da Kadınlar Şûrası İctimaiyesi'nde “ Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulduğu, başkanlığına Nezihe Muhiddin'in seçildiği duyurulmuştu.” Çakır, a.g.e., s. 126

⁵³³ Çakır, a.g.e., s.108

⁵³⁴ Çakır, a.g.e., s.130

Bir edebî metin olarak roman, modernleşme çabalarından doğan sancıların birey ve toplum üzerindeki etkilerini izleyebileceğimiz kaynaklardan biri olarak değerlendirilebilir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte kadının mahrem alanın sınırlarını kırarak kamusal alana açılması kadın ve erkek yazarların eserlerine yansır. Zira bahsedilen süreç kadının yeri ve kimliği bakımından dikkate değer değişimlerin yaşandığı bir dönemi kapsar. Siyasî özne olmak isteyen kadınlar, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin yeniden kurgulanması için mücadele ederler. Bu anlamda kadınların verdikleri mücadelenin romanlara yansımaları kaçınılmazdır.

Kurulan kadın dergi ve derneklerinin faaliyetleri, özellikle Milli Mücadele döneminde kadınların gösterdikleri çaba, yazarlarca ele alınır. Haklarının bilincinde olan, ülkesinin içinde bulunduğu durumu birey olarak kendine dert edinen, erkekler kadar sorumluluk alan kadın tipleri romanlarda görülmeye başlar. Siyasî hayattaki varlığı misyonerlik faaliyetleri ile sınırlı, kendi toplumuna yabancılaşmış, Amerikan, Fransız veya İngiliz hayranı olan kadın tiplerine de rastlamak mümkündür.

Serpil Sancar'a göre özellikle Halide Edib'in romanlarında kadın ve erkeklerin milliyetçilik ortak paydasında uzlaştığı/eşitlendiği görülür. Eğitimli ve erkeğe yoldaş olan kadınlar cinsel kimliklerini örterek adeta cinsiyetsiz varlıklara dönüşürler. “ *Modern kadın, arkaik eril zihniyetin gözündeki gibi et, makine, hizmetçi olmaktan çıkar; milletin annesi, öğretmeni olur. Modern Türk kadını sade, ciddi, Batıcı değerlerden uzak, Türk milli kültürünün bir ürünü; cinselliği belirsiz, bireysel aşk yerine milli ideallere bağlılığı koymuş bir kadındır.* ”
535

Halide Edib'in kaleme aldığı *Yeni Turan* adlı romanda, eril ideolojinin sesini en güçlü duyurduğu alanlardan biri olan siyasî hayatta, kadın kimliği ile varlık mücadelesi veren ve toplumsal cinsiyet rollerine başkaldıran bir kadının hikâyesi ele alınır. Yazar romanda, geleneğin iyi bir eş ve iyi bir anne olarak kodladığı “ ideal kadın ” kavramını karşısına alarak toplumsal yaşama aktif olarak katılan, hayatın her alanında erkeğin yanında yer alan, siyasî bir partinin temsilcisi olabilen bir kadın kurgular. Eril zihniyete ve onun otoritesine gönderme yapan siyasî hayatın içine Kaya adlı kadını yerleştirir. Kaya, toplumsal cinsiyet rollerine başkaldırmış ve bu rollerin dışına çıkmış bir kadındır. Varlığını, ideolojisi ve amaçlarıyla tanımlayan Kaya, roman boyunca politik kimliği ile öne çıkar.

---

⁵³⁵Sancar, *a.g.e.*, s. 139

Romanda olaylar Yeni Osmanlılar partisinin lideri Hamdi Paşa'nın yeğeni Asım'ın ağzından anlatılır. Asım, Oğuz ve asıl adı Samiye olan Oğuz'un kuzeni Kaya'nın temsil ettikleri Yeni Turan partisini yakından takip etmektedir. Bu iki siyasî partinin görüş farklılıklarının temelinde kadının hayat içerisindeki konumu bulunmaktadır. Yeni Turan partisi, kadınları hayatın her alanında aktif hale getirme çabalarıyla Yeni Osmanlılar partisinin geleneksel kadın politikalarının karşısında yer alır. Asım, Hamdi Paşa ve onların temsil ettiği erkek egemen zihniyete aykırı olan yeni kadın görünümü İslamiyet bahane edilerek eleştirilir. Kadının evin dışında üstelik bin yıllardır eril otoritenin iktidarında olan bir alanda siyasî hayatta var olması Yeni Osmanlılar partisini endişelendirir. Bu nedenle, “ *kadınların bu terakkisi, kadınların her işe girmesi ve buna mümasil birtakım ahvalin İslamiyet'e dokunduğu* ” (s.20) gerekçesini parti programlarının temeline yerleştirerek kadınların siyasî hayattan uzak tutulmalarını gerektiğini dinî çerçeve içinde ele alırlar. “ *Yeni Turan kadınlarının bazıları eski Arap Müslüman kadınları gibi icazet alıp camide ders vermek istiyorlarmış, miş miş... Bin sene evvel, peygamber vaktine daha yakın bir zamanda kadınların bir şeyi bin sene sonra dine mugayir diye gösterebilecek hali bulmak şayan-ı iftihar olmamakla beraber yine bundan da istifadeye kalkıştık* ” (s.21) cümlesi Yeni Osmanlıların endişesini ve eleştirisini dile getirir. Yeni Osmanlılar erkek egemen ideolojilerini din üzerinden biçimlendirerek Yeni Turan kadınlarını toplum içinde ötekileştirmeye çalışırlar. Çünkü Yeni Turan kadınları “ *ince, zarif, sanatkâr çarşafı ve tuvaletleriyle evlerinin bir ziyneti, erkeklerinin gaye-i aşkı olmakla kalan kadınlar* ” ın aksine “ *... hocalık eden, ciddi surette yetişen, bir muharebe olur olmaz Arap mücahitleri gibi Mehmetçiklerin yaralarını sarmaya giden, ordunun dikişini dikmek için kadın imalathanelerinde çalışan, eski Türk işleme ve sanayiini Yeni Turan'a tatbik için çalışan* ” (s.19) kadınlardır.

Kadınların bir süs eşyasından, erkeğin gözüne ve gönlüne hitap eden bir nesne görünümünden uzaklaşıp anneliği, eşliği, arkadaşlığı, öğretmenliği, hastabakıcılığı gibi birçok yeni görünümüyle toplumun gerçek bir bireyi haline gelmesi Yeni Turan partisinin kadın politikası sayesinde oluşmuştur. Bunu da Oğuz ve Kaya'nın işbirliği gerçekleştirmiştir.

Kaya annesi ve babasının ölümü üzerine Bursa'da yaşayan kuzeni Oğuz'a mektup yazarak teyzesini yanına davet eder. Oğuz'un, kafasında bir İstanbul kızı olarak kurguladığı Kaya, Değirmendere köyünde çocuklara öğretmenlik yapan, köydeki yaşlı genç herkese medeni hayat hakkında bildiklerini aktarmaya hayatını adanmış bir kadındır. Karşısında geleneksel kadın rollerinden sıyrılmış, kendi dışında başkalarının hayatı için çabalayan bir kadın görmek Oğuz'u hem şaşırtır hem de sevindirir. İdeallerinin bir kadında somutlaştığını görmek Oğuz'un kalbini

de harekete geçirir. Kaya'ya karşı hem hayranlık hem sevgi duyan Oğuz o andan itibaren hedeflerine Kaya ile yol almaya karar verir.

Asım'ın siyasî bir figür olarak karşılaştığı ilk kadın olan Kaya görünüşü ve giydiği elbiselerle Asım'ı çok şaşırtır. Zira üzerinde modaya ve yeniliklere hiç uymayan bir gömlek ve kurşunî renkte bol bir elbise vardır. Konuşma boyunca bir tel saçının bile açıkta olmamasına rağmen tüm dikkati kendinde toplaması Asım'ı hayrete düşürür. Çünkü Kaya güzellik ve itaatkârlık ile tanımlanan kadın imgesinin tamamen dışındadır. “ ... *bakışında katiyen kadın erkek, insana cinsiyet hatırlatan bir şey yoktu...* ” (s.30) ifadesiyle Asım, Kaya'nın gücünün kaynağının göze hitap eden kadınlığından değil, kararlılığından ve amaçlarından geldiğini anlar. Kaya “ *Yeni Turan kadınlarında ahlâkî ve sosyal bir devrim yapan; kadınları bir et, bir makine halinden çıkarıp erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi yapmak için çalışan kadın* ” dır. (s.30)

Yeni Turan kadınlarına her anlamda örnek olan hem partisine hem kadınlara bir yol haritası çizen Kaya'nın amaçları Oğuz'un hükümet tarafından tutuklanmasıyla sekteye uğrar. Ancak Kaya'nın Oğuz'u kurtarmak için Hamdi Paşa'nın karşısına dikilmesi kadınlar için sosyal ve siyasî devrimler talep eden bir kadının gücünü yansıtır niteliktedir. Onun kadın kimliğinden uzak siyasî bir kimlikle Hamdi Paşa'nın karşısına çıkması toplumsal cinsiyet rollerini yok saydığını ve kendini siyasî gücü olan bir erkekle eşitlediğini göstermektedir. Hamdi Paşa'nın Asım'a söylediği “ *benim bildiğim Kaya ricadan ziyade talep edeceğe benzer* ” (s.50) ifadesini doğrulayarak Kaya, Hamdi Paşa'ya : “ *hükümetin haksız olarak tevkif ettiği Oğuz'un tahliyesini talebe geldim.* ” (s.50) der. Kaya'nın ideoloji odaklı bu ciddi duruşunun aksine Hamdi Paşa, Kaya'nın hiç tahmin edemeyeceği kadar duygusal bir tavır içerisinde. Hamdi Paşa'ya göre Kaya'nın varlığı Yeni Turan için Oğuz'dan çok daha önemlidir bu nedenle idamı istenen Oğuz'un ölümünden çok Kaya'nın partiden çıkması daha büyük bir çöküşe sebep olur. Bu nedenle Hamdi Paşa önce Kaya'ya ideallerinden vazgeçmesini teklif eder. Hamdi Paşa'nın Yeni Turan ideallerinden vazgeçmeyi içeren söylemleri karşısında şaşırarak Kaya : “ *Bütün hayatımın sebep ve maksadı olan bu Yeni Turan'ı resmen inkâr mı edeyim diyorsunuz? Dünyada bir ve tek akrabam Oğuz Bey'den bile çok sevdiğim bir maksadımı, bu esasatımı esvap değiştirir gibi değiştireyim mi istiyorsunuz?* ” (s.58) diye sorar. Bu ifadeler, Kaya'nın savunduğu fikirlere tüm yüreğiyle inandığını göstermektedir. Ancak Hamdi Paşa'nın tüm söylemlerinin ardında yatan gizli sebep Kaya'yı sevmesi ve onunla evlenmek istemesidir. Bunu dile getirdiğinde Kaya çok şaşırır ve Oğuz'un özgürlüğünün bedelinin aşkla biçilmesine karşı çıkar.

“ Çocukluğumdan beri bir tek gaye-i emelim oldu. O da şekil vermek için senelerce çalıştığım ve bugünkü şeklini verebildiğim Turan. Uzun, meşakkatli, yalnız hayatımın bir tek aşkı oldu. O da Yeni Turan rüyasını benimle beraber görüp, benimle beraber hayatta bir eşini yapmak için çalışan Oğuz. Fakat Oğuz ve ben rüyamızı ve maksadımızı sevmekle, rüyamız için yaşamakla birbirimizi kâfi seviyoruz addettik, bütün şahsî saadeti onda bulduk.” (s.59)

Ne olursa olsun Turan idealinin devamını isteyen Kaya, Hamdi Paşa'nın evlilik teklifini kabul eder. Kaya'nın Hamdi Paşa ile evlenmesiyle birlikte Oğuz özgürlüğüne kavuşarak parti çalışmalarına devam eder. Öteki tarafta Hamdi Paşa evliliğinde istediği huzuru bir türlü bulamaz çünkü gönülsüzce başlayan evlilik aynı atmosferde sürer. Kaya aktif olarak Yeni Turan partisinin siyasî çalışmalarına katılamasa da evinde Yeni Turan kadını gibi yaşamaya devam eder. Düşüncelerinden ödün vermeyen Kaya bazı konularda Hamdi Paşa'ya istediklerini yaptırır. Bunlardan en önemlisi Yeni Turan hükümetinin ikinci yılında kadın eğitimi hakkındaki layihanın meclisten geçmesi konusunda Hamdi Paşa'ya baskı yapmasıdır. Hamdi Paşa'nın tüm çabalarına rağmen bu evlilik ancak Oğuz'un bir deli tarafından vurulup öldürülmesine kadar devam eder. Oğuz'un öldürüldüğünü öğrenen Kaya evi ve Hamdi Paşa'yı terk edip gider. Burada da Kaya'nın istediği zaman evliliğini bitirebilecek güçte bir kadın olduğu açıkça görülür.

Kadınların erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü her alanda var olmaları gerektiğini düşünen ve bu ideal ile kadının kimliğini, statüsünü yeniden biçimlendiren Yeni Turan partisinin amaçları Oğuz'un yaptığı konuşmalarda da açıkça görülür.

“ Bir yurt olmak için onu kuran iki çift el, erkek ve kadın eli, birbiri içine mütekebil bir emniyet ve muhabbetle gelebilmelidir. Geçici ihtiraslarına, hayatın didinmelerine ve zehirlerine galebe çalacak bir zihin ve kalp seviyesi, arkadaşlığı mevcut olmalıdır. Bunun birincisi, yani yurt sükkânında mütekebil emniyet ve muhabbet bizde kabil değil, çünkü kavanîn-i içtimaiye bütün kudret ve kuvveti, kadının istikbali ve hayatı üzerindeki her hakkı bir tarafa, erkeğe veriyor. Müsavi bir zihin ve kalp seviyesi arkadaşlığı, bu da kabil değil. Çünkü evvelâ bir erkek, arkadaşını ekseriya kendisi seçmiyor. Saniyen seçse bile devamlı bir yuva yapmağı her vakit düşünmeğe zihninin ırsî temayülâtı müsait değil. Daima yeni ve sırf maddî ihtiraslar ve zevkler geçinceye kadar bir yurt kurup sonra, onu yıkmak hakkını asırlardan beri erkek unsuru kullana kullana bu temayülât artık ırsî bir hâle geçmiştir. Sonra hiçbir vakit terbiyelerimiz bir erkeği bir aile reisi, bir kadının arkadaşı, bir kadını da mesul ve mutlak bir aile reisesi, bir erkeğin arkadaşı diye hazırlamamıştır. Bu yüzden bugünkü Türk evleri iki insanın bir zaman için oturdukları bir evden ibarettir. Bu yüzden Türkiye'de bedbaht kadınlar ve bedbaht erkekler vardır.” (s. 69)

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere Oğuz, gelişmenin ve uygarlaşmanın temelini kadının toplumsal yaşamdaki konumuyla ilişkilendirir. Toplumun en küçük birimi olan ‘ aile ’ üzerinden kadın ve erkek eşitliğinin gerekliliğini dile getirir. Sosyal düzenin kadını ötekileştirerek her hakkını kısıtladığını, kadının geleceği üzerindeki söz söyleme hakkını erkeğe vermesini eleştirir. Kadının erkekten geride bir varlık olarak algılanmasının tamamen bakış açısından ileri geldiğini belirtir. Toplumsal cinsiyet rollerinin verili kurallar bütünü olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini ifade eden Oğuz örnek olarak mutsuz erkek ve kadınları gösterir. Oğuz’a göre kadınları ve erkekleri eşitlik ilkesine göre yetiştirmeyen bir toplumda ilerleme mümkün değildir.

Yeni Turan’da Kaya, erkek egemenliğinin otoritesini güçlü bir biçimde ifade ettiği siyasî alanda eğitimi, bilgisi ve kültürü ile varlığını kabul ettirir.

Müfide Ferit’in *Aydemir* adlı romanında yer alan Hazin de milli duyguları güçlü, ülkesinin geleceği için yapılan mücadelede kendine de pay biçen bir kadın tipine örnektir. Nedim Paşa gibi güçlü bir babanın kızı olan Hazin babasının desteği ve teşviki ile konservatuarı bitirir. Nedim Paşa’nın siyasî ve ekonomik gücü Hazin’in güzel yetişmesini sağlar ancak yine aynı güç onun istemediği biriyle evlendirilmesine sebep olur. Çocukluğundan beri aile çevresinden Demir’i seven ve onunla bir yaşam düşleyen Hazin’in hayalleri padişah iradesiyle Neyyir adındaki bir subayla evlendirilerek son bulur. Evliliği boyunca içine kapanan, hem ideallerinden hem hayallerinden uzaklaşan Hazin eşinin ölümüyle tekrar hayatın içinde aktif biçimde yer almaya karar verir. Demir, uzun bir süredir Türkistan ve çevresinde Türklüğe dair siyasî faaliyetler içindedir. Demir’in yanında olup bu çalışmalara katılamayışına üzülen Hazin, Demir’in haksız biçimde öldürülmesinden sonra daha hırslı biçimde çalışmaya başlar:

“ Uzun bir beyin yorgunluğundan sonra duyulan maddi faaliyet arzularıyla, kendisini ezen bu elîm rehavetten kurtulmak, bu rüyalar ve azaplarla dolu uyşukluğu silmek istedi; Türklük üstüne musahabeler yaptı. Taraftarlar topladı. Cemiyetler yaptı. Gazeteler çıkardı. Türklük muhabbeti yaydı. Türklük cerayanı oldu. Türk müdafileri çıktı!... Lakin onun beyini yine dinlenemedi; yine üzülecek vakit buldu. Nihayet bir gün Demir’e söylediği mektebi hatırladı. Bizdeki mekteplerin hemen hepsinin hedefi kız öğretmenler yetiştirmektir. Halbuki cemiyetin, yalnız kız öğretmen suretindeki mürebbiyeye değil, her terakki sahasında, her günkü yaşayışında, kadın irşadına ihtiyacı vardı.” (s. 57)

Türklük üstüne düşünmeye başlayan Hazin, toplantılar düzenler, kendisi gibi düşünen insanlarla bir araya gelir, gazetecilik faaliyetlerinde bulunur. Bir kadın olarak bu tip siyasî

çalışmalarda bulunması, ülkesi adına çabalaması onun kadınlara biçilen ‘eş ve annelik’ rollerinin sınırlarını kırdığını, kendine toplum hayatında yer kazandırdığını gösterir.

Kızlar için sadece öğretmen okullarının bulunmasını eleştiren Hazin, kadınların toplumun her sahasında var olması gerektiğini düşünmektedir. “ *Niçin Avrupa’da olan o fedakâr, o güzide kadınlar bizde bulunmasın!*” (s.57) diye düşünen Hazin, tespit ettiği bu boşluğu doldurmak için bir plan yapar. Okulda öğretmenlik yapacak ancak farklı olarak tarih ve felsefe dersleri anlatacaktır.

“ *Şimdiye kadar insaniyetin tekâmülü için, beşeriyetin saadeti için düşünülmüş bütün içtimâî ve ferdî meslekleri okutacak Platon’dan Karl Marx’a ve Nietzsche’ye kadar insanlarla veya makuriyetlerle uğraşmış bütün mütefekkirleri tanıtacak ve en son medeniyetin insanların elemlerini hafifletmek için bu düşüncelerden çıkardığı içtimâî tatbikatı öğretecek, talebeye millet muhabbeti, insaniyet aşkı, hizmet ihtiyacı, çalışmak şevki, fedakârlık savleti hissettirecekti. O, idealistler yetiştirmeyi istiyordu.*” (s.57)

Salahaddin Enis’in romanlarında kadınların, siyasetle ilişkileri dernekçilik faaliyetleri ile sınırlıdır. Ancak, Nur Gürani Arslan’a göre, “ *bunların hepsi göstermeliktir.*”⁵³⁶ Zira dernekçilik çalışmalarında bulunan kadınlar işgal altındaki İstanbul’da eğlence hayatında boy gösteren ve yabancı subaylar ile farklı ilişki ağlarında yer alan kadınlardır. Ahlâkî bakımdan yozlaşmış olan kadınların, kadın özgürlüğü ve hakları diye söz ettikleri içselleşmiş değerler değil, taklit ve yapay değerlerdir.

Zaniyeler’de başkahraman Fitnat’ın, teyzesi Münevver aracılığıyla dâhil olduğu sosyete yaşamı her bakımdan yozlaşmış bir insan kalabalığı görünümündedir. Arka planında Kurtuluş Savaşı’nın yer aldığı eserde⁵³⁷, Münevver Hanım ve çevresinin ülkenin içinde bulunduğu duruma karşı bilinçsiz ve duyarsız olduğu görülür. Sefahat içinde yaşayan Münevver Hanım’ın eğlence hayatındaki kişilerden Jale Türkân, “ Türk Kadını İçin Aydınlik Derneği ” nin en seçkin üyelerindendir. Vahit Tane’nin “ *sıkı bir feminist* ”⁵³⁸ olarak tanımladığı Jale Türkân, katıldığı

⁵³⁶ Nur Gürani Arslan, *Selahattin Enis’in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarına Bir Bakış*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003, s.134

⁵³⁷ “ *Zaniyeler Fitnat’ın ruznamesi biçiminde düzenlendiği için vaka zamanını tam olarak söyleyebiliriz: Roman Fitnat’ın 10 Ağustos 1330 (1914) tarihli ruznamesiyle başlar ve 5 Teşrinievvel 1338 (1922) tarihli ruznameyle sona erer. Romanda anlatılanlar sekiz yıllık bir süreyi kapsar.*” Vahit Tane, *Türkiye’nin Emile Zola’sı Salahaddin Enis*, Konya, Palet Yayınları, 2015, s.170

⁵³⁸ Tane, a.g.e., s. 164

meclislerde, kadın hakları ve kadınların siyasî hayata katılımı ile ilgili söylemlerde bulunur. Dernekte yapılan toplantılarda kadınların milletvekili seçilmelerine dair sunduğu önerinin büyük tartışmalara yol açtığını uzun uzun anlatır.

“ Evet... dedi. Niçin bizler de erkekler gibi seçime katılmayalım?.. Onların hakkı var da bizim hakkımız yok mu? Evet, biz de seçimlere katılacağız, biz de mebus çıkacağız. Orda bizim de mebusumuz, mebuslarımız olacak...” (s.77)

Jale Türkân'a göre siyasî hayat erkekler kadar kadınların da yer alabileceği bir alandır. Bu nedenle seçimlere kadınların da aktif katılımı ve milletvekilliği görevinin kadınlara da verilmesi gerektiğini savunur. Milletvekili olduğunda yapacağı işleri, hükümetten hesap soracağını, yeni kanunlar teklif edeceğini dile getirir.

“ Mebus olacağı zaman yapacağı işlerden, hükümetleri nasıl sorguya çekeceğinden, nasıl kanun tekliflerinde bulunacağından ve daha birçok düşüncelerinden bahsetti.” (s. 77)

Jale Türkân'ı geveze olarak niteleyen Fitnat, Jale Türkân'ın “ *Bu memleket ve millet yeteneksizmiş. Bir milletin kadınlarının o milletin yükseliş derecesinin ölçüsü olduğunu hâlâ burada kimse anlayamamış ve takdir edememiş* ” (s.77) gibi cümlelerini samimiyetsiz ve boş sözler olarak algılar. Zira kadın hakları ve siyaset hakkında sivri fikirler ileri süren Jale Türkân sıkı bir Alman hayranıdır. Yaptığı konuşmalarda Almanları o kadar över ve yüceltir ki Fitnat'a göre “...kendisinin Türk olduğunu bilmeyen birisi, Almanlar hakkında taassup derecesinde göstermiş olduğu dostluk ve yaptığı övgülerle, onu hiç kuşkusuz, güzel Türkçe konuşan Bavyeralı bir Alman kadını” (s.77) olduğuna hükmeder. Jale Türkân'ın Alman hayranlığı onlara dair övgülerle sınırlı kalmaz. “ Türk Kadını İçin Aydınlik Derneği ” nde Türklüğe dair yaptığı ateşli konuşmalardan sonra derneğin kapısının önünden Alman Karargâhına ait otomobillerle Alman subay Von Volf'un evine gitmekten, orada içki ve aşk meclislerine katılmaktan da çekinmez. Yazarın, “ *Hattâ Von Volf'un içki ve aşk meclisine devam ettiği içindir ki Jale Türkân Hanım uygar ve çağdaş Türk kızı sırasına girmiştir.*” (s.68) diyerek ironik biçimde ele aldığı Jale Türkân'ın siyasete dair fikirleri yapay söylemlerdir. Yaşanan dönem itibariyle kadın özgürlüğü ve kadınların siyasete katılımını savunan gerçek kadın karakterlerin varlığı esere tam olarak yansımadağı iddia edilebilir.

Halide Edib'in kaleme aldığı *Ateşten Gömlek* adlı romanında olaylar, İzmir ve İstanbul'un işgali ile Sakarya Savaşı'nın sonuna kadarki zaman diliminde yaşanır. Cephe ve cephe gerisinde büyük bir mücadele verilmektedir. Bu mücadelenin içinde gururlu duruşu, kararlılığı ve mücadelecilik kişiliğiyle Ayşe, toplumsal cinsiyet rollerini kırarak erkek egemen alanlarda hem eril zihniyete hem de işgale karşı meydan okur. Ayşe'nin mücadele alanı olarak romanda İstanbul ve Anadolu olmak üzere iki mekâna yer verilir.

İzmir'de eşi Mukbil Bey'le yaşayan Ayşe İzmir'in işgali sırasında eşini ve çocuğunu kaybedince kardeşi Cemal'in yanına İstanbul'a gelir. Ayşe ve Cemal akrabaları olan Salime Hanım ve oğlu Peyami'nin yanında kalırlar. İzmir'de yaşadığı travma ve gördüğü işgal sahneleriyle milli bilinci uyanan Ayşe, İstanbul'da Salime Hanım ve çevresinin işgali desteklemesine çok şaşırır. Zira Şişli Hanımı olarak tasvir edilen Salime Hanım'ın evi işgalcilerle dolup taşmaktadır. İttihatçıların düşmanı olan Salime Hanım ve etrafındakiler alafranga toplantılar yapmakta ve özellikle İngilizlerle dostluk kurmaktadırlar. İşgal sürecinde sosyal görünüşleriyle siyasî arenada rol alan Şişli kadınlarının karşısında Fatih-Beyazıt tarafında yaşayan kadınlar yer alır. Daha çok Türk Ocaklılardan (üniversiteliler ve öğretmenlerden) oluşan Fatih-Beyazıt tarafındaki kadınlar yabancılarla pek temas geçmezler.

“ Onlar bir gün sefaretlerden birine Türk davası lehine bir muhtıra gönderseler, bu taraf hemen en köhne hariciye memuru hanımlarından en şık ve en iyi Fransızca söyleyenlerine kadar mükemmel bir muhalif heyetle muhalif bir muhtıra yapar, gönderirler. Bunlar “ Türkiye'nin asil kadınları diye imza ederler, her zaman İtilaf devletlerine sadık kalan, Alman aleyhdarı kadınlar o pespaye mahlûkların dediklerini siyasî notalarla tekzip ederler. Her zaman bir müsamere öteden, bir müsamere beriden olur, bir muhtıra oradan bir tane buradan çıkar. Bunların arasında ecnebi anasırı mebzuldür. Öteki İstanbul genç kadınlığına gelince, onlar sefaretlere muhtıra götürmenin haricinde, frenklerle pek temas etmezler. Bu, daha ziyade kendi kendisini ikna ile meşgul, fakat daha genç ve canlı bir âlemdir. ” (s.30-31)

Birbirleriyle yarış halinde olan bu kadınların durumu işgalin kadınlar üzerinde bambaşka etkiler ve tepkiler oluşturduğunun göstergesidir. Ayşe zihniyet olarak Fatih-Beyazıt kadınlarına bağlıdır. İstanbul'a gelişinin ikinci günü Cemal, Peyami ve İhsan'la birlikte Büyük Sultanahmet Mitingine giden Ayşe, burada gördüğü manzara karşısında mücadele konusundaki düşüncelerini kesinleştirir. Kadın, erkek, genç, yaşlı işgale karşı koymak isteyen insanlar orada toplanmıştır. Farklı sosyal statülere mensup birçok kadın mücadele alanında kadınsal imgelerinin dışına çıkarak işgale başkaldırmak için bir araya gelmiştir. Süslü, topuklu ayakkabılı kadınlarla işçi kadınları omuz omuz gören Ayşe, duygularını: *“ O gün asıl Türkiye'yi ben ilk defa gördüm.” (s.38)* cümlesiyle aktarır. *“ Halide Edib'in bizzat katıldığı ve ömrü*

boyunca heyecanını unutamadığı Sultanahmet Mitingini bir seyirci gözü ile anlatan çok canlı sayfalarda, dirilen millî duygu, o güne kadar ortaya çıkmamış dayanışma gücü, çok güzel ve heyecanlı bir şekilde nakledilir."⁵³⁹ Kadınların Milli Mücadele'ye katılımı onların hem toplumsal cinsiyet rollerine bir başkaldırı hem de işgalci güçlere bir başkaldırıdır. Halide Edib, mitinge ve Milli Mücadele'ye aktif katılımıyla gerçek dünyada kadın sınırlarını zorlarken kurgu dünyada bu görev Ayşe'ye verilir.

Mitingin ardından Salime Hanım'ın evine giden Peyami, İhsan, Ayşe ve Cemal burada İngiliz muhabiri Mr. Kok ile karşılaşır. Ayşe'nin Mr. Kok ile yaptığı konuşma onun millî bilincinin teorik yanını simgeler. Pratikte ise Anadolu'ya gidecek ve cephede hemşire olarak askerlerin yanında yer alacaktır.

Salime Hanım'ın daveti ile orada bulunan Mr. Kok toplantıdaki herkesi hiç sayarak İngiltere lehine propaganda yapmakta ve Türklerin İngiliz himayesini kabul etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Mr. Kok kendisini Türk Milletini, Çanakkale'de İngilizleri öldürmekle, Ermenileri katletmekle suçlar ve İngiliz himayesine girmenin Türkler için en iyi seçenek olduğunu belirtir. Bunun için de İngiliz himayesindeki Hindistan'ı örnek vererek onların artık çok mutlu olduklarını söyler. Fakat yine de " *Gerçi bu zor işi İngiltere kabul eder mi bilmem; fakat sizin için başka türlü kurtuluş var mı? Bilhassa Çanakkale'de katlettiğiniz altmışbin İngiliz var. Samimi bir nedamet olursa belki İngiltere affedebilir.*" (s.51-52) cümleleriyle Türklerin geleceğinin İngilizlerin vicdanına kaldığını vurgular. Mr. Kok'un cümleleri Ayşe ve Salime Hanım üzerinde bambaşka etkiler yapar. Salime Hanım'ın Mr. Kok'a " *Ah Mösyö, İngiltere'ye kendimizi muhakkak affettireceğiz.*" söylemine karşılık Ayşe " *İngilizler aflarını talep edenlere versinler.*" (s.52) diyerek sert bir çıkış yapar. Mr. Kok'un tüm şaşkınlığına rağmen Ayşe sözlerini şöyle sürdürür:

" İngilizler aflarını talep edenlere versinler mösyö, affi zalimler değil, mazlumlar verir. Çanakkale'de dövüşürken, ne asi, ne esirdik. Namuslu bir millet gibi dövüştük, öldük, öldürdük. Ne zamandan beri ve hangi milletle harp edilir de mağlup olduğu zaman ona katil denir?"

" Siz bizden af talep ediniz. Dün mütareke yaptınız, dün silahlarımızı bize bıraktırdınız. Bugün memleketimize hırsızları, katilleri gönderiyorsunuz ve katilleri, hırsızları tarihî bir şerefi olan büyük donanmanız himaye etti. Yeşil İzmir'i kan ve alev

⁵³⁹ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 182

içinde bıraktınız. Bakınız sokaklarına: Üniformalı hırsızlar, katiller, silahsız ahaliyi kurşunla, dipçikle öldürüyor.”

“ Elleri bağlı masum kafileleri süngüleyerek, yüzlerine tükürerek, kan içinde sürükleyerek gemilerimizin önünden geçiriyorlar. Haydutluğu alkışlamadığı için işte namuslu bir adamı parçalıyorlar, bir sürü düşman askeri onu, kendi karısının önünde bağıarak, söverek parçalıyorlar.” (s.53-54)

Ayşe işgalin tüm vahşi yönlerini gözleriyle görmüş ve bu haksız işgalde eşini ve çocuğunu kaybetmiştir. Bu nedenle bir İngiliz muhabirinin küçümseyen tavrına tüm benliği ile karşı çıkar. Onun işgale dair tespitleri ve geleceğe dair düşünceleri eğitilmiş, milli bilince sahip bir zihnin ürünüdür. Ayrıca onun bir kadın olarak toplantıda susan tüm erkeklere rağmen İngiliz muhabir karşısında milletini temsil vasfını üstlenmesi son derece dikkate değerdir. Orada bulunan asker, sivil erkekleri bir tarafa bırakarak ülkesi hakkında söz söyleme yetisini kendinde bulması cinsiyet rollerinin üstünde bir algıya sahip olduğunu gösterir. Ayşe *Yeni Turan*'daki Kaya gibi milli bilinci uyanmış bir kadındır. Nitekim söylemleri ve kararlılığı o toplantıda bulunanan herkeste saygı ve hayranlık uyandırır.

Ayşe'nin muhabire verdiği tepkiler İzmirli bir kadının İngilizler aleyhine propaganda yaptığı şeklinde etrafta konuşulmaya başlar. Bu sırada maddi manevi tek başına ayakta durmaya çabalayan Ayşe, Gedikpaşa'da bir evde yaşamakta ve tüm gelirini Milli Mücadeleye aktardığı için dikiş dikerek, dantel öreerek, ders vererek geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Ayşe, tıpkı Kaya gibi bir amaç kadınına dönüşmüştür zira tüm maddi ve manevi varlığını Milli Mücadele'ye feda ederek yaşamaktadır. Verdiği tüm bu mücadeleye rağmen Peyami'nin ona erkek korumacılığı ile yaklaşmasına karşı çıkar ve tüm zorluklara rağmen İstanbul'dan kaçıp Anadolu'ya gitmeyi başarır.

Romanın Anadolu'daki mücadeleyi anlatan sayfalarında Ayşe, İhsan'la birlikte cephededir. Hastabakıcı ve hemşire olarak askerlerin yanında mücadelenin içinde bizzat bulunur. Ayşe ve İhsan arasında duygusal bir bağ vardır ancak tıpkı Kaya ile Oğuz'da olduğu gibi amaçları kişisel hedeflerinin önüne geçmiştir. Bu nedenle Ayşe ve İhsan ferdi mutluluklarını kurtuluştan sonrasına bırakırlar fakat her ikisi de mücadele sırasında şehit olur.

Halide Edib, *Vurun Kahpeye* adlı romanında toplumsal cinsiyet rollerine dair eleştirisini kadın kahraman aracılığıyla verir. Zira başkışı Aliye'nin karşılaştığı tüm zorluklar insan olmasından ziyade kadın olmasından kaynaklanır. Kadını bedeni dolayısıyla denetim altında tutma olgusu ataerkil zihniyetin en güçlü denetim araçlarından biri olarak düşünülebilir. Çünkü

“ *Beden aykırı cinsel eylemlerin aracı ya da kurbanı, dolayısıyla dine, ahlâka ve topluma karşı suçların gerçekleştiği özel bir mahal olduğundan bedenün günahkâr olup olmadığına hâkim otorite karar verir.* ”⁵⁴⁰ Kadın bedeninin suç kaynağı ve suça teşvik aracı olarak algılanması romanda çeşitli sosyal sınıflar vasıtasıyla verilir. Memurlar, eşraf, kasaba kadınları, öğrenciler ve hatta işgalci Yunanlılar kadın/erkek herkes ataerkil zihniyet ortaklığında birleşir.

Babası Kafkasya’da kaybolmuş bir subay, annesi veremden ölmüş İstanbullu Aliye tüm idealistliğiyle İstanbul’u bırakıp Anadolu’da bir kasabada öğretmenlik yapmaya gelir. “ *Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billâhi!* ” (s.1) diyen Aliye kasabada hem kadınların sosyal görünürlüğünden endişe duyan eşrafın ve sözde din adamlarının baskısına hem de işgalcilere direnir.

Aliye, daha Maarif Müdürünün odasında eril zihniyet ile çarpışmaya başlar. Gençliği, güzelliği ve özellikle cinsiyeti dolayısıyla onu öğretmenlikle ve kasabayla bağdaştıramayan, tek başına bir kadın olarak yaşayabileceğini yadırgayan hademenin sözlerine karşılık Maarif Müdürü: “ *(...)sizinki taşra zihniyeti. Bu İstanbullu medeni hanımlar yalnız evde de yatar, ne zannediyorsunuz? Bu yaşta yapayalnız taşraya çıktıktan sonra..* ” (s.26) diyerek karşılık verir. Eğitilmiş ve bir eğitim kurumunun başında bulunan müdür tarafından kullanılan bu alaycı, iğneleyici üslup edici üslup bürokrasideki kadın öğretmen algısını gösterir niteliktedir.

Aliye’nin ataerkil sistemin dayatmalarına başkaldırdığı ilk olay okuldaki erkek öğrencilere ve onların velilerine gösterdiği tepkidir. Okuldaki erkek çocuklar özellikle eşraf çocuklarını, kız öğrencileri ve yoksul çocukları aşağılamakta ve sindirmeye çalışmaktadırlar. Bu, eril zihniyetin her yaşta erkeğe daha küçüklüğünden itibaren verdiği güçten kaynaklanmaktadır. Nitekim bu algının somut yansıması Aliye, Kantarcılar’ın Hüseyin’in oğlunu cezalandırdığında görülür. Eğitimde kadın erkek eşitliğine inanan Aliye’nin erkek öğrencilerin yaptırım güçlerini ortadan kaldırmaya çalışması büyük bir tepkiye sebep olur:

“ *Sen kim oluyon garı? diye haykırdı. Sen muallime değil misin? Sen bu kasabanın muallimesi değil misin ? Ne haddine bir eşraf çocuğunu koğuyon, ne haddine benim suratıma haykırıyon ? İstanbul’un hayâsız garılarına, erkeklerin suratına haykıran, yol iz bilmeyen garılarına burada lüzum yok. Ne okutmanı, ne de seni isteyoz.* ” (s.36)

⁵⁴⁰ Zülküf Kara, “ Günahkâr Bedenlerden Referans Bedenlere: İslam’da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, C.12, S.1, Samsun, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, s.40

Kantarıcı Hüseyin Efendi'nin büyük oğlu Hüseyin'in okula gelip kardeşi Sabri için Aliye'ye meydan okuması kadın öğretmeni içselleştiremeyen, onun otoritesini sindiremeyen bir tutumdur. Söylemleri dil üzerinden kadını aşağılamayı, kadını sadece cinsel bir varlık olarak tanımladığını gösterir. Ancak, Aliye, toplumsal cinsiyete dayalı bu baskıyı hiçe sayarak tüm gücü ile karşılık verir.

Aliye, idealist kimliği ile kasabayı değiştirme/dönüştürme amacındadır ancak bu konuda hemcinslerinden destek alamaz ve ataerkil zihniyeti besleyen ve yetiştiren kadınlarla da uğraşmak zorunda kalır. Bu kadınlardan ilki kendi çocuğuna özel muamele yapılmasını isteyen Maarif Müdürünün eşidir. Aliye'nin eşitlik ilkesine aykırı bulduğu bu durumu kabullenmemesi üzerine Maarif Müdürünün eşinin söylediği : “ *hoca parçası, kocamın hepimiz halayığsınız, istersek hemen azlederiz.*” (s.33) cümlesi kendisini erkeğe/kocaya göre tanımlayan, varlığını eşiyile vurgulayan kadın tipini örnekler. Ataerkil zihniyeti destekleyen diğer bir kadın tipi Hatice Öğretmendir. Kasabaya Aliye'den önce gelmiş olan Hatice, kasabanın tüm düzenini içselleştirmiştir. Hatice, eğitimine ve mesleğine rağmen kadınları sadece beden ve dişil imgelerle algılama eğilimindedir. Bu nedenle görüntüsü ve davranışlarıyla kadının denetim altında tutulması gerektiğini düşünür:

“ *Efendim benim sınıfımda her çocuk namaz surelerini bilir. Hiç olmazsa Amme cüzünün sonuna kadar ezberler. Yeni hanımlar hep dinsizlik, milliyetsizlik öğretiyorlar. Ben dokuz yaşında kızların bile yüzlerini siyah peçelerle kapadım. ,Halbuki İstanbul'dan yeni gelenler kendi yüzleri açık geziyorlar. Şimdi on üç yaşında bâligalar saçlarını açıyorlar. Artık bunları terbiyesi sayenizde inşallah verilir.*” (s.54)

Hatice'nin, Aliye'nin nişanlısı Kuva-yı Milliye Komutanı Tosun Bey'e söylediği bu cümleler yüzü açıkta gezen Aliye'ye dair göndermeler içerir.

Aliye'nin diğer kadın ve erkeklerden ziyade karşısına çıkan en büyük sorun, sözde din adamı Hacı Fettah'tır. Aliye'yi sadece bir fitneden ibaret gören Hacı Fettah eşraf üzerinde ciddi bir otoriteye sahiptir. Ancak onun otoritesi sadece kasaba ile sınırlı kalmaz Kuva-yı Milliye'ye karşı Yunanlılarla işbirliği yapar. “ *Bu mutaassıp ve kötülüğü vatana ihanete kadar uzanan dindar tipi, bir noktada vatani işgal eden düşmanla birleşir. Bu tip de aşırı ve ilkel Yunan milliyetçisi, Müslüman ve Türk düşmanı, Binbaşı Damyanos'tur.*”⁵⁴¹

---

⁵⁴¹ Enginün, a.g.e., s. 196

Aliye'nin bir kadın olarak varlığını görünür kılma çabaları Hacı Fettah'ı çok rahatsız eder ve Hacı Fettah halkı sürekli Aliye'ye karşı kıskırtır. Aliye'nin bir cuma günü öğrencilerini ellerinde bayraklarla marşlar söyleterek kasabada gezdirmesi ve Kuva-yı Milliye'yi desteklediğini göstermesi Hacı Fettah'ı çok sinirlendirir:

“ Görüyor musunuz? Erkeklerin içinde yüzü gözü açık nâmahremler Müslümanların kalbini fesada vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar melundur bunların eline çocuklarınızı teslim etmeyiniz, eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karlıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız. Yoksa Cenab-ı Hak bütün gazapları üzerimizden eksik olmayacaktır.” (s.23)

Yukarıdaki cümleleriyle Hacı Fettah bedeni üzerinden Aliye'yi aşağılayarak, günahın kaynağı olduğunu iddia eder ve onu hedef gösterir. Dini, çıkarları karşısında değiştirip dönüştüren Hacı Fettah, Aliye'yi otoritesinin karşısında bir rakip olarak görmekte ve eril zihniyetin en güçlü silahlarından biri olan bedeni kullanmaktadır. Çıkarları gereği Müslüman kasabalılara Aliye'yi namussuzlukla etiketleyen Hacı Fettah, Yunan komutan Damyanos'a da Aliye'yi bir arzu nesnesi olarak takdim eder. Damyanos'un “ *güzel mi?* ” diye sorduğu soruya Hacı Fettah: “ *Şeytanı baştan çıkarır, kasabayı öyle bir fesada verdi ki... Delikanlılar bıçak bıçağa geldiler. Tövbe estağfurullah, bizim gibi adamlar bile her gün beş vakit Cenab-ı Allah'a namazlarımızda şerrinden kurtulmak için dua etmesek içimizi karmakarışık yapar.*” (s.48) cümlesiyle cevap verir. Bedeniyle kasabalı erkeklerde arzu uyandırmaması istenen Aliye diğer tarafta arzu uyandırması istenen konumunda gösterilir. Aliye'nin öğretmenliği, mesleği hiçe sayılarak sadece bir beden olarak algılanması ve yargılanması sadece bununla sınırlı kalmaz. Aliye'yi gördüğünde çok beğenen ve elde etmek isteyen sadece Damyanos değildir, Hüseyin Efendi de Aliye'nin peşindedir. Aliye'nin nişanlı olmasını ve kendilerine yüz vermemesini önemsemeyen bu iki adam karşı karşıya geldiklerinde Aliye üzerinde pazarlık yaparlar. Şayet Yunanlılar başarılı olursa Aliye Hüseyin Efendi'nin olacaktır. İki erkeğin Aliye aracılığıyla yaptıkları bu anlaşma onu sadece alınabilecek, elde edilebilecek bir nesne/meta olarak gördüklerinin göstergesidir. Ancak Aliye, etrafında dönen tüm oyunlardan habersiz bir yandan nişanlısını beklemekte bir yandan da Milli Mücadele'ye destek vermektedir.

Evinde kaldığı Ömer Efendi'nin Damyanos tarafından esir alınması sebebiyle ilk defa Damyanos'un karşısına çıkan Aliye, ondan Ömer Efendi'nin serbest bırakılmasını ister. Aliye'nin bu tavrı Yeni Turan'da Hamdullah Paşa'nın karşısına dikilen Kaya'yı andırır. Aliye de Kaya gibi tüm dışil imgelerinin dışında bir insan olarak hak talep eden konumundadır. Ancak

olaylar farklı yönde gelişir. Kuva-yı Milliye ile işbirliği içinde olan Aliye, Türk askerlerinin kasabayı kurtarma sürecinde Damyanos'u oyalamak için onun evlenme teklifini kabul eder. Hem Damyanos'un hem kasabanın göz hapsinde olan Aliye tüm koşullarına rağmen mücadeleden vazgeçmez. Kuva-yı Milliye'nin kasabaya gelip işgalcileri dağıttığı sırada çıkan kargaşada Aliye de kaçarak Durmuş'un evine sığınır. Ancak bu sırada hapishanenin kapıları da açılmış ve içlerinde Hacı Fettah, Uzun Hüseyin'in de bulunduğu mahkûmlar dışarı çıkmıştır. Halk, Türk ordusunu karşılamaya giderken Hacı Fettah ve yandaşları etrafı galeyana verirler.

“ Biz kendi ordumuz buraya girmeden burada şeriatın namusunu temizleyeceğiz, izzet ve şerefini yükselteceğiz. Evvela burada Yunanlılara namusunu satmış ne kadar kahpe varsa temizleyeceğiz. Şu büyük cami meydanında, Allah'ın beyti önünde onları öldüreceğiz, İslam'a ve İslam'ın namusuna hıyanet etmiş bir tek kahpe bırakmayacağız ” (s.166) diyerek Aliye'yi aramaya başlayan topluluk Tosun Bey gelmeden Aliye'yi linç eder. Roman boyunca *“ O kahpeye şeriat burada cezasını verecek. ”* sözüyle sürekli Aliye'nin bedenine öfkesini yansıtan Hacı Fettah romanın sonunda Aliye'yi bedeni üzerinden cezalandırır.

Müfide Ferit, *Aydemir*'de düzenlediği toplantılar, çıkardığı gazete ve öğretmenlikle bilgili, bilinçli, milli duyguları güçlü kadınlar yetiştirmek isteyen bir kadın tipi yaratır. *Aydemir*'de Hazin kendi hayatında büyük değişimler geçirir, sonunda kendini değil toplumu, özellikle, kadınları geliştirmeyi hedeflediği sosyal ve siyasî faaliyetler içinde yer almaya başlar. *Pervaneler*'de onun tezat tipi sayılabilecek Cemile Hanım ise benzer çalışmaları bu kez Amerikan propagandası için yapar. Cemile de Hazin gibi iyi bir eğitim almıştır; ancak, aldığı eğitim romandaki diğer genç kızlar gibi onun da ülkesine ve milletine yabancılaşmasına sebep olur.

Bizans Koleji'nden mezun olan Cemile, okulla olan bağıını mezun olduktan sonra da koparmaz. Okulda Amerikan hayranı olarak yetişir ve bu hayranlığını Amerika için yaptığı dernekçilik ve gazetecilik faaliyetleriyle siyasî alana da yansıtır.

“ Rivayete göre, mektep onun şöhretinden, Amerika propagandası yapan gazetesinden, o da kolej vasıtasıyla hasil ettiği Amerikalı ahbablarından ve Amerika sefaretinden istifade edermiş. ” (s.58)

Meşrutiyet devrinde mabeyn kâtibi olan babası menfaya gönderilince Cemile Heybeli Koleji'ne taşınarak yaşanan politik kargaşayı kendi lehine çevirmek adına çalışmalarda bulunur.

“ ...Meşrutiyet devrinin politika kargaşalığı içinde kendini yükseltmek için bir basamak aradı. O zaman Türklerin hakimiyet cömertliği ve israfiyla ilân ettikleri kardeşlik ve eşitlik sapıklıkları arasında Cemile Hanım, azınlıklara da hakimiyet isteyen bir cemiyete dahil oldu. Memleketin hakim ekseriyetine karşı, azınlıkları birleştirmek fikriyle hepsinin vaziyetlerini birleştiren bu “ Hürriyet” cemiyeti bir de gazete kurdu. O devrin politika anarşisi içinde yegâne prensibi ve taraftarlığı malum gazete “ Hürriyet” oldu. Ekalliyetlerin menfaati dolayısıyla Amerika taraftarı ve serbest ticaret savunucusu idi. O zamanlar henüz Türk ekseriyeti, karşısındaki tehlikeyi anlamadığı için çok geçmeden Cemile Hanım’ın idare ettiği bu gazete yerleşti, ve tuhaftır, Türklerden de taraftarları oldu.” (s. 59)

Amerika hayranlığını vurgulayan, azınlıklıkların da ülke içinde hakimiyet kurması gerektiğini düşünen Cemile, üye olduğu dernek ve çıkardığı gazete ile geniş kitlelere ulaşım taraftar toplamaya başlar. Yazarın şahsında yozlaşmayı, yabancılaşmayı vurguladığı Cemile’nin bu faaliyetlerine Amerikan okulunda okuyan gen kız ve erkekler yoğun ilgi gösterirler.

Mehmet Rauf’un Atatürk’e ithaf ettiği *Halâs*’ta Kurtuluş Savaşı’ndaki süreç yer alır. Yazar İclâl ve Nihat aracılığıyla aşkı ve ülkenin içinde bulunduğu durumu aktarır. Ancak yazar, “ ...bu eserinde ilk defa kadın aşkının yanına vatan aşkına, yurt ve millet sevgisine de yer vermiştir. Hattâ hâkim duygu temi olarak romanda yurt ve millet sevgisinin her şeyden üstün olduğu düşüncesinin savunulduğu ve aslî şahsın çevresinde odaklaşan bütün olayların bu fikri telkine çalıştığı söylenebilir.”⁵⁴² İclâl ve Nihat milli duyguları güçlü, duyarlı, bilinçli ve cesur kişilerdir. Vatanın bağımsızlığı, sosyal ve siyasi hürriyet onlar için çok önemlidir; bu nedenle vatanın kurtarılması adına yapılacak mücadeleyi kendi kişisel isteklerinden çok daha fazla önemserler. “ *Eylül*’ün zarif, kibar, sanatkâr ruhlu *Suad*’ı ile *Halâs*’ın kültürlü, vatanı için canını fedadan çekinmeyen *İclâl*’i arasında da farklılık görülür.”⁵⁴³

Miralay Emin Bey’in kızı olan İclâl, anne ve babası ayrı olduğu için dayısı ile birlikte İstanbul’da yaşamaktadır. Arnavutköy Amerikan Kolejinde eğitim almış olan İclâl, yabancı dil bilen, kültürlü ve idealist bir genç kızdır. Babasının etkisiyle yurtsever bir genç kız olarak yetişen İclâl, akıllı ve gerçekçi bir karaktere sahiptir. Bilinçli ve farkındalığı yüksek bir genç kız oluşunun yanı sıra kendi kültürüne ve milletine bağlıdır. Modern bir eğitim almış olmasına ve Batılılaşmayı savunmasına rağmen kendi kültürüne yabancılaşmaması onu birçok romanda

⁵⁴² Mustafa Özbacı, *Mehmet Rauf’un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 206

⁵⁴³ Zeynep Kerman, “ Mehmet Rauf’un *Halâs* Romanı”, İstanbul, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 410

yer alan yozlaşmış kadın tiplerinden ayırır. İclâl'in yaşam algısı vatanın kurtarılması ve bağımsız olmasına dairdir. Dayısının evindeki davetlerde İngiliz misafirlere tercümanlık yapmak ve dayısına İngiliz gazetelerini tercüme etmek zorunda kalması onu vatanına daha da bağlı bir genç kız haline getirir. İclâl bu davetlerden birinde kendisine babasından mektup getiren Nihat ile tanışır. Subay olan Nihat da tıpkı İclâl gibi vatanseverdir ve onun gibi tek istediği şey vatanın bağımsızlığıdır. Birbirlerinden ilk görüşte etkilenen İclâl ve Nihat bir süre sonra birbirlerine duygularını açıklarlar. Fakat onların öncelikli hedefi vatanın kurtarılmasıdır. İstedikleri bağımsızlığını kazanmış bir vatanda evlenip hayata devam etmektir. Bu nedenle İclâl duygularını bir kenara bırakıp Nihat'a : “ *Git Nihad! Git ve eğer işin selâmeti için benim burada yalnız ölmem bile icap etse, çalış vatanını kurtar*” (s. 271) diyerek kendinden çok ülkenin durumunu önemser. Bir kadın olarak İclâl'in ülkenin kurtuluşunu düşünmesi, bunun için bir şeyler yapmaya çalışması siyasetle ilgilenen, vatanın bağımsızlığını önemseyen bambaşka bir kadın tipinin göstergesidir.

Yakup Kadri'nin 1934 yılında yayımladığı *Ankara* romanında Selma Hanım, *Ateşten Gömlek*'teki Ayşe gibi cephede hastabakıcı olarak çalışan bir kadındır. Milli Mücadele döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreci kapsayan roman üç bölümden oluşur. Üç bölümde de olaylar başkişi Selma Hanım'ın hayatı merkez alınarak anlatılır. Roman boyunca Selma Hanım'ın bilinçlendiği, vatanın kurtuluşu ve daha sonraki gelişimi için çaba harcayan bir kadın kahraman dönüştüğü görülür.

Romanın üç bölümünde farklı özelliklerle karşımıza çıkan Selma Hanım ilk bölümde, (...) Bankası Muamelat Şefi Ahmet Nazif Bey'in eşi olarak geldiği Ankara'da gördükleri karşısında şaşırان, bocalayan genç bir kadındır. Eğitimli, kültürlü İstanbullu Selma Hanım yaşadığı ev dâhil olmak üzere Ankara'daki her şeyi köhne ve geri kalmış bulur. Selma Hanım çok sıkılmaktadır. Nazif Bey, şartlara alışacağını söylediğinde de “*A, hiç de değil, ben onlara benzeyeceğime onlar bana benzemeye çalışsın. Biz buraya medeniyet getiriyoruz.*” (s. 31) diyerek karşılık verir. Kurtuluş ümidinin merkezi olan Ankara, Selma Hanım'ın gözünde kolonya, diş macunu, kokulu sabun bile bulunamayan bir mahrumiyet alanıdır. Selma Hanım'ın sıkıcı bulduğu yeni hayatı, eşi vasıtasıyla tanıştığı Binbaşı Hakkı Bey ile değişmeye başlar.

İkinci bölümde Selma Hanım'ın ikinci eşi olarak karşımıza çıkacak olan Binbaşı Hakkı Bey özgüveni, Avrupa ve Milli Mücadele hakkındaki fikirleri ile Selma Hanım'ı etkiler. Ancak bu etkilenme duygusal yakınlıktan ziyade hayranlıkla ilişkilidir. Eşi Nazif Bey'in vatanın içinde bulunduğu duruma duyarsız kalışı karşısında Hakkı Bey'in güçlü ve idealist tavırları

Selma Hanım'ı düşündürmeye başlar. Zira eğitilmiş ve kültürlü bir kadın olmasına rağmen Selma Hanım, memleket meselelerine karışmayı, siyasî hayata katılmayı hiçbir zaman aklına getirmemiştir.

Hakkı Bey ile gittikleri atış talimlerinden birinde Selma Hanım, “ *Bu gidişle siz beni yavaş yavaş harb meydanlarına sürükleyeceksiniz.* ” der, Hakkı Bey de ona “ *Neden olmasın? Anadolu ordusunda asker kadınlar yok mu? Vatan hizmeti Türk kadınına yalnız evlerin altında mı bekliyor?* ” (s.56) diyerek karşılık verir. Hakkı Bey'in bu çıkışı Selma Hanım'a başka bir hayatın kapılarını açar. Hakkı Bey'in bu cümlesi bir kadın için tek mekânın ev olmadığını, kadınların artık savaş alanı gibi eril mekânlarda bulunabildiklerini ifade eder. Kadın özneler erkeklerin egemen olduğu savaş alanlarında geleneksel kadın imgeleri dışında yer alabilmektedir. Bu, toplumsal cinsiyet rollerindeki kırılmalara işaret eder. Vatana hizmet etmek için kadınlar artık evlerinden dışarı çıkmalı, sosyal ve siyasî hayata katılmalıdır. Bu fikir, Selma Hanım için çok yenidir. İlk defa siyasî olayları düşünmeye başlayan Selma Hanım'ı, şahit olduğu iki görüntü çok etkiler. Bunlardan ilki mermi taşıyan kağnılar diğeri de Mustafa Kemal'in oturduğu evdir. Mustafa Kemal'in dağın kenarında bir kulübe olan evi Selma Hanım'ı hem şaşırtır hem de Ankara'ya dair fikirlerini değiştirir. Artık Selma Hanım evinde oturup Milli Mücadeleyi evinden seyreden bir kadın değil, elinden gelen her işle mücadelenin içinde olan bir kadın olacaktır.

Hakkı Bey'den, yakınlarda bir taarruz olacağını öğrenen Selma Hanım, “ *Beni de cepheye alın, beni de ... Ne olur.* ” (s.77) diyerek Hakkı Bey'den görev talep eder. Eşinin ve etrafın karşı çıkmasına rağmen Selma Hanım, Eskişehir'e hastabakıcı olarak gider. Ancak orada sadece üç dört gün kalabilir. Hasta ve yaralı askerlerle dolu bir trenle tekrar Ankara'ya gelir. Olayların seyri karşısında Nazif ümitsizdir fakat Selma Hanım cephede, Mustafa Kemal'in kararlılığını, mücadelesini, askerlerin inancını görmüştür bu nedenle Nazif'e “ *Yok canım mutlaka yeneceğiz, mutlaka...* ” der. (s.79)

“ *Selma Hanım, kocasından ne kadar uzak olduğunu, onu ne kadar sönük, ne kadar şahsiyetsiz ve mıymıntı bulduğunu bugün anlıyordu. Onun ütülü ve tozsuz pantolonundan, beyaz gömleğinden, saçlarının o intizamlı taranışından ve yumuşak, pembe cildinden tiksiniyordu.* ” (s.80)

Eviden hiç çıkmayan kadınlar dışarıya çıkıp ülkesi için mücadele ederken bir erkek olarak Nazif'in mücadeleye duyarsız kalması, Selma Hanım'ı eşinden soğutur ancak mücadeleye dair hırslandırır. Savaş alanını bizzat gören Selma Hanım, Ankara'ya döndükten sonra da bir görev ister. Hakkı Bey onu Cebeci Hastanesine yönlendirir.

“ Her sabah erkenden çıkıyor, mezarlığın kara taşları arasından adeta şevkli, neşeli adımlarla geçiyor ve derenin öbür yamacındaki gölgeli yokuşu bir hamlede tırmanıyordu. Hastahanenin avlusu, sıra sıra tahta pavyonları ve içeriye girerken daha ilk adımlardan burna çarpan ecza, asiniftik ve Amerikan bezi kokuleriyle onun yüreğine bir nevi ferahlık ve rahatlık veriyordu.” (s.81)

“ Çalışmak, çalışmak. Bir şeye yaramak, bir şeye yaradığını hissetmek, işte, yaşamının yegâne manası” diyordu ve böyle düşünürken bütün kederlerini, hayal inkısarlarını, iç sıkıntılarını unutuyordu.” (s.81)

Çalıştığını, bir işe yaradığını hisseden Selma Hanım, evliliğindeki sorunları bile önemsizleştirmiş, kendisini amaç kadını haline getirmiştir. Vatanın kurtuluşu her şeyden önemlidir ve bu kurtuluşa Selma Hanım da üstüne düşeni yapmak için çabalamaktadır. Meclisin Kayseri'ye taşınma fikri gündeme geldiğinde birçok insan Ankara'yı terk ederek Kayseri'ye kaçar. Nazif de Kayseri'ye gitmek isteyenler arasındadır. İçinden gelen mücadele duygularıyla hareket eden Selma Hanım, Nazif Bey'in tüm ısrarlarına rağmen Ankara'yı terk etmez. Nazif Bey, “ Öyle ise, ben seni bırakır giderim. Canımı pazarda bulmadım ya ...” (84) diyerek Selma Hanım'ı bırakıp gider.

“ Genç kadın, hiç sesini çıkarmıyarak önüne baktı. O dakikadan itibaren bu karı koca arasında adeta mânevî bir boşanmanın ilk hükmü yazılmıştı. Bu devir, Selma hanım için, yalnız karılık kocalık bakımından değil, fikirce, hisçe bütün benliğine şamil bir inkılabın kaynağı oldu. Naziften ayrıldıkça Ankara'ya, Ankara'nın ifade ettiği millî manaya bağlılığı artıyordu. Sanki, gözlerinin üstünden bir perde kalkmış, sanki idraki emsalsiz bir şeffaflık bağlamıştı.” (s.84)

Selma Hanım, Nazif'e hiçbir şey söylemese de içinden, boşanma kararı almıştır. Nazif'ten uzaklaşıp millî amaca odaklanır. Yirmi üç gün boyunca Cebeci Hastanesinde hastabakıcılık yapmaya ve Sakarya'dan gelecek zafer haberini beklemeye devam eder. Zafer haberi geldiğinde bunu son derece sakin karşılar çünkü o Mustafa Kemal'in kararlılığında, Hakkı Bey ve askerlerin verdiği mücadelede zaferi çok önceden görmüştür. Hakkı Bey'in mücadele boyunca yaptıkları, onu Selma Hanım'ın gözünde yüceltir. Nitekim ikinci bölümün başında Selma Hanım'ın Nazif'ten boşanarak Hakkı Bey ile evlendiği bilgisi verilir.

Romanın başında tipik bir ev hanımı görünümünde olan Selma Hanım, olaylar ilerledikçe mücadelecî, idealist bir kadın kimliğine bürünür. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, toplumsal cinsiyet rollerindeki sınırları genişletmiş, kadınlara yeni rol ve sorumluluklar vermiştir. Savaşçılık, mücadele hırsı gibi erkeğe atfedilen değerler, kadına aktarılmış ve özellikle mekânlar üzerinden kurgulanan kimlikler değişime uğramıştır.

Şükûfe Nihal *Yalnız Dönüyorum* adı romanında kadın, evlilik ve çok eşlilik konularına temas eder. Ancak romanda tarihsel arka plan nedeniyle siyasî ve sosyal meselelere de yer verilir. 1908''den bir süre önce başlayan roman II. Meşrutiyet'in ilanı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek uzanır. Yazar dönem itibariyle Milli Mücadeleyi içeren bu süreci başkahraman Yıldız vasıtasıyla aktarır. Yüksek Muallim Mektebi öğrencisi Yıldız vatanın içinde bulunduğu durumdan endişe duyan, kendinde sorumluluk hisseden, Mustafa Kemal öncülüğünde Anadolu'dan yükselen gücü gören genç bir kızdır.

“ Büyük harp, kanlı harp bitti; memleket te baştan başa tükendi, bitti. Millet yorgun, umutsuz... Milleti uçuruma sürükliyen eller, onu kendi başına bırakıp kaçtılar...Şimdi ne olacağımız belli değil!.. Mondrosta, Ağamemnun zirhlisinde elimizi, kolumuzu bağliyan bir mütareke yapıldı. Bir damla kafamızla biz mektep çocukları bile isyan ediyoruz...” (s.66)

İstanbul'da bir öğrenci olarak siyasî gelişmeleri takip eden Yıldız vatanın içinde bulunduğu durumdan endişelidir. Kendisi de bir şeyler yapmak isteyen Yıldız üniversite öğrencilerinin Türk Ocağı'nda yaptıkları toplantılara katılmaya başlar.

“ O akşam Türkocağında gürültülü bir toplantı oldu; erkekler yumruklarını masalara, yerlere vurarak haykırıyor, biz genç kızlar, boğazımız tıkanarak, gözlerimiz dolarak isyanımızı sessizce gösteriyoruz. Bu mütareke ne demek? İstiklâlimiz, şerefimiz, her şeyimiz gidiyor; böyle bir âkibete katlanmaktansa neden ölmüyoruz? ” (s.66)

Dârülfünûn'da yapılan toplantılara davet edilen Yıldız, İzmir'in işgali nedeniyle İstanbul'da yapılan miting hazırlıklarında yer alır.⁵⁴⁴ Halide Edib'in konuşmasını hayranlıkla dinleyen kalabalık arasında Yıldız da vardır. Vatanın kurtuluşu kadın erkek herkesin tek dileğidir. Yıldız“ *Babam öldü dayandım; Fahir Ağabey öldü, dayandım; milletim ölmesin, buna katlanmıya tahammülüm yoktu.*” (s.73) diye düşünerek milletin kurtuluşu için kendinde sorumluluk hisseder. İstanbul'un işgali, Darülfünun'u yabancı askerlerin kontrolüne girmesi

⁵⁴⁴ İstanbul'da dört büyük miting yapılır. Bunlarda ilki 19 Mayıs 1919'da Fatih'te yapılan ve Halide Edib'in konuşma yaptığı mitingdir. İkinci miting Üsküdar'da üçüncü miting Kadıköy'de yapılır. Dördüncü miting 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te yapılan ve yine Halide Edib'in konuşma yaptığı mitingdir.

Yıldız'ı korkutur ancak ülküsünden vazgeçirmez. Gizli yapılan toplantılara katılmaya devam eder.

“ Türk kızı Türk erkeği ölümden korkar mı? Bizi böyle haksız yere mahkûm etmek isteyen medeniyet korksun, utansın, dedik ve toplantılarımıza, görüşmelerimize, isyanlarımıza yine devam ettik; daha tehlikeli zamanlarda yapacağımız şeyleri düşündük...” (s.78)

Yıldız'ın Türk Ocağı'ndaki toplantılardan ve mitinglerden bahsettiği sayfalar romanın en hareketli bölümleridir. Şükûfe Nihal, kendi izlenimleriyle bu bölümü canlı hayat sahneleriyle aktarır. Kendisi de öğretmen olan yazar, Yıldız vasıtasıyla Anadolu'ya açılma idealizmini dile getirir. Vatanın kurtuluşunun ardından Yıldız'ın tek isteği Anadolu'ya gitmek, köyleri ve Anadolu halkını eğitimle çok daha iyi seviyeye getirmektir.

Nahit Sıtkı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* adlı romanının başkahramanı Nimet, babası ve sonra eşi dolayısıyla siyasî arenada söz sahibi olan bir kadın tipine örnektir. Yaşanan dönemde kadınların sosyal ve siyasî hayattaki varlıkları son derece sınırlıdır. Ancak Nimet, evin içinden babası ve eşini yönlendirerek siyasî hayatın içine dâhil olur. Romanın, dönemin değişen tarihsel koşullarına göre babası ve eşinin siyasî hayattaki tavırlarını etkileyen Nimet ve onun iktidar hırsı etrafında şekillendiği söylenebilir.

Nimet, uzun yıllar boyunca vezirlik yapmış, devletin siyasî hayatında sözü geçen kişilerden Şahabettin Paşa'nın kızıdır. Evde iyi bir eğitim alarak büyüyen Nimet; güçlü, soğuk, kültürlü ve hırslı bir kadın olarak yetişir. Yaşlıları gibi kadınlara dair konularla ilgilenmek yerine ülkenin sosyal ve siyasî hayatını takip eder. Babasıyla devlet işleri hakkında sohbet eden Nimet günlük gazeteleri takip eden devrine göre son derece farklı bir kadın tipindedir. Babası üzerindeki etkisi son derece güçlü olan Nimet aynı gücü evlendikten sonra eşine karşı da kullanmaktan çekinmez.

Siyasî gelişmeler bir süre sonra Şahabettin Paşa'nın aleyhinde ilerlemeye başlar ve altmış yıllık vezir azledilir. Bu duruma babasından çok Nimet başkaldırır. Babasının durumu sindirip, bir köşeye çekilmesini kabullenemeyen Nimet değişen yönetimde babasının da görev alması gerektiğini düşünür.

“ Bütün irade ve hürriyetini pek uzun yıllar önce Sultan Hamid'in ellerine teslim edip her hareket ve düşüncesini onun ne diyeceği ve ne düşüneceği mülahazasına vakfederek

şimdi o baskı kalkınca seksen üçünde kazandığı hürriyetten şaşırıp kalan Şahabettin Paşa, bu irade ve hürriyeti bir haftadan beri de tamamen kızına teslim etmiş bulunuyordu.” (s. 77)

Hürriyetini kızı Nimet’e teslim eden paşa, kızının ürettiği çözüm önerilerini kabul eder. Nimet öncelikle Servet-i Fünûn idaresine gidip babası hakkında çıkan dedikoduları yok edecek bir tezkere bırakmak ister. Böylece birçok yöneticinin başına gelen talan ve yağmadan kurtulacaklardır. Şahabettin Paşa gibi bir eski vezirin bu işi yaptırabileceği birçok erkek varken Nimet’in yapmasına izin vermesi dikkate değerdir zira bu izin Nimet’in siyasî hayatta yorumlarda bulunabilecek donanım ve güçte olduğunu göstermektedir.

Yanında bir kalfayla yola çıkan Nimet, “...İttihat ve Terakki’nin merkezi olan Selanik’ten gelmiş ve kendilerine bu gazetenin idarehanesini merkez seçmiş heyetten biriyle görüşmek, lazımsa onu para ile elde ederek tecavüzlere uğramak felaketini...”(s.77) önlemek ister. Nimet’in Servet-i Fünun’da genç zabitlerden Şefik Bey ile tanışması hem kendisi hem babası için arzuladığı hayatın başlangıcı olur. “ ...erkan-ı harp binbaşısı Şefik Bey, bir kadının bu kadar muntazam cümlelerle ve fikirlerini bu kadar kuvvet ve mantıkla müdafaa edişini henüz hiç duymamış” (s.79) tır. İlk görüşte hem güzelliği hem de özgüveni ile Şefik’i etkileyen Nimet, olası bir izdivacın kendine neler sağlayabileceğini şöyle düşünür:

“ Evet” denmesi geçirilen devre içinde belki zaruri idi ve muhakkak ki kârlı olurdu. Ancak bunun bir de yarımı vardı. Osmanlı İmparatorluğu tarihinin pek, pek kısa süren hükümleri devresinde vezirlerin, sadrazamların, hatta padişahların başlarını uçurduktan sonra, zelil ve hakir, kapı aralığında kellelerini cellada vermiş olan Yeniçeri zorbaları gibi bu Şefik Bey de, hatta daha yükselse bile birkaç gün ve nihayet birkaç ay sonra kısa ikbalini hayatıyla ödemeye mahkum olmayacak mıydı?” (s.83)

Nimet; Şefik’in, babasının kariyerini etkileyebileceğinin farkındadır ancak siyasî gelişmelere paralel Şefik’in de kendine yeni bir konum elde etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu haliyle Şefik’i kendine layık görmeyen Nimet’in aksine Şefik Nimet’i kendisi için bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirir.

“ Bu fevkalade zeki ve güzel kız Sultan Hamid devrinde kurulmuş en büyük servetlerden birine sahip denen Mehmet Şahabettin Paşa’nın tek evladı idi. Ve ömründe üç aylığını bir arada görmemiş ve mektepten erkânıharp yüzbaşısı sıfatıyla çıkıp ilk aylığını ele alınca bunun ihtiva edeceği mecidiye ve çeyreklerin çokluğundan şaşırıp kalmış olan adam, evli arkadaşlarının “ kaşık düşmanı” başta gelmek üzere birtakım hakir ve gülünç tabirlerle kendilerini zikrettikleri gayetle basit ve mütevazı karılar yanında bu pek zengin, pek güzel ve pek malumatlı zevcenin kendisine nasıl bir üstünlük temin edebileceğini derhal hesap etmiş, anlamıştı.” (s.90)

Bilgisi, zekâsı ve zenginliği ile Şefik'i etkileyen Nimet, Şefik'in gelip onu babasından isteyeceğine emin olarak planlarını kurar. Evlilik şartı için babasına yeni kabine de bir görev isteyecektir. Ancak Şefik de yeni siyasî düzende daha fazla söz sahibi olabileceği bir konuma gelmelidir. Nimet'in kendi evliliğini siyasî bir proje olarak görmesi iktidar hırsının tipik bir göstergesidir.

Nimet'in babası üzerindeki nüfuzu evlendikten sonra Şefik üzerinde devam eder. Şefik'i devlet yönetiminde izlemesi gereken yöntemler konusunda daima yönlendiren Nimet, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Talat Bey'i de yönlendirmeye çalışır. Şefik'in arkadaşı olan Talat Bey'i eve davet eden Nimet onun yanına saçlarını örtmeden çıkar. Talat Bey “ *genç kadınların hele erkekler önünde, kocasıyla bir yabancıyla önünde sigara içmesini içinden hiç beğenmemekle beraber*” (s.199) kalkıp Nimet'in sigarasını yakar. Nimet'in çarşafsız, örtüsüz karşısında oturması, üstelik eşinin ve bir başka erkeğin yanında sigara içmesi Talat Bey'i çok şaşırtır. Nimet, Talat Bey'e Şefik'i neden Hüseyin Hilmi Paşa'ya yolladığını izah edip dönem siyaseti ile ilgili şöyle yorumlarda bulunur:

“ Evet, her ikinizi de birer nezaret istemek üzere bu paşa hazretlerine yollardım. Çünkü, itiraf edeceğim, anlamıyorum. Madem ki Sultan Hamid Meşrutiyet'i iadeye mecbur edildi, madem ki otuz üç yıl devam eden idaresi kusurlarla, suçlarla, hatta cinayetlerle dolu, meşum ve menhus sayılıyor, şu halde niçin adamlarının bir kısmı menkûb, horhakir de diğer bir kısmı iş başında? Bu adamların hepsi hakkında ulüvvücenap gösterir, hiçbirini tahkirlere uğratmazdınız, bunu anlardım, hatta bunu tercih ederdim de... Fakat hepsini bir tarafa çekmek ve herhalde bir kısmını nezaretlere getirmemek lazımdı. İdare şekli değişiyor ve yeni idarenin başında eski idarenin birtakım unsurları kalıyor. Bazı eski adamların göğüslerine “ Namuslu kalmıştır, ehliyetlidir!” işaretini koyup onları kullanıyor, memleketi onlara teslim ediyorsunuz. İş başına geçmek cesaretini neden göstermiyorsunuz? Hiç değilse Kamil Paşa'yı düşürünce yeni kabineyi bizzat, tamamen kendi adamlarınızla kurmalı değil miydiniz? ” (s. 200)

Talat Bey'e padişah ve siyasî gelişmelerle ilgili yorumlarda bulunan Nimet, aslında Abdülhamid'in gücüne inanır ve İttihat ve Terakki'nin istikrarına hiç paye vermez. Elinden gelen her şeyi kullanarak Şefik'i padişaha yaklaştırmaya çalışır. Şefik Dahiliye nazırı olduğunda Nimet için zafer kazanılmıştır. Ancak olaylar Nimet'in düşündüğü gibi ilerlemez, Balkanlardan gelen haberler İstanbul'daki birçok kişi gibi Nimet'i de endişelendirir.

“ Sultan Hamid'in taht ve tacı bırakması memleket için ve bizim kendi şahsımız için bir felakettir. Evvela memleket için bir felakettir, çünkü bütün hayatı mahpus geçmiş olan Reşad Efendi tamamıyla aptallaşmış bir biçare ihtiyardır. Bunda herkes müttetik! Padişahlığı laf halinde kalacak, kendisi Cemiyet'in elinde bir oyuncak, bir kukla olacaktır.” (s. 238)

31 Mart Vakasını padişahın bastırabileceğine inanan Nimet, Şefik'i padişahla görüşmeye gönderir; fakat, Şefik'in güvenilecek biri olmadığı herkesçe anlaşıldığı için Nimet, bu hamlesinde başarılı olamaz. Şartların değiştiğini gördükçe Şefik'in değişimde nerede duracağı konusunda kafa yoran Nimet, sonunda onu İttihat ve Terakki'ye katılması için Yeşilköy'e gönderir. Gönderirken bir daha görüşme ihtimalleri olmadığını da farkındadır bu nedenle kendisini kurtarmak için bambaşka bir plan yapar.

“ Şefik'i tevkif edecek, Yıldız'da teklif ettiği şeylerin hesabını soracaklar. Ya o da bu fikirleri kendisine benim verdiğimi söyleyerek suçunu hafifletmek isterse? Haydi bunu intikam arzusu ile yapmasın fakat idam edileceğini anlarsa, bu hareketi ona aşk da yaptırabilir. O ölür ben sağ kalırsam bir başkasının olacağını düşünerek beraber ölmemizi isteyebilir. Fakat alçaklık etmese, hiçbir şey söylemese de üzerindeki nüfuzum bilindiği için yine bu işe kendisini benim sevk etmiş olduğuma hükmedeceklerdir.” (s.261)

Şefik'e güvenmeyen Nimet kendi hayatından endişelidir. Zira Şefik veya Şefik'in üzerindeki etkisini bilen başka birileri onu suçlayabilir. Bu ihtimalleri tek tek düşünen Nimet, kadınların darağacına çekilmediğini düşünür ancak “ *...İttihatçılar asıl şevketli devirlerine bundan sonra başlayacaklar. Kanun nazarında, kendi kanunları azarında padişahın da, şehzadenin de, erkekle kadının da bir olduğunu göstermek üzere böyle bir fırsattan istifade etmeyi elbette ihmal etmezler!* ” (s.262) diye hesap ederek harekete geçer. İstanbul'daki her şeyi Çeşmifelek Kalfaya emanet ederek Rus bandıralı bir gemiyle Odesa'ya kaçar.

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* adlı romanında Nedime ve Fatma, Milli Mücadele taraftarı olan kadın tipleri olarak öne çıkarlar. Romanda onların karşıt tipi olarak Nermin, Hala Hanım ve Sabriye (hala hanımın kızı) yer alır. Roman, başkişi Kamil Bey'in yurt dışından işgal altındaki İstanbul'a gelişi ve İstanbul'daki hayatı etrafında gelişir. Abdülhamid'in en zengin vezirlerinden Selim Paşa'nın oğlu olan Kamil Bey, siyasî şartlar nedeniyle uzun yıllardır eşiyle birlikte yaşadığı Avrupa'dan İstanbul'a döner. Hayatı boyunca lüks içinde yaşayan Kamil Bey savaş sürecinde özellikle İstanbul'dan uzaktaki mal varlıklarında kayıplar yaşar. İstanbul'da İngiliz dostlarıyla kendi çıkarlarına göre yaşayan Enişte Bey ve Hala Hanım, Kamil Bey ve eşi Nermin'i de aynı çemberin içine çekmeye çalışır. Onların yozlaşmış ve yabancılaşmış hayatını benimsemeyen Kamil Bey eşi ve çocuğu ile birlikte Üsküdar'daki eski köşke taşınır. Kendisine maddi kaynaklar bulmaya çalıştığı dönemde okul arkadaşlarından Ahmet ile karşılaşır. Roman, Kamil Bey'in Ahmet aracılığıyla eski arkadaşı İhsan'ın gazetesinde çalışmaya başlamasıyla

Milli Mücadele atmosferine girer. Zira tutuklu olan İhsan ve gazetenin başında olan eşi Nedime Hanım, İstanbul Hükümetinin aleyhinde gizli faaliyetlerde bulunmakta, Anadolu'daki mücadeleye destek vermektedir. Siyasî hayat içinde yazdıkları ve yaptıklarıyla öne çıkan Nedime Hanım, Kamil Bey için yepyeni bir kadın tipine örnektir. Eşi Nermin, devletin içinde bulunduğu duruma karşı bilgisiz ve ilgisiz; Hala Hanım ise yozlaşmış, yabancı hayranı bir kadındır.

“ Halanım, İttihatçı düşmanlarının ağzıyla, sanki İstanbul’u Kuvvayı Milliyeciler işgal etmiş gibi, Anadolu’ya ateş püskürmekteydi. İnancına göre bütün kötülükler subayların, hele de, paşaların başı altından çıkıyordu. Bunlar zanaatleri gereğince döğüşmekten başka bir şey bilmeyen alık heriflerdi.” (s.93)

Anadolu'daki mücadeleyi anlamayan ve haksız bulan Hala Hanım ve eşi kendilerini kurtarmak adına İstanbul'daki lüks hayatlarına devam ederler. Eşi hapiste olan Nedime Hanım ise, hamile olmasına rağmen kendi köşesine çekilmek yerine vatanın bağımsızlığı için mücadele eder. İşgal altındaki İstanbul'da bir kadının gazetenin başında yer alması ve her türlü tehlikeye rağmen Milli Mücadeleye destek vermesi Kamil Bey'in Nedime Hanım'a derin bir saygı ve sadakatle bağlanmasına neden olur.

Alıştığı kadın tiplerinden farklı olan Nedime Hanım toplumsal cinsiyet rollerinin kalıplarını belli ölçüde kırmış, haklarının bilincinde olan ve ataerkil toplumsal düzenin baskılarını eleştiren bir kadındır.

“ Çarşaf diyordum. On altı yıldır giyerim. Bir türlü alışamadım. Yüz yıl da giysem alışamayacağım...Kolumu sanki birisi tutuyor. Şunu çıkarırsam, bir günde, bir aylık iş görürüm. Hele şu savaşlar bitsin... İlk işim, kadın çarşaflarıyla boğuşmak olacak...” (s.169)

“ Geriliği atmak için sosyal zorunluluğa hiç bakmamalı... Aklım erdi ereli ben çarşaftan nefret ediyorum. Ne zaman peçemi indirsem, bir çalınmış mal haline geldiğimi düşünerek sıkılırım: Çarşaf yobaz uydurması... Tersine kapalılık, hele peçe kullanmak kadını daha hayasız ediyor. Peçede bir çeşit güven var... Oysa insan, bugün, hayat karşısında kesin güven duymamalı...” (s.170)

Çarşafı kadını kısıtlayan bir kıyafet biçimi olarak düşünen Nedime Hanım, çarşafın kadına iffet katmaktan öte kadını metalaştıran bir yobaz uydurması olduğunu vurgular. Kadın hakları için yapacağı mücadelede çarşaf konusunu unutmayacağını ifade eder. Zira ona göre kadının iffeti kıyafeti ile bağlantılı değildir. Nedime Hanım, “ Kadını esir gibi, köle gibi sopa altında çalıştırmak başka şey, ona insanlığın eşit hakkını, cemiyet işlerinde erkekle aynı sırada

uğraşma hakkını tanımak başka...” (s.197) diyerek, hayatın her alanında kadın ve erkek eşitliğine inanır.

Romanda Nedime Hanım’ın dile getirdiği kadınlar üzerinde çarşaf ve tesettürle kurulan baskıyı Emine Semiye de ifade eder. İttihat ve Terakki’nin 1 Ağustos 1908’de Selanik’te kadınlar için düzenlediği bir toplantıda Emine Semiye “ *İslamiyetin bize emrettiği tesettür bugünkü münasebetsiz kapanmaklığımız değildir,*” sözleriyle kadın giyimi üzerindeki baskıları eleştirir.⁵⁴⁵

“ Bizim Anadolu’da kadın, Ortaçağın toprağa bağlı köylülerinden besbeter... Hayvan gibi satılan, aile kurmakta bile fikri sorulmayan bir yaratığın sosyal hayatta, o toplumu çürümeye götürmekten başka ne etkisi olabilir? Bir milletin yarı nüfusunun hayvan seviyesinde kalmağa zorlanmış olduğunu bir düşünün!” (s.197)

Kadının Anadolu’daki durumunun ortaçağ zihniyeti ile örtüştüğünü belirten Nedime Hanım, kadının ötekileştirilip, varlığının tanınmasının toplumu çürümeye götüreceğini ifade eder. Nedime Hanım’ın kadının toplumsal ve siyasî hayattaki yokluğunu tespit edip bunlara çözüm üretmeye çabalaması dikkate değerdir. Zira Nedime Hanım eğitimle gelen bilinci ve bu bilincin hak talep eden kadına dönüşümünü somutlaştıran bir örnektir. Milli Mücadeleye destek vermesi, vatanın bağımsızlığı için kadın erkek birlikte savaşmak gerektiğini düşünmesi, mahrem alanda hapsedilen kadının ataerkil yapının sınırlarını zorladığını gösterir.

“ Bir milletin kadınları, erkeklerle aynı safta döğüşe giderlerse o milleti yenmek hiç mümkün mü? En ilkel insan topluluklarında bu böyle iken zamanla nasıl unutulmuş? Hep erkek budalalığı... Hangi memlekette, erkekler, kadın yardımını küçük görmüşlerse, o memleket mahvolmuştur.” (s.197)

Nedime Hanım gibi Milli Mücadeleye destek veren kadınlardan biri de Fatma Hanım’dır. Ahmet ve İhsan’ın arkadaşı Ramiz’in eşi olan Fatma Hanım, Nedime Hanım ve Nermin gibi eğitim almış bir kadın değildir. Kamil Bey’in en çok şaşırtan özelliği de eğitim almamış, cahil denilebilecek bir kadının milli bilince ulaşmış olması ve vatanı için mücadele etmesidir.

İzmir’in İşgali üzerine Sultanahmet mitingine giden Fatma, kahvede miskin miskin oturan eşine kızar ve ona “ *Sana ne zaman sıra gelecek? Şimdiye kadar bize neden sıra gelmedi bakalım? Gâvur askeri ağlayana kadar... O kadınlar, o kara bayrakları yapıp sokağa çıkana*

⁵⁴⁵ Yaprak Zihnioğlu, *Kadinsız İnkılap*, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 54

kadar... Söylesene efendi?” (s.448) diyerek hesap sorar. Mitingde kadınların erkeklere “ Eğer vatani kurtaramayacaksanız, örtülerimizi siz örtünün!” (s.447) diye bağırdıklarını anlatır.

Milli Mücadele’ye destek veren kadınların kamusal alanda yaptıkları en önemli faaliyetlerden biri mitinglerde halka seslerini duyurmaktır. Romana yansıyan bu mitinglerden Halide Edib’in de konuşma yaptığı Sultanahmet mitingidir. Fatma Hanım’ın katıldığı ve çok etkilendiği bu mitingi İhsan da Kamil Bey’e şöyle anlatır:

“ Harb etmek eskiden erkekçe bir işmiş. Şimdi insanca bir iş... Kadınlar bizden daha iyi döğüşüyorlar. Miting yapıldığı zaman burada olup, Sultanahmet Meydanı’nu görmeliydiniz. Siyah çarşafli bir kadın kalabalığı, memleketin üzerinde bir an, siyah bir bayrak gibi dalgalandı.” (s.140)

“ Sultanahmet Mitingini görmedim” diye üzölmelisiniz! Kadınlar, muhallebici dükkanlarında, tiyatrolarda, kendileri için gerilen kafesleri, tarmvaylarda, vapurlarda çekilen perdeleri, bir yıkış yıktular ki... O gün Nedime benden daha erkekti vallahi... O zamana kadar “ Erkek işlerine aklım ermez” diyen bir kadın... Bu sözle biraz da öğünen bir İstanbul Hanımı...Şimdi buraya geldikçe, bana mürekkepten, kağıttan, baskı fiyatlarından, bayii hesaplarından, dahası, dünya siyasetinden söz ediyor.” (s.141)

Nedime ve Fatma Hanım’ın mücadeleci tavırlarının aksine Kamil Bey’in eşi Nermin, Milli Mücadele’ye karşı kayıtsızdır. Kamil Bey’i tutuklu bulunduğu sırada görmeye geldiği bir gün -İkinci İnönü Zaferi sonrasıdır.- Kamil Bey ona savaşı sorduğunda “ Hiç ilgilenmedim...Barış olacakmış...Londra’da konuşuluyormuş” (s.435) diyerek cevap verir. Eşinin vatanın durumuna bu kadar duyarsız oluşu sadece kendi ailesini kurtarmaya çalışması Kamil Bey’i çok üzer. Onun üzöldüğünü gören Ramiz Bey durumun Nermin Hanım’ın yetişme şartlarından kaynaklandığını şöyle belirtir:

“ Kadınlarda suç yok! Yetişme şartlarını bir düşünün...Hele yaşama şartlarını... Hanım yengeyi alalım. Kibar bir ailenin kızı. Öyle bir hayat için yetiştirilmiş. Sonra sizinle evlenmiş. Hemen aynı şartların içinde kalmış. Kendisinden, yaşadığımız çevre için istediklerinizi tastamam yapmadı mı?” (s. 442)

Ramiz Bey’in cümlelerini dinleyen Kamil Bey yıllardır içinde hissettiği boşluğun kaynağının eşinin fikrî bakımdan onu anlamasından kaynaklandığına hükmeder. Birçok kadın Milli Mücadele’de yer alırken, vatanın bağımsızlığı için çaba harcarken Nermin’in devletine karşı olan duyarsızlığını şöyle eleştirir:

“ Avrupa’da iken karısının şapkaları, ropları, tuvaletleri, çantaları, eldivenleriyle nasıl ciddi uğraştığı akına gelince, yüzü kızardı. Balkan Harbi, Seferberlik sıralarında nelerle uğraşmış? Bu toprakla, bu toprağın üzerindeki

insanlarla meğer hiçbir ilgisi yokmuş. Bunu, bu millet bir gün anlarsa, yüzüne nasıl bakacak? ” (s.406)

SONUÇ

“ Türk Romanında Erkek Egemen Topluma Başkaldıran Kadınlar (1872-1960) ” adlı bu çalışma Osmanlı-Türk modernleşmesine işaret eden bir dönemde, değerler dünyasındaki köklü değişimlerle ortaya çıkan kadın başkaldırısının romanlara nasıl yansıdığını ortaya çıkarmayı amaçlamış ve bu amaçla 1872-1960 arasında yazılan edebî romanlar ayrıntılı biçimde incelenerek genel değerlendirmelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Toplumun diğer yarısını oluşturan kadınlar adına/kadınlar için erkekler tarafından yapılan düzenlemelerin ve bu düzenlemelere paralel kadınların başkaldırı ve taleplerinin erkek ve kadın yazarların romanlarına ne ölçüde ve nasıl yansıdığı irdelenmiştir. Çalışmada cinsiyetçi bir ayrıma dayanarak kadın ve erkek yazarlar ayrı başlıklar altında değerlendirilmemiş ancak benzer temalara yaklaşımlarındaki farklı bakış açıları vurgulanmıştır. Bu nedenle romanın/yazarın cinsiyetinin sorgulanmasından çok romanın içeriği/estetğine bakılarak kadın başkaldırısını nasıl ele aldığına odaklanılmıştır. Kadın kahramanların estetik ve ahlâkî ölçütlere göre nasıl yapılandırıldığı, ataerkil gelenekteki kadın imgelerinin modernleşme süreci boyunca cinsiyetçi söylem içinde nasıl bir değişime uğradığı ele alınmıştır.

Türk romanı Tanzimat’ın ilanından Cumhuriyet ve sonrasına uzanan süreçteki değişimleri yansıtan veriler içermektedir. Romanlar bilimsel metin özelliği taşımaz ancak toplumların yaşadığı dönüşümleri, toplumsal bilinci ve algıları içermeleri bakımından işlevseldirler. Zira kültürel kodların aktarıldığı, değişimlerin somutlaştığı kurgu bir dünya yaratırlar. Bu bağlamda romanlar toplumsal yapıdaki düzenlemelerin tasarım metinleri olarak kabul edilebilir.

Tanzimat Dönemi ataerkil toplumsal yapılara itirazların yapıldığı ilk dönem kabul edilir. Tanzimat Fermanı özelde kadınlar için bir değişim içermez ancak fermanın ilanından I. Meşrutiyet'e kadar geçen sürede kadın hakları adına çeşitli yenilikler yapılır. Osmanlı geleneksel yapısı içinde kadının rolü 'eş ve anne' olarak özel/mahrem alanın sınırları içindedir. Bu nedenle romanlarda ilk önce özel/mahrem alanı ilgilendiren başkaldırılara rastlanır. Bu durum kadının varlık alanının özel/mahrem/ev içi alan olarak görülmesiyle örtüşür. Kadının ev içinde uğradığı haksızlıklar, boyun eğmek zorunda bırakıldığı eril tahakküm özellikle eğitim eksikliği ile bağdaştırılır.

Batı uygarlığını yakından gören aydın/seçkin erkekler toplumsal dönüşümün kadınları kapsamadan gerçekleşmeyeceğine inanırlar. Zira modernleşme, yeni bir toplum ve kimlik inşası toplumun sadece erkekler dünyasında yapılandırılmaz. Bu nedenle dönemin aydın erkekleri öncelikle 'iyi bir eş ve anne' olması amacıyla kadın eğitimi üzerinde dururlar. Toplumun eğitim dâhil birçok alanda din ve geleneği temel alarak erkek egemenliğine göre yapılandırıldığını dile getiren aydın erkekler özellikle görücü usulü evliliği, çok eşliliği, kadının eğitimsizliğini, cariyeliği/köleliği eleştirirler. Toplumsal kalkınmanın gerekliliği kadın ve aile eş anlamlı düşünüldüğü için kadının ezildiği gerçeği üzerine yoğunlaşır. Kadının eğitimsizlik nedeniyle kendisine erkekten bağımsız bir hayat kuramaması başkaldırıların hareket noktasını oluşturur. Baba/ağabey ve eş dolayısıyla kadın üzerinde kurulan eril tahakküm kadının kendilik bilinci oluşmasını engellemektedir.

Türk romanındaki kadın imgeleri öncelikle erkek yazarlar tarafından oluşturulur. Kadın yazarlar örnek kadın imgelerinden hareketle düşünmeye, kendilerini sorgulamaya ve nihayetinde bu kadın imgelerine bireysel deneyimlerini aktararak yeni kadın imgeleri oluşturmaya başlarlar. Kadın yazarlar kadın başkaldırısı konusunda erkek yazarları takip ederler.

Tanzimat döneminde yazarlar özel/mahrem alanın sınırları içinde kadının, egemen erkek kültürü içinde nasıl ezildiğine/ötekileştirildiğine odaklanırlar. Görücü usulü evlilik, çok eşlilik, erkeğin tek taraflı boşanabilmesi ancak kadının boşanmasının çok zor koşullara bağlanması ve cariyelik/kölelik kadın başkaldırısının sebepleri olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle romanlarda görücü usulü evliliğin yanlışlığı, çok eşliliğin aileye verdiği zararlar, cariyeliğin insan haklarını hiçe sayan bir durum olduğu tekrar tekrar vurgulanır. Roman kahramanlarını başkaldırıya yönelten temel sebep eğitimle edinmeye başladıkları bilince işaret eder. Tanzimat dönemi kadınlar için resmî eğitimin başladığı dönemdir. Okullaşmanın artması

kadın başkaldırısının özel/mahrem alandan kamusal alana uzanmasını sağlar. Matbaa sayesinde kitap, dergi ve gazetelerin ev içlerine ulaşması da kadın eğitimi için önemli bir gelişmedir. Zira kadınlar okudukça hem bilgi edinirler hem de ortak sorunlar etrafında birleşirler.

Tanzimat'ın erkek yazarları özellikle kadın eğitimi üzerinde (Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenân*, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Jön Türk*, *Müşâhedât*, *Diplomalı Kız*; Mehmet Murad'ın *Turfanda mı Turfa mı?*; Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanları örnek verilebilir.) dururlar. Ancak Tanzimat yazarlarını derinden etkileyen Doğu-Batı ikilemi onların kadın eğitimine bakış açılarını da belirler. Bir yandan kadın eğitiminin önemi üzerinde durulurken diğer yandan bu eğitimin geleneksel sınırları aşmaması, aşırı Batılılaşmaya sebep olmaması özellikle vurgulanır. Bu nedenle onlar için eğitim amaçtan çok araçtır. Kadını, erkeğe ideal eş ve çocuğuna ideal anne haline getirebilecek bir eğitim kastedilir (Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Jön Türk*, *Müşâhedât*; Mehmet Murad'ın *Turfanda mı Turfa mı?* örnek verilebilir.). Bu nedenle kadın eğitimi medeni erkeği vurgulayacak nitelikte yine eril egemenliğe göre düşünülür. Erkek yazarların ideal kadın tasvirleri 'eş ve anneliği' benimsemiş, itaatkâr kadınlardır. (*Felâton Bey ile Râkım Efendi'nin* Canan'ı; *Jön Türk'ün* Ahdiye'si; *Müşâhedât*'ın Siranuş'u; *Turfanda mı Turfa mı?* nin Zehra'sı; *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'ın* Fıtnat'ı; *Sergüzeşt*'in Dilber'i itaatkâr kadınlara örnektir.) Erkek yazarlarda eğitimin ve özel/mahrem alana çıkmanın kadınları temel görevlerinden uzaklaştıracağı, ahlâk bakımından yozlaştıracağına dair toplumsal bir endişe gizlidir. Bu nedenle onların kadın kahramanları eril tahakküme başkaldırırlar ancak başkaldırıları egemen erkek değerlerinin üzerine pek çıkmaz.

Kadın yazarların roman kahramanları da erkek yazarların kahramanlarıyla benzer nitelikler taşır. Ancak kadınların hemcinslerinin tepkilerini daha çok haklılaştırdıkları ve erkek yazarlar kadar ahlâkî endişe taşımadıkları görülür (Fatma Aliye'nin *Muhadarat*'ında yer alan Fazıla, *Udi*'de yer alan Bedia, Zafer Hanım'ın *Aşk-ı Vatan*'ında yer alan Marya, Loranza, Halide Edib'in *Seviye Talip* romanındaki Seviye, *Yeni Turan*'daki Kaya, Şükufe Nihal'in *Çöl Güneşi* romanındaki Zehra). Fatma Aliye, kadın haklarını İslâmî referanslara göre savunur. Bu nedenle kadın başkaldırısını insan hakları bağlamında ele alır. Kadın yazarlar daha çok modern ile geleneği/dini uzlaştırmaya çalışırlar. Bu amaç onları eğitimi ancak geleneği benimsemiş kadın imgelerine yönlendirir. Zira kadın yazarlar hem erkek egemenliğine hem de o egemenliği devam ettirmek isteyen hemcinslerine –başta annelerine- karşı dikkat etmek zorundadırlar. Görücü usulü evliliğe ve çok eşliliğe karşı çıkarlar ancak kendi ahlâklarından taviz vermezler (Fatma Aliye'nin *Muhadarat*'ında yer alan Fazıla, *Udi*'de yer alan Bedia, *Levâiyh'i Hayât*'ta

yer alan Mehabe, Fehame ve Sabahat). Özellikle ispatlamaya çalıştıkları konu ise eğitimin kadınlık görevlerini aksatmayacağıdır. Bu durum eskiyi/ ataerkil geleneği eleştirirken yeniye/moderne temkinli yaklaşımlarına neden olur.

Servet-i Fünûn Dönemi, kadın yazarlar açısından edebî sahada görünürlüğün arttığı bir dönemdir. Servet-i Fünûn topluluğunun içinde kadın yazar yer almaz ancak Tanzimat döneminde yazmaya başlayan Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigar, Makbule Leman bu dönemde yazmaya devam ederler. Güzide Sabri ise Servet-i Fünûn döneminde edebî sahaya dâhil olan tek kadın yazar olarak kabul edilir. Basında Tanzimat döneminde başlayan kadın hareketi artarak devam eder. Makbule Leman'ın başyazarı olduğu *Hanımlara Mahsus Gazete* kadınların kendilerini ifade ettikleri önemli bir süreli yayındır.

Bu dönem yazarları da Tanzimat'a benzer temalar üzerinde yoğunlaşırlar. Görücü usulü evlilik, çok eşlilik ve boşanma toplumsal hayatı etkileyen sorunlar olarak ele alınır. Kadın imgeleri Tanzimat'a göre bazı değişiklikler gösterir. Servet-i Fünûn Dönemindeki kadınlar önekilere göre daha eğitilmiş, Batı kültürünü bizzat takip eden, sanatla iç içe, güzelliklerine düşkün ve bireyselliğinin farkına varmış kadınlardır. Ancak toplumsal yapıdaki düzenlemeler eş zamanlı gitmediği için Batılılaşma/modernleşme, kadına hayatın en büyük tuzaklarından biri olarak sunulur. Kadın eğitiminde yapılan düzenlemelerin çalışma hayatına aynı ölçüde yansımaması eğitilmiş ancak evde boş oturan, canı sıkıldığı veya kendi hayatından memnun olmadığı için kaçış, eğlence arayan kadın imgeleri yaratır (Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'sunda yer alan Bihter, *Kırık Hayatlar*'da yer alan Neyyir, Nebibe, *Nesl-i Ahir*'de yer alan Seniyye ve Mücella; Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin*'inde yer alan Nevhiz, Pervin; *Eylül*'de yer alan Suad; *Menekşe*'de yer alan Violet, Münevver, İclâl).

Tanzimat'ın erkek yazarları Batı medeniyeti karşısında duydukları hayranlığa rağmen Osmanlı Devleti'nin ve Doğu'nun kültürel üstünlüğüne inanırlar. Bu nedenle başta Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye - *Nisvân-ı İslâm* eserinde ve *Eslâf-ı İslâm*, *Zevce* gibi makalelerinde - olmak üzere birçok yazar, kadınlar için yapılan değişimleri İslâmiyet ve gelenekle uzlaştırarak Müslüman kadınların Batılı kadınlar karşısındaki üstünlüklerini vurgularlar. (*Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, *Karnaval*, *Mesâil-i Muğlâka*) Servet-i Fünûn Döneminde bu algı değişir. Erkek yazarlar ve onların kadın kahramanları Batı'yı her yönden üstün bulurlar. Kadın kahramanlar romanlar ve sanat eserleri ile tanıdıkları Batı'yı içselleştirirler. (Nevhiz- *Karanfil ve Yasemin*, Violet-*Menekşe*, Perihan-*Son Yıldız*, Suad-*Eylül*) Bu nedenle onların erkek egemen topluma başkaldırıları yozlaşma ve aşırı Batılılaşma olarak

resmedilir. Zira eğitim ve kültürleri hayattaki duruşlarını sağlamlaştırmaz. Erkek yazarların endişeleri kadın kahramanları genellikle hatalara ve sonrasında da intihara sürükler (*Bihter-Aşk-ı Memnu*, *Suad-Eylül*, *Nadide- Nadide*, *Aynınur- Sevda Peşinde*). Zira Tanzimat romanında kadınlar için belirlenen ahlâkî çerçeve bu dönemde büyük ölçüde kırılır.

II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı toplumu için köklü değişimleri içeren bir süreci başlatır. Özgürlük kavramını gündeme taşıyan Meşrutiyet, kadın ve erkek bireyler için kişisel özgürlüklerin anlamlarının tartışıldığı bir dönemdir. Önceki dönemlerde basında yer almaya başlayan kadınlar bu süreçten itibaren siyasî, sosyal ve edebî sahada daha da görünür hâle gelirler. İttihat ve Terakki'nin kadınları desteklemesi, özellikle eğitim alanında İnas Darülfünûn'unun açılması, 1921'den itibaren kızlarla erkeklerin beraber üniversite eğitimi almaları, erkek egemen toplum yapısındaki kırılmalara örnek gösterilebilir. Zira eğitim toplumsal hayattaki değişimi sürekli kılan etmenlerin başında gelir. Eğitimde kadınlar adına yapılan yenilikler özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki millî bilinci yüksek, aydın ve bir o kadar da idealist kadının yetişmesine olanak tanır.

II. Meşrutiyet sonrası, büyük savaşların ve Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine geçişin yaşandığı bir süreçtir. Tanzimat'tan itibaren değişim geçiren toplumsal yapı kadınların lehine ilerler. Bu dönemden itibaren kadınlar eğitim hayatı, sosyal ve siyasî hayat içinde rol ve sorumluluklar üstlenmeye başlarlar. 'Eş ve anne' kimliği dışında özellikle öğretmen, hemşire ve hastabakıcı kadın sayısı artar. Kurtuluş Savaşı sürecinde kadınların hem edebî sahada (roman, gazete, dergi) hem de cephe gerisinde yer almaları romanlara millî bilinci uyanan kadın kahramanlar olarak yansır (*İclâl- Halas*, *Kaya- Yeni Turan*, *Ayşe- Ateşten Gömlek*, *Aliye- Vurun Kahpeye*, *Selma-Ankara*, *Nedime*, *Esir Şehrin İnsanları*). Siyaset ve savaş alanları gibi eril mekânlarda rol alan kadınların davranışları, üzerlerindeki eril tahakkümün kırıldığına göstergesi kabul edilebilir. Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemlerinde yoğun olarak ev içi /özel/mahrem alan kapsamındaki başkaldırıları artık kamusal alanın birçok boyutuna yayılır. Görücü usulü evlilik ve kölelik yavaş yavaş gündemden uzaklaşır. Ancak çok eşlilik, boşanma konusundaki sıkıntılar, ekonomik özgürlük ve siyasî katılım kadınların başkaldırı noktaları olmaya devam eder. Kadın kahramanlar önceki dönemlerde sorguladıkları aile içindeki konumlarını toplumsal hayata yönlendirirler. Kimliklerini yok sayan onları ötekileştiren kurallara başkaldırırlar. Kadın yazarlar başkaldıran, geleneksel çizginin dışına çıkan kadınlara güvenirlere dolayısıyla onların ahlâkî çöküşlerine izin vermezler. Toplumdaki ahlâkî yapıyı sorgulayarak kadınların geleneksel yapıda yanlış kabul edilebilecek davranışlarını rasyonalize ederler (*Seviye Talip*, *Ateşten Gömlek*, *Çöl Güneşi*, *Yalnız Dönüyorum*).

Tanzimat döneminden itibaren kadınlar aldıkları eğitim sayesinde dergi, gazete ve romanlarda görünür hale gelmeye başladılar. Bu bağlamda ilk zamanlarda özel/mahrem alandaki konumlarına yönelttikleri başkaldırıları süreç içerisinde kamusal hayattaki bireysel veya örgütlü itirazlara dönüştür. Yapılan açılımlar sınırlı sayıdaki bir kadın grubunu ilgilendirmekte ve ataerkil sınırları çok fazla aşmamaktayken Cumhuriyet'in ilanı birçok alanda kadın ve erkeği eşitler. Kadınlar spor faaliyetlerinden sosyal faaliyetlere kadar birçok alanda varlık göstermeye başladılar. Çalıştıkları meslek alanları genişler. Kadınlar sosyal hayata katılımın siyasî hayata katılımın önadımı olduğunun bilincindedirler ancak gerekli şartların oluşmasını beklerler. Ailede, sosyal hayatta, çalışma hayatında gerçekleştirdikleri başkaldırıları onları siyasî hak taleplerine ulaştırır. Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte kadınlar siyasî alanda erkeklerle eşit haklara kavuşurlar. Devrimler kamusal hayattan dışlanmış kadınlara yeni kimlikler edinmeleri için fırsat tanır.

Cumhuriyet döneminin ilk edebî kadrosu önceki dönemde yazmaya başlayan Cumhuriyet'in ilanından sonra da yazmaya devam eden yazarlardan oluşmaktadır. İlk yıllarda Doğu-Batı çatışması temel temalardan biri olmaya devam eder. Çatışmanın yol açacağı kültürel/geleneksel değer yitimine dair endişeler kadının toplumsal hayata katılımı çerçevesinde ele alınır. Geleneksel ataerkil bakış açısındaki kusurlar kimliği ve kişiliği için başkaldıran ideal kadın kahramanlar vasıtasıyla aktarılır. Kadının edindiği yeni kimliklerin ailenin ve dolayısıyla toplumun ahlâkî yapısını zedeleyebileceğine dair duyulan ataerkil endişenin yersizliği ideal kadın kahramanlarla topluma benimsetilmeye çalışılır (Feride-Çalikuşu, Zehra-Acımak, Lale-Tatarcık, Zeyno'nun Oğlu, Ayşe-Sonsuz Panayır, Hazin-Aydemir, Selma-Ankara, Çapkın Kız-Çapkın Kız, Bihter-Tank-Tango). Kadın kahramanların eğitim hayatındaki birikimleri ve bilinçleriyle çok eşliliğe, erkeğin tek taraflı boşanma hakkına, kadınların çalışma ve siyasî hayatta yer almalarını onaylamayanlara başkaldırdıkları görülür (Lale-Tatarcık, Dürer-Üç Kızın Hikâyesi, Bihter-Tank-Tango, Çapkın Kız-Çapkın Kız, Kaya-Yeni Turan, Aliye-Vurun Kahpeye, Seviye-Seviye Talip, Nedime-Esir Şehrin İnsanları, Nimet-Sultan Hamid Düşerken).

Erkek yazarlar kadınların kendileriyle birlikte hayatın her alanında yer almalarına temkinli yaklaşırlar. Ataerkil bakış ekseninden tam anlamıyla çıkamayan erkek yazarlar kadınların çalışma hayatında veya siyasî hayatta yer almalarına doğrudan karşı çıkmazlar ancak kadının birincil görevi olarak 'eş ve anneliği' vurgulamaya devam ederler. Bu nedenle ulusun anaları olarak yücelttikleri kadın kahramanlar erkeğin rakibi değil bütünleyicisi olarak sunulur. Kadın yazarların romanlarında ataerkil sınırların zorlandığı görülür. Kadın kahramanlar artık

ahlâkî endişe duymayarak bireyselliklerini öne çıkartırlar. Romanlarda güçlü, kararlı ve cesur kadınlar ön plana geçer. Toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimlerle erkeklerin yaşadığı otorite kayıpları özellikle kadınlarla ilişkilerinde ortaya çıkar. Aile içinde veya kamusal alanda akıllı ve çalışkan kadınlar karşısında zayıf ve kararsız erkek kahramanlar yer alır.

1872'den 1960'a kadar yazılan romanlara bakıldığında kadın başkaldırılarının romanlara yansıyan yönlerinde öne çıkan temanın kadın-erkek ilişkileri üzerinde yoğunlaştığı görülür. Kadınların temel başkaldırıları özel/mahrem alanda eşleriyle yaşadıkları eşit olmayan ilişki ile vurgulanır. Zira kadının eğitilmiş ve ekonomik özgürlüğünün olması ev içindeki eril tahakkümü tam olarak yok edememiştir. Kadınların toplumsal hayatta diğer erkeklerle kurdukları ilişkilerde eril egemenliği belli ölçüde kırmalarına rağmen özel/mahrem alanda kıramamaları özellikle kadın yazarların romanlarında belirgin hale gelir. Bu durum eril kültürel kodların sadece rejim değişiklikleri ve kadınlara verilen haklarla sağlanamayacağını göstermektedir. Bu nedenle yazarlar kadın kadar erkek eğitiminin de önemini vurgularlar.

Bu çalışma romanların, Türk toplumunun geçirdiği değişim evrelerinde kadın başkaldırısını değerlendirme açısından işlevsel metinler olduğunu ortaya koymuştur. Erkek yazarlara kıyasla kadın yazarların hemcinslerinin sorunlarına daha hassasiyetle yaklaştıkları ve kadın sorunlarını daha çarpıcı yansıttıkları görülmüştür. Sonuç olarak bu çalışmada kadınların gerçek hayatta verdikleri mücadelelerin romanlara yansıdığı, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimlerle erkek egemen topluma başkaldıran kadın kahramanların seslerinin gittikçe yükseldiği tespit edilmiştir.

Bu çalışma doğrudan kadın yazarlar üzerinde yapılmamış olsa da kadın ve erkek yazarlar arasında farklı bakış açıları olduğu görülmüştür. 1960 sonrasında sayısı artmaya başlayan kadın yazarlar 1980 sonrasında çok daha yoğun biçimde edebiyat dünyasında yer almışlardır. Özellikle 1980 sonrası yazılan romanlardaki kadın başkaldırıları araştırmacılarını beklemektedir.

KAYNAKÇA

İNCELENEN ROMANLAR

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Teehhül*, 1.B., (haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Gençlik*, 1.B.,(haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Felsefe-i Zenân*, 1.B.,(haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Gönül*, 1.B., (haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, İstanbul, Çağrı Yayınları,2001

Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, (haz.) Mehmet Emin Agar, İstanbul, Enderun Kitabevi,1994

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Bir Gerçek Hikâye*, 1.B., (haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001

Ahmet Mithat Efendi, *Paris 'te Bir Türk*, 1.B., (haz.) Erol Ülgen, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2000

Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım*, 1.B., (haz.) Fatih Andı, Kazım Yetiş, Nuri Sağlam, Ankara, TDK Yayınları, 2003

Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, 1.B.,İstanbul, Kırk Anbar Matbaası, 1891

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyat- Diplomalı Kız*,1.B., (haz.) Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001

Ahmet Mithat Efendi, *Taaffüf*, 1.B., İstanbul, İkdam Matbaası, 1896

Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, 1.B., (haz.) Kazım Yetiş, Ankara, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2003

Aka Gündüz, *Tank-Tango*, 2.B., İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1940

Aka Gündüz, *Çapkın Kız*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Bürhan Cahit Matbaası, 1930

Aka Gündüz, *Üç Kızın Hikâyesi*, (Nemide Ali ile beraber), 2.B., İstanbul, Semih Lütüfî Kitabevi, 1943

- Fatma Aliye [TOPUZ], *Muhâdarât*, İstanbul, Tefeyyüz Kitabhanesi, 1910
- Fatma Aliye [TOPUZ], *Refet*, 2.B., (haz.) Nurullah Çetin, İstanbul, L&M Yayınları, 2007
- Fatma Aliye [TOPUZ], *Levâyah-i Hayât*, 2.B., (haz.) Tülay Gençtürk Demircioğlu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013
- Fatma Aliye [TOPUZ], *Ûdi*, 1.B., İstanbul, İkdâm Matbaası, 1898
- Halide Edib [ADIVAR], *Raik'in Annesi*, İstanbul, İkbâl Kütübhanesi, 1924
- Halide Edib [ADIVAR], *Seviye Talip*, 2.B., İstanbul, İkbâl Kütübhanesi, 1924
- Halide Edib [ADIVAR], *Handan*, 3.B., İstanbul, İkbâl Kütübhanesi, 1926
- Halide Edib [ADIVAR], *Yeni Turan*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2005
- Halide Edib [ADIVAR], *Mev'ud Hüküm*, 1.B., İstanbul, Ayyıldız Matbaası, 1918
- Halide Edib [ADIVAR], *Son Eseri*, 2.B., İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1939
- Halide Edib [ADIVAR], *Ateşten Gömlek*, 8.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2006
- Halide Edib [ADIVAR], *Vurun Kahpeye*, 11.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2002
- Halide Edib [ADIVAR], *Kalp Ağrısı*, 3.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2005
- Halide Edib [ADIVAR], *Zeyno'nun Oğlu*, 2. B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2006
- Halide Edib [ADIVAR], *Sinekli Bakkal*, 12.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2003
- Halide Edib [ADIVAR], *Yolpalas Cinayeti*, 2.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2003
- Halide Edib [ADIVAR], *Tatarcık*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1983
- Halide Edib [ADIVAR], *Sonsuz Panayır*, 4.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1946
- Halide Edib [ADIVAR], *Döner Ayna*, 1.B., İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1954
- Halide Edib [ADIVAR], *Akile Hanım Sokağı*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2001
- Halide Edib [ADIVAR], *Kerim Ustanın Oğlu*, 2.B. İstanbul, Atlas Kitabevi, 1983
- Halide Edib [ADIVAR], *Sevda Sokağı Komedyası*, 1.B., İstanbul, Can Yayınları, 2011
- Halide Edib [ADIVAR], *Çaresaz*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2006
- Halide Nusret [ZORLUTUNA], *Gül'ün Babası Kim*, 1.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1933
- Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Sefile*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2006
- Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Bir Ölünün Defteri*, 2.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2009
- Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Nemide*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2005
- Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Mai ve Siyah*, 3.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2003
- Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Aşk-ı Memnu*, 27.B, İstanbul, Özgür Yayınları, 2010

Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Nesl-i Ahir*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2009

Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Ferdi ve Şürekâsı*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2011

Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Kırık Hayatlar*, 2.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2005

Hüseyin Cahit [YALÇIN], *Nadide*, 1.B., İstanbul, Alem Matbaası, 1891

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Mutallâka*, 1.B., İstanbul, 38 Numaralı Matbaa, 1897

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *İffet*, 1.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2015

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Sevda Peşinde*, 1.B., İstanbul, Selanik Matbaası, 1912

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, 1.B., İstanbul, Mihran Matbaası, 1912

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Son Arzu*, 1.B., İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1922

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Tebessüm-i Elem*, 1.B., İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1923

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Tutuşmuş Gönüller*, 1.B., İstanbul, Ma'rifet Matbaası, 1926

Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Gönül Bir Yeldeğirmenidir Sevda Öğütür*, 1.B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009

Kemal Tahir [DEMİR], *Esir Şehrin İnsanları*, 14.B., İstanbul, İthaki Yayınları, 2011

Mehmet Rauf, *Eylül*, 3.B., İstanbul, Muhtar Halid Kitaphanesi, 1925

Mehmet Rauf, *Ferdâ-yı Garâm*, İstanbul, Muhtar Halid Kitaphanesi, 1913

Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, 1.B., İstanbul, Muhtar Halid Külliyyatı, 1914

Mehmet Rauf, *Menekşe*, 1.B., İstanbul, Muhtar Halid Kitaphanesi, 1915

Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin*, 1.B., İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1924

Mehmet Rauf, *Böğürtlen*, İstanbul, Akşam Matbaası, 1926

Mehmet Rauf, *Son Yıldız*, 1.B., İstanbul, Suhulet Kitaphanesi, 1927

Mehmet Rauf, *Halâs*, (İstiklal Harbi Romanı), İstanbul, Muallim Halit Kitaphanesi, 1929

Mithat Cemal [KUNTAY], *Üç İstanbul*, İstanbul, Sander Yayınları, 1976

Mizancı Mehmet Murat, *Turfanda mı Turfa mı?*, 1.B., İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1891

Müfide Ferit [TEK], *Aydemir*, 1.B., İstanbul, Hukuk Matbaası, 1918

Müfide Ferit [TEK], *Pervaneler*, 3.B., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1924

Nabizade Nazım, *Zehra*, (haz.) Mustafa Nihat Özön, 2.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969

Namık Kemal, *İntibah*, İstanbul, 1876

ÖRİK, Nahit Sıtkı, *Sultan Hamid Düşerken*, 4.B., İstanbul, Oğlak Yayınları, 1999

- Peyami Safa, *Şimşek*, 10.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999
- Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, 6.B., İstanbul, Alkım Yayınları, 2007
- Peyami Safa, *Bir Akşamdı*, 11.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997
- Peyami Safa, *Canan*, 10.B., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2000
- Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*, 19.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999
- Peyami Safa, *Yalnızız*, 14.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999
- Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 14.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1998
- Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, İstanbul, Alem Matbaası, 1896
- Refik Halit [KARAY], *Kadınlar Tekkesi*, 5.B., İstanbul, İnkılap Yayınları, 1999
- Refik Halit [KARAY], *Sürgün*, 8.B., İstanbul, İnkılap Yayınları, 2010
- Reşat Nuri [GÜNTEKİN], *Çalılıkı*, 2.B. İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1922
- Reşat Nuri [GÜNTEKİN], *Acımak*, Akşam Matbaası, 1928
- Reşat Nuri [GÜNTEKİN], *Kızılıcak Dalları*, 2.B., İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1944
- Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, İstanbul, Başaran Matbaası, 1982
- Salahaddin Enis [ATABEYOĞLU], *Neriman/Baharlar yahut Hazanlar*, İstanbul, Cemiyet Kütüphanesi, 1912
- Salahaddin Enis [ATABEYOĞLU], *Zaniyeler*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1923
- Sami Paşazade Sezai, *Sergüzeşt*, İstanbul, Özgür Yayınları, 2012
- Suat Derviş, *Çılgın Gibi*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1945
- Şemsettin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul, el-Cevaib Matbaası, 1872
- Şükûfe Nihal [BAŞAR], *Çöl Güneşi*, 1.B., İstanbul, Ahmet Halit Kitaphanesi, 1933
- Şükûfe Nihal [BAŞAR], *Yalnız Dönüyorum*, 1.B., İstanbul, Kenan Matbaası, 1938
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *Mahur Beste*, 11.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *Sahnenin Dışındakiler*, 13.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *Huzur*, 17.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009
- Yakup Kadri [KARAOSMANOĞLU], *Kiralık Konak*, 1.B., İstanbul, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1922
- Yakup Kadri [KARAOSMANOĞLU], *Sodom ve Gomore*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972
- Yakup Kadri [KARAOSMANOĞLU], *Ankara*, 3B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1964
- Yakup Kadri [KARAOSMANOĞLU], *Panorama I*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1953

Yakup Kadri [KARAOŞMANOĞLU], *Panorama II*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1954
Yakup Kadri [KARAOŞMANOĞLU], *Hep O Şarkı*, 17. B. İstanbul, İletişim Yayınları, 2009
Zafer Hanım, *Aşk-ı Vatan* (Çevrimyazı: Zehra Toska), İstanbul, Oğlak Yayınları, 1994

Kitaplar

ADIVAR Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*, (haz.) Mehmet Kalpaklı, Gülbün Türkgeldi, 6.B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2004

AKTAŞ Şerif, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987

AKYÜZ Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1995

ALTINDAL Meral, *Osmanlıda Kadın*, 1.B., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınları, 1994

ALTINDAL Aytunç, *Türkiye'de Kadın*, 1..B., İstanbul, Alfa Yayınları, 2004

AND Metin, *Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Tiyatrosu*, 1.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971

ARAT Necla, *Feminizmin ABC'si*, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991.

ARGUNŞAH Hülya, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, 1.B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2002

ARGUNŞAH Hülya, *Ömer Seyfettin*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012

ASIM Selahattin, *Osmanlıda Kadınlığın Durumu*, İstanbul, Alarba Yayınları, 1989

BAKIRCIOĞLU Ziya, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, 3.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 1996

BARKAN Ömer Lütfi, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940

BERKTAY Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, 5.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2006

BERKTAY Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 4.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2010

BLANK Hanne, *Bekâretin El Değmemiş Tarihi*, (çev. Emek Ergün), 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012

BUTLER Judith, *Cinsiyet Belası*, (çev. Başak Ertür), 2.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2010

CAMUS Albert, *Başkaldıran İnsan*, (çev. Tahsin Yücel), 7.B., İstanbul, Can Yayınları, 2009

CANBAZ YUMUŞAK Firdevs, *Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, 1.B., İstanbul, Timaş Yayınları, 2010

- CAPORAL Bernard, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, (çev. Ercan Eyüboğlu) İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1982
- CEBECİ Dilaver, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, 1.B., İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2010
- ÇİN Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976
- COŞKUN Betül, *Ümmü'l muharrirat Halide Nusret Zorlutuna*, 1.B., İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011
- ÇAHA Ömer, *Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, (çev Erten Özensel), 2.B., İstanbul, Savaş Yayınları, 2010
- ÇAKIR Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3.B., İstanbul, Metis Yayınları, 1994
- ÇERİ Bahriye, *Türk Romanında Kadın (1923-38 Dönemi)*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996
- ÇIKLA Selçuk, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004
- DEMİR Yavuz, *Zaman Zaman İçinde Roman Roman İçinde: Bir Üstkurmaca Olarak Müşâhedat*, 1.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2002
- DOĞAN İsmail, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, İstanbul, AKM Yayınları, 2004
- DONOVAN Josephine, *Feminist Teori*, (çev. Aksu Bora-Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan) 6.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007
- DÖKMEN Zehra Y., *Toplumsal Cinsiyet*, 2.B., İstanbul, Sistem Yayınları, 2006
- DURAKBAŞA Ayşe, *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009
- ECEVİT Yıldız, Nadide, KARKINER (der.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 3
- ELİADE Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan Özcan), 2.B., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2009
- EMİL Birol, *Reşat Nuri Güntekin*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989
- EMİL Birol, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979
- ENGİNÜN İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 6.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007
- ENGİNÜN İnci, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007
- ENGİNÜN İnci, *Yeni Türk Edebiyatı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, 7.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013
- ENGİNÜN İnci, *Mukayeseli Edebiyat*, 3.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011

- ESEN Nüket, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006
- ERBİL Pervin, *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*, 3.B., Ankara, Arkadaş Yayınları, 2008
- EVİN Ahmet Ö., *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, 1.B., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004
- FİNN Robert P., *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, (çev. Tomris Uyar), 3.B., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2013
- GÖÇGÜN Önder, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993
- GÜLTEPE Necati, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, 1.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008
- GÜMÜŞ Semih, *Başkaldırı ve Roman*, 1.B., İstanbul, Can Yayınları, 2008
- GÜNDÜZ Mustafa, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları İçtihad, Sebülür –Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Ankara, Lotus Yayınları, 2007
- GÜNDÜZ Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema I*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997
- GÜNDÜZ Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997
- GÜRANİ ARSLAN Nur, *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*, 1.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003
- HAS ER Melin, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, 1.B., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000
- HUYUGÜZEL Ömer Faruk, *Halit Ziya Uşaklıgil*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004
- IRZİK Sibel, PARLA Jale, (der.) *Kadınlar Dile Düşünce*, 4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011
- İMBER Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, (çev. Şiar Yalçın), 1.B., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- JAMİSON Kay Redfield, *Erken Çöken Karanlık*, (çev. Emine Bademci), 1.B., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004
- KADIOĞLU Süheyla, *20. Yüzyıl ve Kadın, Batı Ülkelerinde Kadın Hareketleri*, 1.B., İstanbul, Gri Yayınları, 2005
- KANDİYOTİ Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, 2.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2007
- KAPLAN Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, 6.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992
- KAVCAR Cahit, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, 2.B., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995

- KERMAN Zeynep, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, 1.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2008
- KERMAN Zeynep, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 3.B. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009
- KIZILTAN Mübeccel, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıları ve Nisvan'ı İslâm*,1.B., İstanbul, Mutlu Yayınları, 1993
- KODAMAN Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999
- KOLCU Ali İhsan, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, 1.B., Konya, Salkımsöğüt Yayınları, 2005
- KORKMAZ Ramazan, *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000)*, 4.B., Ankara, Grafiker Yayınevi, 2006
- KURNAZ Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2.B., Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991
- KURNAZ Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2.B., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2015
- LEWİS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), 3.B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996
- MARKHAM Ursula, *Baskı Altındaki Kadın*, (çev. Murat Sağlam), 1.B., İstanbul, Alfa Yayınları, 1999
- MİLLET Kate, *Sexual Politics/Cinsel Politika*, (çev. Seçkin Sevi), 2.B., İstanbul, Payel Yayınları, 1987
- MITCHEL Juliet, OAKLEY, Ann, *Kadın ve Eşitlik*, (çev. Fatmagül Berktay), 3.B., Ankara, Kaynak Yayınları, 1984
- MORAN Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 17.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- MORAN Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- MORAN Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınları, 1994
- NACİ Fethi, *Yüzyılın 100 Türk Romanı*, 3.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008
- NACİ Fethi, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*,1.B., İstanbul, YKY, 2003
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 3.B., İstanbul, Pan Yayıncılık, 2000
- OZANSOY Halit Fahri, *Edebiyatçılar Geçiyor*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1967
- ÖNERTOY Olcay, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995
- ÖZBALCI Mustafa, *Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, 1.B., İstanbul, MEB Yayınları, 1997
- ÖZTÜRK Emine, *Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını*, 1.B., İstanbul, Rağbet Yayınları, 2011

- PARLA Jale, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, 9.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011
- PARLATIR İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, 2.B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992
- PARLATIR İsmail, İnci, Enginün, Alaattin Karaca, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, 1.B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2006
- REED Evelyn, *Kadının Evrimi Anaerikl Klandan Ataerikl Aileye*, (çev. Şemsa Yeğın), 2.B., İstanbul, Payel Yayınları, 1982
- SAĞLIK Şaban, *Popüler Roman Estetik Roman*, 1.B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2010
- SANCAR Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 1.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012
- SARAÇGİL Ayşe, *Bukalemun Erkek*, 1.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- SEVİM Ayşe, *Feminizm*, 1.B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2003
- SEVİNÇ Necdet, *Türklerde Kadın ve Aile*, 1.B., İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2007
- SINAR Alev, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadın*, 1.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007
- TANE Vahit, *Türkiye'nin Emile Zola'sı Salahaddin Enis*, 1.B., Konya, Palet Yayınları, 2015
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 8.B., Çağlayan Kitabevi, 1997
- TAŞKIRAN Tezer, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973
- TEMİZARABACI YILDIRMAZ Yasemin, *Ütopyanın Kadınları Kadınların Ütopyası*, 2.B., İstanbul, Sel Yayınları, 2005
- TİMUR Taner, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2.B., Ankara, İmge Yayınları, 2002
- TOPALOĞLU Bekir, *İslamda Kadın*, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1975
- ULUTAŞ Nurullah, *İntihar ve Roman*, 1.B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2011
- UŞAKLIGİL Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1987
- ÜNER Ayşe Melda, *19. Yüzyıl Türk Hikaye ve Romanında Zevk ve Eğlence Kadınları*, 1.B., İstanbul, Kirpi Kitap, 2011
- ZİHNİOĞLU Yaprak, *Kadınsız İnkılap*, 1.B., İstanbul, Metis Yayınları, 2003
- ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev. Yasemin Gönen), 7.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000
- WOOLF Virginia, *Kendine Ait Bir Oda*, (çev. Suğra Öncü), 12.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011

Makaleler

ADAK Hülya, “ Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edib’in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla, 4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, ss.158-190

AKSOY Nazan, “ Fatma Aliye Hanım’ın Muhazarat’ında Kadın Açısı ”, *Batı ve Başkaları*, İstanbul, Düzlem Yayınları, 1996, ss. 90-105

AKSOY Nazan, “ Kadın Otobiyografileri ve Beden”, *Virgül Dergisi*, Aralık, 2006, ss. 6-12

ALTINAY Ayşe Gül, “ Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, *Vatan Millet Kadınlar*, (der.) Ayşe Gül Altınay, 3.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, ss. 15-25

ARGUNŞAH Hülya, “ İlk Kadın Yazarlarda Toplumsal Kimliğin Yapılandırılması Sürecinde Babanın Keşfi ”, İzmir, Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009, ss. 1-23

AYKUT TÜRKER Ebru, “ Feminist Edebiyat Eleştirisi ”, *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, Ankara, Hece Yayınları, Mayıs/Haziran/Temmuz 2003, ss. 293-301

BERKTAY Fatmagül, “ Feminist Teoride Açılımlar”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (ed.) Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, ss.2-23

ELİUZ Ülkü, “ Meşrutiyete Giden Süreçte Yeni Kadın İmgesi: Fatma Makbule Leman”, S.47, Türkistan, *Bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 2008, ss. 177-192

ENGİNÜN İnci , “ Halide Edib’te Musiki ve Zihniyet Değişikliği ”, *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2000, ss.153-168

ENGİNÜN İnci, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, ss.345-351

ESEN Nüket, “ Türk Ailesindeki Değişmenin Romanımıza Yansımaları ” , *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 660-676

GÜLDÜ Özgür, ERSOY-KART, Müge, “ Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, ss.109-118

GÜMÜŞ Semih, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, ss.672-679

GÜRBİLEK Nurdan, “ Erkek Yazar Kadın Okur ”, *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, ss.275-307

GÜRBİLEK Nurdan, “Tanpınar’da Görünmeyen”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, ss.385-395

İLERİ Selim, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, ss.221-225

KANTER Beyhan, “ Eylül Romanında Estetize Edilmiş Kimlikler”, *TÜBAR-XXVIII-/2010-Güz* ss. 231-243

KARA Zülküf, “ Günahkâr Bedenlerden Referans Bedenlere: İslam’da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.12, S.1, Samsun, 2012, ss.31-56

KAYA ERDEM Burcu, BAYDAŞ SAYILGAN, Özge, “ Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Savaşımının “ Avatar” Filmi Bağlamında İncelenmesi”, *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, İstanbul, Yıl.1 Sayı.1, , , ss. 99-120

KANTARCIOĞLU Sevim, “ Huzur’da Aydın Tipi”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, ss. 325-341

KERMAN Zeynep, “ Mehmet Rauf’un Halâs Romanı”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, ss. 401-418

LEKESİZ Ömer, “ Kadın Öykücüler (1910-1990)”, *Hece* 47, Ankara, Hece Yayınları, Ekim-Kasım 2000, ss.129- 130

MARDİN Şerif, “ Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, ss. 28-50

NACİ Fethi, “ Huzur”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci İstanbul, , 3F Yayınları, 2008, ss.177-187

NACİ Fethi, “ Sahnenin Dışındakiler”, *Bir Gül Bu Karanlıklarda* (haz.) Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, 3F Yayınları, 2008, ss. 229-239

Namık Kemal, “ Aile”, *Osmanlı Modernleşmesinin Bütün Meseleleri: Bütün Makaleleri 1*, (haz.) Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, ss.274-279

ORTAYLI İlber, “ Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 2. Cilt, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, 1992, ss. 458-480

SANCAR Serpil, “ Erkeklik”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (ed.) Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, ss.168-191

SINAR UĞURLU, Alev, “ Aka Gündüz’ün Kaleminden Fuhuşa Sürüklenen Kadınlar” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bursa, S.28, 2015, ss.1-10

TEKELİ Şirin “ Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, (ed.) A.B. Hacımiraçoğlu, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.120-130

TEKELİ İlhan, “ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss. 580-601

TÜMER ERDEM, Yasemin. “ II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi” Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2001, ss. 71-9

Tezler

ASLAN Cumhur, *1960-1980 Dönemi Türk Romanında Başkaldırı Olgusu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2004

BİLİCAN GÖKKAYA Veda, *Türkiye 'de Modernitenin Ötekisi: Kadın ve Kimliği*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas, 2009

ERDAL Kelime, *Halide Edib Adivar ve Halide Nusret Zorlutuna 'nın Eserlerinde Öğretmen ve Eğitim*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005

İNCİ Handan, *Tanzimat Devri Türk Romanında Baba*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1992

KANTER Beyhan, *Servet-i Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2004

KANTER Fatih, *Reşat Nuri Güntekin 'in Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2008

KAYGANA Mehmet, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1919-1944 Yılları Arasındaki Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatım*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008

ÖZDEMİR Bora Cemal, *Mehmet Rauf Romanlarında Kadın*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010

ŞAHİN Veysel, *Halide Edib 'in Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010

UTKU GÜNAYDIN Ayşegül, *Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012

Diğer Kaynaklar

Büyük Türkçe Sözlük, , <http://www.tdk.gov.tr>, (07.09.2013)

Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, (07.09.2013)

Kadınlar Dünyası, no.65, 1914

Kadınlar Dünyası, no.98, 1914

Kur'an-ı Kerim 4/1, 16/7

Terakki-i Muhadderât, no:5, 186

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında İzmir'in Bergama ilçesinde doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi burada tamandıktan sonra 2000 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne başladım. 2005 yılında lisans eğitimimi tamamladım. 2006 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tezsiz Yüksek Lisans programını bitirdim. 2006-2009 yılları arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde Tezli Yüksek Lisans yaptım. 2009 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde Doktora eğitimine başladım. 2010 yılında Uludağ Üniversitesine yatay geçiş yaptım. 2011 yılında Mardin Okay Yaşar Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalışmaya başladım. 2014 yılından bu yana Şişli Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde çalışmaktayım.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Hande BALKIZ
Tez Adı	Türk Romanında Erkek Egemen Toplumun Başkaldıran Kadınlar (1872-1960)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Yeni Türk Edebiyatı
Tez Türü	Doktora Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Alev SİNAR UĞURLU
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezinden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezinden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 31.03.2017

İmza :